НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№2
2016

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, доцент

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Албул С.В.,
кандидат юридичних наук, доцент

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Ісаєнко М.М.,
кандидат педагогічних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Берлач А.І., доктор юридичних наук
Бутенко В.Г., доктор педадогічних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Єськов С., Ph. D., Associate Professor
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук
Марковська Г., Ph. D., Associate Professor
Меркулова В.О., доктор юридичних наук
Пойман П., Ph. D.
Саакян М.Б., доктор юридичних наук
Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С.А., доктор історичних наук
Цільмак О.М., доктор юридичних наук
Яковенко С.І., доктор психологічних наук
Ярмакі Х.П., доктор юридичних наук
Ярмиш О.Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол №12 від 05.07.2016 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань,в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук. Затверджено рішенням Атестаційної колегії Міністерства від 26 червня 2014 року.

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі "Південноукраїнський правничий часопис", допускається лише з письмового дозволу редакції. При передрукуванні матеріалів посилання на "Південноукраїнський правничий часопис" обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті
УДК (універсальний десятковий класифікатор**)**
Анотація (українською, російською та англійською мовами).
Ключові слова (3-10 слів).
Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.
Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, **виділення невирішених** раніше частин загальної **проблеми,** котрим присвячується означена стаття.
Формулювання **мети** статті.
Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових **результатів.**
Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.
Література.
Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей
Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю), довідка про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефони з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа).

Адреса редакції
Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

Науковий журнал
Південноукраїнський правничий часопис
2'2016

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2016

УДК 342.26

ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ОБЛАСНОГО ПОДІЛУ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Магновський І. Й.

У статті в правовому контексті розглянуто таку складову системи територіального устрою України як область. Висвітлено особливості обласного поділу, що є складним і суперечливим конституційно-правовим утворенням у системі територіальної організації держави. Обґрунтовано тенденцію щодо оптимізації територіального устрою країни, зокрема доцільності укрупнення адміністративно-територіальних одиниць на рівні областей через призму ідеї регіоналізму. Ураховуючи історичний досвід, сучасні політичні реалії та перспективи майбутнього, визначено регіональний підхід реформування територіального устрою України, шляхом утворення відповідних регіонів саме у межах кордонів існуючих областей, що є принциповим і тим самим унеможливить адміністративно-територіальний колапс. Запровадження територіальної регіоналізації визначено як один із доцільних та ефективних напрямів удосконалення територіального устрою.

Ключові слова: *область, обласний поділ, територіальний устрій, адміністративно-територіальний устрій, регіон, етнорегіон, регіоналізація.*

В статье в правовом контексте рассмотрено такую составляющую системы территориального устройства Украины как область. Освещены особенности областного деления, которое является сложным и противоречивым конституционно-правовым образованием в системе территориальной организации государства. Обосновано тенденцию оптимизации территориального устройства страны, в том числе целесообразности укрупнения административно-территориальных единиц на уровне областей сквозь призму идеи регионализма. Учитывая исторический опыт, современные политические реалии и перспективы будущего, определён региональный подход реформирования территориального устройства Украины, путем образования соответствующих регионов именно в пределах границ существующих областей, что есть принципиальным и тем самым сделает невозможным административно-территориальный коллапс. Введение территориальной регионализации определено как один из целесообразных и эффективных направлений совершенствования территориального устройства.

Ключевые слова: *область, областное деление, территориальное устройство, административно-территориальное устройство, регион, етнорегионив, регионализация.*

The article in the legal context deals with such a component of the territorial structure of Ukraine as a region. The peculiarities of regional division, being a complex and controversial constitutional-legal formation of the system of territorial organization of the state, is highlighted. The tendency toward the optimization of the territorial structure of the country, including the possibility of consolidation of administrative units in the regions in the light of the idea of regionalism, was grounded. Taking into account the historical experience, current political realities and prospects for future, the regional approach for reforming of territorial structure of Ukraine through the formation of the regions within the boundaries of existing areas that are fundamental for making it impossible the administrative collapse, is determined. Introduction of territorial regionalization is identified as one of the viable and effective ways of improving territorial system. This process should be based on the reorganization of the system elements according to the territorial division of historical, political, climatic, social, economic and national-cultural factors. Thus the main priority in determining the principles of the above mentioned restructuring should be the preservation of the unitary structure of the state. Regional structure of territorial structure of Ukraine, taking into account the historical, political, socio-economic, geographical and climatic, ethnic and national cultural features will be the most effectively reflected in the nine regions. Implementation of the described over concept of improving territorial structure is of optimized and decentralized nature and reveals the possibilities for effective implementation of the state policy in the country, coupled with the development of self-government in the regions, and provides proportional socio-economic and cultural development of the regions, preserves their identity and ensures political stability in our society as a whole.

Keywords: *region, regional division, territorial structure, administrative divisions, region, ethnic region, regionalization.*

У контексті євроінтеграційних процесів одним із напрямків розвитку сучасної Української держави є оновлення її територіального устрою. У зв'язку з цим наукове та практичне значення має звернення до розгляду особливостей розбудови вищих елементів системи територіального устрою України, до яких, згідно встановленого переліку у Науково-практичному коментарі до Конституції України, окрім Автономної Республіки Крим міст Києва та Севастополя належать й області [1, с. 938].

На тлі сьогодення актуальність даної тематики є поза сумнівом, оскільки проведення адміністративно-територіальної реформи викликане часом.

Указаній проблемі у тій чи іншій мірі присвятили свої доробки такі дослідники як: А.М. Бабенко, П.П. Білик, І.Я. Заяць, О.П. Іщенко, В.С. Куйбіда, В. В. Міщук, Н.А. Мяловицька, Н.Р. Нижник, В.П. Новик, Я.П. Павлович-Сенета, Л. І. Приполова, З.В. Тітенко, Ю.М. Тодика, Н.Л. Шпортюк, В.Г. Яцуба та ряд інших. Разом з тим недостатньої уваги приділено шляхам реформування такого елемента системи територіального устрою України як область.

Тому метою та завданням даної статті є висвітлення особливостей реформування обласного поділу держави й обґрунтування можливих напрямів удосконалення територіального устрою України крізь призму регіоналізації.

У юридичній науці область визначають як великий регіон, котрий характеризується певною цілісністю та самодостатністю економічного й соціального розвитку, а також місцевими особливостями і традиціями; як частину території України, що становить цілісну в господар-

Магновський І.Й., 2016

ському, природно-історичному, етнічному відношеннях територію, яка організована для здійснення ефективного управління і соціально-економічного розвитку, поєднання і репрезентування на державному рівні інтересів адміністративно-територіальних одиниць, що входять до її складу [2, с. 49–50].

Розкриття конституційно-правового статусу області в Україні слід проводити, указує І.Я. Заяць, через призму ідеї регіоналізму. Такий підхід є не лише теоретично виваженим, але й практично необхідним, оскільки обумовлюється особливостями сучасного конституційно-правового регулювання у сфері територіального устрою України. Практика свідчить, що область завжди була результатом цілеспрямованої загальнодержавної регіональної політики [3, с. 1]. Її функціональне призначення полягає у тому, щоб якомога оптимальніше врегулювати суспільні публічні відносини на регіональному рівні [4, с. 114].

Україна має досвід конституційного закріплення вичерпного переліку областей, що входять до системи адміністративно-територіального устрою України (ч. 2 ст. 133 Конституції України). Як результат, для того щоб змінити систему обласного поділу, необхідно внести зміни до чинної Конституції України. Разом з тим простежується тенденція, що у більшості країн Європи з обласним поділом конституційно не закріплюються назви та кількісний склад областей. Та й на думку окремих дослідників, саме встановлення чіткого переліку областей на рівні конституційного закону консервує існуючу систему обласного поділу, ускладнює юридичну процедуру утворення нових та ліквідації вже існуючих областей [5].

Наразі потенціал обласного поділу нашої країни можна вважати вичерпаним як з точки зору економічного зростання, так і з позиції взаємовідносин областей у їхньому нинішньому вигляді з центром. Дезінтеграційні процеси, що мають місце у Криму, Луганській та Донецькій областях, є яскравим підтвердженням зробленого вище висновку.

На теперішньому етапі сучасна область виступає як складне і дуже суперечливе конституційно-правове утворення у системі територіальної організації Української держави. Будучи одночасно найбільшою адміністративно-територіальною одиницею, вона представляє собою сформоване владним рішенням держави об'єднання громад міст, сіл та селищ з найрізноманітнішими політичними, соціально-економічними та культурними поглядами. І тому сьогодення акцентує увагу на реформуванні обласного поділу в Україні, його реорганізації, що має вирішити проблему пошуку територіальних та інституційних меж владних повноважень органів обласного рівня, з метою стимуляції соціально-економічного розвитку адміністративних одиниць

Розуміння доцільності трансформації обласного поділу у регіональний, його правової природи й змісту неможливе без здійснення розгорнутої характеристики того адміністративно-територіального поділу, який панував на теренах України протягом тривалого часу й відіграв неабияку роль у становленні нашої країни як незалежної й суверенної держави.

Зокрема часто вживаною у науці структуроутворюючою одиницею реформування територіального устрою виступають саме історико-етнографічні регіони, які склалися історично, на основі стародавніх етноплемінних спільностей і розрізняються своєрідністю традиційно-побутової культури та регіональної самосвідомості. Так А.П. Пономарьов, виокремлює чотирнадцять таких регіонів: Середня Наддніпрянщина, Полісся, Поділля, Волинь, Галичина, Підкарпатська Україна, Покуття, Буковина, Північна Бессарабія, Південь України, Крим, Донщина, Слобожанщина, Сіверщина [6, с. 10].

Дослідники-історики В.О. Горбик і П.І. Скрипник на території сучасної України виділяють одинадцять територіальних регіонів – Волинь (Волинська, Рівненська, Житомирська області); Східна Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області); Закарпаття (Закарпатська область); Донбас (Донецька, Луганська області); Крим (Автономна республіка Крим); Лівобережна Україна – Гетьманщина (Чернігівська, Полтавська, лівобережна частина Київської та Черкаської областей); Південна Україна (Дніпропетровська, Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька області); Поділля (Хмельницька, Вінницька області); Північна Буковина (Чернівецька область); Правобережна Україна (Київська, Черкаська, Кіровоградська області); Слобідська Україна – Слобожанщина (Харківська, Сумська, північна частина Луганської, північна частина Донецької областей) [7, с. 18–20].

Оригінальним є підхід до класифікації регіонів І.Ф. Кононова. Він поділяє регіони України на ті, які формувалися з доіндустріальних етнотериторіальних спільнот (переважно Західна Україна) і шляхом колонізації (Схід та Південь України) [8, с. 13].

Як компромісну, але також базовану на історичному досвіді, слід розглядати пропозицію Б.М. Данилишина. Звертаючи увагу на те, що кожна країна має власні форми територіального устрою, які сформувалися на ґрунті історичних та національних традицій, він пропонує у перспективі ліквідувати обласний поділ України і запровадити земельний. Мається на увазі виділення 9 земель – Київської, Волинської, Карпатської, Подільської, Придніпровської, Донецької, Причорноморської, Харківської (Східної) та Автономної Республіки Крим [9, с. 140].

Утім найбільш наближений до історико-етнографічного поділу регіонів проект адміністративно-територіальної реформи запропонував І.І. Мельник. Він вважає за доцільне в основу адміністративного устрою держави покласти одинадцять земель з досить широкими правами в галузі самоврядування, які виникли історично і мали приблизно однаковий склад населення. У переліку цих земель дослідник називає: 1) Волинь (Волинська та Рівненська області); 2) Галичина (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області); 3) Закарпаття (Закарпатська область); 4) Буковина (Чернівецька область); 5) Правобережжя (Житомирська, Вінницька, Хмельницька, Черкаська області); 6) Гетьманщина (Київська, Чернігівська, Полтавська області); 7) Слобожанщина (Харківська та Сумська області); 8) Донбас (Донецька та Луганська області); 9) Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області); 10) Чорномор'я (Одеська, Миколаївська та Херсонська області); 11) Крим (Автономна республіка Крим) [10, с. 44–46].

М.І. Карлін пропонує такий варіант реформування адміністративно-територіального устрою України, який повинен включати створення десять укрупнених областей (або регіонів): 1) Західнополіський (Волинська, Рівненська, Житомирська області, з центром – місто Рівне); 2) Західноукраїнський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області, з центром – місто Івано-Франківськ); 3) Подільський (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області, з центром – місто

Хмельницький); 4) Центральний (Київська, Чернігівська, Черкаська, Кіровоградська області, з центром – місто Черкаси); 5) Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська області, з центром – місто Миколаїв); 6) Північно-Східний (Сумська, Харківська, Полтавська області, з центром – місто Полтава); 7) Донбаський (Донецька, Луганська області, з центром – місто Горлівка); 8) Придніпровський (Дніпропетровська і Запорізька області, з центром – місто Дніпропетровськ); 9) Кримський (Автономна Республіка Крим і місто Севастополь, з центром – місто Сімферополь); 10) місто Київ. Учений наголошує, що пропонована зміна традиційних центрів ряду регіонів пояснюється двома основними причинами: 1) загостренням екологічної ситуації у великих містах (Львів, Київ, Одеса, Харків, Донецьк); 2) необхідністю розвитку менш розвинутих територій і відповідних центрів регіонів (місто Горлівка в Донбасі, місто Черкаси в Центральному регіоні, місто Івано-Франківськ у Західноукраїнському регіоні тощо) [11, с. 7–8].

У науковій літературі пропонуються різні підходи до здійснення територіальних трансформацій, які загалом можна звести до двох: а) розукрупнення областей, а потім виділення (за прикладом Франції) соціально-економічних районів, що включали б територію кількох міні-областей і які були б покладені в основу регіональної політики держави, перехід від трьохланкового до двохланкового адміністративно-територіального устрою; б) відмовитися від двох з половиною десятків областей і конституювати реально складені (економічно, демографічно, культурологічно тощо) 4–6 регіонів [12, с. 45].

Відтак проведений П.І. Надолішнім, С.Є. Саханенком та іншими дослідниками у межах українського Причорномор'я, етнорегіональний аналіз свідчить, що трансформація адміністративно-територіальних одиниць вищої ланки неможлива за однією (тією чи іншою) схемою. Її належить здійснювати, враховуючи етнокультурні та етнополітичні реалії, не порушуючи цілісність етносоціальних систем, що склалися і механізмів їх саморегуляції. Водночас важливо забезпечити відповідну соціально-економічну, демографічну, культурну, організаційно-управлінську та іншу самодостатність нових адміністративно-територіальних утворень [13, с. 15]. Окрім того дослідники наголошують, що нові територіальні утворення повинні враховувати етнонаціональну складову цього процесу.

Як зазначає П.І. Надолішній, етнорегіон – це відповідна територія, яка за сукупністю взаємопов'язаних етнічних елементів, характером етнічних процесів відрізняється від інших територій і виступає як окремий (самостійний) об'єкт державної етнонаціональної політики. Етнорегіональний аналіз є ефективним інструментом виявлення регіональної специфіки території країни [12, с. 41].

З даного приводу відзначимо, що в сучасному українському Політологічному словнику сказано: "Етнорегіональна структура України – структура розселення етносів та субетносів, які населяють територію України загалом, її окремі області, історичні місцевості. Визначається власне етносами, закономірностями їх розселення, соціально-політичною та економічною роллю, котру вони відіграють та співвідношення з іншими етносами" [14, с. 260].

У цій великомасштабній і складній роботі визначальним є усвідомлення та комплексне врахування на державному рівні особливостей територіальної дислокації етнонаціональних спільнот в Україні. На думку державних діячів, вчених-аналітиків, однією з найскладніших проблем внутрішньополітичного життя України є процес її регіоналізації.

При цьому вчені констатують, що розширення процесу регіоналізації в Україні сприятиме подальшому поглибленню демократизації нашого суспільства. Виходячи з цього, перспективними і актуальними є подальші наукові дослідження впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на процеси регіоналізації в Україні [15, с. 151].

У цьому ракурсі слід зазначити тенденцію щодо оптимізації територіального устрою, зокрема доцільності укрупнення адміністративно-територіальних одиниць вищих елементів територіального устрою України.

Основу майбутнього територіального устрою України, на нашу думку, повинні скласти регіони, які мають утворитися на базі кількох областей шляхом їх всебічного об'єднання у нові (укрупнені) адміністративно-територіальні одиниці вищого рівня.

У зв'язку з цим, враховуючи проаналізований історичний досвід, сучасні політичні реалії та перспективи майбутнього, нами обраний регіональний підхід реформування територіального устрою України, шляхом утворення відповідних регіонів саме у межах кордонів існуючих областей, що є принциповим і тим самим унеможливить адміністративно-територіальний колапс. Отже, на наш погляд, регіональна структура територіального устрою держави, з урахуванням історико-політичних, соціально-економічних, географічних й кліматичних, етнічних та національно-культурних особливостей, буде найбільш ефективно відображена у дев'яти регіонах. За даною концепцією регіоналізації в Україні мають бути такі самобутні регіони: 1) Кримський (на базі Автономної Республіки Крим, з центром – місто Сімферополь; 2) Слобожанський (Харківська, Сумська, Полтавська області) з центром – місто Харків; 3) Донбаський (Донецька, Луганська області) з центром – місто Донецьк; 4) Подніпровський (Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Запорізька області) з центром – місто Дніпропетровськ; 5) Причорноморський (Одеська, Херсонська, Миколаївська області) з центром – місто Одеса; 6) Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області) з центром – місто Вінниця; 7) Поліський (Київська, Чернігівська, Житомирська області) з центром – місто Житомир; 8) Волинський (Волинська, Рівненська області) з центом – місто Луцьк; 9) Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області) з центром – місто Львів. Інші міста, що є обласними центрами, мають стати містами регіонального значення, це стосується і міст обласного значення

Отже, реалізація охарактеризованої концепції удосконалення територіального устрою України носить оптимізований та децентралізований характер і надасть можливість ефективно здійснювати державну політику в країні у поєднанні з розвитком самоврядування в регіонах, а також забезпечить пропорційний соціально-економічний і національно-культурний розвиток регіонів, збереже їх самобутність та забезпечить політичну стабільність у суспільстві в цілому.

Література

1. Конституція України : науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.

2. Новик В.П. Адміністративно-територіальний устрій: організаційно-правовий аспект : дис. … канд. юрид. наук

: 12.00.07 / Новик Валентина Петрівна ; Національний аграрний університет. – К., 2008. – 232 с.

3. Заяць І.Я. Правовий статус області в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право; муніципальне право" / І.Я. Заяць ; Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. – Х., 2000. – 19 с.

4. Заяць І.Я. Обласний поділ в Україні: етапи та тенденції розвитку / І. Я. Заяць // Право України. – 1999. – № 9. – С. 110–115.

5. Артеменко В. М. Особливості конституційно-правового регулювання адміністративно-територіального устрою регіонального рівня: досвід країн світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csi.org.ua /www/?p=272. – Назва з екрану.

6. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2002. – № 2. – С. 3–26.

7. Горбик В.О. До питання про районування України / В.О. Горбик, П.І. Скрипник // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 17–27.

8. Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соц. наук : спец. 22.00.04 "Спеціальні та галузеві соціології" / І.Ф. Кононов ; НАН України, Ін-т соціології. – К, 2005. – 31 с.

9. Верменич Я.В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я.В. Верменич // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 114–145.

10. Мельник І. Національний склад населення та мовна ситуація в Україні / І. Мельник // Державність. – 1992. – № 2. – С. 44–50.

11. Карлін М.І. Інноваційні підходи до проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні та в областях Західного Полісся / М. І. Карлін // Економіст. – 2011 – № 1. – С. 6–9.

12. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики : монографія / П.І. Надолішній. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 264 с.

13. Надолішній П. І., Пригарін О. В, Саханенко С.Є. Етнічна карта півдня України (соціокультурний та етнополітичний аспекти): Вип. 2. Херсонська область : інформ.-метод. посібник / За заг. ред. П.І. Надолішнього; Одеська філія УАДУ при Президентові України. – Одеса : АстроПринт, 1998. – 48 с.

14. Політологічний словник : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

15. Горло Н.В. Моделі регіоналізації у західних країнах і в Україні: порівняльний аналіз / Н.В. Горло // Грані. – 2009. – № 3 (65). – С. 147–151.

Магновський І. Й.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових та
гуманітарних дисциплін
Національного університету "Одеська
юридична академія"
Надійшла до редакції: 21.03.2016

УДК 1.000.165.6/.8(081)

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ТЕОРІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Надибська О. Я.,
Афанасьєва К. М.

В статті йдеться про те, що право приватної власності в ліберальній теорії є притаманним українській теорії з моменту усвідомлення необхідності опису та осмислення власне українського політичного шляху. Акцентується увага на тому, що ліберальні ідеї включають впевненість в священному праві власності, будуючи всю систему соціальних прав людини саме на недоторканості власності та свободи конкуренції.

Ключові слова: *приватна власність, лібералізм, ліберальні цінності, економічний розвиток, матеріальне благополуччя, захист прав власності.*

В статье говорится о том, что право частной собственности в либеральной теории присуще украинской теории с момента осознания необходимости описания и осмысления конкретно украинского политического пути. Акцентируется внимание на том, что либеральные идеи включают уверенность в священном праве собственности, строя всю систему социальных прав человека на неприкосновенности собственности и свободе конкуренции.

Ключевые слова: *частная собственность, либерализм, либеральные ценности, экономическое развитие, материальное благополучие, защита прав собственности.*

To the article states that one of the manifestations of the social nature of private property is the stratification of society into different segments depending on the degree of appropriation of different means of subsistence, and especially capital goods. To preserve the integrity and orderliness of society marked its social differentiation must be balanced integrating appropriate. One of the prerequisites for such integration is the social recognition of private property.

Analyzes that the right of private property in liberal theories are inherently Ukrainian theory since awareness of the need proper description and understanding of Ukrainian political way. The attention that the liberal ideas include belief in the sacred right of property, building a whole system of social rights is on the inviolability of property and freedom of competition.

Today the material factors of social priorities in Ukraine meets with socialist tendencies out ideological and existential space, a prerequisite for approval of the idea of human rights and freedoms, without which it is impossible to build a normal modern society. However, it noted that the overuse of material priorities shyblyuye understanding of the essence of human existence and, in fact, increases the entropy processes in society.

Keywords: *private property, liberalism, liberal values, economic development, material well-being, protection of property rights.*

© О.Я. Надибська, К.М. Афанасьєва, 2016

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство зазнало зміни соціального устрою внаслідок переформатування приватної власності. Одним із виявів соціальної природи приватної власності це розшарування суспільства на різні верстви залежно від міри привласнення різноманітних життєвих засобів, а передусім засобів виробництва. Задля збереження цілісності та впорядкованості суспільства зазначена його соціальна диференціація має врівноважуватися відповідною інтеґрацією. Однією з передумов такої інтеґрації є соціальне визнання приватної власності.

Актуальність статті обумовлена проблемною ситуацію, яку можна визначити як суперечність між, з одного боку, суспільною і науковою значущістю вивчення феномену приватної власності в сучасному українському суспільстві з огляду на ризики його дестабілізації внаслідок стрімкої приватизації, а з іншого боку, дефіцитом знання про природу та особливості соціального визнання приватної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приватна власність завжди була предметом ґрунтовних соціально-філософських тлумачень. Теоретики звертали увагу на наступні аспекти цього процессу, так Алвин Уорд Ґоулднер досліджував багатства та капіталістичні системи, П'єр Бурдьє цікавився різними формами капіталу, Іммануїл Валерстайн досліджував капіталістичні світові системи та ренти, предметом дослідження Юрген Габермаса був "пізній капіталізм", а Ульріх Бека транснаціональний капітал.

Отже, завданням даної статті є дослідити в ліберальній теорії феномен приватної власності та його особливості в Україні. Загальновизнано, що головною ознакою власності є не конкретний її об'єкт, а відносини між людьми з приводу використання цього об'єкта і результатів використання. Власність, або відносини власності – дуже багатогранна і складна категорія, вивченням якої протягом багатьох років займається економічна, юридична, філософська та інші науки.

Виклад основного матеріалу. У міру історичного розвитку суспільного виробництва змінювався зміст приватної власності, яка зародилася на пізніх стадіях первісно-общинного ладу, де панувала общинна власність. Поява приватної власності стала однією з основних причин його перетворення на рабовласницький. Приватна власність у сфері суспільного виробництва з'явилася як відносини власності між людьми, засновані на абсолютному, захищеному законом праві окремої людини на володіння, користування і розпорядження засобами виробництва і результатами їх використання. Існувала вона у вигляді одноосібної приватної трудової, не експлуататорської власності, заснованої на праці власника чи власника та членів його родини, а також одноосібної приватної експлуататорської власності, заснованої на використанні чужої праці.

При рабовласницькому ладі рабовласникові належали не тільки засоби виробництва та результати їх використання, а і раби. Тому для приватної рабовласницької власності був характерний найвищий рівень експлуатації. Феодал вже мав обмежені права на кріпосного працівника. При капіталізмі ж найманий працівник є вільним. На приватній трудовій, не експлуататорській власності виробляли економічні блага для особистого споживання та обміну селяни, ремісники, скульптори тощо. У більш великих господарствах, які функціонували на основі приватної експлуататорської власності, існувало відчуження праці від засобів виробництва та його результатів, пропорційне рівню експлуатації чужої праці.

Господарства, засновані на приватній експлуататорській власності, особливо при капіталізмі, забезпечували їх власникам великі прибутки, в тому числі і за рахунок розвитку кооперації та суспільного поділу праці, великої тривалості робочого дня. Вони швидше вдосконалювали свої засоби виробництва, технології, методи управління виробництвом, підвищували продуктивність праці і розвивалися. Але при цьому існував величезний розрив у доходах власників підприємств і їх працівників, не було елементарної соціальної захищеності працівників. Необхідно враховувати, що розвиток форм приватної власності сприяв прискоренню зміни економічних систем.

Розглянемо витоки формування приватної власності в Україні. Так вихід України зі складу Радянського Союзу актуалізував ліберальні настанови. Звільнення з-під тоталітарного диктату природним чином вивело вітчизняний духовний простір в універсум ліберальних цінностей, актуалізувавши впевненість багатьох особистостей та громадськості в необхідності орієнтації на матеріальний вектор розвитку.

Здавалося, якщо здобуття Україною державної незалежності вже стало доконаним історичним фактом, слід звернутися до розбудови матеріального благополуччя, що в радянські роки відсувалося на другий план, що, в свою чергу, сприятиме розв'язанню питань національного будівництва. Слід окреслити в загальних концептуальних рисах ліберальний підхід щоб з'ясувати його особливості в Україні.

Класичний лібералізм інакше називають економічним, адже він вперше в історії людства вивів право власності на першорядний рівень людських цінностей та позначив безпосередній зв'язок між матеріальним благополуччям та прогресивним розвитком суспільства. Гаслом економічного лібералізму є індивідуальні права, власність та свобода контракту. Вільне приватне підприємство є ідеалом цієї форми лібералізму, адже саме в розвиткові вільного підприємництва ідеологи лібералізму вбачали необхідну передумову реалізації прав людини.

Право власності ще від епохи Відродження почало вважатися найважливішою характеристикою нормального людського життя. Згадаймо "Державця" Ніколо Макіавеллі, де, зокрема, йдеться про те, що людина скоріш пробачить смерть рідного батька, ніж втрату власності. Найважливішою забороною для керманича флорентійський мислитель вважає втручання в сферу власності своїх підлеглих. Годі й нагадувати, що Ніколо Макіавеллі не вагається у порадах керманичеві поступатись власним словом та гідністю, коли йдеться про користь держави.

Отже, згідно теорії великого імморалісти, можна порушувати слово, можна обманювати та ошукувати ближніх й навіть губити власну душу, але втручатися в сферу власності підлеглих є неприпустимим. І не тому, що це є непорядним (для Макіавеллі не існує святості чесноти та моральних імперативів у загальноприйнятному значенні), а тому, що це може призвести до державної катастрофи. Сталий розвиток держави можливий тільки за умови дотримання священного права власності.

В ліберальній теорії святість права власності викарбовується в принцип невтручання держави в економіку ("laissez-faire"), що означає скасування державних субсидій та юридичних бар'єрів для торгівлі. Після багатовікового контролю над економічною сферою збоку держави ранньомодерна думка починає доводити не-

обхідність скасування державного регулювання ринку взагалі. Теоретики бачили перед очима досвід, скажімо, англійського протистояння між королівською владою та "ринком" в першій половині XVII ст., коли королівська політика монополій призвела до жорстокої економічної кризи.

Вони також враховували французький досвід XVIII ст., коли нездатність короля дати волю ринковим відносинам призвела не тільки до економічної кризи, але й до голоду, що для цієї доби вже було анахронізмом та суспільним жахом.

Згадаємо апологію англійського політичного устрою у творах Вольтера, якій доводить, що англійська політична свобода стає підґрунтям для економічного розквіту – отже з часів доби Просвітництва в західній думці існує чіткий зв'язок між політичною свободою, захистом права власності, економічним благополуччям та рухом на шляху прогресу.

Саме таки приклади дозволили теоретикам лібералізму висунути твердження про те, що ринок на кшталт природних систем має здатність до самоорганізації. Тому державі треба просто не заважати ринкові розвиватися самодостатньо не заважати, щоби досягти суспільного блага та справедливості. Звісно, ліберальна теорія не є монолітною. Певні теоретики готові були допустити державний контроль над монополіями. Інші, навпаки, вважали, що саме діяльність держави призводить до створення монополій, що шкодить суспільству в цілому.

Лібералізм будується на впевненості в найвищій цінності свободи індивіда. Тому ринкова вартість товарів та послуг має визначатися вільним вибором індивідів, тобто ринковими силами. Деякі ідеологи лібералізму стверджували навіть, що ринкові сили мають проникнути в області, в яких держава традиційно зберігала свою монополію, наприклад, в сферу безпеки чи судочинства. В наш час така позиція зберігається в так званому лібертаріанстві.

В післявоєнні часи лібералізм переживає своє друге народження, що призвело до появи так званого соціал-лібералізму, що стверджує, що найкращим захистом від тоталітаризму є економічно благополучне і освічене населення, яке володіє широкими громадянськими правами. Представники цієї течії, такі як Джон Кеннет Гелбрейт, Джон Роулз і Ральф Дарендорф, вважали, що для зростання рівня особистих свобод необхідно навчати освіченому користуванню ними, а шлях до самореалізації лежить через освоєння нових технологій.

У повоєнні роки значна частина теоретичних розробок в царині лібералізму була присвячена питанням вивчення суспільного вибору та ринкових механізмів для досягнення "ліберального суспільства".

Одне з чільних місць у цій дискусії посідає теорема Ерроу. Теорема Ерроу (чи парадокс Ерроу) була сформульована в 1951 році американським економістом Кеннетом Ерроу. В ній обстоюється неможливість "колективного вибору": не існує такої процедури упорядкування суспільних уподобань, яка визначена для будь-якої комбінації переваг, не залежить від індивідуальних переваг щодо сторонніх питань, вільна від нав'язування однією людиною свого вибору всієї громади і задовольняє принципом Парето (тобто, те, що оптимально для кожного індивіда, має бути і найбільш бажаним для всього суспільства) [2, с. 215].

Наслідком розгортання цієї теореми є ліберальний парадокс, згідно з яким неможливо розробити універсальну і справедливу демократичну процедуру, яка була б сумісна з необмеженою свободою особистого вибору. Такий висновок означає, що в чистому вигляді ні ринкова економіка, ні економіка добробуту не є достатніми для досягнення оптимального суспільства. Тим більше, що зовсім не ясно, що саме позначується терміном "оптимальне суспільство", а всі спроби таке суспільство побудувати кінчалися поразкою або катастрофою (СРСР, Третій рейх).

Іншим виміром цього парадоксу є питання пріоритетності точного проходження процедур або рівності у правах для всіх учасників. Поняття власності, як вже було сказано, є головним поняттям теорії лібералізму. При цьому лібералізм, спираючись на невід'ємне право власності, не пропагує анархії в майнових відносинах. Це не відмова від будь-якого свідомого планування. Це заперечення права держави втручатися у відносини власності, що найбільш актуалізують поняття захисту прав власності.

В історії XX століття була низка яскравих прикладів того, коли відмова від принципу недоторканності приватної власності і заміна вільної конкуренції державним регулюванням в ім'я соціальної захищеності і стабільності призводили до значних обмежень особистої свободи громадян (сталінський СРСР, маоїстський Китай, Куба, та інші країни "переможного соціалізму"). Втративши право приватної власності, громадяни дуже швидко втрачали й інші важливі права: право вільного вибору місця проживання (прописка), місця роботи (колгоспи) і були змушені працювати за призначену державою (як правило, невисоку) зарплату. Це супроводжувалося появою репресивних органів правопорядку (НКВС, міністерство державної безпеки НДР тощо). Значна частка населення була примушена до безкоштовної праці в умовах ув'язнення.

Гостре розуміння неможливості продовжувати своє існування в умовах соціалізму, розчарування у суспільстві, побудованому на принципові відсутності приватної власності неминуче підштовхувало українське суспільство до орієнтації на ліберальні цінності, до апології приватної власності, що нібито може вирішити й проблеми державного і національного будівництва.

Українська культура має серйозне коріння сприйняття матеріального фактору як значущої складової системи соціальних пріоритетів. Нагадаємо, що в XVI ст. Україна опинилася в зоні впливу протестантизму, й відтоді протестантська етика залишається значущою складовою духовного простору України. Положення відомої роботи Макса Вебера щодо зв'язку протестантської етики та духу капіталізму можна сміливо ілюструвати українським матеріалом. Протестантська етика передбачає особливу увагу до матеріального успіху, вбачаючи в ньому ознаку правильно обраного шляху, правильно зрозумілої волі Божої. Лютерівська концепція Покликання (Beruf) стає однією з основ розуміння людського земного життя в протестантизмі. Впевненість в недосяжності Бога спричинила переоцінку земного життя людини в протестантизмі, створила той спосіб розуміння людської долі, який передбачав дбайливе ставлення до праці. Перебування на землі починає розумітись як важлива складова існування світу в цілому, виконання Божої волі. Саме в труді, в звичайному повсякденному труді, може людина виконати покладену на неї місію, саме в такий спосіб, що передбачає турботу про інших та відмову від гордині, можна служити Творцю.

Вплив протестантизму на духовне життя України в цілому та на інші конфесії був величезним. Звісно, протестанти ніколи не складали більшість населення України, але вплив описаної трудової етики увійшов як рівнозначуща складова до українського духовного життя в цілому.

Відомо, що українське православ'я в XVI–XVII ст. серйозно відрізнялось від того варіанту, що складалося в Московському царстві. Певна орієнтованість на європейській вплив проявлялася також в сконцентрованості на проблемі земної праці. Трудова етика як необхідна складова поняття правильного служіння Богу входить також до духовного інструментарію греко-католицької церкви, що оформилася наприкінці XVI ст. в річищі тодішніх ціннісних тенденцій. Тобто, яку зі складових традиційної української свідомості ми не візьмемо, побачимо чітку спрямованість на апологію земного труда та необхідність здобуття матеріальних благ.

В цьому контексті слід зауважити, що саме особливі, власне українські тенденції духовного життя після входження України до складу Російської імперії, були уневажнені. Тому, значною мірою саме ці, спрямовані на трудову етику та святість власності, парадигми розвитку української свідомості трактувалися імперією як неактуальні.

В наші часи спостерігається, швидше, протилежна тенденція – бажання перекласти відповідальність за своє матеріальне буття на якусь структуру (державу чи міжнародне співтовариство) переважає в сучасному українському суспільстві. Звернення до згаданих складових традиційної української системи пріоритетів в цьому дослідженні не є випадковим – здається, що повернення та актуалізація засад трудової етики в масштабах всієї сучасної української свідомості відіграло б позитивну роль в виході України з перманентного кризового стану, в якому вона перебуває багато років.

Лібералізм як пріоритетне явище громадського розвитку не з'явився в українській свідомості наприкінці існування радянської влади. Ще у XIX столітті з'явилися ліберальні ідеї в творах Михайла Драгоманова, Богдана Кістяківського. Михайло Драгоманов, який називав себе "космополітом", органічно включав досвід європейського ліберального бачення світу в оптику українського майбутнього.

До включення України до європейського культурного простору Михайло Драгоманов ставився активно. Так, на міжнародному літературному конгресі, що відбувся 1878 року в Парижі під головуванням Віктора Гюґо, він підніс протест проти Емського указу і розповсюджував брошуру "La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe". Він ознайомив з українською справою Луї Леже, засновника славістичних студій у Франції, який у Колеж де Франс 1906 р. читав курс про Шевченка й українську літературу, історика і етнографа Альфреда Рамбо, географа Жана-Жака-Елізе Реклю, соціалістичного діяча Бернара Мальона, який в "Histoire du socialisme" (1884 р.) писав і про українські справи [1, с.102].

Послідовником Михайла Драгоманова став Богдан Кістяківський, людина справжньої європейської освіти та світосприйняття. Будучи конституціоналістом, Богдан Кістяківський відстоював ідею народного суверенітету та правової держави.

В працях Богдана Кістяківського ми бачимо органічне поєднання відстоювання національних інтересів з європейським підходом у визначенні соціальної і правової спрямованості держави. Навіть наблизившись до соціал-демократії в її марксистському вимірі, Богдан Кістяківський відстоював в першу чергу ідеал правової держави, наполягав на необхідності захисту в "соціалістичній" державі прав людини (серед яких, як відомо, одним з найголовніших є право на недоторканість власності).

Бачення прав людини Богданом Кістяківським відрізнялося увагою до соціальних прав, а саме до того, що теоретик називав "правами на гідне існування". Варто нагадати, що в соціал-демократичній традиції кінця XIX ст. не було прийнятним наголошувати на соціальних правах, йшлося в першу чергу про здобуття повноти прав політичних.

Таким чином, світогляд Богдана Кістяківського відрізнявся саме увагою до реалізації права людини на гідне життя, пов'язував сутність нормальної держави з можливістю задовольнити матеріальні потреби. Звісно, це не єдиний акцент в науковій спадщині цього масштабного філософа та правознавця, проте й нашим завданням не є всебічний розгляд парадигмального зрізу світу ідей Богдана Кістяківського.

Висновки. З вищесказаного випливає висновок, що право приватної власності в ліберальній теорії, є притаманним українській теорії з моменту усвідомлення необхідності опису та осмислення власне українського політичного шляху.

Ліберальні ідеї включають впевненість в священному праві власності, будуючи всю систему соціальних прав людини саме на недоторканості власності та свободи конкуренції.

Так, матеріальний чинник системи соціальних пріоритетів в Україні відповідає тенденції виходу з соціалістичного ідейно-буттєвого простору, створює передумови для утвердження ідеї прав та свобод людини, без яких неможливо будування нормального сучасного суспільства. Однак, необхідно зазначити, надмірне захоплення матеріальними пріоритетами схиблює уявлення про сутність людського існування та, власне, підсилює процеси ентропії в суспільстві.

Література

1. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: моногр. / [ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі]. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 389 с.

2. Хиршман А.О. Страсти и интересы: политические аргументы в пользу капитализма до его триумфа / пер. с англ. Д. Уэланера. — М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2012.

Надибська О. Я.,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін
ОДУВС

Афанасьєва К. М.,
викладач кафедри адміністративної діяльності
ОВС та економічної безпеки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.03.2016

УДК 342.553 (477)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Мошак О. В.

У статті досліджуються проблемні аспекти становлення локальної демократії в Україні, взаємозв'язок цього процесу з ефективністю нормативно-правового регулювання участі громадян в діяльності місцевого самоврядування. Визначаються особливості співвідношення понять "локальна демократія" та "місцеве самоврядування", роль принципу субсидіарності у розвитку політичної активності й соціальної самоідентифікації громадян, їхньому залученні в процес самоврядування. Окрему увагу приділено таким інститутам місцевого самоврядування, як органи самоорганізації населення, місцеві ініціативи та місцеві референдуми. Ці інститути розглядаються як особливі форми волевиявлення членів територіальної громади, в яких поєднується демократичний потенціал та здатність спільноти до самоорганізації. На підставі аналізу чинних нормативно-правових актів робиться висновок про недосконаліть чинного законодавства у цій сфері та пропонуються шляхи подальшого вдосконалення правових механізмів залучення громадян до місцевого самоврядування.

Ключові слова: *локальна демократія, місцеве самоврядування, принцип субсидіарності, органи самоорганізації населення, місцеві ініціативи, місцеві референдуми.*

В статье исследуются проблемные аспекты становления локальной демократии в Украине, взаимосвязь этого процесса с эффективностью нормативно-правового регулирования участия граждан в деятельности местного самоуправления. Определяются особенности соотношения понятий "локальная демократия" и "местное самоуправление", роль принципа субсидиарности в развитии политической активности и социальной самоидентификации граждан, их вовлечении в процесс самоуправления. Особое внимание уделено таким институтам местного самоуправления, как органы самоорганизации населения, местные инициативы и местные референдумы. Эти институты рассматриваются как особые формы волеизъявления членов территориальной общины, в которых сочетается демократический потенциал и способность общества к самоорганизации. На основании анализа действующих нормативно-правовых актов делается вывод о несовершенстве действующего законодательства в этой сфере и предлагаются пути дальнейшего совершенствования механизмов привлечения граждан к местному самоуправлению.

Ключевые слова: *локальная демократия, местное самоуправление, принцип субсидиарности, органы самоорганизации населения, местные инициативы, местные референдумы.*

The article investigates the problematic aspects of the formation of local democracy in Ukraine, the relationship of this process with the efficiency of legal regulation of citizens' participation in local government. Determine the ratio of the concepts of "local democracy" and "local government", the role of the principle of subsidiarity in the development of the political activity and social self-identification of citizens and their involvement in the government process. Particular attention is paid to institutions of local government, as organs of popular self-organization, local initiatives and local referendum. These institutions are considered as special forms of expression of members of the territorial communities that combine democratic potential and the ability to self-organization of society. Based on an analysis of existing legal acts conclusion about the imperfection of the current legislation in this area and suggests ways to further improve the involvement of citizens in local governance mechanisms.

Key words: *local democracy, local government, the principle of subsidiarity, local initiatives, local referendums.*

Перебіг процесу децентралізації публічної влади в нашій країні в черговий раз засвідчив гостроту проблеми залучення громадян України до вирішення питань місцевого значення. В контексті задекларованих Президентом і Урядом намірів щодо передачі значних повноважень органам місцевого самоврядування субрегіонального та локального рівнів, особливу занепокоєність експертної спільноти та громадськості викликає закритий характер широко представлених в органах місцевого самоврядування регіональних еліт, кланова боротьба між ними за бажаний обсяг повноважень та отримання значної ресурсної бази. Крім цього, незважаючи на те, що останні роки позначилися зростанням як чисельності, так і активності громадських організацій у різних регіонах України, тим не менше, їхній вплив на місцеві органи публічної влади залишається досить символічним, а участь громадян у вирішенні питань місцевого значення незначною. Все це у поєднанні з послабленням державного контролю за реалізацією наданих повноважень створює потенційну загрозу перетворення окремих територіальних одиниць на удільні князівства зі слабкими інститутами громадянського суспільства та нерозвиненістю громадського сектору в цілому.

Разом з тим, як демонструє досвід розвинених європейських країн, очікуваний суспільний ефект від перебудови політико-управлінських відносин на засадах децентралізації багато в чому залежить саме від розвиненості та дієвості інститутів локальної демократії, здатних зменшити негативні наслідки існуючої системи представництва, забезпечити конкурентне поєднання прямої та представницької форм участі членів територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Однієї із найважливіших умов розвитку локальної демократії є існування дієвого нормативно-правового механізму, здатного забезпечити можливість практичної реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні.

Слід зазначити, що питання становлення місцевого самоврядування та локальної демократії в Україні привертають значну увагу вітчизняних фахівців різних

© О.В. Мошак, 2016

галузей державознавства. Правова проблематика функціонування цих інститутів знайшла своє відображення в працях М.О. Баймуратова, А.В. Батанова, В.М. Кампа, В.Ф. Погорілка, О. С. Орловського Н.А. Пухтинського, В. Л. Федоренка та інших вчених. До дослідження різноманітних аспектів політичної участі громадян у процесах становлення локальної демократії зверталися вітчизняні політологи С.П. Була, М.О. Лендьєл, Т.В. Панченко, В.В. Толкованов, фахівці у галузі державного управління І. О. Дробот, В. С. Куйбіда. Однак, попри вагомість наукових здобутків у цій сфера, актуальними залишаються дослідження впливу розвитку локальної демократії на ефективність діяльності місцевого самоврядування та децентралізації влади в України, а також виявлення дієвих механізмів забезпечення участі громадян у цьому процесі.

Виходячи з вищенаведеного, метою даної статті є визначення актуальних напрямків підвищення ефективності правових механізмів залучення громадян до місцевого самоврядування та становлення локальної демократії в Україні.

У вітчизняному науковому дискурсі поняття "локальна демократія" найчастіше розуміється як "один із способів організації місцевого самоврядування, коли територіальна громада наділена автономією для задоволення своїх інтересів, опираючись на демократичні цінності, використовує демократичні механізми, долучається до процесу ухвалення рішень, поширює інструменти прямої демократії" [1, с.7]. Практика локальної демократії забезпечується принципом субсидіарності, який в Україні часто розуміють досить обмежено, згадуючи про нього лише в контексті передачі повноважень від органів державної влади до органів місцевого самоврядування. Однак сутність принципу субсидіарності полягає в переході державних функцій як на регіональний та місцевий рівень управління, так і на рівень суспільних інститутів – громадських організацій, різного роду "груп інтересів. Створена на цій основі нова концепція субсидіарного управління сприяє інтенсивній організації центрів політичної активності та соціальної самоідентифікації, включенню громадян в процес самоврядування. Як зазначає вітчизняна дослідниця Т. Панченко, саме "місцеве самоврядування постає як важливіша сфера застосування принципу субсидіарності, який не лише визначає компетенцію органів місцевого самоврядування, але й відкриває простір для громадських ініціатив на місцевому рівні, адже місцеве самоврядування найбільше наближено до населення, зачіпає інтереси кожної людини та вирішує більшість її насущних проблем [2, с.64]. Таким чином, принцип субсидіарності пов'язує між собою місцеве самоврядування та локальну демократію, яку, за слушним твердженням вітчизняної дослідниці С.П. Булої, можна розглядати як політичне середовище, у якому функціонує місцеве самоврядування [1, с.9]

В місцевому самоврядуванні знаходять своє відображення та продовження самоорганізаційний та демократичний аспекти субсидіарності. Вони проявляються, зокрема, в діяльності органів самоорганізації населення, які поєднують у собі риси як органу публічної влади, так і громадської організації [3, с.146]. На думку І.Дробота, самоорганізація населення є основою самоврядування, що завдяки процесам самонародження сприяє виникненню його як форми співіснування, процесам самозбереження – функціонуванню його як організаційно структурованого інституту в державно-владних відносинах і процесам саморозвитку – удосконаленню системи до стану самодостатності [4, с.228]

Створення органів самоорганізації населення гарантується Конституцією України, Законами "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про органи самоорганізації населення", а до їх основних завдань відноситься створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції України і законів України, задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг, участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм [5]. Для реалізації цих завдань вітчизняне законодавство гарантує органам самоорганізації фінансову та організаційну самостійність, яка передбачає, зокрема, їхнє право самостійно використовувати свої фінансові ресурси на цілі, визначені в рішеннях відповідної місцевої ради, а також заборону органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування та їх посадовим особам втручатися в діяльність органу самоорганізації населення, крім випадків, передбачених законом.

Українське законодавство передбачає їхнє створення за територіальною ознакою, тобто у формі органів самоорганізації населених пунктів, районів у містах, будинкових, вуличних, квартальних комітетів, а також комітетів мікрорайонів. Діяльність цих органів є яскравим проявом дії субсидіарного механізму розподілу компетенції між соціальними утвореннями різних рівнів, оскільки вони наділяються повноваженнями у тих питаннях, що можуть бути успішно вирішені самим населенням. Проте, як засвідчує вітчизняна практика, можливості органів самоорганізації використовуються населенням дуже мало. Навіть у великих містах, які традиційно відрізняються вищим рівнем громадянської активності, темпи створення, а, головне, ефективність їхньої діяльності є значно нижчими від існуючих потреб, пов'язаних з підвищення якості життя мешканців цих територій.

Так, за даними Одеської міської ради, у місті Одесі станом на кінець 2015 року діяло 38 органів самоорганізації населення мікрорайонного та квартального рівнів. З них 24 у мікрорайонах малоповерхової, приватної забудови, деякі з яких є околицями міста, віддаленими від центру Одеси, з низьким рівнем розвитку інфраструктури. За період 2012-2015 рр. в місті Одесі зареєстровано 15 нових органів самоорганізації населення мікрорайонного та квартального рівня [6]. Такі показники аж ніяк не можна вважати прийнятними для мільйонного міста.

Одним із факторів, що суттєво гальмує процес їхнього створення, є недосконалість законодавства у цій сфері. Так, Законом України "Про органи самоорганізації населення" встановлено занадто складну процедуру їх утворення, не вирішено питання щодо власних та делегованих повноважень, взаємовідносин різних видів органів самоорганізації населення, не достатньо врегульовано питання фінансового забезпечення їхньої діяльності. Вирішити ці проблеми покликаний проект Закону про органи самоорганізації населення № 2466, підготовлений Всеукраїнською Асоціацією сприяння самоорганізації населення та поданий на розгляд Верховної Ради України. Автори законопроекту пропонують, зокрема, закріпити неприбутковий статус цих органів, значно спростити процедуру їх створення, скоротити строки легалізації, запровадити договірну форму делегування місцевою радою окремих повноважень, майна та фінансів, надати

органам самоорганізації населення права на господарську діяльність тощо [7]. Запровадження цих змін, на нашу думку, дійсно сприятиме посиленню ролі органів самоорганізації населення у місцевому самоврядуванні України.

Ще одних фактором, який негативно впливає на процеси створення та функціонування органів самоорганізації населення, є недооцінка громадянами потенціалу цих органів та, відповідно, неготовність до участі в їхній діяльності. Так, згідно даних опитування, проведеного Соціологічною групою Рейтинг у 22 обласних центрах України (за винятком Донецька, Луганська і Сімферополя) в березні 2015 р., в середньому більше 80% жителів обласних центрів не беруть участі у заходах, що проводяться органами самоорганізації населення [8]. Очевидною залишається недостатня поінформованість членів територіальних громад про можливості цих органів, обсяг їхніх повноважень у вирішенні окремих питань місцевого значення. Тому, попри наявний досвід створення та функціонування органів самоорганізації населення, питання популяризації їхньої роботи залишається не менш актуальним, ніж десятиліття тому. Це завдання покладається як на самі органи самоорганізації населення, так і на органи місцевого самоврядування, які повинні бути найбільшою мірою зацікавленні у посиленні участі цих органів у вирішенні справ місцевого значення та зміцненні їх позицій в якості повноправного партнера.

Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" серед форм, що забезпечують безпосередню участь членів територіальної громади у місцевому самоврядуванні, передбачає й місцеві ініціативи – право членів територіальної громади ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування [9].

Місцеві ініціативи є механізмом забезпечення участі жителів села, селища, міста у вирішенні питань місцевого розвитку, потенційна дієвість якого залежить, принаймні, від двох чинників: наявності у членів територіальної громади правових засобів його використовувати та їхньої готовності до цього. І якщо другий фактор безпосередньо пов'язаний, в першу чергу, зі зрілістю самого громадянського суспільства та його здатністю до самоорганізації, то ефективність нормативно-правового регулювання повинна стати результатом спільних зусиль держави та органів місцевого самоврядування. Саме такий підхід продемонстрував законодавець, означивши в Законі "Про місцеве самоврядування в Україні" можливість й загальні умови внесення місцевих ініціатив, одночасно віднісши процедурні аспекти реалізації цього права мешканців населених пунктів до питань, що визначається або безпосередньо представницькими органами самоврядування, або статутом територіальної громади. Однак практика місцевого самоврядування в Україні, на наш погляд, в черговий раз висвітлила одну із головних проблем вітчизняної системи публічного управління: неготовність інститутів громадянського суспільства на місцевому рівні лобіювати інтереси територіальної громади та здійснювати громадських контроль за нормотворчістю органів місцевого самоврядування.

Як показує аналіз, порядок реалізації членами територіальної громади права на місцеву ініціативу сьогодні найчастіше регулюється Статутом територіальної громади, або ж, в окремих випадках, Положенням про місцеві ініціативи, ухваленим відповідною місцевою радою. Проте, за даними Асоціації сприяння самоорганізації населення, станом на червень 2015 р. статути були ухвалені та зареєстровані менше, ніж у 20 % територіальних громад [10]. Вочевидь, така ситуація пов'язана з тим, що норма ст. 19 Закону "Про місцеве самоврядування в Україні", згідно з якою "орган місцевого самоврядування на основі Конституції України та в межах цього Закону може прийняти статут територіальної громади села, селища, міста" має виключно рекомендаційний характер. Отже, мешканці більшості населених пунктів фактично позбавлені можливості використовувати цей механізм впливу на процес прийняття та реалізації рішень на місцевому рівні. Крім того, навіть наявність відповідних процедурних норм в актах місцевого самоврядування далеко не завжди гарантує реальну можливість членів територіальних громад ефективно просувати та реалізовувати місцеві ініціативи. Дослідження Українського незалежного центру політичних досліджень показує, що обмеження можливостей для цього найчастіше пов'язані зі складністю процедури ініціювання та подання місцевої ініціативи на розгляд ради, значними кількісними бар'єри щодо створення ініціативної групи та збору підписів, обмеженням термінів збору підписів членів територіальної громади, відсутністю чітких термінів внесення місцевої ініціативи на розгляд ради тощо [11].

Недоліки локального нормативно-правого регулювання місцевих ініціатив можна прослідкувати на прикладі м. Одеси. Незважаючи на те, що активною громадськістю міста неодноразово ініціювалося питання щодо прийняття окремого Положення про місцеві ініціативи, воно так і не було прийняте, а відповідні процедурні питання унормовуються сьогодні ст. 22 Статуту територіальної громади м. Одеси. Згідно цього документа, право внесення місцевої ініціативи на розгляд ради надається безпосередньо ініціативній групі членів територіальної громади в кількості не менше 10 осіб. Особливістю процедури є вимога подання повідомлення про створенні ініціативної групи разом з документами місцевої ініціативи, до яких відносяться документально підтверджений список членів ініціативної групи, проект рішення, підготовлений у порядку місцевої ініціативи та пояснювальна записка до проекту рішення [12]. Статут передбачає можливість відмови у реєстрації місцевої ініціативи з мотивів невідповідності документів встановленим вимогам, однак ініціативній групі надається можливість протягом 5 днів повторно їх направити, врахувавши зауваження посадової особи місцевої ради. Процедура попереднього повідомлення про створення ініціативної групи, встановлення її кількісного складу (навіть відносно невисокого) та бар'єр у 5 тисяч голосів, які необхідно зібрати для підтримки місцевої ініціативи, створюють додаткові складнощі у її внесенні на розгляд ради. Однак чи не найбільше зауважень викликає відсутність встановлених строків розгляду місцевої ініціативи на засіданні ради після проходження зазначених процедур та реєстрації її секретарем міської ради. Крім того, потребує вдосконалення й механізм інформування членів територіальної громади про результати розгляду місцевої ініціативи. Враховуючи, що місцеві ініціативи є важливим механізмом розвитку локальної демократії, в друкованих засобах масової інформації та інших інформаційних ресурсах місцевої ради необхідно оприлюднювати повідомлення про всі стадії їхнього проходження, а також про причини, які унеможливили реалізацію тієї чи іншої ініціативи. Це сприятиме не тільки широкому обговорення ініційованих питань, а й включенню дедалі більшої кількості членів

територіальної громад до активної громадської діяльності та підвищенню рівня довіри громадян до органів місцевого самоврядування.

Разом з тим, не слід відкидати і можливість унормування окремих, найбільш важливих, аспектів реалізації права місцевої ініціативи на рівні законодавства. На розгляд Верховної Ради України в різні роки вносилися декілька законопроектів, метою яких визначалося саме створення дієвих механізмів участі членів територіальних громад у здійсненні місцевого самоврядування та додаткових гарантій реалізації їхніх прав. Останній з таких документів, проект Закону "Про місцеві ініціативи" № 2296а від 06.07.2015 р. знаходиться на розгляді у Комітеті з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування. Спроба ініціаторів законопроекту ліквідувати наявні у вітчизняному законодавстві прогалини, що не дозволяють розвивати інститут місцевих ініціатив є, безумовно, позитивною. Водночас, не можна не погодитися з позицією фахівців Головного науково-експертного управління Верховної Ради, які, зокрема, зазначають, що "положення законопроекту, по суті, стосуються питань здійснення місцевого самоврядування, що мають бути врегульовані в Законі "Про місцеве самоврядування в Україні" [13]. Саме в цьому, базовому для розвитку місцевого самоврядування Законі, доцільно було би, на наш погляд, передбачити загальні умови локального нормативно-правового регулювання місцевих ініціатив. Внесення таких змін до вже існуючого Закону без прийняття нового, з одного боку, не суперечитиме принципу правової та організаційної самостійності місцевого самоврядування, а з іншого – сприятиме посиленню гарантій реалізації членами територіальних громад права на участь у місцевого самоврядування.

Не можна залишити поза увагою й проблему законодавчого унормування такого важливого інституту безпосередньої демократії, як місцевий референдум. Відсутність протягом декількох років законодавчих підстав для проведення місцевих референдумів та необхідність усунення цієї прогалини у вітчизняному законодавстві неодноразово обговорювалися і в політичному, і в науковому середовищі. Попри це та декларовану представниками різних політичних сил готовність до вирішення цієї проблеми, її розгляд знову відкладено на невизначений термін. Однак, враховуючи традиційну прихильність українців до прямих форм демократії, саме місцевий референдум може стати механізмом, який дозволить об'єднати місцеву спільноту на всіх етапах політико-управлінського процесу – від постановки проблеми та визначення шляхів її вирішення, до контролю за результатами прийнятих рішень. Саме тому, для ефективного використання потенціалу цієї форми волевиявлення членів територіальної громади, відповідний закон має чітко визначити предмет референдуму з обов'язковим наданням територіальним громадам права припинення повноважень виборних посадових осіб та органів місцевого самоврядування на відповідній території та спростити умови проведення референдуму з цього питання; вдосконалити процедуру ініціювання та порядку імплементації рішень референдуму; встановити зрозумілі та прості правила підготовки, організації, проведення та встановлення його результатів.

У новому законі про місцевий референдум необхідно також передбачити норми, які б унеможливили його використання в якості маніпулятивного інструменту для реалізації та легітимації інтересів окремих соціальних груп під прикриттям "права більшості". І головне, слід пам'ятати, що в плебісцитарній демократії процес подекуди є важливішим, ніж результат голосування як такий. В цьому контексті показовими є два основні аспекти: забезпечення прозорості референдного процесу та формування уявлення про референдум як про дієвий запобіжник проти недемократичних процесів та неадекватних рішень владних установ.

Підводячи підсумки, варто наголосити, що децентралізація використовується не лише як ефективний метод економічного і соціального управління в системі організації публічної влади, але й як спосіб забезпечення участі у процесі прийняття політико-управлінських рішень територіальної громади, яка визнається в українському законодавстві первинною основою місцевого самоврядування. Така точка зору співпадає з сучасними європейськими вимогами щодо децентралізованої держави. Так, Т. Вюртенбергер, один із експертів Українсько-Європейського консультативного центру, з цього приводу зазначає наступне: "Децентралізована держава має спиратися на громадянське суспільство – Civil Society - або, принаймні, сприяти формуванню такого громадянського суспільства. Надання права місцевого або регіонального самоврядування може виявитися безплідним, якщо громадяни не виявляють готовності до переймання на себе політичної відповідальності на місцевому або регіональному рівні" [14, с.27]. В Україні на протязі багатьох років існував такий тип політичного режиму, який практично виключав можливість участі громадян у процесі прийняття важливих для суспільства рішень, що, в свою чергу, не сприяло підвищенню рівня громадянської участі та формуванню структур громадянського суспільства. В цих умовах зусилля по реформуванню системи державного управління у напрямку її децентралізації можуть виявитися малоефективними, якщо паралельно з інституціональними змінами та законодавчим унормуванням не будуть відбуватися відповідні зміни у громадянському суспільстві. Цілком очевидно, що і тут повинен діяти принцип оптимальної підтримки: враховуючи масштабність суспільних перетворень в Україні, необхідність прискорення цих процесів, зумовлену внутрішніми та зовнішніми чинниками, на державу покладається обов'язок сприяти розвитку громадського сектору та розширенню можливої діяльності різного роду громадських асоціацій.

Література

1. Була С.П. Теоретико-методологічний аналіз локальної демократії як умови та інструменту становлення консолідованої демократії в перехідних суспільствах (на прикладі України) [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / С. П. Була ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2012. - 19 с.

2. Панченко Т.В. Принцип субсидіарності у взаємовідносинах "влада – громадянське суспільство – місцеве самоврядування / Т.В. Панченко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова – 2011. – Вип. 5. – С. 62-67.

3. Участь громадян у здійсненні місцевого самоврядування: Навчальний посібник / За ред. В.В. Кравченка. – К.: Атіка, 2004. – 264 с.

4. Дробот І. Роль самоорганізації населення в гарантуванні місцевого самоврядування // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. / Редкол.: С.М. Серьогін (голов. ред.) та ін. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2006. – №3 (25). – С.228-240.

5. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. №2625-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №48. - Ст.254.

6. Про затвердження міської цільової Програми розвитку органів самоорганізації населення в м. Одесі на 2016-2019 роки: Рішення Одеської міської ради №22-VII від 16.12.2015р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/ru/acts/council/78744/

7. Проект Закону про органи самоорганізації населення № 2466 від 24.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54538

8. Дослідження українських міст (лютий-березень 2015 р.) [Електронний ресурс] /Соціологічна група Рейтинг; Міжнародний Республіканський Інститут, 2015. – Режим доступу: https://drive.google.com /file/d/0B8o3ehTrqJrNTGRJSjRoeEQtRUU/view?pli=1

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. №280/97-ВР (зі змін.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №24. – Ст.170.

10. Статути територіальних громад як інструменти забезпечення дієздатності цих громад: Аналітична записка [Електронний ресурс] / Асоціація сприяння самоорганізації населення. – Режим доступу: http://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2012/08/Statuti-teritorialnih-gromad-yak-instrumenti-zabezpechennya-yihnoyi-diyezdatnosti-.pdf

11. Правове регулювання місцевих ініціатив [Електронний ресурс] / Український незалежний центр політичних досліджень. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/publications/pochatok-reformi-mistcevoii-demokratiii

12. Статут територіальної громади міста Одеси: затверджений рішенням Одеської міської ради №1240-VI від 25.08.2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omr.gov.ua/ru/acts/council/36244/

13. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України "Про місцеві ініціативи" (реєстр. № 2296а від 06.07.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55906

14. Вюртенбергер Т. Децентралізована держава: історія та перспективи. Точка зору експертів Українсько-Європейського консультативного центру /Т. Вюртенбергер // Економіка, фінанси, право. – 2001. - №4. – С.25-28

Мошак О.В.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2016

УДК 346.232.+340.12 (477)

ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАРОДУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Мельник Н. В.

Стаття присвячена розгляду та аналізу принципів, функцій та можливостей самоорганізації народу, а також визначення їх впливу на формування громадянського суспільства. Виділено 3 рівні самоорганізації, зокрема: індивідуальну, колективну або групову і самоорганізацію народу загалом. З'ясовано, що самоорганізація народу веде до солідарності – максимальної взаємної підтримки один одного. Визначено, що самоорганізація народу має бути побудована на принципах дотримання прав і свобод, честі та гідності кожного громадянина, забезпечувати якісне зростання економічного добробуту населення за рахунок якого вміло формувати громадянське суспільство.

Ключові слова: *принципи самоорганізації, функції самоорганізації, громадянське суспільство, рівні самоорганізації, самоорганізація народу, демократія.*

Статья посвящена рассмотрению и анализу принципов, функций и возможностей самоорганизации народа, а также определение их влияния на формирование гражданского общества. Выделено 3 уровня самоорганизации, в частности: индивидуальную, коллективную или групповую и самоорганизации народа в целом. Выяснено, что самоорганизация народа ведет к солидарности - максимальной взаимной поддержки друг друга. Определено, что самоорганизация народа должна быть построена на принципах соблюдения прав и свобод, чести и достоинства каждого гражданина, обеспечивать качественный рост экономического благосостояние населения за счет которого умело формировать гражданское общество.

Ключевые слова: *принципы самоорганизации, функции самоорганизации, гражданское общество, уровне самоорганизации, самоорганизация народа, демократия.*

The article deals with the analysis of the principles, functions and possibilities of self-organization of the people, and determines their influence on the formation of civil society. The author highlights 3 levels of self-organization, including: individual, group and self-organization of people in general. Analyzing and exploring different concepts that are related to the issues of self-organization, the researcher determines that the bodies of self-organization of people belong to the second level of self-organization, namely to the group self-organization. Thus, group self-organization serves like blood vessels of self-organization of the people. A set of group self-organization models self-organization of the people in general. It was found that self-organization of people leads to solidarity – that is the maximum mutual support of each other. In the process of certain contradictory authoritative decisions self-organization of the people turns into a broad social movement that leads to a high level of mobilization of Ukrainian society. It is also proposed to create a consulting center for citizens on education, scientific and personal self-development issues. The formation of civil society depends on a certain level of citizens education. Thus, the higher the individual, group and self-organization of the people, the faster the formation and development of civil society takes place. Also in the process of formation of civil society people must constantly improve their personal behavior taking into account the past of the country, they must always act in accordance with current legislation

© Н.В. Мельник, 2016

and keep to universal moral values. It is determined that the self-organization of the people must be based on the principles of observing human rights and freedoms, honor and dignity of every citizen, must provide high-quality growth of economic welfare of people that will help to form skillfully the civil society.

Key words *principles of self-organization, functions of self-organization, civil society, the levels of self-organization, self-organization of the people, democracy.*

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні перетворення, які відбуваються сьогодні в українському суспільстві, окреслюють нові виклики перед вітчизняною юридичною наукою, яка має забезпечити вирішення проблеми ефективної реалізації становлення та розвитку громадянського суспільства. Враховуючи ці та низку інших обставин, на порядок денний виносяться питання, серед яких – необхідність визначення впливу основних принципів та функцій самоорганізації народу на формування громадянського суспільства, що безумовно набуває особливого значення.

Стан дослідження. Окремі аспекти розвитку основних принципів та функцій самоорганізації народу розглядалися та аналізувалися вітчизняними та зарубіжними науковцями, серед яких: І. Гороховський, С. Гончаренко, С. Кемський, Е. Князева, С. Курдюмов, О. Коваль, С. Саврук, П. Лазарчук, В. Кузьменко, О. Романчук, Т. Проценко, Б. Харахаш та інші.

Незважаючи на значні теоретичні розробки щодо основних принципів та функцій самоорганізації народу в Україні, нині залишаються невирішеними багато питань. Зокрема, є необхідність виокремлення основних рівнів самоорганізації народу та на кожному з них встановити основні принципи та функції, а також визначити їхній вплив на формування громадянського суспільства.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження основних принципів, функцій та можливостей самоорганізації народу, а також визначення їх впливу на формування громадянського суспільства.

Виклад основних положень. Серед основних особливостей формування громадянського суспільства, на нашу думку є дослідження процесів самоорганізації народу, зокрема, основних її принципів, функції та можливостей. Підтвердженням цих слів є дослідження відомого науковця проблем самоменеджменту В.М. Колпакова, який наголошує на тому, що XXI століття вимагає науково обґрунтованих підходів до самоуправління людини [4, с. 299].

У 50-60 рр. XX століття на основі статистичної фізики І. Пригожин, І. Хакен розробили концепцію самоорганізації. Вони визначили загальні принципи самоорганізації, що мають місце в фізичних, хімічних, біологічних та соціальних системах, причому у високоорганізованих системах вони втілюються з найбільшою повнотою [2].

Також проблему громадянської самоорганізації, за допомогою визначення ключової дихотомії в суспільному розвитку, досліджував Е. Дюркгейм. Кооперацію між людьми, яка й веде їх до самоорганізації він вважає наслідком існування такого морального феномену як солідарність. В той же час він наголошує на існуванні двох видів позитивної солідарності – органічної та механічної, які знаменують собою два різні типи суспільного устрою [1, с. 6].

На думку Е. Геллнера, який досліджував історичні передумови та можливості самоорганізації, основою самоорганізації є виникнення особливого типу людини – "модульної". Виникнення та поширення цього типу людини веде до появи громадянського суспільства і дозволяє відділяти його від свого антипода – "сегментарного" суспільства [1, с. 6].

В умовах Радянського Союзу громадянська самоорганізація не мала широкого простору для діяльності, що було зумовлено природою правлячого режиму, який прагнув до максимального контролю всіх сфер суспільного життя. Натомість, в другій половині 80-тих років XX століття і в перші роки існування України як незалежної держави, спостерігалося бурхливе пожвавлення в сфері громадянської самоорганізації. Два фактори – лібералізація режиму та загальне піднесення в суспільстві, надмірні сподівання на власну активність та використання нових для країни, але ефективних в демократичних суспільствах інститутів, призвели до появи численних нових профспілок, повсюдного поширення акцій протесту, зібрань трудових колективів, неурядових організацій та об'єднань. Активна діяльність цих інститутів стала чинником дестабілізації як політичної системи Радянського Союзу так і України в перші роки її незалежності. Проте, на зміну бурхливому розвитку досить швидко прийшло масове розчарування, пов'язане з низькою реактивністю держави по відношенню до запитів та вимог суспільства, а відтак, низькою ефективністю громадянської активності [1, с. 1].

Слушною є думка Б. Харахаша, який стверджує, що для сучасного розвитку громадянського суспільства перед українським суспільством стоїть необхідність самоосмислення. Брак самоусвідомлення спричинений тривалим періодом несамостійного існування українства у межах неукраїнських суспільно-політичних систем. Одним із складників цього процесу є осмислення витоків та підстав української державності. Далеко не всі українці усвідомлюють себе приналежними до української нації, і далеко не все населення Української держави розуміє, що само існування її є наслідком самовизначення української нації [9].

Також важливу роль у процесі формування громадянського суспільства відіграють органи самоорганізації населення. Зокрема у статті 2 Закону України "Про органи самоорганізації населення" [7], визначено, що органи самоорганізації населення – це представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених цим Законом.

Також зазначається, що орган самоорганізації населення є однією з форм участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні окремих питань місцевого значення. До органів самоорганізації населення відносять: будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, комітети районів у містах, сільські, селищні комітети.

Для виконання своїх функцій ОСН володіють власними та делегованими повноваженнями. Ще однією важливою можливістю, яка забезпечується існуванням на території громади ОСН, є здійснення різного роду громадського контролю [5, с. 7].

Підсумовуючи, варто ще раз наголосити на тих перевагах, які отримає громада від діяльності на її території органу самоорганізації населення. Через роботу ОСН жителі мають можливість задовольнити свій суспільний інтерес, адже прийняття рішень, виконання конкретних робіт і вирішення локальних потреб перетворюється у

відкритий для контролю і співробітництва процес. Таким чином, ініціативні жителі тих чи інших територій здійснюють громадський контроль за діяльністю влади та за якістю наданих їм послуг. Окрім цього, мешканці громад, де діють ОСН мають ширші можливості донести до владних кабінетів інформацію про свої проблеми і потреби та спробувати спільно вирішити їх [5, с. 5-6].

Говорячи безпосередньо про результати громадянської самоорганізації слід визнати, що вони можуть виконувати важливі функції в рамках політичної системи суспільства і бути достатньо важливими для підтримання політичної стабільності. Їх вплив можна помітити в різних складових цього стану, хоча звісно є серед факторів стабільності й такі, на які результати громадянської самоорганізації не мають жодного впливу. Решту факторів ми можемо поділити на такі, на які громадянська самоорганізація має прямий, опосередкований або дотичний вплив.

Цікавою є думка, з якою варто погодитися, що Україна має здійснити організаційний прорив за рахунок національного інтелекту і національної здатності до самоорганізації, несучою конструкцією якої має бути управлінський корпус країни, соціальні проектанти на всіх рівнях суспільної організації, у всіх видах кооперативної та індивідуальної діяльності. Кожен управлінський акт має оцінюватись під кутом зору вищого інтересу народу України – організації життєдіяльності суспільства у відповідності із загальноцивілізаційними вимогами і реальним потенціалом України [10].

У цьому контексті проблема визначення основної організаційної сили, яка створює нову соціальну систему в Україні має принципове значення для процесу її становлення. Причому, вона стосується всіх управлінських інституцій, в тому числі і політичних партій, оскільки вони представляють різні інтереси різних прошарків населення, що для утвердження такої системи є принциповим. Тим більше, що це не витвір політики і не суб'єктивістська справа, а саме об'єктивна потреба народу України, яку мають задовольнити управлінці усіх рівнів, навіть незалежно від політичних уподобань [10].

Це шлях самоорганізації через національний інтелект, досягнення системної впорядкованості, яка існує як система вищого порядку, що негайно і науково зріло, у відповідності зі світовими стандартами, при абсолютному пануванні права і чеснот громадянського суспільства організовує у своєму соціальному середовищі відповідні суспільні відносини, які є основним, вирішальним фактором утвердження нової соціальної системи. Такого типу самоорганізації немає в історичному прецеденті, оскільки у такій мірі залежності від власних інтелектуальних можливостей, перекладених на мову управлінського професіоналізму, як це відбувається зараз в ряді країн, що відстали від рівня світової цивілізації, історія не знала і саме тому, що йдеться про новий рівень світової цивілізації. Україна в цьому контексті водночас і типова і унікальна. Винайти якомога більш повний набір показників співвідношення першого і другого – завдання, яке має стратегічне значення [10].

Крім того, доцільно виділити питання освіти, яка може сприяти технічному розвиткові суспільства та прогресу в науці. Часто на чолі екстремістських сил, що кидають суспільство у вир кривавих побоїщ, стоять освічені люди, так само як і на чолі правозахисного і демократичного руху. Саме освічених людей найчастіше охоплює сверблячка перебудови суспільства, і благий задум, народжений у голові філософа, згодом перетворюється у гільйотини, концтабори, в безглузде руйнування. Хотілось би ще раз підкреслити, що нам не треба винаходити нових форм організації, намагатися перевлаштувати суспільство, а тільки дотримуватися законів самоорганізації. Дотримуватися – означає не застосовувати насильства щодо суспільства і до нас самих [6, с. 26].

Таким чином в Україні слід формувати та розвивати український менталітет народу, його управлінську (організаційну) культуру, яка є визначальним чинником освоєння тих форм управління суспільством, які притаманні сучасній управлінський цивілізації, їх поєднанню з національним факторами організаційного розвитку народу України [10].

Як зазначає С. Кемський, один з героїв Небесної Сотні у своїй праці "Чуєш Майдане?", вимога громади полягає в перетворенні держави з феодального батога на інструмент самоорганізації суспільства. Вказує, що суспільству не потрібні пастухи, а потрібні виконавці волі громади, які ефективно координуватимуть суспільні ресурси для досягнення спільних цілей [3]. Пропонує внести зміни у законодавстві про референдуми за народною ініціативою – і не лише стосовно можливості звільняти посадовців через референдуми.

Разом з цим, багатогранність, різноманітність інтересів людей, а отже, і діяльності органів самоорганізації населення, вимагає суворого додержання одного з головних принципів, притаманного будь-якому цивілізованому суспільству, – принципу законності, а також принципу поєднання індивідуальних, групових, суто територіальних інтересів невеликої спільноти з інтересами всієї територіальної громади, регіональними та загальнодержавними. Безумовно, діяльність органів самоорганізації населення базується й на ряді інших важливих принципів (виборності, гласності, підзвітності, підконтрольності та відповідальності тощо), але в сучасних умовах, в умовах становлення нашої молодої держави, формування та утвердження нових суспільно-економічних відносин принцип законності, додержання якого на практиці значною мірою забезпечує додержання й інших принципів, набуває особливої ваги [8].

У Законі України "Про органи самоорганізації населення" [7] також визначені принципи, на яких базується організація та діяльність органу самоорганізації населення, зокрема:

законність;

гласність;

добровільність щодо взяття окремих повноважень селищної, міської, районної в місті (у разі її створення) ради;

територіальність;

виборність;

підзвітність, підконтрольність та відповідальність перед відповідними радами;

підзвітність, підконтрольність та відповідальність перед жителями, які обрали орган самоорганізації населення;

фінансова та організаційна самостійність.

Отже, на нашу думку, доцільно виділити 3 рівні самоорганізації, зокрема: індивідуальну, колективну або групову і самоорганізацію народу загалом. Аналізуючи та досліджуючи різні поняття, які відносяться до питань самоорганізації, робимо висновок, що органи самоорганізації населення відносяться до другого рівня самоорганізації, а саме до колективної. Таким чином, колективна самоорганізація виступає кровоносними судинами самоорганізації народу. А сукупність колективної самоорганізації формує самоорганізацію народу загалом. На нашу думку шлях до самоорганізації народу можна схематично відобразити, який знаходиться всередині громадянського суспільства (рис. 1.).

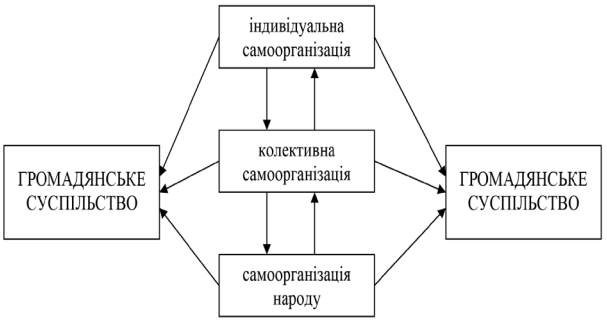

Рис. 1. Взаємозв'язок рівнів самоорганізації з громадянським суспільством

Таким чином, на певному рівні самоорганізації, відповідні суб'єкти виконують певні функції та дотримуються певних принципів. Загалом усі функції та принципи відображені у таблиці 1.

Основні функції та принципи різних рівнів самоорганізації

Рівні самоорганізації	Функції		Принципи
Індивідуальна самоорганізація	1. Пізнавальна 2. Практична 3. Виховна 4. Мотиваційна		1. Свідомості 2. Саморозвитку 3. Організованості 4. Добровільності 5. Вільного вибору території діяльності
Колективна або групова самоорганізація	за характером діяльності	1. Прерогативна - представницька - інтегративна	1. Законності 2. Гласності 3. Добровільності 4. Територіальності 5. Виборності 6. Підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед відповідними радами 7. Підзвітності, підконтрольності та відповідальності перед жителями, які обрали орган самоорганізації населення 8. Фінансової та організаційної самостійності
	за формами діяльності	1. Правотворча 2. Правозастосовна 3. Установча 4. Контрольна 5. Правоохоронна	
	за об'єктом впливу	1. Політична 2. Економічна 3. Соціальна 4. Культурна 5. Екологічна 6. Ідеологічна 7. Виховна 8. Інформаційна	
Самоорганізація народу	1. Політична 2. Економічна 3. Правоохоронна 4. Соціальна 5. Захист прав і свобод громадянина 5. Екологічна 6. Ідеологічна 7. Виховна		1. Солідарності 2. Психологічної стійкості 3. Організованості 4. Добровільності 5. Витривалості 6. Рівності 7. Колегіальності

Таблиця 1.

Основні функції та принципи різних рівнів самоорганізації

Висновки. Отже, виокремивши різні рівні самоорганізації та розглянувши основні принципи та функції самоорганізації народу, можна зробити висновок, що:

Від науки і від моралі залежить рівень самоорганізації кожного індивіда який в свою чергу має безпосередній вплив на формування громадянського суспільства.

Громадянському суспільству необхідно надати певні юридичні інструменти. На нашу думку, доцільно було б створити певний дорадчий орган для владних структур, через які суспільство впливатиме на закони й на осіб, які їх мають втілювати в життя. Наприклад, має бути легкий і зручний спосіб проведення референдуму. В сучасних умовах і для зручності його можна було б проводити через мережу Інтернет.

Самоорганізація народу веде до солідарності – максимальна взаємна підтримка один одного. В процесі певних суперечних владних рішень самоорганізація народу перетворюється в широкий громадський рух, який призводить до високого рівня мобілізації українського суспільства.

В процесі формування громадянського суспільства народ має постійно вдосконалювати власну поведінку з урахуванням минулого країни, постійно діяти відповідно до чинного законодавства та дотримуватись загальнолюдських моральних цінностей.

Доцільно, створити консультаційний центр для громадян з питань освіти, науки та індивідуального саморозвитку. Оскільки формування громадянського суспільства залежить від певного рівня освіченості громадян. Таким чином, чим вища індивідуальна, колективна та самоорганізація народу тим швидше відбувається формування та розвиток громадянського суспільства.

Отже, самоорганізація народу має бути побудована на принципах дотримання прав і свобод, честі та гідності кожного громадянина, забезпечувати якісне зростання економічного добробуту населення за рахунок якого вміло формувати громадянське суспільство.

Література

1. Гороховський І. Л. Громадянська самоорганізація як чинник стабільності політичної системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / І. Л. Гороховський. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.

3. Кемський С. Чуєш, Майдане? / С. Кемський // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2013/12/19/ 7007716/

4. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб : Алетейя, 2002. – С. 299.

5. Коваль О. Порадник для органів самоорганізації населення / О. Коваль, С. Саврук, П. Лазарчук. – Львів: Львівський регіональний ресурсний центр для органів самоорганізації населення, 2013. – 72 с.

6. Кузьменко В. Л. На порозі Надцивілізації: системний аналіз актуальних проблем сучасності, соціальне прогнозування та футурологія / В. Л. Кузьменко, О. К. Романчук. – Львів: Універсум, 2001. – 152 с.

7. Про органи самоорганізації населення: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 11.07.2001 р. № 2625-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.

8. Проценко Т. Деякі організаційно-правові аспекти діяльності органів самоорганізації населення / Т. Проценко // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=12&d=447.

9. Харахаш Б. Національне самовизначення: принцип і практика / Б. Харахаш // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1017536/Harahash_Nacionalne_samoviznachennya princip_i_praktika.html.

10. Україна у загальноцивілізаційному світовому порядку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wikipage.com.ua/1x8891.html.

Мельник Н. В.,
здобувач кафедри теорії
та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету
внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 18.03.2016

УДК 343.281(477)

ПРОБАЦІЯ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Капленко Т. В.,
Кулик Л. М.

У статті проаналізовано сучасний стан реалізації Закону України "Про пробацію" від 05.02.2015 року, у загальних рисах охарактеризовано вказаний закон. Висвітлено коло теоретичних та практичних проблем впровадження пробації в нашій країні. Також у статті йде мова про пробацію щодо неповнолітніх.

***Ключові слова**: пробація, звільнення від відбування покарання з випробуванням, Кримінальний кодекс України, обов'язки покладені на правопорушника за вироком суду, неповнолітні.*

В статье проанализировано современное состояние реализации Закона Украины "О пробации" от 05.02.2015 года, в общих чертах охарактеризован указанный закон. Освещен круг теоретических и практических проблем внедрения пробации. Также в статье идет речь о пробации в отношении несовершеннолетних.

***Ключевые слова**: пробация, применение наказания не связанного с лишением свободы, Уголовный кодекс Украины, обязанности возложенные судом на правонарушителя, несовершеннолетние.*

The article analyzes the current state of implementation of the Law of Ukraine "On probation" from 05.02.2015, the general terms described in the said law. Deals with the range of the theoretical and practical problems of implementing probation in our country. Also considered some aspects of improving legislation on sentencing and execution in respect of persons who sentenced not connected with imprisonment.

Attention is paid to domestic and foreign approaches to the appointment by the court probates programs by imposing on a person, who is exempt from probation, duties upon conviction. The necessity to urgently amend the law governing criminal-executive relations (in this case on non-penal imprisonment), especially Article 76 of the Criminal Code of Ukraine, by correcting the existing duties the court orders the person liberated from probation that in today's reality cannot provide effective educational impact on the offender and reintegrate him into society, and expanding the list of these obligations.

Also, the article refers to the juvenile probation, the author regrets states superficial attitude legislator to the problems of children in conflict with the law. The Act "On probation" does not regulate effective measures in dealing with juvenile offenders. In addition to the work raises the question of appropriateness proposed legislator, complete rejection of sending the minor to a special educational institution for children and adolescents to correct (paragraph 5 of Article 105 of the Criminal Code of Ukraine).

***Key words**: probation , release from probation , the Criminal Code of Ukraine, the duties imposed on the offender by a court, minors.*

05.02.2015 року український парламент, прийнявши Закон України "Про пробацію", продемонстрував серйозний крок у сфері наближення вітчизняної юстиції до міжнародних стандартів і впровадження принципово нової системи заходів кримінально-правового характеру.

Закон набув чинності через шість місяців з дня його опублікування (27 серпня 2015 року), проте протягом поточного року з дня прийняття закону можемо констатувати лише теоретичне "наближення" до міжнародних стандартів. Навіть якщо не брати до уваги полеміку яка точиться у колах науковців та практиків-пенітенціаріїв про плутанину у використанні термінів, що обслуговують зазначений закон, чи юридичні прогалини допущенні законодавцем, який у статті другій першого розділу Закону представляє орган пробації як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації, але такий що є структурним підрозділом Державної пенітенціарної служби України (згідно з положенням четвертого розділу Закону України "Про Державну кримінально-виконавчу службу України", у якому визначається правовий статус персоналу органу пробації) [1].

Науковці, підкреслюючи значущість Закону України "Про пробацію", визнають згаданий Закон ключовим актом, що символізує сьогодні реформу у пенітенціарній сфері. І тому дуже прикро, що закон, на розробку якого знадобилося майже тринадцять років виявився неякісним з позицій юридичної термінології та техніки. На теперішній час ситуацію може врятувати лише докладна інструкція щодо його виконання. Інакше Закон "Про пробацію" може залишитися декларацією [2, с. 41-44].

Якщо ж розглядати цей Закон та процес його впровадження з точки зору практичного працівника, то він є нормативним актом, який не має чіткого механізму впровадження, але має конкретні строки реалізації. У розділі п'ятому Закону України "Про пробацію" зазначено про необхідність вжиття заходів щодо приведення у відповідність з цим Законом підзаконних нормативно-правових актів, забезпечивши набрання ними чинності одночасно з введенням у дію цього Закону; забезпечити перегляд і прийняття міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, передбаченим цим Законом; вжити інших заходів для реалізації цього Закону [1]. Станом на 10 квітня 2016 року не створено навіть платформи для впровадження. Платформою для успішного функціонування пробації, на нашу думку, є перш за все "презентація" статті 76 Кримінального кодексу України в оновленому, сучасному вигляді.

У європейських країнах звільнення з випробуванням (застосування пробації) передбачає широке коло обов'язків та обмежень, які може покласти суд на правопорушника: зобов'язання не відвідувати певні місця; знайти роботу, отримати повну загальну освіту або спеціальність (у визначений судом строк); не вживати алкоголь та наркотичні засоби; пройти програму корекції поведінки; утримувати утриманців, не носити зброю, приймати участь у програмах з надання соціальної допомоги та інше. За порушення цих умов клієнт служби пробації направляється до місць позбавлення волі.

Водночас стаття 76 Кримінального кодексу України передбачає лише п'ять видів обов'язків, які у сучасних реаліях не можуть забезпечити ефективного виховного чи виправного впливу на правопорушника та реінтегру-

© Т.В. Капленко, Л.М. Кулик, 2016

вати його до суспільства:

– попросити публічного або в іншій формі пробачення у потерпілого;

– не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції;

– повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання;

– періодично з'являтися для реєстрації в кримінально-виконавчій інспекції;

– пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб [3].

З позиції практики дієвими з цього переліку можна визначити такі з обов'язків засудженого (за ступенем важливості та обов'язковості призначення суддями):

– повідомити кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання (на сьогодні фактично виконується відсотків на 50, адже засуджений може без перешкод змінити місце проживання, просто попередивши інспекцію про свій намір. Мають місце ситуації коли засуджений не попередив про зміну місця проживання, тоді такий факт ухилення від відбування покарання з'ясовується при інспектуванні засудженого за місцем проживання. З цього приводу доречно буде звернутися до досвіду інших країн. Так у статті сорок першій Закону Грузії "Про порядок виконання покарань не пов'язаних з триманням під вартою, та пробації" надається право начальнику бюро пробації протягом двох тижнів з дня отримання від засудженого заяви про зміну місця проживання задовільнити або відхилити її [4]. Така форма реалізації контролю за виконанням такого обов'язку надає інспекції (бюро пробації) більше повноважень тим самим полегшуючи контролюючу та наглядову функції пробації, що в свою чергу відображається на безпеці суспільства. Саме з таких позицій відображається цей обов'язок і в нормативних актах щодо пробації інших зарубіжних країн;

– періодично з'являтися для реєстрації – цей обов'язок, на нашу думку, має покладатися на кожного засудженого до покарання не пов'язаного з позбавленням волі (до клієнта пробації). Іноді для виконання до кримінально-виконавчої інспекції надходять вироки що зовсім не містять обов'язків покладених судом на засудженого, тобто суд взагалі не застосував ст. 76 Кримінального кодексу України, що значно утруднює а інколи і унеможливлює виконання вироку. Наприклад, вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 13.03.2015 року відносно громадянина А., засудженого за ч. 1 ст. 185 Кримінального кодексу України до 1 року позбавлення волі, згідно ст. 75 Кримінального кодексу звільненого від відбування покарання з іспитовим строком на 1 рік. Вище зазначений громадянин раніше був засуджений, крім того не мав постійного місця проживання, але не зважаючи на ці факти суд надав йому можливість виправитися без позбавлення волі, до того ж не поклав на засудженого жодного з обов'язків. Згодом відносно засудженого проводилися розшукові заходи, що тривали майже третину іспитового строку. Можливо цього не сталося б, якби суд призначив засудженому з'являтися до інспекції для проведення реєстрації. На жаль це не поодинокий випадок. Зрозуміло, що покладення на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, певних обов'язків є одним з обов'язкових елементів, що визначають основний зміст випробування, а в подальшому застосування до засудженого пробаційної програми.

Наступні обов'язки можна охарактеризувати таким чином:

– попросити пробачення у потерпілого – обов'язок має виховний чинник, який полягає у його високій публічності. На нашу думку, може бути дієвим лише у тих випадках, коли йдеться про правопорушника, що проживає у невеликому населеному пункті, де зв'язки між громадянами мають високу ступінь гласності, або засуджений є публічною особою. Проте це не означає, що суду не слід покладати цей обов'язок на засуджених;

– не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи. Норма закону не демонструє правильного розуміння необхідності засудженому "погоджувати" свій виїзд за межі України з кримінально-виконавчою інспекцією (органом пробації), а не "отримувати дозвіл від кримінально-виконавчої інспекції" на постійне місце проживання за межами України. Крім того в інструкції до пробаційного закону має бути вичерпний перелік причин з яких засудженому може надаватися дозвіл на тимчасовий виїзд за межі держави;

– пункт 3 статті 76 Кримінального кодексу України на теперішній час об'єднує різні за своєю суттю обов'язки, мова йде про повідомлення інспекції про зміну місця проживання, роботи або навчання. На нашу думку, це мають бути не пов'язані між собою, різні обов'язки. Така сама пропозиція міститься й у проекті Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених" від 10.08.2015 року. Проект пропонує таку редакцію стосовно роботи та навчання: "вступити на навчання для здобуття повної загальної середньої освіти; вступити на навчання для отримання професії; та офіційно працевлаштуватися" [5]. Така позиція законотворця зазнала критики у висновку Головного науково-експертного управління від 04.11.2015 року, особливо що стосується "офіційного працевлаштування" [6]. Хоча із результатів численних досліджень відомо, що непрацевлаштованість являється одним з основних криміногенних факторів, що може продукувати рецидивну злочинність серед підоблікових кримінально-виконавчої інспекції (клієнтів пробації). Тобто не треба "побоюватися" покладати на засуджених такі обов'язки, адже існує центр зайнятості, який також опікується цією категорією громадян і може надати допомогу з працевлаштування чи перекваліфікації або направити на навчання. З власного досвіду роботи із засудженими можна привести десятки прикладів, коли правопорушник маючи обов'язок повідомляти про зміну місця роботи не збирається працевлаштовуватися, мотивуючи це тим, що суд зобов'язав його тільки повідомити інспекцію про зміну роботи, а не фактично влаштуватися на роботу;

– пройти курс лікування – важливий обов'язок, що має призначатися судом з урахуванням особливостей конкретного кримінального провадження та особи винного.

Що стосується пробації відносно неповнолітніх, то з цього проводу взагалі не передбачено якихось вагомих змін у законодавстві. Єдине на що спромігся законодавець, так це запропонував виключити пункт 5 статті 105 Кримінального кодексу України, тобто відмовитися від направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до виправлення [5]. Зрозуміло, що подібні заклади слід оновлювати та переформовувати, але зовсім відмовитися

від них, на нашу думку, буде помилкою. Крім того існує позитивний зарубіжний досвід функціонування установ такого спрямування, який необхідно всебічно дослідити, узагальнити та впроваджувати в адаптованому до наших реалій виді.

Стаття 12 нашого пробаційного закону, відповідно до своєї назви, має містити перелік особливостей пробації щодо неповнолітніх, але таких не містить, крім інформації про те, що неповнолітні це особи у віці від 14 до 18 років.

Єдине, що на теперішній час викликає практичний інтерес, це оприлюднений 16.03.2016 року План дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік. У 80 пункті зазначеного Плану йдеться про заходи практичної реалізації Закону України "Про пробацію", а саме про розроблення дієвого механізму виправлення неповнолітніх засуджених, індикатором виконання якого є відкриття пробаційних центрів протягом поточного року. Але з огляду на те, що з дня введення вказаного Закону в дію, практичних змін у виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі не відбулося, важко сподіватися на швидкі зміни. Звісно кримінально-виконавча інспекція у своїй діяльності вже давно вийшла за межі дієвого нагляду та контролю за поведінкою засуджених, все більше приділяючи уваги реінтеграції правопорушника у суспільство, але для досягнення значних результатів у діяльності, все ж таки, необхідно мати нормативне підґрунтя.

Можна констатувати, що з прийняттям Закону України "Про пробацію" закріпився пріоритетний напрямок державної правової політики щодо реформування кримінальної юстиції та кримінально-виконавчої системи.

Першим етапом такого реформування має стати внесення змін та доповнень у виді додаткових обов'язків, що покладаються на осіб, яких засуджено до позбавлення волі та звільнених від відбування покарання з випробуванням. У результаті суд з більшою індивідуальністю призначатиме обов'язки засудженому, та у висновку орган пробації зможе надати суспільству більш якісні послуги з виправлення та перевиховання колишнього злочинця. Адже всім зрозуміло, що правопорушник у кращому випадку буде виконувати тільки ті обов'язки, що прописані у рішенні суду.

Практичні співробітники кримінально-виконавчої інспекції часто стикаються з повним небажанням засуджених прийняти допомогу у подоланні алкогольної або наркотичної залежності (ці послуги на безкоштовній основі надають благодійні фонди та інші неприбуткові організації, що співпрацюють з інспекцією), те саме стосується і працевлаштування. А якщо у вироку суду як обов'язок буде графа про необхідність працевлаштування у визначений термін, або постановка на облік центру зайнятості з послідуючим працевлаштуванням – то засуджений повинен виконати цей обов'язок.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що застосування пробаційного впливу сприятиме більш успішному індивідуальному запобіганню кримінальних правопорушень особливо невеликої та середньої тяжкості. Разом з тим залишається проблема впровадження та вдосконалення пробаційного нагляду, враховуючи "місцеву специфіку" та подальшої імплементації міжнародних стандартів поводження з правопорушниками, які не ізольовані від суспільства, до норм кримінального законодавства України.

Література

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160-19.

2. Галай А.О. Нова пробація і діяльність кримінально-виконавчої інспекції: нормативний гумор чи недоліки нормотворення? / А.О. Галай // Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні : збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару [20 листопада 2015 року, м. Харків] / Харківський нац. ун-т внутр. справ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2015. – С. 42-44.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-16.

4. Про порядок виконання покарань не пов'язаних з триманням під вартою, та пробації: Закону Грузії від 19.06.2007р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.matsne.gov.ge.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Проект закону від 10.08.2015р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc34?id=&pf3511 =56249&pf35401=354368.

6. Висновок Головного науково-експертного управління від 04.11.2015р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zweb2/webproc34?id=&pf3511=56249&pf35401=362656.

Капленко Т.В.,
аспірант ОДУВС
інспектор Заводського РВ КВІ
м. Запоріжжя
управління ДПтС України
в Запорізькій області
Кулик Л.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2016

УДК 351.741(477):001

ІНФОРМАЦІЙНА ПІДТРИМКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ПРОТИДІЯ ЯК СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Катеринчук І. П.

Рівень розвитку інформаційного забезпечення правоохоронних органів України сьогодні позначається не лише на стані злочинності в нашій державі, а й на додержанні прав і свобод людини та громадянина, на можливості позбутися витратних екстенсивних технологій управління завдяки впровадженню інтенсивних, а також сприяє інтеграції нашої держави у світовий інформаційний простір. Однак, негативною тенденцією сучасного етапу державотворення в нашій державі є відсутність комплексного системного підходу до інформаційного забезпечення діяльності державних органів взагалі і правоохоронних зокрема.

Проблеми створення ефективної системи інформаційного забезпечення правоохоронних органів України останнім часом активно привертають увагу науковців та практиків. Однак незважаючи на те, що питання структури відповідного інформаційного забезпечення є одним із ключових для оптимізації функціонування вказаних органів, у науці інформаційного права воно досліджено ще недостатньо.

Проблематика інформаційної підтримки та інформаційної протидії в діяльності правоохоронних органів, захист інформаційного простору в правоохоронній системі, розробка стратегії інформаційної протидії у науці й практиці України ще перебуває на стадії становлення і потребує ґрунтовного наукового забезпечення, зокрема систематизації, в тому числі на рівні організаційно-правового аспекту.

Таким чином у статті розглянуто особливості інформаційної підтримки та інформаційної протидії як основних складових системи інформаційного забезпечення правоохоронних органів України, а також проаналізовано їх зміст та особливості.

***Ключові слова**: інформаційна підтримка, інформаційна протидія, інформаційне забезпечення, інформаційна боротьба, інформаційна війна, інформаційна зброя, інформаційний суверенітет, проект, Твінінг.*

Уровень развития информационного обеспечения правоохранительных органов Украины сегодня отражается не только на состоянии преступности в нашем государстве, но и на соблюдении прав и свобод человека и гражданина, на возможности избавиться от расходных экстенсивных технологий управления благодаря внедрению интенсивных, а также способствует интеграции нашего государства в мировое информационное пространство. Однако, негативной тенденцией современного этапа создания государства в нашем государстве является отсутствие комплексного системного подхода к информационному обеспечению деятельности государственных органов вообще и правоохранительных в частности.

Проблемы создания эффективной системы информационного обеспечения правоохранительных органов Украины в последнее время активно привлекают внимание ученых и практиков. Однако невзирая на то, что вопрос структуры соответствующего информационного обеспечения является одним из ключевых для оптимизации функционирования указанных органов, в науке информационного права оно исследовано еще недостаточно.

Проблематика информационной поддержки и информационного противодействия в деятельности правоохранительных органов, защита информационного пространства в правоохранительной системе, разработка стратегии информационного противодействия в науке и практике Украины еще находится на стадии становления и нуждается основательного научного обеспечения, в частности систематизации, в том числе на уровне организационно-правового аспекта.

В статье рассмотрены особенности информационной поддержки и информационного противодействия как основных составляющих системы информационного обеспечения правоохранительных органов Украины, а также проанализированы их содержание и особенности.

***Ключевые слова**: информационная поддержка, информационное противодействие, информационное обеспечение, информационная борьба, информационная война, информационное оружие, информационный суверенитет, проэкт, Твининг.*

The level of development of information support of the law enforcement bodies of Ukraine today is not only reflected on the state of crime in our country, but also on respect for the rights and freedoms of man and citizen, to possibilities to get rid of consumables extensive technology management through the introduction of intensive and contributes to the integration of our country into the world information space. However, the negative trend of the modern phase of the state in our country is the lack of an integrated system approach to information support of activity of state bodies in general, and law enforcement in particular.

Problems creating an effective information management system for law enforcement agencies in Ukraine has been actively attracting the attention of scientists and practitioners. However, despite the fact that the question of the structure of the relevant information provision is a key to optimize the functioning of these bodies in the science of information law is not yet sufficiently investigated.

The problem of information support and information counter in law enforcement, the protection of information space in the law enforcement system, the development strategy of the information counter in the science and practice of Ukraine is still in its infancy and needs a thorough research to ensure, in particular, organize, including on the institutional and legal level, aspect.

In the article features information support and information counter as the main components of information support system of law enforcement bodies of Ukraine, as well as analyzes of their content and features.

© І.П. Катеринчук, 2016

Keywords: *information support, information countermeasures, information security, information warfare, information warfare, information weapons, information sovereignty, Projects, Twining.*

Постановка проблеми. Початок нового тисячоліття характеризується глобалізацією світових економічних і політичних процесів, невід'ємною складовою яких є розроблення та впровадження сучасних інформаційних технологій. Інформація стала чинником, який визначає стратегічні напрямки державної політики, може призвести до значних технологічних аварій, військових конфліктів, дезорганізувати державне управління, роботу наукових установ та фінансову систему, сприяє появі нових напрямків злочинної діяльності. Інформаційний суверенітет України – це виняткове право України відповідно до Конституції і законодавства України, норм міжнародного права самостійно і незалежно, з дотриманням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати і здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері; державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику; розпоряджатися власними інформаційними ресурсами; формувати інфраструктуру національного інформаційного простору; створювати умови для його інтеграції у світовий інформаційний простір і гарантування інформаційної безпеки держави [1, с. 69].

Рівень розвитку інформаційного забезпечення правоохоронних органів України сьогодні позначається не лише на стані злочинності в нашій державі, а й на додержанні прав і свобод людини та громадянина, на можливості позбутися витратних екстенсивних технологій управління завдяки впровадженню інтенсивних, а також сприяє інтеграції нашої держави у світовий інформаційний простір. Однак можна констатувати, що негативною тенденцією сучасного етапу державотворення в нашій державі є відсутність комплексного системного підходу до інформаційного забезпечення діяльності державних органів взагалі і правоохоронних зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми створення ефективної системи інформаційного забезпечення правоохоронних органів України останнім часом активно привертають увагу науковців та практиків. Однак незважаючи на те, що питання структури відповідного інформаційного забезпечення є одним із ключових для оптимізації функціонування вказаних органів, у науці інформаційного права воно досліджено ще недостатньо.

Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних органів певною мірою розглядалися філософами, теоретиками права, державознавцями, адміністративістами, фахівцями у сфері кримінального права, соціологами, кібернетиками. Особливо слід підкреслити внесок у розробку даної проблеми таких провідних вчених як І.В. Арістова, К.І. Бєляков, В.Д. Гавловський, Р.А. Калюжний, В.А. Кормич, В.А. Ліпкан, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець та інші. Останнім часом проблематика інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів привертала увагу таких вчених, як С.В. Албул, О.В. Кохановська, В.Я. Мацюк, О.В. Олійник, Д.Я. Семир'янов, О.В. Сировой, Г.В. Форос та інших науковців, однак багато питань у цій сфері досі чекають на своє наукове осмислення. Вказане обумовлює актуальність окреслення проблем сучасного етапу розвитку інформаційного забезпечення правоохоронних органів України, а саме інформаційної підтримки діяльності правоохоронних органів.

Метою статті є дослідження інформаційної підтримки та інформаційної протидії як складових системи інформаційного забезпечення правоохоронних органів України, а також встановлення їх особливостей та змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційне забезпечення являє собою створення оптимальних умов функціонування для задоволення інформаційних потреб, тобто потреб в інформаційних ресурсах, пов'язаних із певною предметною сферою, необхідних для виконання завдань у процесі практичної діяльності, на основі використання сукупності методів, систем і засобів отримання, збору, обробки, зберігання, передачі і використання інформаційних ресурсів. Інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів включає створення умов для ефективного задоволення інформаційних потреб правоохоронця, використання інформаційних ресурсів для досягнення поставлених перед вказаними органами цілей і завдань.

Роль інформаційного забезпечення у діяльності правоохоронних органів обумовлена, по-перше, необхідністю оперувати інформаційними ресурсами для прийняття рішень як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні; по-друге, потребою правоохоронних органів у розвитку та вдосконаленні їх діяльності; по-третє, вимогами щодо доступу до публічної інформації, розпорядниками якої є правоохоронні органи; і, по-четверте, потребами забезпечувального характеру (пов'язаними із кадровим, фінансово-економічним, господарським та іншими видами забезпечення щоденної діяльності правоохоронних органів).

Отже, інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів має своєю метою забезпечення високоефективної роботи як самих вказаних органів, так і кожного їх працівника, забезпечення зворотного зв'язку між ними та суспільством для спільного вирішення наявних у правоохоронній сфері проблем, а також інформування широких кіл громадськості про особливості правоохоронної діяльності, підвищення поваги до неї у суспільстві [2, с. 69].

Аналіз підходів до структури інформаційного забезпечення діяльності державних органів свідчить про те, що останнє постає як сукупність наступних елементів: інформаційна підтримка; інформаційне супроводження; інформаційна допомога; інформаційний вплив; інформаційна боротьба; інформаційна логістика; інформаційне консультування [3, с. 10]. Зупинимося на таких структурних елементах як інформаційна підтримка та інформаційна протидія детальніше.

Інформаційна підтримка діяльності правоохоронних органів полягає в наданні допомоги посадовим особам правоохоронних органів під час прийняття ними рішень, пов'язаних із виконанням покладених на них завдань та функцій, завдяки використанню інформаційних ресурсів, в яких містяться необхідні дані та відомості. Метою правового регулювання у сфері інформаційного забезпечення управлінської діяльності у правоохоронних органах є правове забезпечення функціонування інформаційних потоків, що генерують діяльність вказаних органів. Предме-

том, що формує спеціальну галузь інформаційних правовідносин, у цьому випадку виступає сукупність реально існуючих матеріалізованих результатів творчості і праці, втілених:

1) в інформаційних ресурсах;

2) у засобах та технологіях роботи з інформацією (інформаційних технологіях);

3) у засобах і технологіях комунікації інформації по мережах зв'язку [4, с. 26].

Аналіз особливостей розвитку інформаційного забезпечення різних сфер людської діяльності свідчить, що найбільшою динамікою вирізняється розвиток інформаційної підтримки підприємницької діяльності. Це цілком закономірно, оскільки в цій сфері зв'язок між використанням прогресивних технологій та бажаним результатом (певним рівнем прибутку) є безпосереднім, на відміну від сфери державного управління, в якій такі зв'язки є більш опосередкованими та значною мірою залежать від використовуваних критеріїв оцінки, що часто мають суб'єктивний характер. Інформаційна підтримка підприємницької діяльності забезпечує надання вичерпних відомостей щодо технічних характеристик продукції, технології виготовлення і собівартості як внутрішнім групам (наприклад, тим, що займаються науково-технічними та конструкторськими розробками), так і зовнішнім споживачам, які можуть використовувати ці дані для удосконалення своїх виробничих операцій або своєї продукції.

Як приклад позитивного досвіду у сфері інформаційної підтримки правоохоронної діяльності можна навести заходи, здійснювані у межах програми Twinning, яка була ініційована Європейською Комісією (ЄК) у 1998 році. За задумом це був інструмент інституційної розбудови, який мав допомогти країнам, що стали на шлях приєднання до Європейського Союзу (ЄС), зміцнити адміністративну та юридичну спроможність настільки, щоб наблизитися до законодавчих стандартів Європейських Співтовариств, не відступаючи від національного законодавства. Інструмент Twinning допоміг 10-ти країнам-членам, які приєдналися до ЄС у 2004 році (Республіка Кіпр, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія) та у 2007 році (Болгарія та Румунія), в усталенні спроможності здійснення адміністративних функцій державними інституціями цих країн.

На сьогодні інструмент Twinning активно впроваджується в Хорватії, в колишній Югославській Республіці Македонія та Туреччині, а також в таких потенційних країнах-кандидатах як Албанія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Сербія та Косово (згідно з Рішенням Ради безпеки ООН № 1244). Окрім України, іншими країнами, що успішно застосовують інструмент Twinning, є Молдова, Вірменія, Азербайджан, Грузія, Туніс, Йорданія, Марокко, Єгипет, Ізраїль та Алжир.

Проект Twinning – це міжнародна співпраця між державними органами країни-члена ЄС та його партнером/партнерами у країні-бенефіціарії. Наприклад, у липні 2009 р. було розпочато проект "Підтримка Академії суддів України" у співпраці з австрійським партнером. Академія суддів вирішила покращити стандарти підготовки працівників судів, виходячи із загальнонаціональної мети наближення до стандартів законодавства ЄС (acquis communautaire).

Головна увага у будь-якому проекті Twinning приділяється результатам, отриманим від співпраці. Проекти Twinning реалізуються завдяки співпраці державних органів у певній галузі, яка має дати обов'язкові результати. Орган-бенефіціар працює за своїм місцезнаходженням спільно зі своїм партнером/партнерами з країни-члена ЄС і відповідними зацікавленими сторонами – Адміністративним офісом програми Twinning, Представництвом ЄС, міністерствами, державними службовцями та іншими – для того, щоб забезпечити відповідні результати. Отже, відповідальність за кінцевий результат проекту розподіляється між кількома ключовими особами, які працюють разом.

Рівноцінність та спільність зобов'язань і відповідальності є важливими вже на першому етапі реалізації проекту – етапі його ідентифікації. Це послідовний покроковий процес, в основі якого, в першу чергу, лежить детальний аналіз ситуації. Після завершення цього етапу мають бути чітко визначені погоджені обов'язкові результати, а також робочий план та бюджет, відповідно до яких мають бути отримані зазначені результати. Лише після цього пропозицію можна передавати на оцінювання.

Результатом виконання будь-якого проекту Twinning має стати значно вдосконалена організаційна структура, яка надасть змогу державному органу виконувати свої завдання, пов'язані із acquis communautaire чи з відповідною сферою співробітництва з ЄС.

Концепція Twinning сприяє поглибленню взаємного обміну між європейськими професійними мережами та побудові партнерських відносин з представниками європейських державних служб. В Україні кінцеві результати проектів сприяють зміцненню довіри до державних органів як в межах країни, так і за кордоном, а створення партнерських відносин відкриває таким органам перспективи у вдосконаленні їх стандартів роботи. У 2006 році керівні особи України виявили лояльність до співпраці з ЄС та підтвердили це заявами на високому політичному рівні. Уряд створив загальну схему впровадження інструменту Twinning і необхідних інституційних реформ. Були засновані та укомплектовані персоналом основні інституційні структури, які отримали фінансування уряду.

Заходи з питань розбудови мережі, надають конструктивну можливість усім особам, залученим до реалізації проектів Twinning, обмінюватися знаннями, досвідом та інформацією у відкритому незагрозливому оточенні. В ході таких зустрічей часто народжуються конкретні сталі ідеї, які дають позитивний результат усім учасникам проектів Twinning.

Такі заходи проводяться щонайменше двічі на рік, об'єднуючи представників органів-бенефіціарів, Представництва ЄС в Україні та запрошених представників країн-членів ЄС. Теми засідань бувають різноманітними, але основна увага приділяється підвищенню якості виконання проектів та оцінці досягнень у впровадженні інструменту Twinning в Україні. Висновки конференцій підсумовуються та поширюються серед учасників проектів Twinning.

Одним з успішно реалізованих проектів у межах

програми Twinning можна назвати проект "Впровадження та розвиток управління якістю в українській міліції", проведений у секторі "Законність, свобода та безпека". Здійснення проекту тривало 18 місяців, а його загальний бюджет склав 1,65 млн. євро. Проведення вказаного проекту виходило з того, що організаційна структура та система управління міліцією залишаються незмінними ще з попередніх часів і базуються на вкрай мілітаризованій авторитарній моделі контролю та прийняття рішень. Зазначалося, що у питаннях реформування міліції, яке було розпочате у 1991 році, мало конкретного наповнення й часто недостатньо необхідної законодавчої й фінансової підтримки. Система професійної підготовки та освіти у цій сфері ще досі орієнтована на викладання законів, а не на актуальні потреби працівників міліції. Метою проекту було посилення спроможності міліції та Національної гвардії попереджати, виявляти злочини та боротися зі злочинністю, підтримувати громадський порядок, мир і спокій у відповідності до принципів демократичної поліції, верховенства права та дотримання міжнародних стандартів стосовно прав людини [5].

В сучасній науковій та спеціальній літературі, засобах масової інформації останнім часом все частіше зустрічаються такі поняття як "інформаційна протидія", "інформаційна війна", "інформаційна боротьба", "інформаційне протиборіння", що свідчить про те, що ці категорії вийшли на рівень суспільної свідомості. На наш погляд, це пов'язано з тенденціями розвитку інформаційного впливу на громадян, суспільство та державу. Якщо XX сторіччя називали сторіччям кібернетики, то XXI сторіччя – це безумовно інформаційне сторіччя.

Досліджуючи інформаційну протидію учені та фахівці в основному використовують такі поняття як "інформаційна боротьба", "інформаційна війна" та "інформаційна зброя". Багато хто ототожнює ці поняття, що є грубою помилкою. Також інтерес викликають взаємозв'язки цих понять із поняттям "інформаційна безпека". На сьогодні саме інформаційні війни становлять найбільшу небезпеку нормальному функціонуванню системи органів державної влади. Це і зумовлює детальний розгляд нами питань щодо визначення поняття та встановлення суттєвих ознак інформаційної війни.

Що стосується іншого розуміння поняття інформаційної війни, тобто технічного, то тут обов'язковою умовою є те, що ведення інформаційної війни є результатом узгодженої діяльності по використанню інформації як зброї ведення бойових дій у будь-якій сфері життєдіяльності. При цьому інформаційна війна включає такі дії: здійснення впливу на інфраструктуру систем життєзабезпечення - телекомунікації, транспортні мережі, електростанції тощо; хакінг - злам і використання особистих даних, ідентифікаційних номерів, інформації з обмеженим доступом тощо [6, с. 338].

Взагалі існує багато визначень "інформаційної війни", в яких вона тлумачиться як комплекс заходів і операцій, здійснюваних у конфліктних ситуаціях, коли інформація є водночас зброєю, ресурсом і ціллю. Цікавою є думка, що це інформаційне протиборство ведеться з метою нанесення збитку критично важливим структурам супротивника, підриву його політичної і соціальної систем, а також стабілізації товариства і держави супротивника. Сутність інформаційного протиборства полягає в тому, що це форма міждержавного суперництва, реалізована за допомогою інформаційного впливу на систему керування інших держав і їхніх збройних сил, а також на політичне і військове керівництво і товариство загалом, інформаційну інфраструктуру і засоби масової інформації цих держав для досягнення вигідних для себе цілей при одночасному захисті від аналогічних дій у своєму інформаційному просторі.

Ми дотримуємося позиції, відповідно до якої інформаційне протиборство - це форма боротьби сторін в інформаційному просторі з використанням політичних, економічних, дипломатичних, військових та інших методів, способів та засобів впливу на інформаційне поле супротивника, а також захисту власного інформаційного поля в інтересах досягнення поставлених цілей. Враховуючи таке визначення, можна зазначити, що інформаційне протиборство включає в себе три незмінні складові: вплив, аналіз, протиборство. Причому основним елементом, від якого залежить ефективність кампанії, є аналіз, мета якого полягає в оцінці, стратегічному прогнозуванні та плануванні в аспектах внутріполітичного та зовнішньополітичного положення.

Для проведення будь-якої інформаційної кампанії, як у міжнародних відносинах, так і на внутрішньому інформаційному полі, необхідно враховувати особливості конкретного інформаційного простору [7, с. 217]. Спочатку необхідно розшукати вразливі місця в інформаційному просторі і тільки потім переходити до рішучих дій. Інформаційна зброя повинна враховувати варіанти протидії, і чим більше варіантів протидії враховано, тим більша вірогідність успіху в тій чи іншій інформаційній агресії. Також варто підкреслити, що специфікою інформаційної війни (інформаційного протиборства) є те, що вона ведеться, на відміну від збройної боротьби, як у мирний, так і у воєнний час. Вона націлена на всі можливості та фактори ураження, які неминуче виникають при зростанні залежності від інформації, а також на використання інформації у найрізноманітніших конфліктах. Об'єктом уваги стають інформаційні системи (включаючи відповідні лінії передач, центри обробки та людський фактор цих систем).

Інформаційні війни, інформаційне протиборство й інформаційна боротьба є проявами одного більш широкого поняття – загрози інформаційній безпеці. Як свідчить аналіз джерел, ядром методології інформаційної безпеки є поняття інформаційної боротьби, триєдина сутність якого відбита у наступних взаємопов'язаних визначеннях:

інформаційна боротьба – це об'єктивно існуюча форма прояву відносин між суб'єктами при вирішенні ними завдань, що містять елементи конфліктності різної природи на інформаційному рівні;

інформаційна боротьба – це наука про механізми, прийоми, методи та засоби інформаційного протиборства;

інформаційна боротьба – це комплекс заходів, спрямованих на вирішення завдань, що стоять перед суб'єктом, методами і засобами боротьби.

Існування інформаційної боротьби обумовлене як існуванням інформації, так і природністю процесу її використання, її властивостей для вирішення різних завдань. Із визначення інформаційної боротьби випливає, що вона по суті своїй неагресивна, на відміну від інформаційної війни. Метою інформаційної боротьби є забезпечення переваги у вирішенні певних завдань однієї сторони над іншою за рахунок досягнення вищості на інформаційному рівні. В основному вона виявляється в двох основних напрямках: боротьба за вірогідну інформацію і боротьба за вплив на інформаційне уявлення протиборствуючої сторони.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок, що проблематика інформаційної підтримки та інформаційної протидії в діяльності правоохоронних органів, захист інформаційного простору в правоохоронній системі, розробка стратегії інформаційної протидії у науці й практиці України ще перебуває на стадії становлення і потребує ґрунтовного наукового забезпечення, зокрема систематизації, в тому числі на рівні організаційно-правового аспекту.

Література

1. Ісмайлов К.Ю. Інноваційні концепції в теорії інформаційних правовідносин як джерела права / К.Ю. Ісмайлов // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 67-70.

2. Катеринчук І.П. Інформаційне забезпечення діяльності правоохоронних органів України: проблеми теорії і практики: монографія / І.П. Катеринчук. – К., 2014. – 392 с.

3. Таіров А.І. Інформаційне забезпечення функціонування органів державної влади: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. – А.І. Таіров; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2010. – 20 с.

4. Бачило ИЛ. Информационное право: учеб. для вузов / И.Л. Бачило. – М.: Издательство Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2005. – 725 с.

5. Досягнення Twinning у 2012 і 2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.center.gov.ua/pres-tsentr/materiali/item.

6. Форос Г.В. Сучасний стан розвитку інформаційної протидії [Текст] / Г.В. Форос // Правова держава. – Одеса, ОНУ ім.. І.І. Мечникова, № 15. – 2012. – С. 336-341.

7. Албул С.В. Функціональне значення розвідувального циклу в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 3. – С. 216-219.

Катеринчук І.П.,
ректор ОДУВС
доктор юридичних наук, доцент
Надійшла до редакції: 15.03.2016

УДК 343.222(477)

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ: ВІДПОВІДНІСТЬ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРИНЦИПАМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Меркулова В. О.

Необхідно сконцентруватися на більш поглибленому дослідженні теоретичних та законодавчих проблем, які є наслідком внесення змін у порядок та умови застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності та певних окремих видів звільнення від покарання щодо осіб, які вчинили корупційні злочини.

Сутність і зміст даного дослідження спрямовані на пошук відповідей на досить важливі питання: "Чому саме проблема посилення кримінальної репресії щодо осіб, які вчинили корупційні діяння, має вирішуватися за рахунок загальних інститутів кримінального права? Чи узгоджується такий підхід законодавця із основними принципами та засадами кримінального права та законодавства України?"

З набуттям чинності змін, яких зазнала Загальна частина кримінального законодавства у 2014 р., постало чимало проблем теоретичного та законодавчого характеру, які мають стати предметом більш прискіпливого дослідження науки кримінального права. На особливу увагу заслуговують питання відповідності законодавчих новел усій системі кримінального законодавства, основоположним кримінально-правовим принципам.

Намагання законодавця посилити суворість відповідальності за вчинення корупційних злочинів (отже злочинів певного виду) за рахунок положень Загальної частини кримінального законодавства є також додатковим підтвердженням необхідності більш глибокого дослідження такої проблеми теорії кримінального права як співвідношення та первісне значення положень Особливої та Загальної частини КК у досягненні загальної попереджувальної функції кримінального права та законодавства. Адже до розглядуваних змін кримінального законодавства у 2014 р. були всі підстави вважати, що посилення загальної попереджувальної функції кримінального законодавства має насамперед пов'язуватися із змістом (суворістю) санкції статті.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, покарання, кримінальне законодавство України, звільнення особи від кримінальної відповідальності*

Необходимо сконцентрироваться на наиболее углубленном иссследовании теоретических и законодательных проблемах, которые являются результатом внесения изменений в порядок и условия использования общих видов освобождения от наказания относительно лиц, совершивших преступления в сфере коррупции.

Сущность и содержание данного исследования нацелены на поиск ответов на существенно важные вопросы: "Почему именно проблема усиления уголовной репрессии к лицам, которые совершили коррупционные деяния, должен решаться за счет общих институтов уголовного права? Согласуется ли такой подход законодателя с основными принципами уголовного права и законодательства Украины?"

Со вступлением в силу изменений, которые испытала Общая часть уголовного законодательства в 2014 г., появилось немало проблем теоретического и законодательного характера, которые должны стать предметом более придирчивого исследования науки уголовного права. Особенного внимания заслуживают вопросы соответствия законодательных новелл всей системе уголовного законодательства, основополагающим уголовно-правовым принципам.

Попытка законодателя усилить строгость ответственности за совершение коррупционных преступлений (следовательно преступлений определенного

© В.О. Меркулова, 2016

вида) за счет положений Общей части уголовного законодательства является также дополнительным подтверждением необходимости более глубокого исследования такой проблемы теории уголовного права как соотношение и первоначальное значение положений Особенной и Общей части УК в достижении общей предупредительной функции уголовного права и законодательства. Ведь к рассматриваемым изменениям уголовного законодательства в 2014 г. были все основания считать, что усиление общей предупредительной функции уголовного законодательства должно в первую очередь связываться с содержанием (строгостью) санкции статьи.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, наказание, уголовное законодательство Украины, освобождение лица от уголовной ответственности*

Annotation is necessary to concentrate on the most in-depth isssledovanii theoretical and legal issues that are the result of changes to the procedure and conditions for the use of common types of acquittal with respect to persons who have committed crimes in the sphere of corruption.

The nature and content of the research is aimed at finding answers to the essential questions: "Why is the problem of strengthening the criminal repression to persons who have committed acts of corruption, should be addressed at the expense of the common institutions of criminal law? Consistent whether this approach of the legislator with the basic principles of criminal law and laws of Ukraine? "

With the entry into force of the amendments, which experienced general part of criminal law in 2014, there were many problems of theoretical and legislative, that should be the subject of more captious studies science of criminal law. Special attention should be paid to compliance with legislative developments throughout the system of criminal law, the fundamental principles of criminal law.

The attempt of the legislator to strengthen the rigor of responsibility for committing corruption crimes (hence offenses certain kind) by the provisions of the General Part of criminal law is also further confirmation of the need for more in-depth study of this problem of criminal law theory as the ratio of the original meaning of the provisions of the Special and the General Part of the Criminal Code to achieve a common warning the function of criminal law and legislation. After all, to consider the change of criminal legislation in 2014 had every reason to believe that the strengthening of the common preventive function of criminal law should first communicate with the content (rigor) approval of the article.

Keywords: *criminal liability, punishment, criminal law Ukraine, exemption from criminal liability*

Актуальність обраної теми. Дане дослідження є подовженням аналізу тих проблем кримінального права та законодавства, які обумовлені його реформуванням, і стосуються особливостей реалізації багатьох загальних інститутів кримінального права. (7) Зокрема таких як: призначення покарання, звільнення від відповідальності та покарання (його подальшого відбування), дострокове зняття судимості, порядок зарахування терміну перебування під вартою у строк призначеного судом покарання. На відміну від попереднього узагальненого аналізу усіх зазначених напрямів, у даному випадку маємо сконцентруватися на більш поглибленому дослідженні теоретичних та законодавчих проблем, які є наслідком внесення змін у порядок та умови застосування загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності та певних окремих видів звільнення від покарання щодо осіб, які вчинили корупційні злочини.

Стан дослідження Звернення до комплексу теоретичних, законодавчих та правозастосовних аспектів обраної теми обумовило і зміст використаних джерел, в яких розглядаються питання сутності та значення Загальної частини кримінального законодавства, співвідношення Загальної та Особливої частини кримінального права у забезпеченні правоохоронної функції та досягненні мети покарання, значенні санкції статті у посиленні боротьби із певними видами злочинів тощо. Даним проблемам присвячені роботи Н.П. Водько, М.Й. Коржанського, О.М. Костенко, В.О. Навроцького, М.І Хавронюка, П.Л. Фріса тощо. Безпосередньо проблемам створення нового комплексу кримінально-правових норм у сфері боротьби із корупційними злочинами, аналізу їх якості та ефективності присвячені наукові дослідження В.В. Голіної, О.М. Костенко, М.Г. Колодяжного, Г. Крайника, В. О. Навроцького, В. Я. Настюка, А.В. Савченко, тощо.

Визначення конкретної проблеми Сутність і зміст даного дослідження спрямовані на пошук відповідей на досить важливі питання: ""Чому саме проблема посилення кримінальної репресії щодо осіб, які вчинили корупційні діяння, має вирішуватися за рахунок загальних інститутів кримінального права? Чи узгоджується такий підхід законодавця із основними принципами та засадами кримінального права та законодавства України?"

Основний зміст.

Результатом багаторічного реформування та удосконалення кримінального законодавства України (крім іншого) є відтворення у законодавчих положеннях безумовного та першочергового значення під час вирішення питання щодо можливостей звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння. І саме цей критерій досить чітко формалізований у кримінально-правових нормах. Другим напрямом розвитку теорії кримінального права є пошук теоретичного та законодавчого критерію, якій дозволяв би за умови першочергового врахування тяжкості вчиненого злочину, зберегти індивідуальний підхід у визначенні кримінальної відповідальності та покарання щодо конкретної винної особи, надати належне врахуванню особистісних властивостей злочинця. Це можливо лише через оцінку досягнення мети виправлення та спеціального попередження стосовно конкретної особи. Зазвичай висновок щодо можливостей виправитися та не вчиняти у подальшому нових злочинів без реального застосування кримінальної відповідальності та покарання заснований на судовій оцінці (крім тяжкості вчиненого діяння) особистісних соціально-психологічних, кримінологічних та кримінально-правових характеристик винної особи. Саме він дозволяє зорієнтуватися у сфері вирішення питання щодо доцільності звільнення винної особи від кримінальної відповідальності та покарання, у визначенні характеру тих кримінально-правових заходів, які є мінімально необхідними та достатніми для виправлення цієї особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Станом на 2013 рік за кримінальним законодавством України практично усі види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання пов'язуються із характером та тяжкістю вчиненого злочину та певними матеріальними критеріями оцінки можливостей досяг-

нення мети виправлення без реального застосування кримінальної відповідальності та призначеного судом покарання. Звільнення від кримінальної відповідальності, окрім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст.ст.45-48 КК) , та звільнення від покарання, предбачені ч. 4 ст. 74 КК, ст. 75 КК, можуть стосуватися лише злочинів невеликої та середньої тяжкості. Межі звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК) є більш широкими: звільнення не застосовується лише до жінок, засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини. Отже призначення покарання більш м'якого ніж передбачено законом на підставі застосування положень ст. т. 69, 69-1 КК за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів (до п'яти років включно) не виключає застосування цього виду звільнення від відбування покарання до специфічної категорії засуджених жінок. Матеріальні критерії оцінки можливостей досягнення мети виправлення без реального застосування кримінальної відповідальності та призначеного судом покарання редакційно сформульовані законодавцем досить по різному. Звільнення від кримінальної відповідальності в більшості випадків передбачає наявність конкретної позитивної поведінки, спрямованої на усунення спричиненої шкоди та розкриття злочину (наявність каяття, активне сприяння у розкритті злочину, відшкодування завданих збитків, примирення з потерпілим, виправдання довіри та виховних заходів певного колективу, втрата суспільної небезпечності). Зазначені види звільнення від покарання та його відбування передбачають їхнє застосування у разі втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК), у разі визначення можливості виправлення засудженої особи без відбування покарання (ст. 75 КК). [2, С. 20 -21, 33-35]

Такі поняття як "каяття", "втрата суспільної небезпечності", " можливість виправлення без відбування покарання" є оціночними. Саме в цій частині зміст кримінально-правової норми є не чітким, не достатньо визначеним як таким, що надає можливості для його поширеного тлумачення, посилює значення суб'єктивного фактору, а отже судівського розсуду. В даному випадку реалізація принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання практично залежить від нього. На справедливу думку М.І. Ховранюка в чинних умовах функціонування судової системи в Україні це призводить до корупційної складової. У підтвердження цього вчений наводить досить переконливі статистичні дані, що свідчать, що свідчать про стан кримінального правосуддя у розглядуваній сфері у 2013 році. Вчений вважає, що факт нерівності за соціальним статусом у застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності та покарання відтворюється у тому, що кримінальні провадження припинені у 2013 р стосовно 78, 8% директорів та інших службових осіб, які без усяких підстав не сплачували заробітну плату, щодо 58 % осіб, які вчинили службове підроблення, щодо 17, 7 % осіб, які розкрадали майно із використанням службового становища (тоді як відсоток осіб, які вчинили звичайну крадіжку, становив 4,5 %). Звільнені від покарання 85,1 % осіб, які засуджені за зловживання службовим становищем, що потягнуло тяжкі наслідки, 80,2 % осіб, засуджених за отримання неправомірної вигоди тощо. [13, С. 2]

Проте, чи має свідчити ця корупційна складова про необхідність повної заборони стимулюючих кримінально-правових заходів стосовно осіб, які вчинили злочини, використовуючи службові повноваження, навіть у разі вчинення ними злочинів невеликої та середньої тяжкості? Законодавець відповів на це питання позитивно, відшукуючи додаткові заходи кримінально-правового впливу на корупційні злочини. Законом України від 14 жовтня 2014 р. № 1698 – VII "Про Національне антикорупційне бюро України" ст. 45 КК України доповнено приміткою, в якій установлено перелік злочинів, що належать до корупційних. Це злочини, передбачені ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК (у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем); ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК. В більшості своїй в зазначених статтях, переважно в основному складі злочину визначені діяння невеликої та середньої тяжкості (понад чотирнадцять складів злочину). Лише п'ять кваліфікованих складів злочину, передбачених ч. 2 ст.ст. 262, 308, 312, 313 та 410 КК, відповідно до змісту санкції відносяться до тяжких злочинів, відповідальність за які посилена у зв'язку із наявністю обтяжуючої обставини - вчинення діяння шляхом зловживання службовим становищем.

Закріплення переліку корупційних діянь у даній статті має особливе значення, оскільки стосовно цих діянь законодавцем визначена категорична заборона у застосуванні ст. ст. 45-48, 69, ч. 4 ст. 74, ст.ст. 75, 79, 81, 82, 86, 91 КК. Отже вчинення цих злочинів виключає застосування звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45-48 КК); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину та особи винного (ст. 69 КК); можливість звільнення за вироком суду від покарання навіть якщо з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці винна особа на час розгляду справи в суді не вважається суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК), суттєво впливає на термін фактичного відбуття строку для умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст.ст. 81, 82 КК); виключає можливість звільнення від відбування покарання на підставі амністії, якщо вирок не набрав законної сили (ст. 86 КК), та можливість дострокового зняття судимості (ст. 91 КК). [3, С.23- 47]

Кожний випадок такого обмеження заслуговує на конкретне дослідження. Проте в даному випадку обмежимося предметом даної статті.

Узагальнений підхід до аналізу цих нововведень надає підстави погодитися із тим твердженням, що вони спрямовані у даному випадку, насамперед, на унеможливлення (ускладнення) застосування пільгових (заохочувальних) норм кримінального права до осіб, які вчинили корупційні діяння. (9, С. 51) У всіх цих випадках типова тяжкість вчиненого злочину не має значення. Критерієм заборони є вчинення певного виду злочину – корупційного злочину. Відтепер межі судового розсуду щодо прийняття рішення про можливість звільнення від кримінальної відповідальності та певних видів покарання осіб, які вчинили корупційні злочини, обумовлюються двома чітко визначеними у законі обмеженнями. Перший стосується визначення типового ступеня тяжкості вчиненого діяння як підстави для застосування звільнення.

Другий відтворюється суто у прямих заборонах, яких суд має дотримуватися.

Безумовним є те, що кримінально-правова оцінка має завжди адекватно відображати об'єктивні реалії, насамперед у сфері боротьби із злочинністю. Зміни у соціальному, політичному та економічному житті суспільства можуть вимагати як визначення нових об'єктів кримінально-правової охорони, так і посилення ступеня суворості кримінально-правової репресії щодо певних діянь. Зазначене безпосередньо стосується формування політичного курсу у боротьбі із корупційною злочинністю. Вченими обговорюється можливість та доцільність у межах кримінальної юстиції створення підсистеми антикорупційної юстиції, яка б охоплювала (крім інших складових) відповідні правові норми, спрямовані як на запобігання даного виду злочинності, так і забезпечення відповідальності за корупцію. Нове антикорупційне законодавство України має стати якісно новим і потужним нормативно-правовим засобом кримінально-правової протидії корупційним проявам. [6, С. 14-21; 11, С. 58] Проте кримінальне законодавство спроможне лише в певних межах впливати на рівень злочинності, яка є відтворенням комплексу негативних соціально-економічних, політичних, моральних явищ життєдіяльності суспільства. З одного боку, державний кримінальний примус є об'єктивною необхідністю, яка протистоїть злочинності. З іншого, вибудовування системи негативних кримінально-правових наслідків у разі вчинення корупційного злочину, реальне застосування суворих правових заходів державного впливу самі по собі спроможні впливати на зменшення рівня корупційної злочинності лише за умови дотримання принципів та засад кримінального права та законодавства.

Загальновизнаним є те, що саме санкція має відтворити ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння та винної особи, значення об'єкта посягання, особливості способу вчиненого діяння та мотивацію поведінки злочинця. Посилення суворості санкції відтворюватиме особливе значення для держави та суспільства певної сфери суспільних відносин, свідчитиме про більшу ступінь суспільної небезпеки діяння та його тяжкість, спрацьовуватиме на попередження певного виду злочинності. В даному випадку корупційного спрямування. Проблема чіткості та адекватності санкції кримінально-правової норми постоїть сьогодні досить гостро. Вона активно обговорювалася під час підготовки та прийняття нового кримінального законодавства, продовжує обговорюватися і до сьогодні. Актуальність її посилюється на тлі значної інтенсивності змін, яких зазнає чинне кримінальне законодавство. На якості кримінально-правових норм Особливої частини КК відбивається факт не розробленості питання про критерії караності злочину, відсутності типових санкцій, зорієнтованих на певну шкалу цінностей об'єктів кримінально-правового захисту, відсутність концептуальних засад визначення доцільного виду та розміру покарання, визначення меж санкцій в теорії кримінального права [9, С. 8; 12, С. 101-102; 13, С. 2].

Проте законодавець обрав інший шлях боротьби із корупційними злочинами – посилення суворості інститутів Загальної частини кримінального законодавства. Зміни, які вносяться до Загальної частини кримінального законодавства мають особливе значення і мають тлумачитися відповідно до сутності та призначення цієї частини кримінального права. В доктрині кримінального права зміст, сутність та значення Загальної частини кримінального права відтворюється у досить різному за кількістю переліку ознак. Так, відповідно до більш широкого поняття, Загальну частину утворюють норми та інститути, які мають спільне значення для розуміння, вивчення, з'ясування, тлумачення та застосування всього кримінального законодавства; які визначають головні засади, принципи і завдання кримінального законодавства України, підстави та умови застосування кримінальної відповідальності. (4, С. 58-59) В інших виданнях наголошується на тих ознаках, які є найважливішими і визначають місце Загальної частини у кримінальному законодавстві: Загальна частина – це програма, що визначає підстави та межі застосування норм Особливої частини, оптимально допустимий обсяг і зміст складів злочинів, умов призначення видів і розмірів покарання щодо осіб, які переступили вимоги кримінального закону [5, С. 32] Тим більш справедливим є твердження В.О. Навроцького про те, що "ступінь досконалості Кримінального кодексу визначається тим, наскільки розвинутою є його Загальна частина, як послідовно і глибоко викладені в законі її інститути…" [9, С. 30].

Аналіз чинного змісту кримінально-правових норм, що містяться у Загальній частині Кримінального кодексу, підтверджує зазначене. Саме в положеннях Загальної частини кримінального права (законодавства) відтворюються принципи кримінального законодавства, які обумовлюють стратегічний напрям його реформування, визначаються загальні кримінально-правові інституції, що стосуються будь-якого виду злочину, містяться засоби забезпечення індивідуалізації відповідальності та покарання, підстави та умови застосування кримінальної відповідальності, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання тощо. До змін, яких зазнала Загальна частина кримінального законодавства у 2014 році щодо особливостей відповідальності за вчинення корупційних злочинів, її положення відповідали назві і стосувалися злочину будь-якого виду. Видова належність суспільно небезпечної поведінки не виокремлювалася. У якості формального критерію, з яким пов'язувалися певні обмеження у застосуванні загальних інститутів, переважно виступала типова тяжкість вчиненого злочину. Зараз же факт посилення карної репресії, якій відтворюється у повній забороні застосування певних стимулюючих кримінально-правових інститутів, пов'язаний саме із видом вчиненого злочину, стосується осіб, які вчинили корупційні злочини.

У цьому зв'язку слід визнати справедливим твердження тих вчених, які визнаючи той факт, що норми права можуть бути результатом політичного рішення, в той же час доводять, що політичне рішення, виражене у формі кримінально-правової норми, повинно щонайменше відповідати вже існуючим принципам, оскільки це є засобом забезпечення верховенства права. А відповідно принципи кримінального права мають стати орієнтиром під час прийняття певного політичного рішення. В правовій державі політична доцільність не може ставитися вище за законність, а отже законність не може поступатися доцільності. [1, С. 145; 4, С. 128] Передусім прийняття нових законів, внесення певних змін до чинного законодавства не може звужувати зміст та обсяг існуючих прав та свобод громадян України, не може посягати на рівність громадян перед законом.

Реалії ж свідчать про інше. Забороною застосування до осіб, які вчинили корупційні злочини, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, навіть

у випадку вчинення ними злочину невеликої та середньої тяжкості, законодавець нівелює значення типового ступеня тяжкості саме для певної категорії винних осіб, які усуваються із сфери взаємовпливу ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння на обсяг кримінальної репресії. Зміни, які внесені до умов застосування спеціального виду звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей (ст. 79 КК), не відповідають загальному спрямуванню кримінального законодавства на гуманізацію та економію кримінальної репресії щодо даної специфічної категорії засуджених, ставлять під загрозу дотримання інтересів її дитини. Пов'язуючи обмеження у застосуванні кримінально-правових інституцій, які мали б стимулювати досягнення мети виправлення та спеціальної превенції у більш оптимальні терміни із видом злочину (корупційні злочини), законодавець позбавляє дану категорію винних осіб можливості сподіватися на те, що їхня позитивна посткримінальна поведінка впливатиме на обсяг кримінально-правового примусу, і в такий спосіб усуває їх із сфери дії прогресивної системи кримінального правосуддя. Усе зазначене, на наш погляд, не відповідатиме принципу справедливості, рівності перед законом, іншим базовим положенням кримінального права.

Насамкінець, щодо відповідності розглядуваних змін, яких зазнала Загальна частина кримінального законодавства, та сутності такого спеціального принципу кримінального права як відповідність покарання тяжкості вчиненого злочину. Слід зазначити, що з часів чинності попереднього кримінального законодавства до сьогодні в доктрині кримінального права наголошувалося і наголошується на його недосконалості у законодавчій та правозастосовній практиці, оскільки ще не відпрацьовані відповідні мірки, масштаби за допомогою яких має бути оцінена співрозмірність покарання та тяжкості вчиненого злочину. [4, С. 79-84; 14, С. 14] Як вже йшлося, ця проблема відтворюється у іншій проблемі – чіткості та адекватності санкцій кримінально-правових

Загальна частина КК містить спеціальну норму, яка має спрямувати діяльність суду на дотримання даного принципу. Принцип відповідності покарання тяжкості злочину відтворюється у змісті ч. 1 ст. 65 КК, де йдеться про те, що суд призначає покарання у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин…, відповідно до положень Загальної частин и КК, враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. [3, С. 31] Деякі вчені вважають, що в п. 3 ч. 1 ст. 65 КК відтворюється принцип адекватності. [5, С. 141]

Узагальнений підхід щодо змісту зазначених положень ч. 1 ст. 65 КК свідчить про особливу важливість врахування тяжкості вчиненого злочину на декількох рівнях: під час оцінки санкції статті; аналізу тих положень Загальної частини, в яких відповідно до типового ступеня тяжкості злочину (невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких) регулюється сфера застосування, зокрема, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання; під час безпосередньо оцінки індивідуального ступеня тяжкості вчиненого злочину на підставі усього комплексу як обов'язкових, так і факультативних ознак складу злочину.

Правильним є віднесення змісту зазначеної норми до тих головних та концептуальних положень кримінального законодавства, що витримали випробування і часом і різними умовами життєдіяльності суспільства. Адже типова тяжкість вчиненого злочину є не лише одним із декількох критеріїв визначення можливості мінімізувати каральний влив на винну особу, але й дозволяє контролювати його дотримання, а отже гарантувати дотримання прав та свобод особи у сфері кримінального правосуддя. Саме в ньому відтворюються об'єктивні зміни та шкода, яких зазнає певна сфера суспільних відносин, на які посягає злочинне діяння, а отже може бути виміряною та формально зафіксованою у санкції статті. В той же час, у даній статті не міститься навіть натяку на існування такого критерію, який має впливати на призначення покарання (опосередковано – на звільнення від покарання) - як видова належність злочину.

Підсумовуючи, слід зазначити наступне. З набуттям чинності змін, яких зазнала Загальна частина кримінального законодавства у 2014 р., постало чимало проблем теоретичного та законодавчого характеру, які мають стати предметом більш прискіпливого дослідження науки кримінального права. На особливу увагу заслуговують питання відповідності законодавчих новел усій системі кримінального законодавства, основоположним кримінально-правовим принципам.

Узагальнений підхід до аналізу правової сутності кримінально-правових інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання дозволяє зауважити про значну роль, яку відіграють ці інституції у корегуванні обсягу потенційної кримінальної відповідальності та призначеного у вироку суду покарання. Вони стосуються тих випадків, коли вже встановлені та доведені підстави для притягнення особи до кримінальної відповідальності, а отже можна говорити про досягнення щодо цієї особи досить важливої мети кримінального правосуддя – невідворотність кримінально-правової реакції держави на вчинений злочин, що не завжди має тягнути невідворотність відповідальності та покарання.

Головна сутність та зміст значної кількості принципів кримінального права та законодавства (гуманізму, економії кримінальної репресії, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання тощо) відтворюються саме у змісті розглядуваних кримінально-правових інститутів, полягають у доведенні доцільності існування прогресивної системи у сфері кримінального правосуддя, коли обсяг прав і свобод винної особи безпосередньо залежить від її поведінки (на будь-якій стадії притягнення та реалізації кримінальної відповідальності).

З одного боку, факт застосування судом звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від відбування покарання безумовно у підсумку впливає на обсяг суворості кримінально-правових заходів, які застосовуються до винної особи. Проте їх головне значення полягає не у посиленні загальної попереджувальної функції кримінального законодавства, а в досягненні в оптимальні терміни мети спеціального попередження. Отже їхнє принципове значення – у виконанні функції стимулювання та заохочення особи до правомірної, соціально визнаної поведінки, яка підтверджується фактом виправлення цієї особи та не вчинення нею нового злочину. В такому значенні розглядувані інститути мають стосуватися усіх без виключно засуджених осіб, за умови наявності формальних підстав. Інакше виникає проблема відповідності законодавчих положень принципам кримінального права.

Намагання законодавця посилити суворість відповідальності за вчинення корупційних злочинів (отже злочинів певного виду) за рахунок положень Загальної частини кримінального законодавства є також додатковим підтвердженням необхідності більш глибокого дослідження такої проблеми теорії кримінального права як співвідношення та первісне значення положень Особливої та Загальної частини КК у досягненні загальної попереджувальної функції кримінального права та законодавства. Адже до розглядуваних змін кримінального законодавства у 2014 р. були всі підстави вважати, що посилення загальної попереджувальної функції кримінального законодавства має насамперед пов'язуватися із змістом (суворістю) санкції статті.

Література

1. Водько Н.П. Формирование политики противодействия уголовным правонарушениям в Украине (оперативно-розыскной аспект): монография / Н.П. Водько. – Одесса: Феникс, 2015. – 572 с.

2. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями на 1 вересня 2013 року). – Х.: Одіссей, 2013. – 232 с.

3. Кримінальний кодекс України: станом на 15 лютого 2016 р.- Х.: Право, 2016. – 266 с.

4. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / За ред.. М.Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.

5. Кримінальне право. Загальна частина: Підручник / За ред.. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.

6. Костенко О. Щодо антикорупційного потенціалу "людського фактора", або про "камінь, яким зневажили будівничі" //Право України. – 2015. - № 12. – С. 14-21.

7. Меркулова В.О. Реформування законодавчих положень Загальної частини Кримінального кодексу України: актуальні питання порівняльно-правового аналізу // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. - № 4.- С.

8. Навроцький В. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за корупційні посягання // Право України. – 2015. - № 12. – С. 37-45.

9. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. так 2001 р.) – К.: Атіка, 2001. – 272 с.

10. Настюк В., Крайник Г. Проблеми адміністративної та кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні // Право України. – 2015. - № 12. – С. 48-55.

11. Савченко А. Актуальні питання кримінальної відповідальності за корупційні злочини // Право України. – 2015. - № 12. – С. 58-67.

12. Хавронюк М.І. Щодо відповідності санкцій кримінально-правових норм суспільній небезпеці діянь // Науковий вісник Дніпропетровського юр. Ін.-ту МВС України. – 2001. - № 1 (4). – С. 101-102.

13. Хавронюк Н.И. Знаешь ли ты, украинец, за что тебя посадят и сколько дадут? // Зеркало недели, - № 1 (197) от 17 января 2015 г. – С. 2.

14. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге видання, доповнене і перероблене. – К.: Атіка, 2009. – 512 с.

Меркулова В.О.,
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри кримінального
права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 24.03.2016

УДК 343.814 (477)

ПРАВО ОСУЖДЕННЫХ НА ЛИЧНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ УКРАИНЫ

Конопельский В. Я.

Одной из целей деятельности исправительных учреждений является обеспечение безопасности и правового режима исполнения и отбывания наказания. Реформирование государственной пенитенциарной службы Украины наиболее рельефно проявляется именно в этом направлении. Оно осуществляется на принципах законности, гуманизма, строгого соблюдения норм Всеобщей декларации прав человека, Конституции Украины о правах и свободах человека и гражданина, а также учета реальных интересов осужденных.

Побудительной причиной для ускорения реформирования и практической реализации всех аспектов проблем защиты гражданских прав, законных интересов и безопасности осужденных, а также создания нормальных условий отбывания наказания в местах лишения свободы стало стремление украинского общества соответствовать европейскому праву и практике отбывания наказаний осужденными в странах Западной Европы. В соответствии с этим и проходили демократические преобразования всех социальных институтов в украинском обществе после 2000 года, в том числе пенитенциарной системе.

В целом картина результатов проевропейских реформ в системе пенитенциарных учреждений Украины достаточно противоречива. С одной стороны, несмотря на существующие трудности, очевидны прогрессивные преобразования, направленные на гуманизацию как правовых норм, так и практики режима содержания осужденных, обеспечивающей их личную безопасность в процессе отбывания наказаний. Но, с другой стороны, сохраняется уровень правонарушений в пенитенциарных учреждениях, подпитываемый состоянием общей преступности за стенами этих учреждений, т.е. в самом обществе. Ведущей тенденцией в этом процессе, по нашим оценкам, выступают процессы приближения отечественного уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального права к европейскому праву, а украинской практики содержания осужденных к практике в странах Европейского союза. Процессы внедрения в жизнь таких европейских принципов деятельности пенитенциарных учреждений, как открытость, ответственность, безопасность, адекватное реагирование на девиации и заявления осужденных лиц, оптимальное использование ресурсов, все чаще находят применение в работе пенитенциарных учреждений Украины. Однако следует отдавать отчет в том, что данный процесс – постепенный и весьма длительный. Он может занять несколько десятилетий.

© В.Я. Конопельский, 2016

Ключевые слова: осужденные, личная безопасность, исправительные учреждения Украины, реформы пенитенциарной системы

Анотація Одна з головних цілей діяльності закладів виконавчої служби є забезпечення безпеки та правового режиму виконання покарань. Реформування державної пенітенціарної служби України найбільш суттєво відображається саме в даному напрямку. Воно здійснюється на принципах законності, гуманізму, суворого дотримання норм Загальної декларації прав людини, Конституції України про права і свободи людини і громадянина, а також обліку реальних інтересів засуджених.

Спонукальною причиною для прискорення реформування і практичної реалізації усіх аспектів проблем захисту громадянських прав, законних інтересів і безпеки засуджених, а також створення нормальних умов відбування покарання в місцях позбавлення волі стало прагнення українського суспільства відповідати європейському праву і практиці відбуття покарань засудженими в країнах Західної Європи. Відповідно до цього і проходили демократичні перетворення усіх соціальних інститутів в українському суспільстві після 2000 року, у тому числі пенітенціарній системі.

В цілому картина результатів проєвропейських реформ в системі пенітенціарних установ України досить суперечлива. З одного боку, незважаючи на існуючі труднощі, очевидні прогресивні перетворення, спрямовані на гуманізацію як правових норм, так і практики режиму утримання засуджених, що забезпечує їх особисту безпеку в процесі відбуття покарань. Але, з іншого боку, зберігається рівень правопорушень в пенітенціарних установах, що підживлюється станом загальної злочинності за стінами цих установ, тобто в самому суспільстві. Провідною тенденцією в цьому процесі, за нашими оцінками, виступають процеси наближення вітчизняного кримінального, кримінально-виконавчого і кримінально-процесуального права до європейського права, а української практики змісту засуджених до практики в країнах Європейського союзу. Процеси впровадження в життя таких європейських принципів діяльності пенітенціарних установ, як відкритість, відповідальність, безпека,, адекватне реагування на девіації і заяви засуджених осіб, оптимальне використання ресурсів все частіше знаходять застосування в роботі пенітенціарних установ України. Проте слід віддавати звіт в тому, що цей процес - поступовий і дуже тривалий. Він може зайняти декілька десятиліть.

***Ключові слова:** засуджені, особиста безпека, виправні установи України, реформи пенітенціарної системи*

One of the goals of the correctional institutions to provide security and legal regime of execution and punishment. Reforming the State Penitentiary Service of Ukraine (GPTS) most clearly manifested in this direction. It is carried out on the principles of legality, humanism, strict compliance with the Universal Declaration of Human Rights, the Constitution of Ukraine the rights and freedoms of man and citizen, as well as taking into account the real interests of the convicts.

A compelling reason to accelerate the reform and the practical implementation of all aspects of the protection of civil rights, legal interests and security of convicts, as well as the creation of normal conditions of serving the sentence in prison was the desire of the Ukrainian society comply with European law and the practice of prisoners serving sentences in the countries of Western Europe. In accordance with this and passed the democratic transformation of all social institutions in the Ukrainian society since 2000, including the prison system.

Overall, the picture of the results of pro-European reforms in Ukraine's penitentiary system rather contradictory. On the one hand, despite the existing difficulties, the obvious progressive reforms aimed at humanization of both legal norms and practices of the regime for convicted prisoners, ensuring their personal safety in the process of serving the sentence. But, on the other hand, retained the level of crime in prisons, fueled by the general state of crime behind the walls of these institutions, ie, in the society. Leading the trend in this process, according to our estimates, are the processes of approximation of national criminal law, penal law and criminal procedure law to the European law, and Ukrainian practice of detention of persons sentenced to practice in the European Union. The process of introducing into practice the principles of the European activities of penitentiary institutions, openness, responsibility, safety, an adequate response to the deviation and the statements of convicted persons, the optimum use of resources, are increasingly being used in the penitentiary institutions of Ukraine. However, it is to account for the fact that this process - a very long and gradual. It may take several decades.

Keywords: *prisoners, personal security, correctional institutions of Ukraine, prison reform*

Одной из целей деятельности исправительных учреждений есть обеспечение безопасности и правового режима выполнения и отбывания наказания. Реформирование государственной пенитенциарной службы Украины (ДПтС) наиболее рельефно проявляется именно в этом направлении. Оно осуществляется на принципах законности, гуманизма, строгого соблюдения норм Общей декларации прав человека, Конституции Украины о правах и свободах человека и гражданина, а также учету реальных интересов осужденных.

Побудительной причиной для ускорения реформирования и практической реализации всех аспектов проблем защиты гражданских прав, законных интересов и безопасности осужденных, а также создание нормальных условий отбывания наказания в местах лишения свободы стало стремление украинского общества отвечать европейскому праву и практике отбывания наказаний осужденными в странах Западной Европы. В соответствии с этим и проходили демократические преобразования всех социальных институтов в украинском обществе после 2000 года, в том числе пенитенциарной системе.

Важно констатировать несколько обстоятельств, которые затрудняют быстрый переход к европейскому "образу и подобию". Во-первых, обособленность учреждений пенитенциарной системы от гражданского общества, а следовательно, их отдаленность от магистральных путей превращения общественных отношений. Во-вторых, специфику контингента названных учреждений - как лиц, которые караются, то есть по природе обязанных быть в чем-то ущемленными и такими, которые испытывают лишения. В-третьих, особенности

обслуживающего персонала, в котором, как и среди врачей и учителей, рабочих и фермеров, есть люди доброй души и законопослушные граждане, но служебные роли которого вынуждают к жесткости, которая переходит в жестокость. И это служебное качество постепенное, но неминуемо конвертируется в доминирующую черту характера - как минимум на службе.

Наконец, приходится отметить, что реформы пенитенциарной системы осуществляются в чрезвычайно сложных условиях социально-экономической и военно-политической обстановки. Она характеризуется фактами утраты территорий и производственных мощностей в Крыму, войной на юго-востоке страны и массовым закрытием шахт, заводов, фабрик и прочих предприятий. Меняются политические приоритеты и в соответствии с ними направления движения финансовых потоков из госбюджета. Все это ведет к значительному спаду производства, безработице, инфляции, ухудшению благосостояния большинства населения. И эти же характеристики не могут не отразиться на жизни лиц, содержащихся в пенитенциарных учреждений. При этом ухудшение (падение) идет как минимум в двух направлениях – финансово-экономическом и социально-правовом. Проще говоря, ухудшается не только материальное положение осужденных (к примеру, качество питания), но и соответственно возникшим в обществе тенденциям растет криминогенность во всех учреждениях пенитенциарной системы. По оценкам экспертов и заключениям журналистов, она стала значительно выше. По состоянию на август 2016 года, каждый пятый из числа отбывающих наказание в виде лишения свободы осужден за убийство или умышленное причинение вреда здоровью потерпевшим различной тяжести, каждый шестой – за разбойное нападение, грабеж или вымогательство [1].

Тем не менее, в основе курса реформирования лежит нацеленность уголовно-исполнительной системы на преобразование в современную пенитенциарную структуру демократического правового государства. Фундаментальной основой является приведение условий отбывания наказания в соответствие с требованиями общепризнанных международно-правовых актов, снятие неоправданных ограничений и укрепление правопорядка.

Учреждения исполнения наказания стали более открытыми для общественности, общедоступна вся пенитенциарная статистика, растут связи учреждений пенитенциарной системы с религиозными и общественными организациями. В то же время реформы носят не поверхностный характер (для наблюдателей!) и, конечно же, не сопровождаются послаблением закона. Согласно ч.1 ст.1 Уголовно-исполнительного кодекса Украины уголовно-исполнительного законодательства Украины регламентирует порядок и условия исполнения и отбывания уголовных наказаний с целью защиты интересов личности, общества и государства путем создания условий для исправления и ресоциализации осужденных, предупреждение совершения новых уголовных правонарушений как самими осужденными, так и другими лицами, а также предупреждение пыток и нечеловеческого или унижающего достоинство обращения с осужденными [2].

Право осужденных на личную безопасность гарантируется целым рядом уголовно-правовых, психолого-педагогических и организационных мер.

Согласно ст. 10 УИК Украины, при возникновении угрозы личной безопасности осужденного он вправе обратиться с заявлением к любому должностному лицу пенитенциарного учреждения с просьбой об обеспечении личной безопасности. В этом случае указанное должностное лицо обязано незамедлительно принять меры по обеспечению личной безопасности обратившегося осужденного. По заявлению осужденного либо по собственной инициативе начальник учреждения обязан принять меры к переводу осужденного в безопасное место, а также использовать другие меры к устранению опасности, решить вопрос о месте дальнейшего отбывания им наказания.

Одним из главных средств достижения этих целей является правовой режим в учреждениях исполнения наказания.

Согласно ст. 102 Уголовно-исполнительного кодекса Украины, режим в исправительных и воспитательных колониях – это установленный законом и другими нормативно-правовыми актами порядок исполнения и отбывания наказания, обеспечивающий изоляцию осужденных; постоянный надзор за ними; исполнение возложенных на них обязанностей; реализацию их прав и законных интересов; безопасность осужденных и персонала; раздельное содержание различных категорий осужденных; разные условия содержания осужденных в зависимости от вида колонии; изменение условий содержания осужденных. Из требований режима органически вытекают обязанности, которые закон возлагает на осужденных. Неисполнение их, а также невыполнение законных требований администрации исправительных учреждений влекут установленную законом ответственность. Перечень мер взыскания, которые в этом случае могут применяться к нарушителям, четко определен законом.

Одновременно уголовно-исполнительный закон наделяет осужденных широким спектром прав. Выработалась и закрепляется на практике тактика дифференцированного подхода к исправлению различных категорий осужденных, при которой правонарушители, пытающиеся противостоять администрации и сохранить паразитический образ жизни в колонии, что отрицательно влияет на основную массу осужденных, – максимально изолируются от всех и в отношении их значительно сужается круг льгот, предусмотренных законом. Для изоляции таких лиц используются дисциплинарные изоляторы, помещения камерного типа, одиночные камеры и т.п. Для тех же, кто сознательно стал на путь отказа от правонарушительных поступков, осознал несостоятельность этой линии поведения, предоставляются все предусмотренные законом льготы, обеспечивается защита от опасного влияния нарушителей на установленный законом порядок исполнения и отбывания наказания.

Принимаются меры по созданию необходимых условий для осужденных, которым в целях успешной социальной реабилитации за шесть месяцев до освобождения может быть предоставлено право проживать и работать под надзором администрации за пределами исправительной колонии. Широко практикуется предоставление осужденным право выезда за пределы исправительных учреждений, а осужденным, отбывающим наказание в воспитательных колониях, – проведение вне этих учреждений выходных и праздничных дней.

Следует отметить, что введение и правильное применение прогрессивных норм в значительной мере оздоравливают обстановку в исправительных учреждениях, положительно влияет на состояние социально-психологического климата среди осужденных и взаимоотноше-

ния последних с персоналом пенитенциарных учреждений. Четкие перспективы, обозначенные в законе, его демократичность дают каждому осужденному понимание того, что условия, в которых он будет отбывать наказание, и, в конечном итоге, весь срок его пребывания в исправительном учреждении во многом зависят от него самого, от его правопослушного поведения и степени исправления.

Одной из основополагающих задач, решаемых исправительными учреждениями, является обеспечение и реализация права на личную безопасность содержащихся в них осужденных, а также персонала. В пределах своей компетенции обеспечением деятельности по поддержанию безопасности в учреждениях занимаются многие службы, но практика работы, а также опыт европейских стран показывают, что организующую и координирующую роль в этом направлении целесообразно возложить на самостоятельное структурное подразделение.

В соответствии с данной логикой в системе пенитенциарных учреждений Украины созданы отделы (службы) надзора и безопасности. Это новшество можно расценивать как приведение структуры отечественной пенитенциарной системы в соответствие со структурой аналогичных зарубежных систем, где давно организованы и функционируют подобные службы. В результате механизм безопасности осужденных и персонала стал отвечать требованиям общепринятых европейских стандартов.

Подбор сотрудников в отделы надзора и безопасности ведется с учетом их личностных, в том числе психологических и моральных качеств, умения осуществлять свои функциональные обязанности на правовой основе в постоянном и непосредственном контакте с осужденными, правильно ориентироваться во внезапно возникающих сложных, особенно конфликтных ситуациях. Значительное внимание при этом уделяется знанию ими законов, нормативных правовых актов, регламентирующих деятельность исправительных учреждений, службы безопасности, прав и обязанностей осужденных, а также физической подготовке кандидатов на должность, умению правильно оценить конкретную ситуацию – с целью правильного, в соответствии с законом, применения (или неиспользования) специальных средств.

Деятельность отделов надзора и безопасности колоний регламентируется специальными нормативными правовыми актами, изданными на основе и во исполнение закона. В этих документах подробно изложены содержание деятельности этих подразделений, организация надзора за осужденными, порядок его осуществления, обязанности должностных лиц по надзору за осужденными, порядок проведения обысков и досмотров, действия администрации и дежурной смены при происшествиях и чрезвычайных обстоятельствах, вопросы взаимодействия с другими службами пенитенциарного учреждения.

Одним из средств обеспечения личной безопасности как осужденных, так и персонала пенитенциарных учреждений является дифференциация и индивидуализация исполнения наказаний, рациональное применение мер принуждения, средств исправления осужденных и стимулирования правопослушного поведения, соединения наказания с исправительным воздействием. Эти вопросы решаются, как правило, в рамках воспитательной работы.

Обеспечение личной безопасности осужденных, персонала и в целом исправительного учреждения является одной из основных задач оперативно-розыскной деятельности и выражается главным образом в профилактической работе. При осуществлении данных мероприятий важную роль играют профилактический учет, на который ставятся осужденные, склонные к правонарушениям. С ними проводится целенаправленная индивидуальная работа по стимулированию их к отказу от противоправных намерений, устанавливается усиленный контроль и надзор без какого-либо ущемления их законных прав и свобод.

Тем не менее, из года в год численность проблемных категорий лиц, содержащихся в учреждениях ГПтС Украины, растет. Так, если в 2008 году на профилактическом учете психологов находилось 14% осужденных от их общей численности, в 2010 году таких лиц было уже 15,4%, в 2012 году - 17%. Сегодня на профилактическом учете психологов исправительных колоний и следственных изоляторов находится более 12 тыс. осужденных и лиц, взятых под стражу, что составляет 19,8%.

Одновременно проводятся мероприятия по выявлению и устранению причин и условий, способствующих совершению правонарушений, особенно таких, как:

- конфликтные ситуации в среде осужденных;
- неправомерные действия со стороны персонала исправительных учреждений;
- нарушения законности.

Результатом этой работы является то, что в течение 2015 года персоналом учреждений исполнения наказаний и следственных изоляторов предупреждено совершение более 4 тыс. преступлений.[3]

В обеспечении безопасного функционирования исправительных учреждений важную роль также играет предусмотренное законом право администрации подвергать обыску и досмотру осужденных, их вещи, одежду, помещения, где они проживают, а также проводить досмотр лиц, транспортных средств, находящихся на территории колонии и прилегающей к ней территории, на которой установлен режим особых условий. В результате проведения комплекса оперативно-профилактических мероприятий у граждан и осужденных (лиц, взятых под стражу) в течение 2013 года было изъято 14,2 кг наркотических средств, а также около 7000 мобильных телефонов. У самих осужденных и заключенных изъято более 11 тысяч аппаратов телефонной связи, которые используются спецконтингентом не только для общения с родными, но и для организации и координации преступных деяний.

К средствам обеспечения безопасной деятельности исправительных учреждений относится предусмотренное и строго регламентированное законом применение мер физического воздействия, использование специальных средств и оружия. Они применяются как крайняя мера в случае если осужденные к лишению свободы оказывают физическое сопротивление персоналу, злостно не выполняют его законные требования, проявляют буйство, участвуют в массовых беспорядках, захвате заложников или совершают иные насильственные действия. Использование перечисленных мер воздействия необходимо также в случае побега из-под стражи с целью пресечения указанных противоправных действий, с целью предотвращения причинения этими лицами вреда окружению либо самим себе.

Для обеспечения и реализации права на безопасность осужденных законом предусмотрено право администрации колонии на использование аудиовизуальных, электронных и других технических средств для предупреждения побегов и иных преступлений, нарушений

установленного законодательством порядка отбывания наказания, получения необходимой информации о поведении осужденных.

Особой мерой безопасности является предусмотренный законом режим особых условий в случаях стихийного бедствия, эпидемий, аварий важных для жизнеобеспечения систем, массовых беспорядков, группового неповиновения осужденных или в случае возникновения реальной угрозы вооруженного нападения на колонию либо в связи с введением чрезвычайного или военного положения в районе расположения колонии.

В результате реализации положений ныне действующего уголовного и уголовно-исполнительного законодательства Украины наметилась положительная тенденция на практике. Этому способствовали мероприятия по реформированию уголовно-исполнительной системы, гуманизации и приведению условий содержания осужденных в исправительных учреждениях к международным стандартам. Таким образом, в учреждениях исполнения наказания и следственных изоляторах наблюдается снижении уровня преступности. [4, с. 50]

Вместе с тем следует отметить, что в течение последних лет сохраняется активность уголовно-преступного мира по противодействию персоналу пенитенциарных учреждений в обеспечении установленного порядка исполнения наказаний. А именно в структуре преступлений в УИН, такие преступления как злостное неповиновение требованиям администрации исправительных учреждений составляют 43% [3, с. 51]. Имеют место подкуп, шантаж и запугивания, которые нередко перерастают в угрозы и акты физического воздействия на сотрудников исправительных учреждений, активно участвующих в обеспечении правопорядка, а иногда и членов их семей.

Таким образом, в целом картина результатов проевропейских реформ в системе пенитенциарных учреждений Украины достаточно противоречива. С одной стороны, несмотря на существующие трудности, очевидны прогрессивные преобразования, направленные на гуманизацию как правовых норм, так и практики режима содержания осужденных, обеспечивающей их личную безопасность в процессе отбывания наказаний. Но, с другой стороны, сохраняется уровень правонарушений в пенитенциарных учреждениях, подпитываемый состоянием общей преступности за стенами этих учреждений, т.е. в самом обществе. Ведущей тенденцией в этом процессе, по нашим оценкам, выступают процессы приближения отечественного уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального права к европейскому праву, а украинской практики содержания осужденных к практике в странах Европейского союза. Процессы внедрения в жизнь таких европейских принципов деятельности пенитенциарных учреждений, как открытость, ответственность, безопасность, адекватное реагирование на девиации и заявления осужденных лиц, оптимальное использование ресурсов, все чаще находят применение в работе пенитенциарных учреждений Украины. Однако следует отдавать отчет в том, что данный процесс – постепенный и весьма длительный. Он может занять несколько десятилетий.

Литература

1. Загальна храктеристика Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvs.gov.ua/peniten.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 15 серпня 2016 року: Офіц.текст.- К.: Алерта, 2016. – 82 с.

3. Протокол №2РК засідання колегії Державної пенітенціарної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// kvs.gov.ua/Kolegia

4.Конопельський В.Я. Низький рівень диференціації та індивідуалізації як одна з детермінант злочинності у виправних колоніях (кримінологічні аспекти) / В.Я. Конопельський //Молдова Jurnalul juridic national: teorie si practica - №2 (6). – 2014. – С.48-52.

Конопельский В.Я.
доктор юридических наук, доцент
професор кафедры уголовного
права и криминологии
Одесского государственного университета
внутренних дел
Надійшла до редакції: 18.03.2016

УДК 343.9:343.851:341(075)

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Албул С. В.

У статті аналізуються проблемні аспекти методології кримінальної розвідки. Доводиться, що отриманням, добуванням, документуванням, аналітичною обробкою, систематизацією та зберіганням інформації криміногенного характеру, а також прогнозуванням розвитку подій та виявленням наявних ризиків мають займатися спеціалізовані підрозділи кримінальної розвідки. Надано рекомендації щодо становлення кримінальної розвідки в Україні, розроблені на підставі аналізу точок зору науковців та практиків.

Ключові слова: *злочинність; кримінальна розвідка; методологія; Національна поліція; оперативно-розшукова діяльність; протидія злочинності; розвідувальні заходи; розвідувальна функція.*

The problem aspects of methodology of criminal secret service are analyses in the article. It will be that by a receipt, getting, documenting, analytical treatment, systematization and storage of information of criminogenic character, and also prognostication of development of events and exposure of present risks the specialized subdivisions of criminal secret service must engage in. Recommendations are given in relation to becoming of criminal secret service in Ukraine, worked out on the basis of analysis of points of view of scientists and practical workers. It is marked that further sound scientific researches of questions of criminal secret service must be sent to opening of genesis of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National

© С.В. Албул, 2016

police; ground of methodological principles of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; grant of description of criminal environment and her infrastructure as objects of realization of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; an analysis of the state of regulation of reconnaissance function of constabulary organs is in international acts; specification of directions of the legislative providing of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police of Ukraine; determination of ways of perfection of the normative adjusting of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; a lineation of the operating system and structure of operative subdivisions of organs of the National police is in relation to realization of reconnaissance function of operational search activity; systematization of directions of the research and information providing of realization of reconnaissance function of operational search activity of organs of the National police; leading to of features of co-ordination and cooperation of organs of the National police is during realization of reconnaissance function of operational search activity.

***Keywords**: criminality; criminal secret service; methodology; National police; operatively-search activity; counteraction to criminality; intelligence activities; intelligence function.*

"Целью полицейский работы является не столько раскрытие отдельного действия, сколько выявление опасных структур и действий…Политика хочет от полиции больше, чем превентивное предотвращение опасности или репрессивное уголовное преследование"
П.А. Альбрехт [2, с. 81].

Криміногенна ситуація, що склалася у сучасній Україні, характеризується незвичайно великою кількістю злочинних проявів, які викликані перманентною політичною нестабільністю, руйнацією усталених економічних зв'язків, падінням рівня добробуту людей, вимушеністю ведення бойових дій на сході нашої держави. Останніми роками суттєво зросла кількість злочинних угруповань, які є добре зорганізованими й використовують у своїй протиправній діяльності новітні способи вчинення майнових і насильницьких злочинів, вогнепальну зброю, вибухові пристрої, спеціальні технічні та інші засоби для протидії правоохоронним органам.

Ефективна протидія злочинності, насамперед в її найнебезпечніших організованих формах, неможлива без обізнаності у процесах, що відбуваються у злочинному середовищі, без можливості впливати на них, без ретельного негласного документування фактів протиправної діяльності. Правоохоронні органи України мають володіти актуалізованою інформацією про умови формування й функціонування організованих злочинних угруповань; механізми вчинення ними злочинів; рольову участь у цьому кожного учасника злочинного угруповання; рух тіньових та інших фінансових потоків, які уможливлюють існування цих угруповань або ж є предметом їх злочинних інтересів; інфраструктуру організованої злочинності, а також іншими відомостями, необхідними для організації результативної протидії злочинності в Україні.

Отриманням, добуванням, документуванням, аналітичною обробкою, систематизацією та зберіганням інформації криміногенного характеру, а також прогнозуванням розвитку подій та виявленням наявних ризиків мають займатися спеціалізовані підрозділи правоохоронних органів, зважаючи на специфічні умови здійснення цієї роботи, пов'язані з цілковитою негласністю, підвищеною небезпекою для особового складу, необхідністю особливої професійної підготовки. Поліцейська практика більшості розвинених країн й позитивний досвід роботи правоохоронних органів України засвідчують, що зазначені функції доцільно покласти на підрозділи кримінальної розвідки, діяльність яких повинна мати таємний характер.

Компаративний аналіз сучасної європейської та світової практики засвідчує, що більшість розвинених країн йдуть шляхом чіткого розгалуження кримінальної процесуальної діяльності та кримінальної розвідки – діяльності з отримання, добування, аналітичного оброблення та прогнозування інформації про злочинність, її інфраструктуру, окремі злочини та осіб, що до них причетні. Все це стало підставою для переосмислення постулатів оперативно-розшукової діяльності.

Актуалізація окремого і важливого правоохоронного напряму – кримінальної розвідки, є очевидною та своєчасною. Якщо раніше забезпеченням безпеки передбачався виключно захист території від зовнішнього нападу, то у теперішній час – включає в себе захист населення від насилля, породженого всередині держави, та й захист самої держави від кримінальних за формою та змістом внутрішніх загроз. Саме цей вектор безпеки стає одним із головних у діяльності правоохоронних органів.

Нагальна потреба в ефективній протидії організованій злочинності за умови дотримання конституційних прав та свобод людини й громадянина, а також наявний досвід роботи підрозділів кримінальної розвідки МВС України, зокрема й негативний, мають бути покладені в основу наукового обговорення проблем нормативно-правового, організаційно-методичного, тактико-технічного й інформаційного забезпечення роботи підрозділів кримінальної розвідки в нашій державі в умовах розвитку глобальної ринкової економіки та сучасних міграційних процесів [1, с. 160].

Окремим проблемам організації і тактики кримінальної розвідки присвячені праці таких видатних вчених, як І.Г. Басецький, А.С. Вандишев, М.П. Водько, А.Ф. Волинський, Д.В. Гребельський, І.Г. Гричанін, Л.М. Калинкович, В.А. Лукашов, В.С. Овчинский, В.Г. Самойлов, В.А. Самохін, В.В. Сергєєв та ін. Психологічні аспекти цієї діяльності досліджували В.А. Черепанов, Ю.В. Чуфаровський та ін. У сучасних роботах вітчизняних вчених, таких як М.І. Ануфрієв, О.М. Бандурка, Г.М. Бірюков, О.Ю. Бусол, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, О.Є. Користін, В.В. Крутов, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, М.М. Перепелиця, С.І. Пічкуренко, М.А. Погорецький, Е.В. Рижков, М.Б. Саакян, І.В. Сервецький, В.Є. Тарасенко, І.Р. Шинкаренко та ін., розглядались тільки окремі аспекти організації і тактики реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності. Слід зауважити, що до теперішнього часу комплексно, на монографічному рівні вивчення загальнотеоретичних, правових та організаційно-тактичних засад реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності в Україні не проводилося.

29 квітня 2016 року в Одеському державному університеті внутрішніх справ відбулася Міжнародна науково-практична конференція "Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід". Між-

народна науково-практична конференція відбулася за сприянням Всеукраїнської асоціації науковців та фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, Празького інституту досліджень у сфері безпеки (Чеська Республіка) та Центру дослідження європейських реформ (Велике герцогство Люксембург).

У роботі конференції взяли участь 116 учасників з 9 областей України: Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Львівської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Харківської, Херсонської. Також у роботі конференції взяли участь представники наукових установ та навчальних закладів Герцогства Люксембург, Чеської Республіки, Республіки Молдова.

Під час роботи конференції було заслухано та обговорено 98 доповідей, що охоплювали широке коло проблем кримінальної розвідки.

За програмно-реєстраційними даними у конференції взяли участь 116 учасників, з них: 18 докторів наук, 52 кандидати наук, 21 працівник практичних підрозділів, 16 ад'юнктів та аспірантів, 13 курсантів та студентів.

Секційні засідання розподілилися за дослідницькими напрямами, відповідно до проблематики конференції:

"Проблемні питання становлення категоріального апарату та методології кримінальної розвідки";

"Співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінальної розвідки: теорія та практика";

"Кримінальна розвідка у сфері охорони економічної безпеки держави";

"Перспективи використання кримінальної розвідки у кримінальному провадженні".

Про комплексний характер проблем кримінальної розвідки свідчить широкий спектр тем наукових доповідей, серед яких необхідно виділити: "Кримінальна розвідка та оперативно-розшукова діяльність: проблеми транзитивності (досвід Литовської Республіки)" (С.В. Албул), "Співвідношення деяких понять, пов'язаних з розвідувальною діяльністю" (Л.І. Аркуша), "Сучасне розуміння кримінальної розвідки як напряму діяльності правоохоронних органів" (В.А. Некрасов), "Співвідношення оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної та кримінально-розвідувальної діяльностей" (М.А. Погорецький), "Кримінальна розвідка як науково-прикладна категорія теорії оперативно-розшукової діяльності" (І.Р. Шинкаренко), "Поняття, сутність та завдання підрозділів кримінальної розвідки Національної поліції України" (Д.Й. Никифорчук), "О содержании термина "криминальная разведка" (М.П. Водько), "Структура правоохоронної розвідки: теоретичний аналіз" (В.В. Тіщенко), "Кримінальна розвідка та її завдання" (С.В. Андрусенко), "Можливості та перспективи використання аналітичної розвідки в умовах відкритого суспільства" (О.В. Бочковий), "Деякі положення міжнародного законодавства щодо проведення спеціальних (агентурних) операцій правоохоронними органами держав Європейського Союзу" (О.І. Козаченко), "Розвиток систем кримінального аналізу у структурах правоохоронних органів України" (Р.В. Мукоіда), "Основні засади та етапи становлення аналізу злочинності як елементу кримінальної розвідки" (І.А. Федчак), "Психологічне забезпечення кримінальної розвідки" (І.О. Шинкаренко), "Кримінальна розвідка з відкритих джерел як інструмент збирання оперативної інформації" (К.Ю. Ісмайлов), "Про необхідність законодавчого закріплення різновидів оперативної розробки в умовах розвитку кримінальної розвідки" (Е.В. Рижков), "До питання визначення місця та призначення розвідувальної діяльності в загальній структурі оперативно-розшукової діяльності" (М.Б. Саакян), "Підрозділи оперативної служби в системі кримінальної розвідки національної поліції" (М.Л. Грібов) тощо [3].

Подальші ґрунтовні наукові дослідження питань кримінальної розвідки мають бути спрямовані на розкриття генезису розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції; обґрунтування методологічних засад розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції; надання характеристики злочинного середовища та його інфраструктури як об'єктів реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції; аналіз стану регламентації розвідувальної функції поліцейських органів у міжнародно-правових актах; конкретизацію напрямів законодавчого забезпечення розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції України; визначення шляхів вдосконалення нормативного регулювання розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції; окреслення чинної системи і структури оперативних підрозділів органів Національної поліції щодо реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності; систематизацію напрямів інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції; доведення особливостей координації та взаємодії органів Національної поліції при реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності. Безсумнівно, такі дослідження питань реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції повинні здійснюватися з урахуванням інформаційно-прогностичної сутності розвідувальної функції оперативно-розшуковій діяльності.

Враховуючи нагальну потребу суспільства в комплексному оновленні правоохоронної діяльності та формуванні проактивної моделі поліцейської діяльності, заснованої на використанні методів та засобів кримінальної розвідки за необхідне вбачається:

У галузі науково-дослідної діяльності:

З метою концептуального переосмислення та наукового опрацювання теоретико-прикладних проблем реалізації розвідувальної функції оперативно-розшукової діяльності вважаємо за необхідне здійснити наступний комплекс наукових досліджень, спрямованих на:

1.1. Визначення генезису та історичних закономірності формування "теорії кримінальної розвідки" як приватної теорії оперативно-розшукової діяльності, з визначенням її системи об'єкту, предмету, структури, функцій та методологічної основи: науковий інструментарій, теоретичні категорії, мова , система принципів.

1.2. Виокремлення проблем та напрямів щодо визначення та формування парадигми-концепції – стратегії та тактики кримінальної розвідки.

1.3. Обгрунтування теоретико-правових, наукових, моральних, етичних та психологічних основ здійснення кримінальної розвідки.

1.4. Вивчення позитивного досвіду розвідувальної діяльності правоохоронних органів розвинутих країн світу з метою запровадження сучасних новацій щодо підвищення ефективності кримінальної розвідки, використання сучасних розвідувальних методів та засобів, дотримання прав і свобод людини і громадянина.

1.5. Розробку організаційно-тактичних та методичних

засад здійснення кримінальної розвідки на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

2. Організаційні заходи:

2.1. Створити гнучку систему координації та взаємодії Національної поліції України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, підрозділів фінансових розслідувань Державної фіскальної служби, та інших правоохоронних органів та спеціальних служб між собою з метою обміну розвідувальною інформацією для вирішення завдань кримінальної розвідки, обґрунтувати та визначити можливість введення в правоохоронних органах координуючих структур (офіцерів, груп зв'язку) за напрямками кримінальної розвідки.

2.2. З метою покращення інформаційно-аналітичного забезпечення кримінальної розвідки Національної поліції науково обґрунтувати та розробити на грунті інноваційних підходів використання інформаційних і телекомунікаційних сучасних технологій, методичні рекомендації щодо переорієнтації інформаційно-довідкової роботи у розвідувально-аналітичну з метою прогнозування тенденцій криміналізації суспільства, оцінювання ризиків, ступеня небезпеки та масштабів на регіональному, національному та міжнародному рівнях, а також зниження рівня латентності злочинів..

2.3. Створити нові або удосконалити існуючі електронні інформаційно-пошукові системи та програмне забезпечення для пошуку розвідувальної інформації за напрямками кримінальної розвідки.

2.4. З метою підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі кримінальної розвідки розробити та запровадити у навчальний процес ВНЗ із спеціальними умовами навчання МВС України навчальні дисципліни "Кримінальний аналіз (кримінальна розвідка)", "Основи оперативно-технічного документування", "Основи комп'ютерної розвідки", "Аналітична робота в ОРД".

2.5. Для формування сучасної методичної бази кримінальної розвідки створити міжвідомчий творчий колектив з метою підготовки методичних рекомендацій та довідкових видань щодо здійснення розвідувально-пошукових заходів підрозділами Національної поліції, формування інформаційних баз з можливістю їх використання для підготовки аналітичних оглядів та матеріалів кримінальної розвідки під час формування стратегій протидії злочинності, а також для вирішення задач конкретних кримінальних проваджень.

2.6. На основі вивчення передового досвіду поліцейської розвідувальної діяльності правоохоронних та спеціальних органів зарубіжних країн визнати необхідним розроблення індикаторів (показників) ефективності діяльності оперативних підрозділів в частині реалізації розвідувальної функції.

3. У законотворчій сфері:

З метою приведення чинного законодавства, відомчих нормативно-правових актів у сфері кримінальної розвідки у відповідність до світових стандартів забезпечення прав і свобод людини, силами науковців та фахівців необхідно:

На основі переосмислення та наукового опрацювання в частині реалізації розвідувальної функції ОРД внести пропозиції щодо змін та доповнень до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" та відомчих нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність оперативних підрозділів [4].

Узагальнюючи наявний досвід діяльності розвідувальних підрозділів поліції зарубіжних країн, їх позитивні результати у боротьбі з різними проявами злочинності, законодавчий підхід щодо регулювання такої діяльності, можемо констатувати, що питання методології кримінальної розвідки є актуальними для вітчизняної науки і практики, потребують ретельного опрацювання та вирішення.

Література

1. Албул С.В. Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України / С.В. Албул, О.Є. Користін // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 1. – С. 158-163.

2. Альбрехт П.А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / пер. с нем. Г.Г. Мошика / П.А. Альбрехт. – Одесса, 2006. – 186 с.

3. Кримінальна розвідка: методологія, законодавство, зарубіжний досвід: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (29 квітня 2016 р., м. Одеса). – Одеса: ОДУВС, 2016. – 184 с.

4. Кримінальна розвідка: теорія і практика [Електронний ресурс] – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: http://www.aord.com.ua/ – Назва з екрану.

Албул С. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
Перший проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 29.04.2016

УДК 343.28./29:343.915

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Бабенко А. М.

У статті аналізується феномен звільнення від покарання та його відбування в якості фактора запобігання злочинності неповнолітніх. Здійснено кримінально-правовий та кримінологічний аналіз цього соціально-правового явища. Проаналізовано статистичні дані призначення покарання та звільнення від покарання та його відбування в Україні та у зарубіжних країнах. Надано соціально-правову характеристику цього інституту. Розкрито механізм запобіжного впливу на неповнолітніх звільнення від покарання та його відбування.

Ключові слова: *неповнолітній, кримінальне покарання, звільнення від покарання та його відбування, запобігання злочинності неповнолітніх, звільнення, підстава, наслідки.*

В статье анализируется феномен освобождения от наказания и его отбывания в качестве фактора противодействия преступности несовершеннолетних. Осуществлен уголовно-правовой и криминологический анализ этого социально-правового явления. Проанализированы статистические данные назначения наказания и освобождения от наказания и его отбывания в Украине и в зарубежных странах. Пред-

© А.М. Бабенко, 2016

ставлена социально-правовая характеристика этого института. Раскрыт механизм предупредительного воздействия на несовершеннолетних освобождения от наказания и его отбывания.

Ключевые слова: *несовершеннолетний, уголовное наказание, освобождение от наказания и его отбывания, противодействие преступности несовершеннолетних, освобождение, основание, последствия.*

The article analyzes the phenomenon of exemption from punishment and its serving as a preventing factor of juvenile delinquency. The author has done a legal and criminological analysis of the socio-legal phenomenon. Analyzed statistics of sentencing and exemptions from serving sentences in Ukraine and foreign countries. Provided social and legal characteristics of this institution. The mechanism of preventive effect on exemption from punishment and its serving by juveniles is explained.

The article presents the data that in the period from 2001 to 2014 the most common measure of legal influence applied to juveniles was imprisonment (in 2001 it was assigned to 24% of convicted juveniles, and in 2014 - up to 23.8%). According to Governmental penitentiary service of Ukraine, as of January 1 2015, 73,431 persons were serving sentences in 177 prisons and detention centers. Most of these prisoners are juveniles. This situation leads to the fact that there is an unreasonably large number of juvenile prisoners in prisons. A lot of them commit recurrent crimes after being released. Society loses extremely large resources for their correction and maintenance. Under such circumstances potential preventive, juvenile, criminal and legal measures for juveniles are being reduced.

It is argumented that the situation in the area of counteracting juvenile delinquency (including its penal sector) can be improved by eliminating the punitive nature of the states response to crime committed by members of this age group also a wider use of conditional release from punishment and its execution is clearly aimed at a specific socially useful behavior of juveniles in penitentiary and after conviction periods. Described circumstances determine the relevance and timeliness of generalized scientific and theoretical studies of the phenomenon of juvenile conditional releases from sentence and serving it in criminal law of Ukraine.

The author notes that the existence of conditional releases of juveniles from sentence and its execution as a system of criminal law regulations is socially conditioned, because it has a significant – non-punitive preventive effect on the person. After all, refusing to execute penalty concerning juveniles, the state reaches a number of preventive effects: firstly, economy of criminal repression; secondly reduced number of juveniles who fall behind bars and are potential carriers of the negative qualities of the person who was in prison; thirdly reduced recurrence of juvenile delinquency; fourthly, reduced government spending on the maintenance of a large number of juveniles in detention; a person, mentally realizing that he is guilty of having committed a crime – psychologically bears the burden of responsibility to the state and society, because it frees him from criminal punishment. In our opinion these factors are important leverages for not committing crimes in the future. It is because of this individual and general crime prevention concerning juveniles responsible for committing crimes happens.

Keywords: *juvenile, criminal penalties, exemption from punishment and its execution, prevention of juvenile delinquency, release, grounds, consequences.*

Постановка проблеми. Протягом останніх двадцяти років в Україні відбулися значні економічні, політичні, соціальні та законодавці перетворення. Серед останніх, одним із важливіших було прийняття у 2001 році чинного Кримінального кодексу, де було закріплено сучасну систему покарань. Не зважаючи на значні зміни, криміногенна ситуація в Україні продовжує залишатися доволі складною. Порівняно з восьмидесятими роками рівень злочинності зріс майже у 2 рази (з 242 тис до понад 500 тис.), на доволі високому рівні продовжує залишатися і злочинність неповнолітніх. Однією з важливіших форм протидії та профілактики злочинності, в тому числі й неповнолітніх, є покарання. Від досконалості системи покарань та її застосування, або незастосування набагато в чому залежить ефективність запобіжної діяльності. У юридичній літературі неодноразово зверталося увагу на важливість заохочувальних заходів у запобіганні злочинності, в тому числі і неповнолітніх. Між тим, ця проблема залишається остаточно не вирішеною у науковій літературі, що викликає потребу у наукових пошуках в цьому напрямку.

Актуальність теми дослідження. Не зважаючи на те, що статтею 51 КК України передбачено 12 видів покарань, покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк протягом багатьох років залишається таким, що найчастіше застосовується судами до винних осіб, в тому числі й до неповнолітніх. Наприклад, за статистичними даними за період з 2001 р. по 2014 р. найбільш поширеними заходами кримінально-правового впливу, що були застосовані до неповнолітніх, були покарання у виді позбавлення волі (у 2001 р. воно було призначено 24% від загальної кількості засуджених неповнолітніх, а у 2014 р. – до 23,8%) і звільнення від відбування покарання з випробуванням (у 2001 р. воно було застосоване до 43,3% засуджених неповнолітніх, а у 2014 р. – 58,2%). За даними ДПтС України, станом на 1 січня 2015 р. у 177 установах виконання покарань та слідчих ізоляторах перебувала 73 431 особа (без урахування установ, розташованих на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюються українською владою). Велика частина цих засуджених є неповнолітніми. Така ситуація призводить до того, що у місцях позбавлення волі перебуває невиправдано велика кількість неповнолітніх ув'язнених. Левова частина з них після звільнення вчиняє рецидивні злочини. Суспільство втрачає надзвичайно великі ресурси на їх виправлення та утримання. У сукупності, за таких умов суттєво знижується профілактичний потенціал інших ювенальних кримінально-правових заходів впливу на неповнолітніх. Отже, за таких умов, актуалізується питання дослідження феномену звільнення від покарання та його відбування в якості фактору запобігання злочинності, зокрема, неповнолітніх.

Враховуючи надзвичайну актуальність теми звільнення від покарання та його відбування, зазначена проблема завжди привертала увагу вітчизняних та зарубіжних вчених. У різних аспектах її досліджували С.Ф.Денисов, Т.А.Денисова, В.О. Меркулова, Н.М. Мирошниченко, В.О. Навроцький, Є.С. Назимко, А. Мушинська, Є.О. Письменський, Є.Л. Стрильцов, В.Я. Тацій, В.Н. Ткачов, Х.А. Текаєв, В.М. Трубніков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, О.О. Ямкова, П. Ярос та ін. В цілому,

за даними Ю.В.Єгорової, застосування до неповнолітніх звільнення від покарання та його відбування, за часів незалежної України ставали предметом окремих монографічних досліджень більш ніж 30 вчених, стан розробленості цієї проблематики здійснювався за такими напрямами: 1) кримінально-правовий статус неповнолітніх; 2) звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; 3) концептуальні засади функціонування інституту звільнення від покарання та його відбування, види звільнення від покарання та його відбування тощо[1,с.73]. Між тим, задекларований феномен залишається довгі роки мало дослідженим під кутом зору характеристики цього соціально-правового явища, як фактору впливу на злочинність, зокрема, запобіжного впливу. Отже, саме такий напрямок ми й обрали в якості теми, а отже і мети наукового вивчення.

Виклад основних результатів дослідження. За справедливими висновками фахівців, ситуація у сфері протидії злочинності неповнолітніх (в тому числі й у її пенальному секторі) може бути покращена за рахунок відмови від карального характеру державного реагування на злочини, що вчиняються представниками цієї вікової групи, а також ширшого застосування умовного звільнення від покарання та його відбування, чітко спрямованого на конкретну соціально-корисну поведінку неповнолітнього в посткримінальний і пенітенціарний періоди. Описані обставини обумовлюють актуальність та своєчасність проведення узагальнених науково-теоретичних досліджень феномену умовного звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України.

У цьому сенсі, заслуговує на увагу аналіз розподілу засуджених за видами призначеного їм покарання, який виглядає наступним чином: позбавлення волі – 62,5%; штраф – 17,1% виправні роботи – 12,6%; громадські роботи – 5,1%, обмеження свободи – 4,4%; арешт – 3,1%; позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю – 0,4%; довічне позбавлення волі – 0,1%; інші види покарання – 0,6%[2,с.178]. З наведених даних випливає, що найчастіше в Україні застосовують покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. Отже, не є дивним, що Україна є одним із лідерів у Європі за рівнем рецидиву злочинів, за кількістю ув'язнених, які утримуються у місцях позбавлення волі та за кількістю кримінально-виправних і кримінально-виховних колоній. Безумовно, така практика здійснює негативний вплив на криміногенну ситуацію в нашій країні.

Станом на 2012 рік у 184 колоніях України відбували покарання у вигляді позбавлення волі понад 154 318 тисяч. Причому, левова частина з них є неповнолітніми. Коефіцієнт ув'язнених в Україні складає 338 на 100 тис. населення, а країна займає 28 місце у світі за цими показниками. За абсолютними показниками осіб, які відбуваються покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк наша країна посідає друге місце у Європі, поступаючись лише Росії [3,с.339-342]. Описана ситуація вимагає колосальних економічних і людських витрат. Соціальні наслідки при цьому проявляються не лише у зменшенні витрат на охорону здоров'я, культуру, розвинення молоді, але і у зростанні рецидивної злочинності серед молоді, у розповсюджені тюремної субкультури тощо.

Для порівняння, у Європейських країнах до вирішення проблеми призначення покарання підходять більш раціонально. За тих умов, що чисельність населення, наприклад, у Німеччині у два рази перевищує чисельність населення України, а економіка цієї країни є найрозвиненішою у світі, у тюрмах цієї країни утримується не більше 70 тисяч в'язнів. За даними професора У.Хелльмана, покарання у вигляді позбавлення волі у Німеччині призначається лише у 18% вироків, причому 13% з них носять умовний характер, або звільняються від покарання. До реальної міри покарання у вигляді позбавлення волі там засуджуються не більше 5% винуватих у вчиненні злочину, тоді, як 81% вироків складають вироки у вигляді штрафів. Такої ж практики дотримуються у Польщі та ряді інших країн [4,с.187-191;5]. Наведене вказує, що у західному світі покарання стало менш прийнятним, ніж це було декілька поколінь потому, причому це стосується не лише ювенального правосуддя. Більше того, науковий світогляд з його зацікавленістю до індивідуальних і соціальних причин протизаконної поведінки підірвало віру у покарання як справедливий і адекватний наслідок злочинної поведінки. З етичного боку, як вдало зазначає І.Анденес, концепція некарального впливу на злочинність в той або іншій мірі пориває із такими, що склалися тисячоліттями уявленнями про справедливість, про співвідношення добра і зла, про сорозмірність вини і відповідальності, про те, що якщо за око – око, то за зуб все ж таки не око, а лише зуб[6,с.245].

Прагнучи до гуманізації кримінального законодавства та до Євроінтеграції, на початку XX століття на теренах нашої держави з'явились норми про умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. А пізніше, з прийняттям нового Кримінального кодексу України у 2001 році, з'явилися норми у формі окремого інституту кримінального права, який охоплює звільнення від відбування покарання з випробуванням, звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру та умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Специфікою функціонування сучасного національного законодавства про умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є те, це питання, регулюється окремим розділом XV Кримінального Кодексу України "Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх". Вказані відносини регулюються чотирма статтями чинного кримінального законодавства: звільнення від відбуття покарання з випробуванням (ст. 104); звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105); звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст.106); умовно-дострокове звільнення від відбуття покарання (ст. 107). З наведеного слідує, що сучасна правозастосовна практика наділена широкими можливостями для звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, що вказує, безумовно, на значний прогрес українського законодавства.

К кримінологічній літературі цілком аргументовано виділяють фактори, що обумовлюють існування кримінально-правових приписів про умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також їх застосування. Наприклад, Ю.В.Єгорова [1,с.76] до таких відносить такі: соціальні (гуманізм; забезпечення охорони дитинства; економія державної репресії; пріоритет збереження наступності поколінь; соціальна незрілість неповнолітніх, обмеженість їх життєвого досвіду тощо); антропологічні (особливості біологічного, психічного та інтелектуально-вольового розвитку неповнолітніх); кримінологічні та кримінально-виконавчі (визначення ювенальної злочинності, як окремої

соціальної практики, що потребує специфічних методів та способів запобігання; забезпечення виправлення та ресоціалізації неповнолітніх; відновлення соціальної справедливості); нормативні (наявність прогалин у національному ювенальному законодавстві; необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері застосування державних заходів примусу до неповнолітніх); міжнародні (пріоритет застосування до неповнолітніх некаральних засобів кримінально-правового впливу; необхідність приведення національного законодавства до вимог міжнародних стандартів).

Отже, не випадково, не зважаючи на те, що за даними кримінально-правової статистики в Україні у період з 2001 р. по 2014 р. найбільш поширеними заходами кримінально-правового впливу, що були застосовані до неповнолітніх, були покарання у виді позбавлення волі (у 2001 р. воно було призначено 24% від загальної кількості засуджених неповнолітніх, а у 2014 р. – до 23,8%), у судів існує широка можливість для економії кримінально-правових репресій, що знаходить прояв у звільненні від відбування покарання з випробуванням (у 2001 р. воно було застосоване до 43,3% засуджених неповнолітніх, а у 2014 р. – 58,2%). Між тим, інші заходи кримінально-правового впливу до неповнолітніх було застосовано не більше ніж у 8%[1,с.6-7]. За такої ситуації, варто зазначити, що у правозастосовній діяльності відсутні єдині підходи до обрання судами обов'язків під час застосування умовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у майже тотожних кримінально-правових ситуаціях. За справедливими висновками Ю.В.Єгорової, ситуація у сфері протидії злочинності неповнолітніх (в тому числі й у її пенальному секторі) може бути покращена за рахунок відмови від карального характеру державного реагування на злочини, що вчиняються представниками цієї вікової групи, а також ширшого застосування умовного звільнення від покарання та його відбування, чітко спрямованого на конкретну соціально-корисну поведінку неповнолітнього в посткримінальний і пенітенціарний періоди[1,с.7]. Можливість звільнення від кримінального покарання, або ж відсутність підстав для такого звільнення; врахування чи неврахування судом пом'якшуючих обставин; конкретний вид і терміни призначення покарання; можливість відстрочення його реального відбування; наявність чи відсутність підстав для звільнення від відбування призначеного судом покарання; вид та режим установи, в якій особа має реально відбувати покарання у виді позбавлення волі; можливість звільнитися від подальшого відбування призначеного судом покарання тощо – у підсумку й визначають загальний обсяг кари, який має зазнати особа на різних стадіях кримінального правосуддя[7,с.6]. У цьому сенсі ми пристаємо на позицію вчених, які вважають звільнення від покарання дієвим заходом некарального впливу на неповнолітніх, а отже, і як ефективний захід запобігання вчинення ними злочинів у майбутньому.

Існування умовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, як системи кримінально-правових приписів, є соціально зумовленим, оскільки, має вагомий – некаральний запобіжний вплив на особу. Адже, відмовляючись від виконання покарання стосовно неповнолітніх, держава досягає цілий ряд запобіжних ефектів: по-перше, відбувається економія кримінальних репресій; по-друге, зменшується кількість неповнолітніх, які потрапляють за грати і стають потенційними носіями негативних якостей особи, що перебувала у в'язниці; по-третє, знижується рецидив злочинності неповнолітніх; по-четверте, зменшуються витрати держави на утримання великої кількості неповнолітніх злочинців у місцях позбавлення волі; особа, психологічно розуміючи себе винною у вчинені злочину, - несе тягар психологічної відповідальності перед державою і суспільством за те, що вона звільняє її від кримінального покарання. Ці фактори, на наш погляд є вагомими важелями для не вчинення нею злочинів у майбутньому. Саме завдяки цьому відбувається індивідуальна та загальна превенція щодо неповнолітніх, винних у вчинені злочинів.

Н.Б.Хлистова з цього приводу вірно зазначає, що заохочувальні заходи ще не вичерпали свого застосування на шляху стимулювання суспільно корисної мотивації діяльності громадськості із взаємодії із правоохоронними органами у розкритті злочинів та попередження злочинності в цілому, що потребує подальшого дослідження і впровадження[8,с.127-128]. За таких умов відбувається активна співпраця осіб, які припустили помилку у вигляді вчинення злочину із правоохоронними органами у галузі кримінальної політики, що має водночас декілька позитивних моментів: по-перше, відбувається усвідомлення особою того, що їй призначено покарання, яке є адекватним вчиненому злочину, з яким погоджується суспільство, але держава відмовляється від його кари; по-друге, такий підхід, на наш погляд, сприяє переорієнтації свідомості засудженої неповнолітньої особи, оскільки вона психологічно відчуває провину, і водночас гуманне ставлення і довіру до неї з боку держави; по-третє, це викликає у неї відповідальність перед самим собою і суспільством, і, як наслідок, досягається у майбутньому запобіжний ефект; і,наостанок, такий інструмент, як звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх сприяє підвищенню авторитету та довіри до правоохоронних органів, що знов такі ж спонукає до не порушення закону неповнолітніми у майбутньому.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження слід зазначити наступне: По-перше, незважаючи на незадовільний стан злочинності неповнолітніх, ситуація у сфері протидії злочинності неповнолітніх (в тому числі й у її пенальному секторі) може бути покращена за рахунок відмови від карального характеру державного реагування на злочини, що вчиняються представниками цієї вікової групи, а також ширшого застосування умовного звільнення від покарання та його відбування, чітко спрямованого на конкретну соціально-корисну поведінку неповнолітнього в посткримінальний і пенітенціарний періоди.

По-друге, існування умовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування має вагомий – некаральний запобіжний вплив на особу.

По-третє, відмовляючись від виконання покарання стосовно неповнолітніх, держава досягає цілий ряд запобіжних ефектів: а) відбувається економія кримінальних репресій; б) зменшується кількість неповнолітніх, які потрапляють за грати і стають потенційними носіями негативних якостей особи, що перебувала у в'язниці; в) знижується рецидив злочинності неповнолітніх; г) зменшуються витрати держави на утримання великої кількості неповнолітніх злочинців у місцях позбавлення волі; д) особа, психологічно розуміючи себе винною у вчинені злочину, - несе тягар психологічної відповідальності перед державою і суспільством за те, що вона звільняє її від кримінального покарання. Ці фактори є вагомими

важелями для не вчинення нею злочинів у майбутньому. Саме завдяки цьому відбувається індивідуальна та загальна превенція щодо неповнолітніх, винних у вчинені злочинів.

Література

1. Єгорова Ю. В. Умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Єгорова Ю. В. – Донецьк, 2015. – 249 с.

2. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с.

3.Бабенко А.Н.Некоторые пути повышения эффективности наказания и его исполнения (по результатам исследования преступности в регионах Украины)/А.Н.Бабенко// Научные воззрения профессоров Пионтковских (отца и сына) и современная уголовно-правовая политика;[под редакцией профессоров Ф.Р. Сундурова и М.В. Талан]. – М.:Статут, 2014. – С.339-342.

4. Хелльманн У. Борьба с преступностью в Германии/У. Хельман//Право України. – 2011. - № 9-10. – С.187-191.

5. Пути регулирования количества тюремного населения. Новый закон в Польше. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://old.nasledie.ru/politvnt/19_39/article.php?art=26. – Назва з екрану.

6. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений: монография/И.Андренес; пер.сангл В.М.Когана; [под ред. д.ю.н.,профессора Б.С.Никифорова]. – 1979. – М.: "Прогресс", 1979. – 264 с.

7. Меркулова В.О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей: моногр./В.О.Меркулова, О.А.Гритенко, Г.С.Резніченко; за заг. ред.. В.О.Меркулової. – Одеса: ОДУВС, 2015. – 286 с.

8. Хлистова Н.Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Н.Б.Хлистова. – Донецьк, 2008. – 209 с.

Бабенко А.М.,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права, доктор юридичних наук, доцент, ОДУВС
Надійшла до редакції: 20.03.2016

УДК 343.231

НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ

Домніцак Р. В.

Стаття присвячена питанням наукової розробленості проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам та основних напрямів їх наукових досліджень. У статті аналізуються основні положення сучасних наукових розробок у галузях кримінального права, кримінології, криміналістики, теорії оперативно-розшукової діяльності. Автор, на підставі аналізу існуючих точок зору, результатів особистого дослідження виказує власне ставлення до означеного питання та пропонує якісно нові підходи до визначення перспективних напрямів протидії корисливо-насильницьким злочинам.

***Ключові слова**: злочинність; корисливо-насильницькі злочини; мотиви вчинення злочинів; оперативно-розшукова діяльність; протидія злочинам.*

Статья посвящена вопросам научной разработанности проблем противодействия корыстно-насильственным преступлениям и основным направлениям их научных исследований. В статье анализируются основные положения современных научных разработок в области уголовного права, криминологии, криминалистики, теории оперативно-розыскной деятельности. Автор, на основе анализа существующих точек зрения, результатов личного исследования, выражает собственное отношение к указанному вопросу и предлагает качественно новые подходы к определению перспективных направлений противодействия корыстно-насильственным преступлениям.

***Ключевые слова**: корыстно-насильственные преступления; мотивы совершения преступлений; оперативно-розыскная деятельность; преступность; противодействие преступлениям.*

The article is devoted the questions of scientific developed of problems of counteraction mercenary-violent crimes and basic directions of their scientific researches. In the article the substantive provisions of modern scientific developments are analyzed in area of criminal law, criminology, criminalistics, theory of operative-search activity. An author is systematizing the basic results of researches, before unexplored questions are set. The problem aspects of counteraction mercenary-violent crimes are certain in modern terms. Taking into account positions of current legislation the prospects of further directions of scientific researchers are certain in this area. It is indicated that presently unelaborate are questions of activity of the National police on counteraction of mercenary-violent crimes of violence taking into account regional features, questions of cooperation. Complex researches are presently needed in area of study of general issues of operative-search activity of the National police with the purpose of improvement of counteraction of criminality.

An author, on the basis of analysis of existent points of view, results of the personal research, expresses own attitude toward the indicated question and offers high-quality the new going near determination of perspective directions of counteraction mercenary-violent crimes.

***Keywords**: mercenary-violent crimes; reasons of committing crime; operative-search activity; criminality; counteraction crimes.*

Актуальність теми. Сучасна здлчинність в Україні – якісно новий феномен. Посилилися зухвалість і агресивність злочинців, їх зневага до життя і здоров'я оточуючих. Аналіз статистичних даних свідчить, що значний масив продовжують складати корисливо-насильницькі злочини – грабежі, розбої, вимагання тощо. Взагалі, злочинність без перебільшення є на сьогодні однією з найбільших загроз для системи внутрішньої безпеки, життя та здоров'я, майна громадян будь-якої держави [9, с. 4]. Рівень злочинності, її динаміка, географічна розповсюдженість та інші показники говорять про те, що ця проблема повинна посісти одне з найперших місць щодо нагальності свого вирішення як у наукових колах, так і

© Р.В. Домніцак, 2016

у практичній сфері [4, с. 13]. Розуміння цього вимагає теоретичного осмислення і наукового вирішення ряду актуальних проблем практичної реалізації шляхів вдосконалення протидії корисливо-насильницьким злочинам. Метою статті вбачається аналіз питань наукової розробленості проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам та основних напрямів їх наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України відносить грабежі, розбої та вимагання до категорії злочинів проти власності, об'єднуючи їх з таким протиправним посяганням, як крадіжка, шахрайство тощо. Безсумнівно, кримінально-правове, нормативне віднесення вказаних видів злочинів до категорії майнових, випливає зі спільності для них об'єкта посягання [1, с. 23]. Ми погоджуємося з твердженням науковців, які зауважують, що характерною загальною ознакою всіх цих злочинів є наявність корисливого мотиву і загальної мети – звернути чуже майно на свою користь або на користь іншої особи [2, с. 256; 3, с. 14; 5, с. 233; 6, с. 17]. На ці ж ознаки, зокрема, вказують А.Ф. Белінський, М.Й. Коржанський, Є.Л. Стрельцов. Як справедливо зазначає С.В. Албул, насильство або загроза його застосування при здійсненні грабежів, розбоїв, вимагань служить лише інструментом досягнення злочинної мети [1, с. 35-37]. Інструментальний характер насильницьких дій за наявності корисливих мотивів здійснення вказаних видів злочинів став наріжним каменем у полеміці про дефініції корисливо-насильницьких злочинів взагалі [2, с. 356-357].

Науковці, розглядаючи проблеми мотивації корисливої злочинної діяльності, зазначають, що кримінальна корисливість, як правило, аморальна – це її споконвічна ознака. Корисливий мотив злочину укладається в аморальному прагненні задовольнити або індивідуальну потребу за допомогою протиправного, передбаченого кримінальним законом заволодіння чужим майном або не приналежними винному майновими правами або шляхом незаконного, за чужий рахунок звільнення від майнових обов'язків і скорочення звичайних або особистих видатків, що стали необхідними [8, с. 50].

Деякі автори, зокрема С.В. Ванюшкин, Е.П. Вечернін, В.А. Владимиров, Л.Д. Гаухман, А.І. Долгова, М.В. Кравченко, В.А. Пашковський, В.І. Холостов, Ю.М. Худяков визначають грабежі, розбої і вимагання, як різновиди загальнокримінальних корисливих посягань, які здійснюються насильницьким способом, не виділяючи, однак, ці злочини у відособлену підгрупу. Ми погоджуємося з С.В. Албулом в тому, що, такий підхід, заснований лише на нормативних критеріях, найбільш припустимий саме для кримінально-правової класифікації [1, с. 35-37].

На необхідність виділення вказаних видів злочинів в самостійну групу – корисливо-насильницьких – звертали увагу багато науковців, зазначаючи, що однією з основних груп у класифікації злочинів є корисливі й корисливо-насильницькі посягання [6, с. 43; 8, с. 49]. У свою чергу, С.В. Албул, аналізуючи світовий досвід боротьби зі злочинністю, також виділяє корисливо-насильницькі злочини, як єдиний об'єкт наукового дослідження [2, с. 357]. Крім того, деякі автори справедливо, на наш погляд, відмічають відмінності між кримінально-правовою, криміналістичною, кримінологічною та оперативно-розшуковою позиціями освітлення цієї проблеми. Цієї думки, зокрема дотримуються А.А. Коровін, С.М. Мірович, Е.П. Стась. Криміналістичний аналіз надається у працях Ю.П. Аленіна, В.В.Тіщенка та інших науковців. На наш погляд, схожість мотиваційних процесів, деяка однотипність при виборі засобів і методів здійснення і приховування цих видів злочинів, дають підстави для їх класифікаційного відособлення. У зв'язку з цим представляється обґрунтованим і вірним твердження С.В. Албула про об'єднання саме грабежів, розбоїв і вимагань в однорідну групу корисливо-насильницьких злочинів, як єдиного масиву для дослідження [1, с. 35-37].

Успішна протидія злочинності залежить від багатьох факторів, у тому числі від підвищення актуальності наукових досліджень, поступального розвитку науки криміналістики й теорії оперативно-розшукової діяльності, їхнього якнайшвидшого впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів [7, с. 13-14]. Правозастосовною практикою давно затребувані концептуальні комплексні наукові розробки по вдосконалюванню організаційних, тактичних, процесуальних методів і прийомів запобігання та розкриття злочинів. Необхідною умовою ефективної боротьби зі злочинністю є високий науковий і професійний рівень діяльності правоохоронних органів, широке впровадження в слідчо-оперативну практику наукових прийомів і методів виявлення, припинення й розслідування злочинів. У свою чергу, це вимагає подальшої розробки наукових основ діяльності правоохоронних органів на основі глибокого аналізу передової слідчо-оперативної практики й використання досягнень комплексу юридичних і інших наук.

Проблемні аспекти протидії корисливо-насильницькій злочинності привертали та продовжують привертати увагу значної кількості науковців – фахівців у галузях кримінального права, криміналістики, кримінології, оперативно-розшукової діяльності. Аналіз їх наукових здобутків свідчить про значний внесок у формування напрямів державної політики боротьби з цим соціальним злом. разом із тим, слід зауважити, що з урахуванням реалій сьогодення деякі теоретичні та прикладні питання щодо протидії корисливо-насильницьким злочинам потребують, за нашим переконанням, подальших ґрунтовних розробок. Тільки при комплексному підході можна пізнати інтеграційні процеси наукових знань, визначити конкретні форми найбільш оптимальної й раціональної постановки наукових досліджень, домагаючись цілеспрямованого підвищення ефективності науки, орієнтованої на потреби практики [3, с. 52-53].

Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії корисливо-насильницькій злочинності досліджувалися в роботах С.В. Албула, Ю.М. Антоняна, А.Ю. Ареф'єва, А.М. Бабенка, А.Ф. Белінського, Ю.В. Бишевського, Л.Д. Гаухмана, М.Й.Коржанського, А.А. Коровіна, А.І. Марцева, С.В. Нікітенка, І.П. Портнова та багатьох інших науковців. Так, С.В. Албул у своїх працях докладно досліджує поняття та сучасний стан корисливо-насильницької злочинності, ознаки та складові кримінологічної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, аналізує віктимологічні та психологічні аспекти злочинів корисливо-насильницької спрямованості, вивчає особу жертви та злочинця [1; 2; 3]. Примітно, що науковець, досліджуючи особливості вчинення корисливо-насильницьких злочинів відносно іноземців в Україні, розглядає й кореляційну залежність таких злочинів від рівнів міграційних процесів, виокремлює їх регіональну специфіку.

У свою чергу, Ю.М. Антонян, розглядаючи соціально-психологічні аспекти урбанізації в контексті впливу на злочинність, досліджував кримінологічно значущі чинники, що детермінують корисливо-насильницьку

злочинність в регіональних умовах великих міст.

Питанням, що стосуються кримінально-правового та кримінологічного аналізу злочинності корисливо-насильницької спрямованості, її ознак, детермінації та соціальної обумовленості присвячені ґрунтовні праці таких провідних науковців як А.Ф.Белінський, Л.Д. Гаухмана, М.Й. Коржанський.

За різні часи специфіку детермінації корисливо-насильницьких злочинів та організації профілактичного впливу, залежно від особи злочинця досліджували А.А. Коровін, А.Ф. Зелінський та С.В. Нікітенко. Окремі елементи кримінологічної характеристики різних видів корисливо-насильницьких злочинів досліджували Ю.В. Бишевський та А.І. Марцев.

Суттєвий внесок у вирішення актуальних проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам внесли провідні вчені-криміналісти. Серед вітчизняних науковців-криміналістів слід визначити роботи Ю.П. Аленіна ("О классификации очагов корыстно-насильственных преступлений", 1993), О.В. Болгара ("Механизм совершения корыстно-насильственных преступлений", 2000) та В.В. Тіщенка, які присвячені питанням комплексного криміналістичного аналізу корисливо-насильницьких злочинів.

Слід докладніше зупинитися на ґрунтовних роботах В.В. Тіщенка – "Криміналістична характеристика корисливо-насильницької злочинної діяльності", 1993; "Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз", 2002; та дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук "Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів" (2003). Серед доробок науковця слід відмітити розроблення поняття криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, аналіз її структури та елементів (суб'єктів, об'єктів, обстановки та механізму вчинення), вироблення теоретичної концепції та принципів розробки приватних методик розслідування таких злочинів [10; 11].

Аналізуючи питання щодо напрямів наукових досліджень проблем протидії корисливо-насильницьким злочинам, необхідно зупинитися й на доробках фахівців у галузі оперативно-розшукової діяльності.

Оперативно-розшукова наука як окрема галузь знань сформувалася тільки наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XX ст. Починаючи з цього часу, проводилися ґрунтовні теоретичні розробки, які були скеровані на визначення методологічних і правових питань оперативно-розшукової діяльності, формування її понятійного апарату, розвиток спеціальної термінології, визначення основних напрямів наукового пошуку в поєднанні зі з'ясуванням актуальних проблем удосконалення ОРД [7, с. 22-23]. Тому, завдячуючи фундаментальним дослідженням таких видатних вчених як М.П. Водько, А.Ф. Волинський, Д.В. Гребельський, М.Л. Грібов, В.П. Захаров, А.Г. Лєкар, В.А. Лукашов, Є.Д. Лук'янчиков, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.Б. Саакян, В.Г. Самойлов, Г.К. Синілов, В.Є. Тарасенко, В.В. Шендрик та багатьох інших, оперативно-розшукова наука динамічно розвивається і в наш час.

В Україні в останні роки здійснено ґрунтовні дослідження, які, спираючись на досягнення юридичної науки, положення і постулати загальної філософії та філософії права, зробили значний внесок у розробку методології оперативно-розшукової діяльності, поглибили уявлення про саму оперативно-розшукову діяльність, її соціальну роль, сутність і зміст (В.Я. Горбачевський, І.П. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Ортинський, М.Б. Саакян, В.Є. Тарасенко, В.А. Ященко). Окрім того, було вирішено низку прикладних проблем у протидії злочинності (К.В. Антонов, О.П. Снігерьов, М.Л. Шелухін), визначено сутність та складові оперативно-розшукової політики держави та боротьби з тероризмом. Розроблено теоретичне підґрунтя виокремлення "технічної основи" оперативно-розшукової діяльності (Ю.Ю. Орлов).

Разом із тим, аналіх досліджень у галузі ОРД останніх років свідчить про недостатню розробленість загальних теоретичних та організаційно-тактичних питань протидії корисливо-насильницьким злочинам у сучасних умовах. На сьогодні залишаються невизначеними і не розробленими: питання нормативно-правового регулювання протидії корисливо-насильницьким злочинам; визначення особливостей оперативно-розшукової характеристики корисливо-насильницьких злочинів; зміст та недоліки інформаційно-аналітичного забезпечення протидії корисливо-насильницьким злочинам; напрями внутрішньої та зовнішньої взаємодії підрозділів Національної поліції у протидії корисливо-насильницьким злочинам; заходи вдосконалення тактики протидії корисливо-насильницьким злочинам.

Висновки. Сучасний стан протидії злочинності потребує здійснення комплексних системних досліджень, спрямованих на: визначення загальних проблем оперативно-розшукової діяльності органів Національної поліції та визначення шляхів їх подолання з метою підвищення ефективності їх діяльності з протидії корисливо-насильницьким злочинам у сучасних умовах; вирішення організаційних питань функціонування оперативних підрозділів Національної поліції з протидії корисливо-насильницьким злочинам; удосконалення тактики протидії корисливо-насильницьким злочинам. За нашим переконанням, ґрунтовні праці у цих напрямах безумовно б сприяли забезпеченню дієвого контролю над злочинністю.

Література

1. Албул С.В. Корисливо-насильницькі злочини відносно іноземців в Україні: кримінологічний аналіз: монографія. – Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2009. – 144 с.

2. Албул С.В. Корисливо-насильницькі злочини: проблеми визначення // Правове життя сучасної України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (18-19 квітня 2008 р.) / Відп. ред. д.ю.н., проф. Ю.М. Оборотов // ОНЮА – Одеса: Фенікс, 2008. – С. 356-357.

3. Албул С.В. Протидія органів внутрішніх справ корисливо-насильницьким злочинам у курортній місцевості : монографія / С.В. Албул, В.Б. Любчик. – Одеса: ОДУВС, 2013. – 140 с.

4. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія / А.М. Бабенко. – Одеса: ОДУВС, 2015. – 416 с.

5. Любчик В.Б. Корисливо-насильницькі злочини як предмет оперативно-розшукової характеристики : визначення та ознаки / В.Б. Любчик // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 23 квіт. 2010 р.). – Одеса, 2010. – С. 233-234.

6. Никифорчук Д.Й. Протидія грабежам оперативними підрозділами МВС України: навчальний посібник / за заг. ред. О.М. Джужі / Д.Й. Никифорчук, В.І. Василинчук, О.І. Козаченко та ін. – Хмельницький: ХНУ, 2011. – 115 с.

7. Основи оперативно-розшукової діяльності : на-

вчальний посібник / С.В. Албул, С.В. Андрусенко, Р.В. Мукоіда, Д.О. Ноздрін: за заг. ред. С.В. Албула. – Одеса : ОДУВС, 2016. – 270 с.

8. Подобний О.О. Кримінологічний та криміналістичний підходи щодо визначення й класифікації організованих корисливо-насильницьких злочинів / О.О. Подобний // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 1. – С. 49-51.

9. Протидія кримінальним правопорушенням підрозділами карного розшуку МВС України: навчальний посібник / С.В. Албул, Т.С. Демедюк, О.Є. Користін, В.Ф. Паскал. – Одеса: ОДУВС, 2015. – 354 с.

10. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография / В. В. Тищенко. – Одесса: Юрид. лит, 2002. – 360 с.

11. Тищенко В.В. Механизм совершения корыстно-насильственных преступлений / О.В. Болгар, В.В. Тищенко // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 2. – Одеса : НДРВВ ОІВС МВС України, 2000. – 244 с.

Домніцак Р.В.,
заступник начальника -
начальник кримінальної поліції
ГУ НП у Львівській області
Надійшла до редакції: 18.03.2016

УДК 681.327.8

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛЕКСНИХ СИСТЕМ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ

Захаров В. П.,
Зачек О. І.

У практиці боротьби зі злочинністю завжди велике значення надавалося пошуку, збору та накопиченню оперативно-пошукової та іншої криміналістичної інформації. Зокрема, значну роль в цьому відіграють підрозділи інформаційно-аналітичного забезпечення МВС. Інформація, яка збирається і обробляється цими підрозділами, є цікавою не лише поліції, але і злочинцям, які також здійснюють розвідувальні і контррозвідувальні заходи, скеровані на нейтралізацію зусиль поліції у боротьбі зі злочинністю. Сучасні інформаційні технології надають їм таку можливість, тому в останній час значно зросла кількість атак на інформаційні системи. В одних випадках злочинців цікавить інформація, яка зберігається та обробляється в таких системах. В інших випадках здійснюється намагання заблокувати функціонування інформаційних систем.

Комплексний захист інформації базується на використанні правових, фізичних, організаційних та програмно-апаратних засобів захисту інформації. Метою даної статті є аналіз організаційних аспектів захисту інформації, що забезпечують функціонування комплексних систем захисту інформації в правоохоронних органах України.

В статті розглянуті організаційні аспекти функціонування комплексних систем захисту інформації в правоохоронних органах України та даються пропозиції щодо підвищення ефективності організації захисту інформації.

***Ключові слова**: комплексний захист інформації, комплексні системи захисту інформації, організаційні аспекти захисту інформації, персонал, користувач, інформаційні технології, автоматизована система, програмне забезпечення.*

В практике борьбы с преступностью всегда большое значение предоставлялось поиску, сбору и накоплению оперативно-поисковой и другой криминалистической информации. В частности, значительную роль в этом играют подразделения информационно-аналитического обеспечения МВД. Информация, которая собирается и обрабатывается этими подразделениями, является интересной не только полиции, но и преступникам, которые также осуществляют разведывательные и контрразведывательные мероприятия, направленные на нейтрализацию усилий полиции в борьбе с преступностью. Современные информационные технологии предоставляют им такую возможность, потому в последнее время значительно выросли количество атак на информационные системы. В одних случаях преступников интересует информация, которая хранится и обрабатывается в таких системах. В иных случаях осуществляется попытка заблокировать функционирование информационных систем.

Комплексная защита информации базируется на использовании правовых, физических, организационных и программно-аппаратных средств защиты информации. Целью данной статьи является анализ организационных аспектов защиты информации, что обеспечивают функционирование комплексных систем защиты информации в правоохранительных органах Украины.

В статье рассмотрены организационные аспекты функционирования комплексних систем защиты информации в правоохранительных органах Украины и даются предложения по повышению эффективности организации защиты информации.

***Ключевые слова**: комплексная защита информации, комплексные системы защиты информации, организационные аспекты защиты информации, персонал, пользователь, информационные технологии, автоматизированная ситема, програмное обеспечение.*

In practice, the fight against crime is always a great value provides search, collection and accumulation of operational-search and other forensic information. In particular, the important role played in this unit of information and analytical support of the Ministry of Interior. Information which is collected and processed by these units, is interesting not only police, but also criminals, who also carry out intelligence and counterintelligence activities aimed at neutralizing the efforts of the police in combating crime. Modern information technologies provide them with such an opportunity, because in recent years significantly increased the number of attacks against information systems. In some cases, criminals are interested in information that is stored and processed in such systems. In other cases, an

© В.П. Захаров, О.І. Зачек, 2016

attempt to block the functioning of information systems.

Complex protection of information is based on the use of legal, physical, organizational and software and hardware protection of information. The purpose of this article is to analyze the organizational aspects of the protection of information that ensure the functioning of complex systems of information protection in the law enforcement bodies of Ukraine.

The article deals with the organizational aspects of the functioning of complex systems of information protection in the law enforcement agencies of Ukraine and provides suggestions for improving the effectiveness of information security organization.

***Keywords**: comprehensive data protection, integrated systems of information protection, organizational aspects of information security, personnel, users, information technology, automated systems that include software.*

Постановка проблеми. У практиці боротьби зі злочинністю завжди велике значення надавалося пошуку, збору та накопиченню оперативно-пошукової та іншої криміналістичної інформації. Зокрема, значну роль в цьому відіграють підрозділи інформаційно-аналітичного забезпечення Національної поліції. Інформація, яка збирається і обробляється цими підрозділами, є цікавою не лише поліції, але і злочинцям, які також здійснюють розвідувальні і контррозвідувальні заходи, скеровані на нейтралізацію зусиль поліції у боротьбі зі злочинністю. Сучасні інформаційні технології надають їм таку можливість, тому в останній час значно зросла кількість атак на інформаційні системи. В одних випадках злочинців цікавить інформація, яка зберігається та обробляється в таких системах. В інших випадках здійснюється намагання заблокувати функціонування інформаційних систем.

Є неодноразові випадки атак кіберзлочинців на інформаційні мережі правоохоронних органів, як в дальньому зарубіжжі, так і в країнах СНД. Наприклад, в 2011 р. були зламані сайти ряду поліцейських ділянок в США, внаслідок чого в публічному доступі були розміщені повідомлення електронної пошти, паролі, номери соціального страхування, номери кредитних карток поліцейських, а також повідомлення від конфіденційних інформаторів [1]. В квітні 2012 року кіберзлочинці вивели з ладу сайт МВС Великобританії [2]. В лютому 2013 року кіберзлочинці розмістили рекламу наркотиків на сайті ГУМВС України у Львівській області [3]. Можна згадати блокування сайту МВС України в лютому 2012 р. після припинення роботи файлообмінного ресурсу EX.UA. В березні 2013 р. був зламаний сайт суда Південного Уралу в Челябінській області Росії [4].

Група хакерів КіберБеркут, яка з'явилася після розформування спецпідрозділу Беркут, атакувала сервер ЦВК під час виборів Президента України, блокувала роботу сайтів МВС та Генпрокуратури України [5].

І таких прикладів є дуже багато. Все це зайвий раз підтверджує необхідність наукових розробок в галузі комплексних систем захисту інформації в правоохоронних органах.

Стан дослідження. Проблемам створення і функціонування систем технічного захисту інформації присвячено достатньо публікацій як у відкритих, так і закритих літературних джерелах, зокрема, таких вчених: Бабичев С.Г., Бєляєв А.В., Ботюк А.О., Вертузаев М.С., Ворожко В.П., Голубєв В.О., Горбулін В.П., Гуцалюк М.В., Домарьов В.В., Захарченко В.Ю., Карпінський М.П., Лазуренко В.І., Петренко С.А., Хараберюш І.Ф., Захаров В.П. Важливість наукового здобутку та внеску у теорію і практику інформаційної безпеки згаданих вчених важко переоцінити.

Аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що у процесі проектування, створення і експлуатування комплексних систем захисту інформації є певні недоліки, які знижують ефективність їх функціонування.

Мета дослідження. Комплексний захист інформації базується на використанні правових, фізичних, організаційних та програмно-апаратних засобів захисту інформації. Метою даної статті є аналіз організаційних аспектів захисту інформації, що забезпечують функціонування комплексних систем захисту інформації в правоохоронних органах України.

Виклад основних положень. Українське законодавство містить значну кількість законів та підзаконних актів, які регулюють правовідносини в галузі захисту інформації. В Україні діє близько 60 нормативних актів, які регулюють відносини в інформаційній сфері. Крім того Держкомсекретів України видало понад 15 відомчих нормативних актів, які є обов'язковими для всіх державних структур в галузі забезпечення охорони інформації з обмеженим доступом, перш за все - державної таємниці [6]. У Законі України "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" від 05.07.1994 року № 80/94-ВР даються визначення: "Захист інформації – це сукупність організаційно-технічних заходів і правових норм для запобігання заподіянню шкоди інтересам власника інформації чи автоматизованої системи та осіб, які користуються інформацією" та "Комплексна система захисту інформації – взаємопов'язана сукупність організаційних та інженерно-технічних заходів, засобів і методів захисту інформації" [7]. У Законі України "Про державну таємницю" від 21.01.94 № 3856-XII дається визначення, що охорона державної таємниці – це комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання розголошенню секретної інформації та втратам її матеріальних носіїв [8].

Комплексна система захисту інформації містить правовий, організаційний та технічний елементи захисту. Такі засоби повинні забезпечувати ідентифікування та аутентифікування користувачів, розподіл повноважень доступу до інформаційної системи, реєстрацію та облік спроб несанкціонованого доступу. Основною частиною системи є організаційний елемент. Він містить заходи управлінського, режимного і технологічного характеру. Заходи організаційного захисту – це 50-60 % структури комплексних систем захисту інформації [9, с. 45]. Організаційні заходи захисту інформації в інформаційних системах, як правило, спрямовані на чіткий розподіл відповідальності під час роботи персоналу з інформацією, створення декількох рубежів контролю, запобігання навмисному або випадковому знищенню та модифікуванню інформації.

На організаційному рівні забезпечення безпеки інформації повинні бути вироблені підходи щодо:

застосування режимних заходів на об'єктах автоматизованої системи;

забезпечення фізичного захисту обладнання автоматизованої системи, носіїв інформації, інших ресурсів;

організації проведення обстеження середовищ функціонування автоматизованої системи;

порядку виконання робіт з захисту інформації, взає-

модії з цих питань з іншими суб'єктами системи технічного захисту інформації в Україні;

виконання робіт з модернізації автоматизованої системи (окремих компонентів);

регламентації доступу сторонніх користувачів до ресурсів автоматизованої системи;

регламентації доступу власних користувачів і персоналу до ресурсів автоматизованої системи;

здійснення профілактичних заходів (наприклад, попередження ненавмисних дій, що призводять до порушення політики безпеки, попередження появи вірусів та ін.);

реалізації окремих положень політики безпеки, найбільш критичних з точки зору забезпечення захисту аспектів (наприклад, організація віддаленого доступу до автоматизованої системи, використання мереж передачі даних загального користування, зокрема Internet, використання несертифікованого програмного забезпечення та ін.) [10].

До організаційних заходів належать:

робота з персоналом;

вимога щодо здійснення важливих робіт колективом виконавців;

вимога, щоб засоби захисту розповсюджувались на всіх користувачів, включно з керівництвом;

чітке визначення категорій доступу для користувачів;

системний періодичний контроль за якістю захисту інформації;

призначення особи, що відповідає за режим секретності;

забезпечення дотримання режиму секретності під час використання комп'ютерних систем;

створення плану відновлення системи після виходу з ладу.

Робота з персоналом – це найважливіша частина організаційного елементу систем захисту інформації. Більшість порушень режиму безпеки стається з вини працівників організацій. Деякі науковці вважають, що 75 % витоку інформації стається через персонал організацій, і лише 25 % –технічними каналами [9, с. 103].

За оцінками правоохоронців, суб'єкти комп'ютерних злочинів розподіляються наступним чином: персонал, який здійснює функції управління та обслуговування автоматизованої системи – 44,9 %; особа – користувач автоматизованої системи – 34,9 %, розробник програмних засобів, які дозволяють незаконне проникнення до автоматизованих систем – 24, 9 %; адміністратор автоматизованих систем – 18,9 %, власник таких систем – 10,8 %; розробник технічних засобів, призначених впливати на роботу комп'ютерних систем без використання програмного забезпечення – 6,8 % [11, с. 55].

Тому організація інформаційної безпеки повинна враховувати не тільки технічний і технологічний компоненти системи, але і людський фактор. Тобто, під час створення конкретної системи безпеки необхідно враховувати етичні, моральні, індивідуально-психологічні, соціально-психологічні та інші особисті характеристики персоналу, що задіяний у системі організації безпеки інформації [12, с. 260]. Зменшити загрози для безпеки інформації внаслідок незаконних дій персоналу можна шляхом підбору працівників, наявності вимог щодо захисту інформації в посадових інструкціях та завдяки постійному контролю дотримання цих вимог.

Є такі види організаційних заходів:

організація запобіжних заходів;

організація блокування (протидії) реальних загроз, що реалізуються;

організація подолання наслідків загроз, які не вдалося блокувати або запобігти їм.

Заходи протидії поділяються на активні (розвідка, дезінформація, зашумлення), пасивні (здійснення екранування приміщень та обладнання) та комплексні засоби, які поєднують вищеназвані. Подолання наслідків загроз передбачає документування методів несанкціонованих дій із доступу до інформаційної системи з метою їх дослідження; збереження слідів несанкціонованого доступу; взаємодії з правоохоронними органами з метою притягнення винних до відповідальності [12, с. 255].

Згідно з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах" від 29 березня 2006 року № 373 захист інформації на всіх етапах створення та експлуатації системи здійснюється відповідно до розробленого службою захисту інформації плану захисту інформації в системі. План захисту інформації в системі містить:

завдання захисту, класифікацію інформації, яка обробляється в системі, опис технології обробки інформації;

визначення моделі загроз для інформації в системі;

основні вимоги щодо захисту інформації та правила доступу до неї в системі;

перелік документів, згідно з якими здійснюється захист інформації в системі;

перелік і строки виконання робіт службою захисту інформації [13].

План захисту інформації в автоматизованій системі розробляється на підставі проведеного аналізу технології обробки інформації, аналізу ризиків, сформульованої політики безпеки інформації. План захисту визначає і документально закріплює об'єкт захисту інформації в автоматизованій системі, основні завдання захисту, загальні правила обробки інформації в автоматизованій системі, мету побудови та функціонування комплексних систем захисту інформації, заходи із захисту інформації. План захисту має фіксувати на певний момент часу склад автоматизованої системи, перелік оброблюваних відомостей, технологію обробки інформації, склад комплексу засобів захисту інформації, склад необхідної документації [10].

Висновки. Розглянувши принципи побудови комплексних систем захисту інформації, приходимо до висновку, що організаційні заходи є важливою частиною таких систем. Також зрозуміло, що найбільші загрози інформації виникають внаслідок впливу людського фактору. Тому важливої ролі набувають питання підбору персоналу організацій, що використовують автоматизовані системи. В правоохоронних органах важливою є протидія розвідувальній діяльності з боку злочинного світу шляхом запобігання корумпуванню працівників, які мають дотичність до функціонування комплексних систем захисту інформації. Як спосіб боротьби з цим негативним явищем можна запропонувати періодичну перевірку на поліграфі осіб, відповідальних за захист інформації в правоохоронних органах, а саме персоналу, який здійснює функції управління та обслуговування автоматизованої системи, розробників програмних засобів, адміністраторів автоматизованих систем, розробників технічних засобів, призначених впливати на роботу комп'ютерних систем без використання програмного забезпечення.

Література

1. Группа хакеров Anonymous выступила против полиции // http://4b2b.biz/gruppa-xakerov-anonymous-vystupila-protiv-policii.html.

2. Яна Пашаева "Хакеры Anonymous взломали сайт полиции Британии" // Life News Online/http://lifenews.ru/news/88032.

3. "Хакеры пошутили над работниками милиции" // ИА "Пресс-центр Украина"/http://pressua.info/sobytiya/life/item/1082-hakery-poshutili-nad-rabotnikami-militsii.html.

4. Кирилл Бабушкин "Челябинская полиция ищет хакера, взломавшего сайт областного суда и разместившего в одной из новостей маску Гая Фокса"// http://www.znak.com/chel/news/2013-03-14/1003302.html.

5. Хакеры утверждают, что "положили" сайт Президента Украины. Новости@mail.ru от 29 июля 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://news.mail.ru/inworld/ukraina/incident/19030136/?frommail=1.

6. Ворожко В.П. Деякі питання правового захисту інформації в Україні // http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/law/art6.html.

7. Закон України "Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах" від 05.07.1994 року № 80/94-ВР

8. Закон України "Про державну таємницю" від 21 січня 1994 року № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 16, ст.93.

9. Гуцалюк М.В. Організація захисту інформації. Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Альтерпрес, 2011. – 308 с.

10. Типове положення про службу захисту інформації в автоматизованій системі: НД ТЗІ 1.4-001-2000. – [Чинний від 2000.12.04]. – К.: ДСТСЗІ СБУ, 2000. – № 53. – (Нормативний документ системи технічного захисту інформації).

11. Кутузов В.М., Гавловський В.Д., Скалозуб Л.П., Тітуніна К.В., Шеломенцев В.П. Документування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку при проведенні дослідчої перевірки: [наук.-практ. посібник] / за заг. ред. Л.П. Скалозуба, І.В. Бондаренко. – К., 2010. – 245 с.

12. Основи інформаційного права України: навч. посіб. / В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.М. Брижко та ін.; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Знання, 2009. – 414 с.

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2006 р. N 373 "Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах"// http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 373-2006-%D0%BF.

Захаров В.П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ
Зачек О.І.,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 29.03.2016

УДК 343.341:343.9.01

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Плужнік О. І.

Визначено, що організована транснаціональна злочинність є одним з видів організованої злочинності, організована транснаціональна злочинність та організована злочинність співвідносяться як частка та ціле. Надано перелік чинників, якими характеризується міжнародний вимір організованої злочинної діяльності та класифікація транснаціональних злочинів.

Ключеві слова: *організована група, злочинна організація, організована злочинність, транснаціональна злочинність.*

Определено, что организованная транснациональная преступность является одним из видов организованной преступности, организованная транснациональная преступность и организованная преступность соотносятся как часть и целое. Дан перечень факторов, которыми характеризуется международное измерение организованной преступной деятельности и классификация транснациональных преступлений.

Ключевые слова: *организованная группа, преступная организация, организованная преступность, транснациональная преступность.*

It was determined that according to the new realities of political life in the country, Ukraine in recent years faced serious economic problems due to the rapid introduction of the uncontrolled market economy, which in turn led to the development of criminal groups that entering the economic, commercial, banking and other financial institutions, provided the basis for their continued existence.

Established that a fundamental change in the social and economic foundations of society, aggravation of contradictions between human needs and capabilities to meet them gradually lead to worsening crime situation, creating favorable conditions for the increase of crimes committed by organized groups, including international and transnational crimes.

Determined that organized transnational crime is a type of organized crime. Organized crime and transnational organized crime relate to the share and unit. Guestrooms thought VN Kudryavtsev, Alexander Turchinov.

Analyzed statistical indicators of characteristics of organized groups and criminal organizations for January - June 2016 in Ukraine on registered criminal offenses; on offenses relating to firearms; on the number of committed offenses against public safety; submitted to the court of criminal offenses, including those committed by the group; identified organized groups and criminal organizations ;. Of these transnational connections; the duration of action of organized groups and criminal organizations to one year; to two years; three to six years.

Available analysis of post-Soviet organized crime, analysis of international law and the fight against transnational crime

Key words: *organized group, a criminal organization, organized crime, transnational crime.*

Останнім часом, відповідно до нових реалій суспільно-політичного життя в державі, як і в більшості пострадянських країн, Україна за останні роки стикалася

© О.І. Плужнік, 2016

із серйозними економічними проблемами в результаті швидкого введення неконтрольованої ринкової економіки, що в свою чергу призвело до розвитку кримінальних угруповань, які увійшовши до економічних, комерційних, банківських та інших фінансових структур, забезпечили базу для свого подальшого існування.

На сьогодні, Україна, перебуваючи на етапі формування незалежної, правової держави з ринковою та соціально-спрямованою економікою стикається із так званим нігілізмом щодо усталених форм господарювання, які сприяли появі і розвитку деструктивних економічних і соціальних процесів в країні. Як наслідок, кризовими явищами були охоплені базисні галузі промисловості, такі як: паливно-енергетична, аграрно-промислові комплекси, кредитно-банківська та фінансова сфера, що викликало спад виробництва, скорочення економічного потенціалу держави та прояву соціального розшарування.

Докорінна зміна соціально-економічних підвалин у суспільстві, загострення протиріччя між людськими потребами і можливостями їх задоволення поступово призводять до морального переродження суспільства, погіршення криміногенної ситуації, створення сприятливих умов для зростання питомої ваги злочинів, учинених організованими групами[1], в тому числі і міжнародних транснаціональних злочинів.

Для розуміння поняття організованої транснаціональної злочинності слід виходити, перш за все, з того, що даний вид злочину є видом організованої злочинності. Її визначають як "функціонування організованих злочинних угрупувань, що мають розгалужену мережу філіалів в інших державах, використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення глобальних незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних та нематеріальних речей через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній чи декількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства та використання значних розбіжностей в системах кримінального правосуддя різних країн"[2].

Слід зазначити, що організована транснаціональна злочинність та організована злочинність співвідносяться як частка та ціле. Організована транснаціональна злочинність є одним з видів організованої злочинності. Так, на думку В.Н. Кудрявцева, організовану злочинність, за характером, формами і причинами злочинної діяльності, можна умовно поділити на "кримінальну" (гангстерську), що виражається в скоєні крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайства, вимагання, бандитизму і "економічну" (біло-комірцеву), що виражається у розкраданнях державної і приватної власності, зловживаннях службовим становищем, вчиненні корупційних, інших корисливо-господарських, корисливо-посадових злочинів в економічній сфері [3]. Слід зазначити, що в більшості своїй транснаціональні злочини вчиняються саме з використанням так званими "біло-комірковими" злочинцями.

Статистичні показники характеристики організованих груп та злочинних організацій за січень – червень 2016 року по Україні свідчить, що із зареєстрованих 319744 кримінальних правопорушень – 259 пов'язані із вогнепальною зброєю; 5612 вчинено злочинів проти громадської безпеки. Направлено до суду щодо 49558 кримінальних правопорушень, із них вчинених групою осіб 3596. Виявлено 73 організованих груп і злочинних організацій (у т.ч. 2 злочинні організації). Із них з транснаціональними зв'язками 2 ; з міжрегіональними зв'язками 10 ; з корумпованими зв'язками 7; за участю неповнолітніх 3 ; сформовані на етнічній основі 5 організованих груп та злочинних організацій. Тривалість дій організованих груп та злочинних організацій до одного року 57 (у тому числі 2 злочинні організації); до двох років 9 організованих груп; від трьох до шести років 2 організовані групи [8].

Якщо звернутися до історичних джерел, то слід відзначити, що "кримінальна" організована злочинність мала певне поширення ще в радянський час. Науковці, аналізуючи пострадянську організовану злочинність, чітко виокремлювали політичні аспекти цього явища. Наприклад, О. Турчинов [4] зауважує, що саме формування криміналізованої системи державного управління тісно пов'язане із поширенням економічної злочинності. Адже дійсно, одна із загрозливих тенденцій розвитку сучасної злочинності в Україні –це підвищення рівня її організованості, свідченням чого є збільшення загальної кількості та зростання кримінальної активності різного роду стійких злочинних об'єднань - організованих злочинних угруповань.

Наприклад, економічна організована злочинність почала формуватися наприкінці 50-х років і одержала широке поширення в часи застою (60-ті -90-ті роки). Особливої небезпеки і специфіки набула в сучасних країнах СНД, зокрема в Україні. Відповідно до статті 28 Кримінального кодексу України "Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією"[5], можна зазначити, що в цілому, при розмежуванні ступеня організованості злочинних груп взято наступні критерії:

вчинення злочину групою осіб;

вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;

вчинення злочину організованою групою;

вчинення злочину злочинною організацією.

Важливим кроком в подоланні транснаціональної злочинності було проведення під егідою ООН Всесвітньої конференції міністрів з питань боротьби з транснаціональною злочинністю 21 - 23 листопада 1994 року у м. Неаполі, в якій приймали участь делегати зі 142 країн світу [6]. Головним результатом даної конференції була Неапольська політична декларація та Світовий план дій проти організованої транснаціональної злочинності, які згодом були затверджені резолюцією № 49/159 ГА ООН від 23 грудня 1994 року [6]. Даний нормативний документ відображає як політичну волю урядів у сфері протидії загрозі на мікро-, і макрорівні, так і значною мірою окреслює методологічну основу і принципи політики для окремих держав, груп держав, урядових і громадських організацій пропонуючи конкретні засоби розв'язання проблеми, таких як: визнання на офіційному міжнародному рівні транснаціональної злочинності як "суттєвої загрози для міжнародної безпеки" та визначення"необхідності отримання детальнішої і достовірнішої науково-аналітичної інформації щодо діяльності транснаціональних злочинців" [6].

Транснаціональна злочинність визначена як "підприємство чи група осіб, що, попри державні кордони, займається тривалою організованою злочинною діяльністю з метою отримання прибутку і впливу" [4]. Міжнародний вимір організованої злочинної діяльності характеризується наступними чинниками:

а) діяльність поширюється на територію двох чи більше держав;

б) члени організованої злочинної групи є громадянами двох чи більше держав;

в) злочини скоюються проти громадянина чи адміністративно-правової одиниці іншої держави;

г) приготування, планування та координація злочинів відбуваються з території іншої держави[4].

Відповідно до класифікації Організації Об'єднаних Націй усі транснаціональні злочини поділяються на 17 груп: відмивання грошей; тероризм; крадіжки творів мистецтва і предметів культури; крадіжка інтелектуальної власності; незаконна торгівля зброєю; викрадення літаків; морське піратство; захоплення наземного транспорту; шахрайство зі страховкою; комп'ютерна злочинність; екологічна злочинність; торгівля людьми; торгівля людськими органами; незаконна торгівля наркотиками; помилкове банкрутство; проникнення в легальний бізнес; корупція і підкуп суспільних і партійних діячів, виборних осіб[2]. Наведена класифікація транснаціональної злочинності демонструє відповідним чином вплив злочинності на життя приватних осіб, на окремі галузі економіки і світове господарство в цілому [7].

Аналіз міжнародно-правових документів дозволяє виділити три групи транснаціональних злочинів:

по-перше, це наднаціональні злочини, які посягають на інтереси людства загалом (агресія, геноцид, екоцид, апартеїд);

по-друге, злочини, що посягають на інтереси двох або більше держав (більшість наркозлочинів, контрабанда, транснаціональна торгівля зброєю й інші);

по-третє, злочини, що вчинюються на території однієї країни громадянами іншої країни з використанням її можливостей. Наприклад, злочини (вбивства, шахрайства тощо) готуються на території України, а вчинюються в Італії, або навпаки.

Протидія розвитку та поширення організованої злочинності та окремого його напряму – організованої транснаціональної злочинності потребує розробки та впровадження в дію ефективного механізму боротьби із даним явищем, визначення причин її виникнення, яке охоплює усі сфери суспільного життя, враховуючи наступні фактори:

по-перше, це злочини, які вчинюються на території однієї країни громадянами іншої країни з використанням її можливостей;

по-друге, діяльність поширюється на територію двох чи більше держав;

по-третє, члени організованої групи є громадянами двох чи більше держав;

по-четверте, приготування, планування та координація злочинів відбуваються з території іншої держави;

по-п'яте, високий ступінь небезпеки злочину для більш, ніж однієї держави.

Таким чином, задля належного розвитку суспільства та держави в цілому, головним фактором виступає гарантування її безпеки та цілісності від протиправних посягань з боку злочинних організацій та угрупувань.

Література

1. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Харків 26–27 квіт. 1999 р.) / редкол. : Борисов В. І. та ін. – Х., 2000. – 234 с.

2. Транснациональнаяорганизованнаяпреступность: дефиниции и реальность. Монография. – Владивосток: Изд-воДальневост. ун-та. 2001. - 375с.

3. Кудрявцев В. Н. Организованная преступность и коррупция в России (1997–1999) / В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунев, А. В. Наумов // Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – 200 с.

4. Турчинов А. Теневая экономика и теневая политика / А. Турчинов // Политическая мысль. – 1996. – № 3–4. – С. 83–90.

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

6. Кресін О. Національна держава і право в умовах глобалізації / О. Кресін, О. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 146–149.

7. Победить преступнусть [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kpk.org.ua/2006/10/11

8. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за червень 2016 р. Статистична інформація Генеральної прокуратури України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112759&libid=100820&c=edit&_c=fo

Плужнік О.І.
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та кримінології
ОДУВС
Надійшла до редакції: 20.03.2016

УДК 343(477)(075.8)

МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНОЇ РОЗВІДКИ В УМОВАХ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

Бочковий О. В.

Сучасний світ інформаційних технологій та всеохоплююча інформатизація суспільства інтегрують кожного громадянина у мережу, хоче він того чи ні. База даних будь-якого підприємства чи організації міститься на електронних носіях, які передаються у державні органи та установи для обліку чи контролю. Від самого народженні інформація про нового громадянина вноситься до бази даних і буде там знаходитись навіть після його смерті.

Сукупність даних, які можуть бути отримані за допомогою комп'ютерної мережі робить особу абсолютно відкритою перед відповідними органами чи службовими особами, які матимуть повноваження для збору таких даних. Тобто, суспільство, в якому є довіра до відповідних служб, що здійснюють моніторинг мережі, може рахуватись відкритим. Адже добропорядний громадянин, котрий є членом відкритого суспільства, відкритий для компетентних органів так

© О.В. Бочковий, 2016

само як і особа, яка готує чи скоює злочин.

Аналітична розвідка, яка традиційно розглядалася як один із видів негласної роботи, має позачасовий характер і продовжує застосовуватися, незважаючи на присутність певних негативних морально-етичних її оцінок не тільки в широких верствах населення, але й серед співробітників правоохоронних органів. Її потенціал максимально повно використовується в боротьбі зі злочинними діяннями, що реалізовуються за допомогою Інтернету.

***Ключові слова**: аналітична розвідка, комп'ютерна мережа, інформаційні технології, інформація, соціальна мережа, автоматизована інформаційно-пошукова система, громадянин.*

Современный мир информационных технологий и всеобъемлющая информатизация общества интегрируют каждого гражданина в сеть, хочет он того или нет. База данных любого предприятия или организации содержится на электронных носителях, которые передаются в государственные органы и учреждения для учета или контроля. От самого рождения информация о новом гражданине вносится в базу данных и будет там находиться даже после его смерти.

Совокупность данных, которые могут быть получены с помощью компьютерной сети делает лицо абсолютно открытым перед соответствующими органами или служебными лицами, которые будут иметь полномочия для сбора таких данных. То есть, общество, в котором есть доверие к соответствующим службам, которые осуществляют мониторинг сети, может считаться открытым. Ведь добропорядочный гражданин, который является членом открытого общества, открыт для компетентных органов равно как и лицо, которое готовит или совершает преступление.

Аналитическая разведка, которая традиционно рассматривалась как один из видов негласной работы, имеет вневременной характер и продолжает применяться, невзирая на присутствие определенных негативных морально-этических ее оценок не только в широких слоях населения, но и среди сотрудников правоохранительных органов. Ее потенциал максимально полно используется в борьбе с преступными деяниями, которые реализовываются с помощью Интернета.

***Ключевые слова**: аналитическая разведка, компьютерная сеть, информационные технологии, информация, социальная сеть, автоматизированная информационно-поисковая система, гражданин.*

The modern world of information technology and comprehensive informatization of society every citizen to integrate into the network, whether he wants it or not. The database of any company or organization is available on the electronic media, which are transferred to the public authorities and institutions to account for or control. From the birth of a new citizen information is entered into a database and will be there even after his death.

The collection of data that can be obtained with the help of a computer network makes the person completely open to the relevant authorities or official persons, who will have the authority to collect such data. That is, a society in which there is confidence in the relevant departments that monitor the network can be considered open. After all, a good citizen, who is a member of an open society, open to the competent authorities as well as the person who is preparing or committing a crime.

Analytical intelligence, which has traditionally been viewed as a kind of tacit work is timeless and continues to apply, despite the presence of certain negative ethical evaluation it is not only in the general population, but also among law enforcement officials. Its potential as fully as possible is used in the fight against criminal activities, which are implemented with the help of the Internet.

***Keywords**: analytical intelligence, computer network, information technology, information, social network, automated information retrieval system, the citizen.*

Сучасний світ інформаційних технологій та всеохоплююча інформатизація суспільства інтегрують кожного громадянина у мережу, хоче він того чи ні. База даних будь-якого підприємства чи організації міститься на електронних носіях, які передаються у державні органи та установи для обліку чи контролю. Від самого народженні інформація про нового громадянина вноситься до бази даних і буде там знаходитись навіть після його смерті.

Звісно, що інформація про людину й раніше підлягала обліку у різноманітних органах чи установах. З кам'яних дощок у стародавні часи до карток табулятора в XX столітті змінювався лише носій інформації.

Автоматизація процесу обліку розпочалася з того, що 1804 року француз Жозеф Марія Жаккард винайшов прилад, що використовує перфоровані картки для контролю роботи ткацького верстата [9]. У 1889 р. Герман Голлеріт, син німецьких емігрантів, доопрацював перфокартковий механічний пристрій Ж.М. Жаккарда для обробки великого обсягу даних. Робота машини виявилася настільки вдалою, що бюро перепису США використовувало її при обробці результатів перепису населення у 1890 році. Таку машину і для тих же цілей у 1897 році купила Росія. А 1902 року Г. Голлеріт створив табулятор, в якому картки подавалися автоматично.

Пізніше вже комп'ютерні технології дозволили звести воєдино величезний об'єм інформації. Проте, початкова комп'ютеризація не змінила принцип процесу, адже інформація у сталому вигляді була перенесена з паперових носіїв у електронні. Спосіб обробки електронних носіїв інформації значно полегшив роботу, але сутність процесу не змінив.

Починаючи з кінця XX століття і до сьогодні нові розробки у сфері комп'ютерних технологій дозволяють вивести на якісно новий рівень роботу з обробки даних, які містяться у комп'ютерній мережі. Сучасні системи, на підставі аналізу отриманих даних здатні прогнозувати дії чи події. Адже сучасні інформаційні системи здатні сформувати щодо запитуваного об'єкту інформаційне досьє з даними, які не тільки вносились суб'єктом звернення (державним органом чи організацією) але й іншими суб'єктами свідомо чи навіть випадково. Є можливість отримувати інформацію про особу з таких джерел як соціальні мережі Інтернет, включаючи фінансову історію та засоби відеоконтролю.

Сьогодні аналіз соціальних мереж рекомендується банками при вирішенні питання про видачу позики. Поширюється практика відділів кадрів багатьох приватних організацій щодо перевірки кандидата на посаду шляхом аналізу його профілю у соціальних мережах. Адже при зустрічі кандидат буде показувати себе з як найкращого боку, часто приховуючи негативні сторони своєї

особистості. Тоді як у соціальних мережах міститься інформація за тривалий проміжок часу і може показати різні сторони особистості, починаючи з друзів у мережі, закінчуючи відмітками (лайками) конкретних новин, фото чи перегляду відео тощо.

В Україні, нажаль, не практикуються такі дослідження при розгляді кандидатури на зарахування в державні службовці чи службовці МВС. Більше того, теорія оперативно-розшукової діяльності, втім як і її практика, ігнорують сучасні інформаційно-технічні здобутки, залишаючи суспільство сам на сам зі злочинністю.

За нашим переконанням, не можна ігнорувати той факт, що сукупність даних, які можуть бути отримані за допомогою комп'ютерної мережі робить особу абсолютно відкритою перед відповідними органами чи службовими особами, які матимуть повноваження для збору таких даних. Тобто, суспільство, в якому є довіра до відповідних служб, що здійснюють моніторинг мережі, може рахуватись відкритим. Адже добропорядний громадянин, котрий є членом відкритого суспільства, відкритий для компетентних органів так само як і особа, яка готує чи скоює злочин.

Таким чином, рівень безпеки суспільства прямо залежний від рівня його відкритості. У той же час, чим більш відкрите суспільство, тим більш вразливий злочинець, адже теж стає відкритий для правоохоронних органів.

Утім, здібності злочинного світу швидко адаптуються до рівня розвитку інформаційних технологій та пристосовують їх на свою користь, що потребує постійної роботи науковців та практиків для пошуку та розробки адекватних засобів та заходів протидії.

Весь світ поступово йде шляхом запровадження новітніх інформаційних технології у правоохоронній сфері, основою яких є інформаційно-аналітичні системи. Так, в англійському журналі "Police" опублікована стаття про використання сучасних інформаційних технологій у роботі фінансових слідчих. На початку XXI століття практично кожна особа залишає за собою електронний слід інформації (наприклад, у Великобританії загальна кількість баз даних, де громадяни можуть залишити електронний слід, становить близько трьохсот).

Перед слідчими постає завдання зібрати дані з цих баз відносно конкретної особи, потім відфільтрувати з цих відомостей такі, що відповідають параметрам розслідування, тобто, інакше кажучи, перевірити отриману інформацію стосовно більш широкого контексту розслідування для того, щоб звести воєдино всі відомості і провести аналіз, згідно з яким необхідно діяти надалі [9].

У Скотланд-Ярді (Велика Британія) кількість оперативних працівників-аналітиків перевищує кількість інших ("класичних") оперативних працівників у 2,8 рази, а у Федеральному бюро розслідувань (США) – у 4,7 рази.

У спецслужбах (Центральне розвідувальне управління, США) цей показник сягає дев'яти. Вказані факти дозволяють стверджувати, що *розвиток аналітичної розвідки виводить організацію і тактику правоохоронної діяльності загалом та оперативно-розшукової діяльності зокрема на якісно новий рівень*.

Аналітична розвідка полягає у вивченні та систематизації інформації, яка може бути одержана як у межах самого методу, так і шляхом застосування інших методів ОРД (візуального спостереження, розвідувальних опитувань, оперативних установок, електронного контролю) [4, с. 411].

Для здійснення комп'ютерної розвідки останнім часом застосовують спеціалізовані *розвідувальні комп'ютерні програми*. Завдяки своїм специфічним функціям розвідувальні програми, порівняно з іншими програмами пошуково-аналітичного призначення, дозволяють розширити зону пошуку, зменшити пошуковий термін, виявити латентні зв'язки, підвищити цінність отримуваної інформації.

Розвідувальні комп'ютерні програми є найбільш універсальним і тому найбільш застосовуваним інструментом аналітичної розвідки. С.С. Овчинський наголошує на винятково важливій ролі сучасних методів обробки різноманітної інформації для становлення аналітичної розвідки як "самостійного виду діяльності"[3, с. 319].

Комп'ютерна розвідка є заходом, який полягає у пошуку та отриманні оперативної інформації з комп'ютерних систем та мереж. Необхідність проведення цього заходу обумовлена особливостями сучасної злочинності. Як пише О. В. Дем'янчук, комп'ютерні мережі, насамперед Інтернет, усе більш активно використовуються зловмисниками для створення нелегальних ринків збуту зброї, наркотиків, людських органів, порнографічної продукції, вибухових пристроїв, пропозицій щодо надання кілерських "послуг", а також є способом розповсюдження інформації щодо виготовлення саморобних вибухових пристроїв, пропаганди національної ворожнечі й закликів до розв'язання війни [1, с. 172].

Правоохоронні органи зарубіжних країн широко використовують автоматизовані інформаційно-пошукові системи, які дозволяють значно оптимізувати розкриття та розслідування злочинів, учинених членами організованих угруповань [8, с. 57]. Але сучасні темпи обміну інформацією та загальний ритм життя, у тому числі й злочинний, змушує постійно удосконалювати методи та способи роботи з постійно зростаючими масивами даних. У цьому процесі незамінними помічниками є інформаційно-аналітичні системи, основною перевагою яких є аналіз та прогнозування.

Крім того, потрібно розуміти, що можливості сучасних інформаційно-аналітичних систем у державному інформаційному просторі є неповними. А залучення до процесу обробки даних інформаційний простір глобальної мережі Інтернет дозволяє значно розширити потенціал автоматизованих систем з більшими можливостями виявлення, а основне – прогнозування злочинної діяльності.

Більше того, новітні технології дають змогу активно та продуктивно протидіяти транснаціональній злочинності за рахунок відсутності кордонів у глобальній мережі. Значно полегшується взаємодія та обмін даними між правоохоронними органами різних країн. Приміром, розшукуваний злочинець може бути встановлений шляхом застосування однієї з програм ідентифікації особи по фото чи відео зображенню. Такий досвід вже практикується окремими закордонними державними та приватними відомствами [5; 6; 7].

Таким чином, можна стверджувати, що аналітична розвідка, яка традиційно розглядалася як один із видів негласної роботи, має позачасовий характер і продовжує застосовуватися, незважаючи на присутність певних негативних морально-етичних її оцінок не тільки в широких верствах населення, але й серед співробітників правоохоронних органів. Її потенціал максимально повно використовується в боротьбі зі злочинними діяннями, що реалізовуються за допомогою Інтернету.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що ІІАС прискореними темпами удосконалюються. Масиви накопичува-

ної інформації збільшуються. Росте і результативність здійснюваного нею аналізу. Але, з урахуванням наявного потенціалу ККД та заслуг, усе ж вимушені визнати: використання інформації залишає бажати кращого. На противагу чи не кожному відомого закону збереження матерії й енергії, автоматизовані інформаційні системи шляхом аналізу і синтезу наявних відомостей можуть і повинні давати нову, раніше невідому оператору інформацію. Генеральна мета – прогнозування можливості скоєння злочину в певний час у визначеному місці, виявлення латентних злочинів. Завдання цілком реальне, практичні підходи до його рішення вже розробляються.

Література

1. Демянчук Е.В. Мониторинг сети Интернет как мероприятие, проводимое с целью получения оперативно значимой информации [Текст] / Е.В. Демянчук // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. - К.: Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2006. – С. 171–178.

2. История компьютера. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://chernykh.net/content/view/14/38/. – Назва з екрана.

3. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация [Текст] / С.С. Овчинский. - М.: ИНФРА-М, 2000. – 367 с.

4. Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика): монографія [Текст] / Ю.Ю. Орлов. — К.: Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2007. – 559 с.

5. По фото в соцсети можно узнать о человеке все! [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://3rm.info/publications/13829-po-foto-v-socseti-mozhno-uznat-o-cheloveke-vse.html. – Назва з екрана.

6. Поиск человека по фотографии – это реальность [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://softopirat.com/main/399-poisk-cheloveka-po-fotografii-yeto-realnost.html. – Назва з екрана.

7. Создана программа для поиска человека в Интернете по фото [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://zhzh.info/blog/2011-11-13-3096. – Назва з екрана.

8. Хірсін А.В. Удосконалення автоматизованих інформаційно-пошукових систем, які використовуються у боротьбі з організованою злочинністю [Текст] / А.В. Хірсін // Право України. – №6. – 2004. – С.55-60.

9. Police. – 2001. – September. – P. 24–27. Выявление преступников с помощью информационных технологий [Текст] // Борьба с преступностью за рубежом. Информбюллетень. – М: ВИНИТИ, 2003. – № 6. – С. 25.

Бочковий О.В.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
провідний фахівець НДЛ
з правових та організаційно-тактичних проблем
ОРД Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Надійшла до редакції: 24.03.2016

УДК 343.985

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА РОБОТА У КРИМІНАЛЬНІЙ РОЗВІДЦІ

Мишко В. В.

Одним з інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки є кримінальний аналіз. Суттєву роль у здійсненні кримінальної розвідки за кордоном відіграє її інформаційне забезпечення. На теперішній час створено та інтегровано потужні інформаційні масиви за різними напрямками діяльності, що дозволяє ефективно здійснювати правоохоронну діяльність.

Результати опрацювання оперативно-розшукової інформації можуть дозволити кримінальним аналітикам оперативно-розшукових підрозділів отримати потрібну інформацію для проведення аналітичних досліджень: щодо установлення взаємовідносин у середовищі осіб, пов'язаних між собою спільною злочинною діяльністю; розкриття латентних злочинів і виявлення раніш невідомих потерпілих осіб, очевидців і виконавців злочину; виявлення організованої злочинної діяльності та встановлення лідерів злочинних формувань; виконання оперативно-розшукових завдань з протидії злочинності.

У подальшому науковому дослідженні доцільно на основі аналізу інформаційно-аналітичної роботи оперативно-розшукових підрозділів визначити роль і місце стратегічного кримінального аналізу в процесі протидії злочинності.

Ключові слова: *кримінальна розвідка, кримінальний аналіз, інформаційне забезпечення, інформація, автоматизована система, оперативно-розшукова інформація, аналітика, розвідувальний аналіз.*

Одним из инструментов сбора оперативной информации во время криминальной разведки есть криминальный анализ. Существенную роль в осуществлении криминальной разведки за рубежом играет ее информационное обеспечение. В настоящее время созданы и интегрированы мощные информационные массивы за разными направлениями деятельности, что позволяет эффективно осуществлять правоохранительную деятельность.

Результаты обработки оперативно-розыскной информации могут позволить криминальным аналитикам оперативно-розыскных подразделений получить нужную информацию для проведения аналитических исследований : относительно установления взаимоотношений в среде лиц, связанных между собой совместной преступной деятельностью; раскрытие латентных преступлений и выявление ранее неизвестных потерпевших лиц, очевидцев и исполнителей преступления; выявление организованной преступной деятельности и установление лидеров преступных формирований; выполнение оперативно-розыскных заданий из противодействия преступности.

В дальнейшем научном исследовании целесообразно на основе анализа информационно-аналитической работы оперативно-розыскных подразделений определить роль и место стратегического криминального анализа в процессе противодействия преступности.

Ключевые слова: *криминальная разведка, криминальный анализ, информационное обеспечение, информация, автоматизированная система, опера-*

© В.В. Мишко, 2016

тивно-розыскная информация, аналитика, разведывательный анализ.

One tool gathering intelligence on criminal intelligence analysis is criminal. An important role in criminal intelligence abroad plays its information security. At present, developed and powerful integrated information files for the different activities that can effectively carry out law enforcement activities.

The results of processing of operational information may allow criminal analysts search operations departments get information for analytical researches on establishing relationships among people connected by common criminal activity; Disclosure of latent crimes and identify previously unknown victims people, witnesses and perpetrators; detection of organized crime leaders and establishing criminal groups; perform search operations tasks to combat crime.

In further research is advisable based on analysis of information and analysis of operational and investigative units to define the role and place of strategic criminal analysis in the process of combating crime.

***Key words**: criminal intelligence, criminal analysis, information, information, automated system, operational and investigative information, analysis, exploratory data analysis.*

Одним з інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки є кримінальний аналіз. Суттєву роль у здійсненні кримінальної розвідки за кордоном відіграє її інформаційне забезпечення. На теперішній час створено та інтегровано потужні інформаційні масиви за різними напрямками діяльності, що дозволяє ефективно здійснювати правоохоронну діяльність. [5, с.118]

Михайленко О.В. наголошує, що інформатизація кримінального аналізу сприятиме створенню та впровадженню в практику АРМ для підвищення ефективності і результативності роботи слідчих, оперативних працівників, експертів-криміналістів і в цілому боротьбі зі злочинністю.

Структура АРМ слідчого (оперативного працівника) передбачає наявність таких систем:

а) технічних засобів, що складаються з обчислювальної, комунікаційної, організаційної техніки і технічних засобів спеціального призначення;

б) програмних засобів, що складаються з системного (загального) і прикладного (спеціального) програмного забезпечення;

в) техніко-криміналістичного, методичного і тактичного забезпечення;

г) загальних і спеціальних інформаційно-довідкових баз знань тощо. Система технічних засобів АРМ слідчого (оперативного працівника) складається з комп'ютера: периферійне обладнання та відповідне програмне забезпечення та, за необхідності, комплексу техніко-криміналістичних засобів виявлення, дослідження та фіксації доказової інформації.

На підставі дослідження всього процесу створення інформаційних технологій для правоохоронних органів (у тому числі АРМ) та їх окремих етапів можна виділили низки принципів, на яких ґрунтується запропонована система, а саме: 1) відповідність алгоритму (нечіткого логічного виводу), який є фундаментом для створення певної інформаційної технології; 2) модульність і системність (підсистеми створюються у вигляді окремих модулів за функціональним призначенням, які можуть використовуватися як самостійно, так і в комплексі); 3) адаптованість у сучасних операційних системах та інших програмних продуктах; 4) можливість перекладу на іншу мову програмування (у тому числі на мову наступних поколінь); 5) простота у використанні і надійність [4]. На нашу думку, формування загальновідомчих і галузевих підсистем здійснюється відповідно до таких принципів: функціонального призначення, нормативно-правової забезпеченості, фактичності даних, доцільності впровадження та експлуатації, нарощення та розвитку. Безумовно, цими принципами керуються і при створенні АІС, що здійснюють інформаційну підтримку оперативно-розшуковій діяльності.

Відповідно до ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" оперативним підрозділам для виконання завдань ОРД за наявності передбачених ст. 6 цього Закону підстав надається право, зокрема: знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації; створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи (АІС). При створенні, функціонуванні та використанні інформаційних підсистем в оперативно-розшуковій діяльності необхідно керуватися Конституцією України, законами України від 02.10.1992 "Про інформацію", від 25.06.1993 "Про науково-технічну інформацію", від 21.01.1994 "Про державну таємницю", від 5.07.1994 "Про захист інформації в автоматизованих системах", від 23.12.1993 "Про авторське право і суміжні права", від 4.02.1998 "Про Національну програму інформатизації", від 4.02.1998 "Про Концепцію Національної програми інформатизації" тощо. Ця законодавча база використовується для всіх інформаційних підсистем, що обслуговують оперативно-розшукову діяльність, незалежно від їх функціонального призначення.

Найважливішим елементом кримінального аналізу є наявність повної, розгорнутої, достовірної інформації про правопорушення. Кримінальний аналіз здійснюється на підставі:

інформації з тематичних (періодичних) аналізів на оперативному й оперативно - тактичному рівнях;

визначення загроз, ризиків і збирання за ними інформації з наявних баз даних, з інформації від оперативно-розшукових відділів, відділів поліції, правоохоронних органів, ЗМІ тощо;

визначення об'єктів, яким притаманний окремо взятий профіль ризику і профілю загрози (області правопорушення та характерних лише для нього деталей) та алгоритму дій за ним в органах управління, а також їх реалізація безпосередньо в оперативно-службовій діяльності [1, с. 159].

Системами підтримки прийняття рішень називають інтелектуальні системи, за допомогою яких особи, що приймають рішення, мають змогу аналізувати ситуації, формулювати задачі, виробляти, контролювати й оцінювати варіанти рішень, які забезпечують досягнення поставленої мети. Згідно з таким узагальненим визначенням можна тлумачити СППР як одну з категорій управлінських інформаційних систем. Проте останні найчастіше визначаються як системи підготовки управлінських звітів — періодичних структурованих документів. На противагу цьому СППР має бути дієвою інтерактивною системою, що реагує як на заплановані, так і на непередбачувані інформаційні запити, зорієнтована на специфічний

тип рішень або на множину взаємозв'язаних рішень і застосовується там, де неможливо або небажано мати повністю автоматичну систему. Сфера використання таких систем практично необмежена. Вони мають не лише суто економічне застосування, а й призначаються для правоохоронних органів, судового виробництва, органів виконання покарань, національної безпеки, служби охорони, воєнної розвідки, митниці, податкової поліції, міграційної служби та багатьох інших. Правоохоронна діяльність вирізняється в цьому списку, оскільки створення СППР у цій галузі можливе тільки в разі взаємодії математиків, юристів, практиків та фахівців з інформаційних технологій, причому готові системи мають працювати в умовах розподілених організаційних структур, що використовують різноманітні засоби автоматизації і не завжди забезпечені якісними каналами зв'язку.

Для успішного вирішення поставлених завдань з побудови інтелектуальної системи підтримки прийняття рішення щодо кримінального аналізу необхідно і достатньо:

1. Побудувати якісну, адекватну дійсності, але не перевантажену математичну модель, що описує область прийняття рішення в ОРД [2];

2. Підібрати найбільш відповідний математичний апарат для інтелектуальної системи підтримки прийняття рішення (використовуючи методи штучного інтелекту, теорії прийняття рішень тощо) [3];

3. Розробити АІС, яка вирішує основні завдання кримінального аналізу, з інтегрованою інтелектуальною системою підтримки прийняття рішення.

За допомогою оперативно-розшукової інформації вивчаються факти і явища з високим рівнем категоричності (час, місце скоєння злочину, спосіб злочинних дій) та низькою категоричністю (кримінальна активність, міжособисті контакти, взаємні впливи, зустрічі, інші події), які в різних поєднаннях надають можливість кримінальному аналітику встановити зв'язки між фактами, вчинками та їх наслідками. За допомогою оперативно-розшукової інформації встановлюється прихований механізм розвитку злочинної поведінки. Отже, оперативно-розшукова інформація є різновидом соціальної інформації, специфічної за метою та методами її отримання та режимом використання. Вона забезпечує конспірацію, надійне зашифровування джерел, можливість перевірки отриманих оперативних даних та їх використання тільки зацікавленими оперативними працівниками.

Фаріон О.Б. на основі аналізу оперативно-розшукової інформації, визначає три її види:

1. Інформація, що має універсальне значення для прогнозування індивідуальної поведінки, профілактики і розкриття злочинів. Даний вид інформації формується навколо чинників, що впливають на оперативну обстановку, і характеристику осіб, які за певного збігу обставин можуть скоїти злочин (особи, що становлять оперативний інтерес). Така інформація характеризується соціальними явищами криміногенного характеру та відображає об'єктивні явища, які залишаються до певного часу нейтральними для оперативно-розшукової діяльності (наприклад, опис зовнішності, захоплень, інтересів, кола спілкувань осіб, що вивчаються).

2. Інформація, що забезпечує кримінальне карне судочинство, – докази. Така інформація створюється обставинами злочину і подальшими діями злочинців, їх співучасників та осіб, причетних до злочину. Її зміст – фактичні дані, що вказують на подію злочину, дії злочинців, обставини, обтяжуючі або пом'якшуючі їх провину, та інші чинники, які характеризують предмет доказів, а також дані, що забезпечують розшук осіб, які ухиляються від судочинства.

3. Інформація, отримана з метою забезпечення потреб оперативно- розшукової діяльності. Цей вид інформації характеризується даними про загальну оперативну обстановку, яку необхідно враховувати при виборі прийомів і способів для проведення оперативно-розшукових заходів. Чинниками такої інформації є: характеристика осіб, що перевіряються, можливості негласного апарату, особливості контрзаходів, що виконуються зацікавленими особами, тощо.

За кожною отриманою із зазначених видів інформацією кримінальному аналітику необхідно прийняти рішення про її необхідність, зберігання і подальше використання [6, с. 195].

Засоби аналітичної обробки допомагають знизити витрати й заощадити час на пошук інформації, істотної для розкриття та розслідування злочинів. Сфери застосування таких систем різноманітні. Серед них можна виокремити:

розслідування фактів шахрайства — оперативне збирання та аналіз інформації з різних джерел (повідомлення, результати попереднього розслідування, банківська і фінансова інформація), установлення неявних зв'язків, часовий аналіз, що виявляє нестикування в подіях, виявлення нових слідів у справі і т. ін.;

розвідувальний аналіз (комп'ютерна розвідка) — зняття інформації з радіоефіру й телефонних ліній, нагромадження даних оперативної роботи (фіксація подій, де з'являються підозрювані, аналіз їхніх зв'язків і т. ін.); аналіз послідовності малозначущих на перший погляд подій (наприклад, регулярне перерахування невеликих сум різними особами на один рахунок) з метою виявлення прихованих закономірностей; а також планування цілей розвідки, формування і перевірка робочих гіпотез, організація збирання, тестування та інтерпретації даних із подальшим поданням результатів у вигляді діаграм, схем, таблиць, графіків;

визначення потенційних об'єктів і суб'єктів кримінальної активності — профілактика злочинів, ідентифікація порушників закону, з'ясування цілей, часу та об'єктів можливого злочину, запобігання масовим злочинам і терористичним актам, прогнозування можливостей і напрямків промислового шпигунства, побудова картини обвинувачення і врахування всіх факторів;

непроцесуальне використання даних — аналіз публікацій у відкритому друці, формування громадської думки, підготовка контрактів для комерційних структур і т. ін.

Результати опрацювання оперативно-розшукової інформації можуть дозволити кримінальним аналітикам оперативно-розшукових підрозділів отримати потрібну інформацію для проведення аналітичних досліджень: щодо установлення взаємовідносин у середовищі осіб, пов'язаних між собою спільною злочинною діяльністю; розкриття латентних злочинів і виявлення раніш невідомих потерпілих осіб, очевидців і виконавців злочину; виявлення організованої злочинної діяльності та встановлення лідерів злочинних формувань; виконання оперативно-розшукових завдань з протидії злочинності.

У подальшому науковому дослідженні доцільно на основі аналізу інформаційно-аналітичної роботи оперативно-розшукових підрозділів визначити роль і місце стратегічного кримінального аналізу в процесі протидії злочинності.

Література

1. Албул С.В. Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України / С.В. Албул, О.Є. Користін // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 1. – С. 158-163.

2. Андрощук О.С. Модель виявлення порушників законодавства на державному кордоні із застосуванням ієрархічного нечіткого логічного виводу / О. С. Андрощук, О. В. Михайленко // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони : наукове видання / [гол. ред. О. Ю. Пермяков]. К. : Вид-во Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського. 2014. – № 1(19). – 160 с. – С. 5-10.

3. Михайленко О.В. Методика здійснення кримінального аналізу протиправної діяльності на ділянці відповідальності органу охорони державного кордону / О. В. Михайленко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки : наукове видання / [гол. ред. Б. М. Олексієнко]. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. – № 1(61). – 444 с. – С. 137-152.

4. Рекомендації щодо здійснення кримінального аналізу протиправної діяльності на ділянці відповідальності органу охорони державного кордону // Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки. - 2014. -№ 2(62) – С.72 -85.

5. Сокол В.Ю. Полицейский розыск в Германии / В. Ю. Сокол // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2009. – № 1. – С. 116-123.

6. Фаріон О.Б. Алгоритм опрацювання оперативно-розшукової інформації для забезпечення потреб кримінального аналізу злочинної діяльності / О.Б. Фврріон // Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки. – 2013. – № 1 (59). – С.194-203.

Мишко В. В.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
факультету № 1 ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.03.2016

УДК 343.9:343.359:343.326(4/9)

ПРОТИДІЯ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ У ЗАРУБІЖНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Свиридюк Н. П.

У статті розглянуто деякі питання зарубіжного досвіду протидії фінансуванню тероризму. Зокрема, проаналізовано законодавство США, країни, яка на сьогодні найчастіше піддається терористичним нападам. На основі вивчення законодавства ФРН, зроблено висновок, що ця країна, як і США, в повній мірі імплементувала в національне законодавство положення міжнародних конвенцій та Спеціальних рекомендацій FATF, спрямованих на протидію фінансуванню тероризму. Розглянуто Кримінальний кодекс Франції, в якому встановлена відповідальність за фінансування тероризму, що розглядається як одна з форм прояву тероризму. Досліджено деякі закони Іспанії, однієї з держав, яка виконала рекомендації Міжнародної Конвенції ООН, правовою основою національної системи протидії фінансуванню тероризму якої стали Закон "Про попередження і блокування фінансування тероризму", Органічний закон про правовий режим контролю за обміном валюти, а також закон, що стосується заходів щодо попередження відмивання грошей. Акцентується увага на кримінальному законодавстві Великобританії та Австрії. Вивчаючи досвід країн Європи та Америки щодо кримінального законодавства стосовно норм, які забезпечують боротьбу з фінансуванням тероризму, зауважено, що країни пострадянського простору також перебувають у процесі щодо кримінально-правових заходів протидії фінансуванню тероризму. На прикладі кримінального законодавства Індії, зауважено, що відповідальність за фінансування тероризму передбачена й в окремих країнах Південної Азії.

Ключові слова: *кримінальне законодавство, тероризм, протидія фінансуванню тероризму, боротьба з фінансуванням тероризму, зарубіжний досвід.*

В статье рассмотрены некоторые вопросы зарубежного опыта противодействия финансированию терроризма. В частности, проанализировано законодательство США, страны, которая сегодня чаще всего подвергается террористическим нападениям. На основе изучения законодательства ФРГ, сделан вывод, что эта страна, как и США, в полной мере имплементировала в национальное законодательство положения международных конвенций и специальных рекомендаций FATF, направленных на противодействие финансированию терроризма. Рассмотрены Уголовный кодекс Франции, в котором установлена ответственность за финансирование терроризма и рассматривается как одна из форм проявления терроризма. Исследованы некоторые законы Испании, одной из стран, которая выполнила рекомендации Международной Конвенции ООН, правовой основой национальной системы противодействия финансированию терроризма которой стали Закон "О предупреждении и блокировании финансирования терроризма", Органический закон о правовом режиме контроля за обменом валюты, а также закон, касающийся мер по предупреждению отмывания денег. Акцентируется внимание на уголовном законодательстве Великобритании и Австрии. Изучая опыт стран Европы и Америки по уголовному законодательству в отношении норм, обеспечивающих борьбу с финансированием терроризма, отмечено, что страны постсоветского пространства также находятся в процессе уголовно-правовых мер противодействия финансированию терроризма. На примере уголовного законодательства Индии, отмечено, что ответственность за финансирование терроризма предусмотрена и в отдельных странах Южной Азии.

Ключевые слова: *уголовное законодательство, терроризм, противодействие финансированию терроризма, борьба с финансированием терроризма, зарубежный опыт.*

The article deals with some issues of international

© Н.П. Свиридюк, 2016

experience combating terrorist financing. In particular, the analysis of US law, countries which today are often exposed to terrorist attacks. On the basis of the German law, concluded that this country, like the United States, she implements fully into national legislation the provisions of international conventions and recommendations of the Special FATF, aimed at countering terrorist financing. France considers Penal Code, which establishes liability for financing terrorism, regarded as one of the manifestations of terrorism. Studied some laws of Spain, one of the states that fulfilled the recommendations of the International Convention of the United Nations, the legal basis for the national system of combating terrorist financing which became law "On prevention and suppression of the financing of terrorism", Organic law on the legal regime of exchange controls and law As for measures to prevent money laundering. Attention is focused on the criminal law of the United Kingdom and Austria. Studying the experience of Europe and America on criminal law concerning the rules that ensure the Suppression of Financing of Terrorism, noted that post-Soviet countries are also in the process on criminal measures against terrorist financing. On the example of the criminal laws of India, noted that responsibility for terrorist financing is provided and in some countries of South Asia.

***Keywords**: criminal law, terrorism, countering the financing of terrorism, terrorist financing, foreign experience.*

Україна наразі перебуває у стані загострення соціально-політичної та економічної ситуації, зниження рівня керованості державою соціально-економічних процесів, поширенням військово-політичних конфліктів, що зумовлює до перегляду ряду важливих питань щодо розвитку суспільних відносин. Перед країною постають завдання, які вимагають переосмислення багатьох усталених позицій та дефініцій, зокрема це стосується й кримінального законодавства України.

Насьогодні одним із найбільш небезпечніших явищ, що дестабілізує безпеку багатьох країн, що перешкоджає нормальному розвиткові міжнародних відносин, став тероризм. Велике занепокоєння викликає високий рівень фінансових можливостей і технічна оснащеність терористичних організацій, які можуть діяти за межами кордонів країни, де вони організовані та діють.

У кримінальному законодавстві питання протидії фінансуванню тероризму поступово стало пріоритетним у формуванні основних програм та концепцій державного розвитку України, реалізація яких неможлива без детального вивчення правових норм та інститутів законодавства зарубіжних країн.

У зв'язку з цим, саме визначення та характеристика фундаментальних положень та ідей даного процесу дасть можливість ефективніше здійснювати подальше правове регулювання в сфері протидії фінансуванню тероризму.

Дана проблематика увійшла до предмету вивчення цілого ряду сучасних вітчизняних досліджень, автори яких є представниками різних галузей правової науки. Зокрема, окремі питання кримінальної відповідальності за терористичну діяльність були досліджені в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: В. Ф. Антипенка, А. С. Беницького, П. А. Вороб'я, С. Б. Гавриша, В. О. Глушкова, В. П. Ємельянова, В. С. Зеленецького, О. Є. Користіна, В. В. Крутова, С. Я. Лихової, Л. В. Новікової, Г. В. Овчинникова, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, М. В. Семикіна, В. В. Устинова та інших.

У зв'язку з цим, гостро постає питання щодо характеристики сутності та змісту протидії фінансуванню тероризму, зокрема особливого значення набуває вивчення досвіду іноземних держав у кримінально-правовому забезпеченні боротьби з фінансуванням тероризму.

Метою даної статті є вивчення кримінального законодавства інших іноземних держав щодо протидії фінансуванню тероризму та осмислення формування комплексного підходу до даної проблематики й отримання об'єктивних знань щодо забезпечення боротьби з фінансуванням тероризму.

Загалом, розглядаючи питання щодо протидії фінансуванню тероризму у кримінальному законодавстві, слід підкреслити, що відповідно до Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року необхідною умовою забезпечення ефективності протидії фінансуванню тероризму є розвиток та вдосконалення нормативно-правової бази у цій сфері з урахуванням міжнародного досвіду.

Проаналізуємо законодавство США, країни, яка на сьогодні найчастіше піддається терористичним нападам.

Так на всій території США діють загальнофедеральні законодавчі акти, які розповсюджуються на всій території країни та нормативно-правові акти, які діють на території конкретного штату як самостійна система. Зауважимо, що правове регулювання протидії фінансуванню тероризму здійснюється виключно на федеральному рівні.

Одним із основних нормативних актів у даній сфері є Акт про міжнародні надзвичайні економічні повноваження 1977 р., на підставі якого Президенту США було надано право застосувати економічні санкції щодо іноземних держав, організацій та фізичних осіб, включаючи конфіскацію їх активів, що знаходяться на території США, якщо вони надають підтримку терористичним організаціям, чия діяльність спрямована проти національної безпеки США.

У 1996 році Актом про боротьбу з тероризмом визначено порядок визнання іноземних організацій терористичними. У разі визнання іноземної організації терористичною Держдепартамент США блокує її активи у американських фінансових установах, відмовляє членам цієї організації у видачі віз і визнає злочином надання громадянами США матеріальної або іншої підтримки цим організаціям.

Прийнятий 26 жовтня 2006 року Акт, об'єднує і зміцнює Америку шляхом забезпечення відповідними засобами, необхідними для припинення і перешкоджання тероризму ("Provide Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act"). Акт спрямований на посилення заходів боротьби з фінансуванням тероризму, відповідно до якого надання матеріальної підтримки або ресурсів іноземній терористичній організації включено у перелік злочинів, які відповідно Титулу 18 Зведення законів США є предикативними відносно відмиванню злочинних доходів. Крім того, Акт дозволяє конфіскацію активів, що знаходяться і за межами США, якщо підготовка або безпосереднє вчинення терористичного акту відбувалися у межах юрисдикції США.

Запобіганню фінансуванню тероризму в США сприяє також встановлення кримінальної відповідальності за подібні діяння, що регламентується положеннями Титулу 18 Зведення законів США, який фактично є загальнофедеральним кримінальним кодексом [1]. Разом з цим,

зазначеним актом передбачені норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за надання матеріальної підтримки терористам, надання матеріальної підтримки або ресурсів іноземній організації, визнаній терористичною.

У Зведенні законів США також встановлена відповідальність за вчинення дій, передбачених Конвенцією про фізичний захист ядерного матеріалу, яка встановлює відповідальність безпосередньо за фінансування тероризму.

Крім того, у зазначених вище Титулі 18 Зведення законів США та Акті про боротьбу з тероризмом існують схожі норми, в яких йдеться про надання підтримки та допомоги терористичним організаціям, які існують всередині держави та за її межами. Цими нормами передбачено кримінальну та цивільну відповідальність за "надання матеріальної підтримки або ресурсів" терористам.

Детальне вивчення та аналіз законодавства США щодо заходів боротьби з фінансування тероризму, дає підстави дійти висновку, що всі норми міжнародного законодавства із зазначеного питання повністю були імплементовані у національне законодавство. Це, мабуть єдина країна у світі, яка саме так підійшла до гармонізації національного законодавства із міжнародним щодо проблем протидії та боротьби з фінансуванням тероризму.

ФРН, як і США, в повній мірі імплементувала в національне законодавство положення міжнародних конвенцій та Спеціальних рекомендацій FATF, спрямованих на протидію фінансуванню тероризму.

Відмінність законодавства ФРН від американського полягає в тому, що кримінальна відповідальність за фінансування тероризму настає на підставі загальних норм про співучасть, передбачених в Главі третій загальної частини Кримінального кодексу ФРН [2]. Кримінальним кодексом ФРН передбачена відповідальність за створення, керівництво, підбурювання, підтримку, вербування та участь у діяльності терористичного співтовариства, зокрема ця норма є спеціальною стосовно норм про створення озброєних груп злочинних співтовариств. За вчинення злочинів, пов'язаних зі створенням терористичних угруповань, було встановлено покарання лише у вигляді позбавлення волі на певний строк. [2]

Крім зазначеного передбачена кодексом відповідальність за створення терористичних угруповань поширюється і на організації, що знаходяться за кордоном і не мають жодної структури на території ФРН, відповідно до якої застосовується розширена конфіскація і розширені підстави, за наявності яких можливе вилучення предметів.

Ретельне вивчення Кримінального кодексу ФРН дає підстави стверджувати, що окремої норми, яка передбачає відповідальність саме за фінансування тероризму в цьому нормативно-правовому акті не має.

Поміж іншого, зазначимо, що не лише США та ФРН запровадили у національне законодавство норми, які встановлюють відповідальність за фінансування тероризму.

Так, наприклад, Кримінальний кодекс Франції встановив відповідальність за фінансування тероризму, що розглядається як одна з форм прояву тероризму [3]. Фінансування тероризму визначається як надання, збирання або розпорядження коштами, активами або будь-яким іншим майном або надання консультацій з цих питань з наміром, щоб такі кошти, активи або майно використовувалися або при усвідомленні того, що вони будуть використані, повністю або частково, для вчинення терористичних актів. За французьким кримінальним законодавством покарання може бути у вигляді штрафу, а також припинення діяльності юридичної особи (якщо буде встановлено, що злочин було вчинено на користь юридичної особи її органами або представниками). Крім цього, передбачається відповідальність у вигляді позбавлення волі. Як додаткова міра покарання за вчинення фінансування тероризму передбачена конфіскація всієї власності особи, яка винна у вчиненні злочину, та, у зв'язку з терористичними актами, передача конфіскованої власності в гарантійний фонд забезпечення. [3]

Іспанія є державою, яка виконала рекомендації Міжнародної Конвенції ООН, правовою основою національної системи протидії фінансуванню тероризму якої стали Закон № 12/2003 "Про попередження і блокування фінансування тероризму", Органічний закон № 4/2003 та Закони № 40/1979 від 10 грудня 1979 р. про правовий режим контролю за обміном валюти і № 19/1993 від 28 грудня 1993 р., що стосується заходів щодо попередження відмивання грошей.

Зазначимо, що вивчення положень Кримінального кодексу Іспанії, дає підстави стверджувати, що тероризмом в цій країні визнається вчинення вибуху або підпалу, а також злочинів проти особи у складі, за наймом або у співпраці з озброєними бандами, формуваннями чи групами, цілями яких є повалення конституційного ладу або серйозне порушення громадського спокою. До кримінальної відповідальності також притягаються особи, які сприяли або співпрацювали з озброєними бандами, формуваннями чи терористичними групами. Іспанське кримінальне законодавство відносить терористичні злочини до одного з проявів організованої злочинності. Тому фінансування тероризму в Іспанії було криміналізоване як форма співучасті в здійсненні терористичних злочинів, і покарання призначається за надання грошових коштів збройним бандам, формуванням або терористичним групам для вчинення діянь, відповідальність за які передбачено статтями про майнові злочини. Також до відповідальності притягаються особи за співпрацю або підтримку озброєної банди, яка сформувалася як терористична група.

Разом з цим, слід зазначити, що в Іспанії та ФРН суб'єктами кримінальної відповідальності визначаються лише фізичні особи. У випадках, коли особа діє як керівник або від імені юридичної особи, вона відповідає особисто, навіть якщо все свідчить про те, що є ознаки вчинення злочинного діяння юридичною особою, від імені або як представник якої вона діє.

У Великобританії згідно з Законом "Про попередження тероризму" також визнаються кримінально караними певні діяння, пов'язані з фінансуванням тероризму [4]. Відповідно до кримінального законодавства Великобританії відповідальність за сприяння терористичній діяльності настає у вигляді позбавлення волі на певний строк, довічного ув'язнення або штрафу. Крім того, у разі визнання особи винною у підтримці забороненої організації або терористичних актів суд може видати наказ про конфіскацію будь-якого майна або грошових коштів, які належали або перебувають під контролем такої особи, якщо суд має достатні підстави підозрювати, що зазначені кошти або майно були або можуть бути використані для терористичних актів чи є доходами від власності, що належить терористам. Конфіскації також підлягають доходи від скоєння злочинів терористичного характеру і угод, укладених з метою фінансування тероризму.

Цікавим є законодавство Австрії, яке містить самостійну норму, що передбачає кримінальну відповідальність за фінансування тероризму, відповідно до якої зло-

чином визнається надання або збір майнових цінностей з усвідомленням того, що вони, хоч і частково, будуть застосовуватися для виконання терористичних злочинів [5]. Зокрема, Кримінальним кодексом Австрії передбачена відповідальність за керівництво терористичним об'єднанням і участь у ньому в якості члена. Важливим у протидії фінансуванню терористичних злочинів є застосування інституту конфіскації щодо майнових цінностей, що знаходяться у розпорядженні терористичного об'єднання або наданих та отриманих у якості засобу фінансування тероризму, що передбачено австрійським кримінальним законодавством. Більше того, Австрія є однією з європейських країн, де є чіткі законодавчі норми (хоча і обмежені лише вилученням прибутків) щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Вивчаючи досвід країн Європи та Америки щодо кримінального законодавства стосовно норм, які забезпечують боротьбу з фінансуванням тероризму, зауважимо, що країни пострадянського простору також перебувають у процесі щодо кримінально-правових заходів протидії фінансуванню тероризму.

Так, наприклад, Кримінальним кодексом Грузії встановлена відповідальність за надання допомоги в терористичній діяльності іноземній терористичній організації або організації, яка перебуває під контролем іноземної держави, а Кримінальним кодексом Узбекистану встановлена відповідальність за "діяльність, спрямовану на забезпечення діяльності злочинного суспільства, його існування та функціонування" [6]. Разом з цим, кримінальне законодавство Грузії та Узбекистану не закріплює норму, в якій передбачена кримінальна відповідальність за надання допомоги, зокрема фінансової, національним терористичним організаціям, тобто не передбачено кримінальну відповідальність саме за фінансування тероризму.

Кримінальний кодекс Республіки Вірменія містить статтю 217 "Тероризм". У травні 2010 р. в Туркменістані з метою приведення законодавства країни у відповідність вимогам Віденської та Палермської конвенцій до Кримінального кодексу з врахуванням рекомендацій FATF введена стаття про кримінальну відповідальність за фінансування тероризму – ст. 271-1 "Фінансування тероризму". В Азербайджанській Республіці після ратифікації Конвенції "Про боротьбу з фінансуванням тероризму", а також прийняття Закону "Про боротьбу з тероризмом", що обумовило необхідність криміналізації фінансування тероризму, доповнено Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки новою статтею – ст. 214-1 "Фінансування тероризму" [7].

Окрім зазначених країн, відповідальність за фінансування тероризму передбачена й в окремих країнах Південної Азії. Наприклад, у прийнятому в Індії у 2002 році Законі про запобігання актів тероризму у статті "Збирання засобів для терористичної організації" злочином визнається груба необережність, яка прирівнюється до поінформованості. Внаслідок чого дії щодо фінансування стають кримінально караними, якщо є обґрунтовані підстави підозрювати, що відповідні кошти або інше майно будуть використані в терористичних цілях. Також зазначено, що особа вчиняє злочин, якщо вона надає або пропонує іншій особі надати кошти або будь-яке інше майно або має намір, щоб вони використовувались у терористичних цілях. Під наданням коштів або іншого майна розуміється, що вони були передані, надані у борг, надані в оренду або були надані будь-яким іншим способом за винагороду або безоплатно [8]. Отже, в Індії до фінансування тероризму відноситься не тільки надання коштів або іншого майна на терористичні цілі, але й пропонування іншій особі вчинити такі дії.

Таким, чином, у статті зроблено спробу провести порівняльний аналіз кримінально-правових заходів протидії фінансуванню тероризму у таких державах, як США, Великобританія, Франція, Німеччина, Австрія, Іспанія, які у силу свого історичного досвіду та сучасної геополітичної ситуації є лідерами за рівнем скоєних на їх території терористичних актів. Крім того, Великобританія, Німеччина, США і Франція, будучи учасниками Групи восьми, вперше визначили запобігання збору коштів для цілей тероризму одним з пріоритетних напрямів боротьби з тероризмом, виступили ініціаторами розробки та прийняття під егідою ООН Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та одними з перших імплементували її положення у свої національні кримінальні закони.

На основі проведеного аналізу кримінально-правових заходів протидії фінансуванню тероризму іноземних держав є підстави стверджувати, що окремі держави повністю враховують рекомендації міжнародних організацій, інші – диференційовано.

Також є цікавим кримінальне законодавство країн, які раніше входили до складу Радянського Союзу, які майже повністю врахували міжнародні вимоги щодо протидії фінансуванню тероризму. Усі норми в законодавстві країни пострадянського періоду визначають категорію "фінансування тероризму" відповідно до положень Міжнародної Конвенції ООН, різняться лише кваліфікуючі ознаки, вид та обсяг покарання.

Отже, гармонічна імплементація міжнародних норм у національні законодавства всіх країн світу сприятиме ефективній протидії фінансуванню тероризму.

Література

1. Основи законодавства США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/usc.cgi?ACTION=BROWSE&TITLE =18USCPI&PDFS=YES

2. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / Науч. ред. Д. А. Шестакова ; перевод с немецкого Н. С. Рачковой. – СПб. : Изд-во "Юридический центр Пресс", 2003. – 524 с.

3. Уголовный кодекс Франции / Науч. ред. Л. В. Головко, Н. Е. Крыловой ; перевод с французского Н. Е. Крыловой. – СПб. : Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – 650 с.

4. The Problem with Defining Terrorism and the Impact on Civil Liberties – Britain is Beginning to Create a Monster with Large Claws, Sharp Teeth and a Fierce Temper? / Imran Awan // Journal of Politics and Law. – Vol. 1. No 2. – June, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ccsenet.org/journal/index.php/jpl/article/download/731/702

3. Strafgesetzbuch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en%7Cuk&rurl=translate.google.ru&u=http://www.internet4jurists.at/ges/pdf/stgb.pdf&usg=ALkJrhjJ_krD19HmzSmuyr3giEtnRFFQjg

4. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug

5. Уголовные кодексы мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovnyj-kodeks-turkmenistana/

6. Руководство по разработке законодательства, касающегося универсальных конвенций и протоколов о борьбе с терроризмом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.unodc.org/pdf/crime/terrorism/Legislative_Guide_Russian.pdf

Свиридюк Н. П.,
– доктор юридичних наук, доцент
Надійшла до редакції: 16.03.2016

УДК 343.2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Калімбет І. Л.

У статті проаналізовано особливості допиту неповнолітніх під час розслідування корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами неповнолітніх. Зокрема, детальна увага звернута на особливості встановлення психологічного контакту та особливостей використання тактичних прийомів у різних ситуаціях допиту.

***Ключові слова**: неповнолітні, допит, психологічний контакт, тактичні прийоми.*

В статье проанализированы особенности допроса несовершеннолетних при расследовании корыстно-насильственных преступлений, совершенных организованными группами несовершеннолетних. В частности, подробная внимание обращено на особенности установления психологического контакта и особенностей использования тактических приемов в различных ситуациях допроса.

***Ключевые слова**: несовершеннолетние, допрос, психологический контакт, тактические приемы.*

The article analyzes the features of interrogation of juveniles during the investigation of selfish and violent crimes committed by organized groups of minors. In particular, more attention is paid to the peculiarities of establishing psychological contact and usage of tactics in different situations interrogation.

***Keywords**: minor, interrogation, psychological contact, tactics.*

Розслідування злочинів, як і інша складна діяльність, має свої засоби, способи, методи досягнення необхідного результату. Чим багатший у слідчого цей арсенал, тим менше помилок він допускає, краща якість розслідування, вище розкриття злочинів, надійніший захист прав і свобод громадян. Саме тому удосконалення відомих методів розслідування і пошук нових завжди були ключовими завданнями криміналістичної науки[2, 15]. З метою виконання слідчим свої завдань та функцій законодавцем закріплений відповідний інструментарій, який при цьому використовується, а основним елементом у ньому є відповідна система слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Необхідно звернути увагу на тактичні особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях цієї категорії, оскільки як відзначають дослідники допит є найпоширенішою слідчою дією і за його допомогою добувається найбільша кількість доказів, які дозволяють встановити істину[6, 94]. У результаті проведеного нами анкетування слідчих встановлено приблизний перелік чинників, які впливають на організаційно-тактичні аспекти допиту неповнолітніх осіб, які вчиняють злочини корисливо-насильницької спрямованості та повинні обов'язково враховуватися слідчим:

- час затримання злочинця по відношенню до вчинення злочину (за гарячими слідами, після вчинення одиничного корисливо-насильницького злочину, серії корисливо-насильницьких злочинів);

- кількість затриманих учасників злочинного угрупування неповнолітніх;

- участь у діяльності ОЗУ неповнолітніх корисливо-насильницької спрямованості дорослих осіб;

- наявність у затриманого кримінального минулого або участь у неформальних молодіжних об'єднаннях із власною субкультурою;

- поінформованість батьків або інших дорослих із середовища неповнолітнього щодо його злочинної діяльності;

- затримання неповнолітнього із знаряддями вчинення злочину і/або з майном здобутим у результаті злочинної діяльності;

- інші чинники, які зумовлені конкретною слідчою ситуацією.

Крім наведених чинників обов'язковим є урахування й інших особливостей, що стосуються допиту неповнолітніх. Загалом, необхідно звернути увагу, що такі особливості: а) законодавчо закріпленні у кримінальному процесуальному законодавстві; б) виробленні слідчою практикою та теорією криміналістики. Щодо першого блоку, то згідно ст.226 КПК України визначено такі особливості допиту неповнолітньої чи малолітньої особи:

- обов'язкова присутність законного представника, педагога або психолога, а за необхідності лікаря;

- неможливість допиту таких осіб понад годину без перерви та понад дві години на день;

- відсутність попередження щодо дачі завідомо неправдивих показань, особами, які не досягли 16 річного віку.

Тактичні особливості допиту неповнолітніх доволі ґрунтовно проаналізовані у криміналістичній літературі, і тому ми звернемо увагу лише на ті з них, котрі можуть бути використані для вирішення завдань даного дослідження. Слушно погодитись із дослідниками, які звертають увагу на те, що незалежно від виду вчиненого злочину та слідчої ситуації перед слідчим постає ряд тактичних завдань необхідних для виконання під час допиту дитини: встановлення психологічного контакту; створення невимушеної обстановки допиту; забезпечення оптимального емоційного стану підлітка; формулювання зрозумілих і педагогічно коректних питань, складання плану допиту; визначення оптимальної його тривалості; вибір способів фіксації показань і т.д[9]. Дещо інший підхід пропонується О.М. Обушенком, який пропонує застосування таких тактичних прийомів допиту неповнолітніх: наведення прикладів із життя осіб, які стали на злочинний шлях у ранньому віці, а саме – перспективу все життя провести за ґратами не досягнувши нічого в житті; викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, які обов'язково повинні бути пов'язанні з роз'ясненням, що не пізно стати на шлях виправлення і що ви, як слідчий, бажаєте допомогти; демонструвати поінформованість, яка, у свою чергу, змусить розповісти неповнолітнього всі обставини справи; роз'яснити, що сприяння слідству дасть передбачену законом змогу пом'якшити або в деяких випадках уникнути кримінальної відповідальності та ін[7].

Заслуговують на увагу й такі тактичні прийоми: які заохочують допитуваного до роздумів та дачі свідчень: постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному за даною справою; нагадування у загальних рисах про подію, що відбулася, уточнення його емоціонального стану, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення; оживлення асоціативних зв'язків з метою відновлення у пам'яті сприйнятих ним факторів і т.п.; спрямовані на створення психологічного дискомфорту для допитуваного при

© І.Л. Калімбет, 2016

активній протидії слідству з метою відмови допитуваного від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного у спроможності дотримуватися до кінця обраної ним неконструктивної позиції, раптове пред'явлення найбільш важливих доказів та ін.; які застосовуються у безконфліктних ситуаціях: створення доброзичливої обстановки на допиті, що сприяє дачі повних та достовірних свідчень, оживлення асоціативних зв'язків та надання допомоги у згадуванні сприйнятих допитуваним фактів, постановка уточнюючих питань з метою не допустити у свідченнях прогалин та неточностей та ін.; використовувані у конфліктних ситуаціях: створення на допиті суворої робочої обстановки, котра була б несприятливою для виразу неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього; подолання неконструктивної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи; переконання допитуваного у безперспективності конфлікту, суперечок та приховування відомих йому фактів та ін[4,33]. На нашу думку, наведені напрацьовані криміналістичною наукою підходи загалом можуть бути підтримані та використані під час допиту неповнолітніх, які вчинили корисливо-насильницькі злочини. Водночас, зважаючи на організовану форму досліджуваного виду злочинної діяльності вважаємо за доцільне виокремити й інші тактичні прийоми, які на думку слідчих є ефективними, зокрема:

- розвінчання ореолу привабливості злочинного життя та дискредитація елементів кримінальної субкультури;
- демонстрація достатньої поінформованості слідчого про механізм вчинення злочину та конкретну роль допитуваного у злочинній діяльності;
- пояснення можливості пом'якшення кримінальної відповідальності у зв'язку із співпрацею із слідством;
- створення конфліктних ситуацій та негативного відношення допитуваного до інших учасників організованої злочинної групи;
- неочікувана демонстрація знарядь вчинення злочину чи майна здобутого злочинним шляхом;
- применшення ролі допитуваного у діяльності ОЗУ та пропозиція укладення угоди;

Крім того, необхідно виокремити відповідну систему тактичних прийомів та спеціальних психологічних знань, які повинні застосовуватись під час допиту неповнолітнього у залежно від обраної ним моделі поведінки. Тактичні прийоми проведення будь-яких слідчих дій як криміналістичні засоби отримання показань, зумовлюються психологічними характеристиками особи, з участю якої проводять відповідну слідчу дію. Неповнолітня особа має відмінні від дорослої людини риси, що характеризуються віковими та індивідуально-психологічними особливостями[3]. Як відзначають дослідники використання спеціальних психологічних знань при спілкуванні з неповнолітніми, які становлять оперативний чи слідчий інтерес, відбувається за наступними напрямами: а) вивчення особи неповнолітнього; б) налагодження психологічного контакту з неповнолітнім; в) здійснення психологічного впливу на неповнолітнього; г) оцінки достовірності та правдивості показань неповнолітнього; д) визначення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій[14]. При цьому, для отримання об'єктивної характеристики підлітка, з яким необхідно працювати, слідчий обов'язково повинен з'ясувати: у яких зовнішніх умовах він перебуває; які стосунки склалися з оточуючим середовищем, зокрема батьками, вчителями, однолітниками тощо; у якому напрямі відбувається розвиток особистості, пізнавальних процесів, самосвідомості; поведінку неповнолітнього тощо[14].

Вивчення слідчої практики дозволяє виокремити такі несприятливі моделі поведінки неповнолітніх підозрюваних, які потребують застосування відповідних тактичних прийомів під час допиту:

а) неповнолітній підозрюваний заперечує свою причетність до вчинення злочину та відмовляється давати показання. У даному випадку слідчому слушно використати такі тактичні прийоми:

- встановити з неповнолітнім психологічний контакт. Наведена позиція має пріоритетне значення і у зв'язку з цим, можна підтримати позицію В.Г. Лукашевича, який розглядає допит як спілкування слідчого з допитуваним, у процесі якого на основі психологічного контакту, встановленого шляхом застосування тактичних прийомів керівного впливу, досягається основна мета – отримання повних та достовірних показів[5,136]. У контексті розуміння сутності психологічного контакту ми солідаризуємось з позицією В.Ю. Шепітька, згідно з якою психологічний контакт становить не взаємодію чи взаємовідносини між учасниками спілкування, а найбільш сприятливу психологічну атмосферу, що сприяє взаємодії і встановленню контакту, це певна налаштованість на спілкування[15, 270]. Необхідно відзначити, що з тактичного боку з метою встановлення психологічного контакту слідчий повинен провести первинне оцінювання підлітка, яке, на думку вчених, можу бути розділена на два види: а) візуальне оцінювання, тобто оцінювання, що основане на сприйняті зовнішніх ознак людини (зовнішній вигляд, одяг, вираз обличчя, жестикуляція, хода, голос, особливості мовлення); це оцінювання здійснюється, як правило, при безпосередньому спілкуванні або перед його початком; б) біографічне оцінювання, що основане на даних, які отриманні внаслідок вивчення біографії підлітка; під час цього процесу вивчаються усі відомі про об'єкт характеристики, які можуть слугувати джерелом інформації про оцінюваного: дата народження, шкільна успішність, матеріальне становище тощо[14]. Більше того, це не просто тактичні прийоми, а система тактичних і психологічних прийомів, психологічних способів спілкування, взаємний вплив (прогнозований, випадковий) природних і набутих психічних якостей слідчого та інших учасників слідчої дії. З цих позицій можна констатувати, що встановлення психологічного контакту є початковим етапом впливу, який має розгортатися з волі слідчого у процесі проведення слідчої дії і розслідування в цілому для встановлення істини і розв'язання задач кримінального судочинства[11]. Крім того, зважаючи на організований характер злочинів, досліджуваної категорії необхідно звернути увагу й на необхідність вивчення слідчим напередодні допиту матеріалів оперативно-розшукової справи у разі її наявності, оскільки як відзначають вчені, нерідко у розпорядженні слідчого знаходяться далеко не повні дані щодо обставин події. Основне завдання у цій ситуації полягає у тому, щоб визначити методи та шляхи отримання доказової інформації. У даному випадку слідчий повинен уміло використовувати можливості і дані, отримані у результаті оперативно-розшукової діяльності[6].

Здійснивши наведені заходи, на нашу думку, слідчому доцільно сформувати відповідне внутрішнє переконання щодо правильності обраної тактики надавши відповіді на такі питання:

1) які індивідуально-психологічні особливості має особа і яким чином індивідуальні властивості психічних процесів особи можуть вплинути на її поведінку під час проведення слідчих (розшукових) дій?

2) чи піддається особа психологічному впливу і які прояви в поведінці особи, що мають юридичне значення,

можуть відбуватися внаслідок його застосування?

3) чи здатна особа з урахуванням рівня її розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей і емоційного стану розуміти, що стосовно неї застосовується психологічний вплив і які поведінкові реакції у неї може спричинити таке усвідомлення?

4) чи може зашкодити особі застосування до неї методів психологічного впливу та відповідних тактичних прийомів?

5) які методи психологічного впливу та засновані на них тактичні прийоми ефективно застосовувати до особи для вирішення конкретного завдання (подолання протидії процесу розслідування, отримання повної та об'єктивної інформації про обставини справи, допомога у відтворенні забутого тощо)?

6) які поведінкові реакції у особи може спричинити застосування щодо неї тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу?[1]

- визначити оптимальні прийоми психологічного впливу. Як відзначають дослідники, оскільки спілкування і взаємовідносини неможливі без психологічного впливу, то слід вважати беззаперечним, що криміналістична (слідча) тактика в теоретичних і практичних рекомендаціях має враховувати наявність такого впливу та працювати на розробкою ефективних прийомів і систем тактико-психологічного характеру[11]. На підставі аналізу наукових джерел вчені за спрямуванням класифікують тактичні прийоми психологічного впливу на чотири групи:

- приховування намірів слідчого відносно мети впливу;

- створення в учасників досудового розслідування уявлення про майже повну поінформованість слідчого стосовно обставин вчиненого злочину і наявність доказів, що викривають злочинця;

- створення у певного учасника досудового розслідування уявлення про те, що інші учасники надали правдиві свідчення. У контексті цього, слушно погодитись з М.П. Малютіним, який відзначає, що інтерес у допитуваного (підозрюваного чи обвинуваченого) порівняно краще досягається, коли у справі є декілька підозрюваних. У таких випадках досвідчені слідчі зазвичай акцентують увагу допитуваного на тому, що мовчати або давати неправдиві показання не у його інтересах, так як це ускладнює з'ясування його дійсної ролі у вчиненому злочині, яка може бути значно меншою ніж йому інкримінується. Саме тому у таких випадках спочатку допитують осіб, чия роль у вчиненні злочину є менш значною[6].

- виявлення прихованих об'єктів та осіб, які переховуються[12].

Розглядаючи конкретні прийоми психологічного впливу на неповнолітніх під час проведення допиту, на нашу думку, та виходячи із аналізу матеріалів практики особливу увагу необхідно звернути на такі:

- переконання;

- демонстрацію повної чи достатньої обізнаності слідчого про вчинений злочин та діяльність організованого злочинного угрупування неповнолітніх, у тому числі і демонстрація речових та інших доказів, оскільки підготовлені для пред'явлення на допиті докази, як раз покликані зіграти роль тактичних ударів, спрямованих на руйнування неправдивих тверджень допитуваного;

- часткове повідомлення неповнолітньому інформації щодо ходу розслідування, а також дезінформація неповнолітнього підозрюваного. Як відзначають дослідники у вузькому (фаховому, професійному) розумінні дезінформацію розглядають як спосіб (різновид) психологічного впливу на свідомість людини, засобом якого є інформація, тобто інформаційно-психологічний вплив, що здійснюється шляхом унесення змін до інформації, яка надходить до об'єкта впливу, для формування у нього хибного уявлення про певні події, факти, явища та завдяки цьому, спонукання його до прийняття рішень вигідних суб'єкту впливу[16].

- демонстрація готовності надати неповнолітньому психологічну та іншу підтримку під час досудового розслідування чи в подальшому, особливо у разі відсутності у неповнолітнього близьких родичів або інших піклувальників тощо.

б) неповнолітній підозрюваний дає неправдиві показання. У контексті цього, необхідно звернути увагу, що треба розрізняти завідомо неправдиві показання та показання, що є неправдивими в результаті помилки. Причинами завідомо неправдивих показань, на думку психологів, можуть бути: особиста заінтересованість неповнолітнього свідка, вплив з боку інших осіб, характер взаємовідносин з учасниками процесу, пережитий психічний стан у зв'язку з допитом, залежність від обвинуваченого чи потерпілого; кругова порука тощо. Причинами показань, що є неправдивими в результаті помилки, є особливості сприйняття та пам'яті, обмежений словниковий запас або неправильне позначення термінів, вплив зовнішніх факторів (засобів масової інформації, інших свідків, чутки) тощо[14]. Необхідно відзначити, що механізм формування завідомо неправдивих показань включає наступні етапи: 1) прийняття рішення про дачу завідомо неправдивих показань; 2) планування змісту майбутнього свідомого неправдивого показання (саме на цьому етапі відбувається формування уявної моделі лжесвідчень, побудова моделі їх повідомлення під час допиту); 3) відбувається завідомо неправдивих показань на допиті[8].

Вивченні нами кримінальні провадження свідчать, що у значній кількості випадків неповнолітні, які вчинили корисливо-насильницькі злочини дають неправдиві показання у зв'язку із впливом на них третіх осіб. Як відзначають вчені участь будь-якої третьої особи під час допиту створює для недобросовісного допитуваного певні переваги: у нього з'являється можливість формального виправданого відволікання під час допиту, штучно збільшується кількість і тривалість пауз під час обдумування відповідей на запитання слідчого, полегшення під час спроби слідчого встановити психологічний контакт. Крім того, наприклад, під впливом захисника допитуванні змінюють свої показання та по іншому пояснюють факти, стосовно яких вони допитувались раніше[6]. Аналітичний огляд матеріалів практики підтверджує, що у значній кількості випадків, негативний вплив на неповнолітніх під час допиту здійснюють батьки. При цьому, форми та мета впливу на неповнолітніх залежать від: а) батькам неповнолітнього було відомо про його злочинну діяльність; б) батькам неповнолітнього не відомо про злочинну діяльність. У першому випадку ключовою метою впливу на неповнолітніх є приховання власної ролі та поінформованості про злочинну діяльність ОЗУ неповнолітніх, особливо у випадку їх можливості притягнення до кримінальної відповідальності як співучасників злочину або за ст.304 КК України.

У другому випадку метою впливу на неповнолітнього допитуваного є створення оптимальних умов для уникнення ним кримінальної відповідальності чи уникнення останньої. У таких випадках після розмов з батьками чи під час допиту неправдиві показання неповнолітніх спрямовані на:

- применшення своєї ролі у структурі злочинного угруповання та під час вчинення конкретних злочинів;

- наклеп на інших учасників ОЗУ з метою звинуватити їх в організації діяльності групи.

У такій несприятливій тактичній ситуації слідчому слушно вжити заходів щодо попередження завідомо неправдивих показань, зокрема: вивчення особистості допитуваного; емоційний вплив; апеляція до релігійних

почуттів; постановка запитань у формі приховання реальної мети; виключення відволікання на допиті[8].

На нашу думку, безпосередньо під час допиту слідчим можуть бути використання такі прийоми виявлення та подолання завідомо неправдивих показань неповнолітнього:

- спостереження за емоційним станом допитуваного, а також третіх осіб, які присутні на допиті (батьків, законних представників) та його вербальною поведінкою, що може свідчити про дачу неправдивих показань: невимушена зміна інтонації; вивчення тембру голосу; дотримання пауз під час відповіді на запитання, які не повинні викликати труднощів; надто швидкі відповіді на запитання, які повинні були б змусити допитуваного задуматись; демонстративне підкреслення конкретної інформації під час допиту тощо;

- використання існуючих у злочинній групі конфліктів з метою схилити неповнолітнього учасника групи дати правдиві та викривальні показання.

- демонстрація окремих доказів з метою переконати неповнолітнього підозрюваного у недоцільності надання неправдивих показань;

- пояснення необхідності дотримання правильної громадянської позиції та апеляція до необхідності побудови нормального майбутнього;

- апеляція до осіб, зокрема наведення прикладів з їх життя, які можуть бути авторитетом для підозрюваного тощо.

в) неповнолітній підозрюваний дає неповні показання. Аналіз такої тактичної ситуації допиту потребує звернення уваги на мотиви та причини дачі неповнолітнім неповних показань. Вивчення матеріалів практики засвідчує, що причинами неповноти показань неповнолітніх, які вчинили злочини цієї категорії, як правило є:

- психологічний стрес отриманий неповнолітнім. У контекст цього, необхідно звернути увагу, що стресовий стан неповнолітнього може бути зумовлений: а) самим фактом участі у злочинній діяльності, зокрема у випадку коли особа вперше вчинила злочин; б) безпосереднім фактом чи обстановкою допиту, яка створена слідчим;

- фізіологічними особливостями неповнолітнього, які не дозволяють повністю та чітко відповісти на запитання слідчого чи передати вербальну інформації щодо події злочину.

Аналізуючи мотиви дачі неповних показань, необхідно звернути увагу на те, що у переважній більшості випадків, неповнолітній підозрюваний дає неповні показання умисно, а основними мотивами є:

- завоювання симпатії слідчого шляхом дачі розгорнутих правдивих показань з утаюванням окремих деталей;

- сподівання на те, що окремі елементи злочинної діяльності не будуть встановлені слідчим, оскільки дача розгорнутих правдивих показань створить у нього переконання щодо відсутності необхідності їх перевірки за допомогою інших слідчих (розшукових) дій;

- створення у слідчого переконання щодо незначної ролі допитуваного підозрюваного у злочинній діяльності.

У криміналістичній літературі зазначається, що усунення неповноти та суперечностей у показаннях свідків, які зумовлені добросовісними помилками у сприйнятті, запам'ятовуванні та відтворенні, вимагає від слідчого, з одного боку знання процесу формування показань і чинників, що на нього впливають, а з другого використання тактичних прийомів, спрямованих на надання допомоги допитуваному в пригадуванні фактів та подій[10]. В інших криміналістичних джерелах зроблено, на нашу думку, вдалі спроби систематизації тактичних прийомів, спрямованих на усунення неповноти в показаннях, зокрема: а) допит з використанням асоціативних зв'язків; б) допит на місці події; в) повторний допит з обмеженим колом обставин; г) поставлення контрольних запитань; д) ознайомлення допитуваного з показаннями інших осіб[13].

Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що ми не претендуємо на завершеність аналізу організаційно-тактичних особливостей проведення допиту неповнолітніх під час розслідування злочинів цієї категорії, а запропоновані нами прийоми та алгоритми отриманні у результаті аналізу конкретних кримінальних проваджень щодо злочинів відповідної категорії.

Література:

1. Бишевець О.В. Шляхи оптимізації застосування психологічного впливу у кримінальному провадженні // Вісник Академії адвокатури України. Число 1., 2013. – С.194-201

2. Густов Г.А. К разработке криминалистической теории расследования // Густов Г.А. Избранное: Статьи. СПб.: Санкт-Петербуржский юридический институт Генеральной прокуратуры РФ, 2002. – С.15

3. Давидович В. В. **Психологічний контакт та засоби його встановлення з неповнолітнім під час допиту** [Електронний ресурс] / В. В. Давидович // Наше право. - 2013. - № 2. - С. 125-129.

4. Клим А. М. Криминалистическая методика расследования злоупотребления властью или служебными полномочиями / А.М. Клим ; под ред. В.Ф. Ермоловича. – Минск, 2000. – С.33

5. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования / В.Г. Лукашевич. – К.: Изд-во УАВД, 1993. – 194 с. – С.136

6. Малютин М.П. Тактические приемы в расследовании преступлений. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2009. – 184 с. – С..94

7. Обушенко О. М. **Криміналістичне забезпечення проведення допиту неповнолітніх** [Електронний ресурс] / О. М. Обушенко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2015. - № 1. - С. 395-400.

8. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання: автореф. дис.... канд. юрид. наук., Х., 2000. – 20 с.

9. Рогатинська Н. З. **Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи** [Електронний ресурс] / Н. З. Рогатинська, Р. М. Мудрак // Право і суспільство. - 2014. - № 5.2. - С. 333-338.

10. Руководство для следователей / под. ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – С.320

11. Сокиран Ф.М. Психологічний вплив як елемент тактики розслідування // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. Число 2. – С.199-203

12. Сорикан Ф.М. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого // Криміналістичний вісник. – 2014. №1. – С.45-52

13. Суворова Л.А. Идеальные следы в криминалистике / Л.А. Суворова. – М.: Юрлитинформ, 2006. – С.83

14. Устинова Н.В., Устинов Д.В. Особливості встановлення психологічного контакту з підлітками співробітниками кримінальної міліції у справах дітей // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2014. Випуск 23. – С.639-651

15. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики: монография / В.Ю. Шепитько. – Х.: Гриф, 2002. – 349 с. – С.270

16. Шлапаченко В. М. **Дезінформація як спосіб інформаційно-психологічного** впливу / В. М. Шлапаченко // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. - 2013. - № 2. - С. 78-86.

Калімбет І.Л.,
викладач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету
Надійшла до редакції: 09.04.2016

УДК 34 (091) Рузвельт (73)

ОСОБЛИВОСТІ "НОВОГО КУРСУ" Ф.Д. РУЗВЕЛЬТА: ПОЛІТИКА ВИХОДУ ІЗ КРИЗИ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЇЇ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Юрченко М. М.
Мазуренко А. С.

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів політики "нового курсу" Ф.Д. Рузвельта (політики, що сприяла виходу із "великої депресії", яка була наслідком світової економічної кризи, що охопила в 30-х роках XX століття також і Сполучені Штати Америки) основу якої складали заходи щодо посилення державного регулювання економіки, дефіцитного фінансування бюджету, найважливіші інституційні перетворення, що торкнулися практично усіх сфер життя країни. Проаналізовано основні закони та інші нормативні акти, які були покликані створити необхідні умови для швидкого виведення із кризи промисловості та сільськогосподарського виробництва.

***Ключові слова**: "Новий курс", економічна криза, "Мозковий трест", закон Вагнера, кодекс "чесної конкуренції".*

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов политики "нового курса" Ф. Рузвельта (политики, способствовавшей выходу из "большой депресии", которая была следствием мирового экономического кризисна, охватившего в 30-х годах XX века также и Соединенные Штаты Америки) основу которой составляли меры по усилению государственного регулирования экономики, дефицитного финансирования бюджета, важнейшие институциональные преобразования. Проанализированы основные законы и другие нормативные акты, которые были призваны создать необходимые условия для быстрейшого вывода из кризиса промышленности и сельскохозяйственного производства.

***Ключевые слова**: "Новый курс", экономический кризис, "Мозговой трест", закон Вагнера, кодекс "честной конкуренции".*

In terms of finding a way out of our state of crisis, the best is borrowing advanced experience of foreign countries. History knows many examples lightning achieving effective results in carrying out reforms.

The profound social and economic transformation, a large number of reforms to stabilize the economic situation in the country, searching theoretical concepts appropriateness of government intervention in the management of the national economy during the economic crisis were of great historical importance and marked the beginning of the introduction of the United States of America (hereinafter - the US) policy , known as the "New Deal of Franklin Delano Roosevelt."

The article investigates certain aspects of New Deal policies of Franklin Delano Roosevelt, based on made up measures to strengthen state regulation of the economy, the budget deficit financing, the most important institutional changes. The basic laws and other regulations in the financial system, which were intended to create the necessary conditions for the withdrawal of the crisis of industrial and agricultural production. Although the implementation of the policy of "New Deal" bore some extent, stringent since been modified value system, but the results of its introduction yielded positive results. The tasks were performed in full. And even more - not only the country out of crisis, but also became a higher level of development.

***Tags**: "New Deal", economic crisis, "brain trust," Wagner Act, a code of "fair competition".*

Економічна криза є однією з найгостріших проблем у нашій державі. Українська економіка є складовою світового фінансового й економічного простору, а отже, зазнає багатьох впливів, які частіше є згубними, ніж корисними.

Так, криза в Україні є, зокрема, наслідком світової фінансової кризи й ускладнюється зростанням зовнішнього боргу та політичною розбалансованістю суспільства й кризою споживчого кредитування. На момент проголошення Акту незалежності Україна мали неабиякий потенціал та матеріальну базу для перетворення в одну з розвинутих країн світу. Проте хаотична політика влади в перші роки самостійності призвела до стабільного зниження валового внутрішнього продукту та дефолту національної валюти.

Недостатній рівень розвитку внутрішнього ринку, недосконала та застаріла структура економіки, з переважанням сировинного виробництва, сприяли розгортанню катастрофічної ситуації в нашій державі. Технологічне відставання на цілу епоху, висока спрацьованість устаткування і, як наслідок, низька якість продукції не дозволяють Україні бути виробником недорогих та конкурентоздатних товарів на світовому ринку. Звідси низький рівень валового національного та валового внутрішнього продуктів; звідси наплив товарів закордонного виробництва, що, звісно, не сприяє розвитку вітчизняної економіки та укріпленню гривні; звідси падіння купівельної спроможності наших громадян, мітинги, страйки; звідси недовіра до влади, яка не здатна управляти коштами держави, в якій нібито все є.... [1]

В умовах пошуку шляхів виходу нашої держави із кризи, найбільш оптимальним є запозичення передового досвіду зарубіжних держав. Історії відомо багато прикладів досягнення блискавичних ефективних результатів при проведенні реформ. Розглянемо один із них.

Глибокі соціально-економічні перетворення, проведення великої кількості реформ з метою стабілізації економічної ситуації в державі, пошук теоретичних концепцій доцільності державного втручання в управління національним господарством в період економічної кризи мали важливе історичне значення та стали початком запровадження в Сполучених Штатах Америки (далі – США) політики, відомої під назвою "Новий курс Ф. Рузвельта".

© М.М. Юрченко, А.С. Мазуренко, 2016

Актуальність обраного для розгляду прикладу, пов'язана з тим, що політика "Нового курсу" Ф. Рузвельта (проводилася в 1933-1939 роках та була спрямована на подолання наслідків Великої депресії (1929-1933)) є однією із найбільш відомих, результативних та успішних економічних реформ, які охопили всі сфери економіки та систему соціальних відносин в державі, що опинилася в глибокій депресії, а тому на прикладі реалізації зазначеної політики, спробуємо здійснити аналіз проведених реформ та дослідити яким чином можливо використати окремі аспекти політики виходу із кризи США в правовій системі України.

Дослідженням особливостей запровадження та реалізації політики "Нового курсу" в США, займалися багато провідних вчених, серед яких Лютов А.А., Коломойцев Є.В., Мальков В.Л., Яковлев М.М., Б. Андерсон, Ф. Томпсон та ін. Метою наукової статті є розгляд запроваджених реформ, запропонованих заходів виходу із кризи та законодавче забезпечення обраної політики, а також дослідження можливості застосування її окремих аспектів в правовій системі нашої держави.

Глобальна монополізація стала основною причиною світової економічної кризи (1929-1933 рр.) – однієї з найбільших криз перевиробництва за всю історію капіталізму. Контролюючи майже всі галузі виробництва, монополістичні об'єднання утримували високу ціну на вироблену продукцію при її низькій собівартості, намагаючись отримати надвисокі прибутки. Однак внаслідок розорення дрібних підприємців, зростання безробіття та інших чинників різко зменшилась платоспроможність населення, що призвело до кризи перевиробництва. Криза охопила всі країни світу, але найбільше від неї постраждали США і Німеччина. Так, у США в 1933 р. порівняно з до кризовим періодом обсяг виробництва скоротився на 63% (загальне скорочення виробництва у світі становило 38%). Особливо різко криза проявилась у важкій промисловості. Катастрофічно зростало безробіття. На кінець 1932 р. в США нараховувалось майже 17 млн. безробітних, в Німеччині – 7,5 млн. Реальна заробітна плата зменшилася на 35%. Різке зниження цін на сільськогосподарську продукцію, податковий прес призвели до розорення значної частини (14%) фермерських господарств у США. [2] Криза також охопила фінансово-кредитну систему багатьох країн світу, спричинила банкрутство великої кількості банків, втрату мільйонами громадян своїх заощаджень.

Спробою виходу із кризи в США стало запровадження політики "Нового курсу".

Розглянемо особливості впровадження політики "Нового курсу", її історичне значення для США та результати її здійснення. "Новий курс" Рузвельта складався із великої кількості реформ, для реалізації яких конгрес приймав численні закони, президент видавав укази, а також реалізовувалися ідеї та проводилися експерименти в усіх сферах життєдіяльності країни. Означена політика проводилася у 2 етапи.

Основними принципами діяльності Ф. Рузвельта, при запровадженні реформ, були швидкість, оперативність та ефективність. Саме для цього було створено "Мозковий трест", організацію, що об'єднувала найкращих науковців та провідних економістів держави, які розробили теоретичні аспекти політики виходу із кризи. Майже за 100 днів правління Ф. Рузвельта було прийнято більше 15 законодавчих актів, які одразу ж призвели до очікуваного та бажаного результату. [3] Охарактеризуємо деякі з них детальніше.

По-перше, було реформовано банківську систему: накладено тимчасовий арешт на рахунки усіх банків країни з метою їх "оздоровлення"; відбулося укрупнення банків, що само по собі призвело до припливу в них вкладів, поповнення новими кредитами реконструктивної фінансової корпорації. Значна кількість дрібних банків змушена була припинити своє існування. Також встановлено жорсткий державний контроль над золотим запасом країни. Таким чином, на основі Закону про банківську діяльність 1933 р. були створені в 1934 р. Федеральна корпорація страхування вкладів, а згодом, Федеральна корпорація страхування позик і заощаджень, основною метою діяльності яких було відновлення довіри до банків та захист банківських вкладів населення. [4] Закон про банківську діяльність передбачав страхування вкладів для всіх банків – для федеральних банків це страхування стало обов'язковим, для банків штатів – добровільним.

По-друге, відбулося реформування промисловості, яку розділили на 17 галузевих груп. Кожна із груп приймала свій кодекс "чесної конкуренції", яким встановлювався обсяг виробництва відповідно до ринків збуту, формувались ціни на продукцію, визначалися умови праці для робітників, заробітна плата, соціальні пільги та ін. В червні 1933 р. прийнято Закон про відновлення національної промисловості, який фактично запровадив державне втручання в промисловий центр країни. [4] Також не менш важливе значення мало прийняття законів про регулювання сільського господарства, допомогу фермерам та ін.

З підписанням 1 березня 1936 р. закону про збереження родючості ґрунтів і про квоти для внутрішнього ринку відкрився другий етап в аграрній політиці "нового курсу". [4] Мета уряду залишилася колишньою – підняти ціни на продукцію, що поставляється на ринок великими фермерськими господарствами, проте спосіб її досягнення було значно видозмінено. Закон передбачав виплату преміальних платежів власникам землі, дозволяв тимчасово виводити землі з-під посівів тих культур, які її виснажували. Зберігши ідею покращення родючості землі, закон сприяв посиленню регулюючих приписів держави щодо забезпечення споживчого ринку основними сільськогосподарськими продуктами та встановлення єдиних цін на них. Таким чином фактично було запроваджено антикризову політику в аграрному секторі економіки.

Далі було здійснено втручання держави в соціальну сферу, адже найбільшою проблемою в країні стало масове безробіття. Для подолання безробіття було розроблено низку державних програми. Зокрема, запроваджено систему страхування та пенсійного забезпечення, безробітним надавалися фінансова допомога та субсидії, виконувалися інші соціальні проекти. 12 травня 1933 року прийнято закон про асигнування, який визначав умови надання допомоги безробітним. [4] Прийняті в подальшому законодавчі акти визначали умови праці та взаємовідносини найманих робітників із підприємцями.

Не менш важливе значення мало прийняття 5 липня 1935 року Національного закону про трудові відносини (більш відомий під назвою "закон Вагнера"), що регулював трудові відносини. [4] Вперше в історії США профспілкові права офіційно проголошувалися і захищалися державним органом, який був наділений реальною владою. Законом заборонялося кримінальне переслідування трудящих за створення профспілок та участь у легальних страйках; підприємці зобов'язували-

ся укладати із профспілками колективні договори і не приймати на роботу осіб, які не входять до профспілок, що підписали колективний договір (вводився так званий принцип закритого цеху); визнавалося право на страйки, якщо порушувалися приписи закону. Для розслідування скарг профспілок та робітників на "несправедливу трудову практику" підприємців і з метою припинення такої практики, було створено Національне управління з трудових відносин, наділене широкими повноваженнями, в тому числі правом поновлювати на роботі звільнених працівників.

25 червня 1935 р. був принятий Закон про справедливу регламентацію праці, який встановив мінімальну заробітну плату – 25 центів за годину з її підвищенням у наступні 7 років до 40 центів і максимальний робочий тиждень – 44 години із скороченням у наступні 3 роки до 40 годин. [3] Положення Закону стосувалися тільки робітників задіяних на підприємствах, що здійснювали торгівлю між штатами, тобто підприємствах національного значення. Його застосування було важко контролювати, тому, що підприємці часто включали в заробітну плату інші послуги. Але в цілому закон став великим кроком вперед в галузі трудового законодавства.

Реформа торкнулася також і адміністративної сфери. Створено нові міністерства, спеціальне виконавче управління президента, два нових структурних підрозділи президентської влади: Федеральне агентство громадських робіт та Агентство цінних паперів, які на постійній основі повинні були, разом з іншими відомствами, здійснювати керівництво виконанням прийнятих програм. [3] Тим самим було остаточно визнано право президента на регулювання економічних і соціальних відносин та на створення з цією метою постійно діючого адміністративного механізму.

В сфері зовнішньої політики уряд ініціював ухвалення Закону про торгівлю (2 березня 1934 р.), який передбачав при підписанні торгових договорів взаємне зниження тарифів на 50% на розсуд президента "в інтересах американської промисловості і сільського господарства". [6] Метою прийняття закону було збільшення експорту і відкриття для США іноземних ринків. Закон був радикальним заходом в протекціоністській країні, якою на той час були США. Через кілька років зазначений закон дав відчутні результати.

При здійсненні політики "Нового курсу" найважливішим завданням для Ф. Рузвельта був порятунок і стабілізація фінансової системи США. В основу зазначеної політики лягли заходи щодо посилення державного регулювання економіки, дефіцитного фінансування бюджету, найважливіші інституційні перетворення. "Новий курс" розпочався із реформування фінансової системи взагалі і банківської справи зокрема. Разом з тим нові закони та інші акти у сфері фінансової системи покликані були створити необхідні умови для виведення із кризи промислового та сільськогосподарського виробництва. Найважливіші рішення, прийняті за перші сто днів перебування при владі адміністрації президента Ф. Рузвельта, заклали фундамент системи державного регулювання економіки США. Масштаби цих рішень, їх характер сприяли швидкому переходу американської економіки до оздоровлення.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що запорукою досягнення успіху виходу України із кризи є дослідження проведених реформ в економічно-розвинутих країнах світу, зокрема в США, а також запозичення деяких аспектів їх позитивного досвіду. При цьому доцільно не повне копіювання проведених в інших країнах реформ, а конструктивна імплементація їх передового досвіду та повною мірою адаптація цих запозичень до нашої правової системи. В Україні також можливо створення організації (на зразок "Мозкового тресту"), яка б могла залучати до роботи не лише українських фахівців, а й провідних вчених світу, з метою дослідження проблемних питань та розроблення стратегії виходу із кризи. Що ж стосується можливості використання інших аспектів реформ, що розглянуті в даній статті, тут виникають деякі проблеми. Зокрема, реформи у банківській системі США носили досить радикальний та жорсткий характер, до яких наша країна ще не готова. Проте деякі заходи відносно боротьби із бідністю та безробіттям, створенню нових робочих місць можливо запозичити. Одна з цілей, яка ставилася при створенні робочих місць, підняття купівельної спроможності громадян. Кожний працюючий, отримуючи заробітну плату, природно її витрачав, купуючи необхідне. А це означало, що збільшувалася потреба у виробництві товарів, необхідність задоволення якої призвела до появи нових робочих місць у різних секторах економіки.

Наступним кроком, що сприятиме виходу України із кризи є ідеологічний та інформаційний аспекти. Так, при запровадженні та здійсненні політики "Нового курсу", Ф. Рузвельт постійно спілкувався з населенням, адже заходи були не популярними, певною мірою, носили жорсткий характер, а тому виникала необхідність роз'яснення громадянам держави необхідності та доцільності в проведені різного роду заходів. Щодо нашої держави, для реалізації даного кроку, необхідно широко залучати засоби масової інформації, які б не тільки доводили до громадян сутність реформ, а й переконували у їх необхідності. В Україні вже здійснюються певні заходи в даному напрямку. Так, зокрема, в телевізійних ефірах виходять програми із виступами Президента України, Прем'єр-міністра, Голови Верховної ради та ін.

Виходячи з вищевикладеного можна стверджувати, що запровадження "Нового курсу" Ф. Рузвельта мало важливе значення для оптимального виходу Сполучених Штатів Америки із кризи. Для юридичного забезпечення зазначеної політики було прийнято велику кількість законодавчих актів, що діють і сьогодні. Хоча процес здійснення політики "Нового курсу" носив, певною мірою, жорсткий характер, адже було змінено систему цінностей, проте результати її запровадження дали позитивні результати. Завдання були виконані у повному обсязі. І навіть більше – країна не лише вийшла із кризи, але й стала на вищий рівень свого розвитку. Якщо наразі в українських політиків буде достатньо державницької мудрості, рішучості, далекоглядності, то наш народ в найближчому майбутньому зможе жити в правовій, соціальній державі, і не потрібно для цього вигадувати щось нове, необхідно з розумом використати надбання та досвід передових держав світу.

Література:

1. Електронний ресурс. Режим доступу: http://gazeta.ua/blog/1448/ekonomichna-kriza-v-ukrayini-i-shlyahi-yiyipodolannya

2. Електронний ресурс. Режим доступу: http://sdamzavas.net/1-51387.html

3. Електронний ресурс. Режим доступу: http://stud.com.ua/48319/politekonomiya/noviy_kurs_ruzvelta

4. Електронний ресурс. Режим доступу: http://ua-referat.com: Особливості Нового курсу Ф. Рузвельта в США.
5. Електронний ресурс. Режим доступу: http://studme.com.ua/122106058318/politekonomiya/osnovnye_napravleniya_novogo_kursa.htm
6. Електронний ресурс. Режим доступу: http://sylalyudey.org/publikatsiyi/istoriya-vidomih-reform-suchasnosti-shho-mozhe-vikoristati-ukrayina/

Юрченко М.М.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Мазуренко А.С.,
викладач кафедри
державно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2016

УДК 343.575(430)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННИЙ ОБІГ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ В НІМЕЧЧИНІ

Ведмідський О. В.

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів в Німеччині. Аналізується закон про обіг наркотичних засобів від 28 липня 1981 р. Дається загальна характеристика складів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, наводяться статистичні дані злочинних діянь цієї групи.

Ключові слова: *право, Німеччина, кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, незаконний обіг наркотичних засобів.*

В статье рассматриваются проблемы, связанные с незаконным оборотом наркотических средств в Германии. Анализируется закон об обороте наркотических средств от 28 июля 1981 г. Дается общая характеристика составов преступных деяний, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, приводятся статистические данные по преступным деяниям данной группы.

Ключевые слова: *право, Германия, уголовное законодательство, уголовная ответственность, незаконный оборот наркотических средств.*

Illegal drugs are always reasonably considered serious social disaster of the last century and have reason to believe that evil is inherent in present.

The main factor was and remains that thousands of people in almost all countries of the world take drugs, despite their negative impact on the physical and mental health.

Established that the illegal turnover of drugs, psychotropic substances and precursors and their use annually becoming more significant scale.

Rapidly increasing the number of crimes related to drugs, and the number of people who use drugs and psychotropic substances. The relationship between addiction and crime today no doubt. Getting to the drug at ever-increasing prices of drugs, the addict is in a state of high alert about the crime for the purpose of finding the funds to purchase them.

However, the more drug users, the drug higher income, the higher their interest in improving their criminal activities from drug trafficking with all the consequences arising from this. The scope and extent of drug use are directly dependent on the illegal trade, which has long been removed in the hands of international "syndicates" and lead a broad attack on all countries and continents in order to capture markets.

Therefore, joint action to combat the problem of drug trafficking on a global scale is a common responsibility that requires an integrated and balanced approach.

Internationally policy in the fight against drugs today define the UN Convention relating to drug control: the Single Convention on Narcotic Drugs of 1961 (as amended pursuant to the Protocol of 1972), the UN Convention on Psychotropic Substances of 1971 United Nations Convention against illicit traffic in narcotic drugs and psychotropic substances of 1988 and other UN documents, agreements on cooperation between states in this area.

In article the problems connected with illicit trafficking in drugs in Germany are considered. The Law on trafficking in drugs of 28.07.1981 is analyzed. The general characteristic of structures of the criminal actions connected with illicit trafficking in drugs is given, statistical data on criminal actions of this group are provided.

Keywords: *law, Germany, criminal legislation, criminal liability, illicit trafficking in drugs.*

Специфікою кримінального права Німеччини є те, що кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, містяться не в Особливій частині Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччина (далі по тексту – КК ФРН, а в федеральному законі про обіг наркотичних засобів від 28 липня 1981 в редакції опублікування від 1 березня 1994 року (далі по тексту – Закон), який відноситься до так званого додаткового кримінального права.

Редакція Закону, яка діяла до 1994 р., була серйозним чином перероблена. У момент прийняття цього правового документа в 1981 р. він у достатній мірі відображав реалії обігу наркотичних засобів, однак подальша практика його застосування, а також розвиток сучасного суспільства і технологій, наростаюча тенденція глобалізації не тільки економіки, а й міжнародного співробітництва злочинних організацій зажадали внесення коригувань в Закон. Все це і призвело до прийняття його нової редакції опублікування в 1994 р.

Які новації були введені в Закон в зв'язку з цим? По-перше, значно було розширено перелік діянь, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, які тепер визнаються злочинними. Німецький законодавець посилив кримінальну відповідальність за тяжкі злочини цієї групи. Це стало закономірним наслідком прийнятого в 1992 р. Закону "Про боротьбу з організованою злочинністю", який посилив кримінальну відповідальність за вчинення дій, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, вчинених організованими злочинними групами.

По-друге, незважаючи на пропозиції німецьких правознавців і активного обговорення в засобах масової інформації точки зору про необхідність декриміналізації вживання так званих "м'яких" наркотиків (наприклад,

© О.В. Ведмідський, 2016

канабісу), ця позиція не була підтримана німецьким законодавцем. На думку німецьких правознавців, ці дії будуть, найімовірніше, кримінально караними і в майбутньому. При цьому судова практика виходить з того, що при володінні "незначною кількістю" наркотичного засобу для власного споживання або його придбанні з цією ж метою можна відмовитися від призначення покарання (на підставі приписів глави 5 розділу 3 Загальної частини КК ФРН) або в певних випадках пом'якшити його (§ 49, абзац 1 КК ФРН). Тому в новій редакції Закону був істотно розширено перелік діянь, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, коли суд, у провадженні якого перебуває справа про незаконний обіг наркотичних речовин, може пом'якшити покарання або відмовитися від нього. На це вказують приписи § 31 Закону, що розглядається, які будуть більш детально розглянуті нами в подальшому. Це правило, наприклад, поширює свою дію і на випадки, передбачені § 29, абзац 1, 2, 4 і 6 Закону, тобто при вирощуванні, виробництві, ввезенні або інших діях, пов'язаних з придбанням наркотичних засобів.

По-третє, цим Законом органам виконання покарання була надана можливість за згодою суду замість виконання покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років у випадках, пов'язаних із засудженням осіб з наркотичною залежністю, для реабілітації такої особи призначити йому приміщення в спеціальній лікувально-терапевтичній установі (§ 35, 36 Закону). Це допускається тільки в тому випадку, якщо однозначно встановлено, що дане злочинне діяння було вчинене особою у зв'язку з його наркотичною залежністю.

Реалізації принципу "терапія замість покарання" служить і ще одна зміна Закону (§ 37). У разі засудження особи з наркотичною залежністю, якщо вона тільки у зв'язку з цією залежністю вчинила злочинне діяння і якщо за його вчинення може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, органи прокуратури за згодою відповідного суду можуть взагалі відмовитися від підтримки державного обвинувачення. Це можливо тільки в тому випадку, якщо обставини справи свідчать про те, що обвинуваченому, з урахуванням його наркозалежності, доцільніше призначити перебування в спеціальній лікувально-терапевтичній установі на підставі § 35, абзац 1 Закону, і при цьому можна очікувати ресоціалізації особи, яка вчинила злочинне діяння, в подальшому.

Обов'язковою умовою для застосування цієї норми Закону є призначення не короткострокового, а тривалого лікування. Перебування в спеціальній установі за своєю правовою природою не є покаранням, а являє собою, на наш погляд, швидше за все, специфічну міру лікувально-терапевтичної спрямованості, що служить реалізації принципу "терапія замість покарання".

Однак на практиці застосування даних законодавчих приписів часто стикається з певними труднощами. Проблема полягає, перш за все, в тому, що в системі виконання покарань Німеччини немає достатньої кількості спеціальних лікувально-терапевтичних установ для розміщення в них осіб, які страждають на наркотичну залежність і вчинили в зв'язку з цим злочинні діяння. Це призводить до того, що особи, які бажають піддатися такому лікуванню, часто несвоєчасно поміщаються в такі установи або взагалі не можуть бути поміщені туди в зв'язку з відсутністю достатньої кількості таких установ.

Для досягнення лікувально-терапевтичних цілей на підставі Третього Закону про зміну Закону про наркотичні засоби від 28 березня 2000 р. були введені норми про можливість створення на рівні федеральних земель спеціальних установ, де протягом певного, що вимагається для зцілення часу могли б перебувати особи, які страждають наркотичною залежністю. При цьому під час перебування в цих установах за певних умов допускається використання наркотичних засобів.

Слід зазначити, що в Німеччині поряд з Законом "Про обіг наркотичних засобів" діє "Положення про порядок призначення, видачі та продовження застосування наркотичних засобів" від 20 січня 1998 р. Воно регулює порядок обігу наркотичних засобів, передбачених в Додатку III до Закону "Про обіг наркотичних засобів", і встановлює певні правила їх отримання, наприклад, в разі їх призначення за медичними показаннями лікарем, стоматологом, ветеринаром, службою порятунку та ін. На підставі Положення від 19 червня 2001 року в "Положення про порядок призначення, видачі та продовження застосування наркотичних засобів" від 20 січня 1998 р. був введений § 5а. На підставі даної норми на Федеральний інститут лікарських препаратів покладається обов'язок вносити до відповідного реєстру дані про призначення наркотичних засобів особам, які страждають на наркотичну залежність. Приписи даної норми частково набули чинності 1 липня 2002 р. а частково – з 1 січня 2003 р.

Закон "Про обіг наркотичних засобів" складається з восьми розділів. У розділі 1 містяться визначення понять, тому він носить однойменну назву. Розділ 2 під назвою "Дозвіл і процес отримання дозволу" містить правові приписи, що визначають поняття "дозволу на поводження з наркотичними засобами" і регулюють процес отримання такого дозволу. У розділі 3 даного Закону містяться правові приписи про обов'язки осіб і організацій, що беруть участь в обороті наркотичних засобів (наприклад, містяться норми, що регулюють порядок ввезення, вивезення та перевезення наркотичних засобів по території Німеччини, порядок призначення наркотичних засобів і їх видачі та ін.). У розділі 4 містяться правові приписи про контроль за обігом наркотичних засобів. Розділ 5 називається "Приписи для органів" і включає в себе правові приписи, які покладають специфічні обов'язки по виконанню приписів цього Закону на певні органи, наприклад, збройні сили Німеччини, в тому числі на армію і прикордонні війська, федеральне управління кримінальної поліції та ін. на підставі § 28 цього розділу на федеральний уряд покладено обов'язок надання в Організацію Об'єднаних Націй річного звіту про виконання Єдиної конвенції про наркотичні засоби 1961 р [2]. У розділі 6 містяться норми про злочинні діяння і порушеннях громадського порядку, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. У розділі 7 – специфічні приписи щодо "наркозалежних злочинців", наприклад, про відмову від публічного обвинувачення, відстрочення виконання покарання, про особливості застосування норм цього Закону щодо неповнолітніх і молоді та ін. У розділі 8 містяться перехідні та заключні норми.

Важливе значення має розділ 1 цього Закону, так як саме в ньому даються визначення використовуваних в Законі понять. Поняття наркотичних засобів закріплено в § 1, абзаці 1 Закону: "Наркотичним засобом за змістом цього Закону є передбачені в Додатку I-III речовини і з'єднання. Ці поняття хоча і не введені в текст самого Закону, як це було в старій редакції Закону, але є його невід'ємною частиною. Дані програми містять вичерпний перелік речовин і з'єднань, які за змістом даного Закону

визнаються наркотичними засобами.

Очевидно, що у зв'язку з появою нових речовин, здатних викликати наркотичну залежність, з розвитком наукових знань про це явище і по ряду інших об'єктивних причин, перелік наркотичних засобів може змінюватися. Законодавча основа для цього закладена в абзаці 2 § 1 Закону, що розглядається. На основі цих приписів федеральний уряд має право змінювати або розширювати перелік наркотичних засобів, передбачених Додатками. Федеральний уряд може скористатися цим правом тільки після ознайомлення з експертним висновком та після отримання згоди бундесрату. Перелік наркотичних засобів, передбачений даними Додатків, може бути, зокрема, змінено в тому випадку, якщо на підставі наукових досліджень встановлюється, що дана речовина може викликати залежність; якщо існує можливість того, що безпосередньо з відповідного речовини або при її використанні може бути отримано наркотичний засіб. Існуючий перелік може бути змінений і в тому випадку, якщо це потрібно для підтримки громадської безпеки або для контролю за обігом наркотичних засобів або інших речовин або сполук, якщо є зловживання в їх використанні або існує безпосередня або потенційна загроза здоров'ю людей (§ 1, абзац 2 Закону).

Окремими повноваженнями щодо зміни переліку наркотичних засобів має і федеральний міністр охорони здоров'я. Так, наприклад, у виняткових випадках, пов'язаних зі зловживаннями у використанні наркотичних засобів, або у зв'язку з наявністю безпосередньої або можливої загрози здоров'ю людей, а також для підтримки громадської безпеки або для контролю за обігом наркотичних засобів, міністр без згоди бундесрату може віднести до додатків I-III певні речовини або сполуки, які не є лікарськими препаратами. Видане на основі цього розпорядження Положення втрачає силу після закінчення одного року.

У трьох Додатках до цього Закону міститься перелік наркотичних засобів, що підлягають контролю відповідно до законодавства ФРН. Коротко охарактеризуємо їх. У Додатку I міститься перелік наркотичних засобів, обіг яких заборонено (наприклад, канабіс (марихуана), ЛСД). У Додатку II передбачено перелік тих наркотичних засобів, які не вилучені з обігу, але не можуть бути виписані в якості лікарських (наприклад, амінорекс, діфеноксін, d-кокаїн, етіламфетамін, етилморфін). Це стосується, перш за все, до тих речовин, які хоча і можуть бути використані в якості сировини або основного матеріалу, напівсинтетичних сполук або напівфабрикатів, не можуть бути призначені в якості з'єднань. Деякі винятки, проте, існують. Вони стосуються, перш за все, використання даних засобів в незначних дозах. У Додатку III міститься перелік тих наркотичних засобів, які знаходяться в обігу можуть бути виписані в якості лікарських (наприклад, барбітал, кодеїн, опій та ін.).

Цей перелік поділяється на три групи: A, B і C. Таке групування наркотичних засобів відповідає Єдиній конвенції про наркотичні засоби 1961 р. До групи B і C включені ті речовини, щодо яких раніше взагалі не здійснювався контроль і обіг яких не було врегульоване нормами права. Виняток становлять ті сполуки, які не перевищують певної межі в домішках відповідного речовини. Для цих сполук встановлюються особливі правила ввезення на територію Німеччини, їх вивезення або перевезення.

Для аналізу норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, слід звернутися до розділу 6 цього Закону. Саме в ньому передбачені злочинні діяння та порушення громадського порядку, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. Особливістю законодавчої конструкції даних норм є те, що дані склади ніяк не називаються: в назві параграфів є лише таке формулювання: "Злочинне діяння" або "Порушення громадського порядку". Тому для того, щоб усвідомити їх зміст, необхідно розглянути диспозиції деяких норм. Вони носять описовий характер і включають в себе, як правило, ряд альтернативних дій. Особливістю даних норм є також і те, що диспозиції ряду з них є відсильні, тобто не вказують конкретних ознак злочинного діяння, а відсилають для цього до інших параграфів Закону, що розглядається.

Відразу слід зауважити, що за цим Законом зберігання наркотичних засобів юридично залишається кримінально караним, хоча де-факто діяння, пов'язані з незаконним зберіганням наркотичних засобів, і перш за все для власного споживання, часто не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Це пояснюється, перш за все, тим, що наявність або відсутність в діях винного такої ознаки діяння, як незначний розмір предмета злочинного діяння (відповідного наркотичного засобу), визначається судовою практикою, причому судові органи федеральних земель трактують цю ознаку в досить широких межах. Пояснимо цю точку зору. Питання про те, що вважати незначним розміром стосовно такого поширеного наркотичного засобу, як канабіс, активно обговорюється останнім часом в Німеччині і на рівні федерального уряду. В даній дискусії висловлюються різні точки зору. Це набуло особливої актуальності і практичної значимості у зв'язку з частими на практиці випадками відмови органів прокуратури від кримінального переслідування на підставі § 31a Закону.

За даними CannabisLegalNews, представник федерального уряду М. Касперс-Мерк висловилася про необхідність припинення кримінального переслідування органами прокуратури всіх федеральних земель випадків, пов'язаних зі зберіганням до 10 г канабісу. Раніше в бундесраті було висловлено пропозицію вважати верхньою межею незначного розміру канабісу 15 г., однак ця межа була визнана досить високою. У дискусії були наведені дані про те, що за усталеною в органах прокуратури м. Берліна практиці кримінальне переслідування повинно бути припинено у випадках, пов'язаних зі зберіганням для власного споживання аж до 6 га. канабісу, і може бути припинено – у випадках, якщо є до 15 г. даного наркотичного засобу. За пропозицію встановити єдиний для всіх федеральних земель припис про верхню межу незначного розміру канабісу в 6 г. висловилися і представники міністерства юстиції федеральної землі Бранденбург. Зауважимо, що в даний час в федеральних землях верхньою межею незначного розміру стосовно каннабісу вважається шести- або десятиграмова межа. Практика застосування норм Закону, особливо § 31a, свідчить про те, що незначним розміром канабісу для власного споживання, що веде до припинення кримінального переслідування органами прокуратури, вважається або максимально 6 г., або 10 мл. Якщо у всіх федеральних землях випадки, пов'язані з незаконним зберіганням канабісу, прийняти за 100%, то більше 90% з них припиняються органами прокуратури на підставі § 31a при зберіганні для власного споживання каннабісу в розмірі до 10 г., при цьому з них понад 80%

характеризуються наявністю максимально 6 г. канабісу. Хоча ще раз слід зазначити, що практика застосування цієї норми є різною. Наприклад, в Баварії особі в якості покарання був призначений грошовий штраф в розмірі 3250 німецьких марок за зберігання 0,5 г канабісу.

Повернемося до розгляду розділу 6 Закону про обіг наркотичних засобів. Цей розділ починається з норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконне виробництво, збут, ввезення, вивезення та інші дії без мети збуту наркотичних засобів (§ 29). Як зазначалося вище, цей параграф, як і всі параграфи розглянутого розділу, носить назву "Злочинне діяння". Параграф 29 характеризується великою описової диспозицією: "(1) Позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим штрафом карається той, хто:

1) незаконно обробляє наркотичний засіб, виробляє, збуває його, без мети збуту ввозить, вивозить, відчужує, відпускає або іншим чином вводить в обіг;

2) без необхідного на підставі § 3, абзац 1, № 2 виробляє вилучене з обігу з'єднання (§ 2, абзац 1, № 3);

3) зберігає наркотичний засіб, не маючи письмового дозволу на його придбання;

4) (виключений);

5) перевозить наркотичний засіб, порушуючи приписи § 11, абзацу 1, пропозиції 2;

6) порушуючи приписи § 13, абзацу 1: a) виписує наркотичний засіб, b) відпускає наркотичний засіб або передає його для безпосереднього споживання;

7) порушуючи приписи § 13, абзац 2, продає наркотичний засіб в аптеці або ветеринарній аптеці,

8) порушуючи приписи § 14, абзац 5 рекламує наркотичний засіб,

9) надає неправильні або неповні дані, на підставі яких стає можливим виписати наркотичний засіб для нього, іншої особи або для тварини,

10) створює іншій особі умови для незаконного придбання або незаконного отримання наркотичних засобів або сприяє цьому, публічно або з корисливих мотивів повідомляє про таку можливість або схиляє іншу особу до незаконного вживання наркотичних засобів,

11) без дозволу, необхідного на підставі § 10a, створює іншій особі умови для незаконного вживання наркотичних засобів, або сприяє цьому, або з корисливих мотивів чи публічно повідомляє про можливість споживання наркотичних засобів при відсутності зазначених в § 10a передумов;

12) публічно, на зборах або за допомогою розповсюдження письмових матеріалів (§ 11, абзац 3 КК ФРН) закликає до вживання наркотичних засобів, які не можуть бути призначені на законних підставах;

13) надає іншій особі грошові кошти або інші майнові вигоди для вчинення злочинного діяння, передбаченого в №№ 1, 5, 6, 7, 10, 11 або 12,

14) діє, порушуючи приписи, передбачені в § 11, абзац 2, речення 2, № 1 або § 13, абзац 3, пропозиція 2, 3 або 5, якщо це вказує на ознаки злочинного діяння, передбаченого у відповідному кримінально-правовому приписі".

Ця норма встановлює також, що видача стерильних одноразових шприців наркозалежним особам та публічне поширення інформації про це не розглядаються як створення умов для споживання наркотичних засобів або публічне повідомлення про це за змістом Пропозиції 1, № 1.

Особливістю німецького кримінального права є законодавча конструкція інституту замаху на злочинне діяння. Воно карається лише в тому випадку, коли це спеціально передбачено в нормі Особливої частини КК ФРН. Абзац 2 розглянутого параграфа встановлює, що "у випадках, передбачених абзацом 1, № 1, 2, 5 або 6 буква b, замах є караним".

Абзац 3 даної норми містить наступні приписи: "В особливо тяжких випадках покаранням є позбавлення волі на строк не менше одного року. Особливо тяжкий випадок, як правило, має місце, якщо виконавець: 1) діє у вигляді промислу у випадках, передбачених абзацом 1, Пропозиція 1, № 1, 5, 6, 10, 11 або 13; 2) вчиненням зазначених в абзаці 1, Пропозиція 1, № 1, 6 або 7 дій загрожує здоров'ю багатьох людей ".

Ця норма не є кваліфікованим видом даного злочинного діяння, а являє собою правило визначення розміру покарання, що також відображає специфіку в конструкції складів злочинів у німецькому кримінальному праві.

Суб'єктивна сторона діянь, передбачених в абзацах 1-3 даної норми, характеризується умисною формою вини.

Абзац 4 цього параграфу встановлює, що "якщо виконавець у випадках, передбачених абзацом 1, Пропозиція 1, № 1, 2, 5, 6, літера b, № 10 або 11 діє з необережності, то покаранням є позбавлення волі на строк до одного року або грошовий штраф ". Така конструкція необережної вини є типовою для німецького кримінального права. Суть її полягає в тому, що діяння, вчинене тільки з необережності, тоді визнається злочинним, якщо це прямо передбачено в Законі. Специфічною для деяких кримінально-правових норм є припис, на підставі якого суд в ряді випадків може відмовитися від покарання. Міститься воно і в абзаці 5 § 29 Закону: "Суд може відмовитися від призначення покарання на підставі абзаців 1, 2 і 4, якщо виконавець виключно для власного споживання в незначному розмірі обробляє наркотичний засіб, виробляє, ввозить, вивозить, провозить, набуває, іншим чином отримує або має наркотичний засіб". У цій нормі простежується загальна тенденція кримінальної політики ряду сучасних держав, яка виражається у відмові від встановлення кримінальної відповідальності за незаконне поводження з наркотичними засобами в незначному розмірі, якщо вони призначаються виключно для власного споживання.

Норма абзацу 6 законодавчо розширює сферу застосування абзацу 1, Пропозицій 1, № 1. Вона встановлює, що розпорядження даної норми застосовуються також і щодо збуту і відчуження речовин і з'єднань, які не є наркотичними засобами, але видавалися за такі.

Параграф 29a встановлює кримінальну відповідальність ще за одне злочинне діяння. Даний склад злочинного діяння, на відміну від попередньої норми, в паритетному порядку захищає інтереси неповнолітніх осіб (які не досягли вісімнадцятирічного віку) від споживання ними наркотичних засобів. Вже згадана норма передбачає:

(1) Позбавленням волі на строк не менше одного року карається той, хто:

1) будучи особою, яка досягла двадцяти одного року, незаконно передає наркотичний засіб особі, яка не досягла вісімнадцяти років, або відпускає йому їх в порушенні приписів, передбачених § 13, абзац 1, або передає йому для безпосереднього споживання, або

2) незаконно збуває наркотичні засоби в розмірі, що не є незначним, виробляє їх в розмірі, що не є незначним, або передає або володіє ними, не маючи на це дозволу на підставі § 3, абзац 1.

В абзаці 2 цієї норми міститься специфічне правило визначення розміру покарання: "У менш тяжких випадках покаранням є позбавлення волі на строк від трьох місяців до п'яти років".

Параграф 30 Закону, що розглядається встановлює кримінальну відповідальність за вчинення ще одного злочинного діяння, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів. Дана норма встановлює: (1) Позбавленням волі на строк не менше двох років карається той, хто:

1) незаконно вирощує наркотичний засіб, виробляє його або збуває наркотичний засіб (§ 29, абзац 1, Пропозиція 1, № 1) і при цьому є членом банди, яка організувалася для постійного здійснення злочинних діянь такого виду;

2) у випадках, зазначених в § 29, абзац 1, № 1, діє у вигляді промислу;

3) передає наркотичний засіб або відпускає його іншій особі або передає їй для безпосереднього споживання, в результаті чого потерпілому легковажно заподіюється смерть;

4) незаконно ввозить наркотичну речовину в розмірі, що не є незначним.

В абзаці 2 цієї норми міститься специфічне правило визначення розміру покарання: "У менш тяжких випадках покаранням є позбавлення волі на строк від трьох місяців до п'яти років". Ще одне злочинне діяння, пов'язане з незаконним обігом наркотичних засобів, передбачено в § 30a Закону, що розглядається. Дана норма містить велику описову диспозицію: (1) Позбавленням волі на строк не менше п'яти років карається той, хто незаконно вирощує наркотичні засіб в розмірі, що не є незначним, виробляє його, збуває його, ввозить його або вивозить (§ 29, абзац 1, пропозиція 1, № 1) і при цьому є членом банди, яка організувалася для постійного здійснення злочинних діянь такого виду.

(1) Таким же чином карається той, хто:

1) будучи особою, яка досягла двадцяти одного року, схиляє особу, яка не досягла вісімнадцяти років, до незаконного збуту наркотичних засобів, або без мети збуту до їх ввезення, вивезення, відчуження або іншому введенню в обіг або сприяє таким діям, або

2) незаконно збуває наркотичні засоби в розмірі, що не є незначним, або без мети збуту ввозить їх, вивозить або набуває їх і при цьому має при собі вогнепальну зброю або інші предмети, які за своїми ознаками можуть заподіяти ушкодження особам або призначені для цього.

Абзац 3 даної норми містить специфічне правило визначення розміру покарання: "У менш тяжких випадках покаранням є позбавлення волі на термін від шести місяців до п'яти років".

Безсумнівною перевагою Закону є § 30b, який поширює дію норми, яка встановлює кримінальну відповідальність за створення злочинної організації (129 КК ФРН), на випадки, коли злочинна організація, що діє з метою незаконного збуту наркотичних речовин за змістом § 6, № 5 КК ФРН, повністю або частково здійснює свою діяльність на території ФРН.

Введення цієї норми до Закону є цілком обґрунтованим, так як очевидно, що діяльність злочинних організацій, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, носить транснаціональний характер і, як правило, не обмежується територією однієї держави.

За вчинення злочинних діянь, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, раніше можливим було призначення покарання у вигляді грошового штрафу. На це вказує § 30c Закону:

(1) У випадках, передбачених § 29, абзац 1, пропозиція 1, № 1, 5, 6, 10, 11 і 13 застосовується § 43a КК. Це розпорядження не діє, якщо суб'єкт злочинного діяння, не маючи на меті здійснювати збут наркотичних засобів, відчужує наркотичний засіб, передає його, набуває або іншим чином отримує його.

(2) У випадках, передбачених § 29a, 30, 30a і 30b цього Закону, застосовується § 43a КК.

Розглянутий Закон містить і інші кримінально-правові приписи. Так, наприклад, § 31 дає можливість суду на свій розсуд відмовитися від призначення покарання або пом'якшити його у випадках, передбачених § 29, абзац 1, 2, 4 або 6, якщо особа, яка вчинила злочинне діяння, добровільно повідомляє про відомі йому факти, пов'язані з вчиненням даного злочинного діяння, ніж сприяє його розкриттю, або добровільно і своєчасно повідомляє компетентним органам про підготовлене злочинне діяння, передбачене в § 29, абзаці 3, § 29a, абзаці 1, § 30, абзаці 1, § 30a, абзаці 1, відомості про планування якого вона має в своєму розпорядженні, що дає можливість запобігти вчиненню даного злочинного діяння.

Параграф 31a Закону, що розглядається має кримінально-процесуальний припис про відмову від кримінального переслідування проступків у певних випадках (якщо наркотичний засіб було призначено для власного споживання і в незначній кількості, в кримінальному переслідуванні немає суспільного інтересу і вина особи є незначною). Дана норма, як уже зазначалося, досить часто застосовується на практиці.

Порушення громадського порядку, пов'язане з незаконним обігом наркотичних засобів, передбачені в § 32 Закону, що розглядається. Як правило, вони полягають в порушенні встановленого порядку поводження з наркотичними засобами.

Таким чином, аналізуючи значення Закону "Про обіг наркотичних засобів" слід зробити висновок про те, що Закон насамперед визначає склади злочинних діянь, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів в Німеччині. До них відносяться збут наркотичних засобів, зберігання, продаж, ввезення та вивезення наркотичних засобів, передача для споживання, поширення, обробка, виробництво, реклама наркотичних засобів, створення інших умов для їх споживання. Особливістю застосування цього Закону є, перш за все, те, що дії, пов'язані з незаконним зберіганням наркотичних засобів, де-факто часто не тягнуть за собою призначення покарання. Це можна пояснити рядом причин. По-перше, німецьким законодавцем в даному Законі встановлені досить широкі межі суддівського розсуду при призначенні покарання за злочинні діяння, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. Наприклад, немає чітких законодавчих визначень з питання того, що вважати незначним розміром наркотичних засобів. Тому така найважливіша кримінально-правова ознака предмету злочинного діяння, як незначний розмір, варіюється судовими органами федеральних земель в досить широких межах, що створює певні складнощі для правозастосування. На особливу увагу заслуговує і норма абзацу 5 § 29, яка надає суду можливість в певних випадках відмовитися від призначення покарання, якщо виконавець виключно для власного споживання в незначному розмірі обробляє наркотичний засіб, виробляє, ввозить, вивозить, провозить, купує, іншим чином отримує або має наркотичним

засобом. Це дозволяє суду, на наш погляд, більш повно реалізувати принципи призначення справедливого покарання. По-друге, цікавою і практично значущою видається нам і § 31а цього Закону. На підставі даного правового припису широкими повноваженнями щодо припинення кримінального провадження мають і органи прокуратури, які можуть відмовитися від кримінального переслідування проступків в тому випадку, якщо особа зберігає наркотичний засіб для власного споживання і в незначній кількості, в кримінальному переслідуванні немає суспільного інтересу, і вина особи є незначною. Ці законодавчі встановлення дозволяють притягувати до кримінальної відповідальності не тих осіб, які зберігають наркотичні засоби в незначному розмірі для власного споживання, а членів організованих злочинних груп, що займаються наркобізнесом.

Така загальна характеристика Закону ФРН "Про обіг наркотичних засобів" в редакції опублікування від 1 березня 1994 р. який є одним з найважливіших джерел так званого додаткового кримінального права.

На закінчення аналізу Закону хотілося б привести деяку статистичну інформацію, що стосується незаконного обігу наркотичних речовин в Німеччині. Вона свідчить про актуальність обраної теми дослідження і важливому значенні розглянутого Закону, як правового регулятора відповідних процесів в німецькому суспільстві.

Поліцейська кримінальна статистика, опублікована Федеральним управлінням кримінальної поліції за 2013 р. [3], вказує на зростання в Німеччині числа злочинних діянь, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. За період з 1995 року (саме з цього року статистичні дані наводяться з урахуванням нових федеральних земель, тобто на території всієї об'єднаної Німеччини) спостерігається різке збільшення, більш ніж удвічі, кількості злочинних діянь, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, і , перш за все, канабісу та його сполук. У порівнянні з 2012 р. зросла кількість зареєстрованих випадків, пов'язаних з незаконним обігом амфетаміну/метамфетаміну та їх похідних (включаючи екстазі). Досить незначно знизилися показники кількості злочинних діянь, пов'язаних з незаконним обігом кокаїну, ЛСД і героїну. За даними поліцейської кримінальної статистики, стосовно федеральним землям найбільшу поширеність дані злочинні діяння набули в Північній Рейн-Вестфалії, Баварії, Баден-Вюрттенберге і Нижньої Саксонії, а в великих містах Німеччини (з населенням більше 200 000 чоловік) – в Берліні і в Гамбурзі.

Якщо розглянути поліцейську кримінальну статистику за окремими групами злочинних діянь, то виявляється наступне. У 2015 р. на території Німеччини було скоєно 253 525 злочинів, передбачених § 29 Закону "Про обіг наркотичних засобів", в тому числі за видами наркотичних засобів: героїн – 12 064, кокаїн – 14 129, амфетамін/метамфетамін і їх похідні: в порошку або рідкій формі – 48 497, канабіс – 145 013.

Вивчення досвіду зарубіжних держав, в тому числі Німеччини, представляє особливий інтерес для вивчення українськими правознавцями при реформуванні норм КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів і психотропних речовин.

Література

1. Головненков П.В. Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия: научно-практический комментарий и перевод текста закона. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, – 2012. – 312 с.

2. Международно-правовые основы противодействия незаконному обороту наркотиков : сборник документов / сост. В.С. Овчинский, А.В. Федоров. М. : ИНФРА-М, – 2006. – 624 с.

3. Полицейская криминальная статистика / Федеративная Республика Германия. Отчет за 2013 г. – Висбаден, – 2014.

4. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия / научн. ред. и вступит. статья. Д.А. Шестакова, предисл. Г.-Г. Йешека, пер. с нем. Н.С. Рачковой. СПб. : Изд-во "Юридический центр Пресс", – 2003. – 524 с.

5. Уголовный кодекс ФРГ / пер. с нем. и предисл. А.В. Серебренникова. М. : ИКД "Зерцало-М", – 2001. – 208 с.

Ведмідський О.В.
кандидат юридичних наук
Доцент кафедри загально-
-кримінальних дисциплін,
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 14.03.2016

УДК 343.21

КЛАСИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ

Гритенко О. А.
Ульянова Т. О.

У статті надається класифікація суспільно небезпечних наслідків. Вивчаються теоретичні позиції щодо виокремлення певних груп суспільно небезпечних наслідків. Аналізується закони України, які закріплюють властивості та визначення окремих видів суспільно небезпечних наслідків. Встановлюються певні критерії класифікації суспільно небезпечних наслідків. Надається своє бачення класифікації суспільно-небезпечних наслідків.

Ключові слова: *суспільно небезпечні наслідки, заподіяння шкоди, майнова шкода, фізична шкода, моральна шкода.*

В статье приводится классификация общественно опасных последствий. Изучаются теоретические позиции относительно выделения определенных групп общественно опасных последствий. Анализируются законы Украины, которые закрепляют свойства и определения отдельных видов общественно опасных последствий. Устанавливаются определенные критерии классификации общественно опасных последствий. Предоставляется свое видение классификации общественно опасных последствий.

Ключевые слова: *общественно опасные последствия, причинение вреда, имущественный вред, физический вред, моральный вред.*

The article defines the relevance of the study, which is due to the fact that the socially dangerous consequences

© О.А. Гритенко, Т.О. Ульянова, 2016

in the science industry can be divided into certain groups on the basis of certain characteristics, which are otherwise called criteria, principles or bases. On the basis of research in this direction it has been suggested that as a result of crime there is a rupture of social ties - participants in public relations. Examples include: criminal consequences that are harmful to the social changes, the destruction of the existing relations and in the consciousness of a criminal anti-social relationships; the correct definition of the content of social communication helps to establish the crime of the object, which is taken under the protection of the criminal law, the mechanism of causing him harm, as well as determine the nature and scope of socially dangerous consequences, which occurred; rupture of the social bond in the methods of criminal influence, which is reflected in the cancellation of social relations, their elimination or substantial modification. Available own classification of socially dangerous consequences. From a formal point of view of socially dangerous consequences have invited sharing in the legal (as reflected in the dispositions of articles of the Criminal Code) and actual (all negative changes actually caused offense) directly specified in the law and the consequences not provided as the constituent elements, but that affect the size of the criminal liability (as mitigating and aggravating circumstances. The of graduation for material makes sense to the consequences (torts that pull material or physical harm) and intangible (moral, political, ideological and other damage), basic (which determine the place of the tort in the Special Part of the Criminal Code of the system) and additional (that have secondary character) have real character (Art. 115 of the Criminal Code) and pose a threat of harm to protected benefits (Art. 119 of the Criminal Code). Also it argues that many of the articles of the criminal law contains two or more effects that generability the same crime. In this regard, the criminal division of the results of direct (inherent in the basic structure) and indirect (named legislator of skilled compositions).

***Keywords**: socially dangerous consequences, causing harm, property damage, physical damage, non-pecuniary damage.*

Актуальність. Аксіомою є те, що кримінальне законодавство всіх країн охороняє суспільні відносини від злочинних посягань. Аналіз кримінально-правової політики держави, прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України дозволяє виявити певні тенденції і напрямки розвитку кримінального законодавства нашої країни. З одного боку, воно спрямоване на охорону прав громадян, виключення випадків незаконного та необґрунтованого притягнення їх до кримінальної відповідальності, з іншого - на забезпечення невідворотності відповідальності і покарання осіб, винних у вчинені злочину.

Загальновідомо, що ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину багато в чому визначається суспільною небезпекою наслідків, їх характером, , розміром і обсягом та класифікацією..

Тому проблеми, пов'язані зокрема з класифікацією суспільно небезпечних наслідків, викликають глибокий і постійний інтерес вчених.

З проблем суспільно небезпечних наслідків у кримінальному праві опубліковано достатньо праць таких вчених, як Н.Ф. Кузнєцова, А.С. Михлин, В.В. Мальцева, С.В. Землюкова та інших. Необхідно відзначити, що значний внесок у розвиток теорії про злочинні наслідки в кримінальному праві внесли такі вчені, як: Я.М. Брайнін, В.К. Глістін, Ю.А. Демидов, Н.Д. Дурманов, М.І. Ковальов, Н.Н. Коржанський., Г.К. Крігер, В.Н. Кудрявцев, Б.С. Никифоров, А.А. Піонтковський, В.С. Прохоров, А.Н. Трайнін, Е.А. Фролов, Т.В. Церетелі та ін.

Проте питання щодо класифікації суспільно небезпечних наслідків та визначення критеріїв, та їх відображення у Кримінальному кодексі України, представляють окремий інтерес.

Суспільно небезпечні наслідки в галузевій науці прийнято поділяти на певні групи на підставі тих чи інших ознак, що іменуються критеріями, принципами чи підставами. При цьому фахівці рекомендують дотримуватися принципів діалектичної логіки - об'єктивність (будь-яка класифікація повинна відображати сутність явищ, які класифікуються, реально існуючі між ними зв'язки і відносини), історичний підхід (стан об'єктів, що класифікуються має розглядатися обов'язково в зв'язку з конкретним досвідом історії, як результат певного історичного розвитку), системний підхід (класифікація повинна будуватися з урахуванням реально існуючих в об'єктивному світі взаємин між групами об'єктів, які класифікуються, а також з їх взаємин з зовнішнім середовищем) і облік практики.

Градація злочинних результатів на кілька груп прийнята в теорії кримінального права. Більшість дослідників вважають, що в результаті злочину відбувається розрив соціальних зв'язків-учасників суспільних відносин. Ось характерні приклади: В.К. Глістін - злочинні наслідки полягають в соціально шкідливих змінах, руйнуванні існуючих відносин і ... в створенні злочинцем антигромадських відносин [3, с. 124.], В.Я. Таций вважає, що правильне визначення змісту соціальної зв'язку сприяє встановленню об'єкта злочину, який охороняється кримінальним законом, механізму заподіяння йому шкоди, а також з'ясування характеру і обсягу суспільно небезпечних наслідків, які наступили [12, с. 65], Н.І. Коржанський визначає, що розрив соціального зв'язку є у способах злочинного впливу, який виражається в анулюванні суспільних відносин, їх ліквідації або в істотній зміні [7,с. 156.]. З цим можна погодитися, оскільки і без спеціальної наукової підготовки, очевидно, що будь-яке посягання незалежно від того, як сконструйований його склад в законі, як матеріальний або формальний, завжди тягне моральні, політичні, ідеологічні та інші небажані для суспільства результати. Їх складно звести до спільного знаменника і ще складніше висловити кількісно, тому вони "завчасно" включені в структуру суспільної небезпеки злочинного посягання.

Існують думки вчених, в яких вони пов'язують заснування класифікації злочинних наслідків з багаторівневою структурою об'єкта злочину. Так, зокрема, В.В. Мальцев пише: "загальний, родовий і безпосередній об'єкти злочину висловлюють різну ступінь узагальнення охоронюваних кримінальним правом суспільних відносин. Саме різна ступінь узагальнення характеризує і відповідні їм злочинні наслідки. Загальне поняття злочинних наслідків включає в себе найістотніше з того, що характеризує всю сукупність суспільних відносин (соціальних можливостей), які перебувають під охороною кримінального законодавства[8, с. 44-46.]

Представлена підстава класифікації суспільно небезпечних наслідків, виділення якої видається нам правильною, дозволяє виокремити такі їх види: 1) злочинні наслідки, що відображають зміст загального об'єкта

злочину; 2) родові суспільно небезпечні наслідки; 3) безпосередні злочинні наслідки. Крім того, в силу існування факультативного об'єкта, що розуміється в науці кримінального права як суспільні відносини, що заслуговують в окремих випадках і самостійного кримінально-правового захисту, але при вчинені даного злочину досить часто ставлять під загрозу заподіяння шкоди, логічно виділити і додатковий наслідок злочину. Додатковий наслідок також робить досить відчутний вплив на диспозицію і санкцію правової норми і завжди істотно впливає на індивідуалізацію покарання. Факультативний (додатковий) злочинний наслідок у силу своєї необов'язковості враховується, перш за все, при призначенні покарання [8, с. 47]. Близький до вищевикладеного підхід до класифікації суспільно небезпечних наслідків пропонує С.В. Землюк. На його думку, тут слід спиратися па розташування глав Особливої частини КК, а також на утримання об'єкта кримінально-правової охорони, оскільки саме об'єкт дозволяє групувати злочину по розділам [4, с. 118-183]

Пропонуємо зупинитися на характеристиці матеріальних і нематеріальних наслідків. Згідно з панівним в науці уявленням до перших належить майнова шкода. Аналіз положень ЦК України дозволяє трактувати термін "майно", по-перше виступає як особливим об'єкт якими вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. (ч.1 ст. 190 ЦК України); по-друге, як майнові права є неспоживчою річчю. Майнові права визнаються речовими правами (ч.2. ст.190 ЦК України).

У кримінальному праві термін "майно" виступає як предмет посягання (1) і як матеріальний вираз майнових прав (2).

Майно завжди має власника, - це його обов'язкова юридична ознака. Власником (суб'єктом права власності), згідно зі ст. 318 ЦК України, є є Український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені у ЦК України. Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом. До інших власників майна, які не є власниками, можна віднести осіб, що володіють майном, наприклад, на праві довічного успадкованого власністю господарського відання, оперативного управління або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором (наприклад, за договором оренди, зберігання, перевезення тощо). Причому законні власники, які володіють майном в силу закону або договору, мають право на захист свого володіння навіть проти власника цього майна (ст. 395, 391 ЦК України). Дані положення цивільного законодавства накладають неминучий відбиток на інтерпретацію суспільно небезпечних наслідків, наступаючих в результаті злочинів майнового характеру. Тут структура злочину включає, крім об'єкта і предмета, також і потерпілого, якому в юридичному сенсі і заподіюється майнова шкода. Таким чином, майнові наслідки злочину нерозривно пов'язані з таким об'єктом, як відносини власності, з відповідними матеріальними предметами (майном), юридичними правами потерпілого. Такий юридичний зв'язок зумовлює і зміст правових відносин, пов'язаних з відшкодуванням заподіяної майнової шкоди.

Як наголошується в кримінально-правовій літературі, майнова шкода пов'язана зі зменшенням у власника майна або втратою прав на майно (речі, гроші, квартира тощо) [1, с. 33]. Однак, такий підхід до розуміння майнової шкоди справедливий тільки для злочинів з реальним майновим збитком, тоді як існує й інший різновид – майнової шкоди у вигляді упущеної вигоди. На необхідність розмежування реальної майнової шкоди (збитків) та упущеної вигоди вказує ряд дослідників. Разом з тим, у науковій літературі судження про різновиди майнових збитків містять, на наш погляд, методологічну помилку.

Вважаємо, що необхідно вказати на співпадаючі ознаки майнової шкоди, а також позначити суттєві відмінності між ними. І реальний майновий збиток, і упущена вигода як різновиди суспільно небезпечних наслідків злочину характерні для тих злочинів, ознаки складу яких включають предмет у вигляді майна. Іншими словами, і реальний майновий збиток, і упущена вигода заподіюють шкоду суспільним відносинам власності (майновим відносинам, що полягає у володінні, користуванні, розпорядженні майном). Оскільки суб'єктом даних суспільних відносин є власник, то в юридичному сенсі шкода заподіюється власнику, який іменується потерпілим.

Кримінально-правове тлумачення реальної шкоди і упущеної вигоди слід співвідносити з цивільно-правовим розумінням даних термінів. Відповідно до ч.2 ст. 22 ЦК України і реальні збитки та упущена вигода об'єднані загальним для них (родовим) поняттям "збитки". Вважаємо, що поняття "збитки" більшою мірою відповідає специфіці економічних відносин. При цьому під реальним збитком розуміються витрати, які особа, чиє право порушене, зробила або повинна буде зробити для відновлення порушеного права, що виразилося у втраті або пошкодженні його майна. Слід підкреслити, що дане визначення охоплює не тільки реально втрачені в результаті злочину грошові кошти або інше майно, а й витрати, які потерпілий зробить в майбутньому для відновлення втраченого права.

При розгляді справ, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань необхідно враховувати, що відповідно до ст. 22 ЦК підлягають відшкодуванню втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода); збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Тому, якщо порушене право може бути відновлено в натурі шляхом придбання певних речей (товарів) або виконання робіт (надання послуг); вартість відповідних речей (товарів), робіт або послуг повинна визначатися в тих випадках, коли на момент пред'явлення позову або винесення рішення фактичні витрати кредитором ще не зроблені.

Особливість цього виду майнового збитку полягає в тому, що винний нічого не вилучає у потерпілої сторони (тут ми досить умовно застосовуємо цей термін), його майно не збільшується, але він неправомірно залишає собі те, що він повинен був передати потерпілій стороні відповідно до обов'язків покладеними на нього законом [9, с. 20]. Класичним прикладом такої шкоди є суспільно небезпечні наслідки, які наступають в результаті ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

Крім майнових благ законодавство України містить вказівку на блага нематеріальні, відносячи до них здоров'я, життя; честь, гідність і ділову репутацію; ім'я (найменування); авторство; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. (ч. 1 ст. 201 ЦК України). Вважаємо, що звернення до даної

нормі Цивільного кодексу обумовлено особливостями юридичної техніки правозастосування, яка передбачає встановлення співвідношення норм цивільного та кримінального права.

Попри всю різноманітність наукових підходів до визначення змісту поняття фізичної шкоди не один дослідник не забуде підкреслити, що суспільна небезпека злочину полягає в створенні загрози або заподіянні шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам [5, с. 21]; що об'єктом фізичного насильства є найбільш важливі блага особистості (життя, здоров'я). Ряд вчених - Ю.А. Воронін, П.Ф. Тельнов, П.А. Дубовець - практично ототожнюють насильство і заподіяну людині шкоду, що, на наш погляд, некоректно; навпаки, слід прагнути до їх диференціації. Наприклад, Ю.В. Пудовочкін виділяє фізичне насильство, що посягає на тілесну недоторканність і фізичне насильство, що посягає на здоров'я, причому останнє в якості підвидів включає насильство, що заподіяло або здатне заподіяти тяжку шкоду і насильство, що заподіяло або здатне завдавати менш тяжку або легку шкоду [15, с. 77-78].

Фізична шкода пов'язана із заподіянням шкоди нормального стану людини, його життя як біологічному процесу, здоров'ю, анатомічній цілісності тіла та функціонування його органів [1, с. 33]. Організм людини є історично сформована цілісна, що змінюється система, що має свою особливу будову і розвиток, здатна до обміну речовин з навколишнім середовищем, до зростання і розмноження [10, с. 20]; він є біологічною основою будь-якої людини, становить його матеріальну організацію і розглядається в кримінальному праві як предмет впливу при фізичному насильстві на відповідному рівні абстракції.

В системі моральних цінностей гідність і честь (як об'єкти відповідних злочинів) займають високе положення. Відповідно до ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам [6] Честь і гідність є нематеріальними, невідчужуваними правами людини, в своїй єдності вони відображають множинні зв'язку особистості і суспільства. У науковій літературі затвердився погляд на поняття "честь" і "гідність" які володіють багатоаспектністю, при цьому особливо виділяється соціальний і правовий їх зміст (М.Н. Кузнєцової, Х.П. Маннанова, І.В. Стремякова та інші вчені).

Такий підхід, що склався в юридичній літературі до розуміння честі і гідності, дозволяє зрозуміти і механізм заподіяння моральної шкоди, і зміст даного - виду наслідків злочину. Відносячи психічні страждання до наслідків психічного або фізичного насильства, В.В. Іванова вказує на таку їх сутність як моральні переживання або психічну напруженість високого ступеню [5, с.41] Змістовну характеристику моральної шкоди індивіду пропонує С.Л. Скутіна, оцінюючи стрес індивіда, який настає в результаті, наприклад, образи як явища психофізіологічного характеру. Автор вказує, що при цьому порушуються нормальне здійснення, збереження і розвиток фізіологічних, біологічних і психічних функцій, проявляється соціальна активність, стає неможливим або істотно ускладнюється нормальне здійснення людиною зазначених функцій, які порушуються під впливом образи [11, с.19]

Іншим різновидом наслідків, що заподіюються злочином, ми б назвали наслідки політичного змісту. У буквальному перекладі з грецького політика означає те, що відноситься до держави, його пристрою, сутність, форми, змісту, розвитку. ... Політика - складне, багатопланове і багатоаспектне явище, категорія. Є безліч видів і різновидів політики: внутрішня і зовнішня, соціальна, національна, економічна, науково-технічна, культурна, фінансова, військова, кадрова, екологічна та інші. Така багатоаспектність передбачає широкий діапазон суджень про зміст політичних наслідків злочинів певного виду.

На наш погляд, суспільно небезпечні наслідки політичного змісту в такому контексті найбільш виразно представлені в злочинах, що утворюють самостійну групу посягань, об'єднаних в розділі 1 КК України "Злочини проти основ національної безпеки України". Як ми вже відзначали, зміст об'єкта злочинів у ряді випадків обґрунтовано можна позначати за допомогою використання терміна "безпека". В даному випадку мова йде про внутрішню і зовнішню безпеку держави. Вважаємо, що таке розуміння об'єкта злочинів, включених до розділу 1 КК України, дозволить більш точно позначити зміст наслідків політичного характеру.

В цілому ж аналіз наукових поглядів показує, що найбільший інтерес фахівців зосереджений навколо градації суспільно небезпечних наслідків (з формальної точки зору) на: 1) зазначені в законі; 2) хоча і не передбачені в законі, але безпосередньо впливають на долю винного; 3) байдужі для долі злочинця в усіх відношеннях [14, с. 163]. Явну, яка претендує на вичерпність, спробу класифікації злочинних результатів зробив Л.Д. Гаухман: - за характером шкоди він диференціює їх на матеріальні ("наслідки у вигляді фізичної або майнової шкоди, піддається точному встановленню і доведенню") і нематеріальні (наслідки у вигляді реальної шкоди, який не піддається встановленню і доведенню, і наслідки у вигляді небезпеки заподіяння шкоди "); - за ступенем небезпеки завданої шкоди на передбачені в якості ознак, основних складів і передбачені як ознаки кваліфікованих складів "); - за описом в законі на точно зазначені в диспозиції статті Особливої частини КК, описувані в інших нормативно-правових актах і визначаються правозастосовником на підставі оцінки фактичних обставин справи; - за значенням для кваліфікації на обов'язкові ("такі, наявність яких обов'язково для: застосування конкретної кримінально-правової норми") і додаткові, "описувані як в самостійній, так і в застосовуваної кримінально-правовій нормі, яка охоплює їх заподіяння"[2, с. 111] У нашому розумінні даний підхід є обґрунтованим, так. як зміст і функції злочинних результатів настільки різноманітні, що виділити єдину підставу класифікації - значить залишити за рамками оцінки інші аспекти досліджуваного явища.

Висновки. Актуальність і постійний науковий інтерес до проблеми класифікацій суспільно небезпечних наслідків надає нам можливості представити свою класифікацію суспільно-небезпечних наслідків. З формальної точки зору суспільно небезпечні наслідки можна розділити юридичні (відображені в диспозиціях статей Особливої частини КК) і фактичні (всі негативні зміни, реально викликані злочином); прямо зазначені в законі і наслідки, не передбачені як ознаки складу, але впливають на розмір кримінальної відповідальності (в якості пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин). Крім того, має сенс градація наслідків на матеріальні (делікти, які тягнуть майнову або фізичну шкоду) і нематеріальні

(моральна, політична, ідеологічна та інша шкода), основні (які зумовлюють місце делікту в системі Особливої частини КК) і додаткові (мають вторинний характер) мають реальний характер (ст. 115 КК) і представляють загрозу заподіяння шкоди охоронюваним благам (ст. 119 КК). Багато статей кримінального закону містять згадку про два і більше видів наслідків, породжуваних одним і тим же злочином. Звідси поділ злочинних результатів на прямі (притаманні основного складу) і непрямі (названі законодавцем в кваліфікованих складах).

Література

1. Базаров Р. А. Преступление. Состав преступления / Челяб. юрид. ин-т МВД России. Челябинск, 1997. — 66 с.

2. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления. М.: Юрид. лит., 1974. – 166 с.

3. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация. Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. - 128 с.

4. Землюков В.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда. Новосибирск, 1991. С. 118-183.

5. Иванова В.В. Преступное насилие: Учебное пособие для ВУЗов. - М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002.- 83 с.

6. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 2952-VI із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 2016 р. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua. – Назва з екрана

7. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н.И. - М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. - 248 с.

8. Мальцев В.В.. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий.-Саратов, Изд-во Саратовского ун-та. 1989. 192 с. :

9. Михлин А. С.. Последствия преступления. М.,1969. 104 с

10. Привес М.Г., Лысенко Н.К., Бушкович В.И. Анатомия человека. 12-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Издательский дом СПбМАПО,2006. — 720 с

11. Скутин С.Л. Проблемы уголовно-правовой борьбы с преступными посягательствами на жизнь, здоровье и достоинство работниковмилиции, охраняющих общественный порядок. Дисс. . канд. юрид. наук. М., 1995- 230 с.

12. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве.-Харьков: Вища школа (изд-во при ХГУ), 1988. - 198 с.

13. Уголовная ответственность за уклонение от уплаты налогов и сборов / И. Н.Соловьев. — М.: Главбух, 2000. — 156 с.

14. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В. Н. Петрашева.М.: ПРИОР, 1999. 544 с.

15. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики / Пудовочкин Ю.Е.; Науч. ред.: Чечель Г.И. - Ставрополь: Изд-во Ставроп. ун-та, 2000. - 137 с.

Гритенко О.А.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС,
Ульянова Т.О.,
магістр ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.03.2016

УДК 341.31

CASUS BELLI В ЕГЕЙСЬКОМУ МОРІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ПРИМИРЕННЯ

Ахмедова Е. Р.

Стаття досліджує та аналізує суть Егейської суперечки між Туреччиною та Грецією, процес складних перемовин навіть в умовах сприятливої атмосфери діалогу та співробітництва, існуючі проблеми та досягнення.

Ключові слова: *Егейська суперечка, делімітація, демілітаризація, територіальні води, повітряний простір, континентальний шельф, район польотної інформації, тлумачення договорів, Туреччина.*

Статья исследует и анализирует суть Егейского спора между Турцией и Грецией, процес сложных переговоров даже в условиях благоприятной атмосферы диалога и сотрудничества, существующие проблемы и достижения.

Ключевые слова: *Егейский спор, делимитация, демилитаризация, териториальные воды, воздушное пространство, континентальный шельф, район полетной информации, толкование договоров, Турция.*

The article researches and analyzes the main points of Aegean dispute between Turkey and Greece, the process of hard negotiations even in terms of favorable atmosphere of dialogue and cooperation, existing problems and achievements.

The article describes bilateral disputes between Greece and Turkey which have produced crises and even brought them to the brink of war. One series of disputes involves Aegean Sea borders. The two disagree over the border in the air, continental shelf, and territorial sea, over the status of islands in the Sea, and over the ownership of Aegean islets.

It is reported that the "Aegean disputes" have been one of the most controversial aspects of the relations between Greece and Turkey. These disputes and the effect they play on the relations between these two states have however never been static. Since the beginning of 2000, the two states concluded several bilateral agreements to achieve the end. Those agreements are in the fields of combating with terrorism and organized crimes, tourism, environment, protection of investments, economic co-operation, maritime transport, co-operation for customs, and cooperation in the fields of culture, science and technology. In addition, some progress is also achieved in the field of confidence building measures in collaboration with the NATO Secretary General. Since February 2002,

© Е.Р. Ахмедова, 2016

the high level bureaucrats of the two states are holding "exploratory talks" with the aim to understand each others actual stands as an initial step for the settlement of their substantial disputes, namely the Aegean disputes.

It should be stressed that it is not clear whether or not Greece and Turkey want to change the nature of their relations and resolve the Aegean disputes. Strong motivations to resolve exist. Greece wants to cultivate a more positive image in European circles and its relations with Turkey are an impediment. Turkish secularists want to be part of Europe and to stop Greek use of the veto in the European Union as a weapon in bilateral disputes. The influential Turkish military may favor a rapprochement with Athens.

***Key words**: Aegean dispute, delimitation, demilitarization, territorial waters, national airspace, continental shelf, flight information regions, interpretation of treaties, Turkey.*

Постановка проблеми. Егейська суперечка представляє собою комплекс взаємопов'язаних спірних питань між Грецією і Туреччиною відносно суверенітету і суміжних прав в акваторії Егейського моря та повітряному просторі над ним. Численні конфлікти, які виникали через невирішеність спірних питань від 1970-х років, значною мірою вплинули на теперішній стан греко-турецьких відносин. Двічі в 1987 році і на початку 1996 року Егейські спірні питання призводили до кризових ситуацій, близьких до спалаху військових дій між двома державами. Проблема Егейського моря та проблема Кіпру стали одними з найголовніших причин блокування Туреччини на шляху до отримання статусу країни-кандидата Європейського Союзу до 1999 року, а Європейська Рада й досі вимагає від Туреччини чіткого дотримання правил щодо вирішення усіх прикордонних та інших спорів з усіма країнами-членами ЄС перед вступом країни до Європейської Спільноти. Чимало дослідників вважають, що доки не закінчаться та не будуть врегульованими непорозуміння по даним питанням, держави-члени ЄС проявлятимуть мало інтересу до Егейського спору, який, до того ж, розглядається ними як двостороннє міждержавне питання, тобто таке, що має бути вирішене обома сторонами відповідно до принципів Статуту ООН та принципів права ЄС. Складність суперечки полягає в тому, що вона стосується стратегічних та комерційних інтересів обох конфліктуючих сторін, оскільки в площині інтересів лежать потужні морські та повітряні шляхи, а отже їхнє вирішення так чи інакше було б складним навіть в умовах гармонічних відносин сторін.

Ступінь наукової розробки теми. Зазначена проблематика знайшла своє відображення в дослідженнях багатьох зарубіжних спеціалістів. Варто відзначити праці Фуата Аксу [1], Алекса Поленова [2], Тозуна Бахчелі [3], Нужета Кандемір [4], Екаві Асанасапуло [5], Йеніза Язан [6], Керол Мігдалович [7], Мустафи Айдин [8], Юкселя Інан та Юнеля Аджера [9] та ін. Слід зазначити, що Ф. Аксу аналізує сутність усього спектру проблем Егейської суперечки та наявність прогресу у вирішенні тих чи інших питань на сьогоднішній день. В свою чергу А. Поленов досліджує суть Егейської суперечки з точки зору міжнародного права та аналізує основні нормативно-правові акти по даному питанню, а також позиції конфліктуючих сторін щодо їхнього виконання. Досліджуючи питання можливого одностороннього розширення Грецією територіальних вод, Т. Бахчелі також прогнозує наслідки та дії Туреччини у цьому випадку. Аналізуючи дії керівництва Туреччини у вирішенні Егейської суперечки, Н. Кандемір досліджує основні положення "революційного" Плану колишнього прем'єр-міністра Туреччини Месута Йилмаза та реакцію міжнародної спільноти на нього. Дослідженню особливостей періоду "розрядки" між Туреччиною та Грецією присвячені наукові розвідки Е. Асанасапуло, який також аналізує заходи, що були вжиті обома сторонами в напрямку вирішення існуючих суперечок.

Велике значення в розкритті даної теми мали вивчення та аналіз міжнародних нормативно-правових актів, а також доповіді Європейської Комісії щодо прогресу Туреччини в питанні вирішення Егейської суперечки.

Метою статті є дослідження перспектив та можливостей мирного вирішення Егейської суперечки на сьогоднішній день.

Для досягнення мети роботи передбачається виконання таких завдань:

- здійснити аналіз основних проблем Егейської суперечки та позиції конфліктуючих сторін по кожному з конфліктних питань;
- провести аналіз основних міждержавних угод та документів щодо запропонованих ініціатив лідерів Туреччини та Греції в питанні вирішення Егейської суперечки та охарактеризувати основні досягнення в цьому напрямку;
- здійснити загальний аналіз основних положень революційного Плану колишнього прем'єр-міністра Туреччини М. Йилмаза та дослідити особливості його втілення на практиці;
- дати загальну характеристику найсприятливішому періоду між Туреччиною та Грецією з точки зору вирішення територіальних проблем та заходам, що були вжиті обома сторонами в цьому напрямку;
- здійснити аналіз результатів зустрічей лідерів та повноважених осіб кожної з конфліктуючих сторін з метою всестороннього врегулювання суперечки;
- проаналізувати доповіді Європейської Комісії щодо прогресу Туреччини в питанні вирішення Егейської суперечки.

Викладення основного матеріалу. Весь спектр спірних питань, що стосуються Егейського регіону, можна поділити на декілька категорій: делімітація територіальних вод; делімітація національного повітряного простору; делімітація виняткових економічних зон та зон економічної експлуатації континентального шельфу; делімітація районів польотної інформації (англ. – FIR) тощо [10].

У ретроспективному аспекті суперечка навколо територіальних вод полягає у наступному: у зв'язку з тим, що на початку 1970-х років Греція і Туреччина почали проводити розвідку нафти в районі островів, Греція стала претендувати на розширення територіальних вод до 12 миль, у той час як за договором між Туреччиною та Італією від 1938 року вони були визначені в розмірі 6 миль. Туреччина рішуче виступила проти. У Туреччині підкреслюють, що розширення територіальних вод в Егейському морі значно ускладнило б плавання іноземних суден (у тому числі турецьких), так як скоротило б відкриті води Егейського моря з 56 до 26%, а грецькі територіальні води збільшилися б тут з 35 до 64%. Дванадцятимильні зони грецьких островів скоротили б кількість виходів в Егейське море для турецьких суден з п'яти до двох, при чому в умовах обмеженого використання, заблокували б судноплавство між основними портами на турецькому узбережжі. Крім того, з точки зору турецької сторони, у разі задоволення грецького плану усі шляхи з егейських і чорноморських портів Туреччини проходили б через райони грецької юрисдикції. Таким чином, у цьому випадку Туреччина

була б фактично блокована за межами Егейського моря і обмежена у власних територіальних водах [11, с.55].

В такій ситуації, для порівняння, доля суверенних егейських вод Туреччини збільшиться менш ніж на один відсоток з 8,3 до 8,8 відсотків. Як було сказано вище, доступ Туреччини до своїх головних портів – Стамбулу та Ізміру стане дуже важким без проходу через суверені води Греції. На цій підставі, Туреччина заявила, що прийняття 12 мильного територіального моря перетворить Егейське море на "Зелене озеро" та неодноразово попереджувала, що таке розширення буде приводом для війни (далі: casus belli). Після ратифікації парламентом Греції 1 червня 1994 року Конвенції ООН з морського права 1982 року (далі: UNCLOS), парламент Туреччини послідував прикладу Афін та 8 червня 1994 року прийняв резолюцію, що надає право уряду Туреччини використовувати усі заходи для захисту прав Туреччини в Егейському морі [12, с.3].

Суперечка щодо континентального шельфу в районі грецьких островів також пов'язана з наявністю нафти в Егейському морі, а також із географічними особливостями власне Егейського моря та розташуванням країн в його басейні. Майже усі Егейські острови, окрім двох, належать Греції. Водночас низка великих островів, які належать Греції, розташовані у безпосередній близькості до материкових кордонів Туреччини. Це не дозволяє Туреччині розширити ані морські, ані повітряні зони впливу, оскільки вони розраховуються від найближчої точки території держави, що також претендує на цей простір. Будь-яке можливе розширення цих зон обов'язково у пропорційному відношенні принесе більше вигоди Греції, аніж Туреччині [13, с.3].

Цю проблему ускладнює відсутність договору між сторонами, що розділяє морські береги двох держав. Туреччина виходить з того, що континентальний шельф є природним геологічним продовженням континенту, як і острови, що знаходяться поблизу Анатолії. До того ж грецькі острови, на думку Анкари, частково перекривають турецький шельф. Туреччина вважає, що її шельф простягається від берега до тієї лінії, де глибина моря досягає 200 м (відповідно до міжнародної норми). З цього випливає, що Туреччина має право на шельф і у грецьких островах. Саме тому Анкара не погодилася з пропозицією Греції щодо "серединної лінії" між островами і анатолійським берегом, прийняття якої, на думку турків, "перетворить Егейське море у грецьке озеро". У свою чергу Греція доводить, що реалізація турецьких прагнень з питання континентального шельфу буде являти собою загрозу її суверенітету [14, с.56].

Краєугольним каменням морського права є Женевська конвенція про континентальний шельф 1958 року [15] та UNCLOS [16]. Так, стаття 6 Женевської Конвенції встановлює, що тоді коли один континентальний шельф належить територіям двом або більше держав, побережжя яких знаходяться протилежно один від одного, кордон континентального шельфу має бути визначеним угодою, що має бути досягнута обома сторонами. У разі відсутності такої угоди – в силу певних обставин та невизначеності лінії кордону – кордоном вважається середня лінія, кожна точка якої знаходиться на однаковій відстані від найближчих точок основної лінії з якої вимірюється ширина територіального моря кожної держави. Складність ситуації полягає в тому, що Туреччина не підписала Женевську Конвенцію, а отже вона не може бути застосована для вирішення спору по континентальному шельфу Егейського моря [17].

Стаття 83 UNCLOS встановлює, що делімітація континентального шельфу між державами з протилежним або прилеглим побережжям має здійснюватись угодою відповідно до положень міжнародного права, зокрема, відповідно до статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН щодо справедливого вирішення даних спорів. Якщо ж протягом певного періоду часу не досягнуто будь-якої угоди, держави, яких стосується дане питання мають звернутися до процедури, що передбачена частиною XV данного документу щодо делімітації територіального моря між державами з протилежними або суміжними береговими лініями. На думку багатьох дослідників, UNCLOS, на відміну від Женевської конвенції 1958 року забезпечує необхідні інструкції для держав, що шукають рішення по питанню континентального шельфу та безпосередньо спрямований на необхідність розгляду даного питання Міжнародним Судом чи пропонує інший метод вирішення спору [18, с.2].

Греція приєдналася до Конвенції ООН 1982 року, заявивши, що залишає за собою право розширити свої територіальні води до 12 миль та вважає, що її позиція випливає не тільки з принципів договірного права, але і звичаєвого права, оскільки існує широкий консенсус у міжнародній спільноті. Виходячи з цього, Туреччина стверджує, що географічні особливості Егейського моря роблять строге використання 12-мильного правила незаконним з точки зору справедливості. Водночас Туреччина користується цим правилом поза межами Егейського моря. Афіни, хоча і впевнені у своїй правоті та вважають своє право на 12- мильний територіальний простір таким, що не підлягає обговоренню, в той же час, з метою досягнення спільного компромісу з Анкарою, висловлюють бажання обговорити можливість передачі питання щодо делімітації континентального шельфу Егейського моря на розсуд Міжнародного Суду ООН (англ. – ICJ) в Гаазі. Суд відбувся в 1976 році, проте судове рішення відмовило у задоволенні грецької пропозиції. Пізніше, в кінці 1976 року Греція і Туреччина підписали договір у Берні (Швейцарія) і вирішили вести переговори відповідно до досягнутої угоди. Вони також прийняли рішення відмовитися від будь-яких дій щодо континентального шельфу. Діалог між двома державами тривав без остаточної угоди до 1981 року, а саме до рішення грецького прем'єр-міністра А. Папандреу зупинити переговори з Туреччиною [19, с.56].

Не менш важливим питанням, що входить до спектру проблем Егейської суперечки є проблема повітряного простору. Її сутність міститься в тому, що Греція має 10 морських миль (19 км) повітряного простору на відміну від нині закріплених 6 миль територіальних вод. З 1974 року Туреччина відмовилася визнати зовнішні 4 милі повітряного простору за Грецією, посилаючись на Статут Міжнародної організації цивільної авіації (далі: ІКАО) 1948 року, що містить обов'язкові визначення, з яких випливає, що обидві повітряні зони повинні збігатися. Греція, в свою чергу, стверджує, що грецькі 10-морських миль (19 км) відповідають Статуту ІКАО, оскільки були офіційно зафіксовані в 1931 році та визнані усіма сусідами Греції, включаючи і Туреччину до 1948 року, а відтак встановлені правильно. Нині ж, грецькі морські води повітряного простору встановлюються шириною 6-миль тільки через casus belli Туреччини. Складність даного питання полягає в конфліктах через польоти турецьких військових повітряних суден у національному

просторі Греції, що приводять до практики безперервних тактичних військових провокацій: турецька сторона вважає себе в праві здійснювати польоти у зовнішній 4-мильній смузі, в той час як грецькі військові літаки змушені перехоплювати їх. Ці "зустрічі" грецьких і турецьких літаків призводять до небезпечних маневрів, які вже неодноразово закінчувалися людськими жертвами з обох сторін [20].

Враховуючи кризове становище, що склалося, у лютому 1997 року Генеральний Секретар НАТО Хав'єр Солана запропонував заходи, що спрямовані на відбудову довіри між конфліктуючими сторонами в рамках Меморандуму про Взаєморозуміння 1988 року. Відповідно до положень Меморандуму обидві сторони мали дійти згоди по наступним питанням: по-перше – поважати суверенітет, територіальну цілісність одне одного та права кожної із сторін на використання міжнародного морського та повітряного простору в Егейському регіоні; по-друге – під час проведення воєнних дій у відкритому морі та міжнародному повітряному просторі уникати вторгнення кораблів та повітряних об'єктів на дану територію; по-третє – уникати проведення воєнних учень у відкритому морі та міжнародному повітряному просторі у розпал туристичного сезону в період з 1 липня по 1 вересня та в період національних та релігійних свят. Туреччина погодилася з вищевказаними пропозиціями з деякими поправками, зокрема, погодилася на період з 1 липня по 15 серпня, на відміну від Греції, яка одразу погодилася з мораторієм на проведення воєнних вчень в запропоновані терміни. В свою чергу, Греція відмовилася розброювати свої бойові літаки в межах національного повітряного простору, але запевнила, що навчальні польоти будуть неозброєними, а також зобов'язалась забезпечити прямий зв'язок між Афінами та НАТО, Туреччиною та НАТО [21, с.8-9]. Греція до цього часу вимагає від Туреччини надання планів польотів воєнної авіації, на що Анкара заявляє, що така наполегливість порушує Чиказьку Конвенцію 1944 року [22] відповідно до положень якої, тільки воєнна авіація повинна реєструвати плани польотів, а не державна. Туреччина також висловлює претензії щодо відмови Греції поважати демілітаризований статус Егейських островів, порушуючи свої правові та договірні обов'язки відповідно до статті 14 Паризького Договору 1947 року [23].

У 1996 році прем'єр-міністром Туреччини М. Йилмазом було представлено революційний план щодо вирішення Егейської суперечки. В своїй промові прем'єр заявив, що Туреччина проходить через тяжкий період відносин з Грецією, а грецько-турецькі відносини як такі мають чимало загроз. За словами міністра, "фундаментальні інтереси обох країн мають лежати в площині миру та співробітництва, а не конфронтації. Неспроможність вирішити існуючі проблеми створюють атмосферу, що сприяє спалахам нових криз. Лідери обох країн зіштовхнулися з історичною відповідальністю створити атмосферу взаємної довіри, надати двостороннім відносинам нової якості та відкрити нову главу турецько-грецьких відносин" [24]. Відповідно до положень плану, нова мирна ініціатива Туреччини мала базуватись на основних чотирьох засадах: по-перше, на механізмі мирного врегулювання спорів, тобто окрім діалогу та прямих переговорів, Туреччина підтримувала можливість вирішення спору за участі незалежних сторін, включаючи посередництво, третейський суд та судовий розгляд справи; по-друге, політичний аспект, що означало підтримку Туреччиною створення загального документу, що служитиме основою для розвитку дружніх відносин між сторонами; по-третє, втілення нових принципів безпеки між сторонами, що спрямовані на створення довірчих відносин в військовій та оборонній сферах; по-четверте, створення норм поведінки, що міститимуть основні правила щодо проведення повсякденної діяльності обох сторін [25, с.7].

План М. Йилмаза став найпрогресивнішим з усіх, що були запропоновані Туреччиною за останні 30 років та закликав до покращення відносин з Грецією. Його позитивно сприйняли в США та Європі, але, не в Греції, яка продовжувала блокувати фінансову допомогу від Європейського Союзу, що була обіцяна Туреччині перед вступом країни до Європейської Спільноти. Крім того, Міністр Оборони Греції Арсеніас заявив, що його країна шукатиме союзників, що є ворогами Туреччини, такі як Сирія та продовжуватиме займати тверду позицію по Егейському питанню. Туреччина, незважаючи на очевидні протести з боку Греції, й досі наполегливо вірить в те, що цей план є єдиним шляхом в вирішенні конфлікту [26, с.7-8].

На думку дослідників, Егейський конфлікт можливо було б вирішити здоровим глуздом, якщо б навколо нього не нагніталися пристрасті засобами масової інформації та політиками, особливо під час виборів як в Греції, так і в Туреччині. Звичайно, відсутність прогресу вже має та продовжуватиме мати вплив на кандидатстві Туреччини до Європейського Союзу, особливо через прийняття Парламентом Туреччини резолюції щодо початку війни з Грецією [27]. Крім того, військові польоті Туреччини не над своєю територією та її небажання ратифікувати UNCLOS часто критикується в щорічних доповідях Європейської Комісії, а також на зустрічах Ради Асоціації.

В аналітичній статті журналу Полісі Брифінг (англ. – Policy Briefing) йдеться про переваги, що отримують Греція та Туреччина від вирішення довготривалого спору. Економічні переваги закінчення воєнного протистояння особливо зрозумілі для Греції, але й Туреччина матиме чималі економічні права. Перш за все, вирішення даного спору оживить відносини з ЄС та підвищить довіру до принципів зовнішньої політики Туреччини "нульових проблем". Цей процес, на думку дослідників, міг би включати наступні етапи:

- перший етап – Туреччина офіційно закінчує польоти над територією заселених грецьких островів та розпускає Четверту Армію або переміщує її подалі від Егейського моря, а Греція, в свою чергу, проводитиме делімітацію Егейських островів відповідно до зобов'язань, що взяла на себе в низці попередніх договорів, коли було досягнуто та ратифіковано угоду з Туреччиною щодо Егейського моря;

- другий етап – обидві сторони заявляють про готовність проведення переговорів щодо особливих Егейських схем відповідно до загальних принципів UNCLOS на основі рівності та враховуючи особливі обставини. Греція публічно визнає Туреччину як прибережну державу, її права в процесі делімітації морських зон Егейського моря та запевняє, що подібні питання будуть передані на розгляд Міжнародного Суду або вирішенні іншими державами, що мають берегові лінії в морі, що, в свою чергу, розділене між декількома державами. Туреччина, зі свого боку, має публічно ратифікувати UNCLOS та визнати міжнародне право Греції щодо розширення її територіального моря до 12 морських миль. Сторони мають заявити, що переговори включатимуть питання,

що забезпечать створення коридорів вільного морського простору для головних портів Туреччини, а проливи Босфор та Дарданелли до Чорного моря можуть бути використані для міжнародного судноплавства;

- третій етап – Туреччина та Греція направляють будь-які питання, особливо ті, що стосуються континентального шельфу на розгляд Міжнародного Суду [28, с.14-16].

Слід зазначити, що суттєва розрядка у відносинах між Грецією та Туреччиною відбулася в період з 1999 по 2005 роки. Заходи в напрямку європеїзації в обох країнах дали початок встановленню добрих відносин між сторонами та покращили атмосферу взаєморозуміння в політичній сфері. Так, в 1999 році уряди Туреччини та Греції на чолі з Бюлентом Еджевітом та Костасом Сімітісом відповідно, з метою покращення двосторонніх відносин почали відповідні переговори, а зусилля в цьому напрямку продовжилися наступними урядами Таіпа Ердогана в Туреччині та Костаса Караманліса, а пізніше Джорджа Папандреу в Греції. Зокрема, протягом даного періоду було проведено чимало візитів на вищому рівні; переговорів, метою яких було відновлення довіри; створено робочі групи в низці сфер двостороннього співробітництва тощо. Кажучи про конкретні результати, мало місце укладення чималої кількості угод в сфері туризму, захисту навколишнього середовища, інвестицій, енергетики тощо, але реальні результати по питанням вищої політики та питанням Егейської суперечки були досить обмеженими, оскільки жодне з ключових питань між обома сторонами не було вирішено [29, с. 19-20].

Розрядка у двосторонніх відносинах також пояснювалась новою політикою Греції та її прагненням примиритися з Туреччиною на основі поваги до принципів та цінностей класичної школи міжнародних відносин. Греція, таким чином, сподівалася створити сприятливий клімат у відносинах з Туреччиною, що мало привести до стабільності, економічного процвітання та мирного співіснування в регіоні. Іншими словами, підтримка Греції вказаних процесів виходила з тих міркувань, що Туреччина, як потенційний член ЄС, мала прийняти деякі додаткові критерії разом з Копенгагенськими критеріями, що безпосередньо пов'язані з питаннями двосторонніх відносин, зокрема Егейське питання та питання Кіпру [30]. Підтримка Туреччини Грецією також була продемонстрована в грудні 2002 року на саміті ЄС в Копенгагені під час розгляду питання відповідності Туреччини Копенгагенським критеріям. Незважаючи на те, що ніхто не піддав сумніву невідповідність Туреччини Копенгагенським критеріям, Греція разом з Італією та Іспанією відстоювали позицію, що Європейський Союз має переглянути прогрес Туреччини та розпочати переговори щодо вступу країни до ЄС вже в 2004 році. Пропозиція Греції не була прийнята Європейською Радою, але факт, що держава, яка тримала замороженими відносини Туреччина-ЄС більш ніж десятиліття зараз належить до меншості країн-членів ЄС, що виступають за прискорення процесу вступу Туреччини до ЄС, свідчить про кардинальну зміну поглядів Греції на відносини ЄС-Туреччина та ролі Європейського Союзу у відносинах Греція-Туреччина.

Для розуміння позиції теперішнього керівництва Турецької Республіки в напрямку вирішення Егейської суперечки вважаємо за необхідне здійснити аналіз щорічних доповідей Європейської Комісії (далі: ЄК) щодо прогресу Туреччини в питаннях відповідності критеріям ЄС. Загалом, вони дають підстави зробити висновки, що деякі прагнення в стабілізації двосторонніх відносин є очевидними та відображаються в низці заходів, вжитих обома сторонами, але сторонам необхідно прикладати ще більших зусиль в досягненні компромісу по сумнозвісній Егейській суперечці. Зокрема, доповідь ЄК за 2006 рік привітала погодження нового пакету заходів, що включав будівництво нового мосту над кордоном річки Еврос/Мерич та створення спільної громадської оперативної групи по попередженню природних лих та низки заходів, що спрямовані на відновлення довіри між сторонами [31]. Доповідь ЄК за 2007 рік позитивно сприйняла обговорення заходів в воєнній сфері, серед яких розвиток технічних засобів для забезпечення безпеки польотів та транспорту, створення комітету начальників Генеральних штабів з балканських країн та Блоку спільних операцій для участі в миротворчих операціях під егідою НАТО. Але, незважаючи на усі досягнення, Греція продовжувала офіційно скаржитися на порушення Туреччиною повітряного простору протягом даного періоду [32].

Офіційний візит прем'єр-міністра Греції до Туреччини в січні 2008 року став першим такого рівня за останні 49 років, а його результатом стало підписання 31 угоди та погодження 24 заходів, що спрямовані на зміцнення довіри між сторонами. Разом з тим, ЄК продовжує засуджувати існування загрози casus belli, що була прийнята Парламентом Туреччини в грудні 2008 року у відповідь на можливе розширення територіальних вод Греції. Висновки ЄК за 2008 рік звучать наступним чином: "Туреччина має беззастережно будувати хороші сусідські відносини та рухатись до мирного вирішення спірних питань відповідно до Статуту ООН, звертаючись у разі необхідності до Міжнародного Суду". За даний період, Грецією було зроблено чимало офіційних скарг щодо порушень свого повітряного простору з боку Туреччини, включаючи польоти над своїми островами [33]. Доповідь ЄК за 2010 рік привітала зусилля як Туреччини, так і Греції в напрямку покращення двосторонніх відносин. Зокрема, ЄК позитивно сприйняла зустріч прем'єр-міністра Туреччини Р.Т. Ердогана з прем'єр-міністром Греції А. Папандреу в Афінах, в ході якої було підписано низку угод по співробітництву в сфері торгівлі, освіті, транспорту, енергетиці, культурі та навколишнього середовища. Крім того, з метою визнання прав нелегальних мігрантів було досягнуто двосторонню угоду, але вона поки ще не працює на практиці. Загроза casus belli все ще існує та ЄС продовжує закликати Туреччину до уникнення будь-якого роду загроз, джерел конфліктів або дій, що можуть нанести шкоду хорошим сусідським відносинам та мирному врегулюванню спорів [34]. В доповіді 2011 року ЄК в черговий раз засудила загрозу casus belli та виразила стурбованість тим, що Греція продовжує офіційно скаржитися на порушення своїх територіальних вод та повітряного простору Туреччиною, включаючи польоти над своїми островами [35]. Доповідь ЄК за 2012 [36], 2013 [37] та 2014 [38] роки констатувала наявність різких виступів Греції щодо заяв Туреччини стосовно пошуків морської нафти та природного газу, включаючи ту частину континентального шельфу, що знаходиться за територією грецького острову Кастелорізо. Загроза casus belli все ще існує, крім того, Греція виступила з низкою офіційних скарг щодо порушень своїх територіальних вод та повітряного простору з боку Туреччини, включаючи польоти над грецькими островами.

Починаючи з 2002 року представники міністерств закордонних справ двох країн зустрічалися для проведення

"попередніх переговорів" більш ніж 50 разів. Метою цих зустрічей як і завжди було досягнення згоди обох сторін щодо врегулювання спору по континентальному шельфу та інших невирішених питань. У приватних бесідах дипломати погоджуються, що історичні обставини, що змінилися, дозволяють сьогодні вирішити конфлікт, який більшою мірою пов'язаний з внутрішньополітичними відносинами і настроєм суспільства, ніж з реальними проблемами безпеки, але відсутність політичної волі, небажання йти на поступки і відмова приймати непопулярні компромісні рішення призвело до того, що переговори не просунулися далі початковій стадії.

Висновки. Резюмуючи наведене вище, можна дійти наступних висновків:

А) як Туреччина так і Греція мають чималі мотивації для покращення двосторонніх відносини, а це, в свою чергу, матиме користь для внутрішнього розвитку обох конфліктуючих сторін;

Б) Греція, на думку багатьох дослідників, ймовірно в найближчому майбутньому розробить деякі стратегії по вирішенню даної суперечки. Підтвердженням цього є слова міністра закордонних справ Греції Дж. Папандреу, який заявив про необхідність зміни зовнішньої політики Греції, мотивуючи це тим, що країна повинна мати більш позитивним імідж в Європі, щоб не вважатись безкомпромісною. Більш того, враховуючи фінансову кризу Греції, уряд країни скоріше намагатиметься вирішити Егейські питання хоча б для того, щоб знизити рівень погрози, що несе за собою положення casus belli Туреччини;

В) забезпечення безпечних умов судноплавства в цьому регіоні відповідає інтересам усіх зацікавлених сторін, у тому числі причорноморських держав, морським суднам яких, для виходу в Середземне море і далі, в Атлантичний океан, необхідно перетнути Егейське море;

Г) майбутні перспективи двосторонніх міждержавних відносин між Грецією та Туреччиною залежатимуть також від відносин між Туреччиною та Європейським Союзом, оскільки останній завжди відігравав суттєву роль в формуванні політичної стратегії як Туреччини, так і Греції.

Література

1. Aksu F. Ege Sorunlarının Gelececeği ve Türkiye / F. Aksu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.yildiz.edu.tr/~faksu/Fuatyayinlar/egesorunTr.htm

2. Paulenoff A. The Aegean Sea Continental Shelf Dispute: Greek and Turkish Interpretations / A. Paulenoff [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspectivesonglobalissues.com/0302/continental.pdf

3. Bahcheli T. The Potential for Conflicts in Greek-Turkish Relations / T. Bahcheli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heer.at/pdf_pool/publikationen/03_jb00_24.pdf

4. Kandemir N. Turkey-Greece Relations / N. Kandemir [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1482&context=ilj

5. Athanassopoulou E. Turkey and Greece/ E. Athanassopoulou [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.lse.ac.uk/43500/1/Turkey%27s%20Global%20Strategy_Turkey%20and%20Greece%28lsero%29.pdf

6. Yaza Y. Türk-Yunan Ege Denizi Sorularının Avrupa Birliği Komisyonunun ve Parlamentosunun Bakış Açıları Çerçevesinde Incelenmesi / Y.Yaza [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ksuiibf/article/viewFile/5000039266/5000038139

7. Migdalovitz C. Greece and Turkey: Aegean Issues — Background and Recent Developments/ C.Migdalovitz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://congressionalresearch.com/97-799/document.php?study=Greece+and+Turkey+Aegean+Issues+--+Background+and+Recent+Developments

8. Aydın M. Cacophony In the Agean; Contemporary Turkish-Greek Relations / M. Aydın [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/1569/17037.pdf

9. İnan Y. The Aegean Disputes / Y. Inan, Y. Acer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/251202.pdf

10. Егейська суперечка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B3%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%81%D1%83%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%B0

11. Козик К.И. Турецко-греческие отношения в 1970–1980-е гг.: Эгейская проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://cyberleninka.ru/article/n/turetsko-grecheskie-otnosheniya-v-1970-1980-e-gg-egeyskaya-problema

12. Bahcheli T. The Potential for Conflicts in Greek-Turkish Relations / T. Bahcheli [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heer.at/pdf_pool/publikationen/03_jb00_24.pdf

13. Costs and benefits arising from the establishment of maritime zones in the Mediterranean Sea [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/documentation/studies/documents/maritime-zones-mediterranean-report_en.pdf

14. Козик К.И. Турецко-греческие отношения в 1970–1980-е гг.: Эгейская проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/turetsko-grecheskie-otnosheniya-v-1970-1980-e-gg-egeyskaya-problema

15. Конвенція про континентальний шельф (Женева, 1958 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_179

16. United Nations Convention on the Law of the Sea [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf

17. Aksu F. Ege Sorunlarının Gelececeği ve Türkiye / F. Aksu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.yildiz.edu.tr/~faksu/Fuatyayinlar/egesorunTr.htm

18. Paulenoff A. The Aegean Sea Continental Shelf Dispute: Greek and Turkish Interpretations / A. Paulenoff [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.perspectivesonglobalissues.com/0302/continental.pdf

19. Козик К.И. Турецко-греческие отношения в 1970–1980-е гг.: Эгейская проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://cyberleninka.ru/article/n/turetsko-grecheskie-otnosheniya-v-1970-1980-e-gg-egeyskaya-problema

20. Yaza Y. Türk-Yunan Ege Denizi Sorularının Avrupa Birliği Komisyonunun ve Parlamentosunun Bakış Açıları Çerçevesinde Incelenmesi/ Y. Yaza [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ksuiibf/article/viewFile/5000039266/5000038139

21. Migdalovitz C. Greece and Turkey: Aegean Issues – Background and Recent Developments / C. Migdalovitz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://congressionalresearch.com/97-799/document.php?study=Greece+and+Turkey+Aegean+Issues+--+Background+and+R

ecent+Developments

22. Convention on International Civil Aviation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icao.int/publications/Documents/7300_orig.pdf

23. Paris Peace Treaty 1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istraistria.hr/fileadmin/dokumenti/upravna_tijela/UO_za_tal_nac_zaj/Instrumenti_zastite_ljudskih_prava/II.Medunarodni_ugovori_i_bilateralni_sporazumi/1.Medunarodni_ugovori_i_bilateralni_sporazumi/II-1.1.Treaty_of_Peace_with_Italy.pdf

24. Kandemir N. Turkey-Greece Relations / N. Kandemir [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1482&context=ilj

25. Там само.

26. Там само.

27. Aksu F. Ege Sorunlarının Gelececeği ve Türkiye / F. Aksu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sbu.yildiz.edu.tr/~faksu/Fuatyayinlar/egesorunTr.htm

28. Policy Briefing. Turkey and Greece: Time to Settle the Aegean Dispute [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/turkey-cyprus/turkey/B64-%20Turkey%20and%20Greece-%20Time%20to%20Settle%20the%20Aegean%20Dispute.pdf

29. Athanassopoulou E. Turkey's Global Strategy: Turkey and Greece / E. Athanassopoulou [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.lse.ac.uk/43500/1/Turkey%27s%20Global%20Strategy_Turkey%20and%20Greece%28lsero%29.pdf

30. Commission Staff Working Paper. Turkey 2008 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf

31.Commission Staff Working Paper. Turkey 2006 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf

32.Commission Staff Working Paper. Turkey 2007 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2007/turkey_progress_report_en.pdf

33.Commission Staff Working Paper. Turkey 2008 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf

34. Commission Staff Working Paper. Turkey 2010 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf

35. Commission Staff Working Paper. Turkey 2011 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/tr_rapport_2011_en.pdf

36. Commission Staff Working Paper. Turkey 2012 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/tr_rapport_2012_en.pdf

37. Commission Staff Working Paper. Turkey 2013 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

38. Commission Staff Working Paper. Turkey 2014 Progress Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20141008-turkey-progress-report_en.pdf

Ахмедова Е.Р.,
здобувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету
Надійшла до редакції: 23.03.2016

УДК 159.923:343.915

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Ковальова О. М.

Стаття присвячена розгляду адиктивної поведінки неповнолітніх шляхом визначення її сутності, психологічних особливостей та форм прояву. Звернено увагу на доцільності розширити коло ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, включивши до нього схильність неповнолітніх приписувати відповідальність за будь-які неприємні обставини батькам, вчителям, друзям тощо. Окремо зупинено на найбільш розповсюдженій формі адиктивної поведінки неповнолітніх - хімічній залежності.

Ключові слова: *адиктивна поведінка, неповнолітні, форми прояву адиктивної поведінки, психічні стани, девіантна поведінка, адиктивна спрямованість, залежність, поведінка, деструктивна поведінка, хімічна залежність, наркоманія*

Статья посвящена рассмотрению аддиктивного поведения несовершеннолетних путем определения ее сущности, психологических особенностей и форм проявления. Обращено внимание на целесообразности расширить круг признаков аддиктивного поведения несовершеннолетних, включив в него склонность несовершеннолетних приписывать ответственность за любые неприятные обстоятельства родителям, учителям, друзьям и т.д. Отдельно приостановлено на наиболее распространенной форме аддиктивного поведения несовершеннолетних - химической зависимости.

Ключевые слова: *аддиктивное поведение, несовершеннолетние, формы проявления аддиктивного поведения, психические состояния, девиантное поведение, аддиктивная направленность, зависимость, поведение, деструктивное поведение, химическая зависимость, наркомания*

At the present stage of development and formation of the Ukrainian society which is characterized by crisis in economy, policy, culture of education, the special concern is caused by minors. Considering that the teenage age is characterized emotional and strong-willed instability caused by puberty, difficulties of formation of new identity upon transition from the childhood to a maturity. The teenager seeks to understand himself, the desires, opportunities, specific features, to find out the similarity to other people and the difference from them. However exactly minors were the most vulnerable part of society, attempts of minors to ego-trip in society faces as a result absence of understanding and respect from adults. Therefore teenagers have a sharp internal conflict,

© О.М. Ковальова, 2016

artificial braking of personal development, impossibility to take an active social position. All this forms a basis for emergence of addiktivny behavior in minors. Due to above specified there is a need for research of psychological bases of addiktivny behavior of minors, in particular her entities, features and forms of manifestation.

At the same time, in the scientific article the attention is focused on detailed consideration and determination of features of addiktivny behavior of minors on the example of chemical dependence, namely drug addiction that, today, is a serious social problem of society.

***Keywords**: deviant behavior, addiktivny behavior, minors, forms of addiktivny behavior, dependence, addiktivny orientation, mental state, narcotic substances.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується кризою в економіці, політиці, культурі, освіті що негативно впливає на майбутнє теперішніх неповнолітніх. Саме вони є найбільш вразливою частиною соціуму. Їх прагнення дорослості та намагання самоствердитися в суспільстві не завжди отримує розуміння дорослих. Й самі підлітків не рідко знаходяться у конфлікті з собою та оточуючими, намагаються усунути дискомфорт за допомогою психоактивних та наркотичних речовин, через що опиняються у конфлікті з законом.

Виходячи з цього, **метою даної статті** є визначення психологічної характеристики адиктивній поведінці неповнолітніх шляхом розкриття її сутності, форм, а також визначення особливостей прояву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим психолого-педагогічним та правовим аспектам адиктивної поведінки неповнолітніх присвячені праці Ю. Аргунова, О.В. Безпалько, В. Бітенського, Т. Больбота, А.Габіані, Р.Готліб, О.В. Грибанової, С. Дворяк, Н. Залигіної, Г.Д. Золотова, Я.Ю. Кондратьєва, Ц.П. Короленко, Л.І. Казміренко, С.А. Кулакова, Б.М. Левіна, І.П. Лисенко, А. Личка, Л.І. Максименкової, Н.Ю.Максимової, О. Москаленка, В. Менделевича, Ю.В. Попова, Д.В. Семенова, С.Ф. Смагіна, О. Савчукта, А.С. Тимофєєвої, Б. Ткача, І. Шишова та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підлітковий вік характеризується емоційно-вольовою нестабільністю, зумовленою статевим дозріванням, труднощами формування нової ідентичності при переході від дитинства до дорослості. Підліток прагне зрозуміти себе, свої бажання, можливості, індивідуальні особливості, з'ясувати свою схожість з іншими людьми та свою відмінність від них. За допомогою спілкування у неповнолітнього формується адекватне уявлення про себе та спрямованість своєї поведінки. Остання, на жаль, у багатьох випадках виявляється девіантною, тобто такою, що відхиляється від схвалюваної у суспільстві норми. Одним із різновидів девіантної поведінки є адиктивна поведінка.

На сьогодні, визначаючи поняття адиктивної поведінки, вчені розуміють таку поведінку, що досягається різноманітними способами – фармакологічним й нефармакологічним, і супроводжується розвитком суб'єктивно приємних емоційних станів [1, 2, 3]. Найбільш вичерпно було надано визначення поняття "адиктивна поведінка" О.В. Безпалько, на думку якої "адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій" [1, с. 103].

Богданова І.М. визначила адиктивну поведінку як поведінку, що "передує різним видам хімічної залежності (від англ. addictive behaviour – хибна залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка)" [2, с. 320]. Вона може сформуватися внаслідок вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем. Під наркогенними речовинами мають на увазі такі речовини, як наркотики, алкоголь та токсикологічні речовини [4, с. 61].

Л.І. Казміренко пропонує розуміти адиктивну поведінку як один із різновидів девіантної поведінки, що характеризується непереборним бажанням переживати інтенсивні емоції за допомогою штучної зміни свого психічного стану внаслідок вживання деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних видах діяльності" [5, с. 17].

Аналіз поглядів деяких вчених надав нам можливість запропонувати наступне визначення поняття адиктивної поведінки. Так, під адиктивною поведінкою неповнолітнього варто розуміти деструктивну поведінку, яка характеризується зміною психічного стану неповнолітнього у результаті вживання хімічних речовин, що у подальшому може призвести до виникнення залежності.

Водночас, для адиктивної поведінки неповнолітніх притаманні ознаки та форми прояву. Перш за все, зупинимося на соціальних та психологічних особливостях, які характеризують особу з адиктивною спрямованістю. До таких особливостей деякі вчені відносять [6, с. 9]:

- значно знижену активність у повсякденному житті, сповненому вимогами і очікуваннями;
- неузгодженість психологічної стійкості у випадках побутових відносин і криз;
- погану переносимість труднощів повсякденного життя, але добру переносимість кризових ситуацій
- сформований під впливом постійних докорів з боку близьких і оточуючих за непристосованість і відсутність життєлюбства тимчасовий "комплекс неповноцінності", який дуже швидко трансформується у гіперкомпенсаторну реакцію, завищену самооцінку, почуття зверхності;
- зовнішню соціабельність – внаслідок тиску з боку соціуму адиктивним індивідам доводиться підстроюватися під норми суспільства, грати роль "свого серед чужих"; вони формально виконують соціальні ролі (зразкового сина, ввічливого співрозмовника, добропорядного колеги), є люб'язними, дружелюбними, але намагаються уникати стійких і тривалих емоційних контактів.

Проте, базовим для характеристики адиктивної особистості є поняття залежності. Для оцінки і віднесення особи, в тому числі і неповнолітньої, до залежного типу Короленко Ц.П. виділяє наступні ознаки [6, с. 11]:

нездатність приймати рішення без поради інших людей;

готовність дозволяти іншим приймати важливі для неї рішення;

готовність погоджуватися з іншими через страх бути відторгнутою, навіть при усвідомленні того, що інші помиляються;

труднощі у починанні яких-небудь справ самостійно;

готовність добровільно йти на виконання принизливих чи неприємних робіт з метою бути підтриманим і завоювати любов оточуючих;

погана переносимість самотності – готовність витрачати значних зусиль, щоб її уникнути;

легка ранимість, чутливість до найменшої критики чи неодобрення з боку.

З приводу залежності як ключової ознаки адиктивної поведінки неповнолітніх варто зазначити, що її виникненню передує поява відчуття психологічного дискомфорту. У подальшому, прагнучи змінити свій психічний стан у бік комфорту, неповнолітні вдаються до адикції. Остання настільки захоплює неповнолітнього, що починає керувати його життям. Вольові зусилля слабшають і не дають можливості протистояти адикції [7, с. 119]. Таким чином, виникає залежність від вживання хімічних речовин, що тягне за собою універсальний спосіб вирішення проблем – відхід від них. У зв'язку з зазначеним, на нашу думку, варто розширити коло ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, включивши до нього схильність неповнолітніх приписувати відповідальність за будь-які неприємні обставини батькам, вчителям, друзям тощо.

Звісно ж адиктивна поведінка суттєво впливає на спосіб життя неповнолітніх. У навчальному посібнику "Как предупредить алкоголизм и наркомании у подростков" Єникеєва Д.Д. зазначає [8, с. 182]: "Чим більше виявляється адиктивність, тим більше порушуються емоційні відносини з оточенням. Потреба в емоційному теплі і близькості переноситься на об'єкт адиктивності. Тепер психоактивна речовина стає універсальним джерелом позитивних переживань".

Бажання змінити настрій у неповнолітнього виражається у певній формі адиктивної поведінки. Це може бути і хімічна залежність (куріння, токсикоманія, наркозалежність, алкогольна залежність), і порушення харчової поведінки (переїдання, голодування, відмова від їжі), і гемблінг (ігрова залежність), і релігійно-деструктивна поведінка (релігійний фанатизм, схильність до залучення в секти тощо).

Останнім часом найбільш розповсюдженою формою адиктивної поведінки неповнолітніх є хімічна залежність. Адже саме алкоголізм, наркоманія, токсикоманія і куріння, на сьогодні, стали невід'ємними атрибутами молодіжної субкультури. Тому пропонуємо розглянути особливості адиктивної поведінки неповнолітніх на прикладі хімічної залежності, а саме наркоманії, що, на сьогодні, є гострою проблемою суспільства.

Схильність неповнолітніх до споживання наркотиків і токсичних речовин Максименкова Л.І. розділяє на три умовні групи [9, с. 128]:

1) неповнолітні, які спробували наркотичну речовину просто з цікавості;

2) неповнолітні з несприятливою внутрішньо сімейною обстановкою (конфліктні сім'ї, наявність в сім'ї алкоголіків, психічно хворих тощо);

3) неповнолітні з органічним ураженням головного мозку. Вони характеризуються низькою критичністю мислення, підвищеною сугестивністю, внаслідок чого легко потрапляють під будь-який негативний вплив. Проте, на нашу думку, для адиктивної поведінки неповнолітніх, які вживають наркотики, є характерні наступні ознаки:

1) відсутність порозуміння з батьками, що пов'язано з безпідставною відсутністю неповнолітнього вдома;

2) байдужість неповнолітнього до родичів та їх проблем;

3) неврівноважений психічний стан: поява раптових спалахів крику, роздратованості та зміни настрою неповнолітнього;

4) зміна звичного кола інтересів та друзів;

5) поява схильності до крадіжок грошей та цінностей;

6) прагнення усамітнитися;

7) залежність від наркотичних речовин.

Через те, що наслідки, до яких призводить вживання неповнолітніми наркотичних речовин, можуть мати необоротний характер, особливого значення набуває виявлення факторів, що привертають до формування адиктивної поведінки неповнолітніх. Одним з таких факторів є особливості особистості самих підлітків. Досліджуючи питання соціальної роботи з особами з наркотичною та алкогольною залежністю, Сердюк О.О. серед особистісних особливостей неповнолітніх, що привертають увагу, наприклад, до наркоманії, відносить психопатичні особливості характеру, психічний інфантилізм, вегетативну недостатність [10, с. 312]. Велике значення в розвитку залежності у неповнолітніх також надається впливу референтної групи, схильності до наслідування і цікавості, властивим підлітковому віку.

Підводячи підсумок вище викладеному, варто підкреслити те, що проблема адиктивної поведінки неповнолітніх на сучасному етапі розвитку суспільства досі залишається не вирішеною. На підставі аналізу поглядів деяких вчених щодо тлумачення поняття адиктивної поведінки було запропоновано визначати адиктивну поведінку неповнолітнього як деструктивну поведінку, яка характеризується зміною психічного стану неповнолітнього у результаті вживання хімічних речовин, що у подальшому може призвести до виникнення залежності. Прагнучи змінити свій психічний стан у бік комфорту, неповнолітні вдаються до адикції, яка настільки їх захоплює, що починає керувати його життям. Виникає залежність від вживання хімічних речовин, що тягне за собою універсальний спосіб вирішення проблем – відхід від них. У зв'язку з цим, досліджуючи особливості адиктивної поведінки неповнолітніх осіб, було звернено увагу на доцільності розширити коло ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, включивши до нього схильність неповнолітніх приписувати відповідальність за будь-які неприємні обставини батькам, вчителям, друзям тощо.

Схильність неповнолітніх до споживання наркотиків і токсичних речовин є гострою проблемою суспільства. До основних ознак адиктивної поведінки неповнолітніх, які вживають наркотики, пропонується відносити: відсутність порозуміння з батьками, що пов'язано з безпідставною відсутністю неповнолітнього вдома; байдужість неповнолітнього до родичів та їх проблем; неврівноважений психічний стан: поява раптових спалахів крику, роздратованості та зміни настрою неповнолітнього; зміна звичного кола інтересів та друзів; поява схильності до крадіжок грошей та цінностей; прагнення усамітнитися; залежність від наркотичних речовин.

Безумовно, адиктивна поведінка неповнолітніх є серйозною соціальною проблемою, оскільки у вираженій формі адиктивна поведінка неповнолітніх осіб може мати такі негативні наслідки, як конфлікти з оточуючими, вчинення злочинів, втрата працездатності тощо. Останнє зумовлює необхідність застосування до неповнолітніх відповідних профілактичних, психолого-педагогічних, а також виховних заходів. На наш погляд, результативність профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх залежить від знання її причин. Через це, планується здійснити подальші розробки цієї проблеми у наступній науковій статті.

Література

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О.В. Безпалько. – К. : "Логос", 2003. – 134 с.

2. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб.

/ І.М. Богданова. – К.: Знання, 2008. – 343 с.

3. Грибанова О.В. Педагогические условия предупреждения аддиктивного поведения подростков (на материале работы классного руководителя): Автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.01. "Общая педагогика, история педагогики и образования" / О.В. Грибанова. – Волгоград, 2007. – 24 с.

4. Золотова Г.Д. Сучасні соціально-педагогічні погляди на проблему адиктивної поведінки дітей / Г.Д. Золотова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 1. – С. 61-70.

5. Айвазова А.Е. Психологические аспекты зависимости. – СПб.: Речь, 2003. – 120 с.

6. Короленко Ц.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития // Обозрение психиатрии и медицинской психологии. – 1991. - №1. – С.8-15.

7. Леонова, Л.Г. Питання профілактики адиктивної поведінки у підлітковому віці. Навчально-методичний посібник / Л.Г. Леонова, Н.Л. Бочкарьова. - К.: Наука, 1998. - 381 с.

8. Еникеева Д.Д. Как предупредить алкоголизм и наркомании у подростков : учеб. пособие [для студ. сред. и высш. пед. заведений] / Д.Д. Еникеева. – 2-е изд, стер. – М.: Академия, 2001. – 144 с. – (Серия "Педагогическое образование").

9. Максименкова Л.И. Аддиктивное поведение в подростковом возрасте как психологическая проблема [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/addiktivnoe-povedenie-v-podrostkovom-vozraste-kak-psihologicheskaya-problema - Назва з екрана.

10. Сердюк О.О. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю / О.О. Сердюк, Ю.Л. Бєлоусов // Соціальна робота в органах внутрішніх справ України : навч. посіб. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 303 – 324.

Ковальова О. М.,
викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.03.2016

УДК 343.4:346.9(477)

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Лисейцева В. Г.

Соціально-економічна криза в Україні, суттєвими ознаками якої є спад виробництва, розбалансування державних фінансів, бюджетний дефіцит, інфляція, напружена ситуація на ринку кредитних ресурсів тощо, призвела до різкого зростання ступеня криміналізації життєво важливих сфер функціонування держави і, перш за все, економіки. Сучасна криміналізація економіки, недосконаліть законодавства щодо протидії економічній злочинності, відсутність дієвої системи державного контролю за діяльністю комерційних структур та недостатня наукова розробленість проблеми запобігання цим злочинам перетворили кредитно-фінансову систему України на зону, сприятливу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, яка, в свою чергу, виступає одним із найпоширеніших правопорушень у сфері економіки, вчинюваних організованою злочинністю.

Процес реформування суспільного життя України на сьогоднішній час поєднаний із подоланням певних труднощів економічного, політичного й організаційного порядку, зумовлених перехідним етапом у розвитку країни, що створює сприятливе підґрунтя для вчинення ряду злочинних діянь, які перешкоджають нормальному розвитку сфери господарської діяльності. Одним із них є легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. В умовах поширення тіньової економіки це явище давно вже стало загальнодержавною проблемою і потребує вирішення саме на загальнодержавному рівні. Актуалізують цю проблему і внутрішні особливості легалізації "брудних" грошей як специфічного економічного процесу: адже тіньові фінансово-господарські операції завуальовані під легітимні, набувають форм прямого продовження криміногенних економічних відносин.

Ключові слова: *легалізація (відмивання) доходів, протидія відмиванню доходів, доходи, отримані злочинним шляхом, злочинні кошти, злочинні доходи.*

Социально-экономический кризис в Украине, существенными признаками которой являются спад производства, разбалансировка государственных финансов, бюджетный дефицит, инфляция, напряженная ситуация на рынке кредитных ресурсов и т.п., привела к резкому росту степени криминализации жизненно важных сфер функционирования государства и, прежде всего, экономики. Современная криминализация экономики, несовершенство законодательства о противодействии экономической преступности, отсутствие действенной системы государственного контроля за деятельностью коммерческих структур и недостаточная научная разработанность проблемы предотвращения этих преступлений превратили кредитно-финансовую систему Украины в зону, благоприятную для легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, которая , в свою очередь, выступает одним из самых распространенных правонарушений в сфере экономики, совершаемых организованной преступностью.

Процесс реформирования общественной жизни Украины на сегодняшнее время соединен с преодолением определенных трудностей экономического, политического и организационного порядка, обусловленных переходным этапом в развитии страны, создает благоприятную почву для совершения ряда преступных деяний, которые препятствуют нормальному развитию сферы хозяйственной деятельности. Одним из них является легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем. В условиях распространения теневой экономики это явление давно уже стало общегосударственной проблемой и требует решения именно на общегосударственном уровне. Актуализируют проблему и внутренние особенности легализации "грязных" денег как специфического экономического процесса: ведь теневые финансово-хозяйственные операции завуалированные под легитимные, приобре-

© В.Г. Лисейцева, 2016

тают формы прямого продолжения криминогенных экономических отношений.

Ключевые слова: *легализация (отмывание) доходов, противодействие отмыванию доходов, доходы, полученные преступным путем, преступные средства, преступные доходы.*

Socio-economic crisis in Ukraine, which are essential features of the decline in production, imbalance of public finances, fiscal deficit, inflation, and the tense situation on the credit market, etc., led to a sharp increase in the degree of criminalization of the vital areas of functioning of the state and, above all and economy. Modern criminalization of the economy, the imperfection of the legislation on combating economic crime, the lack of an effective system of state control over the commercial structures activity and lack of full scientific problem elaboration prevent these crimes have made credit and financial system of Ukraine in the zone favorable to the legalization (laundering) of proceeds from crime, which in turn, is one of the most common offenses in the sphere of economy, organized crime committed.

The process of reforming the social life in Ukraine at present time is connected with overcoming some difficulties of economic, political and institutional order resulting from a transitional stage in the development of the country, creating fertile ground for committing a number of criminal acts that hinder the normal development of economic activity. One of them is the legalization (laundering) of proceeds from crime. In terms of the spread of the phenomenon of the shadow economy has long become a nationwide problem and it needs to be addressed at the national level. Actualizes the problem and internal features of the legalization of "dirty" money as a specific economic process: for shady financial and business transactions veiled under legitimate, takes the form of a direct continuation of criminal economic relations.

Keywords: *legalization (laundering) of anti-money income, the proceeds of crime, criminal money, criminal profits.*

Постановка проблеми. Незважаючи на значні кроки у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, українська економіка в цілому та банківська система має певні особливості у вигляді високого рівня корупції та безконтрольного обігу готівкових коштів, що, в повній мірі не дозволяє механізмам, розробленими для високорозвинених країн, працювати в Україні.

Українська економіка має свої особливості у сфері розпорядження благами, що були одержані незаконним шляхом та способом їх легалізації. В рамках даної статті будуть розглянуті особливості української економіки у розрізі проблеми легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та запропоновано шляхи вирішення даної проблеми.

Стан розробленості проблеми. Дослідження поняття легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, висвітлено в наукових працях О.М. Бандурка, М.І. Бажанова, А.С. Беніцького, Ф.Г. Бурчака, В.К. Грищука, Л.М. Долі, О.Ф. Київеця, О.Г. Кальмана, О.Є. Користіна, М.Н. Мироненка, М.І. Мельника, Є.О. Несвіта, В.М. Поповича, Н.В. Сєліхова, О.Ю. Якімова, А.В. Яковлєва та ін.

У науковій літературі та в юридичному праві запропоновано багато визначень цього поняття. Термін "відмивання" доходів позначає процес перетворення нелегально отриманих коштів на легальні. О. М. Бандурка під відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, розуміє прихову- вання істинного джерела отриманих матеріальних цінностей, перетворення незаконної готівки в іншу форму активу, приховування істинного власника незаконно набутих доходів тощо [1, С. 35].

Президентська комісія США з протидії організованій злочинності у 1984 р. використала таке формулювання: "Відмивання" грошей – процес, за допомогою якого приховується існування, незаконне походження чи незаконне використання доходів, ці доходи маскуються так, аби вони здавалися такими, що мають законне походження" [2, С. 20].

Мета і завдання дослідження: Метою дослідження є розроблення конкретних теоретичних та практичних науково обґрунтованих пропозицій, рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Результати дослідження: Основною метою легалізації злочинних доходів є перетворення готівкових коштів у безготівкову форму, надаючи їм вигляд отриманих із законних джерел. Оскільки саме готівкою відбуваються розрахунки за незаконні операції, споконвіку такими операціями були: торгівля зброєю, проституція, обіг наркотиків, корупція тощо. Як правило, для того, щоб надати операціям законного вигляду при легалізації доходів виплачуються податки згідно законодавства тієї країни в якій проходять вищезазначені операції.

Завдяки податкам, що сплачуються із доходів, одержаних злочинним шляхом, деякі країни, надаючи свободу таким розрахункам, збільшували рівень розвитку своєї економіки в декілька разів. Серед яскравих прикладів слід згадати такі країни, як: Антигуа і Барбуда, Швейцарія, Монако, Кіпр.

Фактично, відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, для країни в якій це відбувається має позитивний ефект, оскільки керівництво цих країни на податки сплачені "відмивачами" можуть вирішити чимало фінансових проблем країни. Більше того, це може бути основною статтею доходів малорозвинених країн. Саме низькі податки та послаблений фінансовий контроль завжди приваблював капітали злочинців, а офшорні території розвивалися галопуючими темпами, перетворюючись у елітні місця відпочинку. Зрозуміло, що такий перебіг справ не може сподобатися урядам високорозвинених країн, оскільки надприбутки офшорів – це недоотримані прибутки інших держав. А, якщо взяти до уваги, що більшість операцій імпорту/експорту із заділянням офшорних територій відбуваються без фактичного переміщення товарів, а лише на папері, то злочинні наміри не сховати за податковою оптимізацією. Відтак, країни, що не приділяють достатньо уваги боротьбі з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, можуть мати певні економічні санкції з боку інших країн. Найбільш авторитетним є список міжнародної організації з боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом – FATF, він має назву "чорний список" і до нього потрапляють країни, що не приділяють значно уваги питанням боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, але мають достатньо розвинену банківську систему.

Цікаво, що Україна вже стигла побувати в "чорному списку" країн FATF, тобто в списку небезпечних, з точки

зору відмивання грошей, країн. Більше того, рейтинг прозорості економіки ніколи не наближався до високорозвинених країн, а останнім часом він ще й зменшується. Однак, на відміну від прикладів зростання економіки з країнами, що свого часу закривали очі на відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, економіка України показує досить скромні показники росту.

Основна причина такого збігу обставин заключається саме в високому рівні корупції. За даними всесвітньої організації Transparency International у 2012 році Україна, за рівнем прозорості економіки, посіла 144 сходинку [3]. Такі країни як: Непал, Пакистан, Нігерія мають кращі показники прозорості економіки в країні. Фактично весь процес легалізації доходів одержаних злочинним шляхом завершується на так званій "нульовій стадії" [4] – стадії одержання коштів набутих злочинним шляхом тобто здійсненням предикативного злочину. Або ж весь процес одержання таких коштів заключається в тому, щоб отримати готівку, обов'язковою умовою при цьому є ухилення від сплати податків, що в корні суперечить принципу відмивання доходів, коли готівкові кошти мають бути переведеними в безготівкову форму, а податковий тягар при цьому повністю сплачений до бюджету тієї країни, в якій відбувся процес легалізації.

Парадоксальність відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні заключається в тому, що операції комерційних фірм, які відносять до легалізації доходів, є збитковими для держави, оскільки по своїй суті не є операціями з відмивання доходів, а є операціями з ухилення від сплати податків, незаконного відшкодування коштів з бюджету, незаконного отримання дотацій тощо.

Також до поширених операцій в Україні слід віднести конвертаційні центри, що за своєю суттю створюються задля переведення безготівкових грошей в готівкову форму. Основними факторами популярності готівкових грошей є [4]:

- висока ліквідність;
- відсутність контролю за фізичним переміщенням;
- можливість ефективного приховування слідів походження доходів, отриманих з незаконних джерел, та осіб, що отримали незаконні доходи.

Наряду з популярністю готівкових форм грошей, активно до таких розрахунків залучаються фізичні особи. Це можуть бути втрачені ідентифікаційні документи або ж незначна винагорода для власника таких документів. Залученню фізичних осіб до схем з легалізації сприяють наступні фактори [4]:

- відсутність обмежень на розрахунки готівкою між юридичними особами та фізичними особами-громадянами;
- відсутність необхідності реєстрації юридичної особи та, відповідно, необхідності спілкування з органами державної влади.

Особливої популярності набуваються способи з придбанням скретч-карток за безготівкові кошти та подальшим їх продажем фізичним особам за готівкові кошти.

Наступним, актуальним для України, відповідно до звіту ДКФМ за 2012 рік, предикативним злочином є розкрадання коштів або майна [4], що розділяється на приховані недостачі з підробкою облікових документів та відкриті без підробки документів. Як правило, такого роду розкрадання здійснюються працівниками відповідного підприємства. Досить часто такого роду злочинна діяльність скоюється із використанням комп'ютерної техніки, а здобуті, таким чином, кошти знімаються готівкою. Як можна побачити, знову переведення коштів до найбільш ліквідної форми розрахунку, а мало б бути навпаки. Цікаво, що в самому звіті не вказано чи приведені, за даним типом, схеми не включають самого процесу легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а лише предикативний злочин з наступними ідентифікаторами підозрілості операцій [4]:

- участь в операціях осіб молодого віку та/або новостворених компаній;
- зняття коштів в день зарахування;
- операції, що не відповідають діяльності клієнта банку;
- відсутність інформації щодо господарської діяльності клієнта;
- надання переваги у використанні онлайнових платіжних систем перед традиційними;
- міжнародні перекази, що не відповідають діяльності клієнта;
- можливі інші фактори.

Особливої актуальності набули злочини у сфері державного управління. Учасниками такого виду злочинів є чиновники різного рівня управління. Досить часто схеми із розкраданням майна або коштів здійснюються за сприянням чиновників. Яскравим прикладом може бути будівництво за держаним замовленням, коли частина коштів, отриманих на будівництво повинна бути повернута у якості "відкату". При цьому сума такого повернення може сягати, за окремими даними, до 90%, вартості самого проекту. За аналогічними схемами відбуваються тендерні закупівлі обладнання до державних установ. Коли в тендері беруть участь підставні компанії лише для створення видимої конкуренції, а переможець заздалегідь відомий, або закупка проводиться взагалі без тендеру у випадку коли сума операції не перевищує 200 тис. грн. [5].

Відповідно до проведеного аналізу можна зробити певного роду висновки. По-перше, основною формою коштів яку злочинці намагаються отримати є готівка, як високоліквідний і фактично такий, що не можна вислідити, в Україні, засіб. Зважаючи на це, проведення операцій із відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, коли доходи, що були отримані злочинним шляхом і у формі готівкових коштів слід перевести до безготівкової форми, в Україні позбавлене будь-якого сенсу. По-друге, операції з легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, як правило, завершуються на етапі отримання таких доходів, тобто так званій "нульовій стадії". Інше питання який шлях буде пройдений для того, щоб отримати такі доходи, в одному випадку все завершується хабарем в обмін за посадовий злочин, чи зняттям готівки за вкраденими даними кредитних карток, в іншому – складною схемою експортно/імпортних операцій із використанням підставних компаній. По-третє, високий рівень корупції в країні носить надзвичайно загрозливий характер і в частині випадків здійснюється групою осіб. Фактично, вчиняючи фінансовий злочин, задіяні в цьому особи занепокоєні не проблемою легалізації отриманих коштів, а проблемою несплати податку із заданого виду доходу.

Аналіз даного питання дозволив визначити такі основні заходи щодо запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних незаконним шляхом:

- гармонізація вітчизняного законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних незаконним шляхом, з урахуванням міжнародних вимог та стандартів;

- зниження рівня тінізації вітчизняної економіки шляхом лібералізації податкової системи України в напрямку створення різних податкових стимулів для розвитку бізнесу (скорочення кількості податків і зменшення рівня податкового навантаження);

– формування наукового забезпечення процесів регулювання сфери протидії "відмиванню" грошей, поєднання норм різних галузей права в правовому забезпеченні фінансових відносин (зокрема, фінансового, податкового, валютного, банківського, кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого));

- підвищення кваліфікації працівників суб'єктів державного фінансового моніторингу. Термін "фінансовий моніторинг" в Україні ототожнюється з терміном "протидія доходам, одержаним злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму". Так, українські науковці О.Є. Користін і С.С. Чернявський вважають, що "...реалізація комплексу заходів із запобігання відмиванню коштів в Україні знайшла своє відображення через становлення інституту державного контролю – фінансовий моніторинг, з відповідним правовим та організаційним забезпеченням"; [9, С. 612]

- скорочення обсягів готівкових розрахунків та підвищення контролю над операціями клієнта з перерахування коштів на рахунки, відкриті за кордоном, на етапі початку його співробітництва з банками;

- посилення співробітництва України з країнами світу, міжнародними організаціями щодо обміну інформацією стосовно сумнівних операцій, що здійснюються суб'єктами з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом та досвідом щодо розслідування та розкриття таких злочинів;

– створення баз даних інформації про дії та особи, пов'язані з відмиванням грошей, одержані від організацій, що здійснюють операції з коштами та іншим майном у відповідності зі спеціальним законом, та забезпечення доступу до неї правоохоронних органів з метою виявлення злочинної діяльності та ін.

Доводиться, що підвищення ефективності запобігання органами внутрішніх справ легалізації (відмиванню) злочинних доходів за сучасних умов обмежених ресурсів держави можливе за рахунок покращення правових і організаційно-управлінських засад взаємодії з іншими правоохоронними органами та суб'єктами фінансового моніторингу, координації їх діяльності.

Література:

1. Бандурка А. М., Симовьян С. В. Украина против "грязных" денег. – Х.: ХНУВС, 2003. – С. 35–45.

2. Енциклопедія банківської справи / за ред. В. Ющенка. – К.: Атіка, 2001. – 640 с.

3. The Transparency International Corruption Perceptions Index [The electronic resource] / Transparency International. – Conditions of access : http://www.transparency.org/.

4. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму [електронний ресурс] / Режим доступу :http://sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20121228/2012_27_12_2012.pdf.

5. Про здійснення державних закупівель [електронний ресурс] : Закон України від 10.04.2014 № 1197-VII. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1197-18.

6. Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/content/File/Site_docs/2008/20.09.08/40_ukr_new-3.htm.

7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1702-18.

8. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію(відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електроний ресурс] : Постанова ПВСУ від 15.04.2005 № 5 – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05.

9. Користін О.Є., Чернявский С.С. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посіб. / За ред. Джужі О.М. – К. : КНТ, 2009. - 612 с.

10. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України // За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2004.

Лисейцева В.Г.,
Викладач кафедри кримінального права та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.03.2016

УДК 343.2

ПРАВОВА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Берендєєва А.І.

Стаття присвячена правовій основі професійної етики поліцейських в Україні. На початку статті доведено необхідність юридичного закріплення норм, що регулюють етику поліцейських, оскільки наявність моральних чеснот є запорукою ефективного виконання поліцейськими своїх професійних обов'язків. Розглянуто систему нормативно-правових актів, які складають правову основу етичної діяльності поліцейських. Проаналізовано міжнародні етичні стандарти професійної етики поліцейських та вказано на особливості їх юридичної сили для українського законодавства. Розглянуто статті конституції України з прикладами рішень Європейського Суду з прав людини, які складають правову основу поліцейської деонтології. Також висвітлено законодавчі акти та відомчі накази, які складають частину правового регулювання діяльності поліцейських. Таким чином, розглянуто всю ієрархічну систему нормативно-правових актів, що складають правову основу професійної етики поліцейських.

Ключові слова: *професійна етика, етика поліцейських, поліцейська деонтологія, етичні принципи, правова основа професійної етики.*

Статья посвящена правовой основе профессиональ-

© А.І. Берендєєва, 2016

ной этики полицейских в Украине. В начале статьи доказана необходимость юридического закрепления норм, регулирующих этику полицейских, поскольку наличие моральных качеств является залогом эффективного выполнения полицейскими своих профессиональных обязанностей. Рассмотрена система нормативно-правовых актов, которые составляют правовую основу этической деятельности полицейских. Проанализированы международные этические стандарты профессиональной этики полицейских и указано на особенности их юридической силы для украинского законодательства. Рассмотрены статьи конституции Украины с примерами решений Европейского Суда по правам человека, которые составляют правовую основу полицейской деонтологии. Также освещены законодательные акты и ведомственные приказы, которые составляют часть правового регулирования деятельности полицейских. Таким образом, рассмотрены вся иерархическая система нормативно-правовых актов, составляющих правовую основу профессиональной этики полицейских.

***Ключевые слова**: профессиональная этика, этика полицейских, полицейская деонтология, этические принципы, правовая основа профессиональной этики.*

The article is devoted to the legal basis of the professional ethics of the police in Ukraine. At the beginning of the article the author proves that there is a need for legal fastening ethics standards of policing, because the presence of moral character is the key to effective policing of their professional duties. In the article rewied the system of normative legal acts, which constitute the legal basis for the ethical work of police officers. The article analyzes the international ethical standards of professional ethics of the police and identified the characteristics of their legal intensity to the Ukrainian legislation. The article deals with the constitutional norms of Ukraine with the examples of the European Court of Human Rights, which constitute the legal basis of the police deontology. Also discuesses the laws and departmental orders, which are the part of the legal regulation of ethics police activities. Thus, we consider the whole hierarchical system of legal acts constituting the legal basis of professional ethics of the police in Ukraine.

***Keywords**: professional ethics, ethics police, police ethics, ethical principles, legal framework of professional ethics.*

Більшість сучасних держав прийнято вважати правовими, демократичними та соціальними, принаймні така теза міститься в багатьох конституціях країн світу, в тому числі і в конституції України. Демократія передбачає лібералізм, під яким розуміється сукупність філософських, політичних і правових поглядів, що ґрунтуються на максимальному обмеженні втручання держави в економічну діяльність та захисті особистості, її прав і свобод від диктату державної влади [1, с. 176]. Це передбачає встановлення чітких меж правового регулювання, тобто меж втручання держави у справи суспільства. З розвитком соціуму чітко прослідковується тенденція щодо звуження меж правового регулювання суспільних відносин та зменшення впливу держави на регулювання особистих відносин населення за допомогою права за рахунок врегулювання таких відносин іншими соціальними нормами, зокрема нормами моралі.

У той же час, деякі моральні норми отримують своє законодавче закріплення і автоматично стають правовими. Це стосується і етичних правил поведінки деяких професій, які у своїй сукупності становлять професійну етику. Особливої актуальності професійна етика має для соціальноорієнтованих професій, тобто таких видів діяльності, об'єктом яких є людина – лікарів, вчителів, викладачів, працівників правоохоронних органів, тощо. Саме професії, які спрямовані для забезпечення нормального функціонування населення, для реалізації потреб людини у певних сферах життя, вимагають від фахівців володіння високими чеснотами.

Більш того, для представників цих професій недотримання норм професійної етики є підставою говорити про їх професійну непридатність і притягати до відповідальності та звільняти з займаних посад. Зрозуміло, що для цього необхідні чіткі юридичні підстави. Саме з цією метою необхідна правова регламентація етичної поведінки працівників поліції, тобто повинна бути створена правова основа професійної етики таких осіб.

Найбільш активно тематику професійної етики поліцейських досліджували у своїх наукових роботах С. Гусарєв, О. Карпов, В. Кукушин, Ю. Римаренко, О. Скакун, С. Сливка, О. Тихомиров.

Правове регулювання професійної етики поліцейських в Україні представляє собою систему нормативно-правових актів, які регулюють службову діяльність таких осіб. Якщо ми згуртуємо ці нормативно-правові акти за їх юридичною силою, то можна визначити, що правову основу професійної етики працівників поліції в Україні складають: 1) конституція України; 2) міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною; 3) закони України; 4) нормативно-правові акти центральних державних органів (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету міністрів України); 5) відомчі нормативно-правові акти (накази, інструкції, розпорядження Міністерства внутрішніх справ України).

З огляду на сучасну тенденцію уніфікації правових джерел та глобалізацію взагалі, доречно було би почати з міжнародних стандартів поліцейської етики. Хоча за юридичною ієрархією ці правові акти мають меншу юридичну силу, ніж конституція України, але вся законодавча база України базується саме на цих міжнародних стандартах.

Міжнародні документи складають дуже важливу частину правової основи професійної етики поліцейських. Деякі з них були ратифіковані ще за часів радянської України, та зобов'язання за якими перешли до України шляхом правонаступництва, інші ж Україна вже підписала, будучи незалежною державою. Всі міжнародно-правові акти, що складають правову основу професійної етики поліцейських, умовно можна поділити на 2 групи. Перша група містить міжнародно-правові акти, які проголошують права і свободи людини, в тому числі і такі, що можуть порушуватися неетичною поведінкою правоохоронців. Так, тут можна назвати Конвенцію про права людини та основоположних свобод (ратифікована Україною у 1997 році), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ратифікований Україною у 1973 р.), Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (ратифікована Україною в повному обсязі в 1984 р.), тощо.

До другої групи відносяться міжнародно-правові стандарти професійної етики поліцейських, норми яких

вказують на належну поведінку правоохоронців. Серед таких стандартів можна назвати Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (1979 р.) , Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (1990 р.), Основні принципи етики поліцейської служби (1979 р.) Декларацію про поліцію (1979 р.), Європейський кодекс поліцейської етики (2001 р.), тощо. Ці міжнародні документи можна назвати деонтологічними засади поліцейської етики, оскільки вони містять, окрім іншого, безпосередньо етичні норми, тобто норми моральної поведінки правоохоронців.

Найголовніша відмінність між цими двома групами полягає у тому, що правові норми першої групи міжнародно-правових актів обов'язкові для виконання, а норми другої групи носять рекомендаційний характер і спрямовані перш за все на законодавця, який повинен врахувати ці норми у вітчизняному законодавстві. Самі ж по собі такі міжнародні норми не мають жодної юридичної сили, а їх головні приписи пропонують державам імплементувати у власне законодавство. Так, Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку містить пряме зазначення, що ефективна підтримка етичних норм серед посадових осіб по підтриманню правопорядку залежить від існування добре продуманої, загальноприйнятої і гуманної системи законів [2]. В «Основних принципах застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку» прямо мова йде про те, що вказані принципи застосування сили та вогнепальної зброї пропонується враховувати і дотримуватися в рамках національного законодавства і практики [3]. Таким чином, такі рекомендаційні норми носять диспозитивний характер, хоча в умовах інтеграції Україні до Європейського союзу, та взагалі у процесі розбудови сучасної правової держави, є нагальна необхідність приводити вітчизняне законодавство у відповідність з такими нормами.

Порушення ж правових норм, що містяться у першій групі міжнародно-правових актів, тягне за собою юридичну відповідальність. Так, в законі України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» 1997 року прямо вказано, що Україна повністю визнає на своїй території дію статті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [4]. Таким чином, держава гарантувала кожній особі, що знаходиться під її юрисдикцією, ті права, які встановлені Конвенцією. Порушення цих прав веде до притягнення до відповідальності особи, що їх порушила, в рамках національного законодавства, а в необхідних випадках – і самої держави, якщо вона не забезпечила всі встановлені Конвенцією гарантії прав людини.

Найважливішим вітчизняним офіційним джерелом професійної етики є Конституція України. Загальнотеоретичними засадами професійної етики всіх професій можна назвати статтю 3 Конституції України, в якій проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [5]. При виконанні своїх функціональних обов'язків поліцейські повинні неухильно дотримуватися цієї статті, не забуваючи, що перед ними є обов'язок спілкуватися з населенням таким чином, щоб не порушувати гідність людей. Дуже важливим надбанням та проявом верховенства права у державі можна назвати другу частину статті 3 Конституції України, яка містить тезу щодо відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [5]. У ракурсі тематики цієї статті це передбачає, що будь-яка людина, що вбачатиме порушення етичних правил з боку поліцейських, має право на відповідне реагування, починаючи із звернення до керівника особи, яка допустила порушення, і закінчуючи позовом до суду, включаючи звернення до Європейського суду з прав людини.

Стаття 28 Конституції України встановлює, що кожен має право на повагу до його гідності; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [5]. Тобто жодний поліцейський не має права своєю поведінкою так чи інакше принижувати осіб, висловлюватися образливо або іншим чином зневажати людей. Вказана стаття є відображенням статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в якій зазначено, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [6]. Як зазначають спеціалісти з міжнародного права, порівнянню із формулювання в інших міжнародних договорах, у ст. 3 цієї Конвенції дуже лаконічно і стисло, але у чіткій пасивній формі викладена абсолютна заборона катування та поганого поводження, однак у ній криється надзвичайно широкий зміст та значущість, адже йдеться про невід'ємні права фізичної і моральної недоторканості людини [7, С.11]. Все це дозволяє трактувати зміст цієї статті дуже широко, адже поводження, що принижує гідність – суб'єктивна категорія, при якій одні й ті ж самі дії в залежності від обставин можуть розглядатися з різних точок зору, і внаслідок цього мати різні правові наслідки. Тому ця норма має яскраво виражений етичний характер.

Ще однією конституційною нормою, яка за своєю суттю є етичною, можна назвати статтю 62 Конституції України, якою закріплена презумпція невинуватості [5], як найважливішого принципу судочинства. Так, це можна проілюструвати справою «Довженко проти України». Суть справи полягає у тому, що заявник подав позов про порушення, зокрема, його права на презумпцію невинуватості численними газетними статтями з повідомленнями щодо кримінального провадження у його справі, зазначивши також, що у деяких статтях посадові особи державних органів, зокрема органів міліції, чітко зазначали, що він вчинив вбивства, незважаючи на те, що кримінальне провадження ще тривало. Європейський суд з прав людини, розглянувши всі обставини справи, задовольнив цю вимогу позивача. Це рішення він обґрунтував тим, що в газетній статті затриманий згадувався як «злочинець» без будь-яких застережень з боку високопоставленого працівника міліції, а отже сприймалась як встановлений факт і прирівнювалась до заяви про вину заявника у вчиненні злочину, в якому він підозрювався. Ця заява передувала оцінці відповідних фактів компетентним судовим органом і спонукала громадськість вважати заявника винним до того, як його вина була доведена відповідно до закону. Викладені міркування дозволяють Суду дійти висновку, що мало місце порушення права заявника на презумпцію невинуватості [7].. Таким чином, необережні висловлювання працівника міліції, які за своєю суттю є порушенням

етичних норм, привели до порушення ним правових норм не тільки вітчизняних, а ще й міжнародних, оскільки позивач подав позов щодо порушення пунктом 2 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на недотримання презумпції невинуватості. І хоча ця справа стосується порушення міжнародних правових норм, необхідно розуміти, що у даному випадку мова йде і про порушення працівником міліції і статті 62 Конституції України.

У переліку конституційних засад професійної етики поліцейських стоїть і положення про звільнення від відповідальності особи за відмову від дачі показань щодо себе, членів своєї родини і близьких родичів, що знайшло своє закріплення в ст. 63 Конституції України [5]. До речі, наявність такої тези свідчить про повагу держави до прав людини, оскільки досить згадати радянське минуле нашої держави, коли перед людиною був нелегкий вибір: чи то бути чесним громадянином і надати свідчення проти своїх родичів, чи наразити не себе небезпеку, відмовившись свідчити проти своїх рідних. Перш за все, це був тяжкий моральний вибір, і працівники правоохоронних органів часто використовували подібну інформацію на свою користь. На сьогодні завдяки розглянутій конституційній нормі, працівникам поліції суворо заборонено вимагати від особи давати свідчення проти себе або своїх рідних.

Серед законів, які складають правову основу професійної етики поліцейських, можна назвати перш за все закон України «Про Національну поліцію України», закон України «Про запобігання корупції», закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України».

Закон України «Про Національну поліцію України» містить основні організаційні аспекти діяльності поліції, в тому числі і деякі етичні норми, зокрема ці норми містяться в розділі ІІ, який проголошує основні принципи діяльності поліцейських, а також в розділі VII, який встановлює правила проходження служби в поліції [9]. Верховенство права, дотримання прав і свобод людини, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність, тобто принципи діяльності поліції, проголошені в законі України «Про Національну поліцію України», є моральними орієнтирами, базисними положеннями, на яких ґрунтується діяльність поліцейського. За своєю суттю, це і є перелік тих етичних норм, яких повинен дотримуватися поліцейський у своїй повсякденній діяльності.

Що стосується закону України «Про запобігання корупції», то його роль у формуванні професійної етики важко переоцінити. Взагалі за своєю природою корупція – це суто етичне питання, і роль держави полягає у тому, щоб зменшити прояви цього негативного явища у службовій діяльності, тобто встановити відповідальність за порушення, в першу чергу, моральних норм, коли особиста вигода ставиться на перше місце. Але, як нам здається, це більше моральний вибір – здійснювати корупційні діяння чи ні, і основні зусилля державних органів повинні бути спрямовані на те, щоб у людей формувалася звичка не здійснювати їх, хоча, зрозуміло, це утопічна ідея.

Певні етичні норми діяльності поліцейських містяться і в поки що чинному законі України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», в основному ці норми стосуються етичних відносин між колегами по службі та регулюють питання службової дисципліни.

Безпосередньо етичний кодекс поліцейського на законодавчому рівні закріплений в наказі МВС України «Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС» від 28.04.2016 № 326, в якому прямо вказано, що з метою зміцнення дисципліни та законності серед працівників, безумовного забезпечення прав і свобод громадян, дотримання стандартів етичної поведінки, доброчесності та запобігання конфлікту інтересів у діяльності працівників Національної поліції України були прийняті Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС [10].

Ці Правила складаються з двох розділів. Перший розділ «Загальні положення» містить чітку вказівку, що дотримання норм поведінки, установлених цими Правилами, є моральним обов'язком кожного працівника МВС, до яких відносяться і працівники Національної поліції України. Другий розділ визначає принципи етики працівників МВС України. Таким чином, визначені наступні принципи етики працівників поліції: служіння державі і суспільству; гідної поведінки; доброчесності; лояльності; політичної нейтральності; прозорості і підзвітності; сумлінності [10].

Необхідно зазначити, що ці принципи відповідають принципам етичної поведінки осіб, які закріплені в постанові Кабінету міністрів України «Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців» від 11 лютого 2016 р. № 65 [11], але оскільки в постанові прямо вказано, що вона не розповсюджується на поліцейських, для цієї категорії осіб був виданий відомчий наказ, який за змістом повністю співпадає з вказаною постановою Кабінету міністрів України. На наш погляд, створення законодавцем двом майже ідентичних нормативно-правових актів не є вдалою ідеєю, оскільки призводить до нагромадження законодавчого масиву та свідчить про недосконаліть законодавчої техніки.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні створена належна правова основа професійної етики поліцейських, що складається з розгалуженої системи нормативно-правових актів різної юридичної сили, що перебувають у чіткій ієрархії. Дотримання вказаних правових норм є обов'язком кожного поліцейського і свідчить про гуманну спрямованість державної політики.

Література

1. Бачинін В.А. Філософія права: Словник /В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.

2. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка: Резолюція ООН Генеральной Ассамблеи ООН № 34/169 від 17.12.1979 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282

3. Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка: Міжнародний документ ООН від 07.09.1990 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_334

4. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради

України. – 1997. - № 40. – ст. 263

5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвеція Ради Європи від 04.11.1950 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

7. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. — К.: «К.І.С», 2011. — 320 с

8. Справа «Довженко проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 12.01.2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_845

9. Про Національну поліцію України: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2015 р. - № 40-41. - стор. 1970, стаття 379.

10. Про затвердження Правил етичної поведінки працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: Наказ МВС України від 28.04.2016 № 326 1950 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0778-16

11. Про затвердження Правил етичної поведінки державних службовців: Постанова Кабінету міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 651950 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/65-2016-%D0%BF

Берендєєва А. І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права ОДУВС
Надійшла до редакції: 29.03.2016

УДК 343.2

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОХОДЖЕННЯ РЕФОРМИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Кузніченко О.В., Свиріпа І.В.

Реформування системи МВС України набувало актуальності протягом становлення країни як незалежної держави. Проте в процесі реформування органи державної влади все ж таки вирішили не будувати нову систему, а провести реформу спираючись на зарубіжний досвід країн-попередниць. Реформування системи МВС України на шляху до розвитку України як незалежної, правової держави потребує детального дослідження проблем, які спостерігаються на сьогоднішній день та аналіз проблем, які можуть спостерігатись у майбутньому.

Реформирование системы МВД Украины приобретало актуальности на протяжении становления страны как независимого государства. Однако в процессе реформирования органы государственной власти все же решили не строить новую систему, а провести реформу опираясь на зарубежный опыт стран-предшественниц. Реформирование системы МВД Украины на пути к развитию Украины как независимого, правового государства требует исследования проблем, которые наблюдаются на сегодняшний день и анализ проблем, которые могут возникнуть в будущем.

Reform of Internal Affairs of Ukraine has acquired urgency for the formation of the country as an independent state. However, in the process of reforming the public authorities have decided not to build a new system and a reform based on foreign experience of the predecessors. Reform of Internal Affairs of Ukraine on the way to the development of Ukraine as an independent state ruled by law requires a detailed study of the problems that occur today and analysis of problems that can be observed in the future.

Ukraine square was the result of the implementation traditions of the Ukrainian people. he main problem has always remained the reorganization of public authorities, was to improve the structures and systems of bodies that represent the country.

Ukraine has always sought to develop and by qualitative changes has chosen the path of European integration. problem, has always been the reorganization of public authorities, was to improve the structures and systems of bodies that represent the country. The path of development chosen by Ukraine, requires fundamental changes in social relations, the existing legal institutions, including, and in law enforcement, which should be fully to ensure a high European standard of living of the population of our state.

Здобуття Україною незалежності стало результатом втілення в життя традицій державотворення українського народу. Проте подальша розбудова нашої держави супроводжувалася необхідністю розв'язання складних політичних, соціальних та правових проблем. Основною з проблем, завжди залишалася реорганізація органів державної влади, що полягала в удосконаленні структури та системи органів, які представляють країну.

Україна завжди прагнула розвиватись та шляхом для якісних змін обрала шлях євроінтеграції. Шлях розвитку, обраний Україною, потребує кардинальних змін в суспільних відносинах, існуючих правових інститутах, в тому числі, і в правоохоронній сфері, які повинні повною мірою забезпечувати високий та європейський рівень життя населення нашої держави.

На сьогоднішній день, проблема розвитку України, як високорозвиненої, європейської держави є надзвичайно актуальною. В конкретному випадку це стосується правоохоронних органів нашої держави, і пояснюється тим, що правоохоронні органи є важливим регулятором при здійсненя державою своїх управлінських функцій, які в першу чергу, потребують реформування. Реорганізація правоохоронних органів, безпосередньо нашої держави, необхідна через наявність значної кількості прогалин в законодавстві України, невідповідності правових норм політичній, економічній, соціальній та криміногенній ситуації, яка спостерігається протягом останнього часу.

Протягом періоду становлення і розвитку незалежної України було зроблено чимало кроків на шляху до якісних змін в системі правоохоронних органів, проте вони були настільки незначними, що дана тема набула надзвичайної актуальності, а, в цілому, система Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС)України потребує термінових, широкомасштабних змін. Тому, органами державної влади була запропонована Концепція першочергових заходів реформування системи МВС, а також інші нормативно-правові акти, які спрямовані на

© О.В. Кузніченко, І.В. Свиріпа, 2016

якісно нові зміни, спираючись при цьому на зарубіжний досвід інших країн, зокрема таких як: Грузія, Франція, Польща, Естонія, Литва та ін.

Мета і завдання роюоти визначаються потребами сучасного розвитку та удосконалення системи МВС України в умовах соціально-правової нестабільності. Дана мета полягає у вирішенні проблем, які трапляються на шляху реформування системи МВС України, шляхом вивчення та дослідження найрізноманітніших точок зору та поглядів на реформування, а також осмислення досвіду зарубіжних країн та логічне втілення в життя вже існуючого досвіду сусідніх країн. Створення чіткої моделі нової системи МВС та координація дій органів державної влади, які приймають безпосередню участь в реорганізації даної системи.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що пов'язані з процесом реформування системи МВС України тавідносини, як серед населення нашої держави, так і серед органів державної влади, щодо забезпечення належних умов проходження реформи.

Предмет даної роботи становлять особливості розвитку та становлення системи МВС в цілому на території України, як під час реформування, так і після проведення реформи.

Основу даної теми складають наукові праці провідних вчених, зокрема таких, як: Б. Малишева, М.Г. Александрова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, В.С. Венедиктова, Л.Я. Гіцбурга, О.В. Кузніченко, М.І. Іншина, В.В. Ковальської, В.О. Скорика, С.М. Альфорова, В.В. Єфімова, А.В. Самотуги, В.А. Мисливого, О.М. Юрченка та ін.

Стабільне та ефективне функціонування системи МВС України є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності і правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Від ефективності діяльності правоохоронних органів залежить успішність реалізації національних інтересів та стабільність суспільного розвитку, що є надзвичайно актуальним в сучасних умовах.

Модель системи МВС, яка існує в Україні на сьогоднішній день, за багатьма критеріями не відповідає зростаючим потребам суспільства та загальновизнаним міжнародним демократичним стандартам у цій сфері. Це, відповідно, стало перешкодою для подальшого розвитку правовідносин в економічній, соціально-політичній та інших сферах суспільного й державного життя, формування повноцінного громадянського суспільства.

Сучасні зміни соціально-економічних і політико-правових умов функціонування системи МВС України, а також курс України на євроінтеграцію відображають потребу реформування даної системи та необхідність адаптації її до суспільних потреб і можливостей держави, яка повинна відповідати сучасній ситуації в країні.

Оскільки правлячі кола нашої держави взяли курс на реформування усіх сфер життя суспільства, в тому числі, і поліції в системі МВС України, необхідно визначитись з методом реформування та шляхами втілення даних методів в реальність.

Протягом періоду становлення і розвитку незалежної України було зроблено чимало кроків на шляху до якісних змін в системі МВС України, проте вони були настільки незначними, що дана тема набула надзвичайної актуальності, тому система МВС України потребує термінових, широкомасштабних змін. Отже, органами державної влади була запропонована Концепція першочергових заходів реформування системи МВС, а також інші нормативно-правові акти, які спрямовані на якісно нові зміни, спираючись при цьому на зарубіжний досвід інших країн, зокрема таких як: Грузія, Франція, Польща, Естонія, Литва та ін.

Розглянемо характерний для радянських часів метод реформування апарату управління–метод шляхом його скорочення. Проте, як спостерігається в сучасних умовах розвитку України, даний метод реформування правоохоронних органів системи МВС України не можна вважати ефективним, тому для реформування нашої країни необхідно застосування нового методу, який зможе відповідати усім вимогам сучасного суспільства. Відповідно, для якісного проведення реформи системи МВС потрібен, насамперед, системно-функціональний підхід, який надасть змогу вдосконалити діяльність правоохоронних органів шляхом оптимізації завдань та функцій, структури й чисельності, фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового та кадрового забезпечення.

Через те, що радянський метод реформування, не зможе забезпечити належне функціонування системи МВС України, а також не зможе принести якісних змін, то Україна потребує застосування досвіду європейських країн, які провели таку ж реформу, що зазнала успіху.

Виходячи з зарубіжного досвіду реформування правоохоронних органівв системі МВС хочеться звернути увагу на велику кількість іноземних законів про поліцію, які, на сьогоднішній день, друкуються українською мовою.

Виходячи із зазначеного, рецептами для покращення ситуації в аналізованій сфері можуть стати такі рекомендації щодо реформи поліції у Східній Європі – три малі «д», які перетворюються у одну велику «Д» [1, с. 271]. Малими «д» там стали: деполітизація, децентралізація, демілітаризація. Успішне проведення зазначених заходів привело у новій Європі до великої «Д» – демократизації поліції. Деполітизація можлива за умови проведення інституційної реформи, яка полягатиме у:

- видаленні поліції з Міністерства внутрішніх справ. В окремих європейських державах (зокрема Ірландії, Нідерландах, Данії, Швеції, Норвегії, Швейцарії, Кіпрі) за діяльність поліції в уряді відповідає не Міністр внутрішніх справ, а Міністр юстиції. В Бельгії за поліцію спільно відповідають міністри юстиції і внутрішніх справ, а в Греції – створене окреме від МВС Міністерство публічного порядку і захисту громадян;

- позбавлені міністра (як політичної особи) повноважень щодооперативного управління поліцією;

- запровадженні виключно конкурсного добору на посади службовців, у тому числі керівного складу;

- закріпленні в законі прозорих процедур просування по службі;

- запровадженні чіткої і відкритої дисциплінарної процедури і порядку звільнення осіб зі служби.

Децентралізація органів правопорядку може відбуватися як шляхом створення місцевої поліції (поліції громад, муніципальної поліції), так і підвищення звітності і підконтрольності національної поліції місцевим громадам та їх представницьким органам. Створення місцевої поліції повинно проводитися одночасно із адміністративно-територіальною реформою. Відповідальність за забезпечення публічного порядку і безпеки на території населених пунктів іоб'єктів місцевого значення (автошляхи, озера, парки, ліси), у такому випадку, слід покласти виключно на громади. Керівництво й особовий склад сил місцевої поліції безпеки необхіднообирати всією громадою або місцевої радою. Держава, своєю чергою, повинна залишити за собою розслідування правопорушень і забезпечення безпеки наоб'єктах регіонального і державного значення.

Демілітаризація повинна призвести до залучення виключно цивільних державних службовців в апарати міністерств й органів правопорядку. Уніформу повинні носити лише ті службовці, яким необхідно себе ідентифікувати як представників влади у відносинах з приватними особами на публічних об'єктах (вулицях,

дорогах, парках тощо). Вливання нових кадрів дозволить змінити культуру і якість роботи органів правопорядку.

Рада Європи також розробила стандарти щодо статусу поліції, поліцейських та порядку виконання ними повноважень. Вимоги до статусу поліції полягають у тому, що:

- поліція є не військовим формуванням, а службою, яка надає суспільству і окремим його представникам допомогу та послуги щодо забезпечення безпеки і правопорядку;

- поліція є незалежною від інших органів державної влади таорганів місцевого самоврядування;

- органи публічної влади повинні забезпечити ефективні та неупереджені процедури для скарг на дії поліції.

Статус поліцейських характеризуєтьсятаким:

- поліцейські є публічними службовцями, а не військовослужбовцями;

- звання офіцерів поліції є спеціальними, тобто відмінні від військових звань;

- рівень винагороди поліцейських визначається законом;

- вони повинні мати можливість об'єднуватися у професійні поліцейські організації;

- поліцейські професійні організації мають право: брати участь у переговорах, що стосуються професійного статусу офіцерів поліції, у консультаціях щодо управління поліцейськими підрозділами; захищати групи офіцерів поліції або конкретногоофіцера поліції;

- дисциплінарна процедура повинна регулюватися законом і бути прозорою та забезпечувати поліцейським ефективну реалізацію права на захист.

Здійснення поліцейських повноважень, у тому числі застосування сили, засобів примусу і зброї поліцейськими повинно регулюватися законом і відповідати принципу пропорційності. Реалізація в Україні зазначених європейських стандартів має перетворити військові, централізовані, політично залежні формування міліції у поліцейську публічну службу, орієнтовану на інтереси громад, яка діятиме під координацією й управлінням цивільного Міністерства внутрішніх справ [2, с. 6-7].

Яскравим прикладом для України є реформування системи МВС у державах «молодої» демократії, зокрема таких країн, як Польща, Чехія, Словенія. Яскравим прикладом в реформуванні правоохоронної системи є такі країни як Франція, Іспанія, Португалія, Бельгія, проте найактуальнішим та найбільш схожим за ментальністю та культурою суспільства найкраще було б скористуватися законодавством держави Польща, яка вважається, як і Україна державої «молодої» демократії. Нормативно-правові акти країн, які реформували свою правоохоронну систему та вивели їх на міжнародний рівень, на даний момент, забезпечують громадянам даних країн стан захищеності.

На сьогоднішній день, спостерігається тенденція активного перекладу міжнародних нормативно-правових актів, які мають значення для реформування системи МВС України, і, які можуть принести будь-які якісні зміни в дану систему.

Яскравим прикладом використання Україною міжнародних стандартів та міжнародного законодавства є порівняння завдань поліції Польщі та України. Згідно з Законом Республіки Польща «Про поліцію» від 6 квітня 1990 року та Законом України «Про Національну поліцію» спостерігаються:

згідно з ч.2 ст. 1 Законом Республіки Польща «Про поліцію» від 6 квітня 1990 року: Основними завданнями Поліції є: 1) охорона життя та здоров'я людей, а також майна від протиправних посягань, що загрожують цим благам; 2) охорона безпеки та публічного порядку, у тому числі забезпечення спокою у публічних місцях, а також у засобах публічного транспорту та публічного сполучення, у дорожньому русі та на водоймах, призначених для загального користування; 3) ініціювання таорганізація заходів, що мають на меті запобігання вчиненню злочинів та проступків, а також криміногенним явищам та співпраця у цій галузі з органами державної влади та місцевого самоврядування, а також громадськими організаціями; 4) викривання злочинів та проступків, а також переслідування осіб, які їх вчинили; 5) нагляд над спеціалізованими озброєними охоронними формуваннями у межах, визначених в окремих приписах; 6) контроль за дотриманням адміністративних приписів та приписів щодо публічного порядку, пов'язаних з публічною діяльністю або таких, що діють у публічних місцях; 7) співпраця з поліціями інших держав, їхніми міжнародними організаціями, а також з органами та інститутами Євросоюзу наоснові міжнародних договорів та угод, а також окремих приписів; 8) збирання, обробка та передання кримінальної інформації; 9) (вилучено); 10) ведення бази даних, що містить інформацію про результати аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК); 11) (вилучено).

Згідно з ст. 2 Законом України «По Національну поліцію» від 2015 року спостерігається, що завданнями поліціє є надання поліцейських послуг у сферах:

1) забезпечення публічної безпеки і порядку;

2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;

3) протидії злочинності;

4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Отже, можна зробити висновок, що для проведення реформи правоохоронних органів, на шляху України до Євросоюзу, наша держава запозичила чимало норм зарубіжного законодавства, в конкретному випадку щодо завдань поліції. Запозичення завдань, які повинна виконувати поліція, у своїй повсякденній діяльності, є актуальним і тому, що виконання завдань є своєрідною практикою, яка вже пройшла певний шлях випробовування.

Запозичення правових норм, спирання на досвід країн, що вже провели реформування, яке зазнало успіху, аналіз помилок та недоопрацювань країн-попередниць у реформуванні системи МВС повинно надати можливість побудувати чіткий план дій при реформуванні даної системи в Україні. Адже лише при якісному аналізі та удосконаленні діючих систем, які пройшли своєрідне випробовування, можна побудувати систему з найменшою кількістю недоліків,що зустрічалися при реформуванні країн-попередниць. А також показати країнам-наступницям щодо проведення реформування даної системи. Що Україна може бути гідним зразком для реформування їх правоохоронних органів. Для того щоб реформування проходило на високому рівні, в першу чергу, потрібно зважити усіх особливості країни, з якої Україна братиме приклад, а також безпосередньо відмінні особливості України від країни-зразка.

Однією з особливостей права європейських держав є виокремлення поліцейського права як окремої галузі, що, в свою чергу, дає можливість ретельного розгляду усіх положень даної галузі, а також внесення якісних змін до законодавства та вдосконалення діяльності поліції як органу виконавчої влади.

Законодавство щодо визначення статусу поліції в західноєвропейських країнах є надзвичайно гуманним, тому виключна увага приділяється обґрунтуванню необхідності дотримання органами влади принципу верховенства права, що передбачає виокремлення двох суб›єктів права: народу та держави. Держава не створює і не змінює право, вона лише надає йому формальної

означеності. На нашу думку, внесення змін та доповнень є набагато дієвішим способом, ніж створення абсолютно нового – нової системи. Тому, в ситуації, в якій перебуває наша державаорганам державної влади необхідно проаналізувати усі можливі варіанти шляхів реформування системи МВС та вибрати найбільш дієвий, який застосовується на практиці у європейських країнах і, відповідно, зазнав успіху.

Перейняття досвіду щодо реформування є правильним кроком на шляху до якісних змін, але, в свою чергу, потребує надзвичайно великої уваги та недопущення помилок країн-попередників. На це, відповідно, звертають увагу і науковці.Так І.В. Зозуля наголосив, що «Украй небезпечно «переносити» зарубіжний досвід у практику реформування вітчизняних ОВС без ретельного дослідження доцільності та дієвості таких заходів, незважаючи на те, що постійно наголошують на необхідності запровадити «європейську модель поліції»[3]. Цілком очевидно, що будь-яка «модель» організації поліцейської діяльності, передусім, потребує наукового обґрунтування, з огляду на національну традицію та перспективи запровадження у вітчизняному правовому полі.

У практиці європейських країн поліцейська діяльність визначається двома моделями її організації: континентально-європейською та англосаксонською (британською) [4, с. 12]. Перша модель характеризується жорстким централізованим управлінням поліцейськими підрозділами з боку апарату держави, вертикальним їх підпорядкуванням і широким обсягом повноважень центру стосовно регіонів (Австрія, Німеччина, Італія, Іспанія, Франція). Другій моделі властиві децентралізоване управління, владна «горизонталь» зі значно ширшими повноваженнями місцевої влади. Ця модель успішно функціонує у Великобританії та США. В умовах реформування системи правоохоронних органів України, стверджує І.В. Зозуля, держава балансує між потребою втриматися від перетворення на суто поліцейську країну та необхідністю ефективної нейтралізації як наявних традиційних, так і нових кримінальних явищ, що є доволі складним завданням [5]. Деякі вчені доводять, що поліцейськадержава не має нічого спільного з відмовою від ідеалів гуманізму, демократії та свободи слова [6, с. 74].

Оскільки Україна, згідно з Основним Законом, є демократичною унітарною державою, то більш прийнятною є побудова в ній централізованої моделі поліцейської системи на кшталт країн романо-германської правової сім'ї. У своїй дисертації О.В. Тюріна наоснові проведеного порівняльногоаналізу запропонувалаосновні напрями використання досвіду організації та функціонування систем правоохоронних органів Німеччини, Франції, Англії, США для реформування вітчизняної правоохоронної системи [7, с. 4].У зарубіжних наукових джерелах чимало уваги приділяють визначенню основних засад правоохоронної (поліцейської) діяльності. Перелік цих принципів, зазвичай, різний у кожній країні (залежно від національних традицій та політичної ситуації), проте в узагальненому вигляді до них можна віднести такі: 1) верховенство закону; 2) деполітизацію; 3) демілітаризацію; 4) децентралізацію;5) підзвітність і прозорість у роботі; 6) тісну співпрацю з населенням і місцевими громадами (принцип "communitypolicing"); 7) удосконалення професійної підготовки персоналу з одночасним скороченням його чисельності; 8) професійну етику. Основоположні функції поліції та зміст її діяльності мають залишитися незмінними у XXI ст. Найважливішим функціональним призначенням поліції є захист громадян і суспільства від небезпек. Необхідно більше уваги приділяти запобіганню та профілактиці злочинності; лише там, де інші засоби захисту громадськогопорядку не спрацьовують чи не виявились ефективними, може йтися про репресивні методи. Невід'ємним атрибутом сучасної європейської поліцейської доктрини є демократичний характер організації та безумовне підпорядкування принципам правової держави. До цього можна додати безпосередню роботу з населенням, особливо в межах індивідуальної профілактики.

Як зазначають німецькі вчені-кримінологи, поліція майбутнього має знаходити інноваційні джерела для підвищення якості своєї роботи, активно застосовуючи досягнення науки й техніки (передусім, у таких передових галузях, як інформатика, електроніка, комунікаційні технології, соціальний менеджмент). Поліції необхідно своєчасно пов'язувати свій розвиток з науковим прогресом, як це спостерігаємо в промисловості, сільському господарстві, медицині. Слід ураховувати, що всі досягнення технічного прогресу «бере наозброєння» злочинність.

Отже, європейський вибір для України – це не чергова політична декларація й не абстрактна формула, незрозуміла для більшості населення країни, аоб'єктивно визнаний системний і послідовний рух до визнаних у світовому співтоваристві стандартів реальної демократії, що ґрунтується на засадах верховенства права. Суспільство вимагає від держави забезпечення гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, що є абсолютно справедливим. Тому, вкрай важливо узгоджувати всі запроваджувані державою заходи, спрямовані на розвиток, реорганізацію чи реформування діяльності системи правоохоронних органів, з громадськістю.

Література

1. Реформування поліції в країнах Центральної і Східної Європи. Процес і прогрес / П. Абрахам, Д. Бакрач, А. Бек та ін. Під ред. М. Капаріні, О. Мареніна; ПередмоваО. Ярмиша. - К., 2005. - С. 271-273.

2. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. - К.: МоскаленкоО.М., 2013. - 588 с.

3. Зозуля І.В. Європейська модель поліції (міліції) як мета у реформуванні ОВС України: доктринальний підхід / І. В. Зозуля // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).- 2008. - № 19.

4. Горшенева И.А. Полиция в механизме современного государства: Теоретико-правовые аспекты : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория и история государства и права; история правовых учений" / И. А. Горшенева. - М., 2002. - 28 с.

5. Зозуля І.В. Організаційно-правові засади контролю діяльності та реформування силових і правоохоронних структур України // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - 2007. - № 17. - С. 239-253.

6. Федченко О. Структура поліцейських органів держав ЄС та правове регулювання їх діяльності // Актуальні проблеми управління та службово-оперативної діяльності органів внутрішніх справ у сучасний період розвитку державності України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 26 жовт. 2007 р. - К. : МП Леся, 2008. - С. 72-77.

7. Тюріна О.В. Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно- правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / О.В. Тюріна. - К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. - 18 с.

Кузніченко О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС,
Свиріпа І .В.,
курсант 4 курсу факультету №1 ОДУВС
Надійшла до редакції: 24.03.2016

УДК 349.3(477):061.1ЄС

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА ДЕРЖАВНУ СОЦІАЛЬНУ ДОПОМОГУ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Андрієнко І. С.

У статті розглянуто європейський досвід у сфері соціального забезпечення, на прикладі країн Європейського Союзу здійснено дослідження підстав та критеріїв надання державної соціальної допомоги, виявлено та узагальнено тенденції сучасних напрямків реформування національної сфери соціального захисту.

Ключові слова: *соціальний захист, соціальні стандарти, соціальна допомога.*

В статье рассмотрен европейский опыт в сфере социального обеспечения, на примере стран Европейского Союза проведено исследование оснований и критериев предоставления государственной социальной помощи, обнаружены и обобщенны тенденции современных направлений реформирования национальной сферы социальной защиты.

Ключевые слова: *социальная защита, социальные стандарты, социальная помощь.*

The article deals with the European experience in the field of social security, on the example of the European Union studied the bases and criteria for the provision of state social assistance, discovered and generalized trends in modern trends of reforming national social protection.

Ukraine's desire to become a full member of the European Community requires the existence of the state of quality social security mechanism that meets international standards and provides a decent standard and quality of life. State, setting their own social security system should be guided by universally recognized principles and norms of international law. At the stage of development of new legal instruments in this area, an effective system of social protection is urgent study of the experience of the leading European countries, the level of economic and social development which is considered the most successful.

Actual generalize best practices of the EU in defining the criteria of government social support and justification for their use in domestic practice reform. Social protection systems in the EU have a long history and emerged in its present form for a long time. In almost all countries provided social assistance due to poverty, which is usually a common name program to provide basic income. These programs are focused on the basic needs of the poorest sectors of society and financed by the state budget revenues. The organization of social assistance are usually applied multilevel principle as part of assistance provided to national standards, and some - has an extra character.

European legislation provides a number of criteria for such assistance. The reason for state social assistance often recognized poverty. This criterion is established, usually through legislation and allows you to identify segments of the population, are among the poor people. The feature of social benefits in most countries is the fact that the size of the base and social benefits depend not only on family income or its individual members, but on the aggregate of all the circumstances of the family and its members, and the most important is the age of the beneficiary and character family.

Current realities of Ukraine provided an excellent opportunity to borrow the best institutional and productive solutions. It appears that the most useful lesson developed social security systems can become EU experience providing of motivation and enhance targeting. Anyone who claims to state social aid, first of all, must use all other possibilities for their support.

Keywords: *social security, social standards, social assistance.*

Прагнення України стати повноправним членом Європейського співтовариства передбачає необхідність існування в державі якісного механізму соціального забезпечення, що відповідає міжнародним стандартам та забезпечує гідний рівень і якість життя населення. Держава, самостійно встановлюючи систему соціального забезпечення, має керуватися загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, а також прагнути до найбільш повного відображення в національному законодавстві відповідних міжнародних стандартів, добровільно прийнятих нею в якості договірних зобов'язань. На етапі формування нових правових механізмів у даній сфері, створення ефективної системи соціального захисту, актуальним є вивчення досвіду провідних європейських країн, рівень економічного та соціального розвитку яких вважається найбільш вдалим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що питанням запровадження європейських соціальних стандартів та застосування світового досвіду у сфері соціального забезпечення присвячено чимало праць вітчизняних учених в галузі права, державного управління, економіки, соціології тощо. Особливої уваги заслуговують праці таких фахівців як Н. Болотіної, Н. Борецької, І. Гнебіденко, Т. Кір'ян, А. Колот, Е. Ліанової, О. Новікової, О. Палій, М. Шаповала та інших. Проте залишається важливою проблема комплексного дослідження європейської практики функціонування систем соціального захисту населення, а також виявлення ефективних механізмів їх застосування в умовах реформування національного законодавства.

Метою статті є узагальнення передового досвіду країн ЄС у сфері визначення критеріїв та напрямів надання державної соціальної допомоги та обґрунтування їх застосування у вітчизняній практиці.

Системи соціального захисту у країнах ЄС мають довгу історію і сформувалися у сучасному вигляді досить давно. Майже у всіх країнах надаються соціальні допомоги у зв'язку з бідністю, які зазвичай об'єднує спільна назва "програми щодо забезпечення мінімального доходу" [1]. Такі програми орієнтовані на базові потреби найбідніших верств суспільства та фінансуються за рахунок державного бюджету, податкових надходжень. Зокрема, Данія прийняла такий закон у 1933 році, Великобританія - у 1948 році, ФРН - у 1961 році, Голландія - у 1963 році, Бельгія - у 1974 році, Ірландія - у 1977 році, Швеція - у 1982 році, Люксембург - у 1986 році, Франція - у 1988 році. за умови дотримання визначених законом вимог соціальна допомога може бути призначена всім нужденним. Основна умова - сума сукупного доходу повинна бути менше певної величини. Термін виплати допомоги,

© І.С. Андрієнко, 2016

як правило, не має фіксованих меж і може періодично продовжуватися за результатами регулярних перевірок.

Заслуговує на увагу й те, що при організації соціальної допомоги, як правило застосовується багаторівневий принцип, коли частина допомог передбачена національними стандартами, а частина - має додатковий характер. Так, до таких додаткових допомог, які забезпечують мінімальний дохід, належать: в Австрії – житлова допомога і медичне страхування; у Бельгії – відшкодування необхідних витрат, пов'язаних з оплатою житла та комунальних послуг, медичним обслуговуванням, також застосовуються разові виплати; у Данії – житлова допомога, стипендія для студентів; у Фінляндії – житлова допомога, високо оплатні послуги з охорони здоров'я; у Франції – житлова допомога, безоплатна медична допомога; в Німеччині – житлова допомога, медичне страхування і відшкодування інших витрат, пов'язаних з хворобами, допомога на освіту, допомога в екстрених випадках; в Ірландії – житлова допомога, допомога на одяг і взуття для школярів, забезпечення необхідними предметами домашнього вжитку і паливом; у Люксембурзі та в Нідерландах – житлова допомога, безоплатне медичне страхування; в Португалії – житлова допомога, оплата медичних послуг для деяких категорій громадян, гранти на навчання, субсидії на проїзд у громадському транспорті; в Іспанії – екстрена соціальна допомога (оплата житла, меблів, предметів домашнього вжитку і побутової техніки); у Швеції – житлова допомога, допомога для батьків-одинаків; у Великобританії – житлова допомога, безоплатна стоматологія, субсидії на окуляри, забезпечення молоком і вітамінами дітей молодше 5 років і вагітних жінок, безоплатне шкільне харчування, допомога в оплаті послуг на поховання, відшкодування оплати опалення пенсіонерам, інвалідам та сім'ям з дитиною до 5 років, місцеві податкові допомоги [2].

Європейське законодавство передбачає ряд критеріїв щодо надання такої допомоги. Підставою для отримання державної соціальної допомоги найчастіше визнається рівень бідності. Даний критерій встановлюється, як правило, законодавчим шляхом та дозволяє виявити верстви населення, що відносяться до числа малозабезпечених осіб.

Особливістю надання соціальних допомог у більшості країн є й те, що розмір і підстави соціальних виплат залежать не стільки від доходу сім'ї або окремого її члена, скільки від усіх сукупних обставин сім'ї та її членів, причому найбільше значення має вік одержувача допомоги та характер сім'ї (кількість дітей, кількість працюючих, кількість утриманців, відсутність одного з батьків тощо) [3].

Однією із найбільш ефективних та визнаних серед країн ЄС вважається система соціального захисту Німеччини. Юридично право на отримання соціальної допомоги закріплено у Федеральному законодавстві, у складі якого є такі закони, як закон про підтримку сімей, закон про підтримку освіти, закон про підтримку домашнього господарства. Основним можна визнати Федеральний закон "Про соціальну допомогу" (Bundessozialhilfegesetz).

Даний закон регулює права і обов'язки як одержувача соціальної допомоги, так і соціального відомства, види допомоги, а також взаємовідносини з іншими відомствами. Основним принципом, покладеним в основу соціальної підтримки малозабезпечених осіб Німеччини, є так званий принцип опікування, відповідно якого соціальну допомогу може отримати кожен малозабезпечений в необхідному для нього розмірі в тому випадку, якщо для останнього не існує іншої можливості вийти із скрутного становища.

В той же час, відповідно Німецького законодавства соціальну допомогу не вправі отримувати той, хто в змозі допомогти собі сам, або той, хто може отримати допомогу інших, в першу чергу родичів або соціальних організацій. На практиці це означає, що повинні бути вичерпані всі можливості самостійно забезпечення претендента, перш ніж він отримає право на соціальну допомогу [4].

Важливою умовою виплати соціальної допомоги є відсутність постійного доходу. Федеральний закон про соціальну допомогу таким доходом вважає заробітну платню, допомогу по безробіттю, кредити, допомоги на дітей, безкоштовне проживання та харчування, пенсію, аліменти, житлову допомогу, доходи від оренди або найму житла, проценти.

Крім того, соціальна допомога покладає на свого одержувача ряд обмежень. Так, наприклад не може мати машину, крім випадків, коли машина є життєво необхідною.

Державна соціальна допомога у Великобританії регулюється Законом "Про соціальні допомоги та виплати" (Social Security Contributions and Benefits Act 1992. Згідно ст. 124 і 134 SSCBA та додатком №2 JSA така соціальна допомога є основною формою допомоги малозабезпеченим особам, що ґрунтується на перевірці нужденності і надається тим, хто не працює повний робочий день та не має статусу безробітного. Критеріями, що визначають право малозабезпеченої особи на отримання допомоги, є: 1) постійне проживання на території Великобританії та знаходження на її території в момент звернення за призначенням допомоги; 2) вік 16 років і старші; 3) особа не навчається за денною формою навчання; 4) наявність доходів нижче розміру прожиткового мінімуму, визначеного індивідуально з урахуванням наявності утриманців, віку, стану здоров'я та рівня освіти; 5) відсутність роботи за винагороду понад 16 годин на тиждень для заявника або 24 годин для чоловіків; 6) відсутність права на отримання допомоги по безробіттю.

У Франції існують декілька форм мінімального соціального забезпечення. Більшість із них діють у рамках окремих програм соціального страхування (пенсійного, на випадок безробіття, тощо). Поряд з ними з 1988 р. було запроваджено програму підтримки соціально незахищеного населення, що надається кожному, хто не може забезпечити собі дохід на рівні прожиткового мінімуму. Допомога в рамках цієї програми призначена для сприяння у пошуку роботи за спеціальністю або повернення до неї. Допомога виплачується особам, які досягли 25 років або молодшим, якщо на їх утриманні є хоч одна дитина. Обов'язкова умова отримання допомоги – відповідність певним вимогам, що пред'являються до претендента. Перш за все, це готовність брати участь у заходах по соціальній реабілітації та адаптації, курсах по професійній та освітній перепідготовці тощо [5].

Показовою є також система соціального забезпечення Нідерландів, де загальні витрати на соціальне забезпечення становлять понад 28% ВВП. Мінімальне соціальне забезпечення здійснюється у кількох напрямках. Перший - в рамках соціального страхування, що в свою чергу поділяється на державне страхування та страхування найманих працівників. Другий – державна соціальна допомога.

Так, відповідно "Загального закону про пенсії у старості" (14,55% щорічних витрат національного страхування) всім громадянам після 65 років незалежно від доходу, який вони отримували до виходу на пенсію, гарантується одержання пенсій у розмірі мінімальної заробітної плати. "Загальний закон про пенсії з інвалідності" передбачає виплати інвалідам з дитинства, розмір яких залежить від ступеню працездатності особи, при цьому мінімальний розмір компенсації становить 70% мінімальної оплати праці.

Крім виплат по соціальному страхуванню, жителям Нідерландів надається соціальна допомога відповідно до закону "Про державну допомогу", який вперше було прийнято у 1965 році. Даний закон гарантує мінімальний дохід всім громадянам країни, у яких він не досягає встановленого мінімального рівня. Виплату допомоги забезпечують муніципальні соціальні служби, які самостійно приймають рішення про розмір допомоги, виходячи із потреб тих, що звернулися за її наданням, і звітуються перед Міністерством із соціальних питань і зайнятості за правильність використання коштів. У разі нестачі фінансових ресурсів міністерство може дозволити виділити додаткові кошти на виплату допомоги. У цьому випадку витрати по фінансуванню над лімітних коштів беруть на себе муніципальні органи. Допомога надається тільки у грошовій формі.

Згідно законодавства, право на одержання соціальної допомоги мають всі громадяни країни, крім військовослужбовців, страйкуючих, громадян, що знаходяться за кордоном, осіб у віці до 18 років, студентів, ув'язнених. Строк виплати допомоги не обмежений, і вона може виплачуватись громадянину до 65 років. Після настання пенсійного віку надається право на допомогу відповідно до Загального закону про пенсії по старості.

Державна соціальна допомога може надаватися сім'ям. У Нідерландах під категорію сімейних пар підпадають особи, які не знаходяться у шлюбі, але проживають сумісно. Згідно із Законом про соціальну допомогу визначені три типи сімей: особи, що знаходяться у шлюбі, та особи, які проживають разом, батьки-одинаки, і одинокі люди. Перша категорія сімей одержує допомогу у розмірі 100% мінімальної заробітної плати, друга – 70% і третя – 50% мінімальної зарплати.

Для молодих людей у віці до 21 року, які не можуть оплатити витрати на власне утримання, виплачується стандартна допомога на дитину. Додаткові витрати на їх утримання повинні покриватися їх батьками. У разі, якщо вони не можуть розраховувати на допомогу батьків, то згідно із законом про спеціальну допомогу можлива виплата додаткової допомоги.

Соціальна допомога не призначається у тому разі, коли існує інша можливість оплатити витрати на прожиття. Це означає, якщо особа має право по законодавству на одержання тієї чи іншої допомоги, то відпадає необхідність клопотати про надання їй соціальної допомоги. Соціальна допомога є тільки "останнім засобом" підтримки матеріального становища сім'ї або окремої особи [6].

Шведська модель "держави добробуту" припускає певний ступінь забезпеченості громадян соціальними послугами, активне втручання держави в економіку, відносини між працею і капіталом, сферу оплати праці. Це гарантує високий рівень добробуту населення, загальну зайнятість, ліквідацію бідності, розвинену систему соціального забезпечення, достатній рівень культури і освіченості населення, охоплення спеціальними програмами всіх груп і прошарків суспільства. Тут соціальні виплати і послуги – це право для всіх, а не добродійність для нужденних. Основним елементом шведської соціальної політики добробуту є система соціального страхування, для якої є характерним принцип універсальності, що забезпечує досягання високої соціально – економічної рівності. Мета соціального страхування – забезпечити людину економічним захистом при народженні дитини, у старості, на випадок хвороби, у зв'язку з нещасними випадками та виробничими захворюваннями, безробіттям. Повною гарантією, не залежно від причини звернення за сприянням, вважається грошова допомога, відома як суспільна допомога [7].

Таким чином, враховуючи те, що кожна країна розвивається у взаємозв'язку з іншим світом та запозичує окремі елементи інституціональної системи, нинішні реалії України надають прекрасну можливість запозичення найкращих та продуктивних інституціональних рішень. Вбачається, що найбільш корисним уроком розвинених систем соціального захисту ЄС може стати досвід забезпечення трудової мотивації та посилення адресності. Кожен, хто претендує на державну соціальну допомогу, перш за все, має використати всі інші можливості для свого забезпечення. Звертає на себе увагу і різноманітність механізмів забезпечення фінансування соціальних програм. На наш погляд, для України показовою є практика, коли держава законодавчо визначає витрати на соціальні потреби в країні не лише через державний бюджет, але й зобов'язує приватний сектор витрачати кошти на пряму соціальну допомогу, минаючи державну фіскальну систему.

Література:

1. Чубарова Т.В., Исаченко Т.М. Европейский Союз и проблемы социальной защиты стран учасниц // Труд за рубежом. – 2000. - № 3.- С.104.

2. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – С. 54.

3. Никитин С. М. Распределение доходов и социальная защита населения в развитых странах / С. М. Никитин, М. П. Степанов // Труд за рубежом. – 2004. – № 3. – С. 19.

4. Антропов В. В. Социальная помощь в Германии / В. В. Антропов // Труд за рубежом. – 2002. – № 3. – С. 101-103.

5. Антропов В. В. Система социального обеспечения во Франции: опыт и перспективы / В. В. Антропов // Труд за рубежом. – 2005. – № 2. – С. 115-116.

6. Соціальні трансформації: міжнародний і вітчизняний досвід : монографія / В. М. Новіков, Н. П. Сітнікова, Л. А. Мусіна, В. В. Семенов ; за ред. В. М. Новікова ; НАНУ, Ін-т економіки. – К. : НАНУ, Ін-т економіки, 2003. – С. 50-57.

7. Волков А. Шведский социализм сегодня / А. Волков // Современная Европа. – 2003. – № 2. – С. 80-81.

Андрієнко І.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін ОДУВС
Надійшла до редакції: 14.03.2016

УДК 343.543

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТОРАМИ

Журавель А. В.
Буяджи Ю. А.

У статті визначено окремі питання щодо реалізації державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами на території України. Досліджено сутність, цілі, завдання та види державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами в Україні. Характеризуються групи гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами, визначається як саме держава забезпечує гарантії для іноземних інвесторів, а також, з урахування положень чинного законодавства та досліджень науковців в цій сфері, проведено аналіз правового значення встановлених державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності в нашій державі. Проаналізовано роль та значення системи державних гарантій здійснення іноземних інвестицій в України. Запропоновано рекомендації щодо підвищення інвестиційної привабливості держави для іноземних інвесторів.

Ключові слова: *гарантії, державні гарантії, види гарантій, законодавство, інвестиції, інвестиційна діяльність, іноземні інвестори, інвестиційна привабливість.*

В статье определены отдельные вопросы реализации государственных гарантий осуществления инвестиционной деятельности иностранными инвесторами на территории Украины. Исследована сущность, цели, задания и виды государственных гарантий осуществления инвестиционной деятельности иностранными инвесторами в Украине. Характеризуются группы гарантий осуществления инвестиционной деятельности иностранными инвесторами, определяется, как именно государство обеспечивает гарантии для иностранных инвесторов, а также, учитывая положения действующего законодательства и исследований ученых в этой сфере, проведен анализ правового значения установленных государственных гарантий осуществления инвестиционной деятельности в нашем государстве. Проанализирована роль и значение системы государственных гарантий осуществления иностранных инвестиций у Украины. Предложены рекомендации относительно повышения инвестиционной привлекательности государства для иностранных инвесторов.

Ключевые слова: *гарантии, государственные гарантии, виды гарантий, законодательство, инвестиции, инвестиционная деятельность, иностранные инвесторы, инвестиционная привлекательность.*

In the article separate questions are certain in relation to realization of state guarantees of realization of investment activity by foreign investors on territory of Ukraine. Essence, aims, tasks and types of state guarantees of realization of investment activity, is investigational by foreign investors in Ukraine. The groups of guarantees of realization of investment activity are characterized by foreign investors, it is determined as exactly the state provides guarantees for foreign investors, and also, from taking into account of positions of current legislation and researches of scientists in this sphere, the analysis of legal value of the set state guarantees of realization of investment activity is conducted in our state. A role and value of the system of state guarantees of realization of foreign investments are analysed at Ukraine. Recommendations are offered in relation to the increase of investment attractiveness of the state for foreign investors.

Keywords: *guarantees, state guarantees, kinds of guarantees, law, investment, investment activity, foreign investors, investment attractiveness.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Пріоритетним напрямом розвитку економіки України було й залишається організація інвестиційної діяльності, шляхом створення відповідного інвестиційного клімату й відповідного правового поля для залучення та збільшення обсягів національних й іноземних інвестицій.

Держава відіграє вирішальну роль в організації інвестиційної діяльності та повинна обґрунтовано формувати державну інвестиційну політику з урахуванням усіх особливостей національної економіки. Саме державна інвестиційна політика дозволяє максимально використовувати наявний національний ресурсний потенціал для забезпечення довгострокових та короткострокових цілей і завдань соціально-економічного розвитку, а також ефективно залучити у ці процеси іноземні інвестиції.

Залучення іноземних інвестицій "приносить прямі й непрямі вигоди і переваги для економіки країни", а саме: це додаткове джерело накопичення, що істотно збільшує ресурси держави; іноземні інвестиції несуть із собою не тільки капітали, а й сучасні технології; інвестування в конкретні об'єкти звичайно супроводжуються навчанням персоналу тощо[1, с. 16]. Але обсяг інвестицій як внутрішніх, так і зовнішніх (іноземних) залежить від ефективності правових гарантій для інвестора, передбачених законодавством нашої держави та міжнародними договорами, які ратифіковані в Україні. Так, Конституція України гарантує з боку держави захист усіх суб'єктів права власності і господарювання та визначає, що всі суб'єкти є рівними перед законом, у тому числі й іноземні інвестори, які здійснюють свою діяльність на території України[2].

Отже, проблема забезпечення державою гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами посідає чільне місце серед інших проблем розвитку інвестиційної діяльності в сучасних умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженням здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами в Україні займалися такі науковці, як: Чернадчук Т.О., Сухонос В.В., Крупа Л.М., Охотнікова О.М., Гафинець О.І., Драган І.В., Товкун І.М., Шеховцева К.В. Шевердіна О.В., Коссак В.М.

© А.В. Журавель, Ю.А. Буяджи, 2016

та інші. Але саме питанню державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами досить істотної уваги приділено не було.

Метою даної статті є дослідження сутності, цілей та завдань державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами в Україні, а також аналіз, з урахування положень чинного законодавства, правового значення встановлених державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності в нашій державі.

Відповідно до Закону України "Про режим іноземного інвестування" іноземними інвесторами визначаються суб'єкти, які провадять інвестиційну діяльність на території України. До них відносяться юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України; фізичні особи – іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України і не обмежені у дієздатності; іноземні держави, міжнародні урядові та неурядові організації; інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України. Для таких інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності[3]. Отже, це означає, що на території України іноземним інвесторам надається такий же обсяг прав та обов'язків, як українським інвесторам та забороняється застосування заходів дискримінаційного характеру. В свою чергу, реалізувати визначений законодавством обсяг прав можливо при встановленні відповідних гарантій з боку держави.

Для розкриття поняття "державних гарантій інвестиційної діяльності" потрібно визначити такі поняття як "гарантії" та "правові гарантії" здійснення інвестиційної діяльності.

Сам термін "гарантія" походить від французького слова "garantie", яке перекладається на українську як "забезпечення; запорука; умова, яка забезпечує що-небудь". Під гарантіями розуміється підкріплена силою держави система юридичних засобів та умов, що посилюють права уповноважених суб'єктів і обов'язки зобов'язаних суб'єктів правовідносин, що забезпечують їх реалізацію за допомогою особливої процедури (деталізація регулювання, надання регулюванню більшої юридичної сили)[4, с.12].

Також під гарантіями прав інвесторів визначається створення певних умов, які незалежно від суб'єктних причин забезпечують суб'єктам інвестиційних відносин можливість завжди здійснювати інвестиційну діяльність[5, с. 53].

Щодо визначення "правових гарантій" здійснення інвестиційної діяльності, то Юридична енциклопедія Шемшученко Ю. С. визначає їх як встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права [6].

Правові гарантії інвестицій безпосередньо впливають на прилив капіталу в країну, тому складають основу інвестиційного законодавства країни. Але потрібно зазначити, що поняття "правові гарантії" ширше за поняття "державні гарантії інвестиційної діяльності".

Так правові гарантії здійснення інвестиційної діяльності, які встановлюються державою називаються державними гарантіями, під якими у ст. 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність" розуміється система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів)[7].

Закон України "Про інвестиційну діяльність" у ст. 18 також оперує поняттям "гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності", але його зміст не визначається. А розкривається лише зміст такого поняття як "захист інвестицій", під яким розуміється комплекс організаційних, технічних та правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню цілі внесення інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, у тому числі права на отримання прибутку (доходу) від інвестицій[7].

Державні гарантії прав інвесторів мають публічно-правову природу, так як саме держава в односторонньому порядку визначає перелік правових гарантій, умови та порядок їх надання, з урахуванням норм законодавства. Взагалі державні гарантії надані суб'єктам інвестиційної діяльності та захист їх прав і законних інтересів є позитивним стимулюванням інвестиційної діяльності, метою якого є створення сприятливих умов для покращення інвестування на ряду зі встановленням таких стимулів, як податкові, митні та інші пільги, наданням фінансової підтримки[8, с. 90].

Іноземні інвестиції є важливою рушійною силою розвитку економіки країни, але в законодавстві України не закріплено визначення поняття "державні гарантії захисту іноземних інвестицій". Нажаль визначення даного поняття можна знайти тільки в науковій літературі. Юридична енциклопедія Ю.С. Шемшученко визначає державні гарантії захисту іноземних інвестицій як законодавчо встановлені гарантії з боку держави з метою забезпечення належного правового режиму інвестиційної діяльності та заохочення вкладання іноземного капіталу в пріоритетні галузі економіки України[9, с.121].

У свою чергу, О.М. Охотнікова та О.І. Гафинець пропонують власне визначення державних гарантій захисту іноземних інвестицій, під якими розуміють визначені законодавством способи та засоби захисту іноземних (прямих і непрямих) інвестицій, що встановлюються державою з метою охорони прав та інтересів іноземних інвесторів[10, с. 112].

Уважаємо, що державні гарантії захисту іноземних інвестицій представляють собою визначені законодавством способи здійснення інвестиційної діяльності та засоби захисту іноземних (прямих і непрямих) інвестицій, що встановлюються державою з метою охорони прав та інтересів іноземних інвесторів та заохочення вкладання іноземного капіталу в пріоритетні галузі економіки України.

На думку Охотнікової О. М. та Гафинець О. І. доцільно виділити такі групи гарантій захисту іноземних інвестицій, які слід розглядати у взаємозв'язку:

політичні, що відображають спрямованість політики держави у сфері інвестування;

економічні, що полягають у створенні таких умов, які мають сприяти збереженню інвестицій та отриманню прибутку від інвестування;

юридичні, що охоплюють правові засоби захисту прав та інтересів іноземних інвесторів [10, с. 111].

Систему гарантій прав та законних інтересів іноземних інвесторів у законодавстві України утворюють: гарантії, закріплені в ст. ст. 18 – 19 Закону України "Про інвестиційну діяльність", які стосуються захисту усіх інвесторів незалежно від форм власності та джерел інвестування а також гарантії, що закріплені в ст. ст. 397 – 399 Господарського кодексу України, розділі II Закону України "Про режим

іноземного інвестування" та Законі України "Про захист іноземних інвестицій в Україні", які регулюються захист виключно іноземних інвесторів[3, 7, 11, 12].

Аналізуючи правові гарантії здійснення інвестиційної діяльності, які забезпечуються державою для іноземних інвесторів, слід відмітити, що для останніх встановлюються наступні державні гарантії: гарантії від зміни законодавства; гарантії від примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб; гарантії компенсації і відшкодування збитків інвесторам; гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності; гарантії переказу за кордон доходів, прибутків та інших коштів отриманих іноземним інвестором.

Отже, характеризуючи гарантії здійснення інвестиційної діяльності, які забезпечуються державою для іноземних інвесторів, потрібно звернути увагу на такі з них:

По-перше, це гарантії від зміни законодавства або гарантії стабільності законодавства для іноземних інвесторів. Встановлення такої гарантії зумовлено частими змінами законодавства про інвестиційну діяльність, а також податкових та інших норм права. Під гарантією від зміни законодавства розуміється, що в разі погіршення умов інвестування до іноземних інвестицій буде застосовуватись законодавство, яке діяло на момент вкладення інвестиції. Так, згідно ст. 8 Закону України "Про режим іноземного інвестування" встановлено, що якщо в подальшому спеціальним законодавством України про іноземні інвестиції будуть змінюватися гарантії захисту іноземних інвестицій, зазначені в розділі II цього Закону, то протягом десяти років з дня набрання чинності таким законодавством на вимогу іноземного інвестора застосовуються державні гарантії захисту іноземних інвестицій[3]. Ця гарантія стосується "спеціального законодавства" про іноземні інвестиції, хоча законодавець не розкриває змісту цього поняття. Також держава встановлює певні обмеження щодо застосування цієї гарантії, а саме її дія не поширюються на зміни законодавства, що стосуються питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку, охорони довкілля[3]. Взагалі саме гарантії стабільності законодавства дозволяють забезпечити потік іноземних інвестицій на територію України.

По-друге, це гарантії від незаконних дій державних органів та їх посадових осіб. Це положення міститься у ч. 2 ст. 18 Закону України "Про інвестиційну діяльність". Так, державні органи та їх посадові особи не мають права втручатися в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності, крім випадків, коли таке втручання допускається чинним законодавством і здійснюється в межах компетенції цих органів та посадових осіб[7]. Ця гарантія дозволяє інвестору убезпечити свої права та інтереси від прийняття державними органами та їх посадовими особами незаконних актів. У разі порушення прав інвесторів і учасників інвестиційної діяльності державними або іншими органами влади, завдані збитки підлягають відшкодуванню у повному обсязі цими органами. Але можна говорити про декларативність даної правової норми, так як при її встановлені законодавець не у всіх випадках передбачив дисциплінарну відповідальність для посадових осіб та не встановив джерела відшкодування завданих збитків, що, на наш погляд, є дуже важливим. Отже, вважаємо, що до ст. 10 ЗУ "Про режим іноземного інвестування" слід внести доповнення та, окрім права іноземного інвестора "на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, завданих їм внаслідок дій, бездіяльності або неналежного виконання державними органами України чи їх посадовими особами, передбачених законодавством обов'язків щодо іноземного інвестора або підприємства з іноземними інвестиціями, відповідно до законодавства України," встановити дисциплінарну відповідальність для посадових осіб й визначити джерела відшкодування останніми завданих збитків.

По-третє, з гарантіями від незаконних дій державних органів та їх посадових осіб пов'язані гарантії від примусових вилучень, які дозволяють забезпечити захист права власності інвесторів. Конституцією України закріплюється непорушність права власності і примусове вилучення може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості, а також в умовах воєнного чи надзвичайного стану[2]. А, в підкріплення норм Конституції, Закони України "Про режим іноземного інвестування" у ст. 9 та "Про захист іноземних інвестицій на Україні" у ст. 3 закріплюють, що іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації та реквізиції [3, 12]. Тобто іноземні інвестиції не можуть бути безоплатно вилучені з власності інвестора та до них не можуть бути застосовані заходи, тотожні за наслідками.

Поняття "примусового вилучення" або "експропріації" міститься у ст. 11 Сеульської конвенції 1985 року про заснування багатостороннього Агентства з гарантій інвестицій. Під "експропріацією" або аналогічними заходами розуміється будь-яка законодавча дія або адміністративна дія чи бездіяльність, що виходить від приймаючої держави, у результаті якої інвестор позбавляється права власності на своє капіталовкладення, контролю над ним або суттєвого доходу від такого капіталовкладення, за винятком загально застосовних заходів недискримінаційного характеру, які звичайно вживаються державами з метою регулювання економічної діяльності на своїй території[13].

Законодавство про інвестиційну діяльність установлює, що інвестиції в Україні не можуть бути безоплатно націоналізовані, реквізовані або до них не можуть бути застосовані заходи, тотожні за наслідками. Під націоналізацією, в даному випадку, розуміється вилучення капітальних вкладень з приватної власності суб'єктів інвестиційної діяльності. Але як зазначалося вище це можливо лише за певних умов.

Згідно ст. 353 Цивільного кодексу України у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція)[14]. Під реквізицією, в даному випадку, розуміється платне вилучення капітальних вкладень у власність держави і, як зазначається у Законі України "Про режим іноземного інвестування", вона можлива при рятівних заходах у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій. Також реквізиція може бути здійсненна лише за рішенням Кабінету Міністрів України.

Щодо конфіскації, то це примусове вилучення капітальних вкладень у власність держави, також може застосовуватись як, захід юридичної відповідальності. Наприклад, згідно ст. 354 Цивільного кодексу України конфіскація до особи може бути застосовано як санкція за вчинення правопорушення, тобто позбавлення права власності на майно за рішенням суду[14].

Отже, гарантії від примусових вилучень, як і гарантії

від незаконних дій державних органів та їх посадових осіб дозволяють забезпечити захист права власності інвесторів. Але в законодавстві України не визначено порядок примусових вилучень, не прийнято нормативно-правового акту, який регулював би процедуру націоналізації, реквізиції, конфіскації та аналогічних по змісту заходів.

З гарантіями від примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та посадових осіб тісно пов'язана наступна гарантія – гарантія компенсації і відшкодування збитків інвесторам. Законодавство про інвестиційну діяльність встановлює наступні випадки компенсації та відшкодування збитків: у разі вчинення порушень державними органами України та їх посадовими особами; у разі неналежного здійснення повноважень у сфері інвестування такими органами та їх посадовими особами; у разі конфіскації та реквізиції. Закон України "Про режим іноземного інвестування" у ст. 10 зазначає, що іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральну шкоду, які повинні бути відшкодовані на основі поточних ринкових цін та/або обґрунтованої оцінки, підтверджених аудитором чи аудиторською фірмою [3]. Законодавець також наголошує, що компенсація повинна бути швидкою, адекватною та ефективною. Тому деякі науковці вважають, що необхідно передбачити конкретні строки виплати компенсації, які посилили б дію даної гарантії захисту інвестора. Сума компенсації визначається на момент припинення права власності та виплачується у валюті, в якій були здійснені інвестиції, чи у валюті прийнятій для іноземного інвестора. Також, до моменту виплати суми компенсації нараховуються відсотки від цієї суми.

Отже, гарантія компенсації і відшкодування збитків дає змогу інвесторам реалізовувати право на відшкодування адекватної та ефективної компенсації та збитків.

По-п'яте, це гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності іноземним інвестором. Закон України "Про режим іноземного інвестування" у ст. 11 та Господарський Кодекс України у ст. 399 встановлюють, що іноземний інвестор у разі припинення своєї інвестиційної діяльності має право на повернення своїх інвестицій без сплати мита та доходів з цих інвестицій [3, 12]. Законодавець встановлює строк, протягом якого інвестор може повернути свої інвестиції та доходи з них, а саме не пізніше шести місяців з дня припинення своєї діяльності. Інвестиції повертаються іноземному інвестору у натуральній формі або у валюті інвестування в сумі фактичного внеску з урахуванням можливого зменшення статутного капіталу, а доходи з цих інвестицій – у грошовій чи товарній формі за реальною ринковою вартістю на момент припинення інвестиційної діяльності. Але законодавець не визначає змісту поняття "доходи у грошовій чи товарній формі за реальною ринковою вартістю", вважаємо, що відсутність закріплення визначення даного терміну є певним ускладнення при реалізації даної гарантії на практиці. Таким чином, вказані гарантії дають змогу інвестору повернути свої інвестиції та одержані від них доходи у разі прийняття рішення про припинення своєї діяльності або у разі примусового припинення або зупинення інвестиційної діяльності за рішенням правомочного державного органу.

Ще однією державною гарантією захисту іноземних інвесторів, яка закріплена у ст. 12 Закону України "Про режим іноземного інвестування" та ст. 398 Господарського кодексу України є гарантія переказу за кордон доходів, прибутків та інших коштів отриманих іноземним інвестором. Іноземним інвесторам гарантується безперешкодний і негайний переказ за кордон їх прибутків, доходів та інших коштів, одержаних на законних підставах внаслідок здійснення іноземних інвестицій[3, 11]. При цьому іноземний інвестор повинен сплатити податки, збори та інші обов'язкові платежі, встановлені податковим законодавством України. Згідно ст. 4 Закону України "Про захист іноземних інвестицій на Україні" перерахування коштів можливе як в іноземній валюті, так і у національній [12]. Порядок переказу за кордон доходів, прибутків та інших коштів отриманих іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні визначається Національним банком України в Постанові "Про врегулювання питань іноземного інвестування в Україну" [15].

Окрім вищезазначених, законодавець ще встановлює таку гарантію, як реінвестування прибутків на території України, яка закріплюється у ст. 5 Закону України "Про захист іноземних інвестицій на Україні". За Юридичною енциклопедією Шемшученко Ю.С. реінвестування – це вкладення коштів, отриманих у вигляді доходів від інвестиційної діяльності[9]. Таким чином, іноземний інвестор має право перетворити отриманий прибуток від своєї інвестиційної діяльності на інвестиції з метою подальшого отримання прибутку (доходу) та/або досягнення іншого соціального ефекту.

Отже, названі правові гарантії здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами прямо встановлені та гарантується державою. Також інвестор на власний розсуд може скористатися такими гарантіями, як страхування іноземних інвестицій та гарантіями вирішення спорів, які виникають при здійсненні інвестиційної діяльності у судовому порядку. Іноземні інвестори можуть звертатися як до національних судів України, так й до міжнародного суду для захисту свої прав.

Слід відмітити, що важливою умовою використання іноземними інвесторами державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності є державна реєстрація іноземних інвестицій згідно Порядку державної реєстрації (перереєстрації) іноземних інвестицій та її анулювання[16]. Реєстрація носить добровільний характер і якщо іноземний суб'єкт господарювання розраховує на отримання додаткових пільг або бажає використовувати правові гарантії, які надані державою - повинен зареєструвати внесення іноземної інвестиції, оскільки, згідно ст. 13 Закону України "Про режим іноземного інвестування", незареєстровані іноземні інвестиції не дають права на одержання пільг та гарантій, передбачених цим Законом[3].

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки: таким чином, аналіз чинного законодавства України дозволяє зробити висновок, що метою встановлення державою правових гарантій є забезпечення сприятливого, стабільного та привабливого інвестиційного клімату та збільшення обсягів іноземних інвестицій в економіку країни. Законодавче закріплення надійних гарантій захисту інвестицій та механізмів їх застосування сприяє збільшенню обсягів інвестиційних потоків в державу.

Державні гарантії захисту іноземних інвестицій представляють собою визначені законодавством способи здійснення інвестиційної діяльності та засоби захисту іноземних (прямих і непрямих) інвестицій та прибутків з них, що встановлюються державою з метою охорони прав та інтересів іноземних інвесторів та заохочення вкладання іноземного капіталу в пріоритетні галузі економіки України.

В Україні для іноземних інвесторів встановлено ши-

рокий спектр державних гарантій захисту інвестиційної діяльності іноземних інвесторів, а це саме: гарантії від зміни законодавства; гарантії від примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб; гарантії компенсації і відшкодування збитків інвесторам; гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності та переказу за кордон доходів, прибутків та інших коштів отриманих іноземним інвестором; гарантії реінвестування прибутків на території України; гарантії страхування іноземних інвестицій та гарантії судового захисту у разі виникнення спорів при здійсненні інвестиційної діяльності. Так, саме гарантії стабільності законодавства дозволяють забезпечити потік іноземних інвестицій на територію України. А гарантії від примусових вилучень - дозволяють забезпечити захист права власності інвесторів. В свою чергу, гарантія компенсації і відшкодування збитків дає змогу інвесторам реалізовувати право на відшкодування адекватної та ефективної компенсації та збитків тощо.

Але поки що в нашій державі зарано говорити про завершення законодавчого становлення державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами. Законодавство про державні гарантії здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами потребує свого подальшого вдосконалення. Так, в ст. 10 ЗУ "Про режим іноземного інвестування" пропонується встановити дисциплінарну відповідальність для посадових осіб й визначити джерела відшкодування завданих останніми збитків з детальним механізмом реалізації даної норми. Окрім того, в законодавстві України не визначено порядок примусових вилучень, не встановлено конкретні строки виплати компенсації і відшкодування завданих збитків, не прийнято нормативно-правового акту, який регулював би процедуру націоналізації, реквізиції, конфіскації та аналогічних по змісту заходів тощо.

Усі інші проблеми пов'язані з дослідженням питання державних гарантій здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами в Україні, їх особливостей та специфіки, а також проблеми, пов'язані із процесом формування належної законодавчої бази в сфері правового регулювання здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами в Україні виходять за межі даної статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література:

1. Драган І. В. Гарантування національних інтересів у процесі залучення іноземних інвестицій в умовах глобалізації / І. В. Драган // Економіка та держава. – 2010. – № 1. – С. 16 – 18.

2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.

3. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 року №93/96-ВР (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст.80.

4. Крупа Л. К вопросу о юридическом содержании понятия "специальный правовой режим" // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 12.

5. Буслаева Л.М. Государственные гарантии как основа обеспечения инвестиционной деятельности / Л.М. Буслаева // Проблемы права. – 2012. – № 7. – С. 53 – 56.

6. Юридична енциклопедія [Електронний ресурс]: [в 6 т.] / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; [редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) та ін.]. – 1998. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/legal.

7. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 року №1560-XII (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

8. Вінник О.М. Інвестиційне право / О.М. Вінник: навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Правова єдність, 2009. – 616 с.

9. Юридична енциклопедія [Електронний ресурс]: [в 6 т.] / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; [редкол.: Шемшученко Ю.С. (голова) та ін.]. – 1998. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/legal.

10. Охотнікова О. М. Роль державного управління в механізмі гарантій захисту іноземних інвестицій в Україні / О. М. Охотнікова, О. І. Гафинець // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2013. – № 5. – С. 110 – 116.

11. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року №436-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – №11. – Ст. 462.

12. Про захист іноземних інвестицій на Україні: Закон України від 10 вересня 1991 року № 1540а-XII (зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 616.

13. Про заснування багатостороннього агентства з гарантій інвестицій [Електронний ресурс]: Конвенція від 11 жовтня 1985 року // Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws.

14. Цивільний кодекс України [Текст]: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40 – 44. – Ст. 356.

15. Про врегулювання питань іноземного інвестування в Україну: Постанова Правління Національного банку України від 10 серпня 2005 року № 280 (зі змінами та доповненнями) // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – Ст. 2132.

16. Порядок державної реєстрації (перереєстрації) іноземних інвестицій та її анулювання: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2013 року № 139 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 19. – Ст. 64.

Журавель А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
господарсько-правових дисциплін ОДУВС

Буяджи Ю.А.,
студентка ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.03.2016

УДК 159.964.21:341.981:351.74

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Матієнко Т. В.

Сучасна професійна підготовка працівників правоохоронних органів (ґрунтуючись на загальносвітових стандартах) передбачає формування системи психологічних установок - фундаменту менталітету поліцейського, його сьогодення і майбутнього сприйняття, ставлення до своєї роботи, до оточуючих людей, до себе, до загальнолюдських цінностей. Іншими словами, поліцейський повинен бути готовий певним чином мислити, діяти і оцінювати свої вчинки, відточувати свою професійну майстерність. Однією

© Т.В. Матієнко, 2016

з таких базових установок є готовність до надання допомоги будь-якій людині, що потребує в ній, що базується на небайдужому ставленні до переживань, болю, страждань інших людей.

Щира і відповідальна поведінка співробітника поліції - найбільш часто зустрічаємо оцінка з маси інших соціальних очікувань. Стати "своїм" для громадян - це значить знайти з ними "спільну мову". У загальнолюдському сенсі поліцейський зобов'язаний (змушений для власної професійної безпеки) спілкуватися з різними категоріями людей, які відчувають різноманітність переживань (в тому числі і агресію), таким чином, щоб в кінцевому рахунку перетворити їх з ворогів в друзів.

У юридико-психологічному сенсі працівнику правоохоронного органу доцільно взаємодіяти з громадянами так, щоб їх значне число залишилося задоволеними спілкуванням з ним, "агентом" позитивного соціального впливу поліції. Позитивна думка про співробітника (і про його колег) має поширитися і утвердитися у свідомості громадян, сформувати ставлення довіри між населенням і поліцією.

Ключові слова: *конфліктологічна компетентність, кризові ситуації, суб'єкти конфлікту, негативні емоції, професійна діяльність, професійна підготовка.*

Профессиональная подготовка сотрудников внутренних дел предполагает формирование психологических установок – как фундамента менталитета полицейского, современного мировосприятия, отношения к своей работе, к окружающим людям, к самому себе, отношение к общечеловеческим ценностям. То есть, полицейский должен мыслить, действовать, оценивать свои поступки, и повышать свое профессиональное мастерство. Одной из базовых установок, в его профессиональной деятельности, должна быть готовность прийти на помощь любому человеку.

Ключевые слова: *конфликтлогическая компетентность, кризисные ситуации, субъекты конфликта, отрицательные эмоции, профессиональная деятельность, профессиональная подготовка.*

Modern training of law enforcement officers (based on global standards) involves the formation of the system of attitudes - the foundation of the police officer mentality, its present and future outlook, attitude towards his/her work, towards the people around, towards him/herself, towards human values. In other words, the police officer should be ready to think in a certain way, to act and evaluate his/her actions, to improve his/her professional skills. One of these basic purposes is readiness to assist anyone in need of it, based on the indifferent attitude towards feelings, pain and suffering of others.

Sincere and responsible behavior of the police officer is the most often estimation among other social expectations. To become "their" for citizens means to find "common ground." In terms of general human sense the police officer is obliged (forced for his/her own professional security) to communicate with different groups of people who experience a variety of emotions (including aggression), so that eventually it turns them into enemies of friends.

In legal-psychological sense it is advisable for law enforcement officers to interact with citizens so that they remain satisfied with a significant number of conversations with him/her, the "agent" of positive social impact of the police. The positive opinion of the employee (and his colleagues) has to spread and strengthen itself in the minds of citizens, form the trust between the people and police.

From the modern police officer a system of knowledge and skills in Conflict is required, which allows to:

- effectively prevent the destructive effects of conflict;

- constructively manage the conflict, conflict situation, own behavior and the behavior of the opponent;

- positively influence the emotional background of relations with people regulating either their own emotions or the emotions of the opponent;

- reflect and build behavioral strategy for optimal interaction situation;

- psychologically competently counteract with aggressive opponents;

- conduct effective negotiations to achieve a cooperative relationship;

- provide psychological and mediation assistance to citizens in terms of conflict interaction, etc.

The above mentioned skills can be developed as part of a large-scale police training in Conflict sphere. The psychological competence of staff in interpersonal conflict is of particular practical interest. Disclosure of psychological determinants of constructive behavior of law enforcement officers in interpersonal conflicts with different groups of citizens and the development of algorithms of actions in emotionally stressful interpersonal situations are necessary.

Key words: *the conflict competence, crises, subjects of a conflict, negative emotions, professional activities, professional training.*

Постановка проблеми. Специфіка діяльності працівників правоохоронних органів - це сфера різноманітних взаємодій людей, під час яких вони змушені демонструвати свої соціальні статуси, життєві позиції, потреби, а також їх узгоджувати. Звичайно, така взаємодія незмінно включає емоційно напружені ситуації, конфлікти. Як мінімум такі ситуації являють собою зіткнення сторін, думок, сил. Якщо ж підкреслити соціально-психологічну специфіку кризових ситуацій взаємодії між людьми, то працівнику доводиться мати справу з міжособистісним конфліктом як найбільш гострим способом усунення протиріч, що виникають в процесі взаємодії людей, що полягає в протидії суб'єктів конфлікту і звичайно супроводжується негативними емоціями, пережитими ними по відношенню один до одного.

Стан розробленості проблеми: Проблемою психологічних особливостей професійної діяльності працівників правоохоронних органів, які діють у складних, конфліктних, екстремальних ситуаціях вивчали такі науковці як: В.В. Авдєєв, Н.В. Андрєєв, О.М. Бандурка, В.П. Бахін, В.Л. Васильєв, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, В.Г. Лукашевич, В.С. Медведєв, О.М. Морозова, В.М. Синьов, О.М. Столяренко, С.І. Яковенко. Науково-практичні аспекти конфліктності та конфліктів у професійній діяльності працівників поліції розглянуто у публікаціях Ю. П. Аленіна, Г. А. Антонова, О. Я. Баєва, О. М. Бандурки, О. В. Бауліна, І. В. Ващенко.

Мета і завдання дослідження: полягає у дослідженні конфліктлогічної компетентності працівника правоохоронних органах, в емоційно напружених, конфліктних ситуаціях.

Результати дослідження: Правоохоронна діяльність незмінно включає в себе ситуації емоційної напруги, обумовлені функціональними обов'язками поліцейського

(припинення протиправного діяння, схиляння до відмови від агресії, аморальної поведінки і т.п.). Працівник правоохоронного органу змушений чинити психологічний і фізичний вплив (в встановлених законом формах) щодо окремих громадян з метою збереження досить крихкої гармонії соціального благополуччя [6, с. 24].

Від сучасного співробітника поліції потрібна система знань і умінь в області конфліктології, що дозволяє:

ефективно попереджати деструктивні наслідки конфліктів;

конструктивно керувати ходом конфлікту, конфліктною ситуацією, власною поведінкою і поведінкою опонента;

позитивно впливати на емоційний фон відносин з людьми, регулюючи як власні емоції, так і емоції опонента;

осмислювати і вибудовувати стратегію поведінки, оптимальну по ситуації взаємодії;

психологічно грамотно протидіяти агресивно налаштованим опонентам;

вести ефективний переговорний процес для досягнення відносин співробітництва;

надавати психологічну та посередницьку допомогу громадянам в умовах конфліктної взаємодії і т.д.

Зазначені вище вміння можуть бути розвинені в рамках масштабної підготовки поліцейських в області конфліктології. Особливий практичний інтерес представляє психологічна компетентність співробітника в міжособистісному конфлікті. Доцільне розкриття психологічних детермінантів конструктивної поведінки працівників правоохоронних органів в міжособистісних конфліктах з різними категоріями громадян, а також розробка алгоритмів дій в емоційно напружених міжособистісних ситуаціях [8, с. 12].

Ролі працівників правоохоронного органу в міжособистісних конфліктах можуть бути різноманітними - від безпосередньої участі в них до посередницької місії.

Сучасний професійно грамотний працівник повинен знати, що конфліктом можна і потрібно управляти, тобто зводити до мінімуму негативні наслідки і максимально розвивати конструктивну взаємодію між конфліктуючими сторонами. Поза конфліктів його служба суспільству навряд чи можлива. Однак його завдання, зокрема, полягає не тільки в компетентному вирішенні, а й у своєчасному розпізнаванні ознак насуваючого конфлікту: інцидентів, непорозумінь, напруги і відкритої кризи в стосунках між людьми.

Якщо працівник сам був втягнутий в конфлікт або взяв на себе роль посередника, він повинен бути впевнений в тому, що проблема може бути вирішена тільки тоді, коли її рішення влаштовує обидві сторони. Іншими словами, дії співробітника повинні привести до готовності учасників конфлікту співпрацювати один з одним, приймати точку зору опонента, кооперувати зусилля, націлені не так на ворожнечу між собою, а на боротьбу з проблемою [7].

Вищевказана задача є досить важкою, але її реалізація необхідна у силу того факту, що громадськість, громадяни, колеги будуть оцінювати ефективність роботи поліцейського виходячи з наступних критеріїв:

швидкість реагування на проблему; психологічна грамотність в обліку чинників конфліктної ситуації і психічного стану опонентів конфлікту і найближчого соціального оточення;

відсутність повторного виклику за адресою (місцем) конфлікту, який був раніше врегульований поліцейським;

благополучна в правовому і соціально-психологічному планах атмосфера на території, що обслуговується [9, с. 296].

Вивчення діяльності працівників правоохоронних органів в міжособистісних конфліктах свідчить про існування ряду типових помилок, що призводять до дискредитації їх соціального статусу. По-перше, найчастіше працівники емоційно залучаються до конфлікту, тобто, по суті, стають його учасниками. По-друге, частина працівників схильна займати неприпустимо завищену позицію "судді-оцінювача", поверхнево оцінюючи обстановку і учасників конфлікту, наділяючи їх швидкими ролями, неіснуючими думками і установками. По-третє, працівники не завжди чітко уявляють свою роль в управлінні тих чи інших конфліктів і цілі, яких вони прагнуть досягти.

Фахівці в галузі конфліктології, поліцейської науки вважають за можливе використання психологічної моделі управління конфліктом як в цілому, так і її окремих елементів з обов'язковим урахуванням факторів конкретної ситуації. У структуру даної моделі входять такі психотехніки ефективної поведінки в конфлікті:

емоційна регуляція в конфлікті; слухання і розуміння опонента; осмислення конфліктної ситуації і можливих варіантів результату конфлікту;

організація протидії, психологічно адекватної ситуації і опоненту;

організація переговорного процесу.

Мистецтво емоційної регуляції - вихідний і найважливіший навик поведінки поліцейського в міжособистісному конфлікті. Безліч психологічних порад в цій галузі доцільно розподілити, на наш погляд, за чотирма векторах психічної активності співробітника поліції.

По-перше, власне емоційний стан співробітника потребує регуляції. Для цього йому доцільно: демонструвати витримку; намагатися не реагувати мимоволі, подивитися на себе і ситуацію раціонально, тверезо і спокійно осмислюючи її; уявити собі власне тіло, позу, положення рук і ніг, жести, обличчя, м'язи, дихання, тональність голосу, спробувати надати їм спокійний вираз; нормалізувати дихання; застосувати прийом візуалізації, тобто подумки зменшити в своїй уяві "яскравість" емоційно напруженій ситуації, масштаб негативних дій опонента [3].

По-друге, сама конфліктна ситуація потребує емоційного розвантаження. У цьому випадку співробітник повинен зуміти вибрати потрібну альтернативу з наступних дій: перенаправити увагу опонента на інші дії; припинити власним вольовим впливом емоційний сплеск опонента (або його відхід у себе); проінформувати опонента про неприпустимість емоційної неврівноваженості у відповідальній ситуації; нейтралізувати надлишкові емоційні переживання зверненням свідомості (власного і опонента) до суті проблеми; допустити можливість розрядки емоцій в етично прийнятних формах, що дозволяють виговоритися, виплеснути накопичений емоційний заряд.

По-третє, зниження емоційної напруженості в конфлікті може бути досягнуто за рахунок переведення конфліктних емоцій з особистої площини в ділову. Для цього працівник повинен зуміти: зафіксувати в свідомості опонента шкідливість взаємного виливу негативних емоцій, руйнівність звинувачень, докорів, погроз, негативних емоцій для взаємин і спільної діяльності; прямо звернутися до інтересів справи, до необхідності переключити енергію на рішення проблемного питання; продемонструвати негативні наслідки затримки вирішення проблеми, звернутися до громадянського, професійного обов'язку і гідності, до етичних, моральних цінностей і норм, до найбільш сильних і позитивних якостей і сторін

особистості опонента.

По-четверте, є важливим вміння працівника мобілізувати себе і опонента на позитивне ставлення до спільного вирішення проблеми. Для цього необхідно: виявити бажання і готовність до врегулювання конфлікту, налаштувати себе оптимістично на можливість взаємного сприятливого вирішення конфліктної ситуації; поглянути на опонента конфлікту без упереджень, визнаючи його правоту в ряді аспектів конфлікту, звільнившись від ілюзії "ворога"; знайти в опонента позитивні, сильні сторони і якості, гідно оцінити їх, зв'язати з власними позитивними емоціями і використовувати в якості опори в розв'язанні конфлікту; зайняти морально високу позицію, не уподібнюватися агресивним діям опонента, мобілізувати свої моральні резерви; проявити повагу, коректність до опонента навіть в найважчій, емоційно напруженій ситуації, керуючись гуманістичним імперативом "Стався до людини як до мети свого існування, а не як до засобу" [1, с. 173].

На особливу увагу заслуговує проблема слухання і розуміння опонента в конфлікті. Недостатній розвиток цієї навички часто призводить до виникнення помилково понятого або невірно приписаного поведінки. Без використання базових технік слухання працівника правоохоронного органу важко розібратися в будь-якому конфлікті і в протидії йому.

В цілому техніка слухання опонента в конфлікті включає в себе ряд кроків:

виявлення у себе можливості вислухати опонента, подолання свого негативізму, небажання слухати і сприймати його інформацію;

уважне, спокійне вислуховування без бурхливих емоційних проявів, переживань і передчасних оцінок;

точне і конкретне сприйняття сказаного, ретельний аналіз одержуваної інформації на окремі елементи, блоки, факти (виділення в них особистої інтерпретації, домислів, припущень, оцінок для визначення повноти та деталізації інформації);

уточнення сприйнятого, постановка коректно сформульованих запитань, резюме інформації, перевірка правильності сприйняття [2, с. 7].

Розуміння опонента в конфлікті передбачає застосування психологічних механізмів емпатії, рефлексії та ідентифікації.

Механізм ідентифікації в міжособистісному пізнанні представляє ототожнення себе з іншою людиною - сприймаємий усвідомлено ставить себе на місце сприймаючого. Поняття рефлексії в міжособистісному пізнанні включає усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається об'єктом. Іншими словами, діяти рефлексивно - це розуміти, відчути те, яким він виглядає в очах свого співрозмовника. Емпатія як механізм розвитку міжособистісних відносин являє собою емоційний відгук однієї особистості на переживання іншої.

Розумний, конструктивний підхід до конфлікту передбачає вміння працівника правоохоронного органу аналізувати внутрішню картину конфлікту - як власну, так і іншої сторони.

Працівник зобов'язаний:

- чітко визначити особистий погляд на проблему, об'єкт і предмет конфлікту, власні потреби і побоювання;

- поставивши себе на місце опонента, припустити, як той ставиться до конфлікту в цілому, сприймає власну роль у протидії;

- здійснити аналіз того, як сприймає опонент всю ситуацію конфлікту в цілому, реакцію протилежної сторони, третіх осіб, оточення, які ролі їм приписує в конфлікті (ініціатор, організатор, підбурювач, пособник, байдужий глядач і т.д.);

- окреслити розуміння причин конфлікту з боку опонента (з впливом яких чинників він це пов'язує і в чому конкретно);

- визначити конфліктний тип особистості опонента виходячи з доступної інформації (інтелект, темперамент, характер, потреби, спрямованість особистості, воля та ін.);

- зіставити опонента з поширеними конфліктними типами особистості: агресор ("паровий потік"), прихований агресор ("снайпер"), вибухова людина ("розгнівана дитина"), скаржник, одержимий, сверхпокладістий, максималіст, безневинний брехун, всезнайка, інтриган, скандаліст, сперечальник, садист і ін;

- співвіднести отриману інформацію з роллю опонента у конфлікті і спробувати спрогнозувати лінію його подальшої поведінки [3, с. 39].

Працівник правоохоронного органу, застосовуючи техніку рефлексивного мислення, повинен бути здатний:

- зайняти позицію рефлексії, подивитися на конфлікт з боку, очима опонента, третіх осіб, стороннього спостерігача;

- подумати за опонента, відповісти на питання: "Як би я бачив і розумів ситуацію на його місці, що б зробив, зробив?"; використовувати одну з формул міркування: "Якщо ..., то ...";

- сформулювати висновок, пропозицію опонентові, іншій людині, що містять підстави для рефлексивного управління, непрямого зміни його поведінки, позиції і ситуації в цілому в потрібну сторону [3].

У поданні працівника правоохоронного органу повинна бути побудована цілісна картина конфлікту. Для цього він повинен:

співвіднести точки зору на конфлікт різних осіб, скласти приватні образи в єдину об'ємну картину конфлікту, зіставити наявну інформацію, з'ясувати збіг і розбіжності, прогалини щодо ключових моментів;

простежити історію розвитку конфлікту, його зародження, розвиток, основні поворотні моменти;

виявити глибинні корені конфлікту, приховані інтереси, мотиви на тлі поверхневих зіткнень, визначитися в суті конфлікту. При розробці варіантів поведінки в конфлікті працівнику правоохоронного органу доцільно: не обмежуватися єдиним варіантом поведінки, навіть якщо він є найбільш доцільним, обов'язково як мінімум сформулювати для себе два-три і більше варіантів;

виходити з типових стратегій поведінки в конфлікті (співпраця, компроміс, догляд, підпорядкування, конфронтація);

розглядати конфлікт як нову можливість для розвитку, зробити висновки, навчання на помилках, розширення кругозору і придбання життєвого досвіду.

Екстремальність конфліктної взаємодії обумовлює розвиток у працівника правоохоронного органу здібностей до ефективної протидії в конфлікті, суть якого не повинна зводитися до домінування і розвитку ще більш жорсткої обстановки конфронтації.

У разі виявлення маніпуляції, неприйнятної для себе, доцільно виявити її як прийом партнера, керуватися інтуїцією, що дозволяє відчути важковловимий сигнал внутрішньої тривоги [4, с. 12].

Наміри прихованого впливу опонента необхідно розкрити, зробити таємне явним, використовуючи для цього

імовірну, коректну манеру поводження. Треба домогтися того, щоб партнер переконався в неефективності своїх дій, і домовитися з ним про правила нормальної взаємодії, що виключають підміну проблеми.

Реалізація стратегії співпраці передбачає можливість співробітника перейти на бік опонента, здивувавши його, поступово за принципом "навпаки"; спростовуючи його очікування, в ряді випадків слід зробити крок назустріч більший, ніж він розраховував, і тим самим досягти взаєморозуміння.

Працівник правоохоронного органу повинен налаштувати себе на щире визнання опонента, його точки зору, почуттів. Психологічно грамотним кроком може бути визнання частки власної провини, впевнене принесення вибачень (без самоприниження і самобичування).

Істотну користь взаєминам може принести мистецтво рефреймингу, коли співробітник: не заперечуючи слів опонента, приймає і трансформує їх у потрібному для співпраці ключі; інтерпретує відповідь опонента таким чином, щоб перенести центр уваги на проблему взаємного задоволення інтересів.

Рефреймінг допомагає помістити заяви протилежного боку в новий контекст, в рамку пошуку спільного рішення [5, с. 98].

Переговори в професійному спілкуванні працівника правоохоронного органу є одним з найбільш конструктивних способів вирішення міжособистісних конфліктів.

У мистецтві переговорів одним з важливих моментів є початкове розуміння їхнього змісту. Бажано, щоб цей сенс був сприйнятий, зрозумілий і прийнятий обома сторонами. Він полягає в наступному: мета переговорів полягає не в тому, щоб перемогти противника, а в тому, щоб досягти рівноправної угоди, прийнятної для обох сторін. Тільки такого роду угода може винести випробування часом. Ні боротьба, ні пристосування і самопожертва не можуть досягти цього. Для досягнення життєздатних угод необхідно мати достатню гнучкість, щоб включитися в загальний ритм переговорів, прислухаючись до їх мети, спрямованості і до мінливого співвідношенню сил [7].

Працівнику правоохоронних органів важливо знати, що в ході здійснення трьох фаз переговорного процесу застосовуються універсальні тактики, відповідні вищевказаній стратегії. Їх універсальність полягає у високій імовірності успіху застосування, але в той же час запропоновані нижче тактичні прийоми слід застосовувати з урахуванням ретельного аналізу особистісних і ситуаційних чинників.

На етапі підготовки до переговорів важливо пам'ятати, що будь-яке з'ясування стосунків, врегулювання суперечностей, відстоювання своєї точки зору, конфлікт несуть в собі нерозкриті можливості, одна з яких - позитивні зміни у відносинах. Інша полягає в тому, що в будь-який момент можна дізнатися щось нове. Переговори - це головоломка на практиці міжособистісного спілкування, що вимагає реагування за принципом "тут і зараз" і пошуку таких форм, які підходили б іншим людям. У цьому плані необхідно відкинути в сторону будь-які закостенілі ідеї про можливий результат. Для більшості переговорів найбільш ефективний метод підготовки - це створення карти потреб [6, с. 171].

Отже, сучасна ситуація націлює працівника правоохоронних органів на кардинальну зміну ставлення до особливостей власної професійної комунікації, а також місця і ролі в ній конфліктної взаємодії. Перш за все, професійне спілкування має розглядатися як одне з універсальних засобів досягнення результату діяльності правоохоронних органів. Конфлікти, що неминуче виникають (у силу специфіки діяльності) в рамках професійної взаємодії з різними категоріями громадян, повинні набути статусу соціального феномена, в рамках якого працівнику правоохоронного органу необхідно ефективно функціонувати. Міжособистісний конфлікт з числа інших видів конфлікту (внутрішньоособистісний, груповий, конфлікт "особистість-група" і ін.) представляє особливий інтерес в контексті вирішення проблеми соціального довіри працівників правоохоронних органів.

Література:

1. Алшай Ф.В. Моральні конфлікти в діяльності працівників ОВС та шляхи їх розв'язання // Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності працівників ОВС. - К., 1995. - С. 173-180.

2. Борисенко В.В. Психологические проблемы профессионального общения сотрудников ОВД с населением / В.В. Борисенко // Вестник Московского университета МВД России. - 2009. - № 3. - С. 6-8.

3. Ващенко І.В. Види конфліктів у підрозділах органів внутрішніх справ // Психологія: Зб. наук. праць. - НПУ ім. М.П. Драгоманова. - 2001. - Вип. 12. - С. 383-394.

4. Водолазский Б.Ф., Гутерман М.Л. Конфликты и стрессы в деятельности работников ОВД. - Омск, 1976. - 35 с.

5. Герасіна Л. М. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік. - Х. : Право, 2012. - 128 с.

6. Горелов І. Ю. Психологічна готовність працівників міліції до правомірного застосування сили : монографія / І. Ю. Горелов, В. О. Лефтеров. - Донецьк : Донбас, 2012. - 197 с.

7. Дубова І.О. Переговори зі злочинцями як напрям правоохоронної діяльності // Науковий вісник НАВСУ. - 1999. - № 3 - С. 171-174.

8. Устинова Н. В. Особливості встановлення психологічного контакту з підлітками співробітниками кримінальної міліції у справах дітей / Н. В. Устинова, Д. В. Устинов // Проблеми сучасної психології . - 2014. - Вип. 23. - С. 639-651.

9. Чернова О.Є. Комунікативна компетентність як складова професійно важливих якостей оперативного працівника ОВС / О.Є. Чернова // Проблеми екстремальної та кризової психології. - 2011. - №10. - С. 295-303

Матієнко Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри психології
та педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 19.03.2016

УДК 347.44

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОРУЧИТЕЛЯ

Мирза С. С., Качалко К.П.

У запропонованій статті проведено аналіз відповідальності поручителя та досліджено коло прав поручителя за цивільним законодавством. Також виявлено проблематику припинення інституту поруки на підставі спливу встановленого законом строку щодо пред'явлення кредитором вимоги або подання позову в суд. Досліджено проблеми відповідальності поручителя у кредитних зобов'язаннях та запропоновано шляхи законодавчого удосконалення.

Ключові слова: *порука, поручитель, кредитні зобов'язання, боржник, кредитор, іпотека, цивільно-правова відповідальність.*

В предлагаемой статье проведен анализ ответственности поручителя и исследован круг прав поручителя по гражданскому законодательству. Также

© С.С. Мирза, К.П.Качалко, 2016

обнаружено проблематику прекращения института поручительства на основании истечения установленного законом срока предъявления кредитором требования или подачи иска в суд. Исследованы проблемы ответственности поручителя в кредитных обязательствах и предложены пути усовершенствования законодательства.

Ключевые слова: *поручительство, поручитель, кредитные обязательства, должник, кредитор, ипотека, гражданско-правовая ответственность.*

In the offered article the analysis of vicarious liability is carried out and the circle of the rights of the guarantor by the civil legislation is researched. It is also revealed a perspective of the termination of institute of the guarantee based on the expiration of the term of presentation by the creditor of the requirement or submission of the claim established by the law in court. Vicarious liability problems in credit liabilities are researched and ways of enhancement of the legislation are offered.

Two line items of scientists concerning the theory of "responsibility" of the guarantor are considered. It agrees the first the guarantor responsibility for non-execution or improper execution by the debtor, a secured liability, by indemnification, payment of a penalty, and behind a monetary commitment also – interest payments for use of a money assumes. The second kind of the concept of vicarious liability is based that liabilities of the guarantor have character of responsibility which is in essence identical to the obligation assumed by the debtor on primary obligation. Despite benefits and shortcomings both mentioned theories have the right to existence and application.

The analysis of the legal nature of vicarious liability in case of the death of the debtor according to the civil legislation of Ukraine is carried out.

The situation when for providing liabilities of the debtor not only the guarantee agreement, but also the agreement of a mortgage is signed with the guarantor is researched (it is about the property guarantor). The analysis of the procedure of transition of the property right regarding a mortgage from the mortgage holder to the third party, including by inheritance or transition of the rights and obligations from one subject to another is carried out.

Keywords: *guarantee, guarantor, credit liabilities, debtor, creditor, mortgage, civil responsibility.*

Постановка проблеми. Наприкінці XX – початку XXI століття в Україні стали стрімко розвиватися іпотечно-кредитні відносини. У зв'язку із цим, значно зросла роль зобов'язального права, а саме способів забезпечення зобов'язання, у тому числі і поруки. Актуальність даної наукової роботи полягає у тому, що ефективне функціонування законодавства у цивільно-правовій сфері безпосередньо залежить від порядку і якості виконання зобов'язання. Забезпечити належне виконання зобов'язання є можливим за допомогою вищезазначених способів виконання зобов'язання.

Відзначимо, що способи забезпечення виконання зобов'язання є традиційним інститутом цивільного права. Разом з тим такі способи забезпечення виконання зобов'язання як неустойка, порука і застава, були відомі ще за часів римського права [1, с. 225].

Порука є досить поширеним способом забезпечення виконання зобов'язання. При цьому з метою збалансування інтересів усіх учасників відносин поруки (боржник - поручитель - кредитор) законодавець не тільки передбачає обов'язок поручителя відповідати за виконання боржником свого зобов'язання, а й наділяє поручителя відповідними правами під час виконання ним обов'язків боржника. Однією із проблем вказаних правовідносин є невизначеність правової природи прав поручителя у цивільному законодавстві.

Безсумнівно при укладенні того чи іншого договору, для кожної зі сторін важливо, щоб інша сторона у повному обсязі і своєчасно виконала свої зобов'язання у ньому. У разі ж невиконання або неналежного виконання зобов'язання, інтереси кредитора повинні бути захищені за допомогою усунення несприятливих для боржника наслідків. Одним із таких прийомів захисту прав кредитора є такий спосіб забезпечення виконання зобов'язання як порука.

Порука є акцесорним зобов'язанням, так як борг поручителя не існує без боргу боржника. Таким чином, порука є акцесорним актом, який визначається головним актом – головним боргом [2, с. 177], тобто порука є акцесорним зобов'язанням, завданням якого є забезпечення виконання зобов'язання по головному боргу третьої особи.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин, кредитори прагнуть забезпечити виконання зобов'язання боржниками, а у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання отримати гарантії відшкодування збитків. При цьому, кредитори, для досягнення зазначеної мети, успішно використовують як можливості, передбачені правом, так і недоліки чинного законодавства. У зв'язку із цим правові проблеми забезпечення зобов'язання поручителем є актуальними та потребують додаткового вивчення.

Виходячи з цього, **метою даної наукової статті** є аналіз відповідальності поручителя за цивільним законодавством, а також визначення кола проблем припинення інституту поруки на підставі спливу встановленого законом строку щодо пред'явлення кредитором вимоги або подання позову до суду.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що існуючі концепції, які стосуються зобов'язання поручителя, акцентовані переважно на двох теоріях "відповідальності". Перша із зазначених теорій пояснює правову природу зобов'язання поручителя, як власне відповідальність поручителя, а інша – як відповідальність поручителя за дії боржника. Позиції учених щодо зобов'язань поручителя зумовлені науковими напрацюваннями провідних цивілістів дореволюційного періоду та сучасності, таких як І.Б. Новицький, О.С. Йоффе, Д.І. Мейєр, Г.Ф. Шершеневич та інші.

Водночас ще однією підставою трактувати зобов'язання поручителя у якості відповідальності є норма п. 2 ч. 1 ст. 553 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка зазначає, що поручитель *відповідає* перед кредитором за порушення зобов'язання боржником [3]. Серед сучасних учених такої позиції дотримуються, зокрема, В.А. Бєлов та М.М. Андріанов.

У теорії цивільного права погляди науковців відносно теорії "відповідальності" розділилися на дві позиції. Відповідно до першої – зобов'язання поручителя носить характер відповідальності у вузькому розумінні (поручитель приймає на себе зобов'язання відповідати за невиконання або неналежне виконання боржником забезпеченого зобов'язання шляхом відшкодування збитків, сплати неустойки, а за грошовим зобов'язанням також – сплати процентів за користування грошовими коштами). Цей вид відповідальності в літературі називають компенсаційним. До науковців, які підтримують дану позицію, зокрема,

належать І.В. Спасибо-Фатєєва, І.Б. Новицький, М.М. Агарков і О.С. Йоффе, П.М. Федосєєв та інші учені [4, с. 125].

Важливо звернути увагу, що відповідальність у такому вигляді носить виключно компенсаційний характер, а саме, з одного боку, сприяє цивільному обороту, а з іншого – не враховує інтереси конкретного кредитора. Так, для кредитора може бути важливим реальне виконання зобов'язання, а не майнове надання поручителя. Наприклад, невиконання відомим рекламним агентством свого обов'язку за договором щодо проведення рекламної кампанії призвело до того, що кредитор не вийшов на відповідний ринок товарів або він у судовому порядку визнаний банкрутом тощо. У цьому разі заміна обов'язку проведення рекламної кампанії грошовою компенсацією не відповідає інтересам кредитора. Крім того, у нав деному прикладі, що дуже важливо, практично неможливо визначити розмір шкоди, яка була заподіяна кредиторові у зв'язку з невиконанням зобов'язання основним боржником. Якщо реальні збитки можливо обчислити, то доходи, які могли б надійти у разі вдало проведеної рекламної кампанії, встановити однозначно не можливо. Звідси випливає, що відшкодуванню підлягатимуть лише реально завдані збитки, а щодо майбутніх доходів, то згідно з ч. 2 ст. 623 ЦК України їх розмір у певних випадках просто неможливо буде встановити з об'єктивних причин. Навряд чи інтереси кредитора задовольнить отримання лише компенсації у розмірі реально завданих збитків. Даний вид *відповідальності* "просто ідеальний", коли забезпечуються грошові зобов'язання, адже кредиторові не має різниці, хто виплатить йому відповідну суму. Але коли мова заходить про виконання робіт, надання послуг, то цей вид відповідальності потрібно застосовувати дуже обережно, оскільки це не завжди є в інтересах кредитора [5, с. 98].

Другий різновид концепції відповідальності поручителя ґрунтується на тому, що зобов'язання поручителя носить характер відповідальності, яка за своєю суттю тотожна обов'язку, прийнятого на себе боржником за основним зобов'язанням (широке розуміння). Цей вид відповідальності можна назвати замінювальним, а отже виникає так звана замінювальна форма поруки. Такої думки, наприклад, дотримується Л. Еннекцерус, указуючи на безрезультативність суперечки про те, "чи виконує поручитель, якщо він виконує, зобов'язання основного боржника або власне зобов'язання, тому що обидві позиції вірні: він виконує обов'язок основного боржника й разом з тим одночасно виконує власне зобов'язання".

У дореволюційній цивілістиці подібного погляду дотримувалися Д.І. Мейєр і Г. Ф. Шершеневич. Таку позицію підтримують і наші сучасники, зокрема М.І. Брагінський. Але ця точка зору має наступні недоліки. Як справедливо зазначає І.Б. Новицький, "зміст обов'язку головного боржника може бути таким, що ніхто інший замість нього не може це зобов'язання виконати, наприклад, обов'язок боржника може полягати ... у здійсненні дії, яка передбачає особисті якості та індивідуальні особливості, якими володіє боржник, але які повністю відсутні в поручителя". Справді, якщо договір поруки забезпечує виконання зобов'язання по наданню медичних послуг і боржник за основним договором (лікар) не виконує своє зобов'язання, то недопустимо визнавати за послугоотримувачем право вимагати виконання цього зобов'язання від поручителя. Схожа ситуація відбувається і тоді, коли основне зобов'язання характеризується негативним змістом – тобто активне утримання від певних дій (наприклад, обов'язок франшизіата не створювати для франшизіара умов конкуренції на певній території). Дані зобов'язання можливо забезпечити лише у вигляді відшкодування збитків, які були завдані кредиторові зі сторони боржника, оскільки поручитель не може виконати своє зобов'язання, тотожне зобов'язанню за основним договором у натурі [1, с. 227].

Необхідно зазначити, що широке розуміння концепції "відповідальності" має суттєвий недолік. Як відомо, зобов'язання вважається належним чином виконаним, якщо дотримується умова про строк. Якщо ж зобов'язання за основним договором не виконане у належний строк, то можна вести мову про порушення зобов'язання у формі прострочення. Це і буде підставою для пред'явлення вимоги кредитора до поручителя про виконання зобов'язання в натурі, за умови, що це з об'єктивних причин можливо та передбачено договором поруки. Але немає жодних підстав виключати ситуацію, коли реальне виконання зобов'язання після спливу певного строку втрачає інтерес для кредитора.

Згідно з ч. 3 ст. 612 ЦК України кредитор може відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків. Дана норма повинна застосовуватися виключно до боржника й у жодному випадку не може застосовуватися до поручителя, так як останній не порушував зобов'язання і, за умовою договору, зобов'язаний виконати обов'язок основного боржника у натурі. Звернена до поручителя вимога кредитора про відшкодування збитків буде розглядатися як неправомірна і не підлягатиме задоволенню. Якщо навіть поручитель і виконає дану вимогу, то в такому випадку у нього виникне нове охоронне право на звернення до суду (кондикційний позов), а все отримане кредитором підлягатиме поверненню поручителеві на підставі ст.ст. 1212-1215 ЦК України [3].

Отже, не виключена ситуація, коли виконання зобов'язання в натурі втратить інтерес для кредитора і він не зможе іншим чином реалізувати свої права, наприклад, шляхом відшкодування шкоди. Ця характерна ознака є суттєвим недоліком концепції широкої відповідальності поручителя за договором поруки. Проте, необхідно зазначити, що як і компенсаційна, так і замінювальна форма поруки мають право на існування, не дивлячись на переваги та недоліки кожної з них.

Аналіз правової природи зобов'язання поручителя за договором поруки потребує всебічного, повного розгляду всіх можливих теорій, що стосуються даного питання. Поряд із теорією відповідальності, зобов'язання поручителя можна трактувати і як відповідальність за дії третьої особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 553 ЦК України, поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Якщо поглянути на механізм відшкодування кредиторові збитків, то статус особи поручителя та особи, яка відповідає за дії третьої особи, у багатьох випадках аналогічні.

Правове регулювання інституту цивільної відповідальності особи за дії третьої особи здійснюється ст. 528, 618 ЦК України. Згідно з ч. 1 ст. 528 ЦК України виконання обов'язку може бути покладено боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не випливає обов'язок боржника виконати своє зобов'язання особисто. Органічним продовженням наведеної статті є норма ст. 618 ЦК України, де вказано, що боржник відповідає за порушення зобов'язання іншими особами, на яких було покладено його виконання, якщо договором або законом не встановлена відповідальність

безпосередньо виконавця [6, с. 89].

Сьогодні крім зазначених проблем невирішеним залишається питання відповідальності поручителя в кредитних зобов'язаннях.

З урахуванням ст. 553, 554 ЦК України договір поруки укладається кредитором за зобов'язаннями, які забезпечуються порукою, і поручителем. Оскільки позичальник не є стороною договору поруки, а стороною у зобов'язанні, забезпеченому порукою, чинне законодавство України не передбачає обов'язку кредитора чи поручителя отримувати згоду позичальника на укладення договору поруки. Але це не означає, що за позовом позичальника такий договір поруки не може бути визнано недійсним, якщо буде доведено, що він звужує його права чи розширює обов'язки, зокрема, передбачає оплату послуг поручителя боржником відповідно до вимог статті 558 ЦК України, чи доведено зловмисну домовленість кредитора з поручителем тощо.

Поручитель дуже рідко поручається за зобов'язання боржника без ознайомлення з його платоспроможністю. Хоча чинне законодавство України не передбачає обов'язку банку чи іншої фінансової установи (кредитора) інформувати поручителя перед укладенням договору поруки про фінансовий та/або інший стан позичальника. Оскільки особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд (частина перша статті 12 ЦК України), а порукою може забезпечуватися виконання зобов'язання частково або в повному обсязі (право вибору), то незадовільний майновий стан позичальника не є підставою для визнання договору поруки недійсним.

У більшості випадків поручитель поручається за боржника лише у межах конкретного кредитного договору. Збільшення зобов'язання боржника без погодження з поручителем тягне за собою припинення договору поруки. Відповідно до частини першої статті 559 ЦК України припинення договору поруки пов'язане зі зміною забезпеченого зобов'язання за відсутності згоди поручителя на таку зміну та за умови збільшення обсягу відповідальності поручителя. При цьому обсяг зобов'язання поручителя визначається, як умовами договору поруки, так і умовами основного договору, яким визначено обсяг зобов'язань боржника, забезпечення виконання яких здійснює поручитель. Проте, якщо в договорі поруки передбачено, зокрема, можливість зміни розміру процентів за основним зобов'язанням і строків їх виплати без додаткового повідомлення поручителя та укладення окремої угоди, то ця умова договору стала результатом домовленості сторін (банку і поручителя), а отже, поручитель дав згоду на зміну основного зобов'язання.

Якщо в договорі поруки такі умови сторонами не узгоджені, а з обставин справи не вбачається проінформованості поручителя і його згоди на збільшення розміру його відповідальності, то відповідно до положень частини першої статті 559 ЦК України порука припиняється у разі зміни основного зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності. У цьому випадку поручитель має право на пред'явлення позову про визнання договору поруки припиненим [5, с. 101].

Особливої уваги заслуговує такий випадок, як відповідальність поручителя у випадку смерті боржника. Згідно зі ст. 1282 ЦК України спадкоємці боржника за умови прийняття спадщини є боржниками перед кредитором у межах вартості майна, одержаного у спадщину. При цьому спадкоємці несуть зобов'язання погасити нараховані відсотки і неустойку тільки в тому випадку, якщо вони вчинені позичальником за життя. Інші, нараховані зобов'язання, фактично не пов'язані з особою позичальника, не можуть присуджуватися до сплати спадкоємцями.

Поручитель приймає на себе зобов'язання відповідати за виконання кредитного договору за боржника (статті 553 – 554 ЦК України), а також за будь-якого боржника у разі переводу боргу чи смерті боржника, якщо таке зазначено у договорі поруки.

Відповідно до статті 523 ЦК України порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель, або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником, а згідно зі статтею 607 ЦК України зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна зі сторін не відповідає [5, с. 102].

Іншими словами, якщо у договорі поруки немає пункту про те, що у разі переводу боргу чи смерті боржника поручитель поручається за нового боржника чи спадкоємця, то договір поруки вважається припиненим.

Таким чином, на поручителя може бути покладено відповідальність за порушення боржником обов'язку щодо виконання зобов'язання за кредитним договором у випадку смерті позичальника лише за наявності у позичальника правонаступника, який прийняв спадщину, та згоди поручителя відповідати за будь-якого нового боржника, зафіксоване в тому числі у договорі поруки.

У разі смерті поручителя (крім випадків майнової поруки), враховуючи положення статті 607, частини першої статті 608 ЦК України, а також сутності поруки, як особистого зобов'язання відповідати за належне виконання основного зобов'язання, спадкоємці поручителя не є солідарними боржниками за кредитним договором. Тобто договір поруки не відноситься до такого типу договорів, що може успадковуватися і припиняє свою дію у момент смерті поручителя.

Особливою є ситуація, коли для забезпечення виконання зобов'язань боржника з поручителем укладається не лише договір поруки, а й договір іпотеки. У такому випадку можна говорити про майнового поручителя. Відповідно до статті 11 Закону України "Про заставу" [7], статей 1, 11 Закону України "Про іпотеку" [8] майновий поручитель є заставодавцем або іпотекодавцем. Відповідно до статті 546 ЦК застава (іпотека) та порука є різними видами способів забезпечення зобов'язання, тому норми, що регулюють поруку (статті 553-559 ЦК України), не застосовуються до правовідносин кредитора з майновим поручителем, оскільки він відповідає перед заставо/іпотекодержателем за виконання боржником основного зобов'язання винятково в межах вартості предмета застави/іпотеки [9, с. 60]. У зв'язку із цим солідарна відповідальність боржника та майнового поручителя нормами ЦК України не передбачена.

У разі переходу права власності на предмет іпотеки від іпотекодавця до третьої особи, у тому числі у порядку спадкування чи правонаступництва, суди мають враховувати, що іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна. Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статусу іпотекодавця, має всі його права і несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі й на тих самих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки (стаття 23 Закону України "Про іпотеку").

Проте, якщо право власності на предмет іпотеки переходить до спадкоємця фізичної особи – іпотекодавця,

який є відмінним від боржника, такий спадкоємець не несе відповідальності перед іпотекодержателем за виконання основного зобов'язання, але у разі його порушення боржником він відповідає за задоволення вимог іпотекодержателя в межах вартості предмета іпотеки. Якщо боржник та іпотекодавець – одна й та сама особа, то після її смерті до спадкоємця переходять не лише пр ава та обов'язки іпотекодавця, а й обов'язки за основним зобов'язанням у межах вартості спадкового майна. Отже, правила статті 1281 ЦК України щодо строку пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців не застосовуються до зобов'язань, забезпечених іпотекою.

Висновки. Таким чином, правова природа прав поручителя, який виконав зобов'язання, полягає у тому, що у наслідок виконання поручителем зобов'язання до нього у порядку суброгації переходять права кредитора в обсязі, наданого поручителем для задоволення вимоги кредитора. Тобто здійснюється перехід права вимоги від кредитора до поручителя (заміна кредитора в зобов'язанні) з усіма правовими наслідками, що випливають з вимог до умов і наслідків такого переходу та чинного цивільного законодавства.

Література:

1. Правова природа зобов'язання поручителя за договором поруки / *І.А. Лавріненко* // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 224-228.

2. Зобов'язальне право України (елементарний курс): Навчальний посібник / За заг. ред. С.В. Резніченка. – Одеса: ОДУВС, 2010. – 346 с.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.

4. Цивільне право України: навч. посіб. / [Рабинович С.П. та ін. ; за ред.: Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера] ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 468 с.

5. Пучковська І.Й. Підстави припинення поруки / І.Й. Пучковська // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1. – С. 95–106.

6. Самбір О.Є. Суброгація прав кредитора майновому поручителю / О.Є. Самбір // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 5. – С. 87-94.

7. Про заставу: Закон України від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.

8. Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 року// Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.

Касап В.М. Майновий поручитель як суб'єкт виконання зобов'язання / В.М. Касап // Університетські наукові записки. – 2015. – № 3. – С. 59-65.

Мирза С.С.,
Доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС
Качалко К.П.,
курсант факультету №2
Надійшла до редакції: 28.03.2016

УДК 343.2

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБИРАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Ісмайлов К. Ю.

Стаття присвячена дослідженню питання кримінальної розвідки з загальнодоступних відкритих джерел інформації, як найбільш сучасної та вдосконаленої методики в запобіганні, виявленні й нейтралізації злочинності. Розглядаються терміни "кримінальна розвідка", "розвідувальна інформація" та "розвідка з відкритих джерел".

Ключові слова: *кримінальна розвідка, кіберпростір, відкриті джерела інформації.*

Статья посвящена исследованию вопроса криминальной разведки с общедоступных открытых источников информации, как наиболее современной и совершенной методики в предотвращении, выявлении и нейтрализации преступности. Рассматриваются термины "криминальная разведка", "разведывательная информация", "разведка с открытых источников информации".

Ключевые слова: *криминальная разведка, киберпространство, открытые источники информации.*

The article investigates the issue of criminal intelligence from publicly available open sources of information, as the most modern and advanced techniques in the prevention, detection and neutralization of crime. We consider the terms "criminal intelligence", "intelligence information", "intelligence from open sources of information".

Keywords: *criminal intelligence, cyberspace, open sources of information.*

Сьогодні можна с упевненістю стверджувати, що сучасне українське суспільство являє собою суспільство інформаційних технологій, яке використовує у повсякденному житті комп'ютерну техніку, мережі зв'язку, мобільні засоби комунікації та інші технічні засоби. Без інформаційних технологій не проходить жодний день сучасної людини, що закономірно призвело до інтеграції України до єдиного світового кіберпростору, в якому кожен може отримати доступ до будь-якої інформації в будь-якій точці планети, здійснювати дистанційно управління власними рахунками та укладати будь-які угоди без особистого контакту та інші операції, список яких зростає з кожним днем.

За останніми даними сьогодні доступ до Інтернету мають 46 % домогосподарств світу, тоді як у минулому році цей показник був 44 %, а в 2010 році – всього 30 %. В числовому еквіваленті мають доступ до Інтернету 3,2 млрд. людей (43% світового населення). Зафіксовано, що протягом 5 років число користувачів Інтернетом в країнах, що розвиваються, збільшилось в 2 рази. Покриття населення мережами 3G зросла за чотири роки з 45 % до 69 %. Згідно звіту Міжнародного союзу електрозв'язку Україна за показником розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій займає 79 місце (в 2010 році - 69) з індексом розвитку 5,23 (в 2010 році - 4,41) [1, с. 2-5].

Збільшення користувачів світовою мережею зумовило значне зростання кількості злочинів, які вчиняються в кіберпросторі, тим більше Україна належить до країн,

© К.Ю. Ісмайлов, 2016

що розвивається в інформаційному просторі, тому збільшується ризики зловживанням інформаційними та комунікаційними технологіями в злочинних або інших цілях.

Кіберпростір характеризується трьома основними ознаками: це інформаційний простір; комунікативне середовище; такий, що утворюється за допомогою технічних систем [2, с. 216].

У зв'язку з тим, що відтепер скоєння злочину не потребує попередньої особистого контакту з потенційною жертвою. Кіберпростір став місцем та в той же час й безпосередньо інструментом злочину. У сфері телекомунікацій найбільш поширеними правопорушеннями є здійснення підприємницької діяльності без отримання ліцензії або порушення умов ліцензування. Крім того, однією з найприбутковіших послуг на телекомунікаційному ринку є закінчення міжнародного телефонного трафіку. Правопорушники, не маючи законних підстав на надання послуг зв'язку та використовуючи сучасні технології (наприклад, технологію IP телефонії), надають абонентам телефонної мережі загального користування послуги для здійснення міжнародного телефонного трафіку. Тим більш багато послуг інтернету засновані на зарубіжних послугах, наприклад постачальники послуг хостингу можуть запропонувати орендувати веб-простір в одній країні, маючи апаратні засоби в іншій країні [3, с. 214].

Тому враховуючи особливості злочинів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, важливе значення для результативності їх оперативного документування має взаємодія оперативного підрозділу внутрішніх справ на всіх рівнях, у тому числі із представниками правоохоронних органів інших країн [3, с. 518–519]. Тим більш проблема розслідування кіберзлочинів та кібербезпеки сьогодні є однією з найактуальніших у сфері правоохоронної діяльності.

Питання кримінальної розвідки досліджували провідні вітчизняні науковці, такі як С.В. Албул, О.М. Бандурка, М.П. Водько, М.Л. Грібов, Я.Ю. Кондратьєв, О.Є. Користін, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, В.В. Шендрик, та іноземні фахівці Х. Брейді, Дж. Грів, Д. Картер, М. Петерсон, К. Россі, В. Симовиць, М. Спероу, Ф. Фортін. Окремі аспекти здійснення протидії кіберзлочинності розглядались такими науковцями, як М.О. Будаковим, В.М. Бутузовим, Р.А. Калюжним, Ю.Є. Максименко, В.В. Марковим, А.І. Марущаком, Г.В. Новицьким, А.О. Чередниченко та іноземними фахівцями Д. Банісаром, Т. Блентаном, К. Осакве, А. Робертом та іншими.

В останній час набуває популярності провадження правоохоронними органами зарубіжних країн кримінальної розвідки, яка є більш вдосконаленою методикою в попередженні та прогнозуванні злочинності. Завдяки саме такій діяльності накопичується розвідувальна інформація та вживаються дії превентивного характеру [4, с. 345].

Важливим та ефективним кроком для України було ратифікація Конвенції про кіберзлочинність [5], яка спочатку розроблялася для держав Європейського союзу, проте з ростом суспільної небезпеки кіберзлочинності була визнана і іншими країнами, які до неї приєдналися: її підписали 46 країн, включаючи 4 країни, які не є членами Ради Європи, і 23 з них вже ратифікували її. Реформи по боротьбі зі злочинністю в Інтернет мережі, які базуються на керівних принципах Конвенції, здійснюються також в Аргентині, Бразилії, Єгипті, Індії, Нігерії, Пакистані й Філіппінах [3, с. 88].

В правоохоронних органах західних держав існують спеціальні підрозділи, що здійснюють розвідку на основі відкритих джерел інформації (Open Source Intelligence - OSINT), наприклад таку діяльність здійснюють: Scotland Yard OSINT, Royal Canadian Mounted Police OSINT, OSINT unit of New York Police Department, OSINT unit of the Los Angeles County Sheriff's Department, британська BBC Monitoring, ізраїльський Хатсав, австралійське Управління національних оцінок) [6], [7, с. 38].

Для якісного з'ясування термінології "кримінальна розвідка з відкритих джерел" розглянемо більш детально поняття "кримінальна розвідка", "розвідувальна інформація" та "розвідка з відкритих джерел".

Кримінальна розвідка - це форма внутрішньої розвідки, вид діяльності державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, яка здійснюється шляхом використання системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, у т.ч. із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на своєчасне запобігання, виявлення і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам України від організованої злочинності, поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики;

Метою кримінальної розвідки є своєчасне запобігання, виявлення й нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам України від організованої злочинності, поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу та політики [8, с. 139].

Вікіпедія надає таке базове визначення розвідувальної інформації (розвідувальні відомості) - це оброблена, проаналізована та/або поширена інформація, яка використовується з метою прогнозування, попередження або спостереження за кримінальною активністю [9]. Як можна побачити з наведеного визначення, за своєю суттю розвідувальна інформація є дуже подібним до застосовуваного на теренах пострадянських країн терміну "оперативно-розшукова інформація".

Відповідно до американської Інструкції з організації роботи з відкритих джерел інформації в розвідувальних цілях, остання являє собою одну з видів воєнної розвідки, яка призначена для пошуку, збору та аналізу інформації з загальнодоступних джерел [10].

Закон США "National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2006" визначає розвідку з відкритих джерел як розвідку, що здійснюється шляхом збору, обробки та передачі цільовому адресату інформації з загальнодоступних відкритих джерел з метою вирішення конкретних завдань розвідки [11].

Розвідка з відкритих джерел – це завжди специфічна інформація, зібрана й структурована особливим чином для відповіді на конкретні запитання. У спрощеному варіанті, даний термін стосується інформації, що не має грифу "таємно". Розвідувальне співтовариство США (Intelligence Community) визначає таку інформацію як загальнодоступний матеріал, що може отримати кожен законним шляхом через запит, купівлю чи спостереження [12, с. 257-258].

На пострадянському просторі термін "розвідка з відкритих джерел" у прямій інтерпретації не використовується. Водночас в Законі України "Про інформацію" наводиться визначення терміну "інформація" та надається класифікація доступу до інформації. Так, "інформація" – це будь які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом, причому, будь-яка інформація вважається відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Цим же законом

дається визначення терміну "масова інформація", під якою розуміється інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб [13].

Разом з тим, у тлумачному словнику українських термінів наводиться таке визначення терміну "інформація з відкритих джерел" – це інформація, яка призначена для громадськості; інформація із зовнішніх джерел, наприклад, таких як наукова література; офіційна інформація; інформація, що видається громадськими організаціями, комерційними компаніями і засобами масової інформації [14].

Розвідка з відкритих джерел інформації відрізняється від інших видів розвідки в першу чергу специфічною категорією технічних і людських ресурсів, а по-друге - джерелами отримання інформації та методи їх збору.

Розвідка відкритих джерел є значущим напрямом розвідувальної діяльності, який інтегрований в увесь розвідувальний цикл для гарантій повної поінформованості. На відміну від таємної інформації, перевірену інформацію з відкритих джерел можливо розповсюджувати та використовувати без застосування відповідних грифів, що дає змогу здійснювати обмін такою інформацією, оскільки при її добуванні не використовуються приховані методи та секретні джерела. Але слід зазначити, що можливо використовувати лише інформацію, а ні аналітичну довідку з цієї інформації.

Така розвідка набрала популярності за останнє десятиліття. Нестабільна військово-політична та фінансово-економічна обстановка, нові загрози (різного характеру кризи, тероризм), стрімке збільшення інформаційного потоку, зростання ролі та цінності інформації як такої – все це стало причиною активізації зусиль розвідувального співтовариства для переоцінки значення такої розвідки. Сьогодні виникає потреба у відході від консервативного аудиторного "начитування" класичних, догматичних конструкцій, категорій і заідеологізованих позицій. Інтенсивність розвитку інформаційних процесів у суспільстві, програмних та апаратних засобів, доступність мережі Інтернет, збільшення інформаційного потоку відкритої інформації сприяли виведенню розвідки на базі відкритих джерел на належний рівень і зробили її ще більш актуальною та необхідною [15, с. 67]. Поєднання та застосування різноманітних технологій дає змогу оперативним співробітникам отримувати доступ до величезних масивів даних, необхідних для оцінки ситуації, здійснення контролю за обстановкою і задоволення інформаційних потреб органів управління для прийняття зважених та ефективних рішень

Таким чином, одним з дієвих сучасних інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки є використання розвідки з відкритих джерел. Це обумовлено тим, що фізичні та юридичні особи все більше залишають сліди в інформаційному просторі.

Щодо технічного підходу до процесу збору та аналізу інформації з відкритих джерел, зазначимо, що використовуються онлайн-движки попереджувального аналізу (Silobreaker, Basistech та інші), але технічні питання збору інформації з відкритих джерел є темою для додаткового дослідження.

Слід зазначити, що в Україні набирають популярності недержавні проекти, наприклад Inform Napalm, який збирає докази присутності російських військових на території України. За допомогою соціальних мереж, Інтернету та телебачення волонтери проекту шукають, збирають та аналізують відповідну інформацію [16].

Окремого огляду заслуговує метод збирання розвідувальної інформації з комп'ютерних соціальних мереж, як різновид розвідки з відкритих джерел. Моніторинг в режимі реального часу оновлень у Facebook, Twitter та інших соціальних мереж дозволяє правоохоронним органам одержати потрібну інформацію про вчинені злочини або злочини, які плануються. Всі відомості, які залишають окремі правопорушники в мережі становлять оперативний інтерес. Володіння цією інформацією дозволяє правоохоронцям встановити злочинців та, за можливістю, припинити їх протиправну діяльність [17, с. 102].

Таким чином, стрімке зростання ролі та цінності інформації, розвиток інформаційних технологій, програмних та апаратних засобів, доступність мережі Інтернет, збільшення інформаційного потоку відкритої інформації з одного боку та запровадження методик кримінальної розвідки серед правоохоронних органів з іншого боку ставить збір та аналіз інформації з відкритих джерел одним із дієвих сучасних інструментів збирання оперативної інформації під час кримінальної розвідки.

Література:

1. Измерение развития ИКТ: Новые тенденции, новые проблемы // Симпозиум по всемирным показателям в области / ИКТ. - Хиросима, Япония. – 2016. - №1 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.itu.int/en/itunews/Documents/2016_ITUNews01-ru.pdf

2. Манжай О.В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності / О.В. Манжай // Право і безпека. – Харків : Вид-во Харківського національного ун-ту внутр. справ, 2009. – № 4 (31). – С. 215–219.

3. Весельський В.К. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади: навч. посіб. / [О.Є. Користін, В.М. Бутузов, В.В. Василевич та ін.]. – К.: Видавничий дім "Скіф", 2012. – 729 с.

4. Жицький Є.О. Роль ДСБЕЗ у оперативному обслуговуванні об'єктів, які надають інформаційні послуги з використанням Інтернет / Є.О. Жицький // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12 грудня 2014 року) МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2014. – С. 343-345.

5. Конвенція про кіберзлочинність [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

6. Open-source intelligence [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Open-source_intelligence#Law_enforcement

7. Жарков Я.М. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел / Я.М. Жарков, А.О. Васильєв // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип. № 30: Військово-спеціальні науки. – Київ, 2013. – С. 38-41.

8. Албул С.В. До питання визначення правоохоронної розвідки органів внутрішніх справ / С.В. Албул // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 1. – С. 137-140.

9. Criminal intelligence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Criminal_intelligence.

10. Open Source Intelligence. FMI 2-22.9. December 2006 [Електронний ресурс] // Federation of American Scientists. – Режим доступу до сайту: http://www.fas.org/irp/doddir/army/fmi2-22-9.pdf.

11. National defense authorization act for fiscal year 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dod.gov/ dodgc/olc/docs/PL109-163.pdf.

12. Ржевська Н.Ф. Розвідка з відкритих джерел (open source intelligence) / Н.Ф. Ржевська, О.О. Кожушко // Україна в системі глобального інформаційного обміну: теоретико-методологічні аспекти дослідження і підготов-

ки фахівців : Всеукраїнська наукова конференція, Львів, 27 травня 2011 р. / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Національний університет "Львівська політехніка". – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2011. – С. 257-261.

13. Про інформацію станом на 21.05.2015 : Закон України від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650.

14. Тлумачний словник українських термінів. Словники термінів: українсько-англо-російський, русско-украинско-английский, english-russian-ukrainian. НП 306.7.086-2004. – [Затверджений наказом голови Державного комітету ядерного регулювання України від 8 червня 2004 року] – К.: Державний комітет ядерного регулювання України, 2004. – 45 с.

15. Ісмайлов К.Ю. Новаційні концепції в теорії інформаційних правовідносин як джерела права / К.Ю. Ісмайлов // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. - № 2. – С. 67-70.

16. Розвідка на основі відкритих джерел у війні на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/media/video/27075295.html

Ісмайлов К. Ю.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кібербезпеки
та інформаційного забезпечення ОДУВС
Надійшла до редакції:15.03.2016

УДК 351.755

БІОМЕТРИЧНІ ПАСПОРТИ: ЗАХИСТ ЧИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН?

Ярмакі Х. П.

Стаття присвячена аналізу доцільності, необхідних умов і можливих наслідків переходу на біометричні паспорти. Особлива увага в статті приділяється положенням міжнародного, закордонного та національного законодавства, що регламентує застосування біометричних даних у документах, що посвідчують особу. Крім законодавства з означеної тематики у статті розглядається історія становлення та сутність паспорта як документа, що посвідчує особу. У результаті проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства в досліджуваній сфері та визначено умови, дотримання яких є необхідним для переходу на біометричні паспорти.

Ключові слова: *документи, що посвідчують особу, біометричний паспорт, біометричні дані, демографічний реєстр, національне законодавство, міжнародне законодавство, закордонний досвід, права і свободи.*

Статья посвящена анализу целесообразности, необходимых условий и возможных последствий перехода на биометрические паспорта. Особое внимание в статье уделяется положениям международного, зарубежного и национального законодательства, регламентирующего применение биометрических данных в документах, удостоверяющих личность. Кроме законодательства по обозначенной тематике в статье рассматривается история становления и сущность паспорта как документа, удостоверяющего личность. В результате проведенного анализа сформулированы предложения по усовершенствованию национального законодательства в исследуемой сфере и определены условия, соблюдение которых необходимо для перехода на биометрические паспорта.

Ключевые слова: *удостоверяющие личность документы, биометрический паспорт, биометрические данные, демографический реестр, национальное законодательство, международное законодательство, зарубежный опыт, права и свободы.*

This article analyzes the feasibility, the necessary conditions and the possible consequences of the transition to biometric passports. Special attention is given to the provisions of international, foreign and national legislation governing the use of biometrics in identity documents. In addition to the legislation on the designated topic, the article discusses the history of the formation and the nature of the passport as an identity document. The article suggested some ways to improve national legislation in the field of study and the conditions to be observed for the transition to biometric passports.

Keywords: *identity documents, biometric passports, biometrics, population registry, domestic law, international law, international experience, rights and freedom.*

Сутність паспорта як документа, що посвідчує особу, на кожному етапі історичного розвитку держави розглядалась по-різному.

Історія свідчить, що ще в період рабовласницької держави існували спеціальні позначки, які певною мірою виконували функції паспорта. Так, ще в Стародавньому Вавилоні особистість раба визначалася повішеною на шию табличкою з його ім'ям, ім'ям рабовласника і особливим клеймом (татуюванням на тілі) [1, с.22].

У Росії паспорт або так звані "проїзні грамоти" були введені Київськими і новгородськими князями для документування та обліку населення з метою здійснення контролю над податками [2, с.91].

У XVIII ст. основним державним органом, на який було покладено функції обліку населення, контролю за його пересуванням, стала поліція. Паспортно-реєстраційна система в цей період служила засобом, за допомогою якого держава здійснювала контроль за пересуванням населення не тільки з метою сплати податків, а й з метою здійснення рекрутського набору.

У 60-70 рр. XIX ст. відбулося реформування паспортної системи. Так, 1 січня 1895 р. було прийнято "Положення про вид на проживання", яким вводився новий зразок паспорта [3]. У той час паспорт продовжував виконувати фіскальну функцію та функцію обліку населення, але також був засобом регулювання відносин у сільському господарстві, адже лише тільки після 1906 року селянам було дозволено вільно вибирати місце проживання [4, с.52].

Вперше визначення поняттю "паспорт" надав професор І.С. Андрієвський, під яким він розумів "видане державою підданому, який виїжджає за кордон, формальне посвідчення особи у вигляді вандербуха, що видається німецькими державами промисловцям, що виїжджають, або у вигляді простого посвідчення, пред'явник якого є підданим певної держави" [5, с.240].

Революція в Росії 1917 р . вплинула і на паспортну систему держави. У перші роки радянської влади паспорти та паспортна система не вводилися. Але необхідність обліку трудових ресурсів, боротьба з нетрудовими елементами, бажання привернути їх до активної трудової діяльності зумовили впровадження документа, який значною мірою виконував би функції паспорта, - трудової книжки [6, с.296 - 297].

Після революції проблемами теорії паспорта займалися вчені І.І. Евтихиєв, С.С. Студеникін, В.С. Кобалевский та інші. Так, В.С. Кобалевский вважав, що паспорт відрізняється від простого посвідчення особи тим, що є документом, відсутність якого тягне за собою ті чи інші небажані правові наслідки: кримінальне покарання, висилку за місцем проживання, відмова у прописці і т.ін. [7, с.220].

У червні 1923р. був введений новий зразок паспортного документа, який видавався на термін три роки громадянам, яким виповнилося 16 років. Проте вже з січня 1924 р. на всій території і УСРР паспорти та інші види на проживання були анульовані.

Слід зазначити, що паспортна система на ранніх етапах становлення радянської держави мала свої особливості. Так, однією з них було здійснення паспортизації населення лише в чітко визначених законодавством місцевостях. Крім того, паспорти могли отримати лише мешканці міст, робочих селищ, радгоспів і новобудов, а

© Х.П. Ярмакі, 2016

колгоспники були позбавлені такої можливості. Жителі сільської місцевості отримували паспорт лише у випадках виїзду з району для навчання, роботи або проживання в місто. Але це можна було здійснити лише з дозволу сільської ради, яка могла прийняти таке рішення за згодою голови колгоспу чи директора радгоспу. Це був чітко налагоджений партійно-колгоспний механізм закріпачення жителів сільської місцевості.

Більше схожий на сучасний паспорт громадянина документ з'явився в 1974 році, коли Рада Міністрів СРСР затвердила нове Положення "Про паспортну систему в СРСР", яким були встановлені єдині правила паспортної системи, особливістю яких було отримання безстрокових паспортів з 16 років і обов'язкове вклеювання фотографії особи у віці 25 і 45 років [8].

Таким чином, паспортно-реєстраційна система в процесі розвитку суспільних відносин регулярно зазнає трансформації, в той час як однією з функцій держави є забезпечення її реалізації на належному рівні. Слід підкреслити, що з 2001 року в багатьох країнах зміни в паспортно-реєстраційної системі переважно спрямовані на підвищення рівня громадської безпеки, зокрема шляхом внесення в документи, що посвідчують особу, біометричних даних людини.

В Україні спроби ввести в оборот паспорти, які містили б біометричні дані людини, тривалий час зазнавали невдачу з різних причин. Однак 20.11.2012 року був прийнятий ЗУ "Про Єдиний державний демографічний реєстр і документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу або її спеціальний статус" [9] (далі – Закон), яким передбачено ряд суттєвих змін в паспортно-реєстраційної системі України. Деякі нововведення даного Закону, зокрема створення та впровадження біометричних паспортів та супутніх їм систем реєстрації, викликали дискусію в колах науковців і правознавців, співробітників органів державної влади та громадян.

Метою даної статті є формування на основі аналізу відповідної нормативно-правової бази, існуючих поглядів на реалізацію паспортної системи в Україні та зарубіжного досвіду науково-обгрунтованих висновків про доцільність, необхідні умови та наслідки запровадження біометричних паспортів.

Насамперед слід зазначити, що Законом передбачено створення та ведення єдиного державного демографічного реєстру, тобто електронної інформаційної телекомунікаційної системи, призначеної для зберігання, захисту, обробки, використання та поширення визначеної законом інформації про особу та про її документи, що оформляються із застосуванням засобів Реєстру, із забезпеченням дотримання гарантованих Конституцією України свободи пересування та вільного вибору місця проживання, заборони втручання в особисте і сімейне життя, інших прав і свобод людини і громадянина.

До Реєстру вноситься певна інформація про особу. Документи, оформлення яких передбачається цим Законом із застосуванням засобів Реєстру, згідно з їх функціонального призначення поділяються на: 1) документи, що посвідчують особу і підтверджують громадянство України: а) паспорт громадянина України; б) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; в) дипломатичний паспорт України; г) службовий паспорт України; д) посвідчення особи моряка; є) посвідчення члена екіпажу; е) посвідчення особи на повернення в Україну; ж) тимчасове посвідчення громадянина України; 2) документи, що посвідчують особу і підтверджують її спеціальний статус: а) посвідчення водія; б) посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; в) посвідка на постійне проживання; г) вид на проживання; д) картка мігранта; є) посвідчення біженця; е) проїзний документ біженця [9].

Слід підкреслити, що документи, які посвідчують особу, що підтверджують громадянство України або спеціальний статус особи, видані раніше набрання чинності цим Законом, діють до закінчення терміну їх дії і не підлягають обов'язковій заміні.

Відповідно до Закону кожен громадянин України незалежно від віку зобов'язаний отримати паспорт громадянина України. Паспорт громадянина України оформляється всім особам, починаючи від народження і незалежно від віку на кожні 10 років. Паспорт громадянина України виготовляється у формі картки, що містить безконтактний електронний носій, який містить таку інформацію: 1) назва держави; 2) назва документа; 3) ім'я особи; 4) стать; 5) громадянство; 6) дата народження; 7) номер запису в Реєстрі; 8) номер документа; 9) дата закінчення терміну дії документа; 10) дата видачі документа; 11) уповноважений суб'єкт, що видав документ (код); 12) місце народження; 13) оцифрована фотографія особи; 14) оцифрований підпис [9].

Український варіант біометричних документів, згідно з прийнятим законом і стандартам ICAO (Міжнародної організації цивільної авіації), міститиме в собі два види даних: основні та додаткові. До основних відноситься докладна інформація про людину – оцифрована фотографія особи (можливо, навіть 3D- зображення); оцифрований підпис; прізвище, ім'я; число, місяць, рік народженн; дані про термін дії документа і т.ін. Додаткові відомості – це відбитки пальців.

Важливо підкреслити, що Законом передбачено, що особам, які через свої релігійні переконання відмовляються від внесення інформації на безконтактний електронний носій, імплантований у відповідний бланк документа, гарантується право на відмову від отримання такого документа або від внесення інформації на безконтактний електронний носій [9].

Паспорти громадян України для виїзду за кордон також стануть біометричними. Крім іншої інформації, в них можна буде вносити відбитки пальців, що значно спростить отримання віз для в'їзду в більшість країн, а також проходження прикордонного контролю. На біометрику планується поступово перевести й інші документи, що посвідчують особу.

Обмін паперових внутрішніх паспортів на пластикові ID-картки буде поступовим. Людям до 45 років нові документи видаватимуть у міру того, як з'явиться необхідність вклеювати фотографії (нагадаємо, це потрібно в 25 і 45 років) або за бажанням. Громадянам, що досягли 16 років, біометричні паспорти видаватимуть відразу. Паспорти для виїзду за кордон будуть мати форму книжки з чіпом. Обміняти старі закордонні документи на біометричні можна буде або за бажанням, або після закінчення терміну дії старих паспортів. У будь-якому випадку з 1 січня 2015 року Україна повинна перейти на біометричні паспорти для виїзду за кордон.

Прийняттю цього Закону передувало ветування його Президентом України, і навіть після того, як зауваження Президента України були враховані законодавцями, цей Закон піддається критиці з боку деяких громадян, державних службовців та представників влади. Так, основне

невдоволення останніх стосується наступних аспектів.

По-перше, в Законі існує термінологічна плутанина: замість нинішнього внутрішнього паспорта вводиться пластикова карта, але вона зберігає стару назву - "паспорт громадянина України". Виходячи з міжнародної практики, паспортом називають документ, оформлений у вигляді книги, призначений для виїзду за кордон, а внутрішній пластиковий ідентифікатор називають "посвідченням особи" (ID - карткою). У багатьох країнах світу існує єдиний документ – ID-картка з чіпом, на яку занесені ті чи інші біометричні дані. Українцям як і раніше доведеться отримувати два документи: внутрішній і для виїзду за кордон.

По-друге, у зв'язку із відсутністю у новому паспорті громадянина України відомостей про місце проживання, громадянам доведеться регулярно звертатися до чиновників за довідками про місце проживання, оскільки значна кількість адміністративних послуг прив'язані до місця проживання особи, а наявність в паспорті цієї інформації не передбачена.

По-третє, незрозумілими є природа і призначення такого документа, як "Карта мігранта " (стаття 35), адже для іноземців та осіб без громадянства, які перебувають тривалий час на території України, передбачений "Вид на проживання" (стаття 31) і "Вид на тимчасове проживання" (стаття 32) , а для біженців - "Посвідчення біженця" і "Проїзний документ біженця" (статті 33 і 34). Поняття "мігрант" взагалі не прописано в законодавстві України, тому немає потреби його документального посвідчення.

По-четверте, незрозуміло, чому види на тимчасове і постійне проживання мають термін дії всього один рік. Це було б виправдано для посвідки на тимчасове проживання, тоді як посвідка на проживання могла би мати більш тривалий термін дії.

Серйозні дискусії розгортаються з приводу того, що введення електронних біометричних паспортів загрожує створенням в Україні поліцейської держави, особливо враховуючи серйозні сумніви у можливостях держави захистити конфіденційну інформацію про кожного громадянина. На думку Уповноваженого з прав людини, незважаючи на задекларовану у Законі мету (створення єдиної системи реєстрації населення), вищеназваний документ порушує основні права і свободи людини, не відповідає Конституції України, а також міжнародним угодам і стандартам у сфері захисту приватного життя. Так, реалізація Закону тягне за собою посилення впливу держави на приватне життя людини, таким чином, порушується ст.32 Конституції України. Концентрація надлишкової кількості інформації про особу, особливо без конкретно визначеної мети, становить реальну загрозу основним правам і свободам людини, в свою чергу, загрожує створенню поліцейської держави з ознаками тоталітарного режиму, оскільки веде до тотального контролю за людиною з боку держави [10].

На нашу думку, можна погодитися з низкою зауважень до зазначеного Закону, проте в цілому світова практика довела доцільність подібних державних реєстрів та біометрічних паспортів, які спрощують систему нагляду за дотриманням правил паспортно- реєстраційної системи, сприяють протидії незаконній міграції, однак механізм дії даного Реєстру повинен бути відпрацьований і гарантувати повну безпеку даних, які в ньому містяться.

Можна погодитися з доцільністю перейменування паспорта громадянина України на посвідчення особи, а також з необхідністю віднесення до даних, які вносяться в паспорт, даних про місце реєстрації, місця проживання (перебування) особи. Хоча ч.9 ст. 21 Закону і передбачає можливість внесення до паспорта громадянина України додаткової змінної інформації, передбаченої Законом, однак зміст такої додаткової інформації, що може призвести до бюрократичних перепон не розкривається Необхідно на законодавчому рівні визначити, які відомості можуть відноситись до додаткової змінної інформації.

Крім того, слід погодитися з тим, що термін дії посвідки на проживання є необгрунтовано замалим, і його збільшення до 5 років сприятиме, по-перше, суттєвому розмежуванню видів на постійне і тимчасове проживання, по-друге, зменшенню навантаження на відповідні структурні підрозділи органу, уповноваженого такі документи видавати.

До того ж, на наш погляд, недоцільно вводити додатковий документ для іноземців, біженців та осіб без громадянства у вигляді картки мігранта, в якій дублюється інформація, що міститься у виді на постійне проживання, вид на проживання, посвідчення біженця і проїзний документ біженця, оскільки це також створює додаткові бюрократичні бар'єри.

Ще одним досить спірним нововведенням є покладання обов'язку на кожного громадянина України, незалежно від віку, отримати паспорт громадянина України. Паспорт громадянина України оформляється всім особам, починаючи від народження і незалежно від віку на кожні 10 років.

По-перше, дане нововведення ускладнює процедуру реєстрації батьками новонародженої дитини. Так, якщо раніше реєстрація факту народження дитини здійснювалася в державних органах реєстрації актів цивільного стану, які були уповноважені видавати свідоцтво про народження дитини, то на сьогодні в переліку документів, що посвідчують особу, свідоцтво про народження відсутнє. З моменту народження дитини, документом, що посвідчує особистість має бути паспорт громадянина України, який видається в територіальних підрозділах міграційної служби. Таким чином, процедура отримання відповідних документів на новонароджену дитину ускладнюється. Оскільки, відповідно до п.3 ст.13 Закону України "Про державну реєстрацію актів цивільного стану" державна реєстрація народження дитини проводиться не пізніше одного місяця з дня її народження, а у разі народження дитини мертвою – не пізніше трьох днів Сімейним кодексом України, зокрема ст.144, на батьків покладено обов'язок зареєструвати народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Невиконання цього обов'язку є підставою для притягнення батьків до відповідальності, передбаченої ч.2 ст.212[1] Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення посадовим особам органів державної реєстрації актів цивільного стану надано право складати протоколи про адміністративне правопорушення на батьків або одного з них, у разі несвоєчасної реєстрації народження дитини. Отже, батькам протягом місяця з моменту народження дитини необхідно з'явитися в державні органи реєстрації актів цивільного стану (куди до речі можуть з'являтися самі батьки, без дитини, з відповідною медичною довідкою з пологового будинку), після чого слід звернутися до територіального підрозділу Державної міграційної служби для отримання паспорту (обов'язково з дитиною (що до речі є незручним, оскільки дитина ще маленька, і багато батьків досить обгрунтова-

но з медичної точки зору не бажають активного спілкування дитини із сторонніми особами), оскільки необхідно заносити в паспорт біометричні дані). Виникає питання про доцільність отримання дитиною такого документа, як паспорт. Будучи правоздатною дитина є абсолютно недієздатною до певного віку (14 років), тобто не має права самостійно реалізовувати свої права і обов'язки, а значить і необхідності в паспорті не має.

По-друге, не зрозумілою є аргументація законодавця щодо встановлення 10-річного терміну дії паспорта громадянина України. На наш погляд, таке нововведення призведе до надмірного навантаження на органи державної влади та до зайвих витрат громадян України, оскільки безкоштовно паспорт громадянина України видаватиметься лише вперше. Видача біометричних паспортів повинна субсидіюватись державою. Можливо, такий термін дії паспортів пояснюється тим, що біометричні паспорти більшості країн оснащені полікарбонатною сторінкою, яка містить інтегрований безконтактний чіп, і розрахованої на 10 років. Слід підкреслити, що в більшості країн термін дії біометричного паспорта – десять років, у Молдові – сім років. Втім, рекордсменом у цьому відношенні є Фінляндія, де пластиковий паспорт з мікрочіпом необхідно отримувати кожні п'ять років.

Для аналізу доцільності введення біометричних паспортів слід звернути увагу на досвід зарубіжних країн.

Відзначимо, що з 1 квітня 2011 року в 188 країнах розпочато перехід на біометричні паспорти. Вони введені відповідно до рекомендацій Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО). Чому саме даної організації? Ідея створення біометричних документів виникла в США після трагічних подій 11 вересня 2001 року. У 2002 році представники 188 країн світу підписали Новоорлеанську угоду, в якій біометрію особи визнано основною технологією ідентифікації для паспортів та в'їзних віз наступного покоління. Лідером у цьому питанні став Пакистан, де біометричні паспорти стали видавати в 2004 році. В Україні рішення запровадити біометричні паспорти прийняли в 2007 році, але закон про них – тільки нещодавно [11]. Біометрію зобов'язані використовувати всі країни, які є членами Міжнародної організації цивільної авіації, зокрема і Україна, яка входить в цю організацію з 1992 року. Крім того, згідно з рішенням ОБСЄ, всі країни, які є членами цієї організації, повинні перейти на біометрію до 1 січня 2015 р. [12].

Крім цього, Рада Європейського Союзу 13 грудня 2004р. прийняла постанову, згідно з якою у проїзних документах, поряд з біометрією обличчя, має застосовуватися й біометрія відбитків пальців. Природньо, що виконання даного рішення є обов'язковим для виконання й країнами-кандидатами на вступ до Європейського Союзу. Це рішення ставить метою підвищити безпеку документов, встановити більш ефективний зв'язок між документом і його власником і, таким чином, підвищити захист від підробок або шахрайства з використанням чужих паспортів. Зобов'язання надавати відбитки пальців при оформленні паспортів не буде поширюватися тільки на дітей до 12 років. Прийняті правила передбачають також принцип "одна особа – один паспорт", як додатковий захід безпеки, тобто в паспорт батьків не вносяться дані про дітей.

На сьогоднішній день в Азербайджані продовжується вдосконалення системи ідентифікації громадян. Наразі до випуску готують паспорта нового покоління – з чіпом, на якому зберігатимуться біометричні дані громадян, і які об'єднають вже існуючі посвідчення особи та закордонні паспорти. Список особистих даних власника поповнять відбитки пальців, параметри голосу або сітківки очей. Фахівці впевнені, що нова система дозволить ефективно контролювати безпеку кордонів, вести боротьбу з нелегальною міграцією та організованою злочинністю [13].

На території Республіки Узбекистан діють три види біометричних паспортів з електронними носіями: паспорт громадянина Республіки Узбекистан, дипломатичний паспорт Республіки Узбекистан, а також виїзний документ для осіб без громадянства. Слід підкреслити, що чинний паспорт дійсний до 31 грудня 2015 р. Е-паспорта узбеків містять електронний чіп, в якому зберігається вся анкетна інформація, внесена в документ, а також відбитки пальців його власника [14].

У Росії 29.12.2012 виданий Указ Президента Російської Федерації від № 1709 "Про паспорт громадянина Російської Федерації, що посвідчує особу громадянина Російської Федерації за межами території Російської Федерації, що містить на електронному носії інформації додаткові біометричні персональні дані його власника". Зокрема в Указі зазначається, що з метою забезпечення конституційних прав громадян РФ за кордоном і підвищення захищеності паспортів передбачається введення в дію паспорта громадянина РФ, що посвідчує особу громадянина Росії за межами РФ та містить на електронному носії інформації додаткові біометричні персональні дані власника, а саме – відбитки пальців обох рук [15].

У свою чергу громадянам Молдови з 1 січня 2012 року видаються тільки паспорта, що містять біометричні дані. Видача паспортів виключно з біометричними даними є обов'язковою умовою, висунутою Європейським Союзом Республіці Молдова з метою лібералізації візового режиму з Європейським союзом. Впровадження паспортів з біометричними даними обумовлено необхідністю підвищення рівня безпеки документів, запобігання та протидії незаконній міграції. До речі, діти до 12 років звільняються від обов'язкового внесення своїх цифрових відбитків пальців в паспорт. На обкладинці біометричного паспорта міститься міжнародний знак, який позначає чіп паспорта. Чіп є пристроєм додаткової безпеки, який забезпечує біометричний паспорт підвищеним рівнем захисту від підробки або будь-яких інших порушень. При пред'явленні паспорта з біометричними даними для прикордонного контролю відбувається встановлення особи людини методом порівняння фотографії, що міститься в чіпі, із зображенням, отриманим цифровою камерою. За допомогою спеціального пристрою відбувається зчитування відбитків пальців і подальше встановлення особи власника методом порівняння отриманої інформації з даними, що містяться в чіпі. Термін дії біометричних паспортів становить 7 років, а термін дії біометричних паспортів, виданих дітям віком до 7 років, становить 4 роки. Паспорти, що не містять біометричні дані, видані до вищевказаної дати і знаходяться в обігу, будуть дійсні до кінця їх терміну дії.

В Естонії виключно біометричні паспорти видають ще з 2007 р. З 2009 р. в чіп документа записується крім анкетних даних (ім'я та прізвище, дата народження, громадянство) і біометричні дані (фотографія особи, а також зображення відбитків пальців). Впровадження біометричних паспортів в Естонії є умовою для встановлення безвізового режиму із США.

У Європі вважають, що крім більш високого ступеня безпеки, біометричні документи надають громадянам ще й більш високий рівень комфорту. Так, у Німеччині

громадяни можуть по інтернету вирішувати свої питання в держустановах, наприклад, подавати податкові декларації. З часом число держпослуг, доступних в режимі онлайн, збільшуватиметься, обіцяють в німецькому уряді. Так, в Берліні вже пройшла тестування онлайн-процедура реєстрації автомобілів. Цікаво, що в німецькі біометричні паспорти відбитки пальців вносяться за бажанням, а зріст і колір очей громадянина зазначається в обов'язковому порядку [16].

На основі проведеного нами аналізу, можна зробити висновок, що біометричні паспорти мають ряд переваг. Головна перевага біометричного паспорта полягає в тому, що на пунктах прикордонного контролю деяких країн встановлено обладнання, що зчитує дані з мікрочіпа. Така процедура скорочує час введення даних про особу, що перетинає кордон, в прикордонну систему. На теперішній час у багатьох країнах створені спеціальні коридори для мандрівників з електронними паспортами, черга в яких рухається значно швидше. Завдяки зберіганню біометричних даних у паспорті, порівняння пред'явника паспорта і даних, що зберігаються в паспорті (фотографія особи, відбитки пальців та інші) виконує автоматика. Такий підхід знижує ймовірність суб'єктивної помилки контролера, скорочує час ідентифікації і прискорює процес прикордонного контролю. Однак, слід зазначити, що на теперішній час навіть у країни з жорсткими вимогами щодо віз (США, Великобританія, Канада, Німеччина і ряд країн Євросоюзу) можливий в'їзд як по біометричному, так і звичайному паспорту. Крім цього, метою введення біометричних паспортів є підвищення рівня безпеки та якості міжнародних цивільних авіаперевезень, захищеності документів, що посвідчують особу, від підробки, протидія незаконній міграції, організованій злочинності, підвищення рівня комфорту. Все це – переваги, які надають документи з електронним носієм інформації.

Таким чином, на наш погляд введення біометричних паспортів може сприяти захисту прав і свобод людей, спрощенню їх реалізації. При цьому обов'язковою умовою має бути абсолютна готовність держави реалізувати належним чином дане нововведення (технічна та юридична). Юридична складова реалізації вимагає не тільки прийняття єдиного нормативно-правового акта про введення біометричних паспортів, але і передбачення детальної правової регламентації даного нововведення, узгодження з ним всіх існуючих нормативно-правових актів. Технічна складова вимагає відповідної фінансової готовності держави до реалізації даного нововведення з урахуванням розроблених міжнародних стандартів [17, 18] в даній сфері для забезпечення надійного захисту даних і щоб уникнути необгрунтованих фінансових витрат людей. Адже договір між державою та людиною побудований на тому, що люди згодні зазнавати деякі обмеження своїх прав в обмін на їх захист з боку держави, який в свою чергу має дві складові: відповідна правова регламентація та належна реалізація. До того часу, поки держава зосереджує увагу тільки на одній складовій свого обов'язку, права і свободи людей перебуватимуть під загрозою порушення.

Література:

1. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. – М., 1983. – 187 с.

2. Спектр Е. И. паспортно-визовый режим: правовое регулирование // Журнал российского права / Е. И. Спектр. – 2001. - № 3. – С. 90-98.

3. Паспортная система до и после отмены крепостного права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/marxeconomy/works/works12/2ssylka5/2ssylka52.

4. Николаева Т. Б. Паспортная система России: формирование и механизм функционирования во второй половине XVII - начале XX в. (историко-правовой анализ) : дис. ... кандидата. юрид. наук : 12.00.01 Николаева Татьяна Борисовна. – Н. Новгород, 2003. – 221 с.

5.Андриевский И. Е. Полицейское право: 2-е изд. испр. и доп. – С.-Пб.: Тип. Пратц, 1874. – Ч. 1 Введение и часть 1, полиция безопасности. XVII. – 648 с.

6. Ярмакі Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : Дис. доктора юрид. наук : 12.00.07 / Ярмакі Христофор Петрович. – Х., 2006. – 437 с. – С.296-297.

7. Ковалевский В. Советское административное право. – М.: Госюриздат, 1924. – 270 с.

8. Развитие паспортной системы в условиях укрепления административно-командной системы СССР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ufms-ural.ru/cccp/.

9. Закон України "Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус" № 5492-VI від 20.11.2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5492-17/print1333571674562819.

10. Уповноважений з прав людини Валерія Лутковська звернулась із зверненням до Президента з пропозицією ветувати Закон України "Про Єдиний державний демографічний реєстр" [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2105:2012-10-16-06-32-18&catid=14:2010-12-07-14-44-26&Itemid=75.

11. Биометрические паспорта будут выдавать уже с нового года [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://kp.ua/daily/211112/367191/.

12. Введение биометрических паспортов [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://www.yurist.kharkov.ua/news/drugie-novosti-komentari/vedenie-biometricheskih-pasportov.html.

13. Биометрические паспорта внедрили даже в Азербайджане [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bagnet.org/news/tech/179755.

14. В Узбекистане началась выдача биометрических паспортов [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://www.bagnet.org/news/world/165456.

15. Россия получила биометрические загранпаспорта [Електронный ресурс] – Режим доступа: http://telegraf.com.ua/rossiya-i-sng/rossiya-poluchila-biometricheskie-zagranpasporta.html.

16. Войченко А. В Германии владельцы биометрических паспортов смогут, не выходя из дома... зарегистрировать купленный автомобиль // Экономические известия. - 19 октября 2012.

17. Машиночитываемые проездные документы. Ч.1. Машиносчитываемые паспорта. – 2006. – Международная организация гражданской авиации [Електронный ресурс] – Режим доступа:http://www.icao.int/Security/mrtd/Downloads/Doc%209303/Doc%209303%20Russian/Doc%209303%20Part%201%20Vol%201.pdf.http://www.icao.int/Security/mrtd/Downloads/Doc%209303/Doc%209303%20Russian/Doc%209303%20Part%201%20Vol%202.pdf.

18. Машиночитываемые проездные документы. Ч.3. Машиносчитываемые официальные проездные документы. Том 2. Спецификации на электронные МСОПД со средствами биометрической идентификации. – 2008. – Международная организация гражданской авиации

19. [Електронный ресурс] – Режим доступа:http://www.icao.int/Security/mrtd/Downloads/Doc%209303/Doc%209303%20Russian/DOC%209303%20Part%203%20Vol%202.PDF.

Ярмакі Х.П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри АП та АП ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.03.2016

УДК 342.9

ADMINISTRATIVE ENFORCEMENT IN THE CONTENT OF THE EMERGENCY LEGAL REGIMES

Kuznichenko S. A.

In usual circumstances the normal functioning of society is supported by political and economic systems that have been historically developed, as well as the existing well-functioning management system that has an ability to apply its own state authority powers to ensure stability in the society. Such activities allow society to maintain a relative order within the society. However, they exert rather effective impact only in conditions of social-political stability. In case of large-scale emergencies the events go out of control. Under such conditions, traditional forms of law enforcement and public safety stop functioning. In such cases, in order to stabilize the social-political situation and taking it under control, new quality measures that have found their reflection in emergency legal regimes are required.

The institute of emergency legal regimes is familiar for the wold practice, though it also has its history in our country. At first siege regime (as an extraordinary legal regime) was legislatively fixated in France. Then French experience was spread throughout whole Europe and in the XX century it reached the rest of the planet. Emergency regimes were frequently used in Austria-Hungary against the regions populated by national minorities and in Tsarist Russia. Russia used to have the most developed gradation of emergency legal regime types among which are: 1) provisions of enhanced emergency protection; 2) exceptional measures imposed in neighboring provinces; 3) military and siege modes; 4) exceptional powers that local administrative authorities were endowed with. Sometimes these measures were spread throughout several regions and in the beginning of the century were in force throughout the whole Russian Empire expressed in one or another form.[1]

During the first years of Soviet power on the April 3, 1925 All-Russian Central Executive Committee of USSR approved the „Provisions on emergency measures of protection of revolutionary order". It could be explained by the necessity to reinforce the combating contra-revolutionary activities and sabotage. „Provisions on emergency measures of protection of revolutionary order" of 1925 in accordance with the Decree of the Presidium of the Supreme Council of USSR dated November 3, 1962 „On changes and admitting them as such as have lost their power as legislatives Acts of USSR" in accordance with the Decree of the Presidium of the Supreme Council of USSR „On further restrictions of fines imposed under administrative procedure" was accepted as such as lost its power, while there hasn't been any other act that could substitute thereof till recently.

During the Second World War by the Decree of the Presidium of the Supreme Council of the USSR "On military mode" dated June 22, 1941 introduced relevant emergency legal regime that was abolished after the war.

The second part of the 80-s was marked by the dramatic change of the situation in the country. Mass disorders and other emergencies have covered a significant part of its territory acquiring repetitive character. At the same time the Constitution of the USSR in 1977 outlined only one emergency measure designed to protect the Soviet Union from external attack, which was declaration of law. This event was not designed to cover the internal problems of the state.

In 1988 in several cities of Azerbaijan SSR there were mass disorders, which led to casualties. Analysis of the current situation showed that traditional measures do not solve problems concerning stabilization of the situation. Meanwhile, there were no grounds for bringing into force the state of war provisioned by the Constitution of the USSR. Then on the 21st of September of 1988 there was entered an emergency mode on the territory of Nagorno-Karabakh Autonomous Region and Agdam region in Azerbaijan. Subsequently such practice became quite widespread. In particular, in November 1988 there was a state of emergency and curfew established in Baku, Kirovabad and other cities and regions of Azerbaijan, as well as in Yerevan.

Due to already frequent practical necessity in emergency measures the Supreme Council of USSR adopted the Law „On changes and modifications to the Constitution of USSR" on December 1, 1988 that preserved an emergency measure of state of war and provisioned a declaration of emergency mode that is entered in the interests of USSR citizens. Emergency mode got a more detailed regulation within the Law of the USSR dated April 3, 1990 „On emergency mode legal regime".

Today on the territory of our country there is another Law in force that regulates relations under the conditions of emergency mode; the second law regulates the relations under the conditions of the state of war.

Thus, even a quick historical overview let us make a conclusion that in certain circumstances the states resort to emergency measures to ensure their normal life. These measures are of different names. These measures have different names. For example: "State of Siege", "State of War", "State of Emergency", "state of emergency", "Zone of Ecological Emergency" and some others.

Considering the concept of "emergency legal regime" we should refer not only to the existence of certain extraordinary circumstances violating social and state law and order with a necessity of emergency measures for controlling thereof, but to the way of state's responding to mentioned circumstances, as well as administrative influence from the side of state authorities. A definition by Vitsin S.E. seems to be the most relevant stating that „... governing is an impact on the administrative system in order to bring necessary changes to its state within the preset limits".[2]

Recently there have emerged a few works that refer the problems of emergency administrative legal regimes. [3,4,5,6,7] but some authors still accept only one emergency legal regime and this is "State of Emergency", while they consider the "State of War" as a separate case of the State of Emergency [6].

Other scientists outline emergency legal regimes regulated by constitutional laws, for example: State of Emergency; State of War; Zone of Ecological Emergency.[6]

Though, the author of the present article supports the opinion of the scientists that beside the aforementioned emergency regimes also outline another regime or a "State of Emergency" or "Extraordinary State". [4,5,8]

The author has already devoted a range of scientific works to justification of the concept of administrative legal

© S.A. Kuznichenko, 2016

regimes, where he proves the nature and classification of the mentioned regimes [9,10,11].

Studying the existing legislative acts we can have a proof that regulation of the activities of the public authorities in the framework of still in its initial stage. Virtually legal science has not researched this area until the mid 80's. And only critical social conflicts, that took place later, attracted the interest of the specialists in the field of law and governance. Under these conditions, all state authorities are becoming a subject to legal regulation, for it is directly involved in solving the conflicts. Such regulation is supposed to organize subordination thereof, determine the limit of their competence, consistency of tasks solving at different governmental levels. This all has a very important meaning: to obtain an expected result or in other words to properly regulate the mentioned relations in a short period of time we need to create a cohesive integrated system of enforcement measures in order to neutralize the factors of the environment, the presence of which contributes to conflicts development.

In order to better understand the legal nature of the emergency legal regimes, we should refer to the content of that legal phenomenon. According to Rushaylo V.B. there are the following elements of their legal content: law-enforcement activity the bodies of executive power, including exercising the state enforcement; administrative and jurisdictional productions; judicial control over the activities of management personnel; institute of administrative claim. [3, C.33]

In our view it is administrative enforcement (as a part of state enforcement) that makes up the basis for legal content of emergency legal and administrative regimes legal phenomenon.

Some scientists believe that administrative enforcement should necessarily have the nature of an administrative penalty and carried out only in connection with the wrongful acts harmful to society act in a capacity of a reaction to a harmful behavior of an individual [4, C.197-201].

Though, we tend to adhere to the other scientists' views. "Measures of administrative enforcement may be used both in relation to offenders and to persons who have not committed an offense (in order to prevent offenses, or socially dangerous consequences during natural disasters, epidemics, epizootics)" [5, C.198].

Administrative enforcement under circumstances of introducing the emergency legal regime becomes the basis of legal regulation of social relations, kind of penetrating all social relations: labor, civil, constitutional and legal, ecological, etc.

In order to eliminate an impact of negative factors on the public area in the shortest time, we employ legal emergency measures that cause extensive restrictions of civil rights for those citizens who are within the secured area.

Legal restrictions of citizens' administrative legal status, as an action of implementation of emergency regime, were the basis for outlining a special form of administrative regulations. Its peculiarities are within the nature of legal enforcement concerning the relations under specified conditions, and it is expressed through establishing the regime of administrative and legal restrictions. Expanding of the competence of management authorities allows them to change the nature of enforcement impact on citizens and legal bodies. The effect of the regulations on restrictions of rights and freedoms under emergency legal regime does not apply to separate individuals, but the population of the territory. That type of regulation becomes predominant under extraordinary circumstances.

To find out additional and different from other measures of administrative and legal enforcement are used under emergency conditions, we consider referring to a popular classification of administrative enforcement measures, grouping them (according to the way of performance and purpose) as follows: administrative preventive measures, measures of administrative suspension, measures ensuring administrative procedure and administrative penalties [5, C.198].

Let's review each group of the administrative enforcement measures in details using the examples of emergency administrative legal regimes regulated by constitutional law of Ukraine.

Administrative preventive measures.

It is recognized that the main purpose of administrative preventive measures is to eliminate offences and ensure public safety under specific conditions. The peculiarity of such measures is that they have explicit preventive nature. If we refer to legal provisions enshrined within the Laws of Ukraine „On legal regime of the state of emergency", „On legal regime of the state of war", „On a zone of ecological emergency", then we can find out that a considerable amount of the measures pertain to the category of administrative prevention. To our opinion, such measures reflect the legal nature of the emergency regimes. Among them are: extraordinary regime of entry and exit; traffic restrictions and examination of vehicles; ban against public events; ban against strikes; curfew; quarantine; restriction or ban against selling weapons, poisonous substances, alcohol; temporary seizure of firearms and cold steel, ammunition, poisonous or explosive items from citizens, and training military equipment and radioactive materials from the enterprises, etc.

The reviewed measure within the administrative procedure attains particular importance under the emergency regimes. In conditions of critical social conflict public authorities should establish an extraordinary control over the personnel arriving to or leaving the secured area, as well as the number and type of transported goods. Armed conflicts in Central Asia, Transcaucasia, Moscow and other areas have demonstrated that in the circumstances of expanding of social conflicts, this territory is flooded or invaded by a large number of supporters of one or another part. Their intentions often have provocative nature and lead to escalation of tension and violence.

Under such circumstances it would be legal to establish an extraordinary entry mode on the territory with the emergency regime. This regime is a necessity for stabilizing the situation and restoring of law and order.

Establishing of a curfew is one of the widespread legal measures to ensure public order and security in the area of emergency regime. Its history comprises several dozens of years. Curfew is defined as the prohibition to stay at any public places during set hours without special passes and identifying documents verifying the person at specified times of the day. Based on tactical considerations curfew is usually set for the evening and night hours, for this is the time when it is more difficult to control the public order outside of accommodations and other premises. The exact duration of curfew is determined by public authorities that are endowed with the powers to control the secured area. Establishing of curfew meets a number of organizational measures. In practice it means operative assessment of the situation within a particular area, the calculation of

forces and means necessary for ensuring adherence to the curfew, their location, establishing of the control over the service duties, etc.

Along with the prohibition for the citizens to stay in public places without permits during set hours, curfews also restrict the free flow of transport, the activities of the trade and catering enterprises, educational institutions, consumer services, as well as suggest some other arrangements ensuring the adherence to the curfew. For example, the relevant instruction can introduce the ban against the activities of entertainment facilities during the curfews or even before its establishing, in order to let the citizens to reach their accommodations in advance. The curfew may also imply the prevention of the flow of public transport, as well as any other instructions issued in order to ensure the curfew.

The bodies exercising the control over the secured area are responsible for determining a list of persons who can get the permits, their types, requisites and order of issuance.

The next group of the restriction of rights is comprised of the measures concerning limitation or prohibition to sell the items and materials the use of which may lead to the aggravation of the situation, wherein sometimes the mentioned items and materials may be seized too. These items include: amplifying hardware and copying equipment; weapons, ammunition, poisonous and explosive materials; training military equipment and radioactive materials and alcohol.

Measures of administrative suspension.

To stop the violations of public order and realize the emergency regime it is traditional to implement many different law enforcement powers provided by law, starting with the delivery of offenders, seizure of things and documents, and ending with the use of weapons in exceptional situations. The essence of these measures is in forced suspension of illegal actions of citizens, officials, enterprises, institutions and organizations that violate the order.

Along with generally used measures of administrative suspension, emergency legal regimes imply such a specific measure as suspension after relevant warning referring to the activities of political parties, organizations and movements that prevent the process of normalizing the situation. To our opinion this list can also include a temporary ban against production of information material, which can also lead to aggravation of the situation before the emergency regime is cancelled. The seizure of prohibited substances and items also can pertain here.

Constitution of Ukraine guarantees citizens' right to assembly, however, it prohibits the establishment and activities of public associations whose goal or actions aimed at violent change of the constitutional organization and violation of the integrity of Ukraine, undermining national security, creation of armed groups, inciting social, racial, national and religious hatred.

Under the conditions of emergency legal regimes acute social conflicts arise, while political parties, public organizations and mass movements often take either side in the conflict. Wherein, their activities may acquire extremist direction contributing to the further escalating of the conflict. In this case, the authorities and governing bodies of the emergency regime territory are empowered to suspend the activities of such NGOs for the duration of the regime. It should be noted that the activities of political parties, organizations and movements almost everywhere are beyond the administrative-territorial units, wherein the powers of the authorities responsible for implementing the regime apply just to the territory outlined in the legal act that establishes the emergency regime. The governing body of the secured area can fully suspend the activities of public organizations area only in case when their structures and activities are located and take part in the limits of the outlined borders.

Measures ensuring administrative procedure.

It should be noted that one of the specific features characteristic of administrative enforcement procedure is that the proposed measures are used to identify violations, secure and identify violations evidence, create other conditions necessary for a comprehensive and objective consideration of an offense case, as well as timely and full implementation of the imposed penalty.

A number of conventional measures ensuring administrative procedure, such as examination, documents check, administrative detention restrict the legal rights and d under conditions of an emergency regime acquire a special meaning, different from the ones under normal conditions.

Executing of examination along with the general grounds therefor, also implies special grounds. One of the grounds according to the Laws of Ukraine "On legal emergency regime", "On the state of law legal regime" and "On ecological emergency zone" is possession of the prohibited items among the population.

Under the conditions of emergency regime the grounds for documents check become more solid. If under normal conditions we need sufficient information about the committed offense to execute the action, or any information about its preparing, i.e. in relation to specific individuals; while after establishing emergency regime the documents check is possible in relation to the indefinite number of persons. The condition of such a check is the fact of citizens' assembly. The aim thereof is not only to disclose possible offenders, but also determining the quality content of those who take part in the assembly, which in turn helps to predict and influence the further developments in secure area.

Administrative penalties.

Administrative penalty, unlike other types of administrative enforcement measures, is a punishment for administrative offense and its ultimate goal is educational impact on the offender and other individuals and thereby prevent the the commitment of new administrative offenses.

As it was stressed, emergency regimes can introduce different requirements. These are: the prohibition of mass events, establishing of quarantine and curfews, etc. a list of such legal restrictions is reflected within the President's Decree, which introduces a relative legal emergency regime. Further detailed regulation of the emergency regime requirements is provisioned within the regulations of the governing body that exercises control over a secured area, for example the local administration directives, orders of Operation Headquarters. Actions violating mentioned requirements entail administrative responsibility.

Studying the administrative penalties imposed under extraordinary conditions we may emphasizes that their main peculiarity is severing of the responsibility compared to the one that is entailed for the offense committed under normal circumstances.

Making a conclusion, we can say that emergency regimes are characterized by significant changes in the legal status of subjects of administrative legal relations; accordingly, the competence of public authorities and administration is expanded at the expense of restrictions of the rights of

civil and legal bodies. It is due to a drastic increase in the mechanism of legal regulation of administrative preventive measures with no features of an administrative penalty.

Summarizing all the above said, we can stress that extraordinary administrative legal regimes are a system of legal regulations of administrative nature that are expressed through the restrictions of human rights and freedoms, as well as the rights of legal entities, the expand in powers of public authorities that have been introduced on the specific area provided there are circumstances defined as those within the extraordinary legislature with the aim to normalize the situation as soon as possible.

Resources

1. Hesse V.M. The exceptional state, St. Petersburg.: Pravo, 1908. – 410 p.

2. Vitsin S.E. Modeling and justification of the purposes in social management. Lectsiya. - M.: Academy of Management MVD of the USSR, 1977. - 15 p.

3. Rushailo V.B. Administrative legal regimes.: M-Shchit-M 200. – 264p.

4. Bachrach D.N. Administrative Law: Textbook for universities. - M.: BEK, 1999. -368p.

5. Korenev A.P. Administrative law in Russia. Textbook. Part 1. M.: MUI MVD of Russia. Shchit-m, 1999. – 280 p.

6. Goncharov I.V. Ensuring basic rights and freedoms of citizens in an emergency state. - M.: Academy of Management MVD of Russia. - 1999 – 60 p.

7. Administrative Law of Ukraine. Textbook for Law Universities and faculties / Y.P. Bytyak, V.V. Bogutskiy, V.M. Haratsuk and others. \ Ed. Y.P. Bytyak. - Kharkov: Pravo. - 2000. - 520 p.

8. Gushchin V.V. Legal and organizational bases of Public Security in the Russian Federation under emergency situations: Autoref.thesis ... Dr. Of legal sciences: 12.00.02 / Acad. MVD RF. - M., 1998. - 39 p.

9. Govorukha V.V. Kuznichenko S.O. Problematic aspects of emergency regimes in state administration // Bulletin of the University of Internal Affairs. - X. - №10. - 2000. - PP. 76-83.

10. Kuznichenko S.O. Extraordinary special administrative legal regimes within the legislation of Ukraine // Pravo of Ukraine. - 2000. - №12. - P. 20-24.

11. Kuznichenko S.O. Managing bodies of internal affairs under special conditions caused by abnormal phenomena of technology-related and natural disasters. - H.: "Osnova", 2001. - 152 p.

Kuznichenko S.A.
Doctor of Legal Sciences, professor
Надійшла до редакції: 16.03.2016

УДК 343.9/.7

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДІЙСНОСТІ ДОГОВОРІВ У ВИПАДКУ ВСТАНОВЛЕННЯ ФІКТИВНОСТІ КОНТРАГЕНТІВ АБО ВЕДЕННЯ НИМИ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Мукоіда Р. В.
Аносєнков А. А.

Стаття присвячена дослідженню питання визнання угод недійсними у зв'язку з фіктивністю їх контрагентів та іншими наслідками укладення договорів з фіктивними підприємствами. Проаналізовано судову практику щодо визнання угод недійсними з підстав фіктивної діяльності контрагентів. Визначено поняття та ознаки фіктивного підприємництва, зазначені питання які потребують законодавчого урегулювання, виявлено коло проблем, пов'язаних з існуванням фіктивного підприємництва в Україні. Розглянуто можливі підходи до боротьби з наявними фіктивними підприємствами та способи запобігання появі нових. Аналізуються ознаки нереальних, безтоварних операцій, а також наслідки визнання недійсними угод у зв'язку з фіктивністю контрагента, визначенні умови визнання недійсними угод з підстав фіктивності контрагентів та можливі способи перевірки контрагентів на наявність фіктивної їх діяльності. Автори досліджують правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні.

Ключові слова: *фіктивне підприємство, фіктивна фірма, фіктивність контрагентів, недійсність договору.*

Проанализирована судебная практика о признании сделок недействительными по основаниям фиктивной деятельности контрагентов. Определено понятие и признаки фиктивного предпринимательства, рассмотрены вопросы, требующие законодательного урегулирования, выявлен круг проблем, связанных с существованием фиктивного предпринимательства в Украине. Рассмотрены возможные подходы к борьбе с имеющимися фиктивными предприятиями и способы предотвращения появления новых. Анализируются признаки нереальных, бестоварных операций, а также последствия признания сделок недействительными в связи с фиктивностью контрагента, определении условия признания недействительными сделок по основаниям фиктивности контрагентов и возможные способы проверки контрагентов на наличие признаков фиктивности в их деятельности. Авторы исследуют правовые основы регулирования, организации, ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в Украине.

Ключевые слова: *фиктивное предприятие, фиктивная фирма, фиктивность контрагентов, недействительный договор.*

Статья посвящена исследованию вопроса признания сделок недействительными в связи с фиктивностью их контрагентов и другими последствиями заключения договоров с фиктивными предприятиями.

The necessity of forming a new system of public administration as a tool for overcoming the crisis in Ukraine is due to radical social and economic transformations that have taken place in recent years and raised a number of

© Р.В. Мукоїда, А.А. Аносєнков,2016

both positive and negative changes in the modern Ukrainian society.

An important factor in output of the Ukrainian society of transformation crisis is to actively draw attention to economic crimes, which involve business entities with fictitious, since the situation in this area, the level of preparation and commission of such offenses, as well as the extent of the material damage caused to state directly threaten the interests of economic and overall national security of Ukraine.

Compile information on the current financial situation in our country gives grounds for the conclusions concerning the growth of crime with the activities of fictitious companies, which are committed in different sectors of the economy. This is especially true of the budget, finance and credit, banking, foreign trade, as well as in the spheres of privatization, trade and services. In recent years, there are the facts, "approbation" criminal schemes of tax evasion by using fictitious companies in the energy sector, coal and steel industries.

Analysis of the data indicates that a fictitious enterprise has become an integral part of the disorders associated with illicit trafficking and laundering of funds obtained by criminal means, and tax evasion, and the like. Therefore, this article is devoted to the study of the issue of recognition of transactions void in connection with their fictitious counterparts and other consequences of the conclusion of contracts with fictitious companies. Analyzed the jurisprudence on recognition of transactions null and void on the grounds of fictitious operations of counterparties. The concept and features of a fictitious enterprise, the issues requiring legislative regulation, identified a range of problems associated with the existence of a fictitious business in Ukraine. Possible approaches to combating existing fictitious companies and ways to prevent the emergence of new ones. Analyzed signs unreal and non-commodity operations, as well as the consequences of invalidation of transactions in connection with the fictitious company, determining the conditions for the recognition of transactions null and void on the grounds of fictitious contractors and possible ways to check for the presence of contractors fictitious signs in their activities. The authors examine the legal basis for regulation, organization, accounting and financial reporting in Ukraine.

***Key words**: fictitious company, fictitious company, invalidity of contract, fictitious business.*

Починаючи з перших років незалежності України представники приватного бізнесу стикаються з проблемою позбавлення їх права на податковий кредит з ПДВ, що призводить до збільшення суми податку до сплати. Переважно підставою для цього стають висновки податківців про проведення ними так званих "безтоварних" або "нереальних" господарських операцій. Маються на увазі операції з постачання товарів або надання послуг, які фактично не здійснювались, а існували лише на папері. В результаті таких операцій постачальник може незаконно зменшити свої податкові зобов'язання з податку на додану вартість та податку на прибуток підприємств.

Спори між підприємствами та контролюючими органами з цього приводу є найбільш поширеною категорією податкових справ.

Метою дослідження є надання комплексного аналізу наслідків визнання недійсними угод у зв'язку з фіктивністю контрагента, визначення умов визнання недійсними угод з підстав фіктивності контрагентів та можливих способів перевірки контрагентів на наявність фіктивної їх діяльності.

Питанню фіктивного підприємництва приділяється велика увага вітчизняних науковців, зокрема таких як Білоус В.Т., Бухтіяров О.А., Дудник Л.М., Дудоров О. О., Криницький І.Є., Кручко Т.Ю., Лисенко В.В., Мельник О.О., Мозоль І.А., Опак К.М. та інші.

Дослідженням недійсності угод з підстав фіктивності займалися такі вчені, як А. Нонко, О. Єфімов, В. Кміть, І. Мозоль, Д. Мулявка. Проблема визнання угод недійсними з підстав фіктивності їх контрагентів авторами досліджувалися з урахуванням існуючої судової практики, рекомендацій податкових органів України та практики ділового обороту щодо даного поняття.

Під поняттям "операції з ознаками фіктивності", фіскальні органи мають на увазі операції, що не мають господарської (ділової) цілі, по яких не існувало руху товарно-матеріальних цінностей (послуг), операції з контрагентами, що здійснюють фіктивну діяльність, або суб'єктами господарювання, відносно власників яких (або інших осіб, які мають над ними контроль) винесені вироки судів, як правило, за злочин - фіктивне підприємництво (ст. 205 Кримінального кодексу України)[1].

В даний час дуже активно обговорюється практика застосування податковими органами положень статті 228 Цивільного кодексу України[2] і статей 207, 208 Господарського кодексу України[3], в зв'язку з тим, що застосування зазначених норм для визнання операцій фіктивними тягне за собою досить негативні наслідки для обох контрагентів.

Оформлення господарських операцій з ознаками фіктивності - проблема, яка в основному, стосується платників податків, що використовують при формуванні показників, пов'язаних з визначенням податкових зобов'язань, витрат з податку на прибуток та податкового кредиту з ПДВ.

Варто сказати, що судова практика в цій категорії спорів неодноразово зазнавала змін. Нажаль, за останні 10 років ми спостерігаємо тенденцію до все більш суворого трактування судами норм чинного законодавства по відношенню до платників податків, встановлення судовою практикою додаткових вимог до діяльності підприємств понад визначені законом. Останні рішення Верховного суду тільки підтверджують таку тенденцію.

Сутність змін у судовій практиці полягає у тому, що пріоритетним у судовому процесі стає дослідження контрагента позивача замість з'ясування реальності господарської операції.

Причиною подібного правозастосування є наявність на ринку представників "тіньового сектору економіки", які ухиляються від сплати податків та переводять безготівкові кошти у готівку. Механізм такої незаконної діяльності полягає як раз у проведенні "безтоварних" операцій за допомогою спеціальних конвертаційних площадок. Однак застосування адміністративними судами останніх правових позицій Верховного суду здатне разом з позбавленням недобросовісних підприємств податкових вигід спричинити порушення прав значної частини сумлінних платників податків.

Податкові органи, за результатами позапланових документальних перевірок, збільшують податкові зобов'язання платника податків, застосовуючи при цьому статтю 228 ЦК України та / або статті 207, 208 ГК України,

по відношенню до операцій з контрагентом платника, при цьому, дуже часто податківці посилаються на існуючий (вступив в законну силу) вирок суду за статтею 205 КК України, відносно власників контрагента платника податків, або посилаючись на розслідування кримінального провадження за статтею 205 КК України.

Як показує практика, в подібних вироках - відносно фіктивності підприємництва, здійснюваного з метою надання податкової вигоди платникам податків, як правило, міститься інформація про те, що певні суб'єкти господарювання (юридичні особи) зареєстровані за грошову винагороду на підставних осіб, без наміру здійснювати підприємницьку діяльність , з метою використання їх реквізитів та рахунків в банках для прикриття протиправних фінансових операцій та ухилення від сплати податків. При цьому, здійснюється така діяльність, наприклад, шляхом підробки документів для документального оформлення безтоварних операцій.

Тут виникає цілком адекватний питання: чи міг такий "фіктивний" суб'єкт господарювання одночасно здійснювати незаконну діяльність з одними контрагентами, і реальну підприємницьку діяльність з чесною господарською метою з іншими суб'єктами господарювання. Іншими словами, чи можна всі операції такого "фіктивного" суб'єкта господарювання, щодо якого є вищевказаний вирок вважати операціями з ознаками фіктивності або ж реальними поставками товарів (послуг)? Чи є наявність такого вироку прямою підставою для визнання нікчемними (недійсними) всіх господарських операцій такого суб'єкта господарювання з усіма його контрагентами без винятку чи ні?

На думку Андрія Волинця, основними аргументами, які міг би використати платник податків при оскарженні в суді рішень податкових органів, можуть бути такі:

на момент виконання договору платник податку не знав і не міг знати про протиправний характер дій контрагента, а тому не зобов'язаний нести будь-яку фінансову відповідальність за наслідками цього договору;

стягнення коштів за наслідками визнання договору недійсним за статтями 207, 208 ГК України з винної сторони у розмірі, що дорівнює сумі договору, є справедливою відповідальністю за шкоду завдану державі й носить компенсаційний характер, насамперед у значенні недоодержаних податків через протиправні дії винної особи;

жодним законодавчим актом України не передбачено фінансову відповідальність однієї особи за протиправні дії іншої особи, так як і не передбачено сторнування раніше створених податкових зобов'язань платника податку, на підставі документів, про недійсність яких він не знав і не міг знати на момент їх отримання;

чинним законодавством України не передбачено обов'язку платника податків перевіряти законність реєстрації контрагента, дійсність свідоцтва платника ПДВ та належних повноважень особи на підписання податкової накладної, справність сплати контрагентом податків та чинність установчих документів[4].

Починаючи з 2011 р. і до теперішнього часу адміністративні суди виходили з того, що покупець товарів або послуг має право сформувати податковий кредит за операціями, які були реально вчинені сторонами, фактично здійснювались, а не лише задокументовані на папері.

Суди, приймаючи рішення, спирались на інформаційні листи Вищого адміністративного суду України від 01.11.2011 року № 1936/11/13-11[5] та від 02.06.2011 року № 742/11/13-11[6]. В ході розгляду справ суд з'ясовував, чи відбувався в процесі здійснення господарської операції рух активів від постачальника до покупця, чи наявна у покупця економічна мета для закупівлі відповідних товарів або послуг. Простіше кажучи, позивач мав довести, що товар дійсно був переданий йому не лише за допомогою надання суду видаткових накладних, а і підтвердивши реальність операції будь-якими додатковими доказами. Крім того, покупець мав дійсно потребувати таких товарів для використання у своїй господарській діяльності. Це означало б, що в діях покупця наявна певна ділова мета.

Першою ластівкою нової практики стала Постанова Верховного суду України від 22 вересня 2015 р. у справі за позовом ТОВ "Фоззі-Фуд" до Державної податкової інспекції у Києво-Святошинському районі Головного управління Державної фіскальної служби України у Київській області[7]. Суть справи як раз полягає у тому, що посадові особи контрагента заперечують свою причетність до фактичної діяльності підприємства, підписання будь-яких документів, в тому числі податкових накладних. У своїй постанові Верховний суд зробив висновок, що податкові накладні, виписані від імені таких посадових осіб, не можуть посвідчувати факт придбання товарів, робіт чи послуг, а тому віднесення відображених у них сум ПДВ до податкового кредиту є безпідставним. При цьому Верховний суд не наголошував на необхідності встановлення реальності господарської операції. Також суд найвищої інстанції не зазначав, що непричетність посадових осіб має бути встановлена вироком суду.

Не важко передбачити, що робота контролюючих органів після імплементації висновків ВСУ по справі ТОВ "Фоззі-Фуд" у судову практику зводитиметься саме до встановлення факту фіктивності контрагента платників податків, наприклад, через пояснення певних осіб про відсутність у них наміру здійснювати господарську діяльність під час заснування підприємства. При цьому не буде потрібно збирати докази про реальний рух активів між платниками податків, про їх використання у господарській діяльності, існування при цьому ділової мети тощо.

У справі за позовом ТОВ "Інбуд-XXI"[8] до ДПІ у Солом'янському районі ГУ ДФС України в м. Києві Верховний суд пішов далі, визначивши, що статус фіктивного підприємства несумісний з легальною підприємницькою діяльністю, навіть за формального підтвердження її первинними документами. Що це означає? Припустимо, що посадових осіб постачальника визнано винними за статтею 205 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за фіктивне підприємництво. Як наслідок, всі податкові накладні, виписані таким постачальником, не дають його покупцям права на податковий кредит. Це правило виконується навіть за умови підтвердження господарських операцій всіма необхідними первинними документами.

Уявіть собі наслідки такого правозастосування. Відтепер підприємства, які фактично працювали у своїй сфері, мали непогану репутацію, але при цьому приймали участь у схемах ухилення від сплати податків, активно притягатимуться податковою міліцією до кримінальної відповідальності за фіктивне підприємництво. Лише на цій підставі всі покупці, які придбавали товари або послуги у такого підприємства, автоматично втрачають право на податковий кредит. Своє право вони не зможуть захистити в суді навіть якщо в процесі постачання було задіяне безліч співробітників та кожний етап постачання документувався.

Вимоги до підтвердження даних, визначених у податковій звітності, встановлені ст.44 ПК. [9] Так, згідно з положенням п.44.1 цієї статті для цілей оподаткування платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних з визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань, на підставі первинних документів, регістрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів, ведення яких передбачено законодавством. Платникам податків забороняється формування показників податкової звітності, митних декларацій на підставі даних, не підтверджених документами, що визначені абзацом першим цього пункту.

Правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні визначає закон "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.99 № 996-XIV[10].

Відповідно до ст.1 цього закону первинний документ — це документ, який містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення.

Аналіз цієї норми дає підстави вважати, що первинний документ згідно з цим визначенням містить дві обов'язкові ознаки: він має містити відомості про господарську операцію і підтверджувати її реальне (фактичне) здійснення.

Підпунктом 14.1.36 п.14.1 ст.14 ПК визначено, що господарська діяльність — це діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Згідно зі ст.1 закону № 996-XIV господарська операція — це дія або подія, яка викликає зміни в структурі активів та зобов'язань, власному капіталі підприємства.

Таким чином, визначальною ознакою господарської операції є те, що вона має спричиняти реальні зміни майнового стану платника податків.

Здійснення господарської операції і власне її результат підлягають відображенню в бухгалтерському обліку.

За змістом чч.1 та 2 ст.9 закону № 996-XIV підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарських операцій. Первинні документи повинні бути складені під час здійснення господарської операції, а якщо це неможливо — безпосередньо після її закінчення. Для контролю та впорядкування оброблення даних на підставі первинних документів можуть складатися зведені облікові документи. Первинні та зведені облікові документи можуть бути складені на паперових або машинних носіях і повинні мати такі обов'язкові реквізити: назву документа (форми); дату і місце складання; назву підприємства, від імені якого складено документ; зміст та обсяг господарської операції, одиницю виміру господарської операції; посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення; особистий підпис або інші дані, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

Тобто для бухгалтерського обліку мають значення лише ті документи, які підтверджують фактичне здійснення господарських операцій.

Слід зазначити, що договір не є первинним обліковим документом для цілей бухгалтерського обліку. Відповідно до ч.1 ст.626 Цивільного кодексу договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Отже, договір свідчить лише про намір виконання дій (операцій) в майбутньому, а не про їх фактичне виконання.

Відповідно до вищенаведеного визначення господарська операція пов'язана не з фактом підписання договору, а з фактом руху активів платника податків та руху його капіталу.

Вимога щодо реальних змін майнового стану платника податків як обов'язкова ознака господарської операції кореспондує з нормами ПК.

Так, згідно з п.138.2 ст.138 ПК витрати, які враховуються для визначення об'єкта оподаткування, визнаються на підставі первинних документів, що підтверджують здійснення платником податку витрат, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачено правилами ведення бухгалтерського обліку, та інших документів, встановлених розділом II цього кодексу.

При цьому відповідно до пп.139.1.9 п.139.1 ст.139 ПК не включаються до складу витрат витрати, не підтверджені відповідними розрахунковими, платіжними та іншими первинними документами, обов'язковість ведення і зберігання яких передбачено правилами ведення бухгалтерського обліку та нарахування податку.

Водночас відповідно до п.198.3 ст.198 ПК податковий кредит звітного періоду визначається виходячи з договірної (контрактної) вартості товарів/послуг, але не вище рівня звичайних цін, визначених відповідно до ст.39 цього кодексу, та складається з сум податків, нарахованих (сплачених) платником податку за ставкою, встановленою п.193.1 ст.193 цього кодексу, протягом такого звітного періоду у зв'язку з: придбанням або виготовленням товарів (у тому числі при їх імпорті) та послуг з метою їх подальшого використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку; придбанням (будівництвом, спорудженням) основних фондів (основних засобів, у тому числі інших необоротних матеріальних активів та незавершених капітальних інвестицій у необоротні капітальні активи), у тому числі при їх імпорті, з метою подальшого використання в оподатковуваних операціях у межах господарської діяльності платника податку.

Згідно з п.198.6 ст.198 ПК не відносяться до податкового кредиту суми податку, сплаченого (нарахованого) у зв'язку з придбанням товарів/послуг, не підтверджені зареєстрованими в Єдиному реєстрі податкових накладних податковими накладними чи не підтверджені митними деклараціями, іншими документами, передбаченими п.201.11 ст.201 цього кодексу.

Аналіз наведених норм свідчить, що господарські операції для визначення податкового кредиту мають бути фактично здійсненими та підтвердженими належним чином оформленими первинними бухгалтерськими документами, які відображають реальність таких операцій, та спричиняти реальні зміни майнового стану платника податків.

Довести правомірність своїх дій чи бездіяльності відповідно до принципу офіційності в адміністративному судочинстві зобов'язаний суб'єкт владних повноважень.

Слід зазначити, що дійсно, наявність вироку за статтею 205 КК України, відносно власників суб'єкта господа-

рювання (або інших осіб, які мають над ним контроль), з яким платник податків здійснював господарські операції, є значимим аргументом для податкових органів, які ставлять під сумнів дійсність господарських операцій з таким суб'єктом господарювання. Скажемо більше, якщо операції з таким платником податку відображаються у матеріалах кримінального провадження, і у вироку суду встановлені фактичні обставини незаконності таких господарських операцій, то, дійсно, у податкових органів будуть правові підстави для заперечування (невизнання) таких господарських операцій. У результаті податківці збільшать податкові зобов'язання платника податків, і будуть намагатися стягнути санкції.

На завершення слід додати, що неузгодженість між собою положень Господарського та Цивільного кодексів України щодо визнання недійсними нікчемних правочинів створює певні проблеми у практиці правозастосування. Вбачається доцільним уніфікувати норми Господарського і Цивільного кодексів України, передбачивши єдиний порядок і підстави, а також наслідки визнання недійсними нікчемних правочинів, укладених з метою, яка суперечить інтересам держави та суспільства.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.

3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.

4. Волинець Андрій. Податкова відповідальність через контрагентів з ознаками фіктивності: хто правий? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/author.php?id=620

5. Щодо підтвердження даних податкового обліку. Вищий адміністративний суд; Лист від 01.11.2011 № 1936/11/13-11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr. court.gov.ua

6. Щодо однакового застосування адміністративними судами окремих приписів Податкового кодексу України та [...] Вищий адміністративний суд; Лист від 02.06.2011 № 742/11/13-11[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr. court.gov.ua

7. Про скасування податкових повідомлень-рішень [...]. Верховний Суд України; Постанова від 22.09.2015 № 810/5645/14 Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reyestr. court.gov.ua

8. Податковий кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.

9. Про визнання протиправними та скасування податкових повідомлень-рішень. Верховний суд України; Постанова від 26 січня 2016 року № 21-4781а15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/27EDDF01CE082D74C2257F740041D101

10. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Верховна Рада України; Закон від 16.07.1999 № 996-XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/996-14

Мукоіда Р.В.
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри ОРД ОДУВС

Аносєнков А.А.,
кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри АП та АП ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.03.2016

УДК 351.74:355.271(477)

СУТНІСТЬ ТА ВИМОГИ ДО СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ГОТОВНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ДО ДІЙ В ОСОБЛИВИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Бахчеван Є. Ф.

Різноманіття можливих способів і форм діяльності Національної поліції України при реагуванні на надзвичайні події і, зокрема, на такі як: злочинні прояви пов'язані з використанням вогнепальної зброї, ризики пов'язані з терористичними проявами - вимагає вироблення єдиних принципів дій в особливих та екстремальних умовах, проведення спеціальних операцій, та визначення їх тактичних основ.

Якісно вирішити ці завдання можуть тільки висококваліфіковані професіонали, які мають відповідні знання, уміння та навички професійної діяльності.

У статті аналізуються сутність та вимоги до професійної підготовки особового складу Національної поліції України, до дій в особливих та екстремальних умовах несення служби. Надаються основні вимоги та напрямки підготовки керівних кадрів Національної поліції України. На підставі дослідженого матеріалу робляться висновки про завдання та напрями професійної підготовки працівників поліції, які мають бути обов'язково враховані під час розроблення навчальних планів в системі професійної підготовки Національної поліції України.

Практична підготовка працівників до дій в особливих та екстремальних умовах має починатися вже в стінах навчальних закладів системи МВС України, де спеціальна підготовка повинна тісно перетинатися з психологічною. Саме тому більшість практичних занять повинні проходити у виді тренінгів, ситуативних завдань та безпосередньо у вигляді відпрацювання алгоритмів дій перш за все у типових ситуаціях, а також алгоритмів дій під час виконання службово-бойових завдань в особливих та екстремальних умовах, з усіма елементами які можливо відіграти та відпрацювати до автоматизму.

Ключові слова: *Професійна підготовка поліцейського. Національна поліція України. Надзвичайні обставини. Особливі умови. Екстремальні умови. Службово-бойова діяльність поліції. Тактико-спеціаль-*

© Є.Ф. Бахчеван, 2016

на підготовка. Психологічна готовність працівників поліції.

Многообразие возможных способов и форм деятельности Национальной полиции Украины при реагировании на чрезвычайные события и, в частности, на такие как: преступные проявления связаные с использованием огнестрельного оружия, риски связаные с террористическими проявлениями - требует выработки единственных принципов действий в особенных и экстремальных условиях, проведение специальных операций, и определение их тактических основ.

Качественно решить эти задания могут только высококвалифицированные профессионалы, которые имеют соответствующие знания, умения и навыки профессиональной деятельности.

В статье проводится анализ сути и требований к профессиональной подготовке личного состава Национальной полиции Украины, к действиям в особенных и экстремальных условиях несения службы. Приводятся основные требования и направления подготовки руководящих кадров Национальной полиции Украины. По итогам изученного материала делаются выводы касающиеся заданий и направлений профессиональной подготовки сотрудников полиции, которые должны быть обязательно учтены при разработке учебных планов в системе профессиональной подготовки Национальной полиции Украины.

Практическая подготовка работников к действиям в особенных и экстремальных условиях должна начинаться уже в стенах учебных заведений системы МВД Украины, где специальная подготовка должна тесно пересекаться с психологической. Именно поэтому большинство практических занятий должны проходить в виде тренингов, ситуативных заданий и непосредственно в виде отработки алгоритмов действий прежде всего в типичных ситуациях, а также алгоритмов действий во время выполнения служебно-боевых заданий в особенных и экстремальных условиях, со всеми элементами которые возможно сыграть и отработать к автоматизму.

***Ключевые слова**. Профессиональная подготовка полицейского. Национальная полиция Украины. Чрезвычайная ситуация. Особенные условия. Экстремальные условия. Служебно-боевая деятельность полиции. Тактико-специальная подготовка. Психологическая готовность сотрудников полиции.*

The variety of possible ways and forms of the National Police of Ukraine's activities in response to extraordinary events and, in particular, such as: criminal manifestations are associated with the use of firearms, the risks are associated with the terrorist manifestations - it requires a single principle of action in special and extreme conditions, special operations, and the determination of their tactical bases.

Qualitatively solve these tasks can only highly qualified professionals with relevant knowledge and skills of professional activity.

The article analyzes the nature and requirements for the training of personnel of the National Police of Ukraine, to act in special and extreme conditions of performance of duty. The basic requirements and directions of Ukraine's leadership training of the National Police. As a result of the material studied conclusions concerning the tasks and areas of police training, which should be necessarily taken into account in the development of curricula in the system of vocational training of the National Police of Ukraine.

Practical training employees to act in special and extreme conditions should begin already in the walls of the school system is the Ministry of Interior of Ukraine, where a special training should closely overlap with the psychological. That is why most of the practical training must take place in the form of training, situational tasks and directly as a mining algorithm of actions primarily in typical situations, as well as algorithms for action during the execution of service and combat tasks in special and extreme conditions, with all the elements that may also play work to automatism.

Keywords. Training of the police. The National Police of Ukraine. Emergency. Special conditions. Extreme conditions. Service and combat activities of the police. Tactical and special training. Psychological readiness of the police.

Різноманіття можливих способів і форм діяльності Національної поліції України при реагуванні на надзвичайні події і, зокрема, на такі як: злочинні прояви пов'язані з використанням вогнепальної зброї, ризики пов'язані з терористичними проявами - вимагає вироблення єдиних принципів дій в особливих та екстремальних умовах, проведення спеціальних операцій, та визначення їх тактичних основ.

Якісно вирішити ці завдання можуть тільки висококваліфіковані професіонали, які мають відповідні знання, уміння та навички професійної діяльності.

Виходячи з цього, **метою даної статті** є визначення сутності та вимог до професійної підготовки особового складу Національної поліції України, щодо дій в особливих та екстремальних умовах несення служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти професійної підготовки особового складу Національної поліції України, щодо дій в особливих та екстремальних умовах несення служби досліджувалися у працях М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, С.М. Банаха, В.Р. Булачека, І.Ю. Землянського, Ю.Р. Йосипіва, В. О. Криволапчука, С.О. Кузніченка, М.О. Лиса, М.Г.Логачова, М.В. Моргуна, В.М. Синенького, О.І. Тьорла та інших вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок надзвичайних обставин, як правило раптово, виникають особливі умови, що потребують проведення комплексу спеціальних заходів (спеціальних операцій). Екстремальний характер цих умов є серйозним випробуванням службово-бойової або оперативно-бойової готовності працівників Національної поліції та органів внутрішніх справ України до діяльності в таких умовах. Особливості дій підрозділів Національної поліції при проведенні операцій по затриманню озброєних злочинців пред'являють виключно високі вимоги до рівня службово-бойової та оперативно-тактичної підготовки особового складу. Важливу роль в ній відіграє комплексний підхід до набуття у працівників Національної поліції України необхідних навичок тактичного мислення, фізичних і психологічних якостей, відмінної вогневої підготовки.

Вирішенню цих завдань, багато в чому сприяє існуюча система професійної підготовки особового складу органів внутрішніх справ, яка, як відомо, є складовою частиною його повсякденної службової діяльності і направлена на більш повне і якісне виконання ними задач під час несення служби.

Практика яка сформувалася в системі управління органами внутрішніх справ передбачає розгляд бойової готовності за двома напрямками: готовності особового складу та готовності всього органу (підрозділу) у цілому до раптових і рішучих дій з урахуванням оперативної обстановки.

Службово-бойова готовність особового складу – це:

- високі морально-вольові якості, тобто висока особиста відповідальність за доручену справу, самовідданість, здатність переборювати будь-які випробування на шляху до виконання поставленого завдання;

- рівень його спеціальної, бойової та фізичної підготовки;

- це ретельність, організованість і дисциплінованість.

Бойова готовність органу (підрозділу) внутрішніх справ у цілому містить у собі:

- раціональність структури управління органом (підрозділом);

- високу ефективність роботи чергових частин і нарядів;

- реальні та відпрацьовані плани збору особового складу за тривогою та його дій у складній оперативній обстановці;

- взаємодія із сусідніми територіальними підрозділами: Національної поліції України, Національної гвардії України, Служби безпеки України , Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України, частинами Міністерства оборони України, громадськими формуваннями;

- надійні системи зв'язку й оперативної передачі інформації;

- достатня кількість і постійна готовність автотранспорту, спеціальних і криміналістичних засобів, озброєння.

При визначенні оперативно-бойової готовності підрозділів Національної поліції України до дій в особливих умовах криміногенного характеру, необхідно звернути увагу безпосередньо на процес професійної підготовки особового складу, що є одним з важливих критеріїв оцінки.

Під час навчань особовий склад керується спеціально розробленими настановами, до них відносять:

- час збору особового складу (для кожного напрямку та виду спеціальних операцій він може бути різним);

- наявність і стан екіпірування, озброєння особового складу, а також інших видів усебічного забезпечення:

- наявність транспортних засобів, якщо потрібна передислокація особового складу тощо.

Між з тим, на нашу думку, як одним з елементів ступеня готовності органу внутрішніх справ до дій в особливих умовах можна запропонувати оцінку ефективності виконання органом внутрішніх справ навчального тактичного чи прикладного тактичного завдання, як для окремого підрозділу поліції, так і для органу внутрішніх справ в цілому. Крім того, виконання такого завданням також слугуватиме і певним практичним етапом підготовки працівників.

Звертаємо Вашу увагу на те, що під час несення служби працівниками поліції в особливих умовах окремого значення набувають професійні якості та навички керівника підрозділу, який у нетипових умовах повинен творчо з урахуванням оперативної обстановки, що швидко змінюються, приймати рішення, відповідальність за які різко зростає. На нашу думку, організаторська роль і особистий приклад, а також авторитет з боку підлеглих до керівника підрозділу, також відноситься до елементів бойової готовності сил органу.

І нажаль саме у цьому напрямку існує певна проблема – це підготовка керівного (командного) складу органів внутрішніх справ. Провівши дослідження, можна зазначити, що 48% працівників керівної ланки підрозділів поліції не мають досвіду управління силами й засобами в особливих умовах. Одним з основних чинників низької готовності підрозділів поліції відносять відсутність досвіду і участі у проведенні спеціальних операцій. Ситуація яка склалась напряму впливає на якість контролю за процесом підготовки особового складу, а тим більш, управління ним у випадку виникнення ускладнення оперативної обстановки. Тому на сьогоднішній день суттєво підвищуються вимоги до професійної надійності поліцейського, його функціональної спроможності й психологічної готовності впевнено виконувати службові обов'язки за умов значної відповідальності, фізичного та психологічного навантаження.

Виходячи з викладеного вище, є необхідність добору найбільш підготовлених працівників, здатних виконувати покладені на них обов'язки на рівні сучасних вимог. Відповідно професійна підготовка кадрів і особливо підвищення їх кваліфікації, стає одним із пріоритетних завдань. Також необхідно враховувати, що згідно з наказами МВС України до проведення спеціальних операцій поза межами дислокації залучається до 60% особового складу. Але, це не дає можливості заздалегідь визначити, кого треба залучати до виконання спеціальних операцій, а кого ні. Готувати необхідно всіх без виключення, оскільки обстановка диктує свої умови працівникам, а не навпаки.

Саме тому особливу увагу необхідно приділяти організації навчанню працівників, виходячи зі створюваних оперативних груп та груп бойових порядків. З цією метою в системі професійної підготовки передбачено проведення:

командно-штабних навчань штабні тренування з особами начальницького складу підрозділів поліції та органів внутрішніх справ в цілому (щоквартально);

тактико-стройових занять з особовим складом цих груп (щомісяця);

спільних тактичних (тактико-спеціальних) навчань(або навчально-тренувальних занять) за участю всіх елементів угруповання сил і засобів (один раз на півріччя).

Однак, на наш погляд, цього недостатньо. Ми вважаємо, що необхідно вдосконалювати та розвивати тактичні навички працівників у системі підвищення кваліфікації.

В процесі підготовки та перепідготовки кадрів, навчаючи працівників управлінню органами та підрозділами в особливих умовах та спеціальних операціях, як справедливо відзначає С.О. Кузніченко, потрібно враховувати не тільки зрілість людей, але й необхідність їх перепідготовки, зміни стереотипів, що раніше сформувалися [7, с.51].

Службова діяльність працівників поліції при проведенні спеціальних операцій протікає в умовах підвищеного ризику та відповідно високого психологічного тиску. Саме тому одним з основних чинників, які характеризують боєздатність підрозділів під час проведення операцій, є вміння особового складу справлятися з негативним психоемоційним станом, що виникає в нетипових та екстремальних ситуаціях. При проведенні спеціальних заходів різного рівня небезпеки, психологічний чинник інтенсивно впливає на психіку працівника, викликаючи

часом патологічні зміни в його поведінці. М.Г. Логачов зазначив, що успіх бойової операції базується на двох основних компонентах: рівні професійної підготовки й обсязі оперативної інформації [8, с.8]. Враховуючи ці чинники практична підготовка працівників до дій в особливих та екстремальних умовах має починатися вже в стінах навчальних закладів Національної поліції України та системи МВС України, де спеціальна підготовка повинна тісно перетинатися з психологічною. Саме тому більшість практичних занять повинні проходити у виді тренінгів, ситуативних завдань та безпосередньо у вигляді відпрацювання алгоритмів дій перш за все у типових ситуаціях, а також алгоритмів дій під час виконання службово-бойових завдань в особливих та екстремальних умовах, з усіма елементами які можливо відіграти та відпрацювати до автоматизму.

Підводячи підсумки, зазначемо щодо головних напрямків підвищення професійної готовності й удосконалення підготовки працівників Національної поліції та органів внутрішніх справ в цілому, до діяльності в особливих умовах та екстремальних ситуаціях, можна віднести:

якісний підбір управлінських кадрів і проведення їх систематичної підготовки;

підвищення рівня тактико-спеціальної підготовки з урахуванням сучасних методів та засобів (вона повинна бути частиною професійної підготовки, систематизованою і пристосованою для навчання всіх працівників ОВС незалежно від займаної посади);

проведення занять зі спеціальних дисциплін з проведенням моделювання типових та екстремальних ситуацій;

здійснення підготовки з урахуванням планованих дій працівників підрозділів Національної поліції у складі нарядів, груп і підрозділів при проведенні спеціальних операцій;

відпрацьовування спеціальних тактико-спеціальних завдань, як критерій бойової готовності працівників Національної поліції України.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30. – Ст.141.

2. Закон України "Про Національну поліцію" // Відомості Верховної Ради України, від 2 липня 2015 року № 580-VIII р.

3. Наказ МВС України 13.04.2012 № 318 "Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України".

4. Тактика силових дій працівників ОВС щодо припинення групових порушень громадського порядку та ліквідації масових заворушень: методичні рекомендації з навчальної дисципліни тактико-спеціальна підготовка / Є.Ф. Бахчеван, О.С. Геращенко, О.Т. Ніколаєв – Одеса : РВВ ОДУВС, 2014. – 49 с.

5. Організація та проведення практичних занять з тактико-спеціальної підготовки із працівниками органів та підрозділів внутрішніх справ України в ситуаціях озброєної протидії з боку злочинців: методичні рекомендації / С.М. Банах, В.Р. Булачек, І.Ю. Землянський, Ю.Р. Йосипів, М.О. Лиса, М.В. Моргун, В.М. Синенький, О.І. Тьорло – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 79 с.

6. В. О. Криволапчук. Психологічна підготовка: проблеми і перспективи // Бюлетень МВС України// Науково-практичне видання МВС України. – 2008. - № 172. - С. 5-10.

7. Кузніченко С.О. Управління органами внутрішніх справ в особливих умовах, викликаних аномальними явищами техногенного і природного характеру (Організаційно-правові питання): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: – Х., 2001. – 20 с.

8. Логачов М.Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних умовах: Автореф. дис... канд. психол. наук: – Х., 2001. - 16 с.

Бахчеван Є.Ф.
Старший викладач кафедри
тактико-спеціальної та вогневої підготовки ОДУВС
Надійшла до редакції: 08.03.2016

УДК 351.9(477)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО - ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ

Беньковський С. Ю.

Наукова стаття присвячено аналізу адміністративно-правового регулювання діяльності адміністративних комісій при виконавчих органах місцевого самоврядування. Проаналізовано правові діяльності адміністративних комісій, зокрема сутність та їх місце в системі органів місцевого самоврядування, особливості правового регулювання та юридичну природу діяльності; функціонально-організаційну структуру, тобто порядок їх створення, склад, завдання, функції та організаційну побудову. Вивчено правовий статус членів адміністративних комісій, їх повноваження, відповідальність та шляхи удосконалення організаційно-правового регулювання.

Ключові слова: *адміністративна комісія. органи місцевого самоврядування, адміністративна юрисдикція, підвідомчість, адміністративна відповідальність, організаційно-функціональна структура, правовий статус, повноваження.*

Наукова статья посвящена анализу организационно-правового регулирования деятельности административных комиссий, а также определению основных путей развития и усовершенствования административного законодательства.

Под административной комиссией при исполнительном органе местного совета понимается специальный, постоянно действующий коллегиальный орган административной юрисдикции, созданный органами местного самоуправления, уполномоченный, в соответствии с предметной и территориальной подведомственностью, определенной законодательством Украины, рассматривать дела об административных правонарушениях.

Определено место административных комиссий при исполнительных органах местного самоуправления в современной системе местного самоуправления Украины как административных юрисдикционных органов, а также изучено современное состояние функ-

© С.Ю. Беньковський, 2016

ционирования отдельных элементов этих органов. Отмечается, что административные комиссии имеют особую коллегиальную организационную структуру и специальный, по сравнению с другими административно-юрисдикционными органами, статус.

Проанализировано содержания правового регулирования деятельности административных комиссий, которые отражают общетеоретический подход к рассмотрению данного вопроса. Рассмотрено общетеоретическую классификацию нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность административных комиссий. Сделано вывод о наличии существенных пробелов в правовом регулировании организации административных комиссий.

Отмечено, что заседание административной комиссии - это собрание состава членов административной комиссии, уполномоченных на рассмотрение дела об административных правонарушениях, с целью их решения и принятия, в результате рассмотрения, постановлений, определенных Кодексом Украины об административных правонарушениях. Рассмотрена характеристика порядка и механизма принятия административными комиссиями, решений, осуществляемая путем выражения членами комиссии мнения или ее демонстрации по вопросу, по которому должно быть принято решение. Демонстрация такого волеизъявления реализуется в форме голосования.

Проведен анализ элементов деятельности административных комиссий и определен правовой статус их членов. На основе чего сделан вывод, что основу правового статуса административных комиссий образуют: структура административных комиссий, задачи, функции, полномочия и компетенция их членов (обязанности, права, ответственность) и административные процедуры их деятельности.

Исследована структура административных комиссий с точки зрения ее организационной деятельности, а именно, исследован состав ее членов.

Отмечено, что деятельность административных комиссий Украины требует изучения опыта подобных структурных образований зарубежных стран, которые имеют определенные особенности и характерные формы. Анализ зарубежного опыта развития организационно-правовой деятельности административных комиссий и их аналогов позволил сформулировать позицию, что в основу современных административных комиссий положена советская модель функционирования таких органов.

Определено концептуальное направление совершенствования законодательства об административных комиссиях при исполнительных органах местного самоуправления путем сохранения этого института административно-деликтной юрисдикции.

***Ключевые слова**: административная комиссия, органы местного самоуправления, административная юрисдикция, подведомственность, административная ответственность, организационно-функциональная структура, правовой статус, полномочия.*

The scientific article is devoted to the analysis of organizational and legal regulation of administrative commissions, as well as the definition of the main ways of development and improvement of administrative legislation.

The Administrative Commission of the executive body of the local council is understood as a special, permanent collegial body of administrative jurisdiction, established by local authorities, authorized in accordance with the substantive and territorial jurisdiction, determined by legislation of Ukraine, considering cases of administrative offenses.

The place of administrative commissions of the executive bodies of local self-government in the modern system of local government in Ukraine as the administrative jurisdictional bodies has been determined, and also the current state of operation of some elements of these bodies has been studied. It has been noted that administrative commissions have a special administrative collegial organizational structure and special status compared with other administrative and jurisdictional bodies.

The content of the legal regulation of the operation of administrative commissions reflecting the general theoretical approach to this issue has been analyzed. General theoretical classification of legal acts regulating the operation of the administrative commissions has been reviewed. It has been concluded that there are significant gaps in the legal regulation of the organization of administrative commissions.

It has been noted that a session of the administrative commission is a meeting of members of the administrative commission, authorized to the cases on administrative offenses, with a view to the adoption of the decision and, as a result of consideration, regulations determined by the Code of Administrative Offences. The characteristics of the procedure and mechanism of the adoption of the decision by administrative commissions, which is implemented by expressing the views of the commission members or demonstration of an issue on which the decision must be made. Demonstration of the expression of the will is realized in the form of a vote.

The analysis of the elements of the activity of administrative commissions has been conducted and the legal status of their members has been determined. It has been concluded that the structure of the administrative commissions, tasks, functions, powers and competence of their members (duties, rights, responsibilities) and administrative procedures for their activities form the basis of the legal status of administrative commissions.

The structure of the administrative commissions in terms of its organizational activities is examined.

It has been noted that the activities of the administrative commissions of Ukraine require a study of the experience of similar structural formations of foreign countries, which have certain characteristics and characteristic forms. The analysis of foreign experience of development of the legal activities of the administrative commissions and their analogues allowed to formulate the position that the Soviet model of the functioning of such bodies is the basis of modern administrative commissions.

The conceptual direction of improvement of the legislation of administrative commissions of the executive bodies of local self-government through the preservation of the institution of administrative and tort jurisdiction has been defined.

***Key words**: administrative commission, local authorities, administrative jurisdiction, jurisdiction, administrative responsibility, organizational and functional structure, legal status, powers.*

Складовою частиною правової реформи є реформа

системи органів адміністративної юрисдикції, яка поряд з метою оптимізації системи органів адміністративної юрисдикції, має на меті і завдання реформування адміністративно-деліктного законодавства України. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) був прийнятий ще у 80-х роках XX століття і, навіть незважаючи на численні зміни та доповнення, має суттєві недоліки як в матеріальній, так і, процесуальній частинах. У таких умовах розроблення та прийняття нового кодифікованого адміністративно-деліктного акта, який би максимально відповідав стандартам правової держави із соціально-орієнтованою економікою, є першочерговим та необхідним завданням. Розроблення нового систематизованого нормативно-правового акта у сфері адміністративно-деліктних відносин обов'язково позначиться на елементному складі системи органів адміністративної юрисдикції і на об'ємі їх компетенції. Невідомою залишається і доля адміністративних комісій у цій системі, адже слід визнати той факт, що адміністративні комісії є результатом розвитку та вдосконалення радянської системи органів адміністративної юрисдикції. Недосконалість адміністративно - деліктного законодавства та законодавства, яке регулює порядок створення та організації діяльності адміністративних комісій, істотно ускладнює правозастосовну діяльність адміністративних комісій, а також негативно впливає на ступінь захищеності прав, свобод осіб, що притягуються до адміністративної відповідальності. Суб'єкти адміністративно-юрисдикційної діяльності досліджувалися в працях Є. В. Додіна, Д. П. Калаянова, Т. О. Коломоєць, М. Я. Маслєннікова, Н. Г. Саліщевої,А. П. Шергіна та інших видатних учених. Але й сьогодні залишається багато питань, які потребують до себе уваги правознавців.

Тому дослідження системи органів адміністративної юрисдикції та визначення в цій системі місця адміністративних комісій залишається одним із перспективних напрямів юридичної науки.

Метою написання статті є розгляд ознак, які характеризують юрисдикційну діяльність адміністративних комісій. Специфіка форм і методів діяльності адміністративних комісій дає можливість визначити особливе місце цих органів у системі адміністративної юрисдикції, а специфіку діяльності адміністративних комісій спробуємо визначити через аналіз кількох тез, запропонованих нижче.

Перша теза – адміністративні комісії здійснюють юрисдикційну діяльність. Але що таке юрисдикційна діяльність? Якщо проаналізувати всі існуючі підходи вчених до змісту адміністративної юрисдикції, то можна виділити з них три основних. Перший полягає в тому, що адміністративна юрисдикція – це тільки розгляд і вирішення справ про адміністративні правопорушення, а також розгляд адміністративних публічних спорів в адміністративних судах. Другий підхід полягає в тому, що адміністративна юрисдикція, крім вищезазначеного, містить у собі також групу заходів адміністративного припинення і забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також іншу діяльність компетентних органів, пов'язану з притягненням особи до адміністративної відповідальності (наприклад, складання протоколу про адміністративне правопорушення). Третій підхід полягає в тому, що адміністративна юрисдикція розглядається як діяльність компетентних органів (посадових осіб) щодо застосування заходів адміністративно-правового примусу. Тобто, у зміст адміністративної юрисдикції, на відміну від другого підходу, включається також і діяльність щодо застосування заходів адміністративного попередження (контрольні перевірки,встановлення карантину, перевірка документів та ін.) [4, с. 359–360]. Вважаємо, що адміністративно- юрисдикційна діяльність – це діяльність компетентних органів щодо застосування заходів адміністративно-правового примусу у зв'язку з адміністративним публічним спором, а також у зв'язку із вчиненим адміністративним правопорушенням. Виходячи із запропонованого вище визначення, можна констатувати, що адміністративні комісії сьогодні є суб'єктами адміністративно-юрисдикційної діяльності, адже згідно зі статтями 213– 215 КУпАП адміністративні комісії є колегіальними органами, які вправі вирішувати усі справи про адміністративні правопорушення, за винятком віднесених КУпАП до відання інших органів (посадових осіб).А ст. 218 КУпАП дає перелік справ про адміністративні правопорушення, які сьогодні виключно розглядаються адміністративними комісіями. Тобто, юрисдикційна діяльність адміністративних комісій зводиться виключно до розгляду справи про адміністративне правопорушення та винесення по ній відповідної постанови.

Друга теза – адміністративна комісія здійснює виключно адміністративно-юрисдикційну діяльність. За характером компетенції адміністративні комісії належать до спеціальних адміністративно-юрисдикційних органів, адже головним і єдиним їх призначенням є розгляд справ про адміністративні правопорушення. В Україні сьогодні адміністративно - юрисдикційна діяльність здійснюється органами галузевої та міжгалузевої компетенції. Більшість юрисдикційних органів є органами галузевої компетенції. Для них характерне поєднання управлінських, наглядових і юрисдикційних повноважень. Адміністративні ж комісії здійснюють тільки юрисдикційні функції, розглядаючи справи про адміністративні правопорушення і приймаючи рішення щодо них. Вони спеціально створені для виконання цієї функції.

Третя теза – у системі органів адміністративної юрисдикції адміністративні комісії посідають важливе, але не першочергове, місце, як це було в радянські часи. Стосовно системи органів адміністративної юрисдикції сьогодні точаться дискусії, зміст яких зводиться до відповіді на одне питання: Чи потрібно і надалі зберігати в Україні величезну кількість органів, які вправі розглядати справи про адміністративні правопорушення та притягувати осіб до адміністративної відповідальності? Сьогодні глава 17 Кодексу України про адміністративні правопорушення налічує близько сорока органів адміністративної юрисдикції, серед яких своє місце займають і адміністративні комісії. У радянський період адміністративні комісії становили основу системи органів адміністративної юрисдикції. Ними розглядалась значна частина всіх справ про адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких була передбачена КУпАП. Таке розширення повноважень адміністративних комісій висунуло їх у 90-х роках минулого століття на перше місце в системі органів адміністративної юрисдикції. Це підтверджується і положеннями КУпАП, який набрав чинності з 1 липня 1985 року. Так, у ст. 213 КУпАП, де дається перелік органів, що вправі розглядати справи про адміністративні правопорушення, адміністративні комісії названі першими, а глава 17 КУпАП, яка присвячена підвідомчості справ про адміністративні правопорушення, розпочинається зі статті, що присвячена юрисдикційним повноваженням адміністративних комісій.

Четверта теза – діяльність адміністративних комісій має колегіальний характер. Важливе значення для здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення має принцип єдиноначального і колегіального розгляду справи, який закріплений у статтях 279, 281 КУпАП. Зазначений принцип провадження передбачає вміле використання "єдиноначальності" і "колегіальності" при розгляді справ про адміністративне правопорушення. Єдиноначальність надає посадовій особі органу адміністративної юрисдикції певну повноту влади і, відповідно, персональну відповідальність за доручену справу. Необхідність єдиноначальності зумовлена потребами самого провадження в справах про адміністративні правопорушення, яке потребує оперативного реагування держави на факт учинення протиправної поведінки [3, с. 78]. Розгляд справ на основі принципу колегіальності відбувається, наприклад, коли справа розглядається адміністративними комісіями та безпосередньо виконавчими органами місцевих рад. Колегіальність передбачає відпрацювання колективних рішень на основі думок членів адміністративної комісії. Вважається, що при колегіальному розгляді адміністративної справи підвищується об'єктивність прийнятих рішень, їх обґрунтованість та успішність їх реалізації, але, при цьому, знижується оперативність адміністративно - юрисдикційної діяльності. При колегіальному розгляді справи всі найважливіші питання вирішуються спільно, за більшістю голосів осіб, що беруть участь у розгляді справи. Відсутність необхідного кворуму, наприклад при вирішенні конкретних справ про адміністративні проступки, перешкоджає визнанню цього рішення правомірним. Жодне рішення по суті питання не може бути прийнято головою комісії одноосібно.

П'ята теза – адміністративні комісії розглядають справи самого різного профілю. Наприклад, органам державної виконавчої влади, повноважним застосовувати правові санкції за вчинення адміністративних правопорушень, властива певна спеціалізація. Дуже часто вони розглядають справи про порушення правил, нагляд за дотриманням яких покладено на них. Адміністративні комісії не пов'язані з подібною спеціалізацією. До їх компетенції належать справи про адміністративні проступки в різних сферах (охорона громадського порядку, охорона природи, порядок управління та ін.). Така універсальність обумовлена, зокрема, і тим, що адміністративні комісії створюються при органі місцевого самоуправління загальної компетенції – виконавчих комітетах місцевих рад. Стаття 218 КУпАП передбачає понад тридцять складів адміністративних проступків, які вправі розглядати адміністративні комісії при виконавчих органах міських рад [1]. Аналіз передбачених у ст. 218 КУпАП адміністративних проступків дає можливість виділити такі їх особливості. По-перше, більшість із зазначених у ст. 218 КУпАП адміністративних проступків є проступками з формальним складом, тобто не передбачають як обов'язкову ознаку настання наслідків майнового характеру. Наприклад, умисне приховування хворими на венеричну хворобу джерела зараження та осіб, які були у контакті з цими хворими (ст. 46), порушення порядку та умов ведення насінництва та розсадництва (ст. 104-1), порушення порядку взяття на облік та строків заселення жилих будинків і жилих приміщень (ст. 149) та ін. Однак слід зазначити, що адміністративні комісії вправі розглядати і правопорушення з матеріальним складом. Наприклад, порушення затверджених Кабінетом Міністрів України Правил охорони електричних мереж, що спричинило або могло спричинити перерву в забезпеченні споживачів електричною енергією, пошкодження електричних мереж або заподіяння іншої шкоди (ст. 99), або пошкодження пломб і запірних пристроїв автомобілів та автомобільних причепів (ч. 1 ст. 136). Об'єктивна сторона деяких адміністративних проступків побудована таким чином, що сама протиправна дія вказує на настання наслідків матеріального характеру, але кваліфікаційною ознакою все ж таки слід вважати не самі негативні наслідки правопорушення, а способи його вчинення [2, с. 279]. Наприклад, ст. 103-1 КУпАП передбачає відповідальність за самовільне використання з корисливою метою електричної та теплової енергії без приладів обліку (якщо використання приладів обліку обов'язкове). А ст. 141 КУпАП передбачає відповідальність за розорювання резервів, знімання дерну і виймання ґрунту у смузі відводу автомобільного шляху без погодження зі шляховими організаціями, а також звалювання снігу і сміття у такій смузі, скидання каналізаційних, промислових, меліоративних і стічних вод у систему шляхового водовідводу. По-друге, суб'єктом всіх адміністративних проступків, що розглядаються адміністративними комісіями, виступає загальний суб'єкт, тобто осудна особа, що досягла 16-річного віку. Виняток із цього правила становить лише ст. 149 КУпАП, яка передбачає адміністративну відповідальність для посадових осіб за порушення порядку взяття на облік та строків заселення жилих будинків і жилих приміщень. Велика кількість статей передбачають відповідальність як для громадян, так і для посадових осіб (на приклад, статті 92, 99, 103-1, 104-1, 138, 141, 142, 150 та ін.). По-третє, за адміністративні проступки, які розглядаються адміністративними комісіями, КУпАП передбачає лише два види адміністративних стягнення. Штраф є найпоширенішим видом адміністративного стягнення, що застосовується адміністративними комісіями. Однак в арсеналі адміністративних комісій є й інші заходи примусу, які вони застосовують до правопорушників. Наприклад, за порушення Правил охорони електричних мереж (ст. 99) або за порушення правил користування енергією чи газом (ст. 103-1) КУпАП передбачає можливість накласти на правопорушника адміністративне стягнення не у виді штрафу, а у виді попередження. Визначені вище особливості адміністративних проступків дають можливість констатувати, що адміністративні комісії при виконавчих органах місцевих рад розглядають правопорушення, які характеризуються незначним ступенем суспільної небезпеки. Проведений у статті аналіз дає змогу зробити такий висновок. Адміністративні комісії – це колегіальні органи, які створюються при виконавчих органах місцевих рад для розгляду справ про адміністративні правопорушення. Юрисдикційна діяльність адміністративних комісій характеризується тим, що: 1) полягає виключно у розгляді справ про адміністративне правопорушення та винесенні по них відповідної постанови; 2) має колегіальний характер; 3) пов'язана з розглядом справ про адміністративні проступки, які скоєні в різних сферах суспільного життя (охорона громадського порядку, охорона природи, порядок управління та ін.); 4) пов'язана з розглядом адміністративних проступків, які характеризуються незначним ступенем суспільної небезпеки.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопору-

шення // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / А. С. Васильєв, В. М. Гаращук, Є. В. Додін [та ін.] ; за заг. ред. А. С. Васильєва, О. І. Миколенка. – Х. : ТОВ "Одіссей", 2010. – 1024 с.

3. Масленников М. Я. Административно-юрисдикционный процесс : [монография] / М. Я. Масленников. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1990. – 210 с.

4. Миколенко О. І. Адміністративний процес та адміністративна відповідальність в Україні : [навч. посіб.] / О. І. Миколенко. – Х. : ТОВ "Одіссей", 2010. – 368 с.

Беньковський С.Ю.,
кандидат юридичних наук,
Перший заступник начальника Управління ДПтС України в Одеської області
підполковник внутрішньої служби

УДК 342.924:347.469

ІНСТИТУТ ПРИМИРЕННЯ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Заїка М. М.

Стаття присвячена спробі дослідити вельми важливий інститут адміністративного судочинства – інститут примирення сторін. Як один із способів вирішення публічно-правового спору, примирення має свої особливості, що в цілому відрізняють його від інституту мирової угоди в цивільному процесі. В роботі здійснена спроба проаналізувати ці особливості, висловлюються досить слушні пропозиції щодо належного правового врегулювання процедури застосування примирення в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: *Конституція України, примирення, умови примирення, адміністративне судочинство, Кодекс адміністративного судочинства України, мирова угода, сторони, публічно-правовий спор, адміністративний процес.*

Статья посвящена попытке исследования достаточно важного института административного судопроизводства – институт примирения сторон. Как один из способов разрешения публично-правовых споров, примирение имеет свои особенности, которые в целом отличают его от института мирового соглашения в гражданском процессе. В работе исследуются эти особенности, высказываются определенные предложения по надлежащему правовому урегулированию процедуры использования примирения в административном судопроизводстве.

Ключевые слова: *Конституция Украины, примирения, условия примирения, административное судопроизводство, Кодекс административного судпроизводства Украины, мировое соглашение, стороны, публично-правовой спор, административный процесс.*

The article is dedicated to the review of an important legal institute in the area of administrative court proceeding - the institute of reconciliation of the parties. Reconciliation as one of the instruments of resolution of the publuc law disputes has a number of aspects, which distinguish it from the amicable agreement (settlement) widely used to resolve the civil law disputes. The article analyzes these differrences and proposals as to the application of the reconciliation procedure in the administrative court proceedings. During review of the legal nature of the institute of reconciliation in the administrative court proceedings it is important to remember that it exists and functions within the legal institute of protection of rights, freedoms and interests of physical people and legal entities in the area of public law relations. If the realization of the right to protection is implemented by an authorized official himself, then he is allowed to implement only those measures, which are directly allowed by the law to be implemented by the subjects of administrative and other areas of public law. Reconciliation as such is one of such measures of legal protection. Existence of different approaches to understanding what a reconciliation is, as well as its application in different areas of law, confirm the importance of this institute while trying to achieve maximum effect during resolution of the public law conflicts, as well as during protection of the rights, freedoms and interests of the physical people and legal entities. Existing Administrative Court Process Code of Ukraine allows for reconciliation of the parties at any stage of the administrative proceeding, however has no indication as to which categories of cases are applicable for reconciliation. This clearly signifies that quite often legal theory, legal practice and legislators are differrent from each other, resulting in a need for further research in the area.

Key words: *Constitution of Ukraine, reconciliation, conditions for reconciliation, administrative court proceedings, Code of Administrative Court Proceedings of Ukraine, amicable agreement (settlement), public law conflict, administrative process.*

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституція України наголошує, що права й свободи людини та громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України) [1]. На виконання вказаних гарантій, закріплених Конституцією України, в Україні було проведено адміністративну реформу, основним етапом якої було створення адміністративної юстиції – системи спеціалізованих адміністративних судів, до компетенції яких віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень із боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними

© М.М. Заїка, 2016

владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [2]. На сьогодні ключовим завданням держави у сфері правосуддя є проведення ефективної (а не декларативної) судової реформи, яка забезпечила б належний захист прав і свобод громадян, інтересів юридичних осіб у судовому порядку, практичну реалізацію права на справедливий суд. Одним з елементів цієї судової реформи вважаємо зміну складених у суспільстві стереотипів щодо того, що суддя є неприступною й недосяжною особою. Суддя повинен стати особою, яка бажає та повинна допомогти людям, які звернулися до суду, прийняти справедливе судове рішення, що буде прийнятним для обох сторін. Ототожнення суспільством понять "суддя" та "справедливість" є найвищою позитивною оцінкою суспільством здійснення правосуддя. В.В. Гевко зазначає: "У країнах із розвиненою демократією суд має найвищий ступінь довіри як остання інстанція під час вирішення правових спорів. Суддя асоціюється з людиною чесною, непідкупною, справедливою, якій притаманні найкращі людські морально-етичні якості. Тому суд – це той лакмусовий папірець, за допомогою якого можна побачити, як ця конкретна держава захищає права й інтереси громадян, чи існує вона для суспільства, чи, може, навпаки" [3, с. 37]. Засадами державної політики щодо права на справедливий суд мають стати насамперед доступність і довіра до суду. Тому на сьогодні в практичному й науковому юридичному світі велика увага приділяється знаходженню шляхів удосконалення судової системи в цьому напрямі. На думку автора, одним із таких шляхів є підвищення рівня застосування в адміністративному судочинстві правового інституту "примирення сторін". Практичні дослідження особливостей застосування примирення в національному адміністративному судочинстві здійснювалися досить рідко. Вказаній проблематиці присвячено наукові публікації таких вчених, як В.М. Бевзенко, Д.В. Проценко, Г.Й. Ткач та інші. Незважаючи на те, що Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України) передбачається такий правовий інститут, науково-теоретичне обґрунтування застосування цього процесуального інституту в Україні ретельно не здійснювалося.

При дослідженні юридичної природи інституту примирення в адміністративному судочинстві, слід врахувати те, що останній існує в рамках інституту захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин. Якщо реалізація права на захист здійснюється безпосередньо самою уповноваженою особою, то до засобів захисту прав відносяться такі прийоми, використання яких допускається законом для суб'єктів адміністративного та інших галузей публічного права. І перш за все до одного з таких засобів правового захисту слід віднести примирення. Можна сказати, що захист прав допускає використання цілої системи способів, форм, засобів, тобто здійснюється в певному комплексі, за допомогою відносно самостійних і різних за галузевою приналежністю, матеріально – правових способів захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів і процесуальних форм їх здійснення. Інакше кажучи, суттєвим в інституті правового захисту слід вважати єдність його матеріального змісту і процесуальної форми. Ця єдність полягає в тому, що можливості матеріально – правого характеру, які надаються уповноваженій особі, можуть бути реалізовані шляхом їх здійснення у встановленому законом судовому порядку, який визначається нормами процесуального права. Щодо примирення сторін в адміністративному судочинстві, то це нове і вкрай непросте правове явище, яке знаходиться на межі матеріального і процесуального права. Заперечувати наявність у такому примиренні матеріально – правових елементів безпідставно, оскільки публічно-правовий спор, який розв'язується за їх допомогою, виникає і закінчується у сфері саме матеріального права. Однак перенесений у процесуальну площину спір набуває нового, процесуального значення. Врегулювання спору в сфері матеріального права не передбачає безпосередньо будь – яких процесуальних наслідків. Для цього необхідні відповідні процесуальні дії. Такими діями і є затвердження умов примирення судом і, як наслідок, закриття провадження у справі. Отже, тільки при наявності цих двох юридичних фактів – правової угоди і ухвали судового органу, що затверджує її, можна говорити, що примирення сторін відбулося і на цій підставі провадження у справі є закритим. Це в свою чергу дає підстави говорити про подвійну природу примирення. З одного боку, примирення – це угода між сторонами про завершення публічно-правового спору, а з іншого – врегулювання матеріальних публічно-правових відносин. Тому примирення за своєю природою є складним юридичним явищем, зміст якого становить договір як угода у площині матеріального публічного права і низка елементів процесуального характеру. Підсумовуючи сказане вище, можна виділити декілька ознак, характерних для примирення сторін:

– необхідність в укладенні угоди примирення виникає тоді, коли має місце факт порушення суб'єктивного права, який вже відбувся;

– захист суб'єктивного права;

– з урахуванням специфіки мети такої угоди її суб'єктами повинні бути протилежні сторони;

– для вчинення такої угоди необхідне волевиявлення сторін;

– взаємність поступок: кожна сторона повинна поступитися частиною свого права, розраховуючи на таку ж поступку від іншої сторони;

– невизначеність, спірність права, сумніви у його здійсненні, спонукають і зумовлюють намагання сторін без втручання держави захистити те, що їм належить шляхом пошуку і погодження взаємовигідного варіанту. З урахуванням викладеного вище, примирення сторін можна визначити як письмово оформлений договір (угоду), що укладається сторонами публічно-правового спору з метою захисту своїх прав, свобод та інтересів, згідно якого вони зобов'язуються зробити взаємні поступки для врегулювання вже початого між ними спору, який переданий до суду. В адміністративному судочинстві питання примирення сторін регламентується нормами КАС України. Так у п. 3 ч. 1 ст. 157 КАС України зазначено, що провадження в адміністративній справі може бути закрите у зв'язку з примиренням сторін [2]. Примиренням буде визнаватися повне або часткове врегулювання спору на основі взаємних поступок. Недоліком законодавчого регулювання є те, що в ст. 113 КАС України, яка закріплює інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві не зазначено, яким чином оформляється таке примирення (усне чи письмове клопотання, заява, угода тощо) і яким чином сторони повідомляють суд про своє рішення. В Цивільному процесуальному кодексі міститься нормативне закріплення як

поняття мирової угоди, так і порядку повідомлення сторонами суд про досягнення ними мирової угоди. Деякі процесуальні можливості сторін випливають з окремих статей КАС України. Так, керуючись ст. 49 КАС України "Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі", сторони можуть заявити клопотання про закриття провадження у зв'язку з примиренням. Крім цього можна послатися на ч. 3 ст. 51 КАС України "Права та обов'язки сторін" де зазначено що сторони можуть досягти примирення на будь – якій стадії адміністративного процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі. Однак аналіз принципів адміністративного судочинства допомагає дійти висновку про те, що самого клопотання сторін про закриття справи у зв'язку з примиренням є не достатнім для закінчення справи з такої підстави. Так, в ст. 11 КАС України закріплено один із принципів адміністративного судочинства, а саме принцип офіційного з'ясування обставин справи. Відповідно до цього принципу суд повинен повно, всебічно та об'єктивно дослідити та перевірити законність закриття провадження у справі з тієї чи іншої підстави. В даному випадку суд повинен перевірити умови примирення та визнати їх в ухвалі про закриття провадження в справі. Таким чином стає очевидним, що умови примирення, яких досягли сторони адміністративного процесу, повинні бути матеріально закріпленими у формі угоди. Це випливає також з того, що в такому примиренні містяться істотні умови договору, а саме: сторони примирення, предмет, права та обов'язки сторін, можливі строки виконання взаємних зобов'язань, дата укладення. Хоча в КАС України відсутнє законодавче закріплення порядку оформлення примирення між сторонами на практиці це відбувається, як правило, у формі письмової угоди про примирення. Наприклад, Ухвалою Франківського районного суду м. Львова від 20.01.2010 року про закриття провадження у справі за позовом фізичної особи до міського голови Львова про зобов'язання надати відповідь на його звернення та накладення адміністративного стягнення, визнано умови примирення між сторонами, викладені в Договорі про примирення від 20.01.2010 року [4]. Ухвалою Львівського окружного адміністративного суду від 08.02.2010 року закрито провадження у справі на підставі подання сторонами та визнання судом угоди про примирення [5]. Процесуальне законодавство зобов'язує суддю роз'яснити сторонам можливість їх примирення і сприяти такому примиренню сторін. Можливість закінчення спору шляхом примирення має з'ясовуватися суддею ще в процесі підготовки справи до розгляду, тому не випадково стаття 113 КАС України має назву "Примирення сторін під час підготовчого провадження " [2]. Врегулювати спор до початку судового розгляду справи є основною метою проведення попереднього судового засідання згідно положень Кодексу. Проте сторони можуть скористатися правом на примирення і до винесення рішення судом по суті спору, в апеляційній чи касаційній інстанції у випадку подання учасниками справи скарги. При укладенні угоди (договору) про примирення можуть враховуватись загальні правила вчинення правочинів у письмовій формі. В такій угоді доцільно зазначити: найменування документа, місце та дату його укладення, найменування та місце знаходження сторін, їх представників, адміністративну справу, щодо якої укладається угода про примирення, умови угоди, зобов'язання сторін, розмір грошових сум, що мають бути виплачені, строки виконання зобов'язань, підписи сторін. В положенні ч. 1 ст. 113 Кодексу чітко визначенні межі примирення сторін. Так, примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін і предмета адміністративного спору. З даного положення випливає, що примирення не може стосуватися чи торкатися прав та обов'язків інших осіб, які не беруть участі у справі чи не є її учасниками. Суд зобов'язаний, керуючись в адміністративному судочинстві принципом офіційного з'ясування всіх обставин у справі перевірити, чи не суперечить угода про примирення законодавству, чи не виходить за межі повноважень відповідача, а також, чи не порушує вона прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб. Тому у випадку, коли предметом адміністративного позову є визнання незаконним та скасування нормативно – правового акта, який порушує права, свободи та законні інтереси заявника чи інших осіб, не завжди можна використати інститут примирення сторін. При примиренні в такій справі обов'язковою умовою для законності угоди про примирення є зміна чи визнання такого акта незаконним та його відміна. Якщо позивач в умовах примирення не наполягає на визнанні такого акта незаконним, суд зобов'язаний відмовити у прийнятті та визнання такої угоди про примирення постановивши про це ухвалу і продовжити судовий розгляд. Суд також не визнає угоди про примирення у справі, в якій одну зі сторін представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє. Дії представника повинні бути об'єктом дослідження та ретельної перевірки з боку суду, оскільки представники не завжди діють добросовісно. Вважаємо за доцільне на законодавчому рівні в КАС України, як це зазначено в ст. 175 ЦПК України ("Мирова угода сторін") закріпити положення про те, що до ухвалення судового рішення, у зв'язку з укладенням сторонами мирової угоди, суд перевіряє, чи не обмежений представник сторони, який висловив намір вчинити ці дії, у повноваженнях на їх вчинення, і чи це не порушує права, свободи та законні інтереси його довірителя. Аналіз судової практики з розгляду публічно – правових спорів, які завершились примиренням сторін, допомагає певним чином визначити перелік категорій справ, в яких найчастіше використовується цей правовий інститут. Серед таких спорів можна виділити спори щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, щодо оскарження нормативно-правових актів органів виконавчої влади, спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення та поновлення на такій службі, спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у томи числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладення та виконання адміністративних договорів [6]. Інколи на практиці зустрічаються випадки не правильного укладення та визнання судом примирення сторін, що пов'язано з помилковим розумінням ознак та правової природи цього інституту. Суть помилки суду зводиться до того, що по конкретній справі підставою для закриття провадження у справі насправді є визнання відповідачем позовних вимог, передбачена ст. 136 КАС України, а не застосування примирення сторін. Пригадаємо, що однією із ознак угоди про примирення сторін є взаємність поступок, тобто кожна сторона має поступитися частиною свого права, розраховуючи на таку ж поступку з протилежного боку. Ця ознака, вказує на компромісну природу договору про примирення. Тому,

у кожному випадку закриття провадження у справі з підстав примирення, суду необхідно перевірити, чи в умовах такої угоди вбачається взаємність поступок чи лише однієї і чи таке бажання примиритися висловили обидві сторони, подавши спільне клопотання та угоду про примирення. Подання письмового клопотання про закриття провадження у зв'язку з примиренням, яке надійшло до суду лише від позивача, не можна вважати примиренням та його матеріальним та процесуальним оформленням. За наявності ухвали про закриття провадження у справі з підстави примирення сторін, повторне звернення тієї ж особи до суду із тотожними позовними вимогами до того самого відповідача із тих самих підстав відповідно до загальної норми, а саме ч. 3 ст. 157 КАС України, не допускається. Така ухвала може бути оскаржена на підставі ч. 3 ст. 157 КАС України в порядку, визначеному ст. 186 КАС України, шляхом подання апеляційної скарги протягом п'яти днів з дня проголошення ухвали. Ухвала суду про невизнання умов примирення сторін і продовження розгляду справи не може бути оскаржена окремо від постанови у справі. На відміну від ухвали про визнання мирової угоди між сторонами у цивільному процесі, така ухвала не має обов'язкового характеру і не зобов'язує сторони виконувати досягнуті умови примирення, що до певної міри ставить під сумнів дієвість за таких умов цього правового інституту. В адміністративному процесі на сьогоднішній день відсутня реальна можливість та правовий механізм примусового виконання угоди про примирення чи ухвали суду про закриття провадження з підстави примирення сторін. Так ч. 4 ст. 113 КАС України як єдину санкцію за невиконання добровільно угоди про примирення однією із сторін, передбачає право другої сторони подати в суд, який закрив провадження в справі у зв'язку з примиренням сторін, клопотання про поновлення провадження в справі, після чого суд постановляє відповідну ухвалу [2]. Існування різних підходів до поняття угоди про примирення, спроби правової регламентації її використання в різних видах судочинства, зокрема адміністративного, дають підстави зробити висновок про важливість цього інституту для досягнення найбільшого ефекту при врегулюванні публічно-правових спорів та захисті прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Діючий КАС України допускає примирення сторін на будь – якій стадії адміністративного процесу, але не встановлює жодного переліку категорій справ, по яких може або не може відбутися примирення. Внаслідок цього часто на практиці укладаються та визнаються угоди, які за певних умов чи за окремими категоріями справ взагалі укладатись не можуть. Це ще раз свідчить про те, що дуже часто законодавець, теорія та практика, йдуть в розріз між собою, а це є неприпустимим і суттєво ускладнює, а іноді робить і неможливим належне застосування цього інституту в адміністративному судочинстві.

Література

1. Конституція України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 (спецвипуск). – Ст. 2598.

2. Кодекс адміністративного судочинства // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 37. – Ст. 446.

3. Гевко В.В. Реформа українського правосуддя: очікування та ризики / В.В. Гевко // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2013. – № 4. – С. 35–38

4 Архів Львівського окружного адміністративного суду за 2010 рік.

5.Ухвала Франківського районного суду м. Львова від 20.01.2010 року (справа № 2а – 6754/09/1240).Архів Франківського районного суду за 2010р.

6. "Вирішення публічно – правових спорів" /Практичний посібник/ Центр досліджень місцевого самоврядування/ Сало Л.Б., Сенюта І.Я., Хлібороб Н.Є., Школик А.М. – Дрогобич: Коло, 2009.

Заїка М.М.,
кандидат юридичних наук.,
суддя Вищого адміністративного суду України
Надійшла до редакції: 12.03.2016

УДК 351.811.113:343.85:351.74

ЗУПИНЕННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПОЛІЦІЄЮ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ПРЕВЕНТИВНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ

Ташматов В. А.

В даній статі буде розглянуто питання правової основи такого превентивного поліцейського заходу, як зупинення поліцією транспортного засобу, а також детально освітлені підстави для цього поліцейського заходу та порядок його проведення.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, водій, дорожньо-транспортна пригода, злочин, зупинка, пасажир, учасник дорожнього руху.

В данной статье будут рассмотрены правовые основы такого превентивного полицейского мероприятия, как остановка полицией транспортного средства, а также детально освещены основания для этого полицейского мероприятия и порядок его проведения.

Ключевые слова: административное правонарушение, водитель, дорожно-транспортное происшествие, преступление, остановка, пассажир, участник дорожного движения.

In this article the question of legal basis of preventive police measure such as the stop of the police vehicle will be discussed, and the causes for this police action and the procedure of its holding were described in details.

Police of Ukraine operates in forced police to apply measures to limit human rights. But these measures should be applied only on the grounds provided by the Law of Ukraine "On the national police". The Constitution of Ukraine states that a person's life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. Limitation of rights and freedoms only in cases stipulated by laws of Ukraine.

The police can stop vehicles in case of:

1) if the driver violated traffic rules;

2) if there are obvious signs that indicate a technical fault of the vehicle;

3) if there is information that suggests the involvement of the driver or passengers of the vehicle committed to accident, criminal or administrative offense, or if there is information indicating that the vehicle or cargo can be the subject or instrument to commit accident, criminal or administrative offense;

© В.А. Ташматов, 2016

4) if the vehicle is being sought;

5) if you want to make a survey of the occupant of the circumstances of the accident, criminal or administrative offense, witnesses which they are or could be;

6) If necessary to attract the driver's vehicle to assist other road users or the police or as a witness at the time of the protocols on administrative offenses or materials accidents;

7) if the State authorities decided to limit or ban traffic;

8) If the method of securing cargo in the vehicle creates a danger to other road users;

9) breach of the definition and use of the vehicle special light or sound signaling device.

Police must inform the driver about the specific cause of the suspension of his vehicle detailing reasons stop.

Keywords: administrative violation, driver, traffic accident, crime, stop, road traffic participant.

Актуальність дослідження. Конституцією України встановлено, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Саме тому захист прав і свобод особи можна визначити як одну з найважливіших функцій держави. Законом України "Про Національну поліцію" передбачено, що поліція для виконання своїх функцій має право застосовувати поліцейські заходи, тобто дію або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Обмеження прав і свобод людини, в тому числі під час застосування поліцією такого превентивного поліцейського заходу, як зупинення транспортного засобу, допускаються виключно на підставі законів України.

Мета даної статті – детально розглянути підстави для здійснення такого превентивного поліцейського заходу, як зупинення поліцією транспортного засобу.

Поліція може застосовувати такі превентивні заходи:

1) перевірка документів особи;

2) опитування особи;

3) поверхнева перевірка і огляд;

4) зупинення транспортного засобу;

5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;

6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;

7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;

8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;

9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;

10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;

11) поліцейське піклування.

Під час проведення превентивних поліцейських заходів поліція зобов'язана повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи.

У ході розгляду даної статті необхідно визначитися з деякими термінами, які будуть використовуватися.

Адміністративне правопорушення (проступок) - протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Водій – особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом, тимчасовий талон на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Водієм також є особа, що навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо у транспортному засобі.

Дорожньо-транспортна пригода – подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки.

Злочин – передбачений кримінальним законом суспільне небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча й формально і містить ознаки будь-якого діяння, і передбаченого Кримінальним кодексом України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Зупинка – це припинення руху транспортного засобу.

Пасажир – особа, яка користується транспортним засобом і перебуває у ньому, але не причетна до керування ним.

Транспортний засіб – це пристрій, призначений для перевезення людей і(або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів.

Учасник дорожнього руху – особа, яка бере безпосередньо участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин.

Поліцейський може зупиняти транспортні засоби у разі:

1. Якщо водій порушив вимоги Правил дорожнього руху України (далі ПДР), затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 1306 від 10 жовтня 2001 року.

2. Якщо є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу, тобто у разі коли поліцейським особисто, чи при застосуванні засобів фото-відеофіксації правопорушень, було виявлено такі технічні несправності:

1) є не передбачені конструкцією відчутні взаємні переміщення деталей і вузлів рульового курування або переміщення їх відносно кузова (шасі, рами, кабіни) транспортного засобу;

2) зіпсований або відсутній рульовий демпфер на мотоциклах;

3) кількість, тип, колір, розміщення і режим роботи зовнішніх світових приладів не відповідають вимогам конструкції транспортного засобу;

4) порушено регулювання фар;

5) не горить лампа лівої фари в режимі ближнього світла;

6) на світлових приладах немає розсіювачів або використовуються розсіювачі і лампи, що на відповідають типу даного світового приладу;

7) на розсіювачах світових приладів нанесено тонування або покриття, що зменшує їх прозорість чи світло пропускання;

8) не працюють склоочисники вітрового скла;

9) не працюють передбачені конструкцією транспортного засобу склообмивачі вітрового скла;

10) шини мають місцеві пошкодження (порізи, розриви тощо), що оголюють корд, а також розшарування каркаса, відшарування протектора і боковини;

11) шини за розміром не відповідають моделі транспортного засобу;

12) на одну вісь транспортного засобу встановлено шини ошиповані і неошиповані, морозостійкі і неморозостійкі, шини різних розмірів чи конструкцій, а також шини різних моделей з різними малюнками протектора для легкових автомобілів, різними типами малюнків протектора – для вантажних автомобілів;

13) відсутній болт (гайка) кріплення або є тріщини диска і ободів коліс;

14) негерметична паливна система;

15) порушено герметичність гідравлічного гальмового приводу;

16) немає передбачених конструкцією транспортного засобу стекол, дзеркал заднього виду;

17) встановлено на скло додаткові предмети або нанесено покриття, які обмежують оглядовість з місця водія, і погіршують його прозорість;

18) не працюють передбачені конструкцією замки дверей кузова або кабіни, запори бортів вантажної платформи, запори горловин цистерн і паливних баків, аварійні виходи;

19) зіпсовано тягово-щіпний або опорно-щіпний пристрій тягача і причіпної ланки у складі автопоїзда, а також передбачені їхньою конструкцією страху вальні троси (ланцюги);

20) відсутній передбачений конструкцією бампер або задній захисний пристрій, грязезахисні фартухи і бризговики;

21) відсутні проблискові маячки оранжевого кольору на великовагових та великогабаритних транспортних засобах;

22) відсутні підголовники в транспортних засобах, де це передбачено конструкцією;

23) на мотоциклі немає передбачених конструкцією дуг безпеки;

24) на мотоциклах і мопедах немає передбачених конструкцією підніжок, на сідлі – поперечних рукояток для пасажира;

25) відсутні або несправні фари і задні габаритні ліхтарі транспортного засобу, що перевозить великоваговий чи небезпечний вантаж, а також проблискові маячки, світоповертальні елементи, розпізнавальні знаки (автопоїзд, діти, довгомірний транспортний засіб, інформаційна табличка небезпечного вантажу, знак небезпеки, колона, негабаритний вантаж, обмеження максимальної швидкості, розпізнавальний знак транспортного засобу, таксі, учбовий транспортний засіб, шипи, щитки або прапорці для позначення гнучкого зчеплення під час буксирування).

3. Якщо є інформація, що свідчить про причетність водія або пасажирів транспортного засобу до:

1) вчинення дорожньо-транспортної пригоди;

2) вчинення передбаченого статтями особливої частини Кримінального кодексу України кримінального правопорушення;

3) вчинення передбаченого статтями 44 – 212-21 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУАП) адміністративного правопорушення;

4) якщо є інформація, що свідчить про те, що транспортний засіб чи вантаж можуть бути об'єктом чи знаряддям учинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення;

4. Якщо транспортний засіб перебуває в розшуку.

Поліцейський отримує інформацію про знаходження транспортного засобу у розшуку:

1) по орієнтуванню, отриманому по засобам зв'язку від оперативного чергового або від безпосереднього керівництва;

2) по орієнтуванню (в тому числі і письмовому), отриманому під час інструктажу перед заступанням на службу.

Такі орієнтування можуть містити інформацію про знаходження транспортного засобу у розшуку на підставах:

1) рішення слідчого, суду по кримінальному провадженню;

2) у разі причетності транспортного засобу до скоєння дорожньо-транспортної пригоди або злочину та який залишив місце скоєння;

3) на підстави рішення суду по цивільно-правовому провадженню.

5. Якщо необхідно здійснити опитування водія чи пасажирів про обставини вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, свідками якого вони є або могли бути.

Поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень. Для опитування поліцейський може запросити особу до поліцейського приміщення. Надання особою інформації є добровільним. Особа може відмовитися від надання інформації. Проведення опитування неповнолітніх допускається тільки за участю батьків (одного з них), іншого законного представника або педагога. Перед проведенням опитування особи поліцейський роз'яснює їй підстави та мету застосування поліцейського заходу, якщо це не перешкодить виконанню поліцією повноважень, покладених на неї.

6. Якщо необхідно залучити водія транспортного засобу до:

1) надання допомоги іншим учасникам дорожнього руху або поліцейським.

Водій, крім водіїв транспортних засобів дипломатичних та інших представництв іноземних держав, міжнародних організацій, оперативних і спеціальних транспортних засобів, повинен надавати транспортний засіб поліцейським та медичним працівникам для доставки до найближчого лікувального закладу осіб, які потребують негайної медичної допомоги, а також поліцейським для виконання непередбачених і невідкладних службових обов'язків, пов'язаних із переслідуванням осіб, що вчинили кримінальне чи адміністративне правопорушення, доставки їх у службове приміщення поліції, та для транспортування пошкоджених транспортних засобів. Для транспортування пошкоджених транспортних засобів залучаються лише вантажні автомобілі. Особа, яка скористалася транспортним засобом, повинна видати довідку із зазначенням пройденої відстані, тривалості поїздки, свого приз віща, посади, номера посвідчення, повного найменування свого підрозділу чи організації;

2) залучення як свідка під час оформлення протоколів про адміністративні правопорушення.

Наявність свідків при оформлені деяких матеріалів про адміністративні правопорушення взагалі є обов'язковою. Як приклад, наявність свідків обов'язкова при складанні протоколів про адміністративні правопорушення за частиною 3 статті 123 КУАП - порушення правил руху через залізничний переїзд, вчинене під час надання послуг з перевезення пасажирів та частиною 1 статті 130 КУАП - відмова особи, яка керує транспортним засобом, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) залучення як свідка (понятого) під час оформлення матеріалів дорожньо-транспортних пригод.

7. Якщо уповноважений орган державної влади прийняв рішення про обмеження чи заборону руху.

Такі обмеження чи заборони можуть вводитися у разі:

1) проведення ремонтних робіт на дорозі;

2) проведення спортивних, культурних, релігійних та інших масових заходів;

3) введення режиму військового чи надзвичайного стану;

4) техногенних аварій чи катастроф;

5) надзвичайних подій природного характеру;

6) оформлення матеріалів про дорожньо-транспортну пригоду.

8. Якщо спосіб закріплення вантажу на транспортному засобі створює небезпеку для інших учасників дорожнього руху.

Водій перед початком руху зобов'язаний перевірити надійність розташування та кріплення вантажу, а під час руху – контролювати це, щоб запобігти його падінню, волочінню, травмуванню супроводжуючих осіб чи створенню перешкод для руху.

Перевезення вантажу дозволяється за умови, що він:

не наражає на небезпеку учасників дорожнього руху;

2) не порушує стійкості транспортного засобу і не утруднює керування ним;

3) не обмежує водієві оглядовості;

4) не закриває зовнішніх світлових приладів, світоповертачів, номарних і розпізнавальних знаків, а також не перешкоджає сприйманню сигналів, що подаються рукою;

5) не створює шуму, не піднімає пилу та не забруднює проїзну частину і навколишнє середовище.

9. Порушення порядку визначення і використання на транспортному засобі спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв.

Спеціальні світові (проблискові маячки синього, червоного, зеленого кольору) та звукові пристрої встановлюються виключно на транспортних засобах:

Національної поліції;

Національної гвардії України;

Державної служби з надзвичайних ситуацій;

Державної прикордонної служби;

Управління державної охорони;

Швидкої медичної допомоги;

Військової інспекції безпеки дорожнього руху Військової служби правопорядку у Збройних силах України;

Аварійної газової служби;

Служби інкасації;

Служби безпеки України.

Крім зазначених вище проблискових маячків, на деяких транспортних засобах встановлюються проблискові маячки оранжевого кольору. Такі проблискові маячки встановлюються на транспортних засобах, що здійснюють організовану перевозку дітей, великогабаритних чи великовагових транспортних засобах, механічних транспортних засобах дорожньо-експлуатаційної служби.

Після розгляду підстав для зупинення транспортних засобів поліцією необхідно розглянути порядок його виконання.

Розділом 9 ПДР передбачено порядок зупинки поліцейським транспортного засобу.

Вимога про зупинку транспортного засобу подається поліцейським:

Жезлом або рукою, що вказує на транспортний засіб;

За допомогою увімкненого проблискового маячка синього і червоного або червоного кольору та(або) спеціального звукового сигналу;

За допомогою гучномовного пристрою;

За допомогою спеціального табло, на якому зазначається вимога про зупинку транспортного засобу.

Для перевертання уваги учасників дорожнього руху використовується сигнал, поданий свистком.

Водій повинен зупинити транспортний засіб у місці, на яке йому буде вказано, з дотриманням правил зупинки.

Поліцейський зобов'язаний поінформувати водія про конкретну причину зупинення ним транспортного засобу з детальним описом підстави зупинки, визначеної у цій статті.

У разі невиконання вимог поліцейського про зупинку транспортного засобу відносно водіїв передбачена адміністративна відповідальність за статтею 122-2 КУАП.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 року – Електронний ресурс http://zakon2.rada.gov.ua/

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 04.12.1984 року - Електронний ресурс http://zakon2.rada.gov.ua/

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року - Електронний ресурс http://zakon2.rada.gov.ua/

4. Закон України "Про дорожній рух" від 30.06.1993 року - Електронний ресурс http://zakon2.rada.gov.ua/

5. Закон України "Про Національну поліцію" від 02.07.1915 року - Електронний ресурс http://zakon2.rada.gov.ua/

6. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року - Електронний ресурс http://zakon4.rada.gov.ua/

7. Конвенція про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950 року - Електронний ресурс http://zakon4.rada.gov.ua/

8. Конвенція про дорожній рух від 08.11.1968 року - Електронний ресурс http://zakon4.rada.gov.ua/

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року - Електронний ресурс http://zakon4.rada.gov.ua/

10. Правила дорожнього руху України від 10.10.2001 року - Електронний ресурс http://zakon4.rada.gov.ua/

Ташматов В.А.,
старший викладач кафедри
тактико-спеціальної та вогневої підготовки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 08.03.2016

УДК 343.985.7

ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОТЕНЦІАЛУ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Бірюков Д. В.

У статті розглядаються питання застосування комп'ютерних технологій для оптимізації розслідування. Проаналізовано сучасний стан їх використання у криміналістичній методиці. Окреслено шляхи і перспективні напрямки алгоритмізації. Доводиться, що реальні умови для алгоритмізації склали саме комп'ютерні технології. Втім, цей шлях потребує значних зусиль, спрямованих, як на розробку ефективного про грамного забезпечення, так і на формування баз даних і баз знань, що містять криміналістично значиму інформацію.

Ключові слова: *інформатизація, комп'ютерні технології, розслідування, алгоритмізація, бази знань, бази даних, інформація.*

В предлагаемой статье рассматриваются вопросы применения компьютерных технологий для оптимизации расследования. Проанализировано современное состояние их использования в криминалистической методике. Определены пути и перспективные направления алгоритмизации. Отмечается, что реальные условия для алгоритмизации составили именно компьютерные технологии. Однако, этот путь требует значительных усилий, направленных как на разработку эффективного программного обеспечения, так и на формирование баз данных и баз знаний, содержащих криминалистически значимую информацию.

Ключевые слова: *информатизация, компьютерные технологии, расследование, алгоритмизация, базы знаний, базы данных, информация.*

This article outline possible ways to optimize investigation process using computer technologies, Current state of their usage in the forensic procedure. The ways and perspective directions algorithmic approach. It is noted that the actual conditions for algorithmic made it computer technology. However, this approach requires considerable effort aimed at developing a software Effectiveness and creation of databases and knowledge bases containing forensically relevant information.

The goal of investigation of crime is due to resolve a significant number of objectives aimed at establishing facilities of the facts and circumstances. In other words, the process of investigation can provide discrete, interrelated system as a solution, but separated tasks, the results of which directly affect the quality and the possibility of solving other and a common purpose of the investigation. Computer technology completely changed our understanding of the work with information and provided such opportunities, which half a century ago could not even dream of.

Computer technologies have the real potential to optimize the investigation, one of the most important areas which are algorithmic.

Information systems that offer the investigating algorithms for solving specific tasks of investigation must be based on real data crimes are investigated and those under investigation (complete and incomplete forensic characteristics), and the system of logic processing should make the knowledge derived from theory and practice investigation. Databases should be open to updating and adjustment, and knowledge base - for machine learning.

Algorithms must contain certain pieces aimed at solving partial tasks to establish certain facts objects and their interactions. The computer acts as an "electronic assistant" investigation, but does not replace it. Application of the recommendations proposed in a computer algorithm - a problem investigative, operational employee expert.

Keywords: *computer technology, investigation, algorithmic, knowledge base, database, information.*

Постановка проблеми. Сьогодні комп'ютерні технології впливають практично на всі сфери нашого життя. Інформатизація суспільства, що базується на цих технологіях, суттєво вплинула на наші уявлення роботи з інформацією, поставивши її на якісно новий рівень. Значна кількість традиційних НТЗ, які служили людству протягом багатьох років, поступилися місцем комп'ютеру. Не стала осторонь і правоохоронна діяльність. І це не випадково. Її ефективність повною мірою залежить від рівня інформаційного забезпечення, від уміння знайти джерела та носії інформації, отримати її, та правильно скористатися для вирішення певних завдань. Однак, сьогодні ще рано говорити про їх повномасштабний вплив на практику розслідування. І, в першу чергу, це відноситься до використання їх можливостей у криміналістичній методиці. А саме в методиках реалізуються досягнення криміналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Понад півсотні років оптимізацію процесу розслідування вчені і практики пов'язують з алгоритмізацією. В розробку основ криміналістичних методик суттєвий вклад внесли : Л.І. Аркуша, Р.С. Бєлкін, В.П. Бахін, В.Д. Бєрназ, В.О. Коновалова, М.П. Яблоков та інші вітчизняні і закордонні вчені.

Безпосередньо проблемам алгоритмізації розслідування злочинів присвячені окремі наукові праці Є.П. Іщенка, О.С. Шаталова, В.В. Тіщенка, В.А. Журавля, В.Ю. Шепітька та ін. Аналіз наукової літератури свідчить, що, не зважаючи на те, що питання алгоритмізації розслідування останніми роками все частіше стають предметом дослідження, значна низка питань з означеної проблематики залишається не вирішеною, або вирішеною на равні, що потребує удосконалення.

Формування мети. Мета цієї статті - показати потенційні можливості комп'ютера і сучасних інформаційних технологій в удосконаленні розслідування шляхом їх алгоритмізації.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація суспільства активно вторгається в сфери нашого життя. Не змогла вона залишити осторонь і такий різновид людської діяльності, як розслідування злочинів. Не буде перебільшенням сказати, що сьогодні її можливості в конкретній сфері обмежені не потенціалом технічних засобів і операційних систем, а якістю прикладного програмного забезпечення та інформації їх бази даних. Створені людиною, вони покликані надавати їй допомогу у вирішенні завдань, що стоять перед нею. На відміну від інших НТЗ, комп'ютер взяв на себе частину

© Д.В. Бірюков, 2016

функцій мозку. Але при цьому, і комп'ютер, і відповідні технології - продукти людської розумової діяльності, що призначені надавати допомогу людям у виконанні певних функцій. Вони цілком залежать від людини, що розробляє алгоритми і реалізує їх в програмному забезпеченні, задає принципи і порядок обробки, а також форми представлення інформації. Від неї цілком залежить обсяг і якість інформації баз і банків даних, що підлягає обробці комп'ютером. "Комп'ютер не змінює закладену інформацію на свій розсуд, а виконує чіткі інструкції, задані програмістом"[1, с. 19]. Зрозуміло, від того, наскільки повно і якісно він виконав попередню роботу, залежить і якість відповіді, яку можна буде отримати в подальшому, при зверненні до відповідної інформаційної системи. Таким чином, нові технології, впливаючи на інтенсифікацію роботи, беруть на себе лише частину функцій людини. При розслідуванні злочинів комп'ютер може виступати в якості електронного помічника слідчого, але ніяким чином не підміняє його. Він може видавати знання у вигляді рекомендацій з тактики проведення слідчих дій, пропонувати для використання тактичні прийоми, послідовність їх застосування з огляду на ситуацію та завдання, але він не може їх застосовувати самостійно. Застосування рекомендацій, запропонованих комп'ютером у вигляді алгоритму, - завдання конкретного слідчого, оперативного працівника, експерта.

Сьогодні комп'ютерні технології впливають на автоматизацію обліково-реєстраційної діяльності. Цифрова фотографія практично повністю витіснила плівкову, а друкарські машинки, які використовувалися слідчими ще два десятиліття тому, поступилися місцем комп'ютеру. Однак, не дивлячись на те, що в рішенні окремих завдань правоохоронної діяльності комп'ютерні технології зайняли надійне місце, ще рано говорити про їх повномасштабний вплив на практику розслідування. О.В. Волохова справедливо зазначає - "... не зважаючи на великі можливості комп'ютера, слідчі сприймають його як допоміжний засіб, що полегшує і скорочує проведення, час і фіксацію слідчих дій ..."[2, с.66]. В першу чергу, сказане відноситься до використання їх можливостей для реалізації досягнень криміналістичної методики і тактики. Адже саме в методиках комплексно реалізуються досягнення криміналістики і практики розслідування. Понад півсотні років оптимізацію процесу розслідування вчені і практики пов'язують з алгоритмізацією. При цьому, зауважимо, що алгоритми цілком залежать від ситуації, що склалася. Одразу ж зауважимо, що питання алгоритмізації серед вчених мають як своїх прихильників, так і тих, хто застерігає від шаблонного підходу в розслідуванні щодо застосування алгоритмів. З цього приводу В.Ю. Шепітько підкреслює, що будь - які "матриці" криміналістики виконують не тільки позитивну, а й негативну роль у пізнанні. У процесі слідчої діяльності слідчий має застосовувати творчий підхід [3,с.9]. Зазначимо, що алгоритмізація може сприяти оптимізації роботи слідчого, але не замінить його, при цьому будь - які алгоритми він використовує осмислено, починаючи з прийняття рішення стосовно того застосовувати запропонований алгоритм чи йти самостійним шляхом, обираючи види слідчо-розшукових дій і їх послідовність у рамках комбінації чи операції. Як говорить Б.В. Щур – "...На наше переконання, має бути розумне поєднання творчого (евристичного) та алгоритмічного (чіткого виконання певних кроків, правил, тощо)"[4, с.320].

Коли мова йде про процес навчання або створення типової методики, цілком достатньо обійтися розробкою типового алгоритму для розв'язання такої ж типової ситуації. Однак, в практиці розслідування, доводиться мати справу з конкретними ситуаціями. І те, від чого абстрагуються в науці, в практичній діяльності може зіграти ключову роль у встановленні певних обставин і привести до розкриття злочину. Само собою напрошується висновок про необхідність розробки алгоритмів стосовно до різних ситуацій, які виходять за межі типових. З цього приводу слушно зазначає В.А. Журавель - "Для того, щоб процес порівняння був продуктивним, у відповідних криміналістичних методиках необхідно мати максимально вичерпний перелік типових ситуацій"[5, с.254]. Але ж такий підхід приведе до необхідності визначення значної кількості ситуацій і відповідно розробки алгоритмів, що потягне значні витрати праці і збільшення об'ємів інформації. При цьому, у разі отримання непрогнозованого результату на будь-якій стадії застосування, обраний алгоритм треба буде коригувати, тобто, він повинен бути відкритим для навчання. Зрозуміло, що при його обробці у ручному режимі на паперових носіях виконати таку роботу було би просто неможливо. Однак, комп'ютерні технології цілковито змінили наші уявлення про роботу з інформацією і надали такі можливості, про які ще півстоліття назад не можна було навіть мріяти. Саме комп'ютерні технології складають умови для розробки алгоритмів.

В.Є. Корноухов говорив, що автоматизована система, якщо передбачити уведення нової інформації і перебудову моделі, буде мати більшу гнучкість і значить відрізнятися ефективністю [6, с.40].

Важливою умовою встановлення певних обставин при розслідуванні злочинів є повторюваність ситуацій, що пов'язані із певними об'єктами та їх взаємодіями, що входять до злочину у якості його складових. При цьому зазначимо, що значна їх частка і проявляється, і повторюється у разі причетності певного об'єкта, незалежно від виду злочину. Це складає умови для створення бази знань, яку можна застосовувати для встановлення певних обставин при розслідуванні, навіть тих злочинів, по яким відсутні методики. Слідчий зможе формувати завдання в інтерактивному режимі, спираючись на реальну ситуацію. Іншими словами, для отримання оптимального алгоритму дій по розв'язанню конкретного завдання розслідування, слідчий повинен сформулювати завдання в режимі реального часу. "Створення та вибір криміналістичних алгоритмів найбільш доцільні на комп'ютерній основі, бо реалізація цієї ідеї є досить трудомістке завдання"[7, с.72] - справедливо відзначають Є.П. Іщенко і Н.Б. Водянова. Але як реалізувати на практиці ідеї алгоритмізації, які дійсно містять реальний потенціал оптимізації розслідування? Звичайно, можна піти шляхом автоматизації існуючих узагальнених методик. В результаті отримаємо типові алгоритми, націлені на вирішення типових завдань у типовій ситуації. Зрозуміло, на запит користувач отримає алгоритм у вигляді рекомендацій загального характеру, що має високий рівень абстрактності. Однак, можна вибрати й інший шлях. Цей шлях пов'язаний з рядом труднощів, які неминучі в реальній ситуації, труднощами, пов'язаними з переходом на новий рівень роботи, на нові технології роботи з інформацією. Тут ми говоримо про створення спеціалізованих експертних (логічних, навчальних) інформаційних систем, бази даних яких формуються інформацією про конкретні розслідувані і нерозкриті

злочини, а бази знань - знаннями, використовуваними для встановлення певних фактів і обставин. Саме їх ми мали на увазі, коли говорили про доцільність формування завдань до системи в інтерактивному режимі. У бази даних таких систем доцільно включати повні (розслідувані) і неповні (що розслідуються) криміналістичні характеристики конкретних злочинів. На необхідність створення такого обліку ще в 1987 році вказував Л.Я. Драпкін [8, с.35]. У такій системі рішення завдань, що виникають на будь-якому етапі розслідування, буде базуватися не на абстрактних (узагальнених, типових) даних, а на даних конкретних злочинів. Ситуація і завдання, які будуть формуватися, будуть мати високий ступінь реалістичності. Результати роботи такої програми можуть бути представлені у вигляді: а) алгоритму дій слідчого (рекомендацій, розроблених з метою вирішення певного завдання); б) встановлення конкретних об'єктів, в тому числі людей, які раніше були причетні до інших злочинів, інформація про яких міститься в базах даних. Зрозуміло, їх результативність зростає за умови інтеграції з існуючими криміналістичними інформаційними системами.

В контексті сказаного відзначимо, що алгоритми, закладені в основу роботи комп'ютерної програми, не слід ототожнювати з алгоритмами розслідування - результатом програмної обробки інформації, яка міститься в базах і банках даних. Якщо перші виступають в якості компонентів програми - в експертних системах вони базуються на базах знань, то другі є продуктом їх роботи і представляють собою систему рекомендацій для вирішення певної задачі розслідування людиною (слідчим).

Пізнання злочину відбувається через пізнання його складових - від часткового до загального. Це відбувається шляхом послідовного рішення завдань з пошуку злочинця, свідків і потерпілих, матеріальних слідів і об'єктів, якими вони утворені, а також інших обставин, які сприяють відновленню справжньої картини події злочину і ролі кожного об'єкта в цій складній системі. Такі завдання також вирішуються шляхом вирішення завдань відносно нижчого рівня. Так В.В. Тіщенко говорить, що "...криміналістична алгоритмізація полягає в розробці криміналістичного алгоритму, спрямованого на вирішення якогось конкретного завдання розслідування (наприклад, встановлення особи потерпілого, виявлення слідів пальців рук на місці події, отримання інформації про злочинця на місці події у відповідній ситуації) [9, с.114]. Як бачимо ситуативний характер носить як весь процес розслідування, так і процеси, пов'язані з вирішенням конкретних завдань щодо встановлення об'єктів і обставин, включаючи завдання, які вирішуються конкретною слідчою дією, експертизою або оперативно-розшуковим заходом. "... В процесі розслідування злочинів слідчий стикається з величезним різноманіттям слідчих ситуацій, - зазначає А.С. Шаталов, - які необхідно адекватно сприйняти, правильно оцінити і грамотно вирішити" [10, с.25].

Таким чином, досягнення мети розслідування злочину відбувається через розв'язання значного числа завдань, націлених на встановлення об'єктів, фактів і обставин. Іншими словами, процес розслідування можна уявити дискретно, як рішення системи взаємопов'язаних, але при цьому відокремлених завдань, результати яких безпосередньо впливають на можливість і якість вирішення інших, і досягнення спільної мети розслідування. Такий стан ставить необхідним розробку алгоритмів для розв'язання задач різного рівня, відносно до ситуацій. "Кожна слідча ситуація повинна бути основною для визначення принаймні одного алгоритму розслідування" [11, с.162].

При цьому, програма повинна бути зорієнтована на формування алгоритмів по встановленню об'єктів та їх взаємодій в рамках певного часткового завдання та ситуації, складатися з відносно незалежних фрагментів. Така дискретність, поряд з екстенсивним, має і інтенсивний вплив. Так, інтегровані бази знань, що націлені на встановлення певних об'єктів чи фактів по різним злочинам в єдину систему алгоритмів - її компоненти, стануть універсальними. Вони зможуть формувати алгоритми для користувача по вирішенню часткових завдань розслідування у певній ситуації незалежно від виду розслідуваного злочину. Це стає можливим тому, що властивості та навички об'єктів, які входять до таких баз даних, проявляються в результаті взаємодії, незалежно від діяльності, до якої вони причетні.

Висновки. Підводячи підсумки сказаного, відзначимо:

комп'ютерні технології містять реальний потенціал для оптимізації розслідування, одним з найважливіших напрямків якого є алгоритмізація;

робота інформаційних систем, що пропонують слідчому алгоритми по вирішенню конкретних завдань розслідування, повинна базуватися на реальних даних злочинів, які вже розслідувані та такі, що розслідуються (повних і неповних криміналістичних характеристик), а систему їх логічної обробки повинні складати знання, які добуваються з теорії і практики розслідування. Бази даних повинні бути відкритими для поповнення і коригування, а бази знань - для машинного навчання;

алгоритми повинні складатися з певних фрагментів, що спрямовані на вирішення часткових завдань по встановленню певних об'єктів та фактів їх взаємодій;

комп'ютер виступає в якості "електронного помічника" слідчого, але не замінює його. Застосування рекомендацій, запропонованих комп'ютером у вигляді алгоритму, - завдання слідчого, оперативного працівника, експерта.

Література

1. Литвинов В. А. Информационные технологии в юридической деятельности: Учебное пособие. Стандарт третьего поколения. СПб.: Питер, 2013. - 320 с.

2. Волохова О.В. Организация работы следователя — залог успешного расследования уголовных дел // Значение творческого наследия профессора А.И. Винберга в развитии отечественной криминалистики (к 100-летию со дня рождения): сб. материалов 49-х Криминалистических чтений. М.: Академия управления МВД России, 2008. - С. 62 - 68.

3. Шепітько В.Ю. Пізнавальна діяльність слідчого й "матриці" криміналістики / В.Ю. Шепітько / Теоря та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. практ. матеріалів. – Х.: Право. 2006. – С. 6 – 12.

4. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: Монографія. – Х.: Харків юридичний, 2010. - 320 с.

5. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : Монографія / В.А. Журавель. - Х.: "Апостіль", 2012. - 304 с.

6. Корноухов В.Е. О двух подходах к алгоритмизации процесса расследования // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия: межвуз. Науч. Сб. –Уфа:

Баш.ун-т., 1989. – С. 39 - 48

7. Ищенко Е.П., Водянова Н.Б. Алгоритмизация следственной деятельности: Монография / под ред. докт. юрид. наук, засл. деятеля науки РФ, проф. Е.П. Ищенко. М.: Юрлитинформ, 2010. - 304 с.

8. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций: Монография. Свердловск: Изд-во Урал.ун-та, 1987. - 164 с.

9. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики разслідування злочинів: Монографія // Одеська національна юридична академія. - О.: Фенікс, 2007. - 260 с.

10. Шаталов А.С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты. (Научное издание). М.: Лига Разум, 2000. - 252 с.

11. Возгрин И.А. Криминалистическая методика. Минск. 1983. - 280 с.

Бірюков Д. В.,
ад'юнкт кафедри загальноюридичних дисциплін
Луганського державного університету внутрішніх
справ ім. Е.О. Дідоренка
Надійшла до редакції: 26.03.2016

УДК 343.98

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Калугін В. Ю.

У статті розглянуто проблеми застосування спеціальних знань у галузі психології, залучення спеціаліста-психолога під час досудового розслідування, в ході застосування психологічного впливу при проведенні гласних та негласних слідчих (розшукових) дій. Особливості психологічного забезпечення проведення огляду, обшуку, слідчого експерименту, допиту неповнолітнього, потерпілого, складанні психологічного портрету злочинця та використання психологічних знать при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій

Ключові слова: *спеціальні знання психології, психологічний вплив, подолання протидії, психологічний портрет злочинця, слідчі (розшукові) дії,*

В статье рассмотрены особенности применения специальных знаний в области психологии в ходе уголовного производства, в части психологического воздействия при проведении гласных и негласных следственных (розыскных) действий, участия специалиста-психолога на досудебном следствии. Особенностям психологического обеспечения проведения осмотра, обыска, следственного эксперимента, допроса несовершеннолетнего, потерпевшего, составлении психологического портрета преступника и использования психологических знаний при проведении негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *специальные знания психологии, психологическое воздействие, преодоления противодействия, психологический портрет преступника, следственные (розыскные) действия.*

In the article the features of application specific knowledge in the field of psychology in the course of criminal proceedings.

The characteristic features of tactics. associated with the use of psychological agent that uses the investigator in collecting evidence during the investigation.

The attention that in determining the tactical features of the preparatory work and the stage of overt and covert investigation (investigation) activities, of particular importance is the use of knowledge in the field of psychology by bringing expert-psychologist. On the basis of the psychological data type traits interrogated, specialist psychologist advises the investigator's choice of the initial direction of the interrogation, provides assistance in establishing psychological contact with the interrogators drawing a psychological portrait of a criminal, makes recommendations on the definition of measures of psychological influence on people who take part in the investigation (investigation) activities.

The features of psychological support of the investigation (investigative) Action - inspection, search, investigative experiment, the juvenile interrogation, the victim and using the results of the psychologist during the covert investigation (investigation) activities.

Key words: *special knowledge of psychology, psychological effects, overcome resistance, a psychological portrait of a criminal investigation (investigative) action.*

Одним із чинників, який ефективно впливає на діяльність слідчого у частині планування, визначення відповідної стратегії і тактики поведінки під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, є використання спеціальних знань психології. Психологія дає можливість контролювати пізнавальні, вольові, емоційні процеси - мовні інтонації, жести, міміку, пантоміму, емоційно-ситуативні реакції, керувати цими процесами, і як результат - можливість слідчого правильно приймати процесуальні та тактичні рішення.[1, 22]

Встановлення обставин кримінального правопорушення, фактів, дій, які мають відношення до нього, в багатьох випадках можливо тільки в ході спілкування слідчого з потерпілими, свідками. При відтворенні фактів, суджень, висновків про обставини конкретного злочинного діяння, у таких осіб відбуваються складні психологічні процеси відновлення в пам'яті можливо забутих обставин. Для чого їм необхідно надавати певну допомогу, яка характеризується застосуванням психологічного впливу.

Окремі аспекти застосування в слідчій діяльності спеціальних знань у галузі психології розглядало багато вчених-юристів, насамперед Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Бєлкін, В.Л. Васильєв, В.Є. Емінов, П.П. Іщенко, Ю.Б. Ірхін, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, В.М. Махов, В.О. Образцов, О.Р. Ратинов, Б.В. Романюк, О.Р. Россинська, Ю.В. Чуфаровський, Г.Г. Шиханцов та інші.

Однак, проблеми, які виникають в ході кримінального провадження, особливо під час визначення тактичних особливостей на підготовчому та робочому етапі проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, зумовлює необхідність подальшого вивчення та розроблення шляхів вдосконалення напрямів використання елементів психології в ході досудового розслідування.

© В.Ю. Калугін, 2016

У діяльності слідчого істотне значення набувають криміналістичні знання і досвід, які створюють умови для розуміння наявної інформації, її пошуку, правильного вибору необхідної інформації. Такі знання під час досудового розслідування рекомендують використання методів і засобів психологічного впливу, сутність якого полягає в спонуканні об'єкта приймати надв'язувану йому ідею або організовувати свою поведінку в необхідному для правоохоронних органів напрямку.

Метою статті є дослідження особливостей застосування психологічних знань під час досудового розслідування.

Однією з характерних рис слідчої діяльності є подолання активного опору з боку зацікавлених осіб, які причетні до кримінального правопорушення. Слід врахувати, що такий організований опір може значно ускладнити діяльність слідчого, щодо розкриття і розслідування злочину.

Найбільш зацікавлений в цьому сам злочинець, який всіма силами активно протидіє слідчому шляхом шантажу, брехні, обману, наклепу, фальсифікації, підкупу. Нерівність в положенні слідчого і зацікавлених осіб визначається тим, що останні знають, які обставини правопорушення бажано приховати, а слідчий на початковому етапі розслідування не має уяви про факти, які можуть бути встановлені в подальшому. Підозрюваний має виграш у часі і ініціативі, змушуючи слідчого діяти в максимально ускладненій обстановці. [2, 34]

В той же час, у розпорядженні слідчого, на відміну від сторони захисту, є законні підстави та інструментарій для отримання доказової бази і він має право використовувати тактичні прийоми, в тому числі і які пов'язані з застосуванням психологічного реагента при суворому дотриманні правових та етичних норм. [3, 22] Застосування таких прийомів має специфіку, яка визначається відповідними вимогами.

1.Вплив має здійснюватися з урахуванням конкретних особливостей особи. Серед таких особливостей особистості перш за все слід враховувати тип темпераменту. [4, 9]

2. Необхідно знати загальні закономірності психіки людини і її розвиток.

3. Процес впливу, його елементи, зворотна реакція особи, на яке впливають, повинні заздалегідь плануватися і прогнозуватися. У плані передбачається конкретна послідовність, сукупність психологічних методів, які передбачається реалізовувати в процесі впливу

4. Позитивне сприйняття впливу має обов'язково стимулюватися (зазначенням на досягнуті результати, словесним заохоченням).

5. Вплив має строго обмежуватися процесуальними правочинами, ні в якому разі не повинні порушуватися права особи, при цьому обов'язково враховуються зовнішні умови, в яких він здійснюється.

6.Вплив завжди має бути комбінованим, реалізовуватися з урахуванням можливого регулювання, зміни, порушення певного стану особи.

Безперечно, що використання психологічних прийомів під час підготовки та проведення слідчих гласних та негласних (розшукових) дій, іноді має вагоме значення. Так, огляд місця події, враховуючи його значення для подальшого розслідування, має бути проведений негайно, оскільки затягування проведення може призвести до змін обстановки, втрати слідів і доказів, забування очевидцями і свідками важливих для кримінального провадження обставин. Важливе значення для успішного проведення огляду, в психологічному плані, має підготовча частина цієї слідчої дії, яка включає, окрім охорони місця події і підготовки та перевірки науково-технічних засобів, запрошення фахівців, доцільність поєднання професійного та - життєвого досвіду учасників слідчо-оперативної групи, їх психологічної сумісності в тому числі, готовності разом працювати, допомагати один одному, зберігати в будь-яких ситуаціях витримку, доброзичливість, самовладання, взаємну повагу, вміння швидко долати виникаючі конфлікти.[6, 7]

На думку В.О. Образцова, саме матеріальна обстановка місця події, стан потерпілого (або місцеперебування і стан трупа), наявність і характеристика тілесних ушкоджень на ньому, особливості пошкоджень одягу є важливим джерелом інформації для складання "психологічного профілю" злочинця, для встановлення механізму вчинення злочину тощо [5, 256]. Автор зазначає, що складання психологічного портрету злочинця [5, 257], є найбільш доцільним під час розслідування тяжких злочинів, а також у випадках, коли матеріальна обстановка місця події свідчать про можливу наявність відхилень у її поведінці та психіці особи, що причетна до кримінального правопорушення.

У психологічному аспекті обшук є складною і специфічною слідчою дією, найважливішим елементом якого є примус щодо особи у якої проводиться обшук. В ході обшуку слідчий та інші учасники оглядають і досліджують житло, різноманітні будівлі, ділянки місцевості, одяг і навіть тіло людини з метою виявлення інформації, необхідної для розслідування злочину.

Слідчому необхідно зробити аналіз розумових процесів осіб, які ховали шукані об'єкти та провести самому дії з відшукання і виявлення захованого. Для цього використовується метод рефлексії (слід поставити себе в становище особи у якої проводиться обшук, врахувати його професію, освіту, характер і звички, інтереси).

Слідчий до проведення обшуку володіє зазвичай дуже обмеженими, неповними даними щодо умов його проведення, об'єктах, які підлягають вилученню, місцях їх знаходження. Позитивні або негативні результати обшуку в першу чергу залежать від належної підготовки до його проведення. Така підготовка забезпечує своєчасне, планомірне його проведення, впевненість в успіху. Не належна підготовка, як правило, приводить до безсистемних пошукових дій, і в кінцевому підсумку викликає почуття невпевненість в успіху.

Проведення обшуку передбачає прояв слідчим різноманітних психологічних якостей, властивостей, професійних знань, умінь і навичок, до яких відносяться: підготовка до проведення обшуку; цілеспрямоване спостереження і правильний аналіз обстановки на місці проведення обшуку, спостереження за поведінкою особи у якої проводять обшук і т.д. [8, 226]

Обшук, який здійснюється найчастіше в умовах безпосереднього контакту з особами не зацікавлені в тому, щоб шукані предмети були знайдені, проходить в обстановці відкритої психологічної протидії зазначених осіб, і вони мають безпосередню можливість оцінити результативність діяльності слідчого, його індивідуально-психологічні, професійні якості.[7, 358]

Слідчий повинен враховувати, що злочинці в деяких випадках враховують цілий ряд факторів психологічного характеру:

1) розраховують на втому осіб, що проводять общук;

2) закопують предмети в гній, чи в відхоже місце;

3) приховують об'єкти у ліжку важкохворого, чи ма-

лолітньої дитини, на могилі близьких родичів;

4) виготовляють додаткові схованки;

5) організують конфліктну ситуацію з метою відволікти увагу від місця можливого переховування шуканого об'єкта.[9, 347]

До наступного часу проблемним на сьогодні залишається питання залучення до процесу розкриття та розслідування злочинів осіб, які володіють знаннями у галузі психології. [10, 179] Так, в ході проведення допиту одна з основних задач слідчого знайти потрібний індивідуально-психологічний підхід до допитуваного. Для більшості людей виклик до слідчого є незвичайною подією, що викликає занепокоєння та розгубленість.

Участь психолога в даному випадку, може налаштувати неповнолітнього свідка або потерпілого на надання правдивих показань [11,10], активізувати пам'ять допитуваного; спостерігаючи за його жестами та рухами тіла, під час розмови, дійти висновку щодо правдивості показань, ступеня хвилювання, наслідків щиросердного потрясіння, врахувати показання допитуваного при складанні психологічного профілю злочинця.

Психолог може створити невимушену атмосферу, згладити стан напруженості, недовіри до правоохоронних органів, перебороти негативістську позицію [12, 201].

На основі даних про психологічний тип, риси характеру допитаного, спеціаліст-психолог надає консультацію слідчому про вибір первинного напряму допиту, можливі питання для встановлення психологічного контакту та отримання інформації про подію злочину та особу злочинця.

Ретельне вивчення соціальних, психологічних та інших характеристик потерпілого, певних особливостей його життєдіяльності значно оптимізує пошук злочинця. Надані психологу відомості про потерпілого в свою чергу можуть більш повно охарактеризувати особу злочинця і мотиви вчинення кримінального правопорушення, враховуючи, що між потерпілим і злочинцем найчастіше існує певний взаємозв'язок, адже злочинець найчастіше невипадково обирає жертву. [13,10]

З психологічної точки зору впізнання є слідчою дією, при якому особа сприймає пропоновані йому об'єкти, зіставляє, порівнює їх з уявними образами об'єктів, сприйнятих ним раніше і на цій основі приходить до висновку про їх тотожність, подібність або відмінність.

У процесі попереднього допиту, слід враховувати психофізіологічні особливості особи, що впізнає, психологічну характеристику його стану в момент сприйняття, а також фізичні особливості і ознаки сприйнятих їм об'єктів. Під час такого допиту слід враховувати об'єктивні і суб'єктивні фактори. До об'єктивних належать умови, за яких відбувалося сприйняття, характеристика об'єктів, що сприймаються – відстань до об'єкту, умови освітлення, тривалість спостереження, час, що минув з моменту сприйняття до пред'явлення для впізнання.

Під час попереднього допиту слід приділяти увагу і прикметам особи, стосовно її жестів, міміки, ходи, що можуть відображати психологічні особливості особи, її емоційно-вольову сферу, рід занять, звички, перенесені хвороби. Наприклад, поза особи видає звичку тримати руку за спиною, схрещувати їх перед грудьми, закладати одну руку за борт піджака, при жестикуляції людина притискає руку до грудей, що характеризує запевнення і обіцянки, розводить руки в сторони при здивуванні. [14,10]

Слідчий експеримент є сильним засобом психологічного впливу на його учасників, оскільки його результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість певного явища, події, а спростувати їх підозрюваному буває досить важко.

Якщо в звичайному житті людина діє, як правило, мимоволі, то в умовах слідчого експерименту у нього з'являється стан психологічної готовності, який мобілізує його психічні процеси, збільшує зосередженість; він робить вольові зусилля, щоб краще побачити, почути, запам'ятати. У повсякденній ситуації людина, занурена в свої думки, переживання, може чути будь-який звук, розмову, не звернути увагу на події, що відбуваються, не помітити яких-небудь змін в обстановці.

З іншого боку, в незвичайній ситуації злочину, відчуваючи душевне хвилювання, потрясіння, страх, людина в змозі діяти так, як він не зможе в обстановці слідчого експерименту. Так, тікаючи з місця події, злочинець може перестрибнути через широкий рів, подолати високий паркан, але не зуміє повторити ці дії в процесі слідчого експерименту. [15,99]

Суттєвою особливістю багатьох завдань, що виникають в розшукової діяльності, є невідомість або високий ступінь невизначеності самих об'єктів розшуку. Якщо таким об'єктом є конкретна особа, то одним із шляхів формування джерела інформації про нього може бути розробка психологічної моделі (портрета) передбачуваного злочинця, на основі якої будується тактика його розшуку.

При виконанні доручень слідчого про проведення негласних слідчих (розшукових) дій специфічним є процес встановлення психологічного контакту суб'єктів оперативно-розшукової діяльності з іншими її учасниками (об'єктами), вмілого використання прийомів і правил мовного і немовного характеру, наприклад, спілкування оперативного працівника з особами злочинного середовища. Проведення розвідувальних опитувань, залучення окремих представників злочинного середовища до таємного співробітництва супроводжується сильним психологічним протистоянням. Прийняття рішень у такій ситуації є гострою боротьбою мотивів, це складний, з психологічної точки зору, процес. Виникає складне завдання - переорієнтувати свідомість людини, змінити його мотиваційну сферу та життєві орієнтації, послабити психологічні зв'язки із злочинним оточенням, залучити його на свою сторону. Для цього потрібні специфічні, засновані на глибокому знанні психологічних закономірностей спілкування в оперативно-розшуковій діяльності тактичні прийоми встановлення контактів, позитивного психологічного впливу оперативного працівника на правопорушника. Саме через діяльність її суб'єкт при оперуванні з об'єктами зовнішнього світу виявляє свою внутрішню сутність, водночас позначаючи властивості цих об'єктів. Наприклад, до проведення негласної слідчої (розшукової) дії, пов'язаної з накладанням арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію повинні бути отримані і проаналізовані дані:

1) про психологічний портрет особи, на кореспонденцію якої накладений арешт і членів його родини;

2) про рівень культури особи, на кореспонденцію якої накладений арешт і членів його родини, про інтереси, звички;

3) про професійні навички, хобі;

4) про образ і розпорядок життя;

5) кому найбільше довіряє особа, на кореспонденцію якої накладений арешт, хто, крім неї, може знати про інформацію яка цікавить слідство.

Важливо правильно представити психологічний портрет такої особи, для щоб уявляти про її можливості при-

ховувати інформацію. Найчастіше злочинець вибирає для приховання інформації такий спосіб, що здається йому надійним з позиції його професії, життєвого досвіду, звичних уявлень. Це може бути як специфічний жаргон, так і прихований текст який написаний речовиною яка виявляється тільки під УФ- променями.

Учасники злочинної групи нерідко користуються одними способами передачі і приховання інформації яка цікавить слідство. Це важлива психологічна обставина повинна враховуватися при накладання арешту на кореспонденцію у членів злочинних організацій.

У будь-якому випадку варто виходити з того, що злочинець, припускаючи можливість накладання арешту на кореспонденцію, підготувався до протидії слідчому. Крім того, співробітнику оперативного підрозділу необхідно знати і розуміти психологію злочинних груп, яка формується за різними мотиваціями: спільність поглядів і інтересів; свідома діяльність по створенню злочинної групи для вчинення злочину; етнічна спорідненість; економічна основа (конкуренція, вилучення, подавлення). У зв'язку з цим у членів злочинних груп формується різна психологія.[16, 85]

Це може бути усвідомлена чи неусвідомлена, випадкова або вимушена участь в злочинній групі чи злочинній організації.

Як висновок, активне впровадження у практику розкриття та розслідування злочину спеціальних знань у галузі психології позитивно вплине на якість слідчої діяльності. Використання допомоги спеціаліста-психолога та знання тактичних та психологічних особливостей під час підготовки та проведення слідчих дій буде сприяти в установленні індивідуально-психологічного підходу до учасників кримінального провадження, встановленні психологічного контакту, складанні психологічного портрету особи, що значно оптимізує встановлення істини та пошук злочинця.

Література:

1. Барко В.І., Ірхін Ю.Б., Нещерет Т.В., Шаповалов О.В. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України: Практичний посібник. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, ДП "Друкарня МВС", 2007. – 100 с.

2. Психологія слідчої діяльності: навчальний посібник / В.Г. Андросюк, О.М. Корнєв, О.І. Кудерміна та ін.: за заг. ред. Л.І. Казміренко. – К.: Правова єдність, 2009. – 200 с.

3. Селиванов Н. Критерии допустимости применения тактических приемов при расследовании// Законность. - 1994. № 3 - С. 26-28.

4. Рубинштейн, С.Л. О мышлении и путях его исследования / АН СССР, Ин-т филос. - М. : изд-во АН СССР, 1958. – 145 с.

5. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М. : Юристъ, 1997. – 336 с.

6. Глазырин, Ф. В. Психология следственных действий : учеб. пособие для вузов МВД СССР / Ф. В. Глазырин. Волгоград, 1983. - 136 с.

7. Романов В.В. Юридическая психология. Учебник.- М.:Юрист, 1998.-436 с.

8. Юридична психологія: підручник / Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін.: заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моісеєва. – Вид. 2-є, доопр. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 352 с.

9. А. В. Дулов. Судебная психология (учебное пособие). Изд. 2-е, исправленное и дополненное. Минск, "Вышэйшая школа", 1975. ,- 464 с.

10. Волобуєва О.О. Особливості застосування спеціальних знань психолога під час досудового розслідування у справі // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – №4, 2010 - С. 178-184

11. Сорокотягин И.Н. Понятие и виды взаимодействия следователя и сведущих лиц (специалистов, экспертов) / И.Н. Сорокотягин // Тактика и психология взаимодействия следователя и эксперта : межвуз. сб-к. науч. тр./ отв. ред. Н.И. Сорокотягин. – Свердловск : СЮИ, 1989. – 117 с.

12. Марчак В.Я. Використання спеціальних психологічних знань при розслідуванні умисних убивств / В.Я. Марчак // Науковий вісник НАВСУ. – 2001. – № 5. – С. 198-203.

13. Россинская Е.Р. Криминалистически значимая информация о лицах при расследовании компьютерных преступлений / Е.Р. Россинская // Человек как источник криминалистически значимой информации: материалы всероссийской межведомственной научно-практической конференции (Саратов, 2002 г.): в 2 ч. Ч. 1 / под ред. А.М. Зинина, М.Н. Шухнина. – Саратов : СЮИ МВД России, 2002. – 184 с.

14. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. - М., "Издательство Проспект", 2006 – 205 с.

15. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Белкин Р.С.; Под общ. ред.: Винберг А.И. - М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1959. - 171 с.

16. Шевченко В.М., Эриашвили Н.Д., Цветков В.Л., Шаматава Н.Е., Аминов И.И. Психология оперативно-розыскной деятельности. Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности "Юриспруденция" - Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.- 255 с.

Калугін В.Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
НУ "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 28.03.2016

УДК 343.12

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ НА ОБ'ЄКТАХ НЕРУХОМОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Корякін Р. В.
Яковенко М. О.

У статті визначенні проблемні питання обшуку на підприємствах, установах та організаціях. На підставі юридичного аналізу здійснено класифікацію об'єктів нерухомого майна юридичних осіб, на яких може бути проведено обшук. Розглянуто процесуальний порядок збору інформації про юридичну особу та її нерухоме майно. Розроблені власні пропозиції щодо внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства з метою удосконалення нормативно-правового регулювання проведення обшуків за місцем знаходження нерухомого майна юридичних осіб.

Ключові слова: *обшук, нерухоме майно, юридична особа, підприємство, організація, установа.*

В статье рассмотрены проблемные вопросы обыска на предприятиях, учреждениях и организациях. На основании юридического анализа осуществлена клас-

© Р.В. Корякін, М.О. Яковенко, 2016

сификация объектов недвижимого имущества юридических лиц, на которых может быть произведен обыск. Рассмотрен процессуальный порядок сбора информации о юридическом лице и его недвижимом имуществе. Разработаны собственные предложения относительно внесения изменений в действующее уголовно-процессуальное законодательство с целью усовершенствования нормативно-правового регулирования проведения обысков по месту нахождения недвижимого имущества юридических лиц.

***Ключевые слова**: обыск, недвижимое имущество, юридическое лицо, предприятие, организация, учреждение.*

An article deals with the issues of conducting a search for enterprises, institutions and organizations. An attention of scientists and experts has been attracted to a deficiency of appropriate legislative regulation of a number of issues connected with the contents of the request of investigator and resolution of investigating magistrate conducting the search on the objects belonging to the legal entity.

A classification of real estate objects belonging to legal entities that are registered and operated in Ukraine and hereby which can be carried out such investigative action as a search has been carried out on the basis of a legal analysis of regulatory and legal acts.

The sources of receipt the necessary information to the investigator, prosecutor and the investigating magistrate about the legal entity and its real estate have been analyzed; the procedure of collecting such information has been examined. The own proposals for alteration the current legislation of criminal procedure with the aim of improving regulatory and legal framework regulation of carrying out the searches at the location of immovable property of legal entities have been worked out.

The author's vision of changes in the code of criminal procedure is as follows:

- to complete the second part of the article 233 of the code of criminal procedure with the next content:

"Under the immovable property of a legal entity is understood all types of property intended for its activity, including land plots, buildings, constructions etc;

- in the articles 233 – 236 of the code of criminal procedure, the phrase "dwelling or other person's possession" to replace by "dwelling, other person's property or immovable property of legal entities;

- the part three of article 234 of the code of criminal procedure of Ukraine should be supplemented with paragraph 6-1 of the next content: "a legal entity that owns a real property and the person in actual possession of whom it is located; the certificate of the legal person, specifying a name of the legal entity, its legal address, bank account, ID code, date and place of state registration";

- the article 235 of the code of criminal procedure of Ukraine should be supplemented with clause 5-1 as follows: "a legal entity that owns a real property and a person in actual possession of whom it is located."

***Keywords**: search, real estate, legal person, company, organization, institution.*

Актуальність дослідження. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки визначає необхідність дослідження теоретичних та практичних проблем боротьби зі злочинами у сфері господарської діяльності [1]. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування економічної злочинності відіграє ключову роль у подолані цих негативних явищ. Проведення якісного та своєчасного обшуку юридичної особи дає можливість встановити істотні обставини кримінального провадження, знайти та вилучити предмети і знаряддя вчиненого кримінального правопорушення. Проте, у науці кримінального процесу малодослідженими залишаються питання щодо обшуку на підприємствах, установах та організаціях, а також класифікації об'єктів нерухомого майна юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми проведення обшуку були предметом дослідження багатьох науковців, зокрема: С. А. Альперта, Б. І. Вінника, В.І. Галагана, І.І. Галагана, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, В. І. Зайчука, С. Ю. Ільченка, І. Ф. Літвінової, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, І. Л. Петрухіна, М. Ф. Рудинського, В. М. Савицького, І. В. Сервецького, В. В. Сташиса, М. С. Строговича, В. Т. Томіна, В. М. Тертишника, Ж. В. Удовенко, В. М. Хотинця, С. А. Шейфера та інших. Водночас донині невирішеними залишається низка питань щодо нормативно-правового урегулювання проведення обшуків на підприємствах, організаціях чи установах. Існує потреба у визначенні чіткого переліку нерухомого майна, де можливе проведення наведеної слідчої (розшукової) дії, відмежуванні житла чи іншого володіння особи від об'єктів нерухомого майна юридичних осіб.

Мета статті полягає у визначенні проблемних питань проведення обшуку на підприємствах, установах та організаціях. На підставі юридичного аналізу здійснення класифікації об'єктів нерухомості, де можливе проведення обшуку. Формування власних пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства, з метою удосконалення нормативно-правового регулювання проведення обшуків за місцем знаходження нерухомого майна юридичних осіб.

Основні результати дослідження. У статті 236 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) (Виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи) зазначено, що при проведенні *обшуку на підприємстві, в установі або організації* другий примірник протоколу вручається керівнику або представникові підприємства, установи або організації. Водночас у статтях 234 (Обшук), 235 (Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи), 236 (Виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи), тим більше у статті 233 КПК (Проникнення до житла чи іншого володіння особи) жодним чином не згадується можливість проведення обшуків на підприємствах, в установах або організаціях [2]. У зазначених нормах йдеться виключно про житло особи чи інше її володіння.

За такого підходу, складається враження, що нерухоме майно юридичних осіб законодавець ототожнює з іншим володінням особи. Вважаємо, такий узагальнений підхід визначення володільця майна може призвести до низки суперечностей та розбіжностей у правозастосовчій практиці.

З погляду на зазначене, на нашу думку, доцільно визначити правову природу поняття юридичних осіб, зокрема підприємств, установ та організацій як суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин, пов'язаних з проведенням обшуку. Так, стаття 62 Господарського кодексу України встановлює, що підприємство є органі-

заційною формою господарювання, а саме це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством [3]. Водночас стаття 191 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) підприємство розглядає як єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи *земельні ділянки, будівлі, споруди* [4]. Таким чином, наведені об'єкти можуть бути місцем проведення обшуку за умови необхідності виявлення та фіксації на їх території відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя злочину або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Наступним кроком для з'ясування юридичної складової проведення обшуку на об'єктах власності підприємства, установи або організації є визначення поняття *нерухомого майна*. Наведений термін у тексті КПК міститься лише у статті 170 (Накладення арешту на майно). Однак, ця дефініція законодавцем не розкривається, а у статті 233 КПК України, як нами раніше зазначалось, надається тлумачення лише поняттю "житла та іншого володіння особи". Так, до житла законодавець відносить приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. У свою чергу, іншим володінням особи визнається: транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи *приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення* тощо, які знаходяться у володінні особи.

Тож, розглянемо нормативно-правову природу категорії нерухомого майна. Загальне тлумачення цього поняття перш за все міститься у ЦК України. При класифікації речей як об'єктів цивільних прав законодавець виходить із фундаментального поділу речей на рухомі і нерухомі. Так, частина перша статті 181 ЦК України до нерухомих речей відносить земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на ній, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Аналогічно стаття 1 Закону України "Про іпотеку" від 5 червня 2003 року до переліку нерухомого майна включає земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [5]. Схожим за змістом є визначення наведене у Законі України "Про охорону культурної спадщини" від 8 червня 2000 року, де встановлено, що нерухомий об'єкт культурної спадщини – це об'єкт культурної спадщини, який не може бути перенесений на інше місце без втрати його цінності з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду та збереження своєї автентичності [6].

Отже, на підставі юридичного аналізу, можна виділити такі ознаки нерухомих об'єктів, де можливе проведення обшуку: по-перше, ці об'єкти розташовані на земельній ділянці та нерозривно пов'язані з землею, тобто вони не можуть існувати без землі; по-друге, переміщення зазначених об'єктів є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Щодо класифікації об'єктів нерухомості, стаття 331 ЦК України поділяє нерухоме майно на житлові будинки, будівлі, споруди тощо. У свою чергу у Законі України "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування" від 26 червня 1997 року [7] нерухомим майном визнається жилий будинок або його частина, квартира, садовий будинок, дача, гараж, інша постійно розташована будівля, а також інший об'єкт, що підпадає під визначення групи 3 основних засобів та інших необоротних активів згідно з Податковим кодексом України.

Водночас у статті 1 Закону України "Про інвестиційну діяльність" від 18 вересня 1991 року [8] нерухоме майно поділяється на будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності, а у статті 4 Закону України "Про оренду державного та комунального майна" від 10 квітня 1992 року лише на будівлі, споруди та приміщення [9].

Найбільш детальною і розгалуженою є класифікація нерухомості у Податковому кодексі України, яка диференціюється на дві категорії: по-перше, будівлі, віднесені до *житлового фонду*, по-друге, *нежитлову нерухомість*.

Відповідно до першої категорії включені такі типи:

а) *житловий будинок* – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання. Житлові будинки поділяються на житлові будинки садибного типу та житлові будинки квартирного типу різної поверховості. Житловий будинок садибного типу – житловий будинок, розташований на окремій земельній ділянці, який складається із житлових та допоміжних (нежитлових) приміщень;

б) *прибудова до житлового будинку* – частина будинку, розташована поза контуром його капітальних зовнішніх стін, і яка має з основною частиною будинку одну (або більше) спільну капітальну стіну;

в) *квартира* – ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання;

г) *котедж* – одно-, півтораповерховий будинок невеликої житлової площі для постійного чи тимчасового проживання з присадибною ділянкою;

ґ) *кімнати у багатосімейних (комунальних) квартирах* - ізольовані помешкання в квартирі, в якій мешкають двоє чи більше квартиронаймачів.

Окремо, законодавцем наводиться тлумачення поняття *садовий будинок* (будинок для літнього (сезонного) використання, який в питаннях нормування площі забудови, зовнішніх конструкцій та інженерного обладнання не відповідає нормативам, установленим для житлових будинків) та *дачний будинок* (житловий будинок для використання протягом року з метою позаміського відпочинку).

У нежитловій нерухомості виділяють:

а) *будівлі готельні* – готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати, ресторани та бари, туристичні бази, гірські притулки, табори для відпочинку, будинки відпочинку;

б) *будівлі офісні* – будівлі фінансового обслуговування, адміністративно-побутові будівлі, будівлі для конторських та адміністративних цілей;

в) *будівлі торговельні* – торгові центри, універмаги, магазини, криті ринки, павільйони та зали для ярмарків,

станції технічного обслуговування автомобілів, їдальні, кафе, закусочні, бази та склади підприємств торгівлі й громадського харчування, будівлі підприємств побутового обслуговування;

г) *гаражі* – гаражі (наземні й підземні) та криті автомобільні стоянки;

ґ) *будівлі промислові та склади*;

д) *будівлі для публічних виступів* (казино, ігорні будинки);

е) *господарські (присадибні) будівлі* – допоміжні (нежитлові) приміщення, до яких належать сараї, хліви, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погреби, навіси, котельні, бойлерні, трансформаторні підстанції тощо;

є) інші будівлі [10].

З'ясувавши вичерпний перелік нерухомого майна юридичної особи, необхідно встановити джерела отримання усієї необхідної інформації про нього.

У зазначеному контексті варто пам'ятати, що юридична особа, створена у будь-якій організаційно-правовій формі, у тому числі підприємство з іноземними інвестиціями, яка є платником податків і зборів, підлягає державному обліку. Формування та ведення Реєстру платників податку здійснює Державна фіскальна служба України.

До Реєстру включаються такі види даних: ідентифікаційні – індивідуальний податковий номер, код за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України (далі – ЄДРПОУ), податковий номер, який надають контролюючі органи, реєстраційний номер облікової картки платника податків, а також найменування – для юридичних осіб та прізвище, ім'я, по батькові – для фізичних осіб – підприємців.

Таким чином, звертаючись з клопотанням до слідчого судді про дозвіл на обшук нерухомого майна підприємства, установи чи організації, необхідно надати витяг з Державного реєстру платника податку, що є автоматизованим банком даних, створений відповідно для забезпечення: реєстрації та єдиного обліку платників податку на додану вартість (далі – ПДВ); єдиних принципів ідентифікації платників ПДВ; контролю за справлянням ПДВ; організації суцільного й вибіркового аналізу [11].

Щодо проведення обшуку на території земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна, які входять до складу єдиного майнового комплексу підприємства, організації чи установи, слід зауважити, що для отримання відповідного дозволу слідчого судді надається інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – Державний реєстр) [12]. Вказаний реєстр виступає єдиною державною інформаційною системою в Україні, що містить відомості про права на нерухоме майно, їх обтяження, а також про об'єкти та суб'єктів цих прав [13]. Це надасть змогу перед проведенням обшуку достеменно встановити майнову частку юридичної особи та усіх інших співвласників нерухомості.

На підставі частини п'ятої статті 40 КПК України слідчий вправі витребувати витяг з Державного реєструє. Відповідна інформація надається за допомогою програмних засобів у паперовій або електронній формі, що має однакову юридичну силу та містить обов'язкове посилання на Державний реєстр. Інформація з Державного реєстру прав у паперовій формі надається за письмовим запитом слідчого чи прокурора шляхом звернення до суб'єкта державної реєстрації прав, фронт-офісу або нотаріуса.

Дані з Державного реєстру прав містить актуальні на дату та час її надання відомості про зареєстровані речові права на нерухоме майно та їх обтяження, наявні в ньому, а також відомості з Реєстру прав власності на нерухоме майно, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна та Державного реєстру іпотек, які є архівною складовою частиною Державного реєстру прав, або відомості про відсутність зареєстрованих речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [14].

Разом із тим, слідчий та прокурор повинні знати, що речові права на корисні копалини, рослини, а також на малі архітектурні форми, тимчасові, некапітальні споруди, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких можливе без їх знецінення та зміни призначення, а також окремо на споруди, що є приналежністю головної речі, або складовою частиною речі, зокрема на магістральні та промислові трубопроводи (у тому числі газорозподільні мережі), автомобільні дороги, електричні мережі, магістральні теплові мережі, мережі зв'язку, залізничні колії - не підлягають реєстрації [15].

Що стосується пошуку відомостей про зареєстровані речові права на нерухоме майно, то він може здійснюватися за такими ідентифікаторами:

за ідентифікаційними даними юридичної особи (резидента та нерезидента):

– найменування юридичної особи;

– ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ;

за об'єктом нерухомого майна:

– за реєстраційним номером об'єкта нерухомого майна;

– за адресою об'єкта нерухомого майна;

– за кадастровим номером земельної ділянки [16].

Якщо буде встановлено, що нерухоме майно, де слідчий чи прокурор має намір провести обшук, є безхазяйним, необхідно підтвердити цей факт через перевірку з обліком безхазяйного нерухомого майна, який ведеться державним реєстратором прав на нерухоме майно при Міністерстві юстиції України, які також формуються за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Висновки. Підводячи підсумки, зауважимо на необхідність законодавчого визначення проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації. Для цього пропонується у статтях 233 – 236 КПК України словосполучення "житла чи іншого володіння особи" замінити на "*житла, іншого володіння особи чи об'єктів нерухомого майна юридичних осіб*", а також доповнити частину другу статті 233 КПК (Проникнення до *житла, іншого володіння особи чи об'єктів нерухомого майна юридичних осіб*) текстом наступного змісту:

"Під нерухомим майном юридичної особи розуміється усі види майна, призначені для її діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди тощо".

Частину третю статті 234 КПК України (Обшук) необхідно доповнити пунктом 6-1 наступного змісту: *"юридичну особу, якій належить нерухоме майно, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; довідку про юридичну особу, у якій зазначається: найменування юридичної особи, її юридична адреса, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, дата і місце державної реєстрації"*.

Нарешті, стаття 235 КПК України (Ухвала про дозвіл на обшук *житла, іншого володіння особи чи об'єктів нерухомого майна юридичних осіб*) має бути доповнена пунктом 5-1 наступного змісту: "*юридичну особу, якій належить нерухоме майно, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться*".

Література

1. Стратегія розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016-2020 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 5 січ. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 364 с.

3. Господарський процесуальний кодекс України: станом на 15 січ. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 101 с.

4. Цивільний процесуальний кодекс України: станом на 5 січ. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 208 с.

5. Закон України "Про іпотеку": за станом на 11 лип. 2013 р. / Верхов. Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2013. – 34 с.

6. Закон України "Про охорону культурної спадщини" від 8 червня 2000 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1805-14

7. Закон України "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування" від 26 червня 1997 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400/97-%D0%B2%D1%80

8. Закон України "Про інвестиційну діяльність": За станом на 10 лют. 2005 р. / Верхов. Рада України. – К.: Парлам. вид-во, 2005. – 15 с.

9. Закон України "Про оренду державного та комунального майна": чин. законодавство зі змінами та допов. станом на 8 січня 2014 року – Офіц. текст. – К.: Паливода А. В., 2014. – 24 с.

10. Податковий кодекс України: станом на 12 лют. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. – Харків: Право, 2016. – 752 с.

11. Наказ Міністерства фінансів України "Про затвердження Положення про реєстрацію платників податку на додану вартість" від 14. листопада 2014 року № 1130. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-14

12. Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, затвердженого від 25 грудня 2015 року № 1127. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF

13. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно" від 26 жовтня 2011 року № 1141. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1141-2011-%D0%BF/ed20111026

14. Постанова Кабінету Міністрів України "Про деякі питання надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно" від 30 вересня 2015 року № 786. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/786-2015-%D0%BF

15. Закон України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" від 1 липня 2004 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1952-15.

16. Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно" від 25 грудня 2015 року № 1127. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/ show/1127-2015-%D0%BF/paran369#n369

Корякін Р.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
начальник кафедри
професійних та спеціальних дисциплін
ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

Яковенко М.О.,
кандидат юридичних наук,
Заступник начальника кафедри
професійних та спеціальних дисциплін
ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
Надійшла до редакції:21.03.2016

УДК 343.34

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "КРИТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА"

Курбанов Я. Л.

Актуальність статті визначається тим, що рівень забезпечення природно-техногенної безпеки та захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні не відповідає вимогам сьогодення. Відсутність законодавчого визначення терміна "критична інфраструктура" і відсутність переліку таких об'єктів створюють перешкоду для ефективного забезпечення посиленої охорони об'єктів критичної інфраструктури. Аналізуються різні стратегії гарантування безпеки критичної інфраструктури у розвинених країнах. Рекомендується прийняти плани підвищення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, розробити програми, спрямовані на зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру на об'єктах критичної інфраструктури.

Ключові слова: *критична інфраструктура, надзвичайна ситуація, природно-техногенна безпека, антитерористична захищеність.*

Актуальность статьи определяется тем, что уровень обеспечения природно-техногенной безопасности и защиты объектов критической инфраструктуры в Украине не отвечает требованиям сегодняшнего дня. Отсутствие законодательного определения термина "критическая инфраструктура" и отсутствие перечня таких объектов создают препятствие для эффективного обеспечения усиленной охраны объектов критической инфраструктуры. Анализируются различные стратегии обеспечения безопасности критической инфраструктуры в развитых странах. Рекомендуется принять планы повышения защищенности объектов критической инфраструктуры, разработать программы, направленные на снижение рисков и смягчение последствий чрезвычайных ситуаций техногенного характера на объектах критической инфраструктуры.

Ключевые слова: *критическая инфраструктура,*

© Я.Л. Курбанов, 2016

чрезвычайная ситуация, природно-техногенная безопасность, антитеррористическая защищенность.

The relevance of the article is determined that the level of provision of natural and technogenic safety and the protection of critical infrastructure in Ukraine does not meet the requirements of today. The absence of a legislative definition of "critical infrastructure" and the absence of a list of such objects constitute an obstacle to effectively provide enhanced protection of critical infrastructures. The various strategies to ensure the security of critical infrastructure in the developed countries. It is recommended to adopt plans to improve the security of critical infrastructure, to develop programs aimed at risk reduction and mitigation of man-caused emergencies at critical infrastructure facilities.

***Keywords**: critical infrastructure, emergency, natural and technogenic security, anti-terrorist security.*

Високі темпи розвитку техногенної сфери та підвищення ролі людського фактора в ній стали причинами багатьох природних і техногенних катастроф у XX и XXI століттях. Людство, дедалі більше втручаючись в природне середовище і змінюючи його відповідно до своїх безмежних потреб, залишається відносно безпорадним перед руйнівним впливом великомасштабних надзвичайних ситуацій техногенного характеру, які стають наслідком на аварій на об'єктах, втрата або порушення нормального функціонування яких призведе до значних або навіть непоправних негативних наслідків для національної безпеки.

Сьогодні актуальною проблемою є вдосконалення системи гарантування безпеки населення і території України з поступовим підвищенням рівня техногенної безпеки в державі до рівня розвинених країн світу, підвищення надійності та безпеки функціонування життєво важливих для країни об'єктів критичної інфраструктури, і в першу чергу на територіях, що зазнають суттєвого антропогенного впливу, який призвів до значних негативних екологічно небезпечних змін природного ландшафту, тобто на техногенно навантажених територіях. Такі території характеризуються високою ймовірністю виходу з адміністративно-правового режиму повсякденного функціонування окремих територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту.

Учасники Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми моделювання ризиків і загроз виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури", яка відбулася 20–21 квітня 2015 р. у м. Київ, констатували, що рівень забезпечення природно-техногенної безпеки та захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні не відповідає вимогам сьогодення, а ризики та загрози перевищують як нормативні, так і аналогічні значення абсолютної більшості зарубіжних країн. Особливий наголос робився і на протидії та запобіганні терористичним загрозам в умовах сучасних викликів.

Питання захисту критичної інфраструктури, методології ідентифікації об'єктів критичної інфраструктури присвячено роботи фахівців Національного інституту стратегічних досліджень Д.С.Бірюкова та С.І.Кондратова [1; 2].

Сьогодні відсутність чіткого визначення терміна "критична інфраструктура" в українському законодавстві і, як наслідок, відсутність переліку об'єктів такої категорії створюють перешкоду для ефективного виконання п. 6 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 березня 2014 р. "Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України" (введеного в дію указом Президента України № 189/2014 від 02.03.2014 р.), згідно з яким Міністерству внутрішніх справ України наказується забезпечити посилену охорону об'єктів енергетики та критичної інфраструктури.

Термін "критична інфраструктура" увійшов в обіг ділового, наукового та дипломатичного спілкування із середини 1990-х рр., і спочатку був пов'язаний з інформаційною інфраструктурою.

Питання про впорядкування термінології в галузі гарантування безпеки при надзвичайних ситуаціях на порядок денний поставлено тільки останнім часом. На даний момент у цій сфері відсутній єдиний методологічний підхід до розуміння тих чи інших дефініцій у царині різних аспектів гарантування безпеки при надзвичайних ситуаціях.

Разом із тим єдиний, якісний термінологічний апарат зумовлює можливість уніфікованого підходу до розуміння проблем гарантування безпеки при надзвичайних ситуаціях, необхідного для подальшого розвитку й удосконалення законодавства та іншого нормативно-правового регулювання в даній сфері суспільних відносин. Суперечливість, некомплексність, а часто й відсутність необхідної легальної термінології породжують значні проблеми як із точки зору ефективності юридичної техніки при розробленні нормативної бази запобігання й ліквідації надзвичайних ситуацій, так і з точки зору правозастосовної практики. Причому найважливіша правозастосовна проблема полягає в точній кваліфікації надзвичайної ситуації, яка повинна визначати економічні механізми у сфері зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій, включаючи компенсаційні витрати на відновлення порушеного економічного потенціалу постраждалої території, проведення екологічних заходів, надання допомоги постраждалому населенню, забезпечення громадського порядку. Але найважливішим є те, що точна юридична кваліфікація надзвичайної ситуації на об'єктах критичної інфраструктури повинна визначати всю стратегію дій уповноважених юридичних і посадових осіб, а також стратегію поведінки правоохоронних органів і населення в зоні ймовірної надзвичайної ситуації.

Стандартне визначення критичної інфраструктури передбачає галузі економіки і технологічні системи, вразливі і водночас життєво важливі для безпеки і стабільного функціонування суспільства. Це перш за все транспорт, енергетика, водопостачання, хімічне та біологічне виробництва, основні системи зв'язку і комунікацій. Дестабілізація, не кажучи вже про колапс, цих систем обертається важкими, а за найгіршого сценарію – і катастрофічними наслідками для сучасного суспільства, економіки та держави. В умовах глобальної економіки і сучасного динамічного інформаційного суспільства поняття "критичність інфраструктури" стає більш відносним. За винятком громадського транспорту, ряду особливо небезпечних виробництв, системи постачання питної води і деяких інших галузей, дійсно дедалі важче визначити, які саме ресурси мають найбільш "критичне" значення. В умовах зростання глобальної взаємозалежності і оптимізації виробництва практично будь-яка інфраструктура, включаючи, наприклад, рутинне виробництво досить стандартних товарів або матеріалів, може за певних умов виявитися "критичною" - до такої

міри, що локальна аварія або тимчасовий колапс може раптово обернутися глобальною дестабілізацією цілої галузі. Нерідко реальний ступінь "критичності" того чи іншого елемента інфраструктури з'ясовується вже після того, як стався такого роду колапс.

Під критичною інфраструктурою військові фахівці розуміють об'єкти інфраструктури держави, вихід із ладу яких (або їх знищення) може спричинити катастрофічні наслідки в галузі безпеки і оборони, економіки, охорони здоров'я тощо, констатуючи, що цілісна система захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні відсутня, як і нормативне визначення терміна "критична інфраструктура" [3].

У цілому концепція критичної інфраструктури була сформована та розроблена у США. Терористичні акти 11 вересня 2001 р. спонукали уряд кардинальним чином переглянути не тільки своє уявлення про систему безпеки держави і суспільства за нових геополітичних умов, але й внести зміни в законодавство, структуру уряду, державний бюджет, пріоритети основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики. У США критична інфраструктура визначається як "сукупність фізичних або віртуальних систем і засобів, важливих для США такою мірою, що їх вихід із ладу або знищення можуть призвести до згубних наслідків у галузі оборони, економіки, охорони здоров'я та безпеки нації" [4].

Виклики щодо безпеки критичної інфраструктури не вичерпуються проблемами визначення порівняльної "критичності" тієї чи іншої інфраструктури. Із низки важливих дилем у цій галузі визначимо такі. Національна або міжнародна відповідальність? Відповідальність за гарантування безпеки критичної інфраструктури лежить перш за все на національному рівні, а наприклад, Контртерористичний комітет ООН відносить це завдання до "внутрішньодержавних заходів безпеки".

Як засвідчує Директива Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 р. про ідентифікацію і позначення Європейських важливих інфраструктур та оцінку необхідності вдосконалення їх захисту, основна й остаточна відповідальність за захист об'єктів критичної інфраструктури покладається головним чином на держави-члени та власників (операторів) таких інфраструктур.

Однак загрози інфраструктурі за визначенням включають транскордонні і ширші – транснаціональні – катаклізми і атаки. У глобалізованому світі нові системи інформації і комунікації, енергетики і транспорту є частиною більш широких міжнародних мереж. Це посилює зацікавленість держав і бізнес-спільноти в здійсненні міжнародного співробітництва щодо захисту транснаціональної критичної інфраструктури від загальних загроз, незважаючи на ряд перешкод і обмежень для такого співробітництва. Серед них, наприклад, – об'єктивні відмінності в технологічному потенціалі і ресурсах зацікавлених сторін, у принципах функціонування різних національних систем безпеки критичної інфраструктури.

Одна з таких відмінностей полягає в різному співвідношенні контролю над критичною інфраструктурою з боку держави і приватного бізнесу в різних країнах. Наприклад, у постіндустріальних країнах Заходу специфіка завдання полягає в необхідності гарантувати безпеку в значній мірі децентралізованих систем, що перебувають під управлінням і у власності приватного сектора. Так, у США до 85 % усіх систем критичної інфраструктури перебуває в приватних руках, а державний Департамент внутрішньої безпеки відповідає лише за 5 з її 13 секторів. В інших країнах, наприклад у Китаї, велика частина критичної інфраструктури перебуває під прямим контролем держави, що відіграє головну роль у гарантуванні її безпеки. Цікаво також, що, наприклад, менша залежність ряду країн, які розвиваються, від високотехнологічних систем управління інфраструктурою і зосередження її значної частини під контролем держави парадоксальним чином у чомусь навіть робить їх менш уразливими перед погрозами нового типу. Це, втім, слабо компенсує такі хронічні проблеми критичної інфраструктури в цих державах, як її громіздкий і неадаптивний характер, зношеність, дефіцит у фінансуванні.

Зростання уваги до терактів як загроз безпеці критичної інфраструктури може допомогти з'ясувати саме поняття "критичність" у сучасному світі і виявити найбільш "критичні" інфраструктури, які потребують пріоритетної уваги й інвестицій в їх безпеку. Так загроза тероризму диктує необхідність у першу чергу зосередитися на підвищенні безпеки таких вузлів і систем:

- які не тільки схильні до прямого збитку від теракту і вторинного дестабілізаційного впливу, але й у разі захоплення терористами можуть бути самі використані для ударів по інших цілях;

- де збільшення рівня безпеки підвищить загальний ефект безпеки і для інших пов'язаних із ними елементів, а також секторів критичної інфраструктури.

Із більш загальних стратегічних напрямів підвищення безпеки критичної інфраструктури відзначимо необхідність переходу від "стратегії декількох загроз" до стратегії захисту та реагування на множинні загрози. Проста заміна "стратегії однієї загрози" "стратегією декількох загроз" автоматично передбачає свідомо недостатню увагу до інших, також і нових та неочікуваних, загроз інфраструктурі. Більше того, необхідно взагалі вийти за рамки підходу, зацикленого лише на статичному "захисті" окремих, найбільш "критичних" об'єктів та інфраструктур від обмеженого спектра відомих загроз, які в основному визначаються за аналогією з попередніми кризами. Заходи цього типу будуть адекватними тільки в контексті загального підвищення стійкості системи інфраструктури до зовнішніх і внутрішніх загроз і ризиків, також і нових та несподіваних (непрогнозованих).

Звичайно, передбачити всі потенційні загрози і ризики просто неможливо. Однак за умов зростаючої складності і взаємозалежності систем інфраструктури і життєзабезпечення, диверсифікації управління і контролю над ними, множинності і неявності ризиків та загроз у постіндустріальну епоху запорука стабільності критичної інфраструктури полягає в досягненні високого рівня її стійкості до будь-яких системних ударів. Це передбачає створення таких систем і механізмів, які володіють зниженою вразливістю і "вбудованою" здатністю адаптуватися до різких змін, включаючи надзвичайні ситуації різних типів – чи то фізична загроза або, наприклад, раптове блокування надходження або доступу до того чи іншого ресурсу. У даному випадку "стійкість" передбачає здатність системи не тільки витримувати масштабний удар, але й швидко відновлюватися, також і в видозміненому вигляді, адаптованому до нових умов.

Підвищити адаптивність і знизити загальну уразливість системи можна шляхом поєднання різних методів і стратегій, наприклад пошуку і досягнення оптимального балансу між:

- здешевленням вартості, зниженням громіздкості і підвищенням гнучкості інфраструктури за рахунок

оптимізації управління, адаптивного менеджменту, модернізації систем зв'язку та інформації, більш активного впровадження мережевих елементів, опори на соціально-технічні інновації;

- забезпеченням страхувальних і резервних потужностей, систем зв'язку та управління.

Мережеві, децентралізовані системи зв'язку і комунікацій, побудовані за принципом "від багатьох до багатьох", також нерідко демонструють більшу стійкість в інформаційну епоху, ніж традиційні комунікаційні системи за принципом "від одного до багатьох".

Існують різні приклади критичних інфраструктур, які зберігали досить високий рівень загальної стійкості і здатність до швидкого відновлення, незважаючи на неможливість забезпечити їх повний захист навіть від основних загроз.

У цілому для підвищення рівня безпеки критичної інфраструктури необхідні і певний ступінь захисту від найбільш вірогідних, очікуваних і типових загроз, і заходи з підвищення загальної стійкості і пристосовності системи, що дозволяють знизити її вразливість перед новими і несподіваними загрозами. Співвідношення заходів цих двох типів може варіюватися від однієї інфраструктури до іншої. Наприклад, на системах громадського транспорту, де легше визначити характер найбільш імовірних, також і терористичних, загроз, основний наголос за визначенням має бути зроблений на комплексі захисних заходів. У той же час, наприклад, у сфері інформаційних технологій, комунікацій, енергетики особливу увагу слід приділяти забезпеченню загальної стійкості системи, її диверсифікації, резервним потужностям і ресурсів. Така збалансована і комбінована стратегія краще відповідатиме сучасним потребам безпеки критичної інфраструктури.

Завдання захисту критичної інфраструктури порушило проблему узагальнення й аналізу необхідної інформації, що зумовило прийняття в США Акта щодо інформації з критичної інфраструктури (Critical Infrastructure Information Act ("CIIA") [5] у 2002 р. Цим законом регулюється питання щодо обміну інформацією з питань оцінки вразливості та загроз інфраструктурі, також і пов'язаних із терористичними загрозами. Закон запроваджує термін "інформація щодо критичної інфраструктури", як інформації, яка зазвичай не перебуває в полі зору суспільства та належить до безпеки функціонування критичної інфраструктури чи захищених систем. Акт визначає урядовий орган – Департамент внутрішньої безпеки – відповідальним за збір, аналіз та поширення інформації з метою вжиття необхідних заходів із захисту критичної інфраструктури. Одночасно законом установлюються вимоги щодо використання такої інформації (запроваджується режим обмеженого доступу) для недопущення зловживань та захисту суб'єктів господарювання (операторів інфраструктури) від поширення вразливої комерційної інформації.

Сьогодні в стратегіях гарантування безпеки критичної інфраструктури розвинених країн домінують два взаємопов'язані підходи. Перший – пов'язаний з визначенням переважного типу (типів) загроз інфраструктурі. Наприклад, у США в останнє десятиліття спостерігався поступовий відхід від "стратегії захисту від однієї загрози", що переважали в перші роки після подій 11 вересня, також і в підходах нового державного Департаменту внутрішньої безпеки, до проблем безпеки критичної інфраструктури. Вона була зациклена на захист від загроз саме терористичного типу на шкоду іншим, набагато більш поширеним загрозам (one-hazard strategy).

Після колапсу мало не всієї критичної інфраструктури в прибережних районах США в результаті нездатності протистояти наслідкам ураганів у 2005 р. уряд США поступово повернулося до стратегії захисту від двох або декількох найбільш імовірних загроз, включаючи великі техногенні аварії. Ця стратегія більш адекватна і давно домінує в країнах ЄС. Зокрема в Директиві Європейської Комісії № 786 2006 р., згідно з якою до загальноєвропейської критичної інфраструктури відносять ті об'єкти національної критичної інфраструктури країн – членів ЄС, вплив яких, у разі відмови, інциденту або зловмисного втручання, поширюватиметься як на країну, де такий об'єкт розташований, так і на хоча б одну іншу країну – член ЄС [6]. А Директивою Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 р. про ідентифікацію і позначення Європейських важливих інфраструктур та оцінку необхідності вдосконалення їх захисту [6] запроваджується процедура ідентифікації та позначення європейських критичних інфраструктур, а також спільний підхід до оцінки необхідності вдосконалення захисту таких інфраструктур з метою сприяння захисту людей.

Під "критичною інфраструктурою" ("важливою інфраструктурою" - у перекладі фахівців з Інституту законодавства Верховної Ради України [6]) для цілей цієї Директиви розуміють розташоване в державах-членах майно, систему чи їх частину, що є важливими для підтримання життєво необхідних соціальних функцій, здоров'я, безпеки, економічного чи соціального добробуту людей, а також результатом розладу чи руйнування яких у будь-якій із держав-членів може стати неможливість підтримувати зазначені функції.

До недавнього часу такий базовий підхід до гарантування безпеки критичної інфраструктури був майже виключно зосереджений саме на захисті її конкретних структур, ресурсів і об'єктів від обмеженого числа небезпечних, але в цілому відомих і відносно очікуваних загроз. Відповідна до цього підходу стратегія протидії загрозам і запобігання шкоді інфраструктурі спирається на формальні, централізовані системи командування і контролю, спеціалізовані професійні служби та персонал, "закриті" системи комунікацій із використанням спецзв'язку, міжвідомчу взаємодію і взаємодію з населенням за ієрархічним принципом "від одного до багатьох".

У той же час така стратегія схильна до надмірного впливу або навіть диктується реакцією на останні великі катаклізми (масштабні теракти, руйнівні стихійні лиха або великі техногенні катастрофи). Звичайно, необхідність забезпечити певний ступінь захисту критичної інфраструктури від більш звичних і порівняно добре відомих загроз не викликає сумнівів. Для одних систем інфраструктури (наприклад, громадського транспорту або об'єктів, пов'язаних із хімічними, біологічними, радіологічними і ядерними матеріалами) потреба в такому захисті неминуче буде вищою, ніж для інших. Однак підхід, зосереджений на захисті основних вузлів найбільш "критичної" інфраструктури від декількох знайомих загроз за аналогією з останніми великими надзвичайними ситуаціями, у принципі не може забезпечити захист від майбутніх надзвичайних ситуацій.

У цілому такий "механічний" і "статичний" підхід залишається продуктом індустріального суспільства, його економіки і культури. Він не цілком адекватний викликам постіндустріальної епохи, глобалізації, а також інформаційного суспільства і навряд чи може забезпе-

чити захист від багатьох нових, несподіваних і погано прогнозованих загроз [7].

Втім було б неправильно стверджувати, що в Україні не приділяється увага захисту важливих об'єктів, систем і ресурсів, які зазвичай належать до критичної інфраструктури. В Україні діє низка законодавчих актів, що визначають особливості забезпечення захисту вказаної інфраструктури. Проте за результатами досліджень фахівців Національного інституту стратегічних досліджень можна дійти висновку, що загрози таким об'єктам розглядаються в суто відомчому розрізі. Відсутній загальний механізм управління захистом і безпекою об'єктів критичної інфраструктури, спостерігаються непоодинокі випадки дублювання функцій [1]. Відсутність же спільних підходів та узгодженості дій стосовно проблем захисту об'єктів критичної інфраструктури веде до розпорошення коштів та сил.

Така ситуація склалася природним чином: кожне відомство бачило певний спектр загроз для підпорядкованих об'єктів і володіло певним набором інструментів та ресурсів для гарантування безпеки даних об'єктів. В Україні захист об'єктів, які згідно зі світовою практикою належать до категорії "критична інфраструктура", регламентується численними нормативно-правовими актами, які мають переважно внутрішньовідомчий характер. Проте про значну кількість нормативно визначених категорій життєво важливих об'єктів і, відповідно, їх переліків, в Україні не здійснено комплексної оцінки ризиків знищення (ушкодження) таких об'єктів. Як уже наголошувалося, у чинному законодавстві досі не визначено термін "критична інфраструктура", хоча в Стратегії національної безпеки, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, серед основних напрямів державної політики національної безпеки України названо "забезпечення безпеки критичної інфраструктури", пріоритетами якого визначено комплексне вдосконалення правової основи захисту критичної інфраструктури, створення системи державного управління її безпекою; посилення охорони об'єктів критичної інфраструктури, зокрема енергетичної і транспортної; налагодження співробітництва між суб'єктами захисту критичної інфраструктури, розвиток державно-приватного партнерства у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям та реагування на них; розробка та запровадження механізмів обміну інформацією між державними органами, приватним сектором і населенням стосовно загроз критичній інфраструктурі та захисту чутливої інформації у цій сфері; профілактика техногенних аварій та оперативне і адекватне реагування на них, локалізація і мінімізація їх наслідків; розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері.

Отже, підсумовуючи, можна дійти таких висновків. Сьогодні критична інфраструктура – це великомасштабні фізичні або віртуальні системи та ресурси, втрата яких може призводити до непоправних наслідків для економіки та політичної стабільності держави, здоров'я населення. До елементів критичної інфраструктури прийнято відносити енергетичні системи, транспортні магістральні мережі, нафто- та газопроводи, системи супутникового зв'язку та життєзабезпечення мегаполісів, служби екстреної допомоги населенню та реагування на надзвичайні ситуації, державні органи влади, високотехнологічні та оборонні підприємства тощо.

Умови надзвичайної ситуації висувають підвищені вимоги до функціонування елементів критичної інфраструктури, створюють специфічні обмеження, які потрібно враховувати при формуванні планів реагування, розроблені математичних моделей, методів та програмних систем підтримки прийняття рішень.

Доцільно запроваджувати використання передового зарубіжного досвіду у сфері моделювання ризиків і загроз виникнення надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури держави шляхом сприяння міжнародним контактам експертів і фахівців, обміну відкритою інформацією, публікацій аналітичних матеріалів із зазначеного напряму; подальшої гармонізації безпекових підходів на національному рівні з підходами до захисту критичної інфраструктури, прийнятими провідними країнами світу, зокрема країнами – членами ЄС і НАТО.

Поступово вдосконалюючи законодавство в цій сфері, слід визначити перелік об'єктів критичної інфраструктури, прийняти плани підвищення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, розробити програми, спрямовані на зниження ризиків і пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій техногенного характеру на об'єктах критичної інфраструктури.

Література

1. Бірюков Д.С. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов. – К. НІСД, 2012.– 96 с.

2. Бірюков Д.С. Актуальні питання захисту критично важливої для життєдіяльності держави інфраструктури / Д.С.Бірюков С.І.Кондратов // "Стратегічні пріоритети". – К.: НІСД. – 2012. – Вип. №3(24). – С. 107–113.

3. Хлонь С.Є., Пеньковський В.І., Глушкевич О.Л., Устименко О.В., Кореляція процесів захисту критичної інфраструктури та підготовки території держави до оборони // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. – 2014. – № 2(51). – С. 51-56.

4. Uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism (USA PATRIOT ACT) ACT OF 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ56/html/PLAW-107publ56.htm

5. Critical Infrastructure Information Act of 2002 ("CIIA"). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fas.org/sgp/crs/RL31762.pdf.

European Programme for Critical Infrastructure Protection – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight _against_terrorism/l33260_en.htm

6. Реферативний огляд європейського права / За заг. ред. В.О. Зайчука. – Вип. 12. – К., 2009. – 100 с.

7. Perelman L. J. Shifting Security Paradigms: Toward Resilience // Critical Thinking: Moving from Infrastructure Protection to Infrastructure Resilience. - Wash., 2007. – P. 26.

Курбанов Я.Л.,
аспірант Одеського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 19.03.2016

УДК 336.02

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІАГНОСТИКИ ПОДАТКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Малий В. М.

Стаття присвячена дослідженню деяким аспектам структури системи оперативно-розшукової діагностики податкових злочинів. Автором досліджено сучасний термін діагностики та встановлено, що теоретична основа оперативно-розшукової діагностики базується на окремих наукових положеннях вчених. Розмежоване понять "діагностика" та "прогнозування". Вивчаючи наукову думку вчених-криміналістів, які проводили дослідження особливостей криміналістичної діагностики було виділено основні здобутки. Встановлено, що криміналістична діагностика є окремим методом пізнання, що дозволяє отримувати відомості про механізм скоєння злочину на основі його відображення на об'єктах матеріального світу. На думку автора оперативно-розшукова діагностика як відповідний самостійний метод пізнання є складовою оперативного пошуку. Досліджено роботи вчених щодо оперативно-розшукової діагностики певних видів злочинів та нетрадиційні методи оперативно-розшукової діяльності, що пов'язані з проведенням інструментальної діагностики емоційного стану злочинця, як методу "оперативного розпізнання", оперативно-розшуковий захід "опитування, що проводиться з використанням технічних засобів" та інші. Встановлено, що одним із основних напрямків подальшого розвитку та розроблення проблематики теорії оперативно-розшукової діагностики є адаптація її основних теоретичних елементів та положень до вирішення діагностичних завдань, спрямованих на розкриття злочинів у певних сферах та за конкретними їх видами. Автором визначено місце діагностики у структурі оперативно-розшукової діяльності та проаналізовано особливості завдань оперативно-розшукової діагностики ознак злочинів у сфері оподаткування. Встановлено, що оперативно-розшукова діагностика податкових злочинів ефективно здійснюється на основі економічної та оперативно-розшукової інформації.

***Ключеві слова**: оперативно-розшукова діагностика, злочини у сфері оподаткування, розслідування злочинів.*

Статья посвящена исследованию некоторым аспектам структуры системы оперативно-розыскной диагностики налоговых преступлений. Автором исследован современный термин диагностики и установлено, что теоретическая основа оперативно-розыскной диагностики базируется на отдельных научных положениях ученых. Разграничено понятий "диагностика" и "прогнозирование". Изучая научную мысль ученых-криминалистов, которые проводили исследования особенностей криминалистической диагностики были выделены основные достижения. Установлено, что криминалистическая диагностика является отдельным методом познания, позволяет получать сведения о механизме совершения преступления на основе его отражения на объектах материального мира. По мнению автора оперативно-розыскная диагностика как соответствующий самостоятельный метод познания является составной оперативного поиска. Исследованы работы ученых по оперативно-розыскной диагностики определенных видов преступлений и нетрадиционные методы оперативно-розыскной деятельности, связанные с проведением инструментальной диагностики эмоционального состояния преступника, как метода "оперативного распознавания", оперативно-розыскное мероприятие "опрос, проводимый с использованием технических средств" и другое. Установлено, что одним из основных направлений дальнейшего развития и разработки проблематики теории оперативно-розыскной диагностики является адаптация ее основных теоретических элементов и положений к решению диагностических задач, направленных на раскрытие преступлений в определенных сферах и по конкретным их видам. Автором определено место диагностики в структуре оперативно-розыскной деятельности и проанализированы особенности задач оперативно-розыскной диагностики признаков преступлений в сфере налогообложения. Установлено, что оперативно-розыскная диагностика налоговых преступлений эффективно осуществляется на основе экономической и оперативно-розыскной информации.

***Ключевые слова**: оперативно-розыскная диагностика, преступления в сфере налогообложения, расследования преступлений.*

The article focuses on of some aspects of the structure of the operative-investigative diagnostics' system of tax crimes. The author studied the modern term of the diagnostics and it is defined that the theoretical basis of operative-investigative diagnostics based on certain scientists' researches. It is differentiated the concepts of "diagnosis" and "prediction". According to the criminologists-scientists' conceptions who conducted the forensic diagnostics' features, there were highlighted the major achievements. It is defined that forensic diagnostics is a special knowledge method that allows to get information about the crime committing mechanism on the basis of its reflection on the material world objects. According to the author, the operative-investigative diagnostics, as an independent appropriate knowledge method, is a part of operative search. It is studied the scientists' works on operative-investigative diagnostics of certain types of crimes and alternative methods of operative activities associated with the diagnostic tool of an emotional state of an offender, as a method of "rapid recognition", an operative-investigative measure "survey, conducted with technical means "and others. It is established that one of the main directions of further development of theory issues of operative-investigative diagnostics is adapting its basic theoretical elements and provisions to address its diagnostic tasks aimed at solving crimes in certain areas and on specific type. The author defined the place of the diagnostics in the structure of operative-investigative activities; it is analyzed the task peculiarities of operative-investigative diagnostic of crimes' signs in taxation. It is stated that operative-investigative diagnostics of tax crimes is effectively based

© В.М. Малий, 2016

on economic and operational information.

***Key words**: operative-investigative diagnotics, tax crimes, investigation of crimes.*

Виявлення, розкриття та розслідування будь-яких злочинів, у тому числі і податкових, являє собою багатогранний інтелектуальний процес, однією з важливих особливостей якого є використання практичних та теоретичних розробок не тільки профільної юридичної науки, у нашому випадку оперативно-розшукової діяльності, але й досягнень інших наукових галузей, при чому не тільки суміжних кримінальних, але й інших, наукових, технічних, соціологічних та інших, повна або часткова екстраполяція яких, з урахуванням особливостей досліджуваної проблематики, дозволяє використовувати най провідні теоретичні та практичні наукові досягнення на повну потужність. Ефективність практичного використання тих чи інших розробок самих різноманітних галузей науки забезпечується лише за наявності чітко відпрацьованої системи теоретичних положень, що дозволяє більш глибоко та повно досліджувати означену проблематику.

Розробленість багатьох окремих оперативно-розшукових теорій на сьогодні є досить повною, проте процес удосконалення науково-теоретичної бази ОРД продовжується, і говорити про його завершеність однозначно передчасно. Однією із нових та важливих сучасних розробок теорії оперативно-розшукової діяльності є теорія оперативно-розшукової діагностики. Невичерпність та необмеженість процесу пізнання дозволяє нам стверджувати, що означена проблематика не обмежується лише прикладними розробками, але й має дуже важливий практичне значення у досягненні основних завдань, що постали перед науковцями.

Найтісніші взаємозв'язки понятійного апарату теорії оперативно-розшукової діяльності, серед наук кримінального циклу, простежуються, насамперед, з криміналістикою. В той же час екстраполяція ідей криміналістичної діагностики на теорію оперативно-розшукової діагностики не є автоматичною та повною, а навпаки, провадиться, виходячи з якісних особливостей кожної з наведених наук, особливостей їх об'єктів вивчення, предмету та мети.

Але дослідження понятійного апарату теорії діагностики не тільки не має обмежуватись наведеними вище науками кримінального циклу, а, насамперед, має ґрунтуватись на базових знаннях деяких технічних наук та медицини, з яких термін "діагностика" було запозичено.

Сучасний термін "діагностика" бере своє походження з грецького diaqnostikos – що означає здатний розпізнавати [1. с. 789]. Російський енциклопедичний словник термін "розпізнання" розкриває, як встановлення належності якогось об'єкта до одного із заздалегідь визначених класів на підставі зіставлення ознак, а дієслово "розпізнати" визначає, як довідатися, визначати щось (когось) за будь-якими ознаками [2. с. 723]. В той же час, не дивлячись на те, що досить часто терміни "розпізнання" і "діагностика" вважають синонімами, більшість науковців в останній термін вкладають окремий, специфічний зміст. Так, у тому ж російському енциклопедичному словник діагностика розкривається як вчення про методи і принципи розпізнання хвороб і постановки діагнозу [2. С. 723].

Як зазначає Є.М. Яковець, теоретична основа оперативно-розшукової діагностики базується на окремих наукових положеннях таких наук, як судова медицина, кримінологія та інформатика [3. С. 464]. Але серед наук кримінально-правового циклу найбільш повне та науково розроблене обґрунтування діагностика, як самостійна наукова категорія, знайшла саме у межах криміналістики. Тому оперативно-розшукова діагностика базується, насамперед, на понятійному апараті "криміналістичної діагностики", розробку якого було розпочато ще на початку 70-х років минулого століття В. А. Снетковим, який визначав її сутність як учення про закономірності розпізнання криміналістичних об'єктів за їх ознаками. У подальшому, значний внесок у розвиток та становлення означеної теорії було зроблено такими науковцями-криміналістами, як Т.В. Авер'янова, Л.Є. Ароцкер, Р.С. .Бєлкін, А.І. Вінберг, О.Ф. Волинський, Г.Л. Грановський, С.В. Дубровін, Ю.Г. Корухов, Н.П. Майліс, М. Т. Малаховська, В.Ф. Орлова, М.С. Романов, О.Р. Росинська, О.І. Рудніченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, М.О. Селіванов та іншими вченими.

З метою створення наукових основ криміналістичної діагностики вченими-криміналістами було проведено аналіз і систематизацію великої кількості типових ситуацій, які можливо охарактеризувати як стан та властивість певного об'єкту дослідження. Встановлені таким чином закономірності було покладено в основу розбудування відповідних методик проведення діагностичних досліджень. Означений теоретичний базис криміналістичної діагностики витікає із закономірності матеріального процесу, принципу його повторюваності, тобто дає можливість зробити висновок про ситуативний характер появи, існування та зникнення матеріальних доказів. Означена у криміналістиці повторюваність подій, забезпечує їх стабільне відображення та дає змогу виявляти дані, що є загальними для інших аналогічних процесів та інформацію про можливість та причину будь-яких відхилень від цього [4. с.992].

На нашу думку дуже важливим, з точки зору розмежування понять "діагностика" та "прогнозування" є робота відомого білоруського вченого-криміналіста Л.Г. Горшеніна, у який він визначає відмінності діагностики (гіпотези) та прогнозування, які полягають, на його думку, у тому, що основною метою гіпотези є встановлення зв'язків між явищами, означення причин їх виникнення, реконструкції картини минулого та створення картини майбутнього. Тобто, діагностика, виходячи з максимально можливої кількості даних намагається визначити мінімальну кількість версій. У свою чергу, прогнозування, навпаки, при мінімальній кількості встановлених фактів проводить максимальну кількість прогностичних оцінок [5. С. 123].

Вивчаючи наукову думку вчених-криміналістів, які проводили дослідження особливостей криміналістичної діагностики слід виділити таки основні здобутки:

- криміналістична діагностика визначає природу та стан матеріального об'єкту [6. С. 65];

- криміналістична діагностика є пізнавальним процесом, заснованим на вивченні матеріальних, або ідеальних відображень механізму скоєного злочину для визначення стану, властивостей та змін у об'єктах, а також встановлення їх причин та зв'язку з подією злочину [7. С. 331]. Як пізнавальний процес, криміналістична діагностика полягає у виявлені та інтерпретації будь-яких ознак об'єкта на основі його тестування або використання апріорного знання про ознаки класу, до якого належить досліджуваний об'єкт, з метою формулювання висновку про його сутність, стан та різноманітні обставини існування [8. С. 23]. Оскільки криміналістична

діагностика є процесом дослідження, метою якого є виявлення кількісних та якісних характеристик об'єктів та дозволяє встановлювати окремі обставини розслідуваних подій, то діагностичні дослідження проводяться з метою встановлення певних станів та властивостей об'єктів, розшифрування динаміки події та з'ясування причин досліджуваних явищ. Таким чином діагностування має сприяти обмеженню території пошуку, кола осіб, що підозрюються у скоєнні злочинів та дозволяє конкретизувати окремі напрями пошуку доказів [9. С. 152];

- криміналістична діагностика, як науково-розроблена система завдань та методів розпізнавання й пояснення станів, суті та властивостей процесів, явищ та об'єктів, що пов'язані зі злочинами, спрямована на їх розкриття, розслідування та попередження дозволяє розмежувати діагностичний напрям пізнання у криміналістиці та процес доказування у кримінальних справах. Доказування, перш за все, є практичною діяльністю, яка здійснюється строго на основі та регламентована законом, а результати діагностики, як і будь-яких інших криміналістичних досліджень, являють собою лише різновид отримання фактичних даних, що необхідні для організації та проведення розумового процесу доказування [10].

Отже, предметом криміналістичної діагностики є пізнання змін, що відбулись унаслідок скоєння злочину, їх умов та причин на основі вибіркового дослідження станів та властивостей взаємодіючих об'єктів з метою визначення механізму скоєння злочинного діяння в цілому, або окремих його фрагментів [11]. Криміналістична діагностика є окремим методом пізнання, що дозволяє отримувати відомості про механізм скоєння злочину на основі його відображення на об'єктах матеріального світу. Вона встановлює фактичні обставини на основі цих матеріальних об'єктів або їх слідів, а також інших відображень будь-яких фізичних процесів шляхом вивчення станів і властивостей об'єктів, результатів подій, співвідношення фактів або зв'язків [12].

Починаючи аналіз оперативно-розшукової діагностики, насамперед, необхідно визначити стан розробленості означеного методу пізнання у загальній теорії оперативно-розшуковій діяльності. Оскільки оперативно-розшукова діагностика являє собою самостійний метод пізнання, то її місце у структурі теорії оперативно-розшукової діяльності визначається у якості окремої складової оперативного пошуку.

Переходячи до аналізу оперативно-розшукової діагностики, слід визначити її місце у структурі оперативно-розшукової діяльності. На нашу думку, оперативно-розшукова діагностика як відповідний самостійний метод пізнання є складовою оперативного пошуку [13]. А як визначає В.М. Атмажитов, пошукова робота являє собою одну з основних форм оперативно-розшукової діяльності та визначається як комплекс розвідувально-пошукових та оперативно-розшукових заходів, що здійснюються суб'єктами оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення, накопичення та перевірки відомостей, які містять нові спеціальні знання та мають значення для виконання завдань з протидії злочинності [14].

У різні роки, загальним питанням вивчення сутності та структури оперативної обстановки було присвячено чимало теоретичних розробок провідних науковців, таких як С.М. Астапкина, Г.М. Бірюков, О.О. Дульський, В.П. Євтушок, В.Ю. Журавльов, І.П. Козаченко, В.І. Литвиненко, В.А. Некрасов, А.С. Овчинский, Г.К. Синилов, Е.Н. Яковец та багато інших. В цих роботах, у більшому чи меншому ступені, було приділено певну увагу й розкриттю основних теоретичних засад такої складової теорії оперативно-розшукової діяльності, як теоретичні питання оперативно-розшукової діагностики. Але стверджувати про те, що сутність категорії оперативно-розшукової діагностики у сучасній оперативно-розшуковій науці розкрита в повному обсязі та теорія оперативно-розшукової діагностики розроблена на достатньому рівні не можливо, оскільки серед науковців ще не вироблено єдиний погляд на основні категорії досліджуваного питання.

Визначимо основні досягнення наукової думки сучасних та іноземних науковців, зроблені в межах дослідження оперативно-розшукової діагностики, які на нашу думку є неоспорюваними та мають стати основою для розкриття питання вивчення структури системи оперативно-розшукової діагностики у сфері податкової злочинності.

У своєму дослідження оперативно-розшукової діагностики злочинів у зовнішньоекономічній діяльності В. М. Давидюк, В. А. Некрасов, Ю. В. Горбач зазначають, що оперативно-розшукова діагностика являє собою спеціальний та конкретний метод пізнання механізму злочинної діяльності, проте наголошують, що означене пізнання стосується не всього механізму злочинної діяльності у цілому, а лише його окремих елементів, які пов'язані з підготовкою, вчиненням та приховуванням злочину. Завдяки застосування методу оперативно-розшукової діагностики з'являється можливість викрити певні сліди та ознаки склад злочину, а точніше, його об'єктивної сторони, проте, і ми погоджуємося з цими сумнівами зазначених вчених, досить малоймовірно, що за допомогою оперативно-розшукової діагностики можливо буде ефективно встановити всі елементи та ознаки суб'єктивної сторони окремого злочину. Також важливим, на нашу думку, здобутком авторів є твердження про те, що, оскільки метод оперативно-розшукової діагностики базується на основних засадах методу імовірного діагнозу, то зовсім не є обов'язковим твердження про те, що симптоми об'єкту, що діагностується за його допомогою, будуть у більшості своєї схожі з абстрактною системою симптомів, що класифікуються у кожній конкретній та окремій галузі дослідження. Такі розбіжності, так само як і подібності, можуть мати місце і в дослідженнях певних закономірностей відбиття злочинів на об'єктах як матеріального світу, так і у свідомості людини, а значить вони будуть проявляти себе у вигляді певних ознак злочинної діяльності [13].

А. С. Овчинський стверджує, що спрямованість оперативно-розшукової діагностики полягає у отриманні інформації, необхідної для визначення характерних особливостей злочинної діяльності та події, які з нею пов'язані, встановлення психологічних та економічних відносини, що виникають в процесі скоєння злочинної діяльності та пов'язані з нею, а також, в деяких випадках, про їх соціально-психологічне тло [15].

Е.Н. Яковець, досліджуючи основні види оперативно-розшукової діагностики, виділяє такі нетрадиційні методи оперативно-розшукової діяльності, пов'язані з проведенням інструментальної діагностики емоційного стану злочинця, як метод "оперативного розпізнання", оперативно-розшуковий захід "опитування, що проводиться з використанням технічних засобів" та інші [3]. Некрасов В. А., Мацюк В. Я., Філіпенко Н.Є., Родинюк Л. В. посилаючись на те, що оперативне розпізнання, як основна форма проведення оперативно-розшукової

діагностики, може бути визначена і як метод, і як оперативно-розшуковий захід, наголошують на тому що, його визначення у якості виду оперативно-розшукової діагностики, обумовлює його визначення саме у якості методу, який полягає у тому, його суб'єкт особисто, за допомогою певних ознак, що складаються у його уяві заздалегідь, відокремлює з певного оточення за допомогою відповідних ознак певні об'єкти, особи, події, явища, предмети тощо, які, на його думку становлять певний оперативний інтерес, застосовуючи сукупність певних прийомів оперативно-розшукової діяльності, та спрямовуючи їх на здійснення заходів, спрямованих на виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [16].

Одним із основних напрямків подальшого розвитку та розроблення проблематики теорії оперативно-розшукової діагностики є адаптація її основних теоретичних елементів та положень до вирішення діагностичних завдань, спрямованих на розкриття злочинів у певних сферах та за конкретними їх видами. Саме у цьому полягає необхідність та актуальність проведення адаптації основних визначених теоретичних положень оперативно-розшукової діагностики на дослідження злочинів у окремих сферах економіки держави, однією з найголовніших з яких є податкова сфера.

Для досягнення мети оперативно-розшукової діагностики будь-яких злочинів, у тому числі і злочинів у сфері оподаткування, тобто для виявлення у певних носіях інформації ознак злочинної діяльності, необхідно виконати низку окреслених завдань. Ю.Г. Корухов, досліджуючи спектр діагностичних завдань криміналістичної діагностики, визначає, що об'єднувальною ланкою всього широкого ряду завдань є те, що завжди вони базуються на вивченні стану та властивості об'єкту, з оглядом на ті зміни, які в ньому відбуваються внаслідок умов та чинників кримінальної ситуації [11]. Вчений виділяє три класи завдань, які має вирішувати криміналістична діагностика:

1) дослідження властивостей та станів об'єкта, до яких відносить встановлення відповідності об'єкта певним характеристикам, визначення його фактичного стану та наявності відхилень, встановлення початкового або попереднього стану об'єкту та визначення умов і причин зміни його властивостей;

2) результатів дії (явища), до яких відносить встановлення можливості визначити уявлення про механізм та обставини подій за результатами певних змін та визначення окремих фрагментів події (динаміки, хронології, місця, умов).

3) співвідношення фактів (подій, явищ) або об'єктів, до яких відносить встановлення причинного зв'язку між діяннями та наслідками, визначення можливих наслідків вчинених дій, визначення причин та результатів, що настали, встановлення можливості здійснення дій, або встановлення фактів за певних умов, встановлення відповідності, або невідповідності певних дій спеціальним правилам [11].

Застосовуючи метод аналогій, маємо можливість адаптувати наведені вище теоретичні здобутки криміналістичної діагностики для аналізу особливостей завдань оперативно-розшукової діагностики ознак злочинів у сфері оподаткування.

Таким чином, до першої групи ми пропонуємо віднести діагностичні завдання, які пов'язані з дослідженням оперативно-розшукової діагностики властивостей та стану податкових злочинів, а саме:

- аналіз правильності оформлення та ведення податкових та інших бухгалтерських документів, пов'язаних із податковою сферою;

- встановлення та викриття будь-яких відхилень від вимог чинного законодавства під час проведення податкових операцій;

- визначення фактичного змісту та обсягу проведених податкових та інших комерційних операцій, які є підставою, у тому числі, і для здійснення податкових дій;

- встановлення причин, по яким відбулось виявлене відхилення досліджуваних податкових операцій від вимог чинного законодавства, або встановлення стандартних (звичайних) умов їх здійснення.

Відповідно, до другої групи діагностичних завдань оперативно-розшукової діагностики злочинів у сфері оподаткування відносимо дослідження співвідношень між характером здійсненних операцій та наслідками, що настали, а саме:

- встановлення наявності причинного зв'язку між змістом досліджуваних податкових операцій та викритими невідповідностями у податкових, бухгалтерських та інших облікових документах, які містять відомості про ці операції, або операції, що з ними пов'язані;

- оцінка викритих невідповідностей та встановлення наявності ознак злочину;

- визначення конкретних норм чинного законодавства у сфері оподаткування, які було порушено викритими злочинними діями;

- встановлення динаміки, хронології та умов, які дають можливість здійснювати злочини у сфер оподаткування.

До третьої групи завдань оперативної діагностики у сфері оподаткування на нашу думку будуть належати дослідження змісту та результатів податкових операцій, а саме:

- вивчення відповідних податкових та інших облікових записів, які можуть відображати податкові операції, їх зміст та кількісно-сумарні характеристики, що зафіксовані у досліджуваних документах; викриття невідповідностей, встановлених у досліджуваних документах з відомостями, які містяться у податкових та облікових записах, які утворились внаслідок здійснення протиправної діяльності, тобто за своєю суттю являються ознаками цієї протиправної діяльності;

- вивчення відповідних податкових та інших облікових записів, які можуть містити відомості про обставини, що мають значення у разі викриття ознак податкових злочинів, тобто змісту потенційно криміногенних податкових операцій, їх кількісно-якісних характеристик, часу здійснення таких злочинних дій, місця їх здійснення, а також кола осіб до цього причетного.

Таким чином, оперативний працівник, виконуючи завдання щодо оперативно-розшукової діагностики злочинів у сфері оподаткування, має починати свій рух з дослідження окремого одиничного об'єкту, наприклад декларації, або договору, поетапно просуватись до загального розуміння всієї злочинної схеми у цілому, встановлюючи нові факти та обставини злочинної діяльності, та повернутись до одиничної ідентифікації вже конкретних осіб, організаторів і виконавців викритого злочину, а також кваліфікації їх дії.

Оперативно-розшукова діагностика податкових злочинів ефективно здійснюється на основі економічної та оперативно-розшукової інформації, яка утворюється

в процесі проведення економічного функціонування досліджуваного об'єкту [13]. Носіями такої інформації можуть бути найрізноманітніші предмети та об'єкти, але найбільш значущими, на нашу думку будуть саме податкові та інші облікові і бухгалтерські документи досліджуваного суб'єкта податкової сфери. Такі документи, у подальшому, можуть бути ідеальними джерелами інформації, оскільки в них мають бути відомості про дату і місце здійснення відповідних податкових операцій, особисті дані осіб, причетних до їх здійснення, суми податків та інші кількісно-якісні відомості про здійснені протиправні дії. Завдяки наявності цих даних такі документи можуть отримати статус доказів у суді та бути використані для встановлення обставин протиправної діяльності у кримінальному провадженні.

Література

1. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. :Вид-во "Довіра", 2006. – 789 с. (Словники України).

2. Российский энциклопедический словарь: в двух кн. Кн. 2. Н-Я / глав. ред. А. М. Прохоров. – М., 2001. – 1163 с. С. 723.

3. Яковец Е. Н. Основы информационно-аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности : учеб. пособие / Е. Н. Яковец. – М. : МосУ МВД России, изд-во "Щит-М", 2009. – 464 с.

4. Аверьянова Т. В. Криминалистика: учебник для вузов / под. ред.. Р. С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – М. : Норма, 2006. – 992 с.

5. Горшенин Л. Г. Основи теории криминалистического прогнозирования : монография / Л. Г. Горшенин. – М. : Академия МВД РФ, 1993. – 123 с.

6. Баев О. В. Основы криминалистики : курс лекций / О. В. Баев. – М., 2001. С. 65.

7. Волынский В. А. Криминалистическая техника: наука – техника – общество – человек / В. А. Волынский.– М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.

8. Погребной А. А. Диагностические исследования ручного огнестрельного оружия и их применение в доказывании : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Погребной. – Саратов, 2000. – 23 с.

9. Шурухнов Н. Г. Криминалистика :учеб. пособие / Н. Г. Шурухнов. – М. :Юристъ, 2006. – 639 с.

10. Криминалистика / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с

11. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие / Ю. Г. Корухов. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.

12. Полянська Г. С. Криміналістична діагностика (сутність та практичне значення) /Г. С. Полянська // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 478-485 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j pdf/FP_index.htm_2013_3_80.pdf

13. В. М. Давидюк Оперативно-розшукова діагностика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності: монографія / В. М. Давидюк, В. А. Некрасов, Ю. В. Горбач. – К.: 2014.

14. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел : учебник / под ред. В. М. Атмажитова. – М. : Акад. МВД СССР, 1991. – 563 с.

15. Овчинский А. С. Правоохранительные инфотехнологии : научный докл. / А. С. Овчинский. – М. : Норма, 2009. – 144 с.

16. Оперативне розпізнавання / [Некрасов В. А., Мацюк В. Я., Філіпенко Н. Є., Родинюк Л. В.]. – К. : КНТ, 2007. – 216 с.

Малий В.М.,
здобувач
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 19.03.2016

УДК 159.9.:347.447.51

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ

Меркулова Ю. В.

Стаття присвячена процесуальним та психологічним особливостям укладання угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості у кримінальному провадженні. На основі аналізу кримінального процесуального законодавства України, досягнень юридичної психології, практики розкриваються проблеми досягнення компромісу, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінальних правопорушень, вчинених іншими особами.

Ключові слова: *кримінальне провадження на підставі угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, співпраця, правові та психологічні взаємовідносини сторін укладання угоди.*

Статья посвящена процессуальным и психологическим особенностям заключения соглашения между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании виновности в уголовном производстве. На основе анализа уголовного процессуального законодательства Украины, достижений юридической психологии, практики раскрываются проблемы достижения компромисса, обязанности подозреваемого или обвиняемого о сотрудничестве в раскрытии уголовных преступлений, совершенных другими лицами.

Ключевые слова: *уголовное производство на основании соглашения между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании виновности, сотрудничество, правовые и психологические взаимоотношения сторон заключения сделки.*

The article is dedicated to the procedural and psychological peculiarities in conclusion of an agreement between the Prosecutor and a suspect or an accused on pleading guilty in criminal proceedings. Based on the analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine, achievements of juridical psychology and practice, problems in reaching of a compromise, obligations of a suspect or an accused as for the cooperation in solving of criminal offences commit-

© Ю.В. Меркулова, 2016

ted by other persons, are revealed. Despite of significant advances in the development of this problem, many questions have not found yet their proper interpretation and remained discussible and not enough revealed in science until the present time.

The article emphasizes that there is a need for a more deeper and complete theoretical and practical study of legal and psychological issues regarding to the persuading of a suspected or an accused as to such agreements, neutralizing and overcoming of their doubts that arise during the preparation of agreements on pleading guilty, the processes associated with the relationships between the suspects and accused persons and persons which they expose and formation on this basis of concrete proposals to improve existing legislation and practices of criminal proceedings on the basis of agreements in accordance with the requirements of the criminal procedural science and psychology.

It is determined that the success in conclusion of an agreement as to pleading guilty and organizational cooperation with the suspect or accused is possible only through the provision of an appropriate security guarantees to these entities, which in its turn is a significant argument concerning the consent of mentioned above persons, for a real cooperation in the exposure of other accomplices of a criminal offense.

It is proposed to confer the powers to an investigator in agreement with the Prosecutor to enter into agreements with the suspect on pleading guilty and to cooperate with him/her. In addition, it is noted that it must be concluded two agreements – one about the pleading guilty. And this agreement is attached to the materials of criminal proceedings. And to ensure the safety of persons who agree to cooperate, it is necessary to make a separate agreement in the "secret" by analogy according to the legal regime a confidential cooperation applying and in accordance with departmental and interdepartmental normative-legal acts that regulate such relationships.

***Key words**: criminal proceedings on the basis of an agreement between the Prosecutor and a suspect or an accused on pleading guilty, cooperation, legal and psychological relationships between the parties as to the agreement.*

Постановка проблеми. Концепція кримінального провадження на підставі угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості є важливим напрямком оптимізації розкриття злочинів, які вчиняються групою осіб, організованою групою та злочинною організацією. Використання договірних правовідносин дозволяє створити механізм викриття різних учасників групової злочинності.

З іншої сторони особи, які вчинили злочин, під час договірних процедур мають можливість краще усвідомити наслідки власних дій і прийняти відповідальність за скоєне, а також своєю співпрацею з прокурором, слідчими органами надати реальну допомогу у розкритті кримінальних правопорушень, вчиненими групою осіб.

Укладення угод про визнання винуватості широко застосовується в кримінально-процесуальних системах США, Канади, Англії та Уельсу, Ізраїлю, Індії, Італії, Франції. Цей інститут стає все більш вагомою та доцільною частиною системи кримінального судочинства Грузії, Молдови, Росії.

Вивчення юридичної літератури по даному питанню свідчить про те, що проблеми відновного правосуддя знаходять свої висвітлення в працях відомих вчених: В.К.Гуцуляк, О.Г.Добровольської, Я.І.Кривов'яз, О.О.Леляк, Н.В. Лісової, С.М.Малихіної, Н.В.Неледви, Ю.П.Смоковича, В.М.Тертишніка та ін. Але не зважаючи на значні досягнення в розробці даної проблеми, багато питань ще не знайшли свого належного висвітлення, залишилися до сьогодення дискусійними та недостатньо розкритими в науці.

Не можливо не погодитися з тим, що незважаючи на позитивну динаміку затверджених вироків на підставі угод, з огляду на те, що цей інститут є новим для кримінального судочинства, його механізм ще не відпрацьовано судовою практикою та достатньою мірою не досліджено науковою доктриною, а також беручи до уваги появу нових формулювань, підходів та оціночних категорій у новому КПК, актуальним і необхідним є вивчення та узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод" [1]. Зокрема, залишилися недостатньо дослідженими як правові сторони укладання угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості у кримінальному провадженні, так і пов'язані з ними психологічні проблеми укладання таких угод, подолання сумнівів, ризиків з боку осіб, які вчинили злочин та досягнення взятих на себе зобов'язань щодо співпраці з правоохоронними органами.

Вищевикладене зумовлює необхідність більш глибокого та повного теоретичного і практичного дослідження правових та психологічних проблем щодо схилення підозрюваних чи обвинувачених до таких угод, нейтралізації та подолання їх сумнівів, що виникають при підготовці угод про визнання винуватості, процесів пов'язаних з взаємовідносинами між підозрюваними, обвинуваченими та тими особами, яких вони викривають і формування на цій основі конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та практики кримінального провадження на підставі угод відповідно до вимог кримінально - процесуальної науки та юридичної психології.

Викладення основного матеріалу. Кримінальне провадження на підставі угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості створює нову ідеологію кримінальної політики держави: протидії злочинності через договірні правовідносини, компроміс, через стимулювання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, співпрацювати з владою.

Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні покликано вирішити низку питань:

- підвищення ступеня невідворотності покарання для осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень;
- ефективне сприяння розкриттю латентних кримінальних правопорушень;
- більш оперативне проведення слідчих дій;
- реалізація права на судовий розгляд у розумний строк;
- зменшення фінансових витрат держави у кримінальному провадженні як на стадії досудового розслідування, так і судового провадження.[2,26]

Крім цього укладання угоди про визнання винуватості дає можливість:

- підозрюваному (обвинуваченому) — уникнути невизначеності щодо виду та розміру покарання за результатами судового розгляду;
- у деяких випадках застосування альтернативного покарання або його зниження, можливість звільнення

від покарання;

- прокурору - економію процесуального часу, зниження навантаження на досудове слідство та прокуратуру з підтримання державного обвинувачення в суді, забезпечення більшої ефективності системи кримінального судочинства, усунення певною мірою перспективи оскарження судового рішення (здійснення перегляду апеляційною та касаційною інстанціями).

Не можливо не зазначити, що договірні відносини між підозрюваним, обвинуваченим та їх захисниками, з одного боку, і з органами правопорядку - з другого, реалізовувалися постійно, однак здійснювалося все це інтуїтивно, нелегітимно, на свій острах і ризик, балансуючи на грані законності, а інколи й переступаючи цю грань [3, с. 199].

В Україні ще 1993 р. було зроблено першу спробу реформування вітчизняного кримінально-процесуального законодавства у цьому напрямі, коли було прийнято Закон України "Про організаційно - правові основи боротьби з організованою злочинністю", у якому в ч. 2 ст. 14 передбачено, що "... учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності." [4]. Але зазначене положення, за відсутністю його законодавчого механізму реалізації на практиці використовувалося не часто. І тільки після прийняття КПК України 2012 року це питання було в певні мірі врегульовано на законодавчому рівні.

В.М. Тертишник заначає, що угода про визнання винуватості є не лише можливою та доступною у вітчизняному законодавстві, а і прогресивною та доречною на цьому історичному етапі[5,273].

"…Запровадження угоди про визнання винуватості надало реальної можливості офіційного правового регулювання взаємовигідних відносин підозрюваного, обвинуваченого зі стороною обвинувачення".[6,11-12]

Так, згідно з п.п. 2,4 ст. 469 КПК України угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо кримінальних проступків, злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Таку угоду не може бути укладено у провадженні, в якому бере участь потерпілий, тобто щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, внаслідок вчинення яких було завдано шкоди правам та інтересам окремих громадян, інтересам юридичних осіб, а також у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів, незалежно від кола суб'єктів, яким завдано шкоди внаслідок вчинення таких злочинів.

Відповідно до узагальнення Вищого спеціалізованого суду України (далі –ВССУ) "у випадку, коли в одному кримінальному провадженні особа підозрюється, обвинувачується у вчиненні кількох не пов'язаних між собою (самостійних) кримінальних правопорушень і внаслідок вчинення одного із них було заподіяно шкоди правам та інтересам окремих громадян чи інтересам юридичної особи (тобто є потерпілий, який бере участь у кримінальному провадженні), угода про визнання винуватості щодо інших кримінальних правопорушень у такому разі укладатися не може. Проте не виключена можливість укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому попередньо було укладено угоду про примирення, у зв'язку з чим матеріали кримінального провадження виділено в окреме провадження.

Разом з тим під час проведення узагальнення в судовій практиці було виявлено випадки, коли слідчий/прокурор, нехтуючи забороною щодо укладення угоди про визнання винуватості у провадженнях, де є потерпілий, такі угоди укладав, а судді, не звертаючи на таке порушення належної уваги або навіть посилаючись на потерпілих у мотивувальній частині вироку, такі угоди затверджували.[1].

Відповідно до вимог абз. 1 п. 8 ст. 469 КПК України " У разі якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) із підозрюваних чи обвинувачених". Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якими досягнуто згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій із двох стадій кримінального процесу (досудового розслідування або судового розгляду) сторонами було ініційовано укладення угоди. Виділення кримінального провадження проводиться у порядку, визначеному положеннями ст. ст. 217, 334 КПК.

При цьому прокуророві у кримінальному провадженні необхідно суворо дотримуватися вимог п. 19.1 Наказу Генерального прокурора України №4гн від19 грудня 2012 року про те, що "угоду про визнання винуватості попередньо узгоджувати з керівником органу прокуратури. Копію угоди з його відміткою долучати до наглядового провадження".[7]

Така вимога прямо випливає із визначеного п. 3.1 цього ж наказу, в якому зазначається, що "Контроль за якістю здійснення процесуального керівництва на стадії досудового розслідування та участі у судовому провадженні здійснювати керівникам органів прокуратури та галузевих підрозділів апаратів прокуратур усіх рівнів, які за розподілом обов'язків відповідають за відповідну ділянку роботи".

Згідно зі ст 472 КПК України в угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди.

Критеріями, які визначають можливість і доцільність

ініціювання та укладення угоди про визнання винуватості, відповідно до ст. 470 КПК України являються обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості:

1) ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;

2) характер і тяжкість обвинувачення (підозри);

3) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;

4) наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

Всі обставини повинен враховувати прокурор при визначені можливості і доцільності ініціювання та укладення угоди про визнання винуватості

Але все ж зазначимо, що законодавець не випадково першим назвав ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб. Тому розглянемо більш детально цю обставину. Адже вона має найбільшу цінність для оптимізації встановлення обставин, які підлягають доказуванню і особливо по кримінальним правопорушення, які вчиненні групою осіб, організованою групою або злочинною організацією. Без дотримання вимог цієї обставини не можливо взагалі укладання угоди даного виду.

Прокурор повинен визначити наскільки підозрюваний чи обвинувачений надає чи може надати допомогу органу досудового розслідування чи суду у з'ясуванні фактичних обставин, які мають істотне значення для розкриття злочину, визначити можливі межі співробітництва, він має переконатися, що підозрюваний чи обвинувачений дійсно має необхідні для кримінального провадження відомості, зокрема у: " повідомленні про всі відомі епізоди й обставини вчинення злочину; викритті інших співучасників; визначені ролі кожного з них у вчиненні злочину; повідомленні про їхнє місцезнаходження; наданні допомоги в їх затриманні; видачі знарядь і засобів вчинення злочину, майна здобутого злочинним шляхом"[8, 825]. Крім цього, особливе значення має інформація про невідомі епізоди і обставини, які підлягають доказуванню по кримінальному провадженню.

Приймаючи до уваги основне призначення укладання угоди про визнання винуватості -- сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб у більшості випадків ініціатором такої угоди виступає прокурор але виникає питання, а чому серед ініціаторів не перераховано слідчого як головної посадової особи, яка являється найбільш інформованою стороною про те хто із підозрюваних по кримінальному провадженню являється найбільш потенційною особою, яка може співпрацювати зі слідством? Як свідчать матеріали практики,слідчий, як правило, уже визначив таку особу і співпрацює з нею залишилось тільки оформити угоду про це. На наш погляд, під час досудового розслідування слідчий повинен мати повноваження укладати угоди про визнання винуватості підозрюваним за погодженням з прокурором.

Практика свідчить про те, що у ініціаторів такої угоди різні мотиви. Безумовно, що для прокурора обов'язковими мотивами являються вимоги ст. 470 КПК України. В той час як для підозрюваного чи обвинуваченого головними мотивами являються зменшення покарання або звільнення від його відбування з випробуванням. І тому при укладанні угоди необхідно дійти консенсусу в досягненні інтересів як прокурора, так і підозрюваного чи обвинуваченого. Зіткнення різних інтересів, з точки зору психології приводить до конфлікту сторін, який необхідно нейтралізувати та розробити сумісну точку зору на ситуацію для досягнення необхідних для обох сторін умов угоди про визнання винуватості.

Прокурор повинен володіти глибинами психологічних знань розв'язання конфліктних ситуацій. Вивчення практики укладання угод про визнання винуватості свідчить про те, що мають місце дві типові ситуації.

Перша - коли виявлено один епізод вчиненого злочину одним суб'єктом, який притягується до відповідальності і є необхідність виявити и доказати інші епізоди. Друга - найбільш проблемна типова ситуація коли виявлено групу осіб, які вчинили злочин. Загальним для обох ситуацій являється детальне вивчення наявної інформації, доказів по кримінальному провадженню, визначення обставин, які ще не доведені та можливостей їх доказування під час кримінального провадження, в том числі через інститут угоди про визнання винуватості. Якщо цей шлях у кримінальному провадженні вибирається прокурором як стратегічний, то йому необхідно дуже ретельно вивчити особистість підозрюваного чи обвинуваченого. Тому, прокурор повинен володіти глибокими психологічними знаннями, бути спроможним надати суб'єкту угоди про визнання винуватості психологічну характеристику, в першу чергу, з метою прогнозування його можливої співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого ним, при вчиненні одноособового злочину чи інших осіб при вчиненні злочину групою осіб. При цьому, приймаючи до уваги ризики, які виникають при укладанні таких угод, на наш погляд, такі угоди можливо укладати тільки з повнолітніми, дієздатними особами, які добровільно дали на це згоду, яким необхідно роз'яснити можливі ризики.

Як тільки прокурор визначить перспективність укладання такої угоди для успішного розслідування злочину , він складає план реалізації такого рішення, в якому передбачає всі необхідні заходи для успішного укладання угоди про визнання винуватості з головною метою підвищення ефективності кримінального провадження. Безумовно, що простішою є ситуація коли злочин вчинено однією особою і доводиться прокуророві визначати ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження тільки щодо нього.

Проблемною та складною формується ситуація коли необхідна співпраця суб'єкта угоди для викриття кримінального правопорушення, вчиненого іншою (іншими) особою. Але не дивлячись на те, що відповідно ст.472 КПК України головною умовою угоди являються "обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою…", згідно з узагальненням судової практики ВССУ " встановлено, що більше половини угод про визнання винуватості укладається прокурорами лише з однією умовою для підозрюваного — беззастережно визнати свою провину в суді, і серед них переважну більшість становлять провадження за ст.309 КК (незаконні дії із наркотичними засобами без мети збуту). При цьому завдання щодо викриття осіб, які збувають

наркотичні засоби, не вирішується, оскільки такі умови в угодах відсутні. Передусім це стосується проваджень, в яких установлено факт придбання наркотичних засобів у невстановленої особи" [1].

Завдання співпраці підозрюваного чи обвинуваченого мають визначальне значення, зокрема, при викритті кримінальних правопорушень, скоєних у складі групи, організованої групи або організованих злочинних угруповань. Отримання достовірних даних, доказів щодо обставин скоєння окремих епізодів, злочинів, зокрема, складу груп, ролі кожного із групи, характеру взаємовідносин між членами групи, причетності до його діяльності корумпованих посадових осіб, розшуку підозрюваних, встановлення каналів збуту можливе, як правило, лише "з середини". Найбільш вірогідним джерелом такої інформації може бути член кримінальної групи, організованого злочинного угруповання, якого необхідно виявити та схилити до співпраці. Разом з тим прокурор повинен пам'ятати про те, що ця особа буде співпрацювати з прокурором в умовах загрози з боку злочинної групи, організованої групи, злочинної організації.

Проблемність створюється, в першу чергу, тим, що прокурору необхідно із групи осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності визначити того хто може бути потенціальним суб'єктом укладання угоди про визнання винуватості та буде співпрацювати з прокурором, слідчим. Прокурору необхідно використати дані із кримінального провадження, із криміналістичних та оперативних обліків. інформацію із оперативно-розшукових справ та інших джерел для визначення того хто може бути схиленим до співпраці. Визначається склад злочинної групи, взаємовідносини між членами цієї групи, протиріччя, конфлікти і з врахуванням цього виявляється член групи, який найбільше схильний до співпраці з подальшим формуванням мотиву до підписання угоди про визнання винуватості та готовності викриття кримінальних правопорушень інших осіб. Можливість такої співпраці залежить від ступеня довіри такої особи до прокурора та особистих якостей суб'єкта, який залучається до співпраці.

Складність схилення до такої співпраці проявляється із-за наявності суттєвих та реальних ризиків щодо безпеки цієї особи, з якою укладається угода.

Ризики можливо нейтралізувати відповідно до ст. 2 ЗУ "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" №3782-XII від 23.12.1993 (далі ЗУ №3782-XII) та внесеними до нього змінами. Так, право на забезпечення безпеки у кримінальному провадженні, за наявності відповідних підстав, надано серед інших: особі, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; підозрюваному, обвинуваченому; членам сімей та близьким родичам перелічених осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.[5].

Згідно з п.2 ст.3 ЗУ №3782-XII рішення про застосування заходів безпеки приймається слідчим, прокурором, судом, у провадженні знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, зазначені у статті 2 цього Закону, а також органом (підрозділом), що здійснює оперативно-розшукову діяльність, щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню злочинів.

Рішення про застосування заходів безпеки може бути прийнято слідчим суддею у випадках, передбачених статтею 206 Кримінального процесуального кодексу України.

Відповідно до п. 3 цього закону здійснення заходів безпеки покладається за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи. Заходи безпеки щодо військовослужбовців здійснюються також командирами військових частин. Забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, здійснюється відповідними підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів[9].

Висновки. Успіх укладання умови про визнання винуватості та організації відповідної співпраці з підозрюваним чи обвинуваченим можливий тільки через забезпечення відповідних гарантій безпеки цим особам, що у свою чергу є істотним аргументом щодо отримання згоди, зазначених осіб, на реальну співпрацю у викритті інших співучасників кримінального правопорушення. " Угода про визнання винуватості виступає яскравим прикладом втілення в життя засад диспозитивності (надає сторонам додаткові права…)".[10, 109].

На прокурора покладається обов'язок вжити самому або поручити слідчому по кримінальному провадженню відповідні заходи щодо усунення ризиків небезпеки для іншої сторони угоди та створити необхідні умови для виконання підозрюваним чи обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань.

Під час досудового розслідування, слідчий повинен мати повноваження за погодженням з прокурором укладати угоди з підозрюваним про визнання винуватості і співпрацювати з ним.

Крім цього, на наш погляд повинні бути складені дві угоди – одна про визнання винуватості. І ця угода додається до матеріалів кримінального провадження. А для реального забезпечення безпеки осіб які згодні на співпрацю необхідно скласти окрему угоду в режимі "таємно" за аналогією відповідно до правового режиму використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України, п. 14 ст.8 ЗУ "Про ОРД") та згідно з відомчими та міжвідомчими нормативно-правовими актами, що регулюють такі правовідносини.

Література

1. Узагальнення ВССУ судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014 (текст)// "Закон і Бізнес".№28(1170) 12.07—18.07.2014 и №29 (1171) 19.07—25.07.2014.

2.Малихіна С. М., Смокович Ю. П., Гуцуляк В. К., Кривов'яз Я. І., Лісова Н. В. Повноваження прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод:Методичні рекомендації.-К.,2013.- 101с

3. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / Образцов В. А. - М., 1997.

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 35. - Ст. 358

5. Тертишник В.М. Кримінальний процес України:підручник у 2-х т./ В.М.Тертишник. Т.2:Особлива частина.-К.: Правова Єдність:Алерта, 2014.-418 с.

6. Дьомін Ю.М.Інститут угод у кримінальному провадженні:важливі аспекти застосування./ Ю.М.Дьомін// Вісник Національної академії прокуратури.-2013.№4.-С.11-19ю

7. Наказ Генерального прокурора України №4 гн від19 грудня 2012 року Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України:Науково-практичний коментар/Відп.ред..:С.В.Ківалов,С.М.Міщенко,В.Ю.Захарченко.-Х.:Одіссей, 2013.-1104 с.

9. ЗУ "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.-№3782-XII від 23.12.1993.

10. Леляк О.О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України. Дис…канд. юрид. наук./О.О.Леляк - К.,2015.- 214 с.

Меркулова Ю.В.,
кандидат юридичних наук, доцент
завідувач кафедри психології та педагогіки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 24.03.2016

УДК 343.985:343.85

НАЦІОНАЛЬНЕ АНТИКОРУПЦІЙНЕ БЮРО В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ УКРАЇНИ, ЩО НАДІЛЕНИЙ СЛІДЧИМИ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИМИ ФУНКЦІЯМИ

Іскендеров Е. Ф.

Особливе місце в системі органів досудового розслідування займає Національне антикорупційне бюро України.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Особливістю діяльності Національного бюро є те, що на відміну від інших правоохоронних органів України, де функції досудового розслідування і оперативно-розшукової діяльності є самостійними, в Національному бюро функції досудового розслідування і оперативно-розшукової діяльності поєднані.

Подальший розвиток досудового розслідування й оперативно-розшукової діяльності, на наш погляд, доцільно здійснити шляхом поєднання цих функції і в інших правоохоронних органах України, як це має місце в Національному антикорупційному бюро України. Проте одним із напрямків розвитку створеної інституції досудового провадження має стати кримінальна розвідка.

Ключові слова: *кримінальна корупція, Національне антикорупційне бюро, досудове розслідування, оперативно-розшукова діяльність, повноваження, директор, слідчий підрозділ, детектив, посадова особа, антикорупційне законодавство.*

Особенное место в системе органов досудебного расследования занимает Национальное антикоррупционное бюро Украины.

Заданием Национального бюро является противодействие криминальным коррупционным правонарушениям, которые совершенны высшими должностными лицами, уполномоченными на выполнение функций государства или местного самоуправления, и представляют угрозу национальной безопасности.

Особенностью деятельности Национального бюро является то, что в отличие от других правоохранительных органов Украины, где функции досудебного расследования и оперативно-розыскной деятельности являются самостоятельными, в Национальном бюро функции досудебного расследования и оперативно-розыскной деятельности соединены.

Дальнейшее развитие досудебного расследования и оперативно-розыскной деятельности, на наш взгляд, целесообразно осуществить путем объединения этих функций и в других правоохранительных органах Украины, как это имеет место в Национальном антикоррупционном бюро Украины. Однако одним из направлений развития созданной институции досудебного осуществления должна стать криминальная разведка.

Ключевые слова: *уголовная коррупция, Национальное антикоррупционное бюро, досудебное расследование, оперативно-розыскная деятельность, полномочия, директор, следственное подразделение, детектив, должностное лицо, антикоррупционное законодательство.*

A special place in the system of pre-trial investigation by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.

The task of the National Bureau is to counter criminal corruption offenses, which are perfect senior officials authorized to perform state functions or local government, and represent a threat to national security.

A special feature of the National Bureau is that, unlike other law enforcement bodies of Ukraine, where the functions of pre-trial investigation and operational-search activities are independent, the functions of pre-trial investigation and operational-search activities are connected with the National Office.

Further development of the pre-trial investigation and operational-search activity, in our opinion, it is advisable to carry out by combining these functions and other law-enforcement agencies, as is the case with the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. However, one of the directions of development of established institutions of pre-trial implementation should be criminal intelligence.

Keywords: *criminal, corruption, the National Anti-Corruption Bureau, the pre-trial investigation and operational-search activity, the authority, the Director, Investigations Division, detective, officer, anti-corruption legislation.*

У зв'язку з прийняттям КПК України суттєво змінена й система органів досудового розслідування, яка визначена ст. 38 КПК України [1, с. 27; 2]. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є:

1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державного бюро розслідувань;

© Е.Ф. Іскендеров, 2016

2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України

Особливе місце в системі органів досудового розслідування займає Національне антикорупційне бюро України (далі - НБР), яке відповідно до ст. 1 Закону України від 14 жовтня 2014 року "Про Національне антикорупційне бюро України" [3] є державним правоохоронним органом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.

Завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Законом визначається, що Національне бюро складається з центрального і територіальних управлінь та є юридичною особою публічного права.

Керівництво діяльністю Національного бюро здійснює його Директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України в порядку, визначеному цим Законом.

Верховна Рада України за наявності підстав, визначених пунктами 6-11 частини четвертої статті 6 Закону "Про Національне антикорупційне бюро України", за пропозицією не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може прийняти рішення про звільнення Директора Національного бюро з посади.

Директором Національного бюро може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше десяти років, досвід роботи на керівних посадах в органах влади, установах, організаціях, у тому числі за кордоном, або міжнародних організаціях не менше ніж п'ять років, володіє державною мовою та здатний за своїми діловими та моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки.

Згідно з вимогами цього Закону:

1) вищою юридичною освітою є освіта, здобута в Україні (або на території колишнього СРСР до 1 грудня 1991 року) за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра, а також вища юридична освіта за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобута в іноземних державах;

2) стажем роботи в галузі права є стаж роботи особи за спеціальністю після здобуття нею вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра, а також вищої юридичної освіти за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем, здобутої в іноземних державах.

Не може бути призначена на посаду Директора Національного бюро особа, яка впродовж двох років до подання заяви на участь у конкурсі на зайняття цієї посади, незалежно від тривалості, входила до складу керівних органів політичної партії або знаходилася у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією.

Не може бути призначена на посаду Директора Національного бюро особа, яка не відповідає обмеженням, передбаченим пунктами 1-7 частини першої статті 13 цього Закону "Про Національне антикорупційне бюро України".

Не може бути призначена на посаду Директора Національного бюро особа, яка не пройшла перевірку у порядку, встановленому Законом України "Про очищення влади" [4], з метою відновлення довіри до влади та створення умов для побудови нової системи органів влади відповідно до європейських стандартів.

Директор Національного бюро призначається строком на сім років. Його повноваження припиняються у зв'язку із закінченням строку його повноважень або смертю. Одна і та ж особа не може обіймати цю посаду два строки підряд.

Директор Національного бюро звільняється з посади в разі:

1) подання письмової заяви про припинення повноважень за власним бажанням;

2) призначення чи обрання на іншу посаду за його згодою;

3) досягнення шістдесяти п'яти років;

4) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я відповідно до висновку медичної комісії, що створюється за рішенням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

5) набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним або обмеження його цивільної дієздатності, визнання його безвісно відсутнім чи оголошення його померлим;

6) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно нього;

7) припинення його громадянства України або виїзду на постійне місце проживання за межі України;

8) невідповідності обмеженням щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, передбаченими Законом України "Про запобігання корупції", встановленим рішенням суду, що набрало законної сили [5];

9) невчасного подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

10) набуття громадянства іншої держави;

11) наявності висновку комісії з проведення незалежної оцінки (аудиту) діяльності Національного бюро, передбаченої статтею 26 цього Закону, про неефективність діяльності Національного бюро та неналежне виконання обов'язків його Директором.

Директора Національного бюро не може бути звільнено, а указ Президента України про його призначення не може бути скасовано, крім підстав, зазначених у цій частині. Для забезпечення виконання завдань Національного бюро його Директор утворює своїм рішенням не більше семи територіальних управлінь Національного бюро, юрисдикція яких охоплює визначені в рішенні області України, Автономну Республіку Крим, міста Київ та Севастополь. Директор Національного бюро, у випадку обґрунтованої необхідності, може утворювати своїм рішенням додаткові територіальні управління Національного бюро у межах області чи Автономної Республіки Крим. Структура, штатна чисельність управлінь Національного бюро та положення про них затверджуються Директором Національного бюро.

До структури управлінь Національного бюро можуть входити підрозділи детективів, що здійснюють оперативно-розшукові та слідчі дії, інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні підрозділи, підрозділи, що здійснюють виявлення майна, яке може бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації, підрозділи швидкого реагування, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та забезпечення безпеки працівників,

представництва інтересів в іноземних юрисдикційних органах, експертні, фінансові, кадрові та інші підрозділи. Гранична чисельність центрального та територіальних управлінь Національного бюро становить 700 осіб, у тому числі не більше 200 осіб начальницького складу.

Особливістю діяльності Національного бюро є те, що на відміну від інших правоохоронних органів України, де функції досудового розслідування і оперативно-розшукової діяльності є самостійними, в Національному бюро функції досудового розслідування і оперативно-розшукової діяльності поєднані. Так, відповідно ч. 2 ст. 10 Закону "Про Національне антикорупційне бюро України" оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених законом до підслідності Національного бюро, а також в інших справах, витребуваних до Національного бюро прокурором, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування працівниками Національного бюро, проводять старші детективи та детективи Національного бюро, які є державними службовцями.

Відповідно до ст. 14 цього Закону "Про Національне антикорупційне бюро України" особи, які не мають попереднього досвіду роботи в державних органах на посадах, пов'язаних з оперативно-розшуковою діяльністю, проведенням досудового розслідування, після проходження конкурсу на зайняття посади детектива проходять обов'язкове стажування в Національному бюро строком до одного року.

Підсумовуючи викладене та враховуючи досвід західних країн, а також думки фахівців [1; 6] зазначимо, що подальший розвиток досудового розслідування й ОРД, на наш погляд, доцільно здійснити шляхом поєднання цих функції і в інших правоохоронних органах України, як це має місце в НАБУ. Проте одним із напрямків розвитку створеної інституції досудового провадження має стати кримінальна розвідка.

Література

1. Албул С.В. Кримінальний процес України: навчальний посібник / С.В. Албул, С.Л. Деревянкін, О.В. Поліщук – Одеса: ОДУВС, 2015. – 476 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013 р. – № 9-10. – Ст. 474.

3. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18.

4. Про очищення влади: Закон України від 16.09.2014 р. № 1682-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1682-18.

5. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.

6. Погорецький М.А. Перспективи взаємозв'язку оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування у ході подальшої правоохоронної реформи в Україні / М.А. Погорецький // Застосування положень КПК України: проблеми та шляхи їх вирішення: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (до 3-ї річниці КПК України). – Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС, 2015. – С. 301-307.

Іскендеров Е. Ф.,
доцент кафедри організації
судових та правоохоронних органів
НУ "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції6: 18.03.2016

УДК 336.02

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ

Полянська В. С.

На підставі наявних у кримінологічній науці теоретичних напрацювань та положень норм міжнародного кримінального права у статті проведено аналіз сутності та змісту транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки як самостійного кримінологічного та економіко-правового феномену, визначено її специфічні ознаки та конкретні форми прояву.

Визначено, що транснаціональна організована злочинність у сфері економіки є суттєвим фактором посилення соціальної напруги і дестабілізації суспільних відносин, перешкоджає оздоровленню економіки, впорядкуванню споживчого ринку, сприяє деформації нових форм економічних підприємницьких відносин, а її масштаби є реальною загрозою становленню соціально-економічних реформ та входженню України в світове співтовариство.

Відзначається, що у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі ще не сформовано загальноприйнятних підходів щодо вироблення понятійного апарату транснаціональної організованої злочинності, її кримінологічних характеристик, загальних тенденцій і перспектив розвитку.

За результатами проведеного дослідження сформульовано визначення транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки як організованої злочинної діяльності у сфері легальної та нелегальної господарської діяльності, тобто у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ та послуг, у тому числі під прикриттям легальної діяльності, що здійснюється у двох та більше державах, характеризується корисливими мотивами, плануванням і належною підготовкою злочинів, розвинутою структурою, наявністю спеціальної цілі – вчинення серйозних (тяжких та особливо тяжких) злочинів.

До конкретних форм транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки віднесено легалізацію (відмивання) коштів та майна, здобутого злочинним шляхом, транснаціональну корупцію, транснаціональну кіберзлочинність, порушення прав інтелектуальної власності, контрабанду, незаконний обіг предметів мистецтва, злочини у фінансово-кредитній сфері.

***Ключові слова**: злочинність, транснаціональна організована злочинність, транснаціональна організована економічна злочинність, злочинні організації, поняття, ознаки.*

The article focuses on the analsis of the nature and content of transnational organized crime in the economic sphere as an independent criminological and economic-legal phenomenon, determines its specific features and display forms on the basis of existing criminological theoretical developments and regulations of the International Criminal Law.

It is determined that transnational organized crime in economy is an important factor of social tension enhacement and destabilization of social relations; it hinders economic recovery, consumer market forming, promotes economic strain of new forms of business relations, and its scale becomes a real threat to socio-economic reforms and Ukraine's entring into the world community.

It is noted that the domestic and foreign scientific literature has not yet formed generally accepted approaches to develop a conceptual apparatus of the transnational organized crime and its criminological characteristics, general trends and development prospects.

The results of the study are the definition of transnational organized crime in the economy as organized crime in the legal and illegal economic activities, i.e. the production, exchange, distribution and consumption of goods and services, including those under the guise of legal activities carried out in two or more states, are characterized by selfish motives, planning and appropriate training of crime, advanced structure, with specific goals to commit serious (grave and especially grave) crimes.

Specific forms of transnational organized crime in the economyit is attributed legalization (laundering) of money and property acquired through a crime, transnational corruption, transnational cybercrime, intellectual property infringement, smuggling, trafficking of art, crimes in the financial and credit sector.

***Keywords**: criminality, transnational organized crime, transnational organized economic crime, criminal organizations, definition, signs.*

На основе имеющихся в криминологической науке теоретических наработок и положений норм международного уголовного права проанализирована сущность и выделены признаки транснациональной организованной преступности в сфере экономики.

Ключевые слова: преступность, транснациональная организованная преступность, транснациональная организованная экономическая преступность, преступные организации, понятие, признаки.

Постановка проблеми. Сучасна правова політика України, у тому числі політика у сфері протидії злочинності, знаходиться у стані кардинальних перетворень та реформ, які покликані максимально забезпечити дотримання прав і свобод людини і громадянина та наблизити Україну до інтеграції з Європейським співтовариством. Проте, об'єктивна складність та суб'єктивні прорахунки під час проведення масштабних реформ детермінували інтенсифікацію кримінальних процесів та перетворення злочинної діяльності у соціальну практику. Відбувається кількісне зростання злочинів, а власне злочинність набуває нової системної якості.

Організована злочинність, однією з найнебезпечніших форм якої є транснаціональна організована злочинність у сфері економіки, стає сьогодні суттєвим фактором посилення соціальної напруги і дестабілізації суспільних відносин, перешкоджає оздоровленню економіки, впорядкуванню споживчого ринку, сприяє деформації нових форм економічних підприємницьких відносин. Її масштаби є реальною загрозою становленню соціально-економічних реформ та входженню України в світове співтовариство.

Транснаціональні організовані злочинні угруповання продовжують контролювати значну частину тіньового

©В.С. Полянська, 2016

капіталу, протиправну діяльність, пов'язану із легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, ухиленням від сплати податків, викраденням та контрабандою творів мистецтва і предметів культури, кіберзлочинністю, страховим шахрайством тощо. Характерним для транснаціональних організованих злочинних угруповань є високий рівень організованості, стійкі корупційні і міжнародні злочинні зв'язки.

Тому питання ефективної протидії транснаціональній організованій злочинній діяльності у сфері економіки набуває неабиякої актуальності в умовах сьогодення і є предметом пильної уваги з боку правоохоронних органів, науковців та громадськості.

Дослідження за темою. Теоретичним основам протидії транснаціональній організованій злочинності присвячено роботи М.Г. Вербенського, О.М. Бандурки, В.В. Голіни, О.М. Джужи, О. Ф. Долженкова, В.М. Дрьоміна, Г.П. Жаровської, А.П. Закалюка, Н.А. Зелінської, О.В.Козаченко, В.П. Коржа, Г.П. Пожидаєва, І.В. Пшеничного, Е.В. Расюка, Є.Д. Скулиша, Є.Л. Стрельцова, М.І. Хавронюка та ін.

Визнаючи значимість здобутків означених науковців, ураховуючи масштабне реформування законодавства, системи правоохоронних та судових органів, системні перетворення у державній антикорупційній та фіскальній політиці, слід зазначити, що нового наукового аналізу потребують сутність та ознаки транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки у нормативному та кримінологічному аспектах, стан правового регулювання протидії транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки; типові моделі вчинення транснаціональних економічних злочинів та інші питання досліджуваної проблеми. Крім того, чимало принципових моментів, які стосуються проблем транснаціональної економічної злочинності, потребують уточнення та поглиблення.

Викладення основного матеріалу. В науці справедливо відзначається, що як об'єкт наукового дослідження транснаціональна злочинність є досить складним явищем і вимагає чималих зусиль для кримінологічного аналізу. У зв'язку з цим не лише у вітчизняній, а й у зарубіжній науковій літературі ще не сформовано більш-менш загальноприйнятних підходів щодо вироблення понятійного апарату транснаціональної організованої злочинності, її кримінологічних характеристик, загальних тенденцій і перспектив розвитку [11, 444].

При цьому зауважується, що поняття "транснаціональний злочин" є широкою концепцією, що включає різні види злочинів, які в основному можуть бути віднесені до категорій організованої злочинності, корпоративних злочинів, професійних і політичних злочинів, деколи до кількох категорій злочинів одночасно [7, 34].

Своє бачення щодо транснаціональної організованої злочинності світова спільнота виклала ще у 1988 році на Міжнародному симпозіумі по організованій злочинності в Санкт-Клауде. У результаті обговорення 84 учасники з 46 країн-членів Інтерполу взяли за основу робочу формулу, відповідно до якої цей феномен розумівся як будь-яка постійна участь групи людей або організації у злочинній діяльності, головна мета якої – отримувати прибуток всюди, незважаючи на наявність державних кордонів [5, 7].

Ще одне стандартне визначення транснаціонального злочину надане у доповіді про результати Четвертого огляду ООН з питань щодо тенденцій в галузі злочинності і функціонування систем кримінального правосуддя: правопорушення, що охоплює – в аспектах, пов'язаних з плануванням, скоєнням і/чи прямими чи опосередкованими наслідками – більш ніж одну країну [7, 34].

Своє бачення транснаціональної організованої злочинності викладено у науковій літературі.

У загальному вигляді транснаціональна злочинність визначається як злочинність, яка виходить за межі однієї держави.

На думку І.В. Пшеничного, транснаціональна організована злочинність є формою міжнародної діяльності організованих злочинних груп або організацій із використанням різних методів, у тому числі і примусового характеру, шляхом використання в своїй діяльності заборонених товарів і послуг. Діяльність таких організованих злочинних груп або організацій має виходити за межі однієї країни [8, 7].

М.Г. Вербенський транснаціональну організовану злочинність визначає як системне функціонування злочинних організацій і співтовариств, що мають розгалужену мережу філій в інших країнах, які використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення глобальних незаконних операцій, пов'язаних з переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних ресурсів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або кількох іноземних державах для одержання істотної економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства й використання протиріч і прогалин у системах кримінального законодавства та правосуддя різних країн [4, 11].

Подібну дефініцію пропонує і А.Л. Репецька, яка визначає поняття транснаціональної організованої злочинності як функціонування злочинних організацій і співтовариств, які мають розгалужену мережу філій в інших державах, що використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення незаконних операцій, пов'язаних із переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних засобів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або декількох іноземних державах для отримання суттєвої економічної вигоди [9, 34-38].

Обидва ці визначення ґрунтуються на матеріалах Всесвітньої конференції про організовану злочинність у Неаполі 1994 року.

На думку Г.П. Жаровської, транснаціональною організованою злочинністю можна вважати окремий корисливий вид злочинної діяльності у сфері економіки, фінансів, торгівлі, в інших сферах суспільного життя, спрямований за межі національних кордонів, який здійснюється транснаціональними злочинними організаціями, що відповідно структуровані і організовані на засадах дворівневої злочинної комунікації, використовують у своїй діяльності передові технології та інтелектуальну складову [6, 113].

Є.Д. Скулиш та В.О. Глушков визначають транснаціональну організовану злочинність як якісно нову форму розвитку національної організованої злочинності, один із вищих рівнів кримінальної еволюції, суб'єктами якої є стійкі злочинні організації, сфера впливу та діяльність яких у вигляді злочинного промислу розповсюджується на декілька держав, групу сумісних держав, регіон, континент або світове співтовариство [10, 193].

Нормативні основи для визначення цього поняття

містяться у статтях 2 та 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000, ратифікованої Законом України від 04.02.2004 [1; 2].

Перш за все, стаття 2 Конвенції надає визначення організованої злочинної групи, під якою розуміє структурно оформлену групу у складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду.

Під "серйозним злочином" Конвенція розуміє злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання. Оскільки національне кримінальне законодавство не містить такого терміну, в Законі України "Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють" зазначається, що поняттю "серйозний злочин" відповідають поняття "тяжкий" і "особливо тяжкий злочин".

Що стосується власне транснаціональної організованої злочинності, то ст. 3 Конвенції відносить до неї:

1) конкретні види злочинів, передбачені статтями 5, 6, 8 і 23 Конвенції (участь в організованій злочинній групі, відмивання доходів від злочинів, корупція, перешкоджання здійсненню правосуддя);

2) "серйозні злочини", якщо ці злочини носять транснаціональний характер і вчинені за участю транснаціональної організованої групи.

Відповідно до п. 2 ст. 3 Конвенції, злочин носить транснаціональний характер, якщо він вчинений:

- у більш ніж одній державі;

- в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі;

- в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;

- в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Таким чином, у Конвенції підкреслюється, що транснаціональна злочинність – це перш за все організована злочинна діяльність, що здійснюється у двох та більше державах, характеризується корисливими мотивами, плануванням і належною підготовкою злочинів, розвинутою структурою, наявністю спеціальної цілі – вчинення серйозних злочинів.

Надана в Конвенції характеристика транснаціональної організованої злочинності є подібною до поширених у доктрині і законодавстві різних країн визначень організованої злочинності, та доповнюється ознакою ігнорування кримінальними структурами державних кордонів і юрисдикцій.

Усі форми транснаціональної організованої злочинності пов'язані з отриманням доходу від злочинної діяльності, однак далеко не завжди їх діяльність можна оцінити як економічну.

Слід зазначити, що в літературі та офіційних документах викладено найрізноманітніші думки щодо сутності економічної злочинності і її головних ознак. Не розглядаючи докладно усі наведені дослідниками теоретичні та прикладні аспекти визначення цього поняття, вважаємо за необхідне відокремити у найбільш загальному вигляді її основні риси: економічні злочини вчиняються у сфері легальної та нелегальної господарської діяльності, тобто у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ та послуг, у тому числі під прикриттям легальної діяльності; корисливий мотив та мета – злочини спрямовані на одержання максимальної економічної вигоди при максимальній захищеності від відповідальності; систематичний та триваючий характер злочинної діяльності; спричинення шкоди економічним інтересам держави.

За таких умов з переліку транснаціональних економічних злочинів виключаються, зокрема, незаконний обіг наркотичних засобів, зброї, військової техніки, работоргівля, тероризм, контрабанда людських органів та тканин, піратство, нелегальна міграція та ін.

Відповідно, до найпоширеніших транснаціональних організованих злочинів у сфері економіки належать: легалізація (відмивання) коштів та майна, здобутого злочинним шляхом; транснаціональна корупція; транснаціональна кіберзлочинність; порушення прав інтелектуальної власності; контрабанда; незаконний обіг предметів мистецтва; злочини у фінансово-кредитній сфері тощо.

Узагальнюючи положення Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000, визначення, які надавалися міжнародним співтовариством, а також напрацювання українських та зарубіжних вчених, можна сформулювати ряд характерних ознак сучасної транснаціональної організованої злочинності у сфері економіки.

1. Множинність юрисдикції, або міжнаціональність: як транснаціональна організована злочинність в цілому, так і кожен окремий транснаціональний злочин за своєю суттю передбачають вихід за межі однієї країни та використання кримінальних зв'язків в інших країнах для реалізації злочинної мети.

2. Множинна "кримінальність": в якості транснаціональних злочинів повинні розглядатися лише ті діяння, які кваліфікуються як злочинні у праві принаймні двох держав, під юрисдикцію яких вони підпадають.

3. Специфічні мотиви злочинної діяльності: корисливі, направлені в кінцевому випадку на отримання незаконних надприбутків. Слід ураховувати, що досить часто така діяльність спрямовується на отримання не лише матеріальних благ та фінансових ресурсів, а й численних привілеїв зовні нематеріального характеру (отримання реальної можливості опосередковано впливати на політику держави або самим долучатися до управління державою чи її окремими інститутами тощо).

4. Структурованість: транснаціональні злочинні організації мають складну структуру, пов'язані з іншими соціальними інститутами; всередині організацій має місце сувора ієрархія. В якості важливої їх риси виділяється пірамідо подібна організаційна структура, яка ізолює ватажків транснаціональних злочинних організацій, зв'язок яких з конкретними злочинними видами діяльності важко встановити і безпосередню участь яких у злочинних діяннях навряд чи можна виявити [3, 14-15].

5. Гнучкість та мобільність: транснаціональні злочинні організації надзвичайно рухомі і здатні швидко реагувати на заходи, що вживаються правоохоронними органами. Ці організації можуть відносно легко протистояти успішним діям боротьби з їх операціями, переносячи їх у країни з набагато слабшими системами кримінального правосуддя.

6. Злочинна інноваційність: транснаціональні орга-

нізовані групи можуть використовувати найсучасніші технології, впроваджувати програми інтенсивних досліджень і розробок, використовувати новітні інформаційні технології, сучасні засоби транспорту та комунікації тощо.

7. Контроль: транснаціональні злочинні організації намагаються здійснювати тотальний контроль над певною сферою кримінальної діяльності. Окремі злочинні організації намагаються взяти під свій контроль найбільш прибуткові державні підприємства, окремі галузі і навіть цілі промислові регіони.

8. Використання корупції з метою створення сприятливих умов, за яких такі групи можуть здійснювати власну діяльність. Транснаціональні злочинні організації корумпують як національних, так і іноземних посадових осіб з метою отримання можливості вести або продовжувати економічну діяльність у якій-небудь країні або отримувати які-небудь преференції.

Виходячи з наведених ознак, транснаціональну організовану злочинність у сфері економіки можна визначити як організовану злочинну діяльність у сфері легальної та нелегальної господарської діяльності, тобто у сфері виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ та послуг, у тому числі під прикриттям легальної діяльності, що здійснюється у двох та більше державах, характеризується корисливими мотивами, плануванням і належною підготовкою злочинів, розвинутою структурою, наявністю спеціальної цілі – вчинення серйозних (тяжких та особливо тяжких) злочинів.

Висновки. Діяльність транснаціональних організованих злочинних угруповань перетворилась на масштабну загрозу соціальній, економічній і політичній стабільності в державі. Транснаціональна організована економічна злочинність існує в усьому світі, у різних галузях суспільного життя. Будучи пов'язаними з незаконними операціями з переміщення через державні кордони матеріальних і нематеріальних засобів, які приносять істотну економічну вигоду, злочинні організації, використовуючи сприятливу ринкову кон'юнктуру інших держав, значні розходження в системах кримінального правосуддя різних країн, сучасні комунікаційні технології, банківські системи електронних розрахунків, проникають в легальну економіку інших країн за допомогою корупційних зв'язків.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачаються питання вдосконалення правового регулювання, а також організаційного та методичного забезпечення діяльності правоохоронних органів у протидії транснаціональним економічним злочинам.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, покарання за неї, що доповнює Конвенцію. – К., 2003. – 56 с.

2. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю): Закон України від 4 лютого 2004 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 19. – Ст. 263.

3. Вербенський М.Г. Ознаки сучасних транснаціональних злочинних організацій та транснаціонального наркобізнесу / М.Г. Вербенський, Е.В. Расюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2007. - № 3. – С. 1-23.

4. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: 12.00.08: автореф. дис. … д-ра юрид. наук / Вербенський Михайло Георгійович; Дніпропетровськ. держ. ун-т внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2010. – 40 с.

5. Воронин Ю.А. Транснациональная организованная преступность / Ю.А. Воронин. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 72 с.

6. Жаровська Г.П. Транснаціональна злочинність: джерела, ознаки, структура взаємозв'язків / Г.П. Жаровська // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2013. – Вип. 660. Правознавство. – С. 111-117.

7. Зелінська Н.А. Кримінальна глобалізація: від транснаціонального злочину до транснаціональної злочинності / Н.А. Зелінська, В.М. Дрьомін // Юридичний вісник: щоквартальний журнал. – 2011. - № 1. – С. 34-39.

8. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2000. – 16 с.

9. Репецкая А.Л. Транснациональная организованная преступность в сфере экономики и финансов России // Организованная преступность и коррупция: Исследования, обзоры, информация. Социально-правовой альманах. – 2000. – Вып. 1. – С. 34-38.

10. Скулиш Є.Д. Поняття транснаціональної організованої злочинності та її співвідношення з тероризмом / Є.Д. Скулиш, В.О. Глушков // Право і суспільство. – 2012. - № 2. – С. 190-194.

11. Скулиш Є.Л. Транснаціональна організована злочинність:проблема визначення та основні ознаки / Є.Л. Скулиш // Держава і право: Юридичні і політичні науки: Зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 30. – С. 444-451.

Полянська В.С.
аспірант
Університету державної
фіскальної служби України
Надійшла до редакції: 14.03.2016

УДК 347.963(477)

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Жувака С. О.

Статтю присвячено історіографії та джерельній базі дослідження функцій прокуратури України. На підставі аналізу історичної та юридичної літератури систематизовано джерельну базу, в якій визначена історія розвитку і становлення функцій прокуратури, яку умовно можливо поділити на три групи: перша – дорадянська; друга – радянська, третя – пострадянська. Автором пропонується систематизувати публі-

© С.О. Жувака, 2016

кації не лише за хронологічним принципом, але й за змістовним. У зв'язку з цим, виокремлюються три категорії джерел: 1) дослідження, що стосуються історії становлення прокуратури певної доби або окремої території; 2) наукові публікації, присвячені функціям та правовим основам діяльності прокуратури; 3) джерела довідкового характеру з досліджуваної тематики, зокрема: звіди законів, витяги нормативно-правових актів, узагальнені статистичні дані, біографічні відомості, мемуари, спогади, архівні матеріали тощо.

За хронологічним принципом виділяються такі періоди розвитку органів з контрольно-наглядовими та правоохоронними функціями: зародження перших прообразів прокуратури на теренах України; дореволюційний період Російської імперії та Австро-Угорщини; доба Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Гетьманату і Директорії; післяреволюційний етап.

Автором констатується, що юридичні видання часів Російської імперії викликають інтерес з позиції засвоєння фактичного матеріалу, зокрема: відомості про державний устрій, адміністративного апарату, криміногенної обстановки, політичних процесів, економіки і структури населення країни. У зазначеній літературі ґрунтовно розглядаються питання реалізації функцій тодішньої прокурори, що дає змогу об'єктивно усвідомити процес еволюціонування органів прокуратури на різних історичних етапах.

Встановлено, що у науковій думці радянської епохи притаманні ідеологічні штампи та стереотипи, в якій дореволюційна прокуратура розглядається переважно як репресивно-каральний орган, ключове завдання якої полягало у переслідуванні революціонерів та пригніченні трудящих.

Вітчизняну літературу щодо функцій прокуратури можливо умовно поділити на дві підгрупи: узагальнюючі публікації про діяльність прокуратури України на різних етапах її розвитку і спеціальні, у яких розкриваються окремі її напрями роботи.

***Ключові слова**: історіографія, джерельна база, періодизація розвитку прокуратури, функції прокуратури.*

Статья посвящена историографии и источниковой базе исследования функций прокуратуры Украины. На основании анализа исторической и юридической литературы систематизирована источниковая база, определена история развития и становления функций прокуратуры.

Источниковую базу исследования функций прокуратуры Украины условно возможно дифференцировать на три группы: первая – досоветская; вторая – советская, третья – постсоветская.

Автором предлагается систематизировать публикации не только по хронологическому принципу, но и по содержательному. В связи с этим, выделяются три категории источников: 1) исследования, касающиеся истории становления прокуратуры определенной эпохи или отдельной территории; 2) научные публикации, посвященные функциям и правовым основам деятельности прокуратуры; 3) источники справочного характера по исследуемой тематике, в частности: своды законов, выписки с нормативно-правовых актов, обобщенные статистические данные, биографические сведения, мемуары, воспоминания, архивные материалы.

По хронологическому принципу выделяются такие периоды развития органов с контрольно-надзорными и правоохранительными функциями: становления первых прообразов прокуратуры на территории Украины (времена существования Киевской Руси, Литовского княжества, Речи Посполитой, Гетманщины); Дореволюционный период Российской империи и Австро-Венгрии; период Украинской Народной Республики, Западноукраинской Народной Республики, Гетманата и Директории; послереволюционный этап.

Автором констатируется, что юридические издания времен Российской империи вызывают интерес с позиции усвоения фактического материала, в частности: сведений о государственном устройстве, административном аппарате, криминогенной обстановки, политических процессов, экономики и структуры населения страны. В указанной литературе подробно рассматриваются вопросы реализации функций тогдашней прокуроры, что позволяет объективно осознать процесс эволюционирования органов прокуратуры на разных исторических этапах.

Установлено, что в научной мысли советской эпохи свойственны идеологические штампы и стереотипы, в которой дореволюционная прокуратура рассматривается преимущественно как репрессивно-карательный орган, ключевая задача которого заключалась в преследовании революционеров и угнетении рабочего класса.

Отечественную литературу относительно функций прокуратуры можно условно разделить на две подгруппы: обобщающие публикации о деятельности прокуратуры Украины на разных этапах ее развития и специальную, в которой раскрываются отдельные направления работы органов прокуратуры.

***Ключевые слова**: историография, источниковая база, периодизация развития прокуратуры, функции прокуратуры.*

The article is devoted to historiography and source base of the functions of the Prosecutor's office. Based on the analysis of historical and legal literature a systematic source base, determine the history of development and formation of the functions of the Prosecutor's office.

Source database of the functions of the Prosecutor's office of Ukraine is conditionally possible to differentiate three groups: the first – pre-Soviet, the second – Soviet and the third – post-Soviet.

The author proposes to systematize the publication not only chronologically, but also meaningfully. In this regard, there are three categories of sources: 1) studies that deal with the history of the prosecution of a certain age or in a certain territory; 2) a scientific publication, devoted to the functions and legal basis of activities of Prosecutor's office; 3) the sources and reference material on the topic, in particular: code of laws, extracts from legal acts, General statistical data, biographical information, memoirs, memoirs, archival materials.

Chronologically the periods of development of the bodies with Supervisory and law enforcement functions are divided into: the formation of the first prototypes of the Prosecutor's office in Ukraine; the pre-revolutionary period of the Russian Empire and Austria-Hungary; the period of the Ukrainian people's Republic, Western Ukrainian people's Republic, Hetmanate and Directory; the post-revolutionary stage.

It is stated by the author that the legal publications of the Russian Empire are interesting from a position of assimilation of the factual material, in particular: information about the political system, administrative structure, crime situation, political processes, economy and structure of the country population. In the literature cited, the questions of implementing the functions of that time prosecutors are discussed and that allows us to understand the evolution of the prosecution during different historical stages.

It is determined that ideological clichés and stereotypes are common in scientific thought of the Soviet era in which the pre-revolutionary Prosecutor's office is considered to be primarily as the repressive-punitive Agency, which overriding priority were the persecution of the revolutionaries and the working class oppression.

The locally literature can be divided concerning the functions of the Prosecutor's office into two subgroups: a synthesis publication about the activities of the Prosecutor's office of Ukraine at different stages of its development and special ones that reveal the certain sectors.

***Key words**: historiography, source base, the periodization of the development of the Prosecutor's office, prosecutorial functions.*

Постанова проблеми. Історіографічний аналіз літератури передбачає з'ясування, дослідження, вивчення, узагальнення та наукове висвітлення кількісного і якісного складу наукових досліджень, їхнього науково-теоретичного рівня, джерельної бази з урахуванням її інформаційної значущості. Історіографія розвитку прокуратури України є науковим аналізом юридичної та історичної літератури, присвяченої діяльності державно-владних інститутів з притаманними контрольно-наглядовими функціями. Процес формування джерельної бази наукових досліджень прокурорської системи дозволяє здійснити якісний пошук та систематизацію матеріалу з його всебічним критичним аналізом, встановлення достовірності та інформативної цінності джерел, що має суттєве значення не лише для наукових досліджень з означеної теми, а й для подальшої побудови моделі реформування правоохоронних органів України.

Мета наукової статті полягає у систематизації джерельної бази та визначенні історіографії функцій прокуратури України.

Стан дослідження. У дореволюційній історіографії інститут прокуратури досліджувався у фундаментальних працях І. Д. Бєлява, М. М. Бєлявського, Є. М. Берендтса, Ф. В. Благовідова, М. А. Буцьковського, В. І. Веретеннікова, М. Ф. Владімірського-Буданова, В. О. Гагена, І. В. Гессена, О. О. Голубєва, А. Д. Градовського, В. М. Грибовського, М. С. Грушевського, В. О. Григор'єва, В. П. Даневського, Г. А. Джаншиєва, П. І. Іванова, М. В. Калачова, М. П. Карабчевського, М. М. Карамзіна, К. І. Козлініної, А. Ф. Коні, О. А. Мірлеса, К. Ж. А. Міттермайера, В. М. Латкіна, К. М. Михайлова, І. В. Михайлова, В. П. Мордухая-Болтовського, М. В. Муравйова, Д. П. Нікольського, К. І. Палена, П. П. Панаєва, О. М. Познянського, С. О. Петровського, В. Є. Романовського, А. О. Соколова, А. Т. Тимановського, І. Т. Тарасова, М. А. Тура, В. Я. Фукса, Ю. Я. Хейфіца, О. П. Чебіщєва-Дмітрієва та інших.

Виклад основного матеріалу. Джерельну базу, в якій визначена історія розвитку і становлення функцій прокуратури, умовно можливо поділити на три групи: перша – дорадянська; друга – радянська, третя – пострадянська.

Водночас попередні публікації доцільно систематизувати не лише за хронологічним принципом, але й за змістовним. У зв'язку з цим, слід виокремити три категорії джерел: 1) дослідження, що стосуються історії становлення прокуратури певної доби або окремої території; 2) наукові публікації, присвячені функціям та правовим основам діяльності прокуратури; 3) джерела довідкового характеру з досліджуваної тематики, зокрема: звіди законів, витяги нормативно-правових актів, узагальнені статистичні дані, біографічні відомості, мемуари, спогади, архівні матеріали тощо.

Аналіз наукової та навчальної літератури дозволяє виділити періоди розвитку органів з контрольно-наглядовими та правоохоронними функціями: а) зародження перших прообразів прокуратури на теренах України (часи існування Київської Русі, Литовського князівства, Речі Посполитої, Гетьманщини); б) дореволюційний період Російської імперії та Австро-Угорщини; в) доба Української Народної Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, Гетьманату і Директорії; г) післяреволюційний етап. Проте, при вивчені публікацій з предмету дослідження, ми не можемо не враховувати географічні чинники, оскільки у певні періоди територія України знаходилась під владою різних держав. Тому у нашій роботі історіографія розвитку функцій прокуратури розглядається окремо на землях, які були в складі Російської імперії, Австрії, Австро-Угорщини, республіки Польщі та Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР).

Юридичні видання часів Російської імперії викликають інтерес з позиції засвоєння фактичного матеріалу, зокрема: відомостей про державний устрій, адміністративного апарату, криміногенної обстановки, політичних процесів, економіки і структури населення країни. У зазначеній літературі ґрунтовно розглядаються питання реалізації функцій тодішньої прокурори, що дає можливість об'єктивно усвідомити процес еволюціонування органів прокуратури. Однак, змушені констатувати, що специфіка роботи прокурорів на теренах України наведеними авторами особливо не виділялась з посеред інших земель імперії. Проте, враховуючи той факт, що переважна частина України довгий час перебувала під владою Росії, що сприяло синхронному розвитку їхніх державних інститутів, вказану літературу ми активно використовували як джерельну базу під час написання дисертації.

Дореволюційна історіографія, на підставі якої досліджується періодизація формування правоохоронної системи, міститься у працях І. Д. Бєляєва (Лекції з історії російського законодавства. – М., 1879), М. Ф. Владімірського-Буданова (Хрестоматія по історії російського права. – Спб., 1887), М. М. Карамзіна (Історія держави Російської. – Спб., 1819), В. М. Латкіна (Лекції з історії російського права. – Спб., 1912), Д. П. Нікольского (Державне право. – Спб., 1904).

Визначне місце для періодизації історичних подій, пов'язаних із становленням державних інститутів в Україні, належать працям видатного історика державотворця М. С. Грушевського, зокрема (Ілюстрована історія українського народу. – Спб., 1913) та (Нарис історії українського народу. – К.,1990).

Особливим надбанням є маловідома книга знаного історіографа XVIII століття Герарда Фрідриха Міллера ,,Історичні твори про Малоросію і малоросіян□, видану після його смерті у 1846 року, в якій розкриті особливості

державного устрою України козацької доби, де частково проливається світло на перші прообрази правоохоронної системи часів Гетьманщини [1].

Політичні процеси середини XIX століття, що мали вплив на реформування прокуратури, широко полемізувалися А. Ф. Коні. Автор висловив власне бачення передумовам проведення реорганізації органів прокуратури, що було, на його думку, неминучим явищем. Він наголошував на необхідності надання прокурорам самостійності для ефективної реалізації своїх функцій [2, с. 37; 70].

У свою чергу Є. М. Берендтс дослідив зв'язок судової реформи з іншими реформами імператора Олександра II. Він як ніхто краще висвітлив кореляції державного і громадського устрою з проведенням судових реформ, у тому числі функціональної реорганізації прокуратури [3, с. 31].

Не менш вагомою для висвітлення процесів, пов'язаних з реформуванням прокуратури, стала література сучасників тих подій. Зокрема, це праці І. В. Гессена (Судова реформа. – СПб., 1905), В. О. Гагена (Нариси з історії сенату в XIX столітті. – Спб., 1911), В. П. Данєвського (Наше попереднє слідство, його недоліки і реформа. – М., 1895), Г. А. Джаншиєва (Основи судової реформи: (до 25-річчя нового суду). – М., 1891), М. П. Карабчевського (Поблизу правосуддя. – М., 1908), К. І. Козлініної (За півстоліття. 1862-1912 рр. – М., 1913), Карла Жозефа Антона Міттермаєра (Законодавство та юридична практика в новітньому їх розвитку у відношенні до кримінального судочинства. – СПб., 1864), К. І. Палена (Записка міністра юстиції Палена з приводу зміни підсудності справ про злочини проти посадових осіб. – СПб., 1878), П. П. Панаєва (Нові судові установи. – СПб., 1884), І. Т. Тарасова (Поліція в епоху реформ. – М., 1885) та інші.

Для вивчення історичного минулого прокуратури великого значення набуває посібник для прокурорської служби (Прокурорський нагляд в його устрої та діяльності. – М., 1889) міністра юстиції та генерал-прокурора М. В. Муравйова, який став базовим не лише при дослідженні функцій прокуратури дореволюційної Росії, але й періоду виникнення і поширення прокуратури у країнах Європи [4, с. 151-239].

Для висвітлення прокурорського нагляду у пореформену епоху особливу цінність має праця М. О. Буцьковського (Нариси судових порядків за статутами 20 листопада 1864 року. – СПб., 1874). У книзі наводиться розділ ,,Діяльності прокурорського нагляду внаслідок від'єднання обвинувальної влади від судової¤, в якому розповідається про осіб прокурорського нагляду як представників органів обвинувальної влади та правила їх діяльності, заходи участі прокурорського нагляду при порушенні кримінальної справи, властивості прокурорського нагляду відносно попереднього розслідування та судового слідства, вплив обвинувальної влади на винесення вироку та виправдання підсудного [5, с. 393; 397, 406, 415, 429, 445].

Однаково цікавими є праці О. М. Познянського (Записка про реорганізацію прокурорського нагляду. – Рига, 1895), К. М. Михайлова (Слідство, прокуратура і захист у справі. – Спб., 1900), І. В. Михайлова (Судове право як самостійна юридична наука. До питання про систему юридичних наук). – 1908. – СПБ., 1908), А. О. Соколова (Практичне керівництво для судових слідчих. – Вільна, 1894), В. Я. Фукса (Суд і поліція. – М., 1889), О. П. Чебіщєва-Дмітрієва (Російське кримінальне судочинство за судовими статутами 20 листопада 1864 року. – СПб., 1875).

Радянську історіографію можливо умовно поділити за хронологічним критерієм на ту, у якій йдеться про діяльність прокуратури до 1917 року і ту, що після.

Стосовно першої підгрупи джерел, слід зауважити, що науковій думці радянської епохи притаманні ідеологічні штампи та стереотипи. У ній дореволюційна прокуратура розглядається переважно як репресивно-каральний орган, ключове завдання якої полягало у переслідуванні революціонерів та пригніченні трудящих, що, зрозуміло, не завжди відповідало об'єктивним реаліям.

Змушені констатувати, що в СРСР дослідження функцій прокуратури дорадянського періоду не вважались актуальними. Проте, не слід стверджувати, що тодішня історично-правова наука уникала питання розвитку дореволюційної прокуратури. Наведені аспекти висвітлювались у роботах Є. В. Анісімова, Г. М. Анпілогова, Л. О. Стешенко, К. О. Софроненко, М. О. Воскресенського, М. П. Єрошкіна, Б. В. Віленського, М. Г. Коротких, Н. М. Єфремової, П. Ф. Щербини, Н. В. Черкасової, О. І. Чистякова, С. В. Юшкова.

У радянських публікаціях особливості функцій прокуратури України здебільшого розглядалися із загальної позиції еволюційного розвитку державного апарату царської Росії. Окремо проблеми становлення прокуратури в українських землях майже не розглядалися.

Друга підгрупа публікацій є набагато більшою. У ній описується становлення, розвиток, структура, компетенції та організаційно-правова діяльність радянської прокуратури. Серед авторів таких праць були: М. І. Андріанов, В. Г. Асташков, В. І. Басков, А. В. Борецький, О. Д. Васильєв, Л. М. Гусєв, Т. М. Добровольська, С. А. Ємельянов, О. Ф. Козлов, Ю.В. Кореневський, О. І. Ляхович, Т. В. Малькевич, М. П. Маляров, В. Г. Мєлкумов, К. О. Мокричьов, Л. О. Ніколаєва, С. Г. Новіков, О. І. Орловська, Л. М. Репкін, А. Л. Рівлін, Р. А. Руденко, О. П. Савонов, І. Фалькевич, Г. М. Ясинський.

Аналізуючи пострадянську історіографію, помічаємо, що одним із перших базових досліджень, присвячених історії прокуратури, є монографія С. М. Казанцєва (Історія царської прокуратури. – СПб., 1993). Автор опрацював генезис дореволюційної прокуратури з моменту її створення Петром І до падіння самодержавства. Використовуючи законодавчі акти досліджуваного періоду, опубліковані архівні документи, мемуарні джерела, історичну та юридичну літературу, С. М. Казанцєв розкрив причини та умови виникнення і розвитку російської прокуратури, її особливості. Виняткова увага приділяється вивченню основних напрямів діяльності пореформеної прокуратури: нагляд за дізнанням та слідством, підтримання державного обвинувачення. Науковець здійснив порівняльний аналіз реалізації функцій прокуратури Російської імперії, Франції, Великобританії, Австро-Угорської імперії та інших європейських держав того часу. Проте, у наведеному дослідженні органи прокуратури, які функціонували на території України, жодним чином не виокремлюються, а розглядаються в сукупності з іншими землями Російської імперії [6]. Наукові здобутки С. М. Казанцєва послужили основою для подальших досліджень прокуратури дореволюційного періоду українськими, російськими та білоруськими науковцями.

Вагомий внесок в українській науці щодо вивчення історії функцій прокуратури зробив В. В. Сухонос. У публікаціях ,,Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку¤ [7] та ,,Організація і діяльність прокуратури в

Україні: історія і сучасність¤ [8] та інших. Автор провів системний аналіз умов виникнення прокуратури та основних етапів її розвитку на території України. Науковець дійшов висновку, що з середини XIX століття основною функцією прокуратури було здійснення нагляду для сприяння єдиному розумінню і застосуванню законів, що було спрямовано на зміцнення абсолютистської форми державного правління.

Особливе місце напрацювань щодо еволюціонування функцій прокуратури України належить В. О. Боняк у роботі (Конституційно-правові засади організації та функціонування органів охорони правопорядку України: проблеми теорії і практики. – Х., 2016), яка поглиблено дослідила конституційно-правові основи організації та функціонування органів охорони правопорядку, зокрема прокуратури, засади організації та завдання органів охорони правопорядку України. Науковець здійснила історичну реконструкцію процесів утворення та діяльності органів, які виконували карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України [9].

Значущою є дисертація М. І. Мичко (Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України. – Х., 2002) [10], присвячена дослідженню функцій прокуратури й організаційному устрою прокурорської системи України. На підставі історико-правового аналізу інституту прокуратури, особливостей його виникнення й розвитку української державності, автор переконує про необхідність запровадження функціонування прокуратури за змішаним типом, для якої функція обвинувачення (кримінального переслідування) і функція нагляду за виконанням і дотриманням законів є пріоритетними й рівнозначними. У роботі розкривається змістовна сторона функцій, що реалізуються прокуратурою України.

Особливе місце у визначені функцій прокуратури посідає робота Н. Ч. Цакадзе (Прокуратура в системі органів державної влади в Україні: статус, функції, перспективи реформування. – К., 2015), у якій проаналізовано функції прокуратури у контексті Європейських стандартів. Автором відстоюється позиція, що прокуратура внаслідок специфіки своїх функцій не належить до жодної з „гілок влади", оскільки вона становить державну єдину централізовану багатофункціональну систему, статус та роль у державі якої визначаються цілями і задачами її діяльності, і яка, маючи певні владні повноваження, є самостійною і незалежною в системі органів державної влади [11].

Висновок. Таким чином, можемо констатувати, що для вивчення історії розвитку функцій прокуратури України існує достатній обсяг джерельної бази, що надає можливість провести повне, об'єктивне, системне та комплексне наукове дослідження. Для успішного реформування правоохоронної системи в Україні, важливим є історико-правовий аналіз наукової думки, врахування національних традицій та попереднього досвіду формування контрольно-наглядових функцій правоохоронних органів на теренах України у різні часи.

Література

1. Миллер, Г. Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах Г. Ф. Миллера, бывшего историографа российского, написанные на русском и немецком языках и хранящиеся в Московском главном архиве Министерства иностранных дел / Г. Ф. Миллер . – М.: О-во истории и древностей рос., 1846. – 108 с.

2. Кони, А. Ф. Отцы и дети судебной реформы: (К пятидесятилетию судеб. уставов) / А.Ф. Кони. – Москва: т-во И.Д. Сытина, 1914. – 296 с.

3. Берендтс, Э. Н. Связь судебной реформы с другими реформами императора Александра II и влияние ее на государственный и общественный быт России / Э. Н. Берендтс. – Петроград: Сенат. тип., 1915. – 202 с.

4. Муравьев, Н. В. Прокурорский надзор в его устройстве и деятельности: Пособие для прокурор. службы / [Соч.] Н.В. Муравьева, прокурора Моск. судеб. палаты. Т. 1. – Москва: Унив. тип., 1889. – 1 т.; Прокуратура на Западе и в России. – 1889. – 552 с.

5. Буцковский, Н. А. Очерки судебных порядков по уставам 20 ноября 1864 года: С портр. авт. / Соч. сенатора Н. Буцковского. – СПб.: тип. Скарятина, 1874. – 616 с.

6. Казанцев, С. М. История царской прокуратуры / С. М. Казанцев; Санкт-Петербургский гос. ун-т. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1993. – 216 с.

7. Сухонос, В. В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку: монографія / В. В. Сухонос. – Суми: Університетська книга, 2008. – 448 с.

8. Сухонос, В. В. Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність / В. В. Сухонос. – Акад. прокуратури України при Генер. прокуратурі України ат ін. – Суми: Університетська книга, 2004. – 346 с.

9. Боняк В. О. Конституційно-правові засади організації та функціонування органів охорони правопорядку України: проблеми теорії і практики: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02. – конституційне право, муніципальне право / В. О. Боняк. – ХНУВС. – Х, 2016. – 500 с.

10. Мичко, М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук. 12.00.10. – судоустрій, прокуратура та адвокатура / М. І. Мичко. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 38 с.

11. Цакадзе, Н. Ч. Прокуратура в системі органів державної влади в Україні: статус, функції, перспективи реформування: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.10. – судоустрій, прокуратура та адвокатура / Н. Ч. Цакадзе. – Акад. адвокатури України. – К., 2010. – 15 с.

Жувака С. О.
Детектив
Національного антикорупційного
бюро України
Надійшла до редакції: 15.03.2016

УДК: 159.923:34:351.74(477)

ДІАГНОСТИЧНІ ОЗНАКИ ФОРМ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ КОРПУСУ ОПЕРАТИВНО-РАПТОВОЇ ДІЇ ПРИ РІЗНИХ ВИДАХ МОРАЛЬНО-ПСИХІЧНОГО СТАНУ

Цільмак О. М.

Автор у статті обґрунтовує необхідність використовувати термін "морально-психічний стан" замість "морально-психологічний стан". Визначає два види морально-психічного стану працівників корпусу оперативно-раптової дії – функціональний та дисфункціональний. Описує форми поведінки при різних видах морально-психічного стану. Зокрема, при функціональному морально-психічному стані виділяє такі правомірні форми поведінки працівника КОРД – високопрофесійну, раціонально-прогностичну, вичікувальну; при дисфункціональному – примусово-мобілізаційну, апатичну, шаблонно-інструктивну, панічну, агресивно-домінантну. Надає чіткі варіанти прийняття рішень працівником та поведінкові та фізіологічні діагностичні ознаки вищезазначених форм поведінки

Ключові слова: *морально-психічний стан, функціональний морально-психічний стан, дисфункціональний морально-психічний стан, форми поведінки, прийняття рішень, працівники поліції КОРД, поведінкові діагностичні ознаки, фізіологічні діагностичні ознаки*

The author in this article substantiates the necessity of usage morally psychiatric condition instead of moral psychological one. There are determined two types of morally psychiatric condition the workers of operating abrupt corpus – functional and dysfunctional. The author also describes the forms of behavior under the different types of morally psychiatric condition. Particularly, under the functional morally psychiatric position, the author emphasizes such legal forms of behavior the worker of operating abrupt corpus – high professional, rationally prognostic, under the dysfunctional – compulsory mobilization, torpid, stereotype instructive, panic, aggressively dominant. The author provides precise behavior and psychological diagnostic features of previously mentioned behavior's forms and the variants for decision making.

Key words: *morally psychiatric condition, functional moral psychiatry condition, dysfunctional moral psychiatry condition, forms of behavior, decision making, operating abrupt corpus police workers, behavior diagnostic features, physiological diagnostic features.*

Актуальність. Службово-бойова діяльність працівників Національної поліції України корпусу оперативно-раптової дії ("КОРД") в основному протікає в надзвичайних умовах. Так як, основними завданнями КОРД є [1]: 1) розробка, підготовка та проведення спеціальних операції із захоплення небезпечних злочинців; 2) припинення правопорушення, що вчиняються учасниками злочинних угрупувань; 3) звільнення заручників; 4) здійснення силової підтримки під час проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також заходів забезпечення кримінального провадження; 5) надання підтримки іншим підрозділам поліції з метою забезпечення переважаючої вогневої потужності над правопорушниками; 6) участь в антитерористичних операціях, що проводяться Антитерористичним центром при Службі безпеки України 7) вивчення, узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду, а також методики роботи аналогічних закордонних підрозділів у цьому напрямку роботи; 8) забезпечення здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Слід зазначити, що на процес ефективного вирішення працівниками поліції КОРД службово-бойових завдань (в тому числі і на прийняття професійно важливих рішень) дуже сильно впливає таке психологічне явище як морально-психологічний стан. Зазначена наукова категорія складається з двох дефініцій – "моральний" та "психологічний". Щодо складової "моральний".

Мораль здійснює універсальний вплив на життя людини і суспільства в цілому, що проявляється через реалізацію основних соціальних функцій регулятивної, оціночної, ціннісно-орієнтуючої, пізнавальної, виховної та ін.). Іншої подібної форми соціальної регуляції в суспільстві не існує [2, с.187].

У структурі характеру особистості представлені два різновиди моральних характеристик, а саме: 1) особистісні моральні характеристики (моральні якості, моральні уміння, моральні принципи, моральні установки, моральний стан, моральні судження, моральні почуття, моральні цінності тощо) та 2) соціальні моральні характеристики (моральні норми, моральні правила, моральні звичаї тощо) [3].

Тобто складова дефініції "моральний" визначає, що особистісні та соціальні моральні характеристики проявляються у двох особистісних сферах: 1) морально-допустимої або морально-недопустимої; 2) абсолютно-допустимої або абсолютно-недопустимої.

Хотілося би наголосити, що вживання у науковому обігу такої категорії як "психологічний стан" є не коректним. Так як в основному це стосується саме психічного стану, як особливої психологічної категорії, яка об'єднує різні психічні явища, що характеризують психіку людини. Саме психічний стан детермінує певний рівень психічної діяльності особистості, яка проявляється в її підвищеній або пониженій активності. Отже, на нашу думку, наукову категорію "морально-психологічний стан" слід називати саме "морально-психічний стан". Тому, у подальшому у статті ми будемо використовувати саме термін "морально-психічний стан".

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здебільшого явищу "морально-психологічний стан" присвячені праці: Варія М.Й., Балаяна О.І., Говорухи В.В., Дьяченка М.І., Зельницького В.А., Каширіна В.П., Криворучка П. П., Московчука Ю.А., Попова Д.Г., Ягупова В. В. та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Слід підкреслити, що з точки зору юридичної психології,

© О.М., Цільмак, 2016

ґрунтовних наукових напрацювань стосовно діагностичних ознак певних форм поведінки при певних видах морально-психічного стану працівників КОРД не має. Тому, це й буде **метою** нашої статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Морально-психічний стан це особистісний настрой працівника поліції КОРД на даний момент часу і в конкретних умовах службово-бойової діяльності.

Морально-психічний стан є інтегральним психічним явищем, яке обумовлюється комплексом психічних процесів, станів і властивостей працівника поліції КОРД. Його можна класифікувати у залежності від: 1) модальності (позитивний, негативний, нейтральний); 2) **емоційного тону вражень (відчуття** задоволення, відчуття незадоволення); 3) інтенсивності прояву (стійкий, мінливий, помірний); 4) форми його прояву (зовнішній, внутрішній, прихований); 5) тривалості переживання (довготривалий, короткочасний, пролонгований); 6) кількості осіб, які його переживають (одноосібний, груповий, колективний); 7) динаміки переживання (піднесений, занепадницький, апатичний, стабільний); 8) глибини переживання (глибокий, поверхневий); 9) чинників виникнення (об'єктивно обумовлений, суб'єктивно обумовлений, об'єктивно-суб'єктивно обумовлений).

Отже, морально-психічний стан є динамічним, складним, системним, багатофакторним, багатовимірним, інтегральним психічним явищем.

Аналізуючи практику службово-бойової діяльності працівників Національної поліції ми можемо констатувати, що є два різновиди морально-психічного стану – функціональний і дисфункціональний.

Де, функціональний морально-психічний стан працівника поліції КОРД – це настрой особи стосовно вирішення конкретних завдань службово-бойової діяльності, тобто відчуття функціональної, психологічної та бойової готовності до дій.

Функціональний морально-психічний стан – це стан когнітивної, вольової та емоційної сфер особистості працівника поліції КОРД, що обумовлюють його здатність: а) усвідомлювати значення власних дій та керувати ними; б) виконувати професійні функції на високому рівні; в) миттєво мобілізувати себе та налаштувати на швидке вирішення конкретних завдань службово-бойової діяльності.

Дисфункціональний морально-психічний стан працівника поліції КОРД – це негативне інтегральне психічне явище, яке стає перешкодою для особистісного настрою щодо вирішення конкретних завдань службово-бойової діяльності.

Слід зазначити, що залежно від виду морально-психічного стану, змінюється форма поведінки у особи яка його переживає, а також й техніка прийняття нею професійно важливих рішень в конкретних умовах службово-бойової діяльності. Розглянемо більш докладніше. Отже, при функціональному морально-психічному стані слід виділити такі форми правомірної поведінки працівника поліції КОРД:

1) Високопрофесійна – працівник вирішує складні завдання службово-бойової діяльності на високому професійному рівні. Рішення щодо стратегії і тактики дій в конкретних умовах службово-бойової діяльності приймаються ним без особливого процесу обдумування, начебто підсвідомо, тобто прийняття рішення базується на компетентності, досвіді, практичних знаннях, уміннях і навичках, особистісному настрої; бойовій, функціональній і психологічній готовності; на основних інстинктах т.д. Такий працівник є висококваліфікованим майстром своєї справи.

Діагностичні ознаки зазначеної форми поведінки у працівника поліції КОРД: 1) поведінкові – зовнішньо виглядає зібраним, бадьорим, енергійним, миттєво реагує на зовнішні подразники, демонструє функціональну, бойову та психологічну готовність до вирішення конкретних завдань у певних умовах службово-бойової діяльності та ін.; 2) фізіологічні – працівник виявляє: активність, гарне самопочуття та ін.

2) Раціонально-прогностична – працівник в конкретних умовах службово-бойової діяльності компетентно виконує професійні функції. Рішення продумані, зважені, приймаються з урахуванням всіх прогнозованих перешкод і труднощів. Ця форма поведінки притаманна молодим фахівцям, які вже мають певний досвід роботи, однак, вони ще потребують систематичного удосконалення рівня професійної майстерності, тобто практичних знань, умінь та навичок.

Діагностичні ознаки: 1) поведінкові – працівник виявляє: зібраність, бадьорість, енергійність, адекватно реагує на зовнішні подразники, демонструє функціональну, бойову та психологічну готовність до виконання конкретних завдань у певних умовах службово-бойової діяльності та ін.; 2) фізіологічні – працівник виявляє: активність, гарне самопочуття та ін.

3) Вичікувальна – працівник в конкретних умовах службово-бойової діяльності займає найбільш сприятливу вичікувальну позицію. Прийняття рішення відкладається, йде складна боротьба мотивів, обговорюється тактика дій (техніка та способи дій); продумуються засоби, які необхідні для вирішення конкретного завдання. Зазначена форма поведінки притаманна як високопрофесійним фахівцям, так й молодим працівникам; так як вона продиктована зовнішніми умовами службово-бойової діяльності.

Діагностичні ознаки: 1) поведінкові – працівник виявляє: зібраність, стриманість, цілеспрямованість, врівноваженість, розсудливість, спокій, впевненість, демонструє функціональну, бойову та психологічну готовність до виконання конкретних завдань у певних умовах службово-бойової діяльності та ін.; 2) фізіологічні – активність, гарне самопочуття та ін.

При дифункціональному морально-психічному стані слід виділити такі форми поведінки працівника поліції КОРД:

1) Примусово-мобілізаційна – працівник прикладає дуже багато зусиль для того щоби себе мобілізувати, налаштувати на діяльність; він напружено діє в конкретних умовах службово-бойової діяльності, з докладанням вольових зусиль; при цьому допускає помилки і промахи. Рішення щодо стратегії і тактики дій у певних умовах службово-бойової діяльності приймаються тяжко, іноді без ретельного процесу обдумування та в основному вони помилкові. Зазначена форма поведінки може бути притаманна особам які відчувають перевтому через перенавантаження, через невирішені проблеми, через постійне перебування у стресових ситуаціях.

Діагностичні ознаки: 1) поведінкові – відчуття втоми; загальна загальмованість, пасивність; розгубленість; втрата почуття гумору; знижений інтерес до міжособистісних стосунків; занадто часті помилки у роботі та ін.; 2) фізіологічні – низький рівень активності; болі у голові, спині, шлунку; тяжкість у грудях, безсоння або

сонливість, загальмованість та ін.

Таким працівникам рекомендована додаткова відпустка для відпочинку або психокорекція.

2) Апатична – працівник не здатний діяти, мобілізувати себе, зібратися з думками. Прийняття рішень не можливе.

Діагностичні ознаки: 1) поведінкові – прояв байдужості до навколишнього та себе; бажання перебувати на самоті, замкнутість, невиразність мови; відсутність ініціативи, бажань та прагнень; відчуття смутку, туги, безсилля, втоми, спустошеності та ін.; 2) фізіологічні – пасивність, загальна загальмованість; безсоння або сонливість та ін.

Такого працівника необхідно направити на консультацію до психолога або психіатра.

3) Шаблонно-інструктивна – працівник діє у відповідності до чіткої вказівки, наказу; за інструкцією, шаблоном; не проявляє гнучкість і креативність, як наслідок в конкретних умовах службово-бойової діяльності його тактика дій не ефективна, він може стати "легкою мішенню". Прийняття рішення працівником не можливе, в наслідок його несамостійності, залежності; замість нього рішення приймає керівник або колега.

Діагностичні ознаки: 1) поведінкові – виявляє: обережність, несамостійність, залежність від думки інших, тривожність; побоювання за наслідки прийнятих рішень; нездатність брати на себе відповідальність та ін.; 2) фізіологічні – низький рівень активності; болі у голові, спині, шлунку; безсоння або сонливість та ін.

Такі працівники здатні виконувати невеличкі легкі доручення, під час виконання яких не треба брати на себе відповідальність та самостійно приймати рішення. Вони не ефективні для самостійного вирішення конкретних завдань в екстремальних умовах службово-бойової діяльності.

4) Панічна - працівник панікує, діє хаотично, не усвідомлюючи (або частково усвідомлюючи) значення своїх дій, не може (або частково може) керувати своїми діями. Прийняття рішень щодо стратегії і тактики дій в конкретних умовах службово-бойової діяльності не можливе.

Діагностичні ознаки: 1) поведінкові – прояв надмірного страху, тривоги; хаотичність рухів, швидкість та незв'язність мовлення в наслідок сплутаності думок (зниження довільності мислення) та ін.; 2) фізіологічні – серцебиття, прискорений пульс; пітливість або озноб, тремор; відчуття внутрішнього тремтіння, нестачі повітря, задухи; утруднене дихання; біль або дискомфорт у лівій половині грудної клітини; нудота, відчуття оніміння або поколювання (парестезії) в кінцівках, безсоння та ін.

При діагностиці вищезазначених ознак необхідно такого працівника направити на консультацію до психолога або психіатра.

5) Агресивно-домінантна - працівник агресивний, роздратований, може неправомірно застосувати фізичну силу або спецзасоби. Процес прийняття рішень спонтанний. Рішення, як правило, носять руйнівний характер, базуються на негативних емоціях. Наслідками таких рішень є неправомірна поведінка працівника КОРД.

Діагностичні ознаки: 1) поведінкові – прояв роздратованості, гніву, ярості, нестриманості, нестійкості; у працівника підвищена чутливість, образливість; експресивність рухів; відмічається посилення потягу до куріння, вживання алкогольних напоїв та ін. 2) фізіологічні – серцебиття, прискорений пульс; біль у грудині, шлунку; відчуття нестачі повітря, відчуття задухи; утруднене дихання; безсоння та ін.

Виявлення у працівника поліції КОРД більшості з вищезазначених деструктивних ознак визначає, що він не може ефективно виконувати професійні функції. Психологам необхідно вчасно провести психокорекційні заходи або направити його на консультацію до психіатра.

Отже, морально-психічний стан працівників Національної поліції України підрозділів особливого призначення є досить складним інтегральним психічним явищем, що має складну психологічну структуру; він детермінується суб'єктивними, об'єктивними і суб'єктивно-об'єктивними факторами; має досить складний психологічний механізм реалізації, від нього залежить форма поведінки працівника та процедура прийняття ним рішень в конкретних умовах службово-бойової діяльності.

Ми вважаємо, що для забезпечення ефективності службово-бойової діяльності працівників поліції КОРД та для підвищення їх боєздатності, психологам необхідно вжити систему заходів, які були би спрямовані на: 1) розробку психологічних методик щодо діагностики виду морально-психічного стану; 2) розробку психологічних технологій та методик щодо корекції дисфункціонального морально-психічного стану; 3) прогнозування реакцій і дій при вирішенні різноманітних службово-бойових завдань; 4) вжиття превентивних заходів задля унеможливлення неправомірних форм поведінки; 5) психопрофілактику виникнення деструктивних, адитивних форм поведінки; 6) підтримку стабільності функціонального морально-психічного стану персоналу КОРД.

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно підкреслити, що суб'єктам, які здійснюють професійно-психологічний відбір кандидата на службу в Національну поліцію України корпусу оперативно-раптової дії, необхідно глибоко та різнопланово, ретельно та копітко вивчати особистісні на соціальні моральні характеристики, провідний вид морально-психічного стану. При цьому застосовувати не тільки психодіагностичні методи, але й метод спеціальних доручень та метод спостереження. Слід наголосити, що саме це дозволить поповнювати лави Національної поліції корпусу оперативно-раптової дії надійними висококваліфікованими фахівцями, взірцями правової та моральної культури.

Література:

1. Завдання КОРД. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://nationalpolice.com.ua/KORD/ – Назва з екрану

2. Юридична деонтологія : підручник / Ткаченко В. Д., Погребняк С.П., Лук'янов Д. В. та ін.; за ред. В. Д. Ткаченка. -- Х. : Одіссей., 2006. – 256 с.

3. Користін О.Є., Цільмак О.М. Професійно-психологічний відбір кандидатів на службу в ОВС за моральними характеристиками. [Текст] / О.Є. Користін, О. М. Цільмак // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 224-226

4. Цільмак О.М. Загальнотеоретичні основи класифікації морально-психологічного стану, як інтегрального психічного явища особистості працівника ОВС. [Текст] / О. М. Цільмак // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 1. – С. 133-135 – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_1_42

Цільмак О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
Надійшла до редакції: 02.03.2016

УДК 342.95:(351.851:378)(477)

ПРАВА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Жарова О. П.

В статті виконується аналіз прав, які мають вищі навчальні заклади України згідно чинного законодавства. Досліджується нормативно-правове закріплення прав вищого навчального закладу в Україні. Розглядається питання впровадження прав, визначених у законодавстві, до статутів окремих вищих навчальних закладів на прикладі Статуту Національного університету "Одеська юридична академія". В статті також звертається увага на необхідність особливого переліку прав окремо визначеної законодавцем категорії ВНЗ – вищих військових навчальних закладів (вищий навчальних закладів із специфічними умовами навчання).

Ключові слова: *вищий навчальний заклад, права ВНЗ, статути вищих навчальних закладів, нормативно-правове закріплення прав ВНЗ, вища освіта.*

В статье проводится анализ прав, которыми обладают высшие учебные заведения, в соответствии с действующим законодательством Украины. Исследуется нормативно-правовое закрепление прав высшего учебного заведения в Украине. Рассматривается вопрос внедрения прав, определенных в законодательстве, в уставы отдельных высших учебных заведений на примере устава Национального университета "Одесская юридическая академия". В статье также уделяется внимание необходимости особого перечня прав отдельно выделенной законодателем категории ВУЗов – высшие военные учебные заведения (высшие учебные заведения со специфическими условиями обучения).

Ключевые слова: *высшее учебное заведение, права ВУЗа, уставы высших учебных заведений, нормативно-правовое закрепление прав ВУЗа, высшее образование.*

The article analyzes the rights that the Higher education institutions have under the current legislation of Ukraine. The article examines regulatory securing of the rights of Higher education institutions in Ukraine. The article considers the implementation of the rights specified in the legislation, to the statutes of the certain Higher education institutions on the example of the Statute of the National University "Odesa Law Academy". The article also draws attention to the necessity for the personal list of rights for the separately defined by the legislator categories of Higher education institutions – Higher military educational institutions (Higher education institutions with specific conditions of training).

Key words: *institution of higher education, rights of the institutions of higher education, statutes of the Higher education institutions, regulatory and legal consolidation of the Higher education institutions, higher education.*

Становлення України як самостійної і незалежної держави, рівноправного члена світового співтовариства, супроводжується інтенсивними процесами її входження в системи світового економічного і гуманітарного співтовариства, систему світових господарських зв'язків, активної участі в європейській інтеграційній політиці. Це об'єктивно зумовлює зростання потреби держави в підготовці висококваліфікованих фахівців широкого профілю і якісно змінює концептуально-філософську основу такої підготовки у бік посилення її гуманітарної підготовки. Сьогодні Україна йде шляхом перетворень у різних сферах, у тому числі освіти, зокрема вищій.

Таким чином, основною метою сучасної системи освіти стає формування фахівців, які володіють комплексом системних знань, заснованих на демократичних і гуманістичних досягненнях світової і національної освіти, науки і культури; фахівців, відповідальних за свою долю, долю суспільства, держави і людства, що сповідає повагу і дотримання прав людини і громадянина, здійснює свою діяльність з дотриманням високих морально-етичних і правових норм. Успішність державної освітньої політики залежить не тільки від фінансового забезпечення, про що найчастіше наголошується органами державної влади України, а і на нашу думку, від самої сутності та статусу ВУЗів, обсягу прав і повноважень, якими вони наділені.

Дослідженню проблематики прав вищих навчальних закладів присвячували увагу такі вчені, як: В.В. Андрейцев, В.І. Андрейцев, А.А. Батяєв, Л.М. Волоснікова, Л.Ю. Грудніцина, Ю.А. Дмитрієв, А.А. Дорская, С.В. Ківалов, Н.В. Ласкіна, В.В. Речицький, Є.С. Шульгіна та інші видані вчені, дослідники та правники.

Тим не менш, вища освіта є сферою суспільних відносин, яка постійно розвивається, змінюється, а тому і потребує постійного вдосконалення у зв'язку із численними змінами та прийняттям нових нормативно-правових актів, що регулюють статус вищих навчальних закладів в Україні.

Метою даної статті є ґрунтовний аналіз прав, які на сьогоднішній день мають вищі навчальні заклади, їх нормативно-правова регламентація; порядок імплементації від загальних прав до конкретного вищого навчального закладу.

Згідно із положеннями Лісабонської конвенції 1997 р. про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону (ратифікованої Україною 03.12.1999 р.); Сорбонської декларації (1998 р.) про узгодження структури системи вищої освіти, Болонської декларація, країни-учасниці узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти [1; 2]. Зокрема, п.6 Болонської декларації наголошує про необхідність приведення вищої освіти в різних країнах до єдиних стандартів [3].

На сьогодні в Україні існує розгалужена система вищих навчальних закладів, покликаних гідно відповісти на виклик сучасності і представити світовій спільноті висококваліфікованих фахівців у всіх галузях. Наділення сфери вищого професійного навчання і науки академічними права, на думку деяких вчених, являється параметрами конституційно-правового режиму академічних свобод, надзвичайно важливих для функціонування вищого навчального закладу [4, 1045].

Відомий український вчений В.В Комаров у своїх дослідженнях звертає увагу на стихійність розвитку вищих навчальних закладів [5, 13]. Втім, на нашу думку, проблема національної вищої освіти в Україні не полягає виключно в кількісних показниках [6, 4].

© О.П. Жарова, 2016

Подальший розвиток державності, утворення парламентаризму, що відповідає власній історії і дійсності, вдосконалення права, законодавства і практики їх застосування тісно пов'язуються із модифікацією вищої правничої освіти, а також ВУЗів, як установ, що проводять освітню діяльність [6, 4]. Це потребує високого рівня юридичної забезпеченості правозастосовчої та правотворчої діяльності [7, 136].

Вищий навчальний заклад - окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей. (ст. 1 п. 5 Закону України "Про вищу освіту") [8].

Слід зазначити, що в Законі України "Про вищу освіту" № 1556-VII від 01/07 2014 відводиться окрема увага поняттю "вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання", під яким розуміється "вищий навчальний заклад державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Тим не менш, не зважаючи на те, що законодавець особливо відзначає поняття "вищого військового навчального закладу", в Законі даному типу вищий навчальних закладів не надається особливий перелік прав і обов'язків.

Згідно ст. 2 п. 3 Закону України "Про вищу освіту" права ВНЗ, що визначають його автономію, встановлені цим Законом, не можуть бути обмежені іншими законами чи нормативно-правовими актами. Таким чином, на нашу думку, потребує уточнення питання, чи мають вищі військові навчальні заклади той же самий обсяг прав, якими наділені "громадянські" вищі навчальні заклади?

Вищі навчальні заклади мають рівні права, що становлять зміст їх автономії та самоврядування. Дана група прав ВНЗ виходить із принципів, на яких провадиться діяльність ВНЗ, зокрема п.1.1 ст. 32 ЗУ "Про вищу освіту" визначає принцип автономії та самоврядування.

Згідно ч. 2 ст. 32 Закону України "Про вищу освіту" ВНЗ мають право:

1) розробляти та реалізовувати освітні (наукові) програми в межах ліцензованої спеціальності;

2) самостійно визначати форми навчання та форми організації освітнього процесу;

3) обирати типи програм підготовки бакалаврів і магістрів, що передбачені Міжнародною стандартною класифікацією освіти;

4) приймати на роботу педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших працівників;

5) формувати та затверджувати власний штатний розпис;

6) приймати остаточне рішення щодо визнання, у тому числі встановлення еквівалентності, здобутих у вищих іноземних навчальних закладах ступенів бакалавра, магістра. доктора філософії, доктора наук і вчених звань доцента, професора під час зарахування на навчання та/або на посаду наукового чи науково-педагогічного працівника;

7) запроваджувати рейтингове оцінювання освітніх, науково-дослідницьких та інноваційних досягнень учасників освітнього процесу;

8) надавати додаткові освітні та інші послуги відповідно до законодавства;

9) самостійно розробляти та запроваджувати власні програми освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

10) самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін;

11) присуджувати ступені вищої освіти здобувачам вищої освіти, які відповідно до законодавства успішно пройшли процедуру атестації після завершення навчання на відповідному рівні вищої освіти;

12) приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами;

13) утворювати загальноосвітні навчальні заклади за погодженням з органами місцевого самоврядування;

14) утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати свої структурні підрозділи;

15) провадити видавничу діяльність, зокрема видавати підручники, навчальні посібники і наукові праці, а також розвивати власну поліграфічну базу;

16) провадити на підставі відповідних договорів спільну діяльність з навчальними закладами, науковими установами та іншими юридичними особами;

17) розміщувати свої навчальні, науково-дослідні та навчально-науково-виробничі підрозділи на підприємствах, в установах та організаціях;

18) брати участь у роботі міжнародних організацій;

19) запроваджувати власну символіку та атрибутику;

20) встановлювати власні форми морального та матеріального заохочення учасників освітнього процесу;

21) звертатися з ініціативою до органів, що здійснюють управління у сфері вищої освіти, про внесення змін до чинних або розроблення нових нормативно-правових актів у сфері вищої освіти, а також брати участь у роботі над проектами;

22) провадити фінансово-господарську та іншу діяльність відповідно до законодавства та статуту вищого навчального закладу;

23) розпоряджатися власними надходженнями (для вищих навчальних закладів державної і комунальної форми власності), зокрема під надання платних послуг;

24) відкривати поточні та депозитні рахунки в банках;

25) здійснювати інші права, що не суперечать законодавству.

В ст. 27 п. 7 Законі України "Про вищу освіту" зазначається, що вищий навчальний заклад діє на підставі власного статуту. Згідно наказу Міністерства освіти і науки України № 60 від 5 лютого 2003 року "Про затвердження примірного статуту вищого навчального закладу" дані права імплементуються у розділ 3 Статуту вищого навчального закладу "Обсяг цивільної правоздатності" [9].

У "Примірному статуті" вказується, що в п. 3.2. вка-

зуються права вищого навчального закладу відповідно до законодавчих та нормативних актів щодо навчальної, наукової, фінансової, виховної, організаційної, кадрової, міжнародної, зовнішньоекономічної та іншої діяльності, організації навчального процесу, володінню та управлінню майном, земельними ділками тощо [10].

Права щодо автономії та самоврядування вищого навчального закладу, за "Примірним статутом" реалізуються відповідно законодавства і наводяться в розділі 4 "Управління навчальним закладом, права та обов'язки керівника вищого навчального закладу", п.2 – дані права вказуються відповідно до Закону України "Про вищу освіту".

Слід зазначити, що згідно листа Міністерства освіти і науки України від 8 жовтня 2015 року № 1/9-479 приведення Статутів вищих навчальних закладів у відповідність до Закону України "Про вищу освіту" має бути завершене до 6 вересня 2016 року [11].

Згідно із Статутом Національного університету "Одеська юридична академія" (станом на 01.05.2016), університет має право:

приймати необхідні рішення і провадити дії, які віднесені чинним законодавством до компетенції університету;

готувати фахівців за державним замовленням органів державної влади; підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності (далі – організацій), місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій та за договорами з громадянами України, іноземцями, особами без громадянства;

створювати інститути, факультети, училища, науково-дослідні установи, центри, інформаційні центри, кафедри, лабораторії, учбово-навчальні центри, навчально-консультативні пункти, філії, наукові представництва, відділення довузівської підготовки та інші структурні підрозділи і припиняти їх діяльність, у тому числі і у зарубіжних країнах;

визначати і затверджувати зміст навчальних планів, навчальних програм та організаційні форми навчального процесу, розробляти та запроваджувати власні навчальні програми та програми наукової діяльності, брати участь у регіональних, державних та міжнародних програмах;

затверджувати плани щорічного видання навчальної та наукової літератури та здійснювати видавницьку діяльність, забезпечувати видання підручників, навчальних, наукових і науково-методичних праць, журналів, інформаційно-аналітичних збірників тощо;

присвоювати вчені звання професора, доцента, старшого науковго співробітника та почесні звання в установленому законодавством порядку;

призначати та передавати за затвердження до Міністерства освіти і науки України кандидатури голів Державних екзаменаційних комісій;

розробляти власну організаційну структуру, визначати форми організації і стимулювання праці, які здатні забезпечити максимальне використання інтелектуального потенціалу професорсько-викладацького складу, наукових працівників, студентів, аспірантів і докторантів;

самостійно затверджувати штатні розклади і посадові оклади працівників у межах створеного в установленому порядку фонду оплати праці;

визначати у колективному договорі форми і системи оплати праці, схеми посадових окладів, умов запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат згідно з чинним законодавством України;

придбавати житло та інші матеріальні цінності та відчужувати їх в установленому законодавством порядку, сприяти забезпеченню житлом працівників Університету;

здійснювати інвестування в житлове будівництво та брати участь у пайовому будівництві житла;

надавати придбане або збудоване житло співробітникам Університету для поліпшення їх соціально-побутових умов короткострокові та довгострокові безвідсоткові позики у порядку, встановленому чинним законодавством;

списувати з балансу обладнання, що стало непридатним для використання або матеріально чи фізично застаріло;

організувати в установленому порядку держпрозрахункові підприємства (установи) для надання послуг організаціям і громадянам, затверджувати кошториси для придбання та реалізації спеціальних засобів, надання платних послуг населенню (переклад тощо);

на підставі укладених угод з іншими організаціями виконувати різноманітні види робіт, надавати послуги, а також здійснювати підприємницьку діяльність у будь-яких не заборонених законодавством організаційних формах відповідно до мети та завдань Університету;

встановлювати щорічно або посеместрово обсяги стипендій для студентів, аспірантів та докторантів залежно від наявних коштів, але не нижче мінімуму, встановленого законодавством;

визначати та встановлювати власні форми морального та матеріального заохочення викладачів, науковців, студентів, аспірантів та докторантів Університету;

отримувати кошти і матеріальні цінності (будинки, споруди, обладнання, транспортні засоби тощо) від органів державної влади, підприємств, установ. благодійних фондів, громадян України, іноземців та осіб без громадянства;

виготовляти телевізійні програми, фільми, інформаційну відеопродукцію, розповсюджувати їх каналами українського телебачення та за кордоном; транслювати і ретранслювати телерадіопередачі, телерадіопрограми, документальні та художні фільми, літературно-драматичні твори, концертно-видовищні та спортивні програми, у тому числі з застосуванням засобів супутникового та кабельного телебачення, виготовляти інформативні програми, створювати та експлуатувати сателітні приймально-передавальні станції з метою безпосереднього та непрямого супутникового мовлення;

використовувати програми та передачі інших телерадіоорганізацій (при отриманні відповідного дозволу власника), надавати ефірний час для виступів народних депутатів України, депутатів місцевих рад з питань їх депутатської діяльності, виготовляти і розповсюджувати радіопрограми інформаційного, навчального, художнього, громадсько-політичного та іншого характеру;

здійснювати спеціалізовану експертну діяльність, зокрема щодо проведення правової, економіко-правової, соціально-правової, криміналістичної та інших видів наукових та науково-технічних експертиз;

вирішувати всі інші питання відповідно до вимог чинного законодавства України та Статуту університету [12].

На прикладі вищенаведених прав статуту окремого взятого для розгляду ВНЗ, а також на підставі аналізів статутів інших ВНЗ України, положення яких ми не можемо навести для порівняння у зв'язку із обмеженістю обсягу статті, можемо зробити висновок про те, що

вищі навчальні заклади, зазвичай, деталізують та розширюють надані їм права в межах прав, закріплених у законодавстві України, в першу чергу в Законі України "Про вищу освіту".

Канадський дослідник М. Фуллан у своїх працях писав свого часу про свою країну: "Ми перебуваємо на дуже ранньому етапі належного оцінювання суті та складності масштабних освітніх реформ", але наразі цей вислів надзвичайно точно оцінює ситуацію у нашій державі [13]. Зазвичай, декларуючи європейські цінності, вищі навчальні заклади імплементують у свою діяльність формальні риси європейської освіти, залишаючи зміст, цілі та методи навчального процесу старими.

Отже, в результаті наведеного аналізу, можна зробити висновок, що в цілому права вищих начальних закладів, закріплені в Законі України "Про вищу освіту" відповідають міжнародним стандартам і принципам. З огляду на недоліки закону, викладене підтверджує необхідність комплексного підходу до питань прав вищого навчального закладу, які повинні бути вирішені на законодавчому рівні. Прийнятий Закону України "Про вищу освіту" суттєво вдосконалює обсяг прав ВНЗ, разом із тим, на нашу думку, недостатньо повно регламентує дієвий процес імплементації даних прав у повсякденну діяльність ВНЗ.

Враховуючи нинішній стан нашої держави (а с особливо ситуацію у східних регіонах країни, у зоні проведення антитерористичної операції), на нашу думку, потребує окремого врегулювання питання прав вищих військових навчальних закладів (вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання) з огляду специфіки їх сутності і завдань, які на них покладаються.

На нашу думку, законодавець також приділяє недостатньо уваги правам вищих учбових закладів у сфері співробітництва з іншими ВНЗ та з іншими організаціями.

Окремої уваги та детального регулювання, на нашу думку, потребує вдосконалення системи прав, наданих ВНЗ, на практиці, що може бути предметом подальших досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні [дата ратифікації Україною 03.12.1999] [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_308.

2. Декларація про узгодження структури системи вищої освіти від 25.05.1998 [Електронний ресурс]. - Режим доступу до ресурсу: http://euroosvita.net/?category=17&id=1037.

3. Спільна декларація міністрів освіти Європи "Європейський простір у сфері вищої освіти" від 19.06.1999 [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_525.

4. Автономия ВУЗа и академические свободы: соотношение международного и национального правового регулирования / Е.С. Шугрина // Актуальные проблемы российского права : Юридический журнал. – 2013. - № 8. – С. 1041-1049.

5. Вища юридична освіта за останні 15 років: здобутки і проблеми / А. Бойко // Юридична газета. Юр газета : Юридичні питання : практика. – 2006. – №11. – С. 13.

6. В.І. Андрейцев, В.В. Андрейцев. Правнича освіта в Україні : проблеми теорії та практики. – К., 2000. – С.4-5.

7. Стратегічні напрями реформування інституту освіти в Україні // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.. / ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. – О., 2009.- Вип. 36. – С. 3-9.

7. Вища юридична освіта на півдні України: вчора, сьогодні, завтра // Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя Юридичного інституту ОДУ) : зб. наук пр. / МО України, Юрид. Ін-т ім. І.І. Мечникова, ОДЮА. – О., 1997. - №1. – С. 136-142.

8. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 #1556-VII [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

9. Про затвердження примірного статуту вищого навчального закладу: Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2003 № 60 [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3128/.

10. Примірний статут вищого навчального закладу: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 05.02.2003 № 60 [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/doc/files/news/31/3128/Statut_VNZ.doc.

11. Щодо статутів вищих навчальних закладів: Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-479 від 08 жовтня 2015 рокуЕлектронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/48037/.

12. Статут Національного університету "Одеська юридична академія" Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2669%3A2015-12-24-14-57-26&catid=230%3A2016-01-25-09-33-23&Itemid=719&lang=ru

13. Фуллан М. Сили Змін : продовження. – Львів : Літопис, 2001. – С. 125

Жарова О. П.,
аспірант кафедри адміністративного
та фінансового права
Національного університету
"Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 15.03.2016

УДК 343.2

НАПРЯМКИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ ДО ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Пасько О. М.

Автор у статті пропонує здійснювати напрямки методичного забезпечення навчально-виховного процесу з урахуванням розвитку різновидів готовності структурно-логічної моделі готовності поліцейських до професійної діяльності. У зв'язку із цим була розроблена система розвитку педагогічної та психологічної готовності та її впровадження у навчальний процес.

Ключові слова: *готовність, педагогічна, комуніка-*

© О.М. Пасько, 2016

тивна готовності, методичне забезпечення.

Автор в статье предлагает методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса осуществлять с учетом развития разновидностей готовности структурно-логической модели готовности полицейских к профессиональной деятельности. В связи с этим, была разработана система развития педагогической и психологической готовности и ее внедрение в учебный процесс.

***Ключевые слова**: готовность, педагогическая готовности, методическое обеспечение.*

High-quality and effective training in high school of the MIA Ukraine will ensure future readiness of police to carry out high-level responsibilities. Doubtless in such circumstances is methodical support of the educational process that will ensure the development of certain varieties of readiness.

Relevance of the research driven by the need of development and formation of future varieties to the police profession. Special attention is focused on the ability not only to know and be able to, but be prepared to carry out.

The methodology of the police in a large number of scientific papers, but there is no clear distinction preparation for future investigation kinds of readiness that would track the level of formation of some kind of willingness to step profesiohenenzu.

Reviewed the curricula of universities Interior Ministry of Ukraine, we have determined the educational process as a whole aims to develop varieties of readiness for professional work, but there are a few comments on some of their components: skills, this is due to the fact that there are cases of confusion and understanding concepts knowledge and skills.

Defining these gaps in the educational process of University Affairs of Ukraine, we developed a system of psychological and communicative readiness and started its implementation in the following areas:

- "Psychology: charts, tables, comments";

- "Practice of Psychology";

- "Juvenile Psychological aspects";

- "Psychological preparation and fundamentals of ethics"

The set of directions and their corresponding topics covering all important aspects of a professional police officer on interaction with society and the need for correct and appropriate behavior in certain situations - promotes training of competent and competitive policeman with a high level of readiness for professional activities. The study of these topics will promote communication and psychological readiness.

***Keywords**: readiness, readiness pedahohycheskaya, metodycheskoe support.*

Постановка проблеми. Якісна та ефективна підготовка у ВНЗ системи МВС України забезпечить готовність майбутніх поліцейських на високому рівні виконувати професійні обов'язки. Беззаперечним у таких умовах є методичне забезпечення навчально-виховного процесу, що забезпечить розвиток певних різновидів готовності.

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю розвитку та формування різновидів готовності майбутніх поліцейських до професійної діяльності. Особлива увага зосереджується саме на спроможності не тільки знати та вміти, але й бути готовим виконання професійних обов'язків.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Проблематикою готовності поліцейських до професійної діяльності займались такі провідні науковці як: Г. О. Балл, С. А. Бондаренко, А. А. Деркач, Т. Г. Жаровцев, Е. Ф. Зеєр, А. Ф. Лиженко, Р. І. Лучечко, О. М. Лукашевич, Л. С. Нерсесян, В. Н. Пушкин, Л. Г. Семушина, В.О. Сластьонін, Ю. Т. Русаков, В. І. Уруський, Є. А. Фарапонова, О.М. Цільмак, В. Т. Чичикін, Г.Х. Яворська, С. Х. Яворський, С.І. Яковенко та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми підтримуємо точку зору О. М. Цільмак [1], яка визначає необхідність комплексного поєднання теоретичного і практичного навчання для формування та розвитку у курсанта професійно-психологічної готовності до діяльності. На сучасному етапі реформування відомчої освіти недоцільно обмежуватися вдосконаленням викладання окремих дисциплін з правової, тактико-спеціальної, вогневої, фізичної та інших видів підготовки. Необхідно здійснювати комплексну інтегральну підготовку курсантів, при цьому раціонально використовувати міждисциплінарні зв'язки, поєднуючи їх на конкретних навчальних заняттях для формування в них іншого найбільш якісного рівня професійно-психологічної готовності до діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питанням методичного забезпечення навчально-виховного процесу поліцейських присвячена велика кількість наукових праць, проте не існує чіткого розмежування підготовки майбутніх слідчих за різновидами готовності, що дозволило б відслідковувати рівень сформованості певного різновиду готовності на етапі професіогенензу.

Новизна наукового дослідження полягає у впровадженні напрямків **щодо розвитку та формування** психологічної та комунікативної готовності курсантів МНЗ МВС.

Методологічне або загальнонаукове значення пов'язане із необхідністю встановлення чітких напрямків для розвитку певних різновидів готовності, з метою підвищення компетентності поліцейських.

Викладення основного матеріалу. П. 16 ст. 1 ЗУ "Про вищу освіту" визначає освітню діяльність як діяльність вищих навчальних закладів, що провадиться з метою забезпечення здобуття вищої, післядипломної освіти і задоволення інших освітніх потреб здобувачів вищої освіти та інших осіб. Також у ст. 47 зазначеного закону передбачено, що освітній процес - це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості.

Проаналізував навчальні плани ВНЗ МВС України ми визначили, освітній процес у цілому спрямований на розвиток різновидів готовності до професійної діяльності, проте є декілька зауважень щодо розвитку певних їх складових: вмінь та навичок, це пов'язане із тим, що є випадки плутанини та розуміння понять знання та вміння. Крім того недостатня кількість академічних годин на практичну підготовку майбутніх слідчих. У зв'язку із цим не у повній мірі відбувається розвиток і формування у курсантів таких різновидів готовності як: розшукова,

комунікативна, технологічна, наукова, психологічна, функціональна, прогностична, реконструктивна та оцінна готовності.

Визначивши ці прогалини у навчально-виховному процесі ВНЗ МВС України, нами була розроблена система розвитку психологічної та комунікативної готовності та розпочали її впровадження за такими напрямками:

"Психологія: схеми, таблиці, коментарі";

"Практикум із психології";

"Психологічні аспекти ювенальної";

"Психологічна підготовка та основи етики"

Перший напрям. Ефективність та якість виконання функціональних обов'язок забезпечують готовність до професійної діяльності. Для цього слід отримати необхідні знання, вміння та навички. Тому, для розвитку саме психологічної готовності майбутніх слідчих нами сумісно із доктором психологічних наук О.М. Цільмак був розроблений навчально-наочний посібник "Психологія: схеми, таблиці, коментарі" у ракурсі навчальної дисципліни "Психологія" з метою отримання знань психологічних особливостей та закономірностей психіки її структури та їх поведінкових і характерологічних стереотипів. Для цього нами у 2013-2014 роках була змінена навчальна дисципліна "Психологія" відповідно до навчально-наочного посібника.

У навчально-наочному посібнику "Психологія: схеми, таблиці, коментарі" представлені основні теми навчальної дисципліни "Психологія", яка викладається у ВНЗ системи МВС України. Він увібрав у себе чотири розділи – "Психологія як наука", "Психічні процеси", "Психічні стани", "Психічні властивості" та дванадцять глав, які розкривають зміст та суть структури психіки людини. Його оформлення сприяє системному розумінню навчального матеріалу, кращому візуальному сприйманню та запам'ятовуванню.

Запропоновані у навчально-наочному посібнику теми знаходяться у межах навчального плану, затвердженого МВС України, навчальної та робочої програм навчальної дисципліни "Психологія". Очікуваним результатом після вивчення наданого у навчально-наочному посібнику матеріалу є те, що курсанти, студенти та слухачі повинні:

1) *знати*:

сутність та зміст дефініції "психіка";

сутність свідомості та особливості її функціонування;

особливості психічних пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, уваги, уяви, сприйняття, відчуття, мовлення тощо);

психологічні особливості та класифікацію психічних станів;

основні характеристики мотиваційних станів;

сутність волі та вольових станів;

властивості типів темпераменту;

визначення поняття "характер", особливості формування характеру;

взаємозв'язок темпераменту та характеру;

світогляд людини та його основні складові;

2) *уміти*:

застосовувати психологічні знання у процесі здійснення службових обов'язків;

оцінювати емоційний стан людини;

визначати тип темпераменту й провідні якості характеру людини;

визначати вид мотивації та спрямованість особистості;

складати психологічну характеристику людини.

Отже, навчально-наочний посібник "Психологія: схеми, таблиці та коментарі" має на меті формування та розвиток у майбутніх поліцейських і правознавців структурованого та чіткого уявлення про психіку людини, її механізми та закономірності розвитку.

За результатами впровадження навчально-наочного посібника "Психологія: схеми, таблиці та коментарі" був отриманий акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ОДУВС від 26.05.2014 р.

Другий напрям. З метою перевірки знань отриманих при викладанні навчальної дисципліни "Психологія" та формування вмінь та навичок психологічної готовності, нами був розроблений "Практикум із психології", який відповідає навчальній та робочій програмі навчальної дисципліни "Психологія".

Професійна майстерність у значній мірі залежать від здатності застосовувати знання психології при виконанні обов'язків. Наукові досягнення психології та можливість використання психологічних знань дають змогу вдосконалювати компетентність, які забезпечуються якісною професійно-психологічною підготовкою і є початковою сходинкою на шляху до професійної майстерності.

"Практикум із психології" складається із чотирьох розділів, які містять кросворди за темами й модульні кросворди, перелік питань для самоперевірки та контролю засвоєння знань, тестові завдання, практичні вправи й завдання.

Мета "Практикуму із психології" – опанування курсантами ВНЗ МВС України навчального матеріалу із навчальної дисципліни "Психології" шляхом самостійної роботи.

У результаті самостійної підготовки курсанти ВНЗ МВС України повинні закріпити такі:

1) *знання*:

сутність та зміст дефініції "психіка", особливості її елементів;

характеристику свідомості та її рівні;

психологічні особливості психічних пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, уваги, уяви, сприйняття, відчуття, мовлення тощо);

психологічні особливості та класифікацію емоцій та почуттів;

основні характеристики потреб, потягів та мотивів;

характеристики волі;

психологічну характеристику типів темпераменту;

складові характеру;

взаємозв'язок характеру та темпераменту;

складові та основні характеристики світогляду людини;

характеристику здібностей;

2) *уміння*:

застосувати психологічні знання у процесі здійснення професійних функцій;

здійснювати психодіагностику емоційних станів;

визначати тип темпераменту й провідні якості характеру людини;

визначати вид мотивації та спрямованість особи.

Практикум сформований на основі навчального посібника "Психологія: схеми, таблиці, коментарі" (авторський колектив Пасько О.М. та Цільмак О.М.) та відповідає його змісту.

Отже, кожен фахівець повинен не лише знати свою професію, але й розумітися у людях, вміти створювати сприятливий психологічний клімат у колективі, налагоджувати міжособистісні стосунки, тощо. Тому, вміння

та навички у галузі психології покликані допомогти майбутньому фахівцю розібратися із проблемами людини, її місцем в суспільстві, спонукати до професійного та особистісного самовдосконалення.

За результати впровадження Практикума був отриманий акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес ОДУВС від 26.05.2014 р.

Третій напрям. Нами сумісно із доктором психологічних наук Л. І. Мороз, доктором психологічних наук С. І. Яковенко, кандидатом юридичних наук Ю. В. Меркуловою був розроблений навчальний посібник "Психологічні аспекти ювенальної юстиції", який відповідає навчальній дисципліні "Психологічні аспекти ювенальної юстиції".

Даний навчальний посібник сприяє розвиткові та формуванні комунікативної готовності в аспекті встановлення психологічного контакту із такою соціальною групою як неповнолітні.

Отже, за результатами вивчення навчального посібника курсанти будуть знати:

основи девіантології,

стан та динаміку правопорушень неповнолітніх,

специфіку правопорушень, що вчиняють неповнолітні та особливості їх виявлення, припинення та досудового розслідування,

проблемні питання профілактики правопорушень неповнолітніх;

особливості проведення слідчих дій з неповнолітніми підозрюваними, потерпілими, свідками;

питання протидії торгівлі людьми, жорстокому поводженню та сексуальній експлуатації дітей, дитячий проституції та порнографії;

основи соціально-правового захисту та психологічної реабілітації дітей.

Вміти:

на репродуктивному рівні: відтворювати основні поняття та категорії, що віддзеркалюють сутність адміністративної діяльності, а також положення нормативно-правових актів;

на алгоритмічному рівні: довільно використовувати засвоєні знання для розв'язання типових ситуацій, що виникають під час професійної діяльності працівників, а також організовувати свою діяльність на основі певного алгоритму; складати необхідні адміністративно-процесуальні та інші документи;

на евристичному рівні: орієнтуватися у процесі зміни професійних завдань та ускладнення оперативної обстановки, знаходити шляхи розв'язку нетипових задач, що виникають при спілкуванні з дітьми та правопорушниками;

на творчому рівні: переосмислювати наявні знання стосовно нових фактів; адаптувати раніше отриманий досвід до змінних умов та нестандартних ситуацій; варіативно розв'язувати професійні завдання.

Отже у курсантів будуть сформовані такі практичні уміння:

аналізувати чинники, що впливають стан злочинності в державі та конкретному регіоні,

планувати та здійснювати роботу щодо виявлення неблагополучних сімей, дітей групи ризику,

виявляти та розкривати правопорушення, що вчиняють неповнолітні, опитувати (допитувати) дітей,

планувати та здійснювати профілактичну роботу з неповнолітніми відповідно до трирівневої моделі, використовувати досягнення ювенальної юстиції та відновного правосуддя, кримінальної віктимології;

співпрацювати з державними інституціями, громадськими організаціями та волонтерами для вирішення питань соціально-правового захисту та психологічної реабілітації дітей.

Найважливіші світоглядні ідеї та категорії, які підлягають засвоєнню під час вивчення навчального посібника, пов'язані з розумінням працівниками прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі та гідності як найважливіших соціальних цінностей, забезпечення яких є їх повсякденним обов'язком, необхідності враховувати у професійній діяльності вікові та психологічні особливості дітей, керуватися принципами гуманізму та законності.

Навчальний посібник ґрунтується на положеннях Конституції України, законах України та підзаконних нормативно-правових актах, що містять норми права, якими регулюються суспільні відносини у сфері профілактики правопорушень, відомчих нормативних актах, що регламентують діяльність МВС

Четвертий напрям. Нами сумісно із доктором психологічних наук С. І. Яковенко, кандидатом юридичних наук Ю. В. Меркуловою, кандидатом юридичних наук Т.В. Матієнко та викладачем кафедри психології та педагогіки ОДУВС О.О. Добровольською був розроблений навчальний посібник для училищ початкової підготовки "Психологічна підготовка та основи етики". Навчальний посібник призначений для опанування слухачами училищ початкової підготовки МВС України навчального матеріалу з предмету "Психологічна підготовка та основи етики".

Метою навчальної дисципліни "Психологічна підготовка та основи етики" є формування у слухачів знань основ психології та професійної етики, зокрема, уявлення про психологію як науку та її значення у практичній діяльності працівників МВС. Слухачі мають знати етичні норми поведінки при взаємодії з різними категоріями громадян, службовий етикет, вміти правильно оцінювати психологічні особливості різних категорій громадян, передбачати їх вірогідну поведінку, впливати на неї.

Слухачі повинні опанувати сутність та значення професійного спілкування в діяльності. Знати механізми встановлення психологічного контакту та застосовувати відповідні прийоми у професійному спілкуванні, використовувати психологічні засоби впливу громадян, протидіяти спробам маніпулювання. Знати основи конфліктології.

Слухачі повинні розуміти специфіка взаємодії працівників МВС з громадськістю та ЗМІ під час забезпечення охорони громадського порядку, їх значення для формування позитивного іміджу. Знати норми етикету при спілкуванні працівників при виконанні службових обов'язків із представниками громадськості та ЗМІ.

Головними завданнями курсу є формування знань та практичних умінь, зокрема, уміння отримувати достовірну інформацію в процесі спілкування, впливати на поведінку людей, в тому числі й правопорушників, встановлювати продуктивні ділові контакти із різними категоріями людей, здійснювати візуальну діагностику станів (сп'яніння, ознак психічного розладу, агресивних чи суїцидальних намірів, наявності у людини прихованої зброї тощо). Слухачі будуть знати види психічної саморегуляції та уміти самостійно регулювати свій психічний стан під час службової та позаслужбової діяльності, оволодіти технікою релаксації. Уміти спілкуватися з вороже налаштованими громадянами, конструктивно розв'язу-

вати конфлікти та будувати безконфліктні взаємини із громадянами загалом та окремими категоріями осіб. Вести переговори із злочинцями, терористами, знати, що і як говорити журналістам.

Загальні висновки. Сукупність напрямків, і відповідних ним тем, що охоплюють усі найважливіші аспекти професійної діяльності працівника поліції щодо взаємодії із соціумом та необхідності правильної та доцільної поведінки у певних ситуаціях, - сприяє підготовці компетентного та конкурентоспроможного поліцейського із високим рівнем готовності до професійної діяльності. Вивчення даних тем сприятиме розвиткові комунікативної та психологічної готовності.

Перспективи використання результатів дослідження. Таким чином, система методичного забезпечення навчально-виховного процесу щодо розвитку комунікативної та психологічної готовності сприяють формуванню висококваліфікованого та конкурентоспроможного працівника національної поліції.

Література

1. Цільмак О. М. Теоретико-методологічні засади особистісно-соціально-діяльнісного компетентнісного підходу до навчання працівників ОВС [Текст] / О. М. Цільмак // Кадровий вісник. – 2011. – № 1 (1). – С. 67–79.

2. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : закон України від 01. 07. 2014 р. № 1556-18 із змін. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18. – Назва з екрану.

Пасько О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри психології
та педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 06.03.2016

УДК 343.222 : 343.915

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: ФОРМИ ТА ЇЇ ЗАСАДИ

Саакян К. А.

У статті досліджуються форми ювенальної юстиції та методи їх реалізації у практиці правоохоронних та правозахисних органів, які здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та попередження правопорушень дітей та проти дітей, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації. Головну увагу у роботі приділено розкриттю особливостей "юстиції дружньої до дитини", "клієнтом" якої є не тільки дитина-правопорушник, але й дитина, яка перебуває на межі правомірної поведінки та правопорушення (жертва злочину або свідок), взагалі кожна дитина, яка потребує правового вирішення її складної життєвої ситуації.

Ключові слова: *дитина, ювенальна юстиція, форми, принципи, ресоціалізація, дитина-правопорушник, правосуддя.*

В статье исследуются формы ювенальной юстиции и методы их реализации в практике правоохранительных и правозащитных органов, которые осуществляют правосудие в отношении детей, профилактику и предупреждение преступлений, совершенных детьми и против детей, а также ресоциализацию детей, которые находятся в сложной жизненной ситуации. Основное внимание в работе уделено раскрытию особенностей "юстиции, дружественной к детям", "клиентом" которой является не только несовершеннолетний-правонарушитель (жертва преступления или свидетель), а и вообще каждый подросток, который требует правового разрешения своей сложной жизненной ситуации.

Ключевые слова: *ребёнок, ювенальная юстиция, формы, принципы, ресоциализация, ребёнок-правонарушитель, правосудие.*

The article discusses the quality of juvenile justice, as "justice friendly to children". The author considers this type of justice as one of the forms of juvenile justice, the object of which is beyond the scope of criminal justice (teen-offender), namely with children who are on the verge of lawful behavior and offenses. We are talking about every teenager who was one on one with the current difficult situation. Note that these children may be disabled or the number of families of refugees or fugitives from threats and violence. This approach is due to the fact that, unfortunately, the Ministry of justice of Ukraine the draft National program of development of juvenile justice in Ukraine does not corresponds to this vision of the juvenile justice system. The program is aimed at child offenders who have committed socially dangerous acts. However, foreign practice goes the other way, it is not a criminal offence to minors in the first place. Secondly, the system of juvenile justice is the protection of the interests of a teenager – the victim of the offense, or the witness. Examines the main provisions of the juvenile justice system, friendly to children. The principles of juvenile justice, child-friendly, revealed their structural and functional content and focus. These include the principles of: participation of a teenager in the resolution of the case; that the interests of a teenager in the resolution of the situation; respect for the dignity of a teenager. Finally, the principle of the rule of law apply to children as well as adults. This principle should operate in all judicial and administrative proceedings. The requirement of lawfulness, fairness, presumption of innocence, right to legal assistance, access to court, right to appeal.

Key words: *child, juvenile justice, forms, principles, resocialization, child-offender, justice.*

Актуальність питання дослідження. Враховуючи, що Україна є підписантом більшості міжнародних правових актів, що стосуються захисту прав дітей, процес реалізації цих актів у сучасній Україні відбувається шляхом поступового використання окремих форм (методів) ювенальної юстиції в практиці запобігання правопорушенням дітей, однією з яких й є "юстиція дружня до дитини".

Мета статті. Визначити принципові положення юстиції дружньої до дитини, розкрити механізм їх реалізації у справі захисту прав та свобод дитини при здійсненні правосуддя, особливо відносно дітей-інвалідів, дитини-потерпілого від злочину, дітей біженців.

За визначенням ювенальна юстиція – це система державних, муніципальних та громадських судових,

© К.А. Саакян, 2016

правоохоронних та правозахисних органів, установ та організацій, що на основі ювенального права та за допомогою медико-соціальних і психолого-педагогічних методик здійснюють правосуддя щодо дітей, профілактику та попередження правопорушень дітей, захист прав, свобод та інтересів, а також ресоціалізацію дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації.

На жаль, розроблений Міністерством юстиції України проект Національної програми розвитку ювенальної юстиції в Україні не відповідає такому баченню ювенальної юстиції. Програма спрямована виключно на дітей-правопорушників, точніше – на дітей, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Між тим зарубіжна практика йде іншим шляхом, по-перше, їй підлягають і некримінальні правопорушення дітей, по-друге, система ювенальної юстиції стоїть на сторожі інтересів дитини – жертви правопорушення. Основні доктринальні засади розвитку ювенальної юстиції вбачаються у такому:

верховенство найкращих інтересів дитини;

пріоритетність запобіжних та виховних заходів у протидії правопорушуваності дітей;

широке використання психологічних, педагогічних, медичних знань в ювенальній юстиції;

максимальна індивідуалізація підходів до дитини-правопорушника, дитини – жертви правопорушення, дитини у складній життєвій ситуації;

доступність для дитини всіх ланок ювенальної юстиції та її діяльності, зокрема, особливий спрощений порядок ювенального судочинства;

пріоритет відновного правосуддя, тобто позасудових способів залагодження юридичного конфлікту за участю дитини з метою усунення шкоди, заподіяної потерпілому, а також перевиховання і ресоціалізації дитини-правопорушника;

рівна увага до інтересів дитини у складній життєвій ситуації, дитини-жертви та дитини-правопорушника;

взаємодія сім'ї, освітніх закладів, державних муніципальних та громадських органів, установ та організацій у сфері ювенальної юстиції.

Відомо, що ювенальна юстиція має свої певні форми. Вже більше 20-ти років в Європі, США, Канаді діють програми відновного правосуддя – правосуддя, що приділяє особливу увагу відшкодуванню збитку, що заподіяний або став відомим у наслідок злочинних діянь, як найкращий шлях до правосуддя – спільний процес, в якому беруть участь всі зацікавлені сторони. Критерій успіху у відновному правосудді – не суворість покарання, а обсяг відшкодованої шкоди. Інструментом відновного правосуддя визнано методи роботи, в більшості з використанням посередництва (медіація). У свою чергу "медіація" має теж свої чисельні форми реалізації в залежності від результатів "ситуаційного аналізу".

Найбільш довершеною формою ювенальної юстиції спеціалісти вважають "юстицію, дружньою до дитини". Необхідно зауважити, що її "клієнтом" є не тільки дитина-правопорушник (що взагалі властиво ювенальній юстиції), але й дитина, яка перебуває на межі правомірної поведінки та правопорушення, тобто це дитина – жертва злочину або свідок, взагалі кожна дитина, яка потребує правового вирішення її складної життєвої ситуації.

Постає питання визначення принципів пропонуємої форми ювенальної юстиції, дружньої до дитини, які вони та що в них є характерним.

Загальновизнаним в праві вважається положення про те, що генезис принципів захисту прав дітей передбачає кілька етапів:

виникнення ідей про захист прав дітей, як прообраз принципів ювенальної юстиції;

підготовка до реалізації ідей у нормативних актах;

відображення ідей у нормах права.

Отже, принципи захисту прав дітей – не певні ідеї, відображені у правових нормах, які "виражають рівень правосвідомості в суспільстві". Цю тезу, як уявляється, можна вважати прийнятною і при розгляді принципів юстиції, дружньої до дитини. Офіційне визнання ідей про специфіку діяльності ювенальної юстиції в ряді країн призвело до поступового закріплення в національному законодавстві й міжнародних правових актах основних принципів здійснення правосуддя у справах неповнолітніх.

Головним тут слід вважати *принцип участі дитини у вирішенні справи*, яка її стосується – один з фундаментальних принципів Конвенції ООН про права дитини. Принцип участі у рамках юстиції, дружньої до дитини означає право дитини бути проінформованою про свої права, мати доступ до суду, отримати юридичну консультацію та бути вислуханою у ході процесу, до якого дитина залучена. Цей принцип означає також повагу до точки зору дитини.

Принцип дотримання інтересів дитини відноситься до фундаментальних засад Конвенції ООН про права дитини. З цього виходить, що кожна справа, до якої залучена дитина, має бути оцінена з урахуванням її інтересів, при чому погляди та думки дитини мають бути належним чином враховані. Усі права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівня ставлення мають поважатися протягом усього провадження. Зокрема, до дитини-правопорушника мають застосовуватись не тільки обмеження та покарання. Такій дитині має надаватись правова, соціальна, психологічна допомога, мають бути забезпечені її права на охорону здоров'я, на отримання освіти тощо.

Сутність принципу поваги до гідності дитини полягає в тому, що з дітьми у системі юстиції мають поводитися з турботою, співчуттям, чесно та з повагою, впродовж будь-якої процедури або справи, зі спеціальною увагою до їх особистої ситуації. Належне поводження має надаватися дітям незалежно від причини, через яку вони увійшли у контакт з юридичними та неюридичними процедурами або іншим втручанням у будь-якій процедурі або справі.

Таким чином, юстиція, дружня до дитини, має однаково уважно ставитись до потреб і інтересів дитини-правопорушника, дитини-потерпілого, дитини-свідка, взагалі – до будь-якої дитини, що потребує правової та соціальної допомоги. Неприпустимим є образливе звернення до дитини, діти не повинні піддаватися тортурам та принизливому поводженню або покаранню, процесуальні дії щодо них не повинні бути тривалими або виснажливими. Для дитини-потерпілого та дитини-свідка при проведені з ними слідчих дій, мають бути створені умови, які виключають отримання ними (дітьми) негативних емоцій (допити та інші слідчі дії у режимі відео-конференції, спілкування дитини безпосередньо з суддею за посередництвом відеоапаратури).

Юстиція, дружня до дитини, передбачає що права дітей мають бути захищені від дискримінації з будь-якої підстави, такої як стать, раса, колір шкіри або етнічна належність, вік, мова, релігія, інші переконання. Потребують захисту (спеціального) діти-мігранти, діти-біженці,

діти-інваліди.

Нарешті, принцип верховенства права повністю застосовується до дітей так само як і до дорослих. Він має діяти в усіх судових, позасудових та адміністративних провадженнях. Вимоги законності, справедливості, презумпція невинуватості, право на правову допомогу, на доступ до суду та право на апеляцію мають бути гарантовані дітям. Також діти повинні мати право на подання скарг.

Вже сьогодні мають значні зрушення у реформуванні системи юстиції, дружньої до дитини. У прокуратурах країни створено відділи захисту прав і свобод дітей (Наказ ГПУ від 01.11.2012 р. "Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей"). Новим кримінально-процесуальним кодексом введено ювенальну спеціалізацію прокурорів, слідчих суддів та внесені суттєві зміни до кримінального провадження у справах, учасниками яких є діти. Позитивно проходить введення у практику методики "Зелена кімната", що застосовується для дітей віком від 4 до 14 років, які потерпіли внаслідок учинення злочинів проти статевої свободи і недоторканості, інших злочинів насильницького характеру або стали свідками таких злочинів. Заслуговує уваги практика підрозділів кримінальної поліції у справах дітей щодо організації надання правової та психологічної допомоги дітям, які є потерпілими в кримінальному провадженні чи стали свідками злочину.

Як нам здається, сьогодні у державній справі захисту і охорони прав і свобод дитини, необхідно докладати зусиль для використання найбільш ефективних методик (форм) ювенальної юстиції, до яких слід віднести юстицію, дружню до дитини, вдосконалювати їх з урахуванням вітчизняного законодавства, традицій та звичаїв нашого суспільства.

Висновки. З урахуванням викладеного ми маємо підстави стверджувати, що розглянутий нами аспект ювенальної юстиції, а саме "юстиція, дружня до дитини" є однією з форм ювенальної юстиції. Особливістю цієї форми ювенальної юстиції є те, що вона охоплює не тільки проблеми пов'язані з дитино-правопорушником, але й з дітьми, які знаходяться на межі правомірної поведінки та правопорушення. Йдеться про кожну дитину, яка опинилася у складній життєвій ситуації і потребує правової допомоги. Це можуть бути діти-інваліди, діти-біженці.

Розглянуто принципові положення юстиції, дружньої до дитини. Також принципи участі дитини у вирішенні справи; дотримання інтересів дитини при вирішенні справи; повага до гідності дитини; принцип верховенства права.

Література

1. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила"). Прийняті на 96 пленарному засіданні ООН 1985 р. // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. – Амстердам – К., 1996.

2. Конвенція ООН про права дитини від 16.12.1966 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2002. №2.

3. Закон України "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх" від 24 січня 1995 р.

4. Райт Мартин. Восстановительное правосудие – путь к справедливости. Симпозиум. – Пер. с англ. – К.: Издатель Захаренко В.А., 2007. – 304 с.

5. Вітвіцька В. В. Ювенальне правосуддя: захист прав і законних інтересів неповнолітніх правопорушників : [практ. посіб.] / В. В. Вітвіцька. - Донецьк : Донецьк. юрид. ін-т Луганського держ. ун-ту внутр. справ, 2005.

6. Микитин Ю.І. Випадки з практики роботи медіаторів/ Ю.І. Микитин//Розвиток центрів відновного правосуддя в громадах [посібник, група авторів: Р.Коваль, Н. Прокопенко, В. Каневська, А. Горова та ін]. – К., 2008. – 88 с.

Саакян К. А.,
Аспірант кафедри психології
та педагогіки Одеського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 15.03.2016

УДК 343.9.01(477)

ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ДЕТЕРМІНАЦІЯ

Буржинський В. А.,
Кіріленко Ф. О.

У статті здійснено кримінологічний аналіз статистичних показників злочинності в Україні на підставі офіційних даних правоохоронних та судових органів. Виявлені тенденції розвитку злочинності та окреслено недоліки обліку злочинів, що зумовлюють високий рівень латентності злочинності в Україні. Зроблено спробу надати оцінку кількісній характеристиці злочинності, особам, які вчинили злочин, потерпілим від скоєних злочинів та здійснено вивчення громадської думки щодо злочинних проявів.

Ключові слова: тяжкі та особливо тяжкі злочини, облік злочинів, динаміка реєстрації злочинів, населення України, стан злочинності.

В статье проведен криминологический анализ статистических показателей преступности в Украине на основании официальных данных правоохранительных и судебных органов. Выявлены тенденции развития преступности и определены недостатки учета преступлений, обусловливающие высокий уровень латентности преступности в Украине. Сделана попытка дать оценку количественной характеристике преступности, лицам, совершившим преступление, потерпевшим от совершенных преступлений и проведено изучение общественного мнения относительно преступных проявлений.

Ключевые слова: тяжкие и особо тяжкие преступления, учет преступлений, динамика регистрации преступлений, население Украины, состояние преступности.

The article gives a criminological analysis of statistical indicators of crime in Ukraine on the basis of official data

©Буржинський В.А., Кіріченко Ф.О., 2016

of law enforcement and judicial authorities. Tendencies of development of crime and identified the shortcomings of the record of the crimes, contributing to the high level of the latency of crime in Ukraine. An attempt is made to explain the reasons for the differences in the geography of crime, to assess the quantitative characteristics of crime, perpetrators of crime, victims of crimes and the study of public opinion regarding crime.

Key words: heavy and especially grave crimes, accounting crimes, dynamics of crimes record, the population of Ukraine, the state of crime.

Мета статті – розгляд рівня, стану і динаміки злочинів з урахуванням аналізу відповідних статистичних даних Міністерства внутрішніх справ України за 1960-2015 роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. При вивченні стану злочинності в Україні поряд з кількісними показниками використовуються відносні, а саме рівень злочинності на 10 або 100 тисяч населення. Зіставлення відомостей про злочинність із даними про населення дає змогу проаналізувати поширеність злочинів як в цілому у державі, так по регіонах.

Проведений аналіз рівня злочинності на 10 тисяч населення за вказані вище періоди свідчить, що у 60-ті роки у середньому він складав 28,5% (найменший у 1965 р. – 24,5, найбільший у 1961 р.- 35,5), у 70-х роках – 29,7% (26,6 у 1973 р. та 35,8 у 1979 р.), у 80-ті роки – 47,0% (найменший рівень відмічається в 1980 році – 39,5%, а найвищий у 1989 році – 62,2%). У 90-ті роки середній рівень злочинності на 10 тисяч населення сягнув 104,0% (мінімальний 71,3% у 1990 році і максимальний 124,1% – у 1995 році). У період з 2000 по 2009 роки середній показник дещо зменшився і складав 98,2% з амплітудами 97,4% у 2012 та 127,0% у 2015 роках. У наступні роки, починаючи з 2010 по 2015 роки включно, рівень злочинності зростає (середній показник за цей період становить 112,8%).

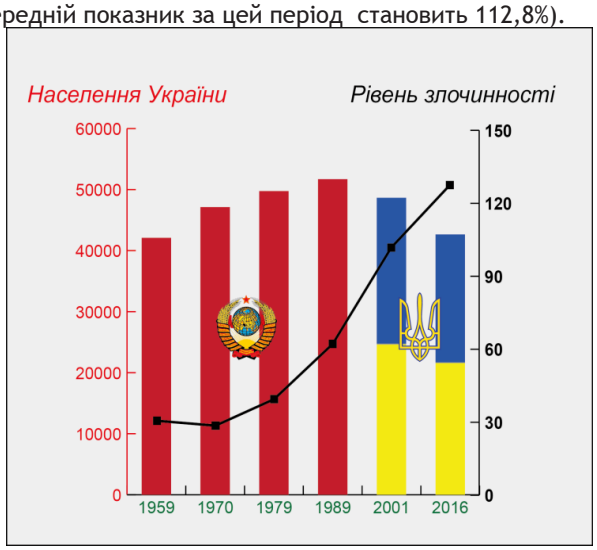

Показовим є порівняння показників злочинності з кількістю населення з періодичністю 10 років, що частково співпадає з проведеним переписом населення. (За часів СРСР після Другої світової війни такі заходи проводились раз в десять років, починаючи з 1959 року. За часів незалежності Всеукраїнський перепис населення проводився у 2001 році).

Як свідчать статистичні показники, рівень злочинності залежить від процесів, які впливають на кількісні показники, що характеризують злочинність та населення в Україні. Так, кількість злочинів, зареєстрованих в Україні, постійно зростає (із 130 тис. в 1960 році до майже 550 тис. у 2015 році).

Разом з тим, несприятлива демографічна ситуація, що склалася в Україні в 70-ті та 80-ті роки, коли темпи приросту населення були відповідно у 2 та 4 рази нижчими, ніж у 60-ті, призвела до того, що починаючи з 1993 року кількість населення України з року в рік почало зменшуватися. Його кількість в 2001 році в порівнянні з 1993 роком скоротилася на 7,2 відсотки.

Далі кількість населення продовжує скорочуватися. З 2001 по 2013 роки чисельність населення України зменшилася на 5% або на 2,9 млн. осіб, а всього за роки незалежності з1991 по 2015 роки - на 17,6% або на 9,2 млн.

Ураховуючи те, що за середньостатистичними розрахунками злочинність в Україні продовжує зростати, а також відсутність підґрунтя для зростання кількості населення в Україні (стагнація в економіці, високий рівень зовнішньої міграції населення, анексія Криму, проведення антитерористичної операції на сході країни), можна прогнозувати, що рівень злочинності в державі буде зростати.

Тяжкі та особливо тяжкі злочини

Залежно від ступеня тяжкості законодавець поділяє злочини на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (стаття 12 КК України в редакції 2001 року). Кількість тяжких та особливо тяжких злочинів характеризує ступінь складності криміногенної ситуації в суспільстві та пов'язано з ефективністю роботи правоохоронної системи.

Вперше поняття «тяжкий злочин» було визначено та включено до Кримінального кодексу України в 1972 році. (До цього правоохоронна система оперувала поняттям « особливо небезпечні» злочини, перелік яких було визначено у відомчих нормативно-правових актах. В основу такої кваліфікації була покладена тяжкість санкцій за окремими складами злочинів). У статті 7-1, якою було доповнено кодекс, вперше було дано визначення поняття «тяжкий злочин» (злочин, що становить підвищену суспільну небезпеку), а також приведено вичерпний

перелік статей КК, які відносяться до цієї категорії.

Слід зазначити, що перелік складу злочинів, що відносилися до тяжких, постійно змінювався. Так упродовж наступних років, до введення в дію у 2001 році Кримінального кодексу України в новій редакції, 30 разів вносилися зміни до частини другої статті 7-1 КК України.

Кримінальна статистика фіксує кількість зареєстрованих тяжких злочинів починаючи з 1980 року, коли було обліковано 37,6 тисяч або 7,5% на 10 тисяч населення. У наступні роки, включно до 1988 року, простежується незначне зростання або зменшення їх кількості. На цьому фоні звертає на себе увагу різке зростання (майже на 12 тис. або на 34,8%) тяжких злочинів у 1989 році. При цьому їх рівень на 10 тисяч населення у цьому десятиріччі різких коливань не фіксує.

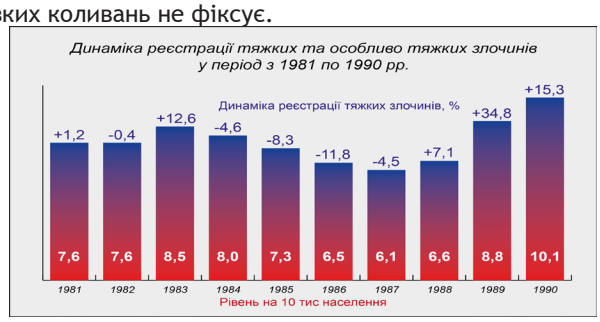

У наступні п'ять років кількість тяжких злочинів значно зростає. Показовим є 1993 рік, коли тяжких злочинів було зареєстровано майже у два рази більше, ніж за попередній рік (146 проти 74 тис.). У 1994 - 2000 роках їх кількість перевищила 200 тисяч, а рівень на 10 тисяч населення був в середньому на рівні 45,3%.

Ураховуючи те, що динаміка загальної злочинності у 90-ті роки значних коливань не фіксує, різке зростання кількості зареєстрованих тяжких злочинів у цей період пов'язано, на нашу думку, зі створенням у 1993 році в системі органів внутрішніх справ підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю (БОЗ) та незаконним обігом наркотиків (БНОН), пріоритетним напрямком роботи яких було саме боротьба з тяжкими та особливо тяжкими злочинами.

Кримінальний кодекс України, який було введено в дію у 2001 році, змінив поняття тяжкості злочину, розділивши їх на особливо тяжкі, тяжкі, середньої та невеликої тяжкості. В основу такого розподілу було покладено санкції або основне покарання за злочин.

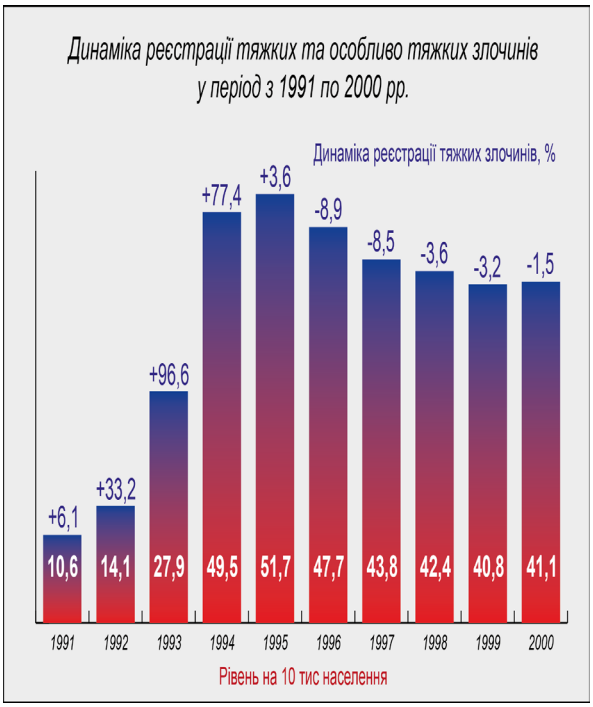

Тяжким вважається злочин, основне покарання за яке передбачає штраф не більше 25 тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше 10 років. За особливо тяжкі злочини - штраф у такому ж розмірі, а позбавлення волі на строк понад 10 років або довічно.

У 2001-2003 роках простежується тенденція до збільшення кількості тяжких та особливо тяжких злочинів. Упродовж наступних п'яти років їх кількість стабільно знижується. У 2009 році кримінальна статистики знову фіксує зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів і ця тенденція простежується до 2015 року.

Зростання більше, ніж на 30,0% кількості тяжких та особливо тяжких злочинів в останні три роки, пояснюється змінами, внесеними до порядку обліку злочинів Кримінальним процесуальним кодексом України в 2012 році. По цій же причині порівняння показників 2012 року з попереднім та наступним роками є некоректним.

Аналіз реєстрації тяжких злочинів за територіальним принципом свідчить, що незважаючи на окремі коливання динаміки упродовж тридцяти років, лідерами по кількості скоєних тяжких та особливо тяжких злочинів є південно-східні регіони (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька, Харківська, Одеська області та АР Крим), а також місто Київ. Їх частка в загальному числі таких злочинів складає 60 - 50 відсотків.

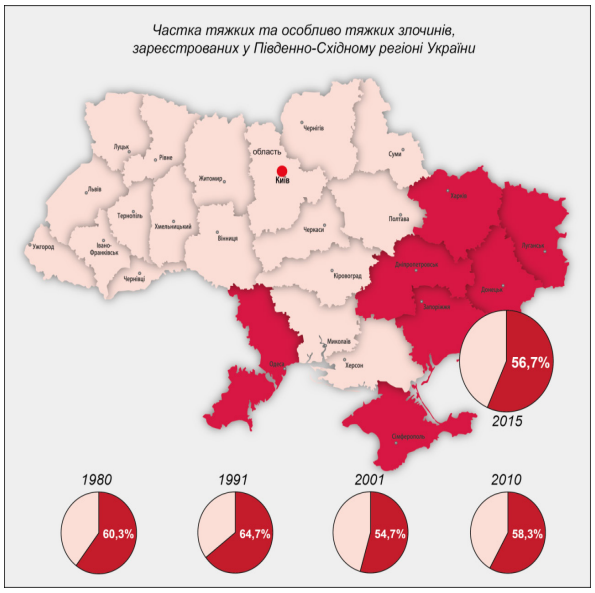

Висновки. Результати аналізу рівня, стану та динаміки тяжких злочинів засвідчують, що злочинність, її кількісні та якісні показники, залежать від соціально-економічних, політичних, історичних процесів, що відбуваються в державі. Неготовність економіки країни до нових підходів господарювання стає поштовхом до масового безробіття, фінансової неспроможності та породження соціальної деградації населення, що в свою чергу значно піднімає рівень злочинності.

Що стосується незалежної Україні, подій, які відбуваються на сході країни, варто сказати, що не підконтрольність частково окупованих Донецької і Луганської області, анексія півострова Крим, масштабні міграційні процеси спричинили сприятливі умови для створення та діяльності злочинних угрупувань, які по суті не несуть відповідальності за протиправні діяння, але впливають на криміногенну обстановку на підконтрольних територіях.

Враховуючи викладене, на сучасному етапі розбудови Української держави, безумовно, необхідно розробити та впровадити на державному рівні Програму запобігання, протидії та профілактики злочинності на території України, приділяючи особливу увагу непідконтрольним територіям.

Не менш важливим є підняття рівня кримінологічних досліджень при вивченні нових методів боротьби і запобігання протиправним діям, проведення аналізу сучасного стану злочинності, а також налагодження внутрішньої та зовнішньої взаємодії правоохоронних органів України.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

4. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х.: Право, 2013.

5. Статистична інформація за офіційним сайтом МВС України // mvs.gov.ua 3. Коломієць Ю.Ю.

6. Статистичні дані Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України за 2001–2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

8. Офіційний сайт МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvs.gov.ua.

9. Бойко О.Д. Соціально-економічний розвиток УРСР в 1965-1985 роки / Київ // Видавничий центр «Академія», 2002.

Буржинський В. А.,
кандидат юридичних наук,
директор Департаменту інформаційних технологій
Міністерства внутрішніх справ України

Кіріленко Ф. О.,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника управління міжвідомчої і міждержавної інформаційної взаємодії
Департаменту інформаційних технологій
Міністерства внутрішніх справ України

Надійшла до редакції: 14.03.2016

УДК 343.2

ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЬ «ПЕРЕДАЧІ (ПРОГРАМИ) ОРГАНІЗАЦІЙ МОВЛЕННЯ»

Єліферов О.Б., Єліферов Д.О.

У статті на прикладі спортивних змагань проаналізовані правові відносини між організаторами таких заходів і організаціями мовлення, зазначено відсутність норм права інтелектуальної власності, що повинні регулювати ці взаємовідносини. Надано пропозиції щодо внесення змін та доповнень в законодавство України відносно передач(програм) організацій мовлення.

Ключові слова: передачі (програми) організацій мовлення, передачі прямої трансляції, право інтелектуальної власності.

В статье на примере спортивных соревнований проанализированы правовые отношения между организаторами таких мероприятий и организациями вещания, отмечено отсутствие норм права интеллектуальной собственности, которые должны регулировать эти взаимоотношения. Даны предложения относительно внесения

© О.Б. Єліферов, Д.О. Єліферов, 2016

изменений и дополнений в законодательство Украины относительно передач (программ) организаций вещания.

Ключевые слова: передачи (программы) организаций вещания, передачи прямой трансляции, право интеллектуальной собственности.

In this article through the example of sports competitions legal relations between organizers of such events and the broadcasting organizations are analyzed, lack of rules of intellectual property law that have to regulate this relationship is noted. Offers concerning introduction of amendments and additions to the legislation of Ukraine concerning broadcasts (programs) of the broadcasting organizations are given.

Key words: broadcasts (programs) of the broadcasting organizations, live broadcasts, intellectual property law.

Охорона передач (програм) організацій мовлення, як частини суміжних прав, регулюється Міжнародною конвенцію про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, яку було підписано 1961 році на Дипломатичній конференції у Римі (Римська конвенція). [1]

Стаття 2 Римської конвенції передбачає, що

1. Для цілей цієї Конвенції національний режим охорони означає правовий режим, який встановлюється національним законодавством Договірної Держави, в якій запитується охорона:

(c) організацій мовлення, штаб-квартири яких розташовані на її території, щодо телерадіомовлення, здійснюваного за допомогою передавачів, розташованих на її території.

2. Національний режим охорони надається відповідно до вимог охорони та умов, що передбачають її обмеження, прямо передбачених цією Конвенцією.

Стаття 13 передбачає, що

Організації мовлення користуються правом дозволяти або забороняти:

(a) ретрансляцію своїх телерадіопередач;

(b) запис своїх телерадіопередач;

(c) відтворення:

(i) записів своїх телерадіопередач, виготовлених без їхньої згоди;

(ii) записів своїх телерадіопередач, виготовлених відповідно до положень Статті 15, якщо відтворення було здійснено з іншими цілями ніж ті, які зазначені в цих положеннях;

(d) публічне сповіщення своїх телепередач, якщо воно здійснюється в місцях, доступних для публіки за вхідну плату; умови здійснення телерадіомовлення регулюються національним законодавством держави, в якій запитується охорона цього права. [1]

Згодом, положення цієї конвенції увійшли до національного законодавства країн, що її підписали або приєдналися до неї, зокрема, до Закону України Про авторське право і суміжні права. [2]

Слід зауважити, що до теперішнього часу у праві інтелектуальної власності не має визначення поняття «телерадіопередача» чи «передача (програма) організації мовлення».

Таке поняття існує в Законі України Про телебачення і радіомовлення, але воно не повністю відображає природу телерадіопередачі, як об'єкта інтелектуальної власності:

«передача (телерадіопередача) - змістовно завершена частина програми (телерадіопрограми), яка має відповідну назву, обсяг трансляції, авторський знак, може бути використана незалежно від інших частин програми і розглядається як цілісний інформаційний продукт;

програма (телерадіопрограма) – поєднана єдиною творчою концепцією сукупність передач (телерадіопередач), яка має постійну назву і транслюється телерадіоорганізацією за певною сіткою мовлення». [3, Ст.1]

Більш того, умова наявності авторського знаку в ознаках телерадіопередачі здається нам явним протиріччям положенням Закону України Про авторське право і суміжні права.

Важко не погодитись з тим, що охороняти права організацій мовлення, не маючи чітко визначеного законодавством терміну «передача (програма) організації мовлення» вкрай важко, а, іноді, і не можливо.

З розвитком новітніх технологій у галузі телекомунікацій постійно збільшується кількість мовників та виробників телерадіопередач. Це, в свою чергу, призводить до того, що збільшується кількість конфліктів щодо прав на телерадіопродукцію. Одним з прикладів таких спорів є справа, що стосується прав на телевізійні передачі «Ревізор» та «Інспектор Фреймут». [4] Аналізуючи матеріали цієї справи, слід зауважити, що предметом спору були, власне, не передачі організацій мовлення, як об'єкти суміжних прав, а аудіовізуальні твори, як об'єкти авторського права. Це пов'язане, зокрема, і з відсутністю визначення, що таке «передача організації мовлення».

В науковій літературі були спроби визначити елементи змісту та форми передач організацій мовлення. Зокрема, зазначається, що за видами вони розподіляються на аудіовізуальні твори, відеограми, фонограми та передачі, що транслюються у прямій трансляції, тобто без попереднього запису та монтажу. [5, С.С. 24,25] Але, такі підходи не знайшли законодавчого врегулювання і є виключно засобами полегшення роботи фахівців.

Для більш чіткого розуміння проблеми, на наш погляд, необхідно зосередитись саме на передачах організацій мовлення, що транслюються у прямій трансляції. Це пов›язане з тим, що передачі, які попередньо були зафіксовані на відповідних матеріальних носіях (аудіовізуальні твори, відеограми та фонограми) можуть охоронятися правовими заходами, що притаманні саме їм, в той час, як передачі, що транслюються у прямій трансляції не мають інструментів охорони, як об'єкти інтелектуальної власності.

Яскравим прикладом такого стану речей є трансляція спортивних змагань.

Як зазначається у науковій літературі, продаж прав на телевізійні трансляції спортивних змагань досі є неврегульованим.

«Володіння правами на мовлення є особливо протирічим питанням, наприклад, в Сполученому Королівстві, де не існує «права власності» на спортивну виставу як такого. Таким же чином, в Сполученому Королівстві спортивна гра не є «драматичною виставою» та, відповідно, не може бути захищена авторським правом відповідно до Закону про авторські права на промислові зразки і патенти Сполученого Королівства 1988 року. Знову ж таки, учасники спортивних подій виключаються із визначення тих, хто має законні права виконавців – вони не приймають участь в виставі в якості авторів та їх неможливо захистити відповідно до Закону 1988 року». [6, С.4]

Як зазначається далі, відносини між мовниками та організаторами спортивних заходів регулюються не на підставі законодавства про інтелектуальну власність, а на підставі комерційного права.

«Об'єм захисту спортивних подій, які безпосередньо захищаються авторським правом, є предметом багатьох дебатів. Чи є такі події працею відповідно до авторського права? Наприклад, згідно законодавства Італії подія (футбольний матч) є грою, правила якої не захищені авторським правом, але які вважаються працею, якщо така гра проводиться до спеціального заходу та праця фіксується на матеріальний носій.

Другою темою, що дебатується, є неписане правило про те, що організатор спортивної події є власником ексклюзивних економічних прав на використання даної події. Право на експлуатацію, яке виходить з тих зусиль, які були витрачені при організації спортивної події, закріплене, наприклад, законодавством Франції в Законі Про Спорт від 16 липня 1984 року. Захист ексклюзивних прав володаря від третіх осіб містить в собі право контролю доступу до місця проведення події відповідно до приватного права. До цього також відноситься право дозволяти телевізійним компаніям записувати чи транслювати подію.» [6, С.С.37,38]

В Україні проблеми з трансляціями спортивних подій також не врегульовані жодним законодавчим актом.

«Таким чином, тільки нормативні документи спортивних організацій і правила спортивних змагань можуть дати відповідь на це питання.

У відповідності до п. 2 Статті 32 Положення про Всеукраїнські футбольні змагання серед професійних клубів, права на теле- і радіотрансляції матчів Чемпіонату і матчів Кубку належать клубу, що є хазяїном поля (виключаючи фінальний матч на Кубок, матч Суперкубку і матч за перше місце). Таким чином, клуби є основними володарями прав на телевізійні трансляції. Такий підхід випливає з загальної правової теорії про те, що такі права клубу можливо розглядати як так звані «суміжні права» (права на виставу)». [6, С.544]

Але, з такою точкою зору, на наш погляд, неможливо погодитись зважаючи на те, що «вистави» є об'єктом авторського права. [2]

Аналізуючи стан справ з трансляціями спортивних змагань необхідно відзначити підхід Іспанії до цієї проблеми.

«Іспанські клуби враховують важливість прав на трансляцію надаючи гравцям підписувати не менш ніж два індивідуальні контракти. Один – контракт найму з ексклюзивним правом використання професійних якостей гравця. Другий – приватно-правовий договір, згідно з яким гравець передає своє власне зображення клубу або третій комерційній стороні, якою, як за правило, володіє клуб.

В цьому сенсі незаконне використання зображення будь-кого може розглядатися як агресивний вплив на інтелектуальний твір автора, торгову марку, патент чи зображення самого себе». [6, С.500]

Ми надали в якості прикладу відносини між мовниками та організаторами спортивних заходів, як найбільш яскраві. Однак, те ж саме стосується майже кожної іншої передачі, що транслюється у прямої трансляції. Як за правило, організацією заходу та його трансляцією займаються не організації мовлення, а, так звані, продакшн-студії та пересувні телевізійні комплекси, які не належать організаціям мовлення. Наприклад, трансляцію футбольних матчів під егідою УЕФА здійснює Європейський Мовний Союз (EBU), який не відповідає вимогам законодавства щодо організації мовлення. Таким чином, продаючи право трансляції відповідних футбольних матчів іншим країнам (їх мовникам), EBU надає право використання не передачі організації мовлення, а телевізійного сигналу, який не є об'єктом права інтелектуальної власності.

Аналогічні проблеми існують у стосунках між організаторами ток-шоу та організаціями мовлення.

Отже, з одного боку заходи, що транслюються в прямій трансляції, в більшості, не є об'єктами інтелектуальної власності, з іншого боку надання права трансляції таких заходів організаціями, що не є мовниками, не відповідає засадам права інтелектуальної власності.

Законодавче віднесення спортивних змагань, ток-шоу, громадських заходів, тощо, які транслюються організаціями мовлення у прямій трансляції до об'єктів інтелектуальної власності потребує визначення нового об'єкту, що, в свою чергу, несе за собою змінення відповідних міжнародно-правових актів.

В той же час, визначення деяких роз'яснень, що стосуються вже існуючих об'єктів інтелектуальної власності на національному рівні, не потребує таких змін і повністю відповідає положенням Римської конвенції: [1, Ст.Ст. 2, 13]

На наш погляд було б доцільно внести доповнення до Закону України Про авторське право і суміжні права щодо визначення «передач (програм) організацій мовлення» та «передач прямої трансляції».

Так, пропонується доповнити ст. 1 Закону України Про авторське право і суміжні права такими термінами:

«передача (телерадіопередача) - змістовно завершена частина програми (телерадіопрограми), яка має відповідну назву, обсяг трансляції, може бути використана незалежно від інших частин програми і розглядається як цілісний інформаційний продукт. Вихідними матеріалами для передачі є аудіовізуальні твори, відеограми, фонограми та передачі прямої трансляції;

передача (телерадіопередача) прямої трансляції – будь яка первинна трансляція організації мовлення, що здійснюється без попереднього запису та монтажу;

виробник передачі прямої трансляції - фізична або юридична особа, яка взяла на себе ініціативу за первинну трансляцію, що здійснюється без попереднього запису та монтажу, відповідного заходу організацією мовлення;

програма (телерадіопрограма) – поєднана єдиною творчою концепцією сукупність передач (телерадіопередач), яка має постійну назву і транслюється телерадіоорганізацією за певною сіткою мовлення».

Частину 3 статті 38 Закону України Про авторське право і суміжні права пропонується викласти в наступній редакції:

«Організація мовлення та виробник передачі прямої трансляції має право вимагати згадування своєї назви у зв›язку із використанням своєї передачі іншою організацією мовлення.»

Крім того, доповнити Закон України Про авторське право і суміжні права новою статтею наступного змісту:

«Майнові права виробників передач прямої трансляції

1. До майнових прав в виробників передач прямої трансляції належить їх виключне право на використання своїх передач прямої трансляції і виключне право дозволяти чи забороняти іншим особам:

а) публічне сповіщення передач прямої трансляції через будь-які засоби зв›язку таким чином, що будь-яка особа може отримати до них доступ з будь-якого місця і в будь-який час за їх власним вибором;

б) будь-яку видозміну своїх передач прямої трансляції.

2. Майнові права виробників передач прямої трансляції можуть передаватися (відчужуватися) іншим особам на підставі договору, в якому визначаються спосіб використання передач прямої трансляції, розмір і порядок виплати винагороди, строк дії договору, строк використання передач прямої трансляції, територія, на яку розповсюджуються передані права, тощо.

Майнові права виробника передачі прямої трансляції, який є юридичною особою, можуть бути також передані (відчужені) іншій особі у встановленому законом порядку внаслідок ліквідації юридичної особи - суб›єкта суміжних прав.»

Внесення зазначених змін та доповнень до законодавства зможе вирішити наступні задачі:

закріпить на законодавчому рівні правову природу передач (програм) організацій мовлення, як збірки об'єктів інтелектуальної власності;

надасть визначення термінів «передача організації мовлення», «програма організації мовлення» та «передача прямої трансляції»;

забезпечить належну правову охорону правам організаторів заходів, що транслюються організаціями мовлення без попереднього запису та монтажу.

Література

1. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення, вчинена 26 жовтня 1961 року в м. Римі, ратифікована Законом України від 20 вересня 2001 року № 2730-III// Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 2.

2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792- XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13.

3. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-XII// Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10.

4. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/53356232 (дата звернення: 08.09.16 р.) – Назва з екрану.

5. Єліферов О.Б. Передачі (програми) організацій мовлення як об'єкт судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. Науково-методичний посібник. - К.: Видавець Карпенко В.М., 2015, - 92 с. ISBN 978-617-7071-29-6.

6. TV Rights and Sport Legal Aspects edited by Ian Blackshaw, Steve Cornelius, Robert Siekmann. – t.m.c. Asser press, The Hague, The Netherlands, 2009, ISBN 978-90-6704-281-9, ISSN 1874-6926.

Єліферов О.Б.,
кандидат юридичних наук,
атестований судовий експерт у сфері інтелектуальної власності (м. Одеса)
Єліферов Д.О.,
студент (Одеський Національний університет ім. І.І.Мечникова)
Надійшла до редакції: 08.03.2016

УДК 343

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НКВС НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, ЗВІЛЬНЕНІЙ ВІД ОКУПАЦІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Терещенко Ю. В.

У статті досліджуються заходи з відновлення роботи НКВС на території України після її звільнення за часів Другої світової війни. Аналізуються пріоритетні напрями діяльності НКВС після вступу на визволену територію, серед яких виділяються організація виявлення і вилучення агентури німецьких розвідувальних органів, запобігання актам терору, диверсіям саботажу, створення нової агентурної мережі, установлення зв'язку з партизанськими загонами, виявлення зрадників, провокаторів. Передбачалися також заходи щодо організації охорони громадського порядку, боротьби з бандитизмом, грабежами і спекуляцією, налагодження роботи органів міліції, обладнання тюрем та організація охорони приміщень органів НКВС.

Ключові слова: *оперативна робота, НКВС, агентура, воєнний стан, тоталітарна система.*

The article examines the measures to restore the work of the NKVD in Ukraine after its liberation during the Second World War. Analyzes the priorities of the NKVD of the entry in the liberated territories, among which the organization identify the agents of the German intelligence services, prevention of acts of terrorism, sabotage and sabotage the creation of a new intelligence network, liaising with guerrilla groups, the identification of traitors, provocateurs. Also provides for arrangements for the protection of public order, combating banditry, looting and profiteering, the establishment of police authorities, prison facilities and organization of the protection of the premises of the NKVD.

Keywords: *operational work, NKVD agents, martial law, totalitarian system.*

Серед подій Другої світової війни – бойових дій армії, руху опору, заходів з евакуації, перебудови роботи промисловості і сільського господарства, які широко висвітлені в наукових працях та мемуарах, є досить великий пласт недостатньо дослідженого історичного матеріалу, який стосується діяльності в цей період органів Народного комісаріату внутрішніх справ. Ідеться, зокрема, про заходи з відновлення роботи НКВС на території УРСР безпосередньо після її звільнення від ворога. У силу специфіки діяльності та закритості системи НКВС її функціонування в цей період частково висвітлено лише

© Ю.В. Терещенко, 2016

в роботах дослідників історії органів внутрішніх справ (І.О. Андрухів, І.Г. Білас, В.В. Ковалик, Я.Ю. Кондратьєв, П.П. Михайленко, А.П. Тимченко, А.С. Чайковський, А.Є. Шевченко) [1]. Однак для широкого загалу громадськості ця тема залишається і надалі закритою.

більшість публікацій про дослідження роботи НКВС у сорокових роках ХХ ст. найчастіше стосуються карально-репресивної складової його роботи – боротьби з національно-визвольними силами і обмежуються переважно правобережною частиною УРСР. При цьому ще недостатньо досліджено чинники, що впливали на формування оперативної обстановки на території УРСР на момент її звільнення від військ ворога, організаційні заходи, які вживалися наркоматом з метою відновлення діяльності органів НКВС, особливості організації та специфічні напрями роботи як для всієї території республіки, так і для окремих її регіонів. Тож доцільно буде розпочати історичний аналіз цих подій, зосередивши увагу на організаційно-управлінському аспекті.

Зазначимо, що відновлення діяльності органів НКВС на території Української РСР тривало з 16 грудня 1942 р. – дня звільнення від німецької окупації перших населених пунктів УРСР: сіл Північка, Морозівка, Микільське Міловського району Ворошиловградської області [2], - до 8 жовтня 1944 р. – дати витіснення ворожих військ з села Лавочне Дрогобицької області за довоєнні кордони УРСР у ході проведення Карпатсько-Ужгородської наступальної операції [3]. При цьому строком завершення процесу відновлення діяльності і остаточного формування мережі територіальних органів НКВС на території УРСР у цей період слід вважати 1 вересня 1945 р., коли наказом НКВС СРСР № 001105 оголошено дислокацію органів НКВС [4].

Необхідно зауважити, що організаційні заходи щодо відновлення діяльності органів НКВС на звільненій території УРСР розпочалися задовго до грудня 1942 р. 12 грудня 1941 р. було видано наказ НКВС СРСР № 001683 «Об оперативно-чекистском обслуживании местностей, освобождаемых от войск противника». У ньому наказувалося начальникам УНКВС при звільненні від військ ворога населених пунктів невідкладно комплектувати відповідні міські, районні відділи НКВС для відновлення порядку і організації оперативно-чекістської роботи в цих місцевостях. На допомогу створюваним підрозділам НКВС виділялися підрозділи оперативних військ і винищувальних батальйонів НКВС.

Для вирішення проблеми кадрового забезпечення начальники відділів кадрів НКВС повинні були сформувати підготовлений резерв працівників для забезпечення своєчасного формування органів НКВС у місцевостях, які звільняються від ворога [5].

Керівництво Радянського Союзу найвищого рівня розуміло, що навести належний порядок на звільнених територіях лише силами оперативного складу НКВС неможливо. У зв'язку з цим 4 січня 1942 р. Державним Комітетом Оборони видано постанову № 1099/сс (оголошена наказом НКВС СРСР 5 січня 1942 р. № 0021), якою передбачалося виставлення гарнізонів військ НКВС у містах, звільнених від ворога.

На них покладалося несення гарнізонної служби, надання допомоги органам НКВС у боротьбі з ворожою агентурою, зрадниками та іншим антирадянським елементом. Їх чисельність залежала від значення, розмірів міста і області та визначалася командуванням дивізій НКВС спільно з начальником відповідного УНКВС. На комплектування гарнізонів передбачалося виділити 100 тис. військовослужбовців.

Для забезпечення виконання цих заходів за рахунок військ НКВС передбачалося сформувати 2 дивізії, 4 мотострілецькі та 2 стрілецькі полки. [6].

Із метою завчасної підготовки до розгортання роботи на звільнений території органів НКВС УРСР заступником народного комісара внутрішніх справ УРСР майором держбезпеки Строкачем та начальником І Управління НКВС УРСР капітаном державної безпеки Леоновим 7 лютого 1942 р. розроблено Положення про роботу оперативної групи НКВС УРСР, яке затвердив народний комісар внутрішніх справ УРСР комісар держбезпеки 3-го рангу Сергієнко. У ньому були визначені основні завдання й оперативно-чекістські заходи, які необхідно здійснити групі при звільненні від окупантів міста Харкова та інших районів УРСР.

При цьому головними напрямами діяльності визначалися: очищення від зрадників батьківщини, які сприяли німецьким окупантам; ліквідація залишених німцями шпигунських резидентур, агентури і радіопередавачів; забезпечення громадського порядку і безпеки; сприяння відновленню органів радянської влади, комунального господарства, постачання і промислових підприємств шляхом виявлення фактів саботажу і шкідництва, своєчасного припинення ворожої діяльності антирадянського елементу та інформування партійних і радянських органів про виявлені недоліки; контроль і повсякденне керівництво діяльністю обласних управлінь НКВС відповідно до плану роботи, директив і вказівок Наркомату, а також надання практичної допомоги в роботі УНКВС.

Планувалося, що оперативна група НКВС УРСР (150 працівників) і перший ешелон УНКВС по Харківській обл. ввійдуть до Харкова разом з частинами Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА). Другий ешелон Харківського обласного управління НКВС залишався в м. Куп'янськ, забезпечуючи керівництво районами, і мав прибути до Харкова після відновлення телефонного і живого зв'язку з районами області.

Для встановлення жорсткого паспортного режиму в місті і обліку населення, оперативна група НКВС повинна була підготувати і подати на затвердження міськради проект постанови про обов'язкову прописку всього населення, стежити за її виконанням і використовувати встановлений режим з метою очищення міста від ворожого елементу.

Із метою фільтрації осіб на дорогах організовувалося 8 застав, які діяли в тісному контакті зі штабом охорони тилу і комплектувалися працівниками міліції і червоноармійцями військ НКВС. Кожній заставі додавалося 2 оперпрацівники НКВС, які допитували затриманих і всіх підозрілих осіб направляли в УНКВС.

Очищення сільських районів від ворожого елементу передбачалося здійснювати силами апаратів райвідділів НКВС і міжрайонних оперативних груп, що створювалися за рахунок оперскладу УНКВС, чисельність яких визначалася з урахуванням обстановки на місцях [7].

Для своєчасного виявлення всіх ворожих елементів, які активно виявляли себе в період німецької окупації і залишилися на звільненій території, нанесення оперативного удару по них розроблялися заходи, які можна умовно розділити на три групи: контррозвідувально-політичного, економічного і загальноправоохоронного характеру.

На першому з цих напрямів необхідно було націлити оперативні джерела на отримання даних про зрадників,

посібників фашистів, провокаторів, учасників розправ над радянським активом і про всіх осіб, які виявили себе в період окупації як антирадянський елемент, а також інформації про заміновані будівлі, друковані матеріали контрреволюційного характеру і зброю, виявлення прихованих радіопередавачів, приймачів та іншої радіоапаратури, яка могла бути використана у ворожих цілях.

При цьому частину новопридбаної і наявної агентури передбачалося перекинути з районів евакуації, забезпечивши їх відповідними документами під виглядом дезертирів, осіб, які вийшли з оточення, і направити для відпрацювання черг, фільтраційних пунктів, осіб, звільнених із тюрем, скупчення людей на вокзалах, ринках, у готелях та інших громадських місцях.

Особлива увага приділялася здійсненню заходів із виявлення зрадників, провокаторів та інших посібників фашистів, «зрадників із партквитками» і комуністів, які ухилилися від евакуації, а також членів ВКП(б), яких було заарештовано німецькою владою і в подальшому звільнено, троцькістів і колишніх членів антирадянських партій (меншовиків, анархістів, дашнаків та інших), які активно виявляли себе при окупантах.

Для викриття осіб, які служили в політико-адміністративних, каральних, розвідувальних органах і установах фашистських окупантів організовувалися обшуки в усіх установах і організаціях фашистської адміністрації, зокрема в управліннях бургомістра міста і бургомістрів районів, усіх відділах міської управи.

Не залишилися поза увагою НКВС представники інтелігенції та національно-визвольних сил, які перебували на тимчасово окупованій території. Так силами опергрупи за попередньою санкцією НКВС СРСР організовувалося проведення арештів серед «реакційно-профашистськи налаштованої професури і української націоналістичної інтелігенції». Установлювали місця розташування в Харкові та окупованих районах осередків «Просвіти», проводили обшуки в приміщеннях її центральної і районних рад із метою вилучення документів, арештовували їх організаторів і активних учасників. Виявляли місця перебування в Харкові в період окупації українських націоналістичних оркестрів, хорів, капел, арештовували їхніх керівників і проводили обшуки в приміщеннях і на квартирах арештованих. Таку ж роботу передбачалося виконати в Будинку національної культури; провести обшуки та заарештувати членів його правління. При відпрацюванні затриманих особливу увагу слід було акцентувати на виявленні членів оунівських організацій, які залишилися в Харкові.

Було заплановано проведення обшуку в приміщенні редакції і видавництві газети «Нова Україна», арешт усіх працівників її редакції і відповідальних працівників видавництва. Передбачалося також заарештувати всіх активних кореспондентів цього видання та іншої преси, яка виходила за завданням окупантів.

Усі документи і періодичні видання, що стосувалися діяльності українських націоналістичних організацій і окремих українських націоналістів, підлягали вилученню та відпрацюванню. Особлива увага приділялася виявленню документів, що свідчили про зв'язок українських націоналістів з німецькою розвідкою.

У рамках контррозвідувальної діяльності передбачалося здійснити секретне фотографування і відпрацювання утримувачів відомих НКВС конспіративних квартир гестапо для вирішення питання доцільності їх вербування і проведення комбінацій щодо підставляння гестапо агентури НКВС. Одночасно за ними встановлювалося спостереження з метою виявлення їх відвідувачів. Планувалося провести обшуки і опечатати всі відомі приміщення гестапо та міських комендатур із метою вилучення оперативних та інших матеріалів. Із використанням оперативних можливостей установлювалися списки агентів гестапо, зрадників, поліцейських і різних службовців німецьких комендатур, районних і міських управ, відділень бургомістра та організовувалися арешти цих осіб. При цьому у випадку відсутності об'єкта використовувався інститут заручників – заарештовувалися члени його сім'ї [8].

Оперпрацівники мали з'ясувати заміновані німцями місця, склади зброї, боєприпасів, продуктів, пального, залишені фашистськими військовими частинами при відступі.

Для запобігання можливому відтоку з міста осіб, які співпрацювали з окупантами, відповідно до спеціального плану, розробленого спільно з Управлінням робітничо-селянської міліції (УРСМ), навколо міста із числа працівників міліції, бійців винищувальних батальйонів і бригад сприяння організувалися заслони. Усі затримані за підозрою в співробітництві з німцями особи направлялися в контррозвідувальний відділ (КРВ) УНКВС для фільтрації та відпрацювання. Такому ж відпрацюванню підлягали всі підозрілі особи, затримані міськими райвідділеннями міліції і відділенням карного розшуку. При цьому планом передбачалося негайне інформування КРВ УНКВС про всі матеріали (агентурні донесення, заяви громадян тощо), що надходять на зазначену категорію осіб, для їх відпрацювання і реалізації.

Ставилися конкретні завдання щодо організації оперативної роботи. Так у найкоротший строк передбачалося повернути в місто всю агентуру, яка проживала там до окупації, та приступити до вербування нової. При цьому з використанням індивідуального підходу і врахуванням цільового призначення можливим було придбання агентури із числа осіб, які служили в установах німецької влади, а також із числа викритої агентури німецької розвідки. У ході слідства в справах заарештованих, фільтрації і відпрацювання затриманих намічалися кандидатури для перевербування, вербування і закидання агентів у тил ворога з відповідною легендою.

Одночасно організовувалися і здійснювалися заходи щодо забезпечення відновлення діяльності підприємств на звільненій території, насамперед, на найважливіших, які могли швидко налагодити випуск продукції для потреб фронту. Із цією метою працівниками економіко-кримінального відділу (ЕКВ) негласний апарат націлювався на виявлення диверсійних груп, терористів, шпигунських мереж та іншого контрреволюційного елементу. Особи, які працювали на дільницях, що могли стати об'єктами диверсії або шпіонажу, піддавалися офіційній фільтрації і ретельній перевірці. Організовувалися бригади сприяння, за допомогою яких здійснювався опис майна і матеріальних цінностей підприємств, виставлялася охорона і вживалося протипожежних заходів.

Силами бригади сприяння бралися на облік усі кустарі – ремісники, здійснювався опис їхніх інструментів і всіх матеріальних цінностей, проводилися перевірки комунального господарства, мостів, трамвайних і тролейбусних парків, стану електростанцій і тимчасових електроустановок, водогону, а також документування їх стану і опис майна. Документувався стан хлібзаводів, пекарень, млинів, фабрик-кухонь, спиртогорілчаних і

пивних заводів, описувалося майно, продукти, напої, що залишалися на складах. Уживалися заходи щодо встановлення колишніх державних торговельних установ і приватних торгівців для їх постановлення на облік і повного обліку наявних продуктів і товарів. При цьому залишки запасів і продовольства піддавалися ретельній перевірці відносно можливого отруєння продуктів.

Безпосередньо після звільнення перевірявся і документувався стан поштамту, центрального телеграфу, АТС, фінансових установ, банків, пайових контор, податкових організацій, де здійснювався опис і вилучення усіх цінностей і грошей.

Із метою документування фактів руйнування окупантами промислових підприємств і споруд складалися акти громадських комісій, вони фотографувалися, опитувалися свідки і очевидці. Виявлялися особи, які брали активну участь у відновленні підприємств під час окупації, а також керівники заводів, фабрик, начальники охорони підприємств для вирішення питання про їх арешт. Паралельно розроблялися заходи боротьби із саботажем, мародерством і розкраданням соціалістичної власності.

Одним із невідкладних заходів, спрямованих на забезпечення охорони правопорядку, боротьбу із загальнокримінальною злочинністю, УНКВС було визначено підбір безпечних службових приміщень і гуртожитків НКВС, своєчасний огляд і розмінування цих будівель, обладнання тюрем і камер попереднього затримання, організація їх охорони. У місті організовувалася комендантська служба і робота місцевої протиповітряної оборони (МППО).

На органи міліції в першу чергу покладалося виконання таких завдань:

- організація охорони громадського порядку, особистого майна громадян, допомоги постраждалим від німецьких загарбників;

- збір трофейного майна і зброї, виявлення і вилучення друкарської і розмножувальної техніки;

- боротьба з бандитизмом, кримінально-злочинними елементами, спекуляцією і товарообмінними операціями;

- виконання наказів військового командування щодо забезпечення належного порядку військового стану в місті, спостереження за світломаскуванням;

- установлення паспортного режиму, виявлення і затримання осіб, які ухиляються від служби в РСЧА, і арешт дезертирів. [9]

Аналогічні плани, з урахуванням місцевих умов, розроблялися для кожної області.

Слід зауважити, що практика створення і діяльності оперативно-чекістських груп НКВС була відпрацьована ще в 1939 р. під час підготовки до розгортання воєнних дій проти Польщі. 8 вересня було видано наказ НКВС СРСР № 001064, згідно з яким НКВС УРСР мав створити 5 оперативно-чекістських груп у Київському особливому військовому окрузі (КОВО) чисельністю 50-70 осіб. Крім того, для виконання спецзавдань кожна група підсилювалася батальйоном прикордонників (300 бійців кожний) із складу військ Київського прикордонного округу.

15 вересня 1939 р. було видано директиву НКВС СРСР № 720, якою регламентовано діяльність оперативно-чекістських груп [10].

Зокрема, передбачалося створення тимчасових органів влади, до складу яких входили керівники опергруп НКВС, створення в усіх великих населених пунктах на зайнятій території апаратів НКВС за рахунок виділення зі складу основної опергрупи окремих груп, посилених загонами червоноармійців-прикордонників, які мали стати ядром майбутніх органів НКВД на теренах Західної України.

Перед опергрупами ставилися такі завдання:

- негайно зайняти приміщення установ зв'язку (телеграф, телефон, радіостанції та радіовузли, пошти) і призначити їх керівниками перевірених осіб; приміщення державних і приватних банків, державних скарбниць та сховищ державних і суспільних цінностей, узяти на облік усі цінності, забезпечивши їх зберігання, усі державні архіви, насамперед архів жандармерії та філій 2-го Відділу Генштабу (експозитур, пляцувок органів розвідки);

- надати всебічну допомогу політвідділам армії в негайному зайнятті друкарень, редакцій газет, складів паперу і в налагоджуванні видання газет;

- з метою запобігання змовницькій зрадницькій роботі заарештувати й оголосити заручниками відомих представників серед поміщиків, князів, дворян і капіталістів. Заарештувати найбільш реакційних представників урядової адміністрації (керівників місцевих органів поліції, жандармерії, прикордонної охорони і філій 2-го Відділу Генштабу, воєвод та їхніх помічників), керівників політичних партій — Польської партії соціалістів (ППС), Національної партії (СН), Партії праці (СП), Національно-радикального табору (ОНР), Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Організації Українських Націоналістів (ОУН), Української соціалістично-радикальної партії (УСРП) тощо.

Передбачалося зайняти в'язниці та перевірити склад ув'язнених. Заарештовані за революційну та іншу антиурядову діяльність підлягали звільненню. Одночасно ці заходи використовувалися для вербування агентури і проведення політроботи серед населення. При формуванні агентурно-інформативної мережі зверталася увага на охоплення державного апарату, контрреволюційних, буржуазно-поміщицьких кіл і політичних партій.

Ставилося також завдання забезпечити організацію надійної охорони громадського порядку, електростанцій, водогонів, продовольчих складів, елеваторів і сховищ пального. Організувати боротьбу з грабежами, бандитизмом, спекуляцією. Здійснити реєстрацію і вилучення в цивільного населення вогнепальної зброї, вибухових речовин і радіопередавачів.

Порівнюючи основні завдання та побудову оперативних груп НКВС, можна зробити такі висновки.

По-перше, практика організації виконання масштабних завдань нечисленними формуваннями НКВС в умовах воєнного періоду була напрацьована керівництвом НКВС задовго до початку війни.

По-друге, висока якість підготовки організаційно-управлінських документів, чітка регламентація підготовки до розгортання діяльності, конкретне постановлення завдань та визначення пріоритетів і порядку взаємодії сприяли ефективній організації роботи оперативних групи НКВС.

По-третє, пріоритетним у діяльності оперативних груп НКВС на звільненій території було виконання завдань контррозвідувально-політичної спрямованості та боротьба з ворожою агентурою.

По-четверте, оперативні групи НКВС, як особлива організаційна структура для виконання першочергових завдань на звільненій території довели свою ефективність, забезпечивши розгортання територіальних органів НКВС.

По-п'яте, тогочасна тоталітарна система та стан воєнного часу створювали передумови численним по-

рушенням прав громадян та застосуванням незаконних методів при організації виконання поставлених перед оперативними групами завдань.

Література:

1. Див. Андрухів І.О., Француз А.Й. Правда Історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939 – 1959 роки, Історико-правовий аспект. Документи і матеріали. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.; Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., Либідь – Військо України, 1994. – Кн.. 1 – 432 с.; Кн. 2. – 688 с.; Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах і матеріалах: У 3-х т – К,: Ґенеза, 1997. – т.2 : 1926 – 1945 – 1999.; Тимченко А.П. Организация и деятельность советской милиции в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Учебное пособие. К., 1989.- 45 с.; Шевченко А.Є. Організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х - середині 40-х рр. XX ст.: Монографія. - К., 2005. - 472 с.

2. Історія України: Нове бачення. У двох томах. Редактори ВВ. Валько, О.О. Сухолотюк. Том 2. – К.: Україна, 1996. – 492 стор.

3. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945рр.) – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 стор.

4. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 45, опис 1, справа 134 «Приказы НКВД СССР за 1945 год с № 001105 по № 001560» - 250 стор.

5. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа 15, «С перепиской Заместителя Народного Комиссара Внутренних Дел УССР 1941-1942 г.г.», аркуші 1 – 5.

6. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа 15 «С перепиской Заместителя Народного Комиссара Внутренних Дел УССР 1941-1942 г.г.», аркуші 6 – 9.

7. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа 15 «С перепиской Заместителя Народного Комиссара Внутренних Дел УССР 1941-1942 г.г.», аркуші 10 – 16.

8. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа 15 «С перепиской Заместителя Народного Комиссара Внутренних Дел УССР 1941-1942 г.г.», аркуш 34.

9. Матеріали Державного архіву МВС України, фонд 3, опис 1, справа 15 «С перепиской Заместителя Народного Комиссара Внутренних Дел УССР 1941-1942 г.г.», аркуші 22 – 48.

10. Органы государственной безопасности СРСР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. – Т.1. – М., 1995. – С.79-81.

11. Іллюшин І., Пшенніков О. Діяльність оперативно-чекістських груп НКВД у західних областях України (вересень-жовтень 1939 р.).// Із історії спецслужб України № 2/4 (13/15). – К., 2000. – С. 424 – 433.

Терещенко Ю. В.,
перший заступник начальника
Департаменту документального забезпечення
та режиму МВС України
Надійшла до редакції: 12.03.2016

УДК 343.2

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ

Бааджи Н. А.

В статті розглядається питання виникнення та розвитку інституту адміністративного розсуду.

Ключові слова: *органи публічної адміністрації, дискреційні повноваження; адміністративний розсуд.*

В статье рассматривается вопрос возникновения и развития института административного усмотрения.

Ключевые слова: *органы публичной администрации, дискреционные полномочия; административное усмотрение.*

The article examines the emergence and development of the institution of administrative discretion.

Key words: *public administration authorities discretionary powers; administrative discretion.*

Постановка проблеми. Прийняття Конституції України, революція гідності, демократизація суспільних відносин, орієнтація України на вступ до Європейського співтовариства з його стандартами та вимогами до системи управління та законодавства зумовлюють необхідність масштабного реформування адміністративної сфери, а також будівництва взаємовідносин особи з державою на принципово нових засадах. У сучасних умовах стрімкої правотворчої діяльності в Україні першорядного значення набуває проблема підвищення рівня захисту прав та свобод громадян. Особливе місце на шляху здійснення адміністративної реформи належить виробленню принципово нових механізмів, які дозволять максимально регламентувати діяльність правозастосовних органів. Існуюча система правозастосування в державному управлінні є недосконалою. Однією з багатьох причин є нечіткість та непрозорість процедур і критеріїв прийняття рішень у багатьох сферах суспільного життя, що уможливлює корупційні діяння зі сторони посадових осіб. Отже важливим суб'єктом правозастосування в даному випадку виступають органи публічної адміністрації, а їх діяльність на будь-якому етапі тісно пов'язана з застосуванням адміністративного розсуду. Розсуд – це постійний супутник управління різноманітними життєвими процесами в сфері політики, економіки, культури, та інших сфер суспільного життя. Проблема розсуду як правового явища не згасає вже на протязі довгого часу. У вітчизняній юридичній літературі в цілому досі не склалось єдиного підходу щодо історії формування адміністративного розсуду.

Мета статті. Метою статті є всебічне вивчення питання щодо історії виникнення та розвитку інституту адміністративного розсуду.

Виклад основного матеріалу. Історія розвитку права невідривно пов'язана із трансформацією суспільних відносин, що постійно потребували нового та більш систематизованого підходу щодо нормотворчої діяльності, а також застосування цих норм на практиці. Тобто,

© Н.А. Бааджи, 2016

поява адміністративного розсуду пов'язується із появою перших держав. Саме виникнення та розвиток перших держав призвели до ускладнення суспільних відносин, а тому викликали необхідність перетворення права в так званий універсальний регулюючий механізм з ознаками нормативності, формалізованності та гарантованості. Причина виникнення розсуду може бути пояснена існуванням досить великої кількості правових приписів відносно-визначеного характеру. В таких загальних правилах не завжди можна передбачити усі особливості конкретної обстановки, особливості окремих фактів, і тому законодавець у певних межах, формах і напрямках надає можливість правозастосовним органам вирішувати певні справи, що виникають у процесі їх діяльності, самостійно, тобто на власний розсуд.

Якщо звернутися до історії формування інституту «адміністративного розсуду» або «дискреції» зрозумілим стає те, що він не тільки активно розвивається сьогодні, а й має давню історію. Сучасний словник іншомовних слів визначає термін «дискреція» як «розв'язання якого-небудь питання на власний розсуд» (йдеться про посадову особу або державний орган) [1, с. 228]. Нам імпонує думка про те, що застосування адміністративного розсуду (дискреційних повноважень) – це дозволена законом інтелектуально-вольова діяльність компетентного суб`єкту, змістом якої є здійснення вибору одного з декількох варіантів рішення, встановленого правовою нормою, для забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності адміністративного регулювання, з метою ухвалення оптимального рішення по справі, максимально повно забезпечуючи досягнення встановлених правом цілей [2, с. 482].

Наприклад, у стародавньому Єгипті особа, яка здійснювала правосуддя та державне правове регулювання, мала бути високо моральною людиною. Незважаючи на наявність позитивно-правових норм, вона повинна була приймати рішення на власний розсуд на основі законів релігії та природи, опиратись на здоровий глузд та інтереси держави, володіти природно-правовими рисами: небагатослівність, благородністю, умінням здійснювати правосуддя та мирити людей. Вплив природного права також вбачався у здатності судді прислухатись до власного серця, яке не могло наштовхнути людину на гріх. Лише суддя, який був наділений вищенаведеними ознаками міг здійснювати правосуддя і приносити щастя людям [3, с. 13], в Стародавньому Римі третейські арбітри вирішували між сусідами та родичами. Від присяжних суддів вони відрізнялися тим, що діяли на свій розсуд та визначали розмір стягнення. На другому етапі суддя або присуджував до виконання, або виправдовував відповідача [4, с. 22]. Першим поєднанням вимог природного права й норм позитивного права стала кодифікація Юстініана (527-566 рр.), яка стала правовим збірником, побудований на грецькій концепції природного розуму та римському почутті гармонії. В основі судового розсуду в цей час лежали моральні якості судді, думка якого, побудована на законності, (позитивному праві) й моральності (природному праві), вважалась його оглядом, а за їх відсутності – свавіллям [5, с. 495].

На етапі розвитку держави як правового інституту, адміністративний розсуд проявлявся в первинному вигляді, а саме через необмежену волю та владу вождя. Тобто доцільність та справедливість, про які ми говоримо сьогодні стосовно адміністративного розсуду, спочатку були такими, якими їх уявляв собі правитель.

Відомий розсуд і запорізьким козакам при здійсненні правосуддя. Суддями у запорозьких козаків була вся військова старшина, тобто кошовий отаман, суддя, писар та ін. покарання і страти у запорозьких козаків назначалися різні, залежно від характеру злочинів. Покарання, відповідно, призначалось на розсуд суддів. Козацький суд – Суд Генеральної військової канцелярії опирався на владу гетьмана як верховного судді держави, що мав теоретично необмежену компетенцію. Гетьман мав право кожну справу вирішувати на власний розсуд, чи в першій інстанції, чи вже після вироку нижчих суддів. Його вирок був остаточний [4, с. 22].

Еволюція державної влади, яка пройшла шлях від диктатури вождя і до розподілу влади в сучасних демократіях, являє собою намагання народу побороти свавілля та зловживання владою з правлячої сторони прагнучи захистити свої права та свободи.

З історичного екскурсу помітно, що не в будь-який період розвитку даного інституту права, акцент знаходився саме на формах вираження адміністративного розсуду. Російський вчений кінця 19 століття І.Т. Тарасов писав, що виконання закону має здійснюватись через «пристосування» до локальних тимчасових умов. І з цією метою виконавча влада має право видавати на виконання закону розпорядження та приписи, використовуючи у разі непокори – примусові заходи [6, с. 175]. За часів радянського періоду поняття адміністративного розсуду майже не використовувалось. Мова переважно йшла про підзаконну діяльність керуючих органів та посадових осіб, а також про максимальне укріплення законності.

Щодо сучасного етапу розвитку інституту адміністративного розсуду, слід сказати наступне: сучасний стан чинного міжнародного та вітчизняного законодавства [7; 8; 9] свідчить про те, що певній мірі законодавець наділив органи державної влади і місцевого самоврядування дискреційними повноваженнями (адміністративним розсудом), тобто правом діяти за власним розсудом, у рішенні практичних завдань. Діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, ґрунтована на використанні можливостей, визначених нормою права, повинна іманентно зв'язувати основні принципи вітчизняної правової системи з дискреційними повноваженнями (адміністративним розсудом), що детермінує необхідну оптимальність для ухвалення ефективного рішення, яке, залежно від процедури, є проявом компромісу між інтересами держави та приватної особи. Нині практика національних судів з розгляду конкретних справ, пов'язаних з помилками в застосуванні дискреційних повноважень (адміністративного розсуду), базується на головному принципі національної системи права – застосуванні «букви закону». Наявність дискреційних повноважень (адміністративного розсуду) є неоднозначним правовим проявом, тому, використовуючи такі повноваження, орган публічної адміністрації зобов'язаний передусім правильно оцінити ситуацію, не припускаючи при цьому зловживання владою та дотримуючись мети, задля досягнення якої йому було надано такі повноваження. Здійснюючи певні дії або утримуючись від їх здійснення, приймаючи конкретне рішення у межах своєї компетенції, цей орган або уповноважений ним посадовець повинні ставити в основу вибору загальнодержавні інтереси, загальногромадське благо, виходити лише з потреби забезпечення у рамках закону захисту майнових або інших прав тієї територіальної общини, яку вони уособлюють [10, с. 14]. Таким чином, для найкращого забезпечення законності було б доцільним закріпити в законах та інших нормативно-правових актах відповідні форми розсуду з тим, щоб їх було більш ефективно використовувати. Але зробити це досить проблематично [11, с. 26].

Висновок: Сучасний етап розвитку і реформування українського адміністративного права полягає в тому, що

воно має бути спрямоване саме на утвердження пріоритету прав і свобод людини в усіх сферах їх взаємодії з державою, її органами і посадовими особами. Доцільно вважати, що в сучасних умовах відношення до адміністративного розсуду повинно бути принциповим образом змінено. Це пояснюється рядом об'єктивних причин та, перш за все, зростаючим значенням діяльності, яку він наповнює змістом та стимулює її розвиток. Якщо у минулі десятиріччя адміністративний розсуд проявлявся переважно в оперативно-розпорядчих діях та рішеннях у сфері управління, то тепер він більшою мірою пов'язується із зміненим – в об'ємі та методах – державним управлінням, легалізацією та контролем. Управління та регулювання на основі та з метою виконання закону, стає основною формулою адміністративного розсуду. Саме закон, а не підзаконні акти визначають його цілі, характер та об'єм.

Література

1. Сучасний словник іншомовних слів / Уклад.: О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

2. Резанов С.А. Використання дискреційних повноважень в діяльності органів державного управління // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 482-484.

3. Сливка С.С. Природне та надприродне право: у 3-х ч. Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. – К.: Атіка, 2005. – 2005. – 224с.

4. Кравчук. М.А. Історико-правові аспекти судового розсуду (дискреції). – Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 33. – С. 21-24.

5. Попов Д.І. Розвиток уявлень про застосування природного права при здійсненні судового угляду // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 2. – С. 488-496.

6. Тарасов И.Т. Очерки науки полицейского права. Российское полицейское (административное) право: конец XIX – начало XX века: Хрестоматия / Сост. и вступит. сл. Ю.Н. Старилова. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 1999. – 718 с.

7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

8. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2 від 11 березня 1980 року стосовно здійснення дискреційних повноважень адміністративними органами // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ptejteseknihovny.cz/dotazy/doporuceni-vyboru-ministru-rady-evropy-80-2-a-rezoluci-vyboru-ministru-rady-evropy-77-31/@@download/attachment1.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Голос України. – 2001. – № 3. – С. 6-8.

10. Кривецький О. Дискреція – межі дозволеного або свавілля без меж // Громадська думка про правотворення. Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі». – 2015. – № 20 (102). – С. 11-14.

11. Головко А.А. Допустимо ли совместить законность и усмотрение? (Некоторые проблемы теории и практики) // Право и политика. – 2006. – № 3. – С. 26-28.

Бааджи Н.А.,
аспірант,
кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.03.2016

ПРЕЗЕНТАЦІЯ МОНОГРАФІЇ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО ВОДЬКА МИКОЛИ ПЕТРОВИЧА – "ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ (ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИЙ АСПЕКТ)

В Одеському державному університеті внутрішніх справ пройшла презентація нової монографії видатного вітчизняного науковця – провідного наукового співробітника Науково-дослідної лабораторії з проблемних питань правоохоронної діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ доктора юридичних наук, професора, генерал-майора міліції у відставці, Члена Всеукраїнської асоціації науковців та фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності Водька Миколи Петровича – "Формування політики протидії кримінальним правопорушенням в Україні (оперативно-розшуковий аспект)".

Відкриваючи захід, ректор університету кандидат юридичних наук, доцент генерал поліції третього рангу Іван Катеринчук зазначив, що у сучасних умовах кримінальна політика виробляється як результат компромісу позицій усіх гілок влади, громадськості щодо розроблення конкретних заходів у протидії злочинності. Сьогодні, вітчизняні реалії потребують формування якісно нової політики протидії кримінальним правопорушенням. Багато в чому формуванню напрямів такої політики сприятимуть наукові розробки сучасних дослідників.

У презентації взяли участь науково-педагогічний склад кафедр оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу, криміналістики, судової медицина та психіатрії, адміністративного права та адміністративного процесу, кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ.

Почесними гостями стали заступник начальника Головного управління Національної поліції в Одеській області генерал поліції третього рангу Присяжнюк В.П., завідувач кафедри криміналістики Національного університету "Одеська юридична академія" доктор юридичних наук, професор Тищенко В.В., завідувач кафедри кримінального процесу Національного університету "Одеська юридична академія" доктор юридичних наук, професор Аленін Ю.П. та представники наукових установ Одещини.

У монографії досліджуються зміст та цілі політики протидії кримінальним правопорушенням в Україні та її складової – оперативно-розшукової політики, перспективи формування останньої в умовах введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України із врахуванням впровадження у правоохоронну діяльність Європейських правових стандартів і норм. Автором вносяться пропозиції з удосконалення оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства України.

Під час жвавого спілкування учасниками заходу одноголосно було зазначено, що монографія М.П. Водька буде дійсно корисною для науково-педагогічного складу, аспірантів, ад'юнктів, курсантів та студентів юридичних вищих навчальних закладів, працівників державних органів, що здійснюють оперативно-розшукову та кримінально-процесуальну діяльність.

Р Е Ц Е Н З І Я
на навчальний посібник “Основи оперативно-розшукової діяльності”, підготовлений авторським колективом у складі: кандидата юридичних наук, доцента Албула С.В., кандидата юридичних наук, доцента Андрусенка С.В., кандидата юридичних наук, доцента Мукоіди Р.В. та кандидата юридичних наук Ноздіна Д.О.

Протидія злочинності потребує, перш за все, сучасного та досконалого нормативно-правового забезпечення. В сучасних умовах реформування системи правоохоронних органів гостро постає питання підготовки фахівців нової формації, здатних забезпечувати права та свободи громадян, протидіяти кримінальним правопорушенням, усувати причини та умови, які їм сприяли. Питання актуалізується й тим, що з моменту набрання чинності Законом України “Про вищу освіту”, вітчизняні освітяни зробили крок до формування нової парадигми освітнього процесу, яка в змозі забезпечувати належну якість освітньої діяльності, той рівень організації, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань. Цьому, на наш погляд, сприятиме й навчальний посібник “Основи оперативно-розшукової діяльності”, підготовлений колективом авторів.

В навчальному посібнику розглянуті питання щодо поняття оперативно-розшукової діяльності, завдань, правової основи, принципів оперативно-розшукової діяльності; системи підрозділів, які мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність; прав та обов’язків підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; підстав та строків проведення оперативно-розшукової діяльності; засобів забезпечення законності та гарантій дотримання конституційних прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-розшукових заходів; системи соціально-правового захисту працівників оперативних підрозділів, яким надано право здійснення ОРД, та громадян, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діядьності; порядку та підстав забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у здійсненні оперативно-розшукових заходів; напрямів використання результатів оперативно-розшукової діяльності; інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності; специфіки контролю та нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю.

Авторами розкрито структуру навчальної дисципліни “Основи оперативно-розшукової діяльності”, міститься виклад лекційного матеріалу. Надано орієнтовний перелік тем рефератів, питань для підсумкового контролю та тестові завдання.

Підготовка працівників оперативних підрозділів Національної поліції є одним з головних завдань вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання МВС України. Для випускників навчальних закладів МВС України, що готують поліцейських, навчальна дисципліна “Основи оперативно-розшукової діяльності” є однією з фахових, на якій фактично базується практична діяльність майбутніх працівників оперативних підрозділів Національної поліції України. Тому головною метою при розробці навчального посібника було прагнення авторського колективу у доступній для читача формі відобразити основні положення оперативно-розшукової діяльності.

Роботу виконано відповідно до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затвердженого Наказом МВС України від 16.03.2015 року № 275, теми наукових досліджень Одеського державного університету внутрішніх справ – “Пріоритетні напрямки розвитку та реформування ОВС в умовах розгортання демократичних процесів у державі” (державний реєстраційний номер – 0114U004015), теми наукової роботи кафедри оперативно-розшукової діяльності ОДУВС “Проблеми оперативно-розшукової протидії організованій злочинній діяльності” (державний реєстраційний номер – 0114U004019).

Навчальний посібник підготовлено колективом авторів – науковцями Одеського державного університету внутрішніх справ, які мають значний практичний досвід роботи в оперативних та слідчих підрозділах ОВС України.

Слід зазначити, що поданий на рецензію навчальний посібник має теоретичне й практичне значення. Навчальний посібник буде корисним для працівників практичних підрозділів Національної поліції України, а також курсантів, студентів та викладачів навчальних закладів із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників поліції.

З урахуванням викладеного можна зазначити, що навчальний посібник “Основи оперативно-розшукової діяльності”, підготовлений авторським колективом у складі: кандидата юридичних наук, доцента Албула С.В., кандидата юридичних наук, доцента Андрусенка С.В., кандидата юридичних наук, доцента Мукоіди Р.В. та кандидата юридичних наук Ноздіна Д.О. відповідає вимогам, що висуваються до такого роду робіт є своєчасним та актуальним.

Тарасенко В.Є.
доктор юридичних наук, професор
Провідний науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії
з питань правоохоронної діяльності
ННІЗДН Одеського державного
університету внутрішніх справ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ “РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ” КАРАБІН Т.О.

Актуальність питання розподілу повноважень публічної адміністрації вітчизняній науці адміністративного права та науці державного управління з часом не зменшується. Запорукою ефективної діяльності системи публічного адміністрування і успішної взаємодії між національними, регіональними та місцевими владними суб’єктами є обґрунтований та раціональний розподіл повноважень публічної адміністрації.

В Україні розподіл повноважень публічної адміністрації є на даний час центральним питанням не тільки адміністративної реформи, що здійснюється, але й усіх політичних та соціально-економічних перетворень. Завдання системної перебудови суспільства, що стоять на сучасному етапі державотворення в Україні, можуть бути вирішені тільки при наявності ефективної системи управління на всіх організаційних рівнях публічної влади.

З огляду на наведене, монографічне дослідження “Розподіл повноважень публічної адміністрації” Т.О. Карабін є актуальним, очікуваним, а його результати – затребуваними адміністративно-правовою наукою і практикою державотворення.

Автором запропонований системний аналіз проблем теорії, методології і практики розподілу повноважень публічної адміністрації. Значна увага приділена аналізу ролі європейських принципів права в розподілі повноважень публічної адміністрації, а також децентралізації як динамічному виразу даного розподілу. Розподіл повноважень публічної адміністрації по-вертикалі, по-горизонталі та повноважень між органами із різною правовою природою проведений на основі чинної вітчизняної нормативно-правової бази, адміністративних актів владних суб’єктів, а також судової практики адміністративних судів.

Висновки, зроблені автором, та результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі, науковій діяльності та у законотворчій та нормотворчій діяльності, передусім, у частині визначення компетенції органів публічної адміністрації.

Рецензоване монографічне дослідження є цілісним, завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми. Переконаний, що воно буде з інтересом сприйняте науковим співтовариством, державними службовцями та службовцями органів місцевого самоврядування.

Кузніченко С. О.
доктор юридичних наук професор,
Головний науковий співробітник
Інституту законодавства
Верховної Ради України

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ
Магновський І.Й.
ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ ОБЛАСНОГО ПОДІЛУ СИСТЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ .. 3
Надибська О.Я., Афанасьєва К.М.
ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ТЕОРІЇ ЛІБЕРАЛІЗМУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ 6
Мошак О.В.
ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ 10
Мельник Н.В.
ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАРОДУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 14
Капленко Т.В., Кулик Л.М.
ПРОБАЦІЯ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ 18

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
Катеринчук І.П.
ІНФОРМАЦІЙНА ПІДТРИМКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА ПРОТИДІЯ ЯК СКЛАДОВІ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 21
Меркулова В.О.
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ: ВІДПОВІДНІСТЬ РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРИНЦИПАМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 25
Конопельский В.Я.
ПРАВО ОСУЖДЕННЫХ НА ЛИЧНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ В ИСПРАВИТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ УКРАИНЫ 30
Албул С.В.
МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС 34
Бабенко А.М.
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ 37
Домніцак Р.В.
НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ПРОТИДІЇ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ....41
Захаров В.П., Зачек О.І.
ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛЕКСНИХ СИСТЕМ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ 44
Плужнік О.І.
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ 47
Бочковий О.В.
МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ АНАЛІТИЧНОЇ РОЗВІДКИ В УМОВАХ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА 49
Мишко В.В.
ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА РОБОТА У КРИМІНАЛЬНІЙ РОЗВІДЦІ 52
Свиридюк Н.П.
ПРОТИДІЯ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ У ЗАРУБІЖНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.... 55
Калімбет І. Л.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІДОЗРЮВАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ 59

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Юрченко М.М., Мазуренко А.С.
ОСОБЛИВОСТІ “НОВОГО КУРСУ” Ф.Д. РУЗВЕЛЬТА: ПОЛІТИКА ВИХОДУ ІЗ КРИЗИ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЇЇ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ 63
Ведмідський О.В.
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННИЙ ОБІГ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ В НІМЕЧЧИНІ 66
Гритенко О.А., Ульянова Т.О.
КЛАСИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ:ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ . 71
Ахмедова Е.Р.
CASUS BELLI В ЕГЕЙСЬКОМУ МОРІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ПРИМИРЕННЯ 75
Ковальова О.М.
ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ 81

ЗМІСТ

Лисейцева В.Г.
ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ 84
Берендєєва А.І.
ПРАВОВА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ 87
Кузніченко О.В., Свиріпа І.В.
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОХОДЖЕННЯ РЕФОРМИ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ 91

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА
Андрієнко І.С.
ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА НА ДЕРЖАВНУ СОЦІАЛЬНУ ДОПОМОГУ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 95
Журавель А.В., Буяджи Ю.А.
ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ЗДІЙСНЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТОРАМИ 98
Матієнко Т.В.
КОНФЛІКТОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ 103
Мирза С.С., Качалко К.П.
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОРУЧИТЕЛЯ..... 107
Ісмайлов К.Ю.
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ РОЗВІДКИ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБИРАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ..... 110

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ
Ярмакі Х.П.
БІОМЕТРИЧНІ ПАСПОРТА: ЗАХИСТ ЧИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН?..... 114
Kuznichenko S.A.
ADMINISTRATIVE ENFORCEMENT IN THE CONTENT OF THE EMERGENCY LEGAL REGIMES 119
Мукоіда Р.В., Аносєнков А.А.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДІЙСНОСТІ ДОГОВОРІВ У ВИПАДКУ ВСТАНОВЛЕННЯ ФІКТИВНОСТІ КОНТРАГЕНТІВ АБО ВЕДЕННЯ НИМИ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА. 122
Бахчеван Є.Ф.
СУТНІСТЬ ТА ВИМОГИ ДО СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ГОТОВНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ДО ДІЙ В ОСОБЛИВИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ. 126
Беньковський С.Ю.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ.... 129
Заїка М.М.
ІНСТИТУТ ПРИМИРЕННЯ СТОРІН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ. 133
Ташматов В.А.
ЗУПИНЕННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ПОЛІЦІЄЮ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ПРЕВЕНТИВНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ 136

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА
Бірюков Д.В.
ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОТЕНЦІАЛУ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ 140
Калугін В.Ю.
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 143
Корякін Р.В., Яковенко М.О.
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ НА ОБ'ЄКТАХ НЕРУХОМОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ..... 146
Курбанов Я.Л.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "КРИТИЧНА ІНФРАСТРУКТУРА" 150

Малий В.М.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІАГНОСТИКИ ПОДАТКОВИХ ЗЛОЧИНІВ 155
Меркулова Ю.В.
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ 159
Іскендеров Е.Ф.
НАЦІОНАЛЬНЕ АНТИКОРУПЦІЙНЕ БЮРО В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ УКРАЇНИ, ЩО НАДІЛЕНИЙ СЛІДЧИМИ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИМИ ФУНКЦІЯМИ 164

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
Полянська В.С.
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ..... 167
Жувака С.А.
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІЙ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ..... 170

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
Цільмак О.М.
ДІАГНОСТИЧНІ ОЗНАКИ ФОРМ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ КОРПУСУ ОПЕРАТИВНО-РАПТОВОЇ ДІЇ ПРИ РІЗНИХ ВИДАХ МОРАЛЬНО-ПСИХІЧНОГО СТАНУ 175
Жарова О.П.
ПРАВА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ 178
Пасько О.М.
НАПРЯМКИ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ ДО ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 181
Саакян К.А.
ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: ФОРМИ ТА ЇЇ ЗАСАДИ 185
Буржинський В.А., Кіріленко Ф.О.
ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ДЕТЕРМІНАЦІЯ..... 187
Єліферов О.Б., Єліферов Д.О.
ПРОБЛЕМА ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЬ
«ПЕРЕДАЧІ (ПРОГРАМИ) ОРГАНІЗАЦІЙ МОВЛЕННЯ» 190
Терещенко Ю.В.
ОРГАНІЗАЦІЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НКВС НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ, ЗВІЛЬНЕНІЙ ВІД ОКУПАЦІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... 193
Бааджи Н.А.
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ..... 197

РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ
ПРЕЗЕНТАЦІЯ МОНОГРАФІЇ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО ВОДЬКА МИКОЛИ ПЕТРОВИЧА – “ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ (ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИЙ АСПЕКТ) 200
РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК “ОСНОВИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ” АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ АЛБУЛ С.В., АНДРУСЕНКО С.В., МУКОІДА Р.В. НОЗДІН Д.О. 201
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ “РОЗПОДІЛ ПОВНОВАЖЕНЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ” КАРАБІН Т.О. ... 202

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
2’2016

Науковий журнал

Технічний редактор Букаєв В. В.
Комп’ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.

Підписано до друку 31.03.2016.Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.
Наклад 100 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487024884; 0949547884 email - ndrvv1@gmail.com